

**МАТЕРІАЛИ ВСЕСВІТНЬОГО КОНГРЕСУ ДОСЛІДНИКІВ
ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ УКРАЇНЦІВ**

НЕПОКАРАНІ ГЕНОЦИДИ – ПОВТОРЮЮТЬСЯ!

*приуроченого до 90-х роковин пам'яті українців, знищених у 1932–1933 рр.
комуністичним тоталітарним режимом*

Видання 2-ге, виправлене і доповнене

7 листопада 2023 р.
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

Київ
Видавництво Ліра-К
2024

УДК 341.485(=161.2)(477)"1932/1933"(081)
Н53

*Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова,
протокол N 11 від 26.06. 2024 року.*

Упорядник

Олеся Стасюк, доктор історичних наук, заслужений працівник культури України, голова Національної асоціації дослідників Голодомору-геноциду українців

Редакційна колегія:

Петро Чернега, доктор історичних наук, професор Національного педагогічного університету М.П. Драгоманова

Володимир Сергійчук, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голова Міжнародної асоціації дослідників Голодомору-геноциду

Ганна Капустян, доктор історичних наук, професор кафедри теорії, історії держави та права Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського

Н53 **Непокарані геноциди – повторюються!** : науковий збірник матеріалів.
2-ге вид., випр. і доповн. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2024. – 420 с.
ISBN 978-617-520-956-1

Науковий збірник матеріалів Всесвітнього конгресу дослідників Голодомору-геноциду українців містить виступи, доповіді, статті, які розкривають найбільший злочин комуністичного тоталітарного режиму, вчиненого проти української нації у 1932–1933 роках. Опубліковані вибрані статті, підготовлені правниками, істориками, журналістами, військовими, психіатрами, правозахисниками, судовими експертами до 90-х роковин пам'яті жертв Голодомору. Також, до збірника додані комплексна судова історико-криміналістична експертиза кримінального провадження № 2201900000000309 та резолюція Конгресу.

УДК 341.485(=161.2)(477)"1932/1933"(081)

ISBN 978-617-520-956-1

© Національна асоціація дослідників
Голодомору-геноциду українців, 2024
© О. Стасюк, упорядник, 2024
© Видавництво Ліра-К, 2024

ОРГАНІЗАТОРИ:

Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Інститут літератури імені Тараса Шевченка НАН України
Інститут української мови НАН України
Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України
Інститут політичних та етнонаціональних досліджень
імені І. Ф. Кураса НАНУ
Інститут народознавства НАН України
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України
Секція права національної безпеки та військового права НАПрН України
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
Інститут журналістики КНУ ім. Т. Шевченка
Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка
Національна асоціація дослідників
Голодомору-геноциду українців
Конгрес української інтелігенції
Національна спілка письменників України
Міжнародна асоціація дослідників Голодомору-геноциду
Міжнародний конгрес криміналістів (Україна)
Фундація Голодомору-геноциду українців (США)
Український Конгресовий Комітет (США)
Центр дослідження Голодомору Каліфорнійського штатового університету
м. Фресно (США)
Світовий конгрес українців
Міжнародна організація українців «Четверта хвиля» (Німеччина)
Міжнародний фонд «Глобальна ініціатива в психіатрії» (Нідерланди – Литва)

ПЕРЕДМОВА

7 листопада 2023 року в Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова, під час чергової війни московії проти України – боротьби за незалежність та існування української нації – відбувся Всесвітній конгрес дослідників Голодомору-геноциду українців «Непокарані геноциди – повторюються!». Захід був приурочений до 90-х роковин пам'яті 10,5 мільйонів українців, знищених комуністичним тоталітарним режимом в 1932–1933 роках.

Організаторами виступили наукові установи Національної академії наук України, Національної академії правових наук України, Національної академії педагогічних наук України, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка, Конгрес української інтелігенції, Національна спілка письменників України, Національна асоціація дослідників Голодомору-геноциду українців, Міжнародна асоціація дослідників Голодомору-геноциду, Міжнародний конгрес криміналістів, Фундація Українського Голодомору-геноциду (США), Український Конгресовий Комітет (США), Центр дослідження Голодомору Каліфорнійського університету (США), Міжнародна організація українців «Четверта хвиля» (Німеччина), Світовий конгрес українців, Міжнародний фонд «Глобальна ініціатива в психіатрії» (Нідерланди – Литва).

Учасників конгресу привітали Президент України Віктор Ющенко, ректор УДУ ім. М. Драгоманова Віктор Андрущенко, голова ВУТ «Просвіта» Павло Мовчан, заступник президента Світового Конгресу Українців Стефан Романів та президент Фундації Українського Голодомору-геноциду Микола Кочерга. У роботі Конгресу взяли участь науковці, письменники, криміналісти, правники, судові експерти, військовослужбовці, митці та дослідники злочинів тоталітарного режиму.

Конгрес складався з трьох дискусійних панелей: «Голодомор-геноцид 1932–1933 років: наслідки для української нації»; «Пропаганда та інформаційні війни кремля проти встановлення правди про Голодомор-геноцид українців»; «Голодомор-геноцид українців: міжнародне визнання, правова оцінка та важливість засудження комуністичного режиму».

Директор Інституту української мови Павло Гриценко під час виступу представив карти розселення українців, які повністю збігаються із територією на якій вчинено особливо тяжкий злочин – геноцид українців.

Голова Міжнародної асоціації дослідників Голодомору-геноциду, професор Володимир Сергійчук, повідомив про новітні дослідження, які дали можливість встановити наслідки геноциду. Зокрема професор представив документи, якими підтверджено чисельність дітей в українських школах до Голодомору і після. За його дослідженнями знищено понад 4 млн дітей.

Доктор історичних наук, професор Василь Марочко у своїй доповіді акцентував увагу на академічних дослідженнях злочину геноциду, які проведені спільно з криміналістами та судовими експертами, що дало можливість встановити втрати української нації – знищення 10,5 мільйонів українців.

Академік Національної академії правових наук України Володимир Пилипчук зазначив, що криміналістичні методики використані під час розслідування справи № 475 та кримінального провадження щодо виконавців геноциду, надають можливість слідчим розкривати воєнні злочини та геноцид, який вчинила окупаційна російська армія у 2022– 2023 рр.

У роботі Конгресу взяв участь суддя Федерального суду США Богдан Футей, який наголосив на створенні Міжнародного кримінального суду та притягнення до відповідальності диктатора путіна та його оточення.

Учасники Конгресу також звернули увагу на використання радянської термінології, що є підтримкою екзистенційного ворога – рф, та закликали вчених, громадських та політичних діячів не застосовувати маркери та штампи, якими комуністичний режим таврував українців.

Підводячи підсумки Всесвітнього Конгресу учасники прийняли Звернення до українського народу та влади, урядів і парламентів країн світу та міжнародної спільноти, в якому закликали вшанувати пам'ять українців, яких знищив комуністичний тоталітарний режим під час Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. та масових штучних голодів 1921–1923 рр., 1946–1947 рр.

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

ШАНОВНІ УЧАСНИКИ ВСЕСВІТНЬОГО КОНГРЕСУ!

Сьогодні у мене особлива честь сформулювати декілька думок, які відносяться до періоду вчинення комуністичним режимом найбільшого у світі злочинного геноциду українців – Голодомору 1932–1933 років. Але я хотів би розпочати із часу дещо глибшого. Як трапилося так, що найбільша в Європі держава Х, ХІ, ХІІ ст., через декілька сторіч втрачає свою державність і опиняється під російською окупацією на 370 років?

Протягом тривалого часу кремль нав'язував нам думки про так звані «братські народи», вчиняючи масові вбивства українців, намагаючись знищити нашу з Вами ідентичність, культуру, мову та правдиву історію. Коли ми розглядаємо період Великих Голодів, то дуже часто запитуємо себе: ну, звісно, це не лихо природи, звісно, в нас був урожай, але що з нами трапилося, особливо у ХХ сторіччі? Це запитання ставили собі мислителі, філософи, поети, політики. На початку ХХІ ст. українці нарешті отримали відповіді на ці складні питання.

У 2006 році був прийнятий Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» та розсекречені архіви каральних органів, що дало можливість науковцям та дослідникам пролити світло правди на злочини кремля. Варто зауважити, що прийнятий у той час Закон у зв'язку з новітніми дослідження та черговою війною росії проти України, в тому числі і у гуманітарній сфері, потребує внесення відповідних доповнень, в частині відповідальності за заперечення злочину геноциду. Варто знати та пам'ятати, що геноцид був вчинений проти українців де б вони б не проживали, чи то в Україні чи Кубані, Дону.

У 2009 році СБ України була проведена перша кримінальна справа, якою встановлено факт геноциду та організаторів цього особливо тяжкого злочину. Це був перший позитивний досвід роботи правоохоронних органів у розслідуванні масштабів, обставин та наслідків злочинів тоталітаризму.

Міжнародна конференція «Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації», яка пройшла 4 жовтня 2016 р. в Київському національному університеті ім. Т. Шевченка прийняла рішення подальше розслідування злочину геноциду.

У 2019 р. була відкрита нова кримінальна справа, щодо виконавців злочину, проведені відповідні судові експертизи, які розкрили масштаби, наслідки та чисельність знищених українців у 1921-1923, 1932–1933, 1946-1947 років.

Я стою на позиції, що кожна політична сила, яка сповідує промосковську політику, і московська політика як така, є коренем нашого лиха. І якщо ми з цим злом не справимося, якщо будемо заgravати, то ніколи не прийдемо до розуміння, до якого прийшла кожна успішна нація – власної ідентичності.

Сьогоднішня війна – це війна за ідентичність! За відповідь на питання: хто ми є? Тож все-таки, ми один народ, чи ні? Чи російська історія хай шукає у племінних відносинах свої витоки? Хай не чіпає те, на чому побудована українська нація. Тому сатанинство, яке розгортається у наших опонентів навколо правди про Голодомор – це один із доказів, які лихі літа прийшли на українську землю ще в пам'ятні часи.

У цьому питанні є, на мій погляд, одна суть. Коли ми говоримо про злочини ХХ сторіччя «червоної» москви, мені здається, немає особливої залежності чи ми говоримо про царат, який знущався ще з часів Хмельницького та Виговського, чи про так звану імперську росію після Полтавського бою, чи про «червону» росію, чи про рашистську путінську, суть одна – це московія, це її політика. Розуміємо, що це невід’ємний компонент національного усвідомлення України. Можливо, компонент, який через біду, дуже часто говорить глибше, дотичніше, переконливіше, аніж будь-який фактаж.

Я хотів би подякувати насамперед за те, що під час російсько-української війни, яка вирішує майбутню долю України, ви пам’ятаєте та вшановуєте понад 10 млн українців, винищених Сталіним під час геноциду. Саме це і є головним чинником, який вирізняє нас від московитів та є важливим питанням для усвідомлення національної ідентичності.

Звертаюся до української громади та українців світу – настав час для об’єднання заради Перемоги та майбутнього наших дітей!

Слава Україні! Героям слава!

Президент України (2005–2010 рр.)

Віктор Ющенко

ШАНОВНІ УЧАСНИКИ ВСЕСВІТНЬОГО КОНГРЕСУ ДОСЛІДНИКІВ ГОЛОДОМОРУ!

Сьогодні ми маємо честь проводити цей захід у стінах Державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Наш навчальний заклад є спадкоємцем заснованого ще у 1834 році Педагогічного Інституту при Київському університеті Святого Володимира. Викладачі і випускники нашого вузу вносять свій гідний вклад у розвиток Української держави та беруть участь у захисті національних інтересів та незалежності України.

Мета путіна – знищити український народ та Україну як незалежну суверенну державу; російська окупаційна армія вчиняє на території України воєнні злочини та геноцид. Сьогодні важливо пам'ятати та вшанувати пам'ять українців, яких у 1932–1933 роках знищив сталін та його оточення, вчинивши злочини проти людства та геноцид.

Москва постійно заперечувала факт геноциду українців та блокувала будь-яку правдиву інформацію про цей злочин, яка з'являлася в Україні та світі. Цю ганебну практику продовжує і путінський режим, поставивши собі за мету відродити імперську росію. Головним запереченням Голодомору кремлем є твердження про те, що голод не був навмисним. Однак новітні наукові дослідження, розсекречені звіти іноземних дипломатів, спогади очевидців свідчать про те, що сталін та його оточення вчинили геноцид з метою знищення Української держави та української нації.

Сталін не лише організував, а й особисто керував проведенням каральних акцій проти українців. Одним із злочинних механізмів цього задуму була створена система так званих «чорних дошок», тобто попередньо складених списків цілих сіл, селищ, станиць та районів для виморювання українців голодом.

Варто згадати, що у 2005 році Президент України Віктор Ющенко у промові в ООН закликав визнати масові вбивства українців у 1932–1933 років – геноцидом української нації. Це було вперше в історії оновленої держави. Тому наше завдання не зупинятися, а продовжувати подальші дослідження, направлені на розкриття злочинів тоталітаризму.

Бажаю наснаги та плідної роботи учасникам конгресу!

Слава Україні!

Ректор Державного педагогічного університету
ім. М.П. Драгоманова

Віктор Андрущенко

ШАНОВНІ УЧАСНИКИ ВСЕСВІТНЬОГО КОНГРЕСУ ДОСЛІДНИКІВ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ!

Сьогодні ми вшановуємо пам'ять жертв понад 10,5 млн українців Голодомору-геноциду 1932–1933 рр., організованого російським комуністичним тоталітарним режимом на чолі з тираном сталініним – вірним послідовником ідеолога голодоморів і масових терорів лєніна (як основних засобів знищення українського національно-визвольного руху й поневолення нашого народу).

ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка спільно з колективом УДУ імені Михайла Драгоманова продовж років відновлення нашої державності плідно співпрацює над відродженням історичної пам'яті українського народу. Зокрема в останні роки, коли путінський режим продовжує втілення ідей своїх кривавих попередників. Ми прагнемо глибоко історично осмислити шлях боротьби українців за незалежну державу, причини та наслідки асиміляції, виморення і геноциду української нації російською, комуністською та рашистською путінською імперіями. Ми намагаємося донести історичну правду до своїх громадян й цілеспрямовано привертати увагу країн Європейського союзу і всієї світової спільноти до найбільшого злочину в історії людства.

ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка закликає владу всіх рівнів, наукову спільноту, освітні заклади і громадські організації розгорнути масову роботу щодо активного і об'єктивного відновлення історичної пам'яті задля захисту та збереження національної ідентичності. А для цього радикально збільшити видання та розповсюдження наукових, науково-популярних, публіцистичних творів, перекладів праць іноземних авторів, в яких об'єктивно розкрита імперська, варварська, жорстока сутність московії, російської та комуністичної імперій, а також духовна натура «русскіх», брехня, якою москалі ввели в оману увесь світ.

Росія, наш споконвічний ворог, не міняється, стверджував Дмитро ДОНЦОВ, з її «духом, варварським і насильницьким». Ідеолог українського націоналізму, а також його попередники Тарас ШЕВЧЕНКО, Іван ФРАНКО, закликали нас боротися проти москвофільства, що знайшло прояв сьогодні не лише у свідомості окремих українців, а і в ідеології, політиці й діях органів влади. Це ганебне явище поширене також у світі.

Наше завдання переконливо довести світовій спільноті, що комуністський режим у ХХ ст. організував три голодомори, один з яких – 1932–1933 рр. – геноцид українців, які не хотіли жити в рабстві й поплавилися життям понад 15 млн співвітчизників, з яких значну частину становили діти.

Загарбницьку війну на винищення українства і ліквідацію нашої держави одинадцятий рік веде путінський режим. Ми маємо продовжити боротьбу за відродження «давнього войовничого духу нації, яка б свою правду і Божу справедливість ставила б окремо понад життя і добробут» (Дмитро ДОНЦОВ).

Пам'ять і вшанування жертв Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. потрібні сьогодні Україні для відновлення історичної справедливості, очищення й облагородження наших душ, думок і свідомості, для піднесення національної гідності української нації.

Слава Україні!

Голова Всеукраїнського товариства «Просвіта»
імені Тараса Шевченка,
поет, громадський діяч,
лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка

Павло Мовчан

ВІТАЮ УЧАСНИКІВ ВСЕСВІТНЬОГО КОНГРЕСУ ДОСЛІДНИКІВ ГОЛОДОМОРУ, ПРИСВЯЧЕНОГО 90 РОКОВИНАМ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ, ЗНИЩЕНИХ КОМУНІСТИЧНИМ РЕЖИМОМ!

Дуже важливим є те, що цей захід відбувається під час чергової російської війни проти України. Вшанування пам'яті знищених українців та розкриття правдивої історії про злочини кремля є запорукою нашої перемоги.

Більше 10 мільйонів українців було знищено тоталітарним режимом у 1932–1933 роках, де б українці не були: в Україні та на своїх історичних етнічних територіях поза межами України. Також ми повинні пам'ятати і про 5,5 мільйонів українців, винищених диктаторами ленініним та сталініним у 1921–1923, 1946–1947 роках та про українців, які боролися та вибороли незалежність України.

Завдання української діаспори, у тому числі Фондації Українського Голодомору-геноциду – відстоювати інтереси Української держави у світі, та зробити все від нас залежне, щоб перемогти у війні з нашим споконвічним ворогом.

Варто всім нам пам'ятати, що перший геноцид української нації був вчинений московитами у листопаді 1708 р. у Гетьманській столиці – Батурин, під час якого, застосовуючи варварські методи (катування, четвертування, гвалтування та ін.), було вбито до 30 000 українців. Сьогодні Батурин є сакральним місцем пам'яті незламного духу українського народу.

У 1993 році Перший Патріарх України Мстислав освятив пам'ятник українцям, загиблим мученицькою смертю. Ми також маємо тут цвинтар, де поховані воїни УПА, для нас є велика пошана, що вони вибрали нашу осілість для упокоєння.

Від імені Фондації Українського Голодомору-геноциду (США) я закликаю українців світу об'єднатися під прапором перемоги України та знищити імперську московію.

Слава Україні! Героям Слава!

Президент Фондації Українського Голодомору-геноциду

Микола Кочерга

ШАНОВНІ УЧАСНИКИ ВСЕСВІТНЬОГО КОНГРЕСУ ДОСЛІДНИКІВ ГОЛОДОМОРУ!

Шановні організатори, учасники та гості Всесвітнього конгресу! Сьогодні маємо нагоду вшанувати пам'ять мільйонів жертв Голодомору 1932–1933 років.

Я радий бачити на конгресі стільки молоді, яка бере участь у наукових конференціях, бо це запорука, що дослідження Голодомору не зупиняться. Покоління за поколінням будуть пам'ятати та схиляти голову перед померлими та тими, хто пережив таку страшну трагедію. Але ми також повинні вимагати справедливості, тобто засудження комуністичної системи та Сталіна за те, що вони зробили.

Слово «геноцид» пішло від польського єврея Рафаеля Лемкіна, який вперше його вжив. Що воно означає? Це є заходи зі знищення народу. Якщо ми говоримо про 1932–1933 роки, то Сталін і його комуністична «влада» прагнули знищити український народ.

Кожного року парламенти світу приймають спеціальні резолюції, де вони згадують про Голодомор, що це є злочином проти людства. На сьогодні ми маємо близько 30 країн, які визнали, але є багато інших, які думають над тим, як це зробити.

Для наших батьків, для тих, хто пережив цей Голодомор, визнання Голодомору завжди було важливою справою.

Світовий конгрес українців започаткував програму «Нащадки Голодомору», бо більшість тих, хто пережив Голодомор, на жаль, вже відійшли у вічність. Тому їхні діти, їхні онуки, їхні правнуки повинні цю справу далі продовжувати.

Коли ми говоримо про повномасштабну війну, то розуміємо, що путін хоче знищити український народ. Тому під час нашої роботи ми пов'язуємо ці два геноциди, щоб люди розуміли, що тоді – сталін, а сьогодні путін намагаються знищити українців.

Ми закликаємо всі наші громади у світі вшановувати жертв Голодомору. Маємо програму, яка складається з різних частин. Адвокаційна, тобто йдіть і стукайте у двері та намагайтеся переконати ваші уряди, щоб ті визнали Голодомор геноцидом українців. Друге – це просвітницька, тобто йдіть і дайте людям знати про Голодомор як геноцид. Це може бути конференція, це можуть бути різні акції. Третє – це акція вшанування «Запаліть свічку».

Світовий конгрес українців підтримує усіх дослідників, які вивчають Голодомор. Прагнення дізнатися правду про жертви – це також є нашим обов'язком.

Слава Україні! Героям слава!

Перший віце-президент Світового Конгресу Українців

Стефан Романів

ВИСТУПИ УЧАСНИКІВ ВСЕСВІТНЬОГО КОНГРЕСУ ДОСЛІДНИКІВ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ УКРАЇНЦІВ

Георгій Філіпчук,
доктор педагогічних наук, професор, дійсний
член Національної академії педагогічних наук,
академік, Голова Конгресу української інтелігенції

ДОРОГАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Так образно можна було б окреслити просвітницьку місію проведених у Львові, політехнічному Сікорського та Драгоманівському університетах Києва науковій конференції, приурочені роковинам Голодомору, за участі Національної асоціації дослідників Голодомору, ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка, Конгресу української інтелігенції. Щороку, українство всього світу, в цей скорботний місяць Національної пам'яті вшановує пам'ять загиблих у 1932–1933 роках, під час Голодомору-геноциду українців. Уособлення страшних лихоліть штучно спланованого московськими сталіністами масштабного мору українців 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 років. Уроки трагедії, гідності та віри в нездоланність Народу, що зумів вистояти.

У пам'яті спливають правдиві слова людини чистої совісті, дослідника Голодомору-геноциду Джеймса Мейса про вічне правило життя – щоби знати куди йти, необхідно пам'ятати звідки йдемо. Пам'ятаємо. Передовсім те, що найшвидше голодом морили наших українських дітей. Ним убивали українців, спраглих життя та волі. Чорною метою Голодомору ставало вбивство будь-якої української перспективи, а тому й знищувалися, насамперед, діти – найбільш беззахисні, вразливі, водночас небезпечні для імперських ординців.

В архівах ЦДАВО України (Ф. 1. Оп. 7. Спр. 145. Арк. 148 зв.) зберігається лист учнів Печірської школи Брацлавського району до ВУЦВК про голодування від 1 листопада 1931 року: «...в шлунку болить від того сміття, яке зараз їмо, бо у нас забрали не тільки хліб до зерна, а й картоплю, квасолю і все, що можна їсти, з картоплі роблять горілку, а ми їсти не маємо що. За взуття вже мовчимо, але просимо не губити нас голодом. Ми надіємося, що радянська влада не дасть нам загинути і не буде годувати кулями замість хліба, як годували наших батьків царі».

Але що царі чи московські псярі, монархісти чи більшовики- комуністи, сталіністи чи путіністи – всі вони були і є однаковими україноненависниками. Нелюди, що на видноті, оці вічні вороги, що витолочують донині нашу землю, продовжуючи етноцидами, лінгвоцидами, геноцидами вбивати українськість.

Згадується епізод із повісті видатного письменника «Розстріляного відродження» Тодося Осмачки «Ротонда душогубців». У ній відтворено сюжет нічної розмови трьох катів – сталіна, молотова, єжова, які «вирішували» українське питання напередодні Великого Людомуру 1932–1933 років. Для початку за їхнім задумом треба було знищити найбільш соціально авторитетний стан українства. Там, у «червоній ротонді» катів єжов доповідав, відповідаючи на питання сталіна про кількість ліквідованих активних і свідомих українців, як соціальну профілактику для «майбутніх наших реформ». Знищено 114 тис. 21 душу, – продовжував головний чекіст, – при

цьому «ні одна душа із комуністичних сил не згнула... А Україна ось так заплатила за свою потенціальну контрреволюцію. Ні один не був арештований, лише деякі були ізольовані (в психлікарні), щоби відійшли від життєвої ролі». Отож, ежов, надшвидко виконав «високе доручення супроти людей думки», які можуть заставити нас (московитів) тремтіти за своє майбутнє». Однак найстрашніше в цій історії навіть не те, що в такий спосіб нищилися кращі люди, потенційні організатори спротиву московському більшовизму, борці за майбутнє України («на протязі півтисячі років»), а сталінська вимога знищити сиріт цих закатованих батьків. Ось саме ця заувага була висловлена ежову деспотом (сталіним) ХХ століття: «Ви про батьків говорили, а не взяли до уваги сиріт, які ще живі і можуть діяти (впливати) на найближчі покоління України, бо діти знищених вами батьків мають здібності своїх батьків». Таким показовим є індикатор геноцидної політики московії щодо українства, яка реалізовувалася без упину, вигублюючи дітей.

Ця минувшина не для розбурхування емоцій, а заради утвердження в суспільному просторі цінностей Правди, бо Нація може бути вільною, неупокореною, переможною, лише пізнавши її – Правду. Але для цього вона мусить бути освіченою, національно свідомою, морально охайною.

Так стається, що зігнорувачи Правду, забезпечивши безкарність для злочину, світ знову й знову стикатиметься з російським «людодійством». Адже подібні нещастя 20-30 років ХХ ст. повторилися вже в післявоєнні сорокові роки, торкнувшись крилом смерті сотень тисяч інших українських родин. Виморювання голодом, знелюднення, розкуркулення, околгоспнення, знекорінення, осибірювання...

Як не йменувалася б ця трагіка життя під московитською владою, але в будь-якому вимірі всі ці біди були своєрідними проявами геноцидних акцій. А, розширивши географію і час, можна розгледіти злоторення на рівні вселенського масштабу.

Дивно й прикро, що й досі чомусь ніхто з відомих світових політиків так і не спромігся заявити, що і нинішня війна московитів проти України є геноцидом, правильніше – його продовженням, який ними чинився впродовж віків, а в 30-их роках минулого століття сягнув свого апогею в образі нечуваного людомору, забравши життя мільйонів. Жертви, згідно комплексної судової статистично-криміналістичної експертизи від 3 грудня 2020 року №957 – 9 млн 108 тис. 500 українців в Україні та 1 млн 391 тис. 500 за її межами, загалом понад 10 млн 500 тис.

І це є далеко неповною статистикою смерті української нації, яку окремі доморощені «модерно-ватні» дослідники разом зі своїми «політиками» весь час намагаються звести до сталінського плінтуса – 3,5-3,9 млн жертв. Хоча, якщо зважати на думку тодішніх європейських дипломатів, які працювали на москві, то, скажімо, німецький атташе О.Шиллер стверджував, що «масштаби вимирання сягнули до 30%, цифра в 10 млн жертв від голоду не є перебільшенням».

А консул Італії в Харкові С. Граденіго вже в травні 1933-го заявив ще більш переконливіше, що політика радянського уряду – «за кілька місяців ліквідувати українську проблему, пожертвувавши 10 чи 15 мільйонами душ». У травні того ж року дипломат робить уточнення, заявивши, що «в університетському середовищі говорять про 40-50% населення України (людські втрати), тому вважаю цифру 15-16 мільйонів точнішою».

А розпочиналося це українобивство значно раніше. У своїй телеграмі в лютому 1922 року представник гуманітарної організації Фрїтьйофа Нансена – Відкун Квислінг, очевидець голоду 20-их, засвідчив, що в Україні близько 7 мільйо-

нів людей «вмирають з голоду в найстрашнішому сенсі цих слів». Близько 40% становили діти. Однак державну допомогу отримувало не більше 7,5% голодуючих. Водночас у РСФРР частка голодуючих, які харчувались у пунктах громадського харчування, сягала понад 80%.

Саме в ці страшні місяці 1922 року, коли різко зростає кількість голодуючих на півдні України, ставленик Москви – голова раднаркому УСРР х. раковський погрожував англійському міністрові закордонних справ лорду Керзону припиненням поставок українського хліба, якщо Великобританія не знайде шляхів для замирення з радянською Росією.

Напередодні «офіційного» початку голоду (29 липня 1921 р.) в Україну надходить настановча телеграма від Леніна (Петровському, Фрунзе та Раковському), що «врожай на півдні чудовий, тому питання життя і смерті для нас – зібрати з України 200-300 мільйонів пудів».

Несумісна з життям московська планка хлібозаготівель, більшовицька пропаганда про «велику посуху» супроводжувалася спецпостановою про використання зброї проти саботуючих українців та заснуванням «продовольчих» дружин – воєнізованих формувань, спрямованих на репресії та залякування українців. На травень 1922-го у п'яти українських губерніях голодом нищилось близько 4 мільйонів людей.

Український хліб масово продовжували вивозити в той час, коли для голодних і помираючих дітей півдня України випрошувалися від Американської організації допомоги (АРА) сто тисяч пайків, водночас продукуючи чисельні резолюції, прийняті на зборах і мітингах трудящих, засуджуючих «антисоветские происки АРА» та виражаючи «горячую благодарность коммунистической партии и советскому правительству, великому русскому народу за помощь, оказанную в ликвидации голода».

Московська влада ні на мить не припиняла «підготовчу репетицію» до великого мору 1932-33 років.

Після першого етапу геноцидного винищення українців, розпочався наступний, ще більш жахливий і смертоносний.

Справді, протягом багатьох десятиліть у наших шкільних підручниках стверджувалося, що на початку 20-х років голод охопив лише район Поволжя. Саме так оголошувалася брехня для «себе» і західного світу, звідки Ленін і його кліка просили допомоги в названій регіон. Про голод, що охопив усю південну Україну, звідки масово вивозився хліб на північ і на експорт, на Москві мовчали. Про нього заявив уперше на весь світ лише уряд УНР в екзилі вже восени 1921 року, коли повноважний представник УНР Олександр Шувльгин звернувся з проханням про допомогу голодуючому українському населенню до Нансена, а через місяць це питання місія УНР поставила в Парижі (ЦДАВОВУ: Фонд 3696. – Опис 2. – Справа 438. – Аркуші 26-27, 44).

Проте західний світ так і не пройнявся тоді винищенням передусім українського селянства.

Подібна антигуманна реакція ставала системною і для 30-их років. 30 жовтня 1933 року Громадський комітет рятунку України в Чехословаччині звернувся до Президента США Ф. Рузвельта про допомогу українському народу з такими словами:

«Пане Президенте! Український народ на Радянщині вмирає з голоду. Цей голод не є випадковим явищем, або стихійним лихом, чи природним нещастям. Він був спричинений системою большевицької диктатури та протиукраїнської

політики... Звертаємося до уряду в Вашингтоні, щоби він, заки вирішуватиме справу визнання Совітів, вислав до ССРСР американську комісію, яка б перевірила політику Москви...» (ЦДАВО України, ф. 4008, оп. 1, спр. 1, арк. 15).

Направду, «вислали» та «допомогли», встановивши з срср дипломатичні відносини. Насправді, тоді 29 вересня 1933 року з 14 держав на засіданні Ліги Націй лише 4 країни голосували за допомогу помираючим українцям, вважаючи, що голод є «внутрішньою справою».

Ось такими є гіркі уроки, які нині, в умовах нової геноцидної війни проти українців, не можна забувати, повторювати.

Подібних фактів предостатньо міститься і в новій (2023 року) книзі «Диктатори ХХ-ХХІ століття: тоталітарні режими та наслідки для суспільства», написаної на основі матеріалів Міжнародної наукової конференції. Однак якими б вагомими аргументами не володіли науковці та громадськість, потрібна політична воля, надактивна інформаційна робота, цілеспрямована дипломатія (професійна і народна), а головне – енергія національної пам'яті всього народу, яка навіки унеможливить біблейське прощення московській деспотії – «винуватцям нашим».

Варто відзначити, що першим етичним проявом високої української влади стала політична позиція і дія Президента України Віктора Ющенка щодо правди про Голодомор-геноцид, як моральний чин провідника у ставленні до свого Народу, національної Пам'яті, власної Історії.

Адже не вимагаймо забагато чого від «інших», чужих, оскільки у них свої інтереси, які частіше не співпадають, аніж навпаки, з нашими. Краще скажемо людям, а чи достатньо правових позовів та ґрунтовних заяв направлялися українською стороною за три десятиріччя у високі Міжнародні суди, зокрема й в Гаагу, за скоєний геноцид, злочини проти людяності – Київ проти москви.

Чи не в боргу перед народом українським вітчизняна академічна наука, журналістика, дипломатія?

Бо лише 2006 року (після 15 років відновленої Незалежності!!!) Верховна Рада офіційно таки спромоглася, нарешті, визнати Голодомор 1932–1933 років Геноцидом Українського народу.

Його публічне заперечення нині вважається протиправним, хоча, на жаль, покарання за це «чомусь» і досі не передбачається. А коли цього немає, або недостатньо, то кремль вічно жонглюватиме цією темою, «як циган сонцем», перекладаючи злочинні діяння на інших зі своєї вічно хворої голови.

Світ мусить знати, що допоки шукатимуть для москви комфортніші словесні заміники явищам «геноциду», «тероризму», «шовінізму», «рашизму», якими животіє ця зловісна недоімперія, поки їхню велікую «культуру» ніяким чином не пов'язуватимуть (як причинність) зі скоєними ними в ХХ-ХХІ столітті злочинами, поки продовжуватимуть тішити себе ілюзіями, що хижий вищир якимось трансформується у (хай і фарисейську) посмішку, доти над людством бовванітиме вже не привид, а реальність великої війни. Адже коли в нутро народу, його ментальність, «свідомість», «мораль і совість», будь-яку систему його владних режимів, політику, освіту, церкву, історію, побут, традицію вживлено ін'єкцію людиноненависництва (українофобії), доти існуватиме загроза для буття людства.

Бо ідеологія, практика, «духовна» матриця і «виховна» ситема московії зорієнтовані, як показує досвід, на запереченні існування всіх і всього, що бодай чимось відхиляється, відрізняється від загальноновизнаних (ними) «цінностей», «ідеалів», навіть смаків.

Парадокс, але вони (московити) на Нюрнберзькому процесі судили нацистських злочинців за те, що ті «відхилилися» від їхніх правил. Дуже влучно цю ситуацію описав в книзі «Не мир, а меч» відомий дисидент, активний учасник українського національного опору Євген Сверстюк, стверджуючи, що «російський комунізм та його ідеологія – це злочин без кари».

Оскільки нічого людського ніколи не проявлялося ні в діяннях кремлівських опричників, ні в мерзенних душах «глибінного народу», ні в нищих серцях домощених холоуїв і запроданців.

Коли в селі Безбородьки біля Шевченкового Канева, стверджують архівні документи, померло від голоду майже все село (понад 500 осіб), то «мітла» екзекуторів продовжувала вилучати все їстівне з метою доведення залишків людей до голодної смерті. А коли все забрали, то ще жива жінка-матір спитала у голови сільради: «Що ж тепер нам їсти?!» На що він відповів: «Їжте землю».

Нація зобов'язана пам'ятати ці гнітючі сторінки історії.

Одним із перших (ще 1933 р.) про події Голодомору-геноциду написав Улас Самчук у романі «Марія», присвятивши його українським Матерям, що загинули разом зі своїми дітьми голодною смертю в Україні 1932–1933 рр. Цей перший художній твір у 1934-му видали у Львові, але потрапити в Україну він зміг лише після відновлення Незалежності.

Майже 70 років тому (1953 року) «батько» Конвенції про геноцид, доктор Рафаель Лемкін сказав, що саме «винищення української нації» – це і є «класичний приклад геноциду».

Те, що відбулося в ХХ столітті, не є простим історичним епізодом злодіянь росії в конкретній трагедійній епосі. Радше варто констатувати про перманентну тяглість злотворних процесів і явищ у московії стосовно буття Української Нації.

Бо чим в екзистенційному вимірі різниться характер нинішньої чверті століття від того ж ХХ-го, коли суцільна вервечка воєнних лихоліть, голодоморів-геноцидів, репресій щодо України ціленаправлено слугувала знекоріненню та фізичному нищенню?

Чи, скажімо, «прихильнішою» до українців була доба Руїни, сюжет з якої взяв для своєї «Чорної ради» П.Куліш. Про ту минувшину мабуть найбільш правдиво могли б розповідати тодішні захисні вали, безіменні цвинтарі, козацькі кургани та народні думи. Однак багато з цього втрачено, навічно, залишивши нащадкам нехожені дороги «німої» історії.

А тому перед кожним наступним поколінням поставатиме незмінне в часі і просторі завдання – повернути для народу через його національну пам'ять не тільки образи генетичної болю та її винуватців, що знекровлювали українство впродовж багатьох сотень літ, але й відродити «ту славу, яку вибила нам з голови татарська неволя, як уломився Батий у твої Золоті ворота», а пізніше – інші зайти.

Серед них найбільш кровожерними, підступними й брехливими завжди були московити, з якими, на превеликий жаль, нашому народу уготовано долю бути «сусідами» і, навіть, «єдинокровними братами». Той, хто хоча б трохи намагався зануритися в їх сфальшовану та викрадену в інших історію, здатен усвідомити наскільки похмурим, злиденним, жорстоким і безпросвітним є жереб для таких «ближніх» (і не тільки) народів і держав. Тому, що ось уже на протязі кількох століть цей інфікований імперськістю недонарод перетворився в молоха війни і вселенської біди для всіх, не лише українців.

Дуже точним і пророчим щодо «рассеї» є історичне висловлювання великого воєначальника і «завойовника» Наполеона, який сказав, що навіть коли «якийсь новий Пугачов з університетською освітою стане на чолі незадоволених (москвинів), коли той нарід почне революцію – мені бракує виразів висловити вам те, що прийде. Москвини – це варвари, що не мають батьківщини. Мою пам'ять пошанують тоді, коли ті північні варвари заволодіють Європою».

Сьогодні росія знову чинить геноцид проти українців, замахнувшись на Європу. Сотні тисяч жертв.

Знакове видання 2014 року книги «Геноцид в Україні 1932–33 рр.» за матеріалами розслідування СБУ кримінальної справи №475 стало своєрідним нагадуванням про те, що непокаране зло таки здатне повертатися. У цьому документальному збірнику зазначено, що «з врахуванням кумулятивних втрат внаслідок голодомору в Україні втрачено 10 063 000 осіб».

Однак конвеєр смерті, давно запущений московськими ординцями, без упину «працює» донині.

Повномасштабна агресія у повній мірі засвідчила про продовження здійснення геноциду українців у ХХІ столітті, ставши можливим передусім через те, що свого часу світова спільнота потакувала москві, не визнаючи Голодомор геноцидом, не притягуючи її до відповідальності за Злочин.

І хоча серед істориків та політиків, серед націй і держав немає єдиної думки щодо того, а чи можна вважати український Голодомор геноцидом відповідно до Конвенції ООН 1948 р. про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, а також якою, насправді, була кількість жертв, не зводячи її до усталеної «советської норми» – 3,9 млн, усе ж варто сподіватися на торжество Шевченкової віри, що таки «буде правда меж людьми».

Щоби лукаві люди пам'ятали слова згадуваного вже Джеймса Мейса: «Ваші мертві вибрали мене...» То чи «зроблять моральний вибір» ті мільйони українців (жертви Голодомору-геноциду) щодо цих «наших» і не наших фарисеїв-дослідників та політиканів, які ретиво не воляють знати про мільйони убієнних, вважаючи, ніби їх і не було на цьому білому світі?!

Ця позиція – диявольська послуга непокараному вселенському злу, що продовжує агонізувати новими війнами-геноцидами, знову й знову приходячи на нашу землю.

Укотре людство буде змушене робити вибір – засудити, захистити, сказати правду, здолати зло, або хитрити, дурити і лукавством жити.

Адже Геноцид ввірвався не тільки в Україну, він уже прийшов і на поріг Європи та Світу.

Європейський Союз і 43 світові держави опублікували спільну заяву на підтримку України щодо засудження росії за новий злочин проти людяності.

Однак століття тому російський більшовицький терор, розпочавши смертоносну ходу планетою, не був осуджений. Зараз настав час істини й просвітління, а не час «збереження обличчя» для путінської росії.

Напередодні 90-х роковин Голодомору вже 36 країн визнали злочин 1932–1933 років в Україні геноцидом. Ілюзій вже немає, а є тільки факт пролонгування трагедії, глум, війни, нещастя. Нинішня політика росії щодо України нагадує роки нацистського сталінізму, коли в українців відбирали землю та культуру, хліб і життя, позбавляли ідентичності. І при цьому московитами виригувалася злива брехні.

По-іншому і бути не може. Адже головним експортом росії завжди була навіть не оманлива політика, а пропаганда ненависті, насильства, людиновбивства, брехні.

Тому Світ не може чекати «добра» від молоха-московита, якому уготована єдина дорога – в пекло. Бо «Нема дерева злого, щоб родило плід добрий», – сказано в Святому Письмі. Дерево русні «плодоносить» тільки смерті.

Нас вбивали скрізь, повсюдно лише тому, що ми українці. Кулями, голодом, репресіями, знекоріненням. «У 1926 р., – пише Роберт Конквест у «Жнивах скорботи», – на Північному Кавказі проживало 3 млн 107 тис. українців, із них на Кубані – 1 млн 412276. Освіта там була українською. У Краснодарі працював український педагогічний університет, у станиці Полтавській – педагогічний технікум». Однак штучний голод, репресії зруйнували український світ. Свідок пережитого голоду писав: «тут, на Кубані, такий голод, що мертвих вже ніде ховати».

Однак найстрашніше, що відбувалося, то це було свідоме дитиновбивство. Доля дітей приголомшує нечуваною катастрофою, яка знищила навіть свідомість, коли самі діти вже сприймали страхіття як самозрозумілу даність. Хоча російські більшовики, НКВС цю відкриту війну та звірства проти дітей називали, звісно, не злочином-геноцидом, а «історичною потребою».

Чим жорстокіше й звиродніліше проявлялися ці якості у ставленні до дітей, тим відданішими комуністичній справі вважалися ці нелюди. Малі діти склали до 20-30 відсотків заморених. Найбільше їх помирало від голоду в страшних муках. Решта живих московський режим перетворював на основі «класового підходу» в загони павликоморозовців, яких привчали доносити на своїх батьків, родичів, друзів, «боротися з куркулями».

Кат українського народу постигав вихвалявся в газеті «правда», що вже півмільйона дітей навчені «успішно» боротися з «куркулями» та злодіями зерна. А інший злочинець більшовицької зграї мікоян на «святкуванні» 20-річчя репресивного органу «чк» захоплюючи пропагував «подвиги» таких дітей (піонерів щеглових), які доносять нквс на ворогів народу.

Повсюди в Україні торжествували не тільки фізичний геноцид та національний етноцид, але й сталінська авторитарна, антигуманна педагогіка. з одного боку – голодні, помираючі, безпритульні діти, з іншого – зрадливі, без роду й племені, «вірні» лєніно-сталінці. Такою була модель перемагаючого соціалізму.

Класичний приклад російсько-радянського геноциду, спрямований на винищення українського народу, зокрема і засобами жорстокої русифікації. Голодомор передбачав ліквідацію українського селянства, яке було оберегом національної ідентичності, української культури, мови, традиції, віри. Намагаючись виправдати Голодомор тяжкими наслідками колективізації та розкуркулення, косіор, опричник сталіна, назвав у 1933 р. головною небезпекою для радянської влади «український націоналізм», озвучивши сатанинську мету більшовизму – український селянин має бути кинутим у жертву для створення радянського народу.

Голод, нестача ресурсів, смерть, а «кришталево чисті» російські марксистки нещадно грабують награване. На тлі тотального дефіциту відбувалося грандіозне більшовицьке розкрадання. Понад сто років тому (1921 року) «Нью-Йорк Таймс» опублікувала дані, що в банки світу надійшло від лєніна 75 млн швейцарських франків; дзержинського – 80 млн франків; троцького – 90 млн доларів; урицького – 85 млн франків. 1922 року на рахунках Зінов'єва виявили 400 млн доларів, а після вбивства троцького в банках на його рахунках було знайдено 800 мільйонів доларів.

Краденого золота було стільки, що в США та європейських країнах не вистачало потужностей для його переплавки. Тільки за 8 місяців 1921 року до США імпортували понад 700 тонн дорогоцінного металу. Ця вакханалія, в якій брали участь іноземні розвідки, багатії Хаммери, продовжувалася безперервно. Американський історик Р. Спенсер зазначав, що це було найбільш грандіозне пограбування в історії людства. Це і є відповіддю на те, а хто ж тоді зрощував російський нацизм для здійснення ним геноцидної політики.

В архівах (ЦДАВО України, ф. 4008, оп. 1, спр. 1, арк. 15) зберігається звернення Громадського комітету рятунку України в Чехословаччині від 30 жовтня 1933 р. до Президента США Ф. Рузвельта про допомогу. «Пане Президенте! Український народ на радянщині вимирає з голоду. Цей голод не є випадковим явищем, або стихійним лихом, чи природним нещастям. Він був спричинений системою большевицької диктатури та протиукраїнської політики...».

Однак світ мовчав, загравав, укладав дипломатичні стосунки із жорстокою тиранією. Він не зреагував навіть тоді, коли 7 квітня 1935 року (нібито за неможливістю вирішити проблему безпритульності і злочинності) набув сили сталінський указ про дозвіл страчувати дітей віком з 12 років, вважаючи, що в них уже сформована «класова свідомість». Вбивали голодних дітей...

Р. Конквест наводить промовистий приклад, коли 76 дітей Лебединського дитячого центру було розстріляно за те, що вони захворіли, наївшись неякісної конини. Померти голодною смертю, загинути в таборах, бути розстріляним – дороги, які уготував українським дітям сталінський режим. Траплялося так, що на початок 1934-го в сільських школах не було кого навчати. У 1940/41 н. р. в перший клас у багатьох селах не було набрано жодної дитини. Демограф-дисидент М. Максудов стверджував ще в 70-х роках, що «не менше трьох мільйонів дітей вмерли від голоду, які народилися між 1932–34 роками». До цього додавалася дитяча смертність в таборах та від хвороб – не менше 1 мільйона. Тому сьогодні дуже непереконливим та невиразним є блукання «українських» та зарубіжних дослідників між цифрами смерті – 3,5–3,9 млн жертв.

Що це? Замовлення, хвороба обмосковлення, внутрішнє переконання, закладене кремлівськими наративами, чи повне несприйняття, невизнання (згідно руськомірських лекал) Голодомору-Геноциду українців. Бо якщо опиратися на перепис 1926 р. (31,2 млн), то чисельність українців в 1939 мала б становити не 27,5 млн чоловік, а принаймні 38 млн. Дефіцит – 10,5 млн! (Р. Конквест).

Варто зазначити, що навіть американські комуністи, зустрічаючись із М. Скрипником, називали 8 мільйонів померлих від голоду українців, а шеф репресивного дпу балицький – 8–9 млн. Однак «прижилася» в сталінському кабінеті саме цифра 3,3–3,5 млн померлих від голоду в Україні, яку вже чомусь дуже любляють «наші» академічні досліджувачі (оббріхувачі). Але за будь-яких обставин намагання мінімізувати масштаби трагедії та сфальсифікувати її причинність означає ставати на хибний шлях національного буття, коли безпам'ятство чи свідоме ігнорування правдою, всепрощення й толерація до вчинених злочинів знову й знову народжуватимуть нові біди.

Бо в цьому світі здатні виживати, прогресувати тільки ті народи, які опираються на правдивість – про «себе», про «іншого», на етичну основу – «бачити ясно».

Тому, коли нація торкається такого чутливого нерва, як геноцид-Голодомор, то від неї та її очільників вимагається найважливішого – «зроби свідомість і правду своїм початком, а тоді йди творити обов'язки». Оскільки будь-який чин та наміри

стають гріховними, якщо знехтувано істиною. Усвідомлюю, що дуже непросто змінювати настрахану голодною смертю та репресіями свідомість. Адже «великий» голод народжував не менш «велику» брехню і страх. І хоча щодо української нації було вчинено жадливий злочин, «Большая Советская Энциклопедия» цинічно тлумачила, що геноцид є ніщо інше, як «породження імперіалізму, що загниває».

Тому треба поборювати остаточно не тільки сталінсько-путінський погляд на українську історію, але й вимітати з усіх закутків «своїх» тлумачів нашого минулого й майбутнього. Бо очевидно, що доморощених «рахівників», яким спущено план не переходити встановлену межу, є предостатньо в українському середовищі.

Такі люди замовчують факт спланованого людинобвства голодом саме українців. Хоча за ствердженнями та свідченнями очевидців, яким вдалося вижити, коїлося саме так. Черниш П.К. (Попільнянський р-н, Житомирщина) розповідав, що *втєкти від голоду ніхто не міг, без документів відлучитися було неможливо, затримували та поміщали у в'язницю. Ніякої допомоги від радянської влади населення не отримувало. Влада не лише не допомагала, але й ставила війська, щоби люди не тікали, а гинули...*

Матвійчук Л.П. (Брусилівський р-н на Житомирщині) згадувала, що батьку вдалося потайки покинути село і втєкти до росії. Повернувшись, розповідав, що *у росії взагалі немає голоду, там хлібом годують свиней...*

«Коли брату Івану вдалося вступити до технікуму в Ленінграді, то літом 1933 року приїхав до нас, – свідчить Бабенко В.Д. (Васильківський р-н на Київщині). Він розповідав, що в ленінграді голоду немає, там можна придбати все: рибу, хліб, ковбасу. Харчі доступні для людей. У той час населення України вимирало від голоду.

Вимирали українці цілими селами, а на їх місце завозили «благодійних» з росії.

«Пам'ятаю 1933 рік, – говорить Пометій Г.Є. (Нікопольський р-н, Дніпропетровська обл.), – моя померла бабуся лежала на вулиці, там також лежав дід. Підвода їхала по селу і збирала трупи і скидали на кладовищі. Багатьох вивезли до Казахстану. В ті часи до нас в село поселяли багато сімей російської національності...

Ось саме таким гріхом проти людяності, убиваючи українців і заселяючи чужинцями, і формувався наратив «ісконних російських земель», якими цинічно оперує нинішня путінська московія, захищаючись зжерти українські Херсонську, Запорізьку, Донецьку, Луганську області та Крим.

Такою була і є геноцидна реальність смертельної правди. Тому мусять знати й відчувати свою невітшну долю ті, що запопадливо воліють і надалі витанцьовувати ганебну роль у смертоносному «танго» Голодомору, яку вже виконували їхні попередники, заробивши лише на вічні прокльони народу. Адже пам'ятаймо, що разом із московськими зайдами геноцид провадили і «свої» – місцеві начальники, «активісти», прислужники, реалізуючи вбивчу генеральну лінію більшовицької партії, яку виголосив Й. Сталін ще 1923 року на четвертій нараді ЦК РКП (б) з відповідальними працівниками національних республік: «Партія, яка стоїть при владі, потребує того, щоб мати на окраїнах марксистські надійні кадри з місцевих людей, зв'язаних разом з тим з широкими масами населення» (Й. Сталін. Статті й промови про Україну. 1936. К., Партвидав ЦК ВКП(б)У. – С. 194).

І таких кадрів, вихованих московським сталінізмом, було чимало в часи Голодомору, які, як пси-цербери, глумилися над своїми ж людьми.

Сьогодні геноцидна війна москалів продовжується. Урешті-решт вона ніколи й не припинялася, нині набравши особливої страхітливої характеру. І не тільки завдяки застосуванню найбільш варварських засобів убивства, але й оскаженілими залякуваннями цілого світу, що українська Нація, Держава мають бути знищені. На цьому тлі заяв путінсько-медведевської клоаки, навіть сталінські сатрапи виглядають «гуманніше», бо всіляко намагались прикривати людиноубивство фарисейськими гаслами. А ось нинішні кремлівські нелюди хизуються своїм вандалізмом, лякаючи світ. Типовим відображенням їхньої здичавілої політики, ідеології та нацистської практики є, наприклад, виступ в ефірі державного російського телеканалу RT телеведучого антона красовського, який наполягав, що українських дітей, які скаржаться на російську окупацію, потрібно «топити, або спалювати живцем».

Геноцидна війна торкнулася всього українства, навіть закордонного. Президент Світового конгресу українців Павло Грод стверджує, що на росії нині здійснюється етноцид проти українців методом зомбування, ізоляції. Українці росії, і без того занадто денационалізовані й духовно витолочені імперськістю, змушені припинити своє членство в СКУ через загрозу кримінальної відповідальності за зв'язки з так званими «небажаними організаціями». Там ліквідовано українську школу, книгу, церкву, національно-культурні інститути. А на окупованих територіях із бібліотек і навчальних закладів спішно вилучають «нацистську» літературу, «навчаючи» за руськомірськими стандартами. Україномовна література заборонена, починаючи з дитячих книжок, які, за їхньою рашистською версією, «спотворюють» історію України й нав'язують «нацистські цінності».

Усе це росіяни-нацисти називають денацифікацією, хоча по факту саме такі нацисти, як московити, вели подібні війни з книжками, людьми, ідеями, культурою. Нічого нового під сонцем.

Їхні попередники (царі-псарі, сталіністи-шовіністи) чинили за такими ж лекалами, вміщуючи в них фізичне, духовне, інтелектуальне, моральне нищення українства.

110 років тому М. Грушевський у праці «Про українську мову і українську школу» напише ніби про окуповане сьогодення: «Шкіл мало, а вчать непонятно, мовою руською, мовчи, не розсуждай, що прикажуть – сповнай».

Не дивно, адже завжди «російська політика, наставлена на територіяльне поширення та на панування над іншими народами, – писав український просвітник І. Лисяк-Рудницький, – вона вирощувала гіпертрофований бюрократично-військово-поліцейний апарат. Цей апарат, що ним многонаціональна імперія держиться вкупі, немов залізним обручем, заглушує в самому російському громадянстві всі паростки свободи».

Справді, її там замуровано, вона вмерла навіть на ліберальних скрижалях «хароших руських». Сьогодні оберегом Свободи є Україна. Про ці звияги незабаром напишуть історики совісті.

Хоча, як говорила Ліна Костенко, «Історії ж бо пишуть на столі. / Ми ж пишем кров'ю на своїй землі».

ГОЛОДОМОР завжди вимагатимиме уваги, особливо на рівні національної освіти, до визначних творів про цю трагічну епоху, до великих своєю правдивістю, благородними вчинками, високою етикою життя постатей, значимих для української історії. Одна із них – Мілена Рудницька, якій недавно виповнилося 130 років. Уродженка Тернопілля, студентка Львівського університету, навчаючись у Відні, могла б і надалі сконцентруватися над своїм оригінальним досліджен-

ням – «Математичні основи естетики Ренесансу». Однак почуття українськості і громадянськості зробило її знаковою фігурою в суспільному житті українства вже тому, що очолювала Світовий союз українок, дружила з Є.Коновальцем та Л.Мишугою, обиралася делегаткою Сейму, засуджувала пацифікацію, зарекомендувала себе як прекрасний педагог, організатор українських міжнародних рухів. А ще виховала свого єдиного сина – Івана Лисяка-Рудницького, відомого політика, історика, педагога, громадського діяча.

Однак попри все найбільш вагомим її морально-етичним, політичним доробком стала діяльність, пов'язана з Голодомором. Її ім'я значуще для українства в контексті боротьби за спасіння українців та доведення до світу правди про голодуючих і помираючих. Вона стала першою україркою, що на весь світ заявила про виморювання голодом українців 1932–1933 років. Будучи заступником голови Українського громадського комітету рятунку України, вона проводила значну просвітницьку діяльність, організувала допомогу голодуючим, зініціювала розгляд питання допомоги українцям та засудження срср на Раді Ліги Націй. У праці «Боротьба за правду про великий голод» вона відкрито заявила, що масовий мор українців був організований кремлем. Вона мужньо сказала про замовчувану правду, як дворушницьку політику провідних держав Європи, що унеможливила спасіння українців від голодної смерті.

Це відчуття несправедливості, антигуманності, проявлене «цивілізованим» світом у ставленні до голодуючих українців, вона пронесла впродовж життя. Не скорилася навіть тоді, коли сповна усвідомлювала, що правди вже ніде шукати, бо, на жаль, належить вона «сильним світу сього». Ця славна жінка-матір на фініші свого життя зробила відчайдушний крок – будучи солідарною з українським народом, правду про злочини проти якого продовжували заховувати, вона оголосила в знак протесту голодування. Відмовившись від їжі – померла і в такий спосіб нагадала вкотре світу (1979р.) про вселенське зло, вчинене російським більшовицьким режимом над українцями.

Але не ця гірка істина слугувала її життєвим сенсам. Метою великої доньки великої Нації була верховинна віра: «Ніхто не знищить ідеї, якій ми служили». Сказані нею слова озвучила влітку 2022 року М. Шевелева в статті «Українського інтересу». Вони звучать рефреном у дні вшанування пам'яті українців до 90-х роковин Голодомору-геноциду. І хоча страшна війна з боку московських окупантів продовжується, життя нуртує, люди борються, творять, народжують, мріють. А ще – пам'ятають. Це залягає особливою зарубкою, бо пам'ять (особистісна, родова, національна) містить надзвичайну силу, утримуючи й оберігаючи народ від жорстокої ходи історії, стверджуючи сутність життєвої місії.

Так сталося, що саме в цей день національної скорботи (26 листопада) в найбільшій залі Національного університету «Києво-Могилянська академія» відбувалася прем'єра «Скорбна Мати» – ораторія для хору та оркестру (музика Я. Яциневича, поезія П. Тичини) у виконанні Народної академічної хорової капели «ПОЧАЙНА» Києво-Могилянки (худ. керівник О. Жигун) та Заслуженого академічного Ансамблю пісні і танцю Збройних Сил України. Без перебільшення, опираючись на думку та оцінку мистецтвознавців, твір, як перший зразок цього монументального жанру в українській музиці, дуже суголосний таким світовим шедеврам Й. Баха як «Passion» та «Stabat Mater» Д. Перголезі. Твір, який виховує Націю, присвячений національній Пам'яті, захисникам і воїнам України-Руси, Воїнам ЗСУ.

Люди пам'ятають. Пам'ять (особистісна, родова, національна) містить якусь незвичайну і надзвичайну силу, утримуючи й оберігаючи народ від розкладу, розчинення серед інших. Бо невблаганна й часами дуже жорстока хода історії, не знаюча милосердя, здатна витолочити твою душу, як і твого Народу, якщо раптом тебе «покине» пам'ять, стаючи безбатченком, втрачаючи зв'язок із родоводом, позбавляючи себе того первня, на якому утримується твоя сутність і життєва місія. Етичний обов'язок – пам'ятати. Про себе, свій Рід і Нарід. Історію Буття. Дуже промовисто про це нагадує нам Святе Письмо, повчаючи як треба чинити, захищаючи витоки життя, щоби не зникнути, утвердитися, зміцнити, передаючи безцінний скарб пам'яті наступним поколінням.

У Святій Євангелії від Матвія говориться: «А всіх поколінь від Авраама до Давида – чотирнадцять поколінь, і від Давида аж до вавилонського переселення – чотирнадцять поколінь, і від вавилонського переселення до Христа – поколінь чотирнадцять».

Яка дивовижно стійка, ніким і нічим непогамована є цінність Пам'яті. І яка високість моральних святощів та зобов'язань народу перед своїми прапредками, пошановуючи і зрощуючи коріння їхнього буття і нашого майбуття.

Саме цією чеснотою була просякнута робота з'їзду асоціації дослідників Голодомору-Геноциду Українського народу у дні 90-х роковин, коли розпочалася пікова смертоносна хода смерті найстрашнішого злочину людинобвиства, спланованого мозковським більшовицьким режимом. Україноненависницький тоталітарний режим сталінізму розпочав, раніше за гітлерівський фашизм, геноцид проти українців. Урешті-решт він ніколи не припинявся з боку мозковитів, а лише видозмінював свої форми, методи, знаряддя. Ідеологія та практика ненависті до українців зберігали свою сталість. Етноцид, лінгвоцид, екоцид, голод чи ракетні обстріли завжди знаходилися в обіймі російського царату, лєніно-сталінобаду, комунату чи путінату. І ніякі косметичні декорування рузькими ліберал-демократами «українського вопроса» не в змозі змінити чорносотенно-українофобське нутро глибокого народу мозковії.

Цей страшний і невиліковний діагноз україноненависництва є першопричиною всіх війн (нинішньої також), які впродовж століть велися імперськими «третьоримцями» проти України. Голод, голодомор, геноцид 1932–1933 років був саме тією найбільш страшною антиукраїнською війною ХХ століття. Понад 10,5 мільйонів невинно вбитих Голодомором українців. Масштаби нечуваного людинобвиства, дитинобвиства, народобвиства. Геноциду! Пам'ять про це страхітливе звірство, як злочин віків, ніколи не знатиме граничних обмежень ні в часі, ні в просторі. Прикро, що й досі в Україні діє група істориків, політиків, яка заперечує чисельність жертв Голодомору, прирівнюючись до відкритих недругів українства, волюючих «прикрити» істину фіговим листком неправомірного применшення втрат.

Очевидно, ці носії сумнівного нарративу більшовицько-радянських часів стали (хто давно, а деякі нещодавно) прислугою напівправди, московщини та іншої чужоземщини. Згадується сказане кілька років тому професором В.Сергійчуком, коли захищаючи від злих нападників національну пам'ять, він опублікував у «Слові Просвіти» статтю «Догоджати не всім, а тільки істині!». Не допомогло. За останній період внутрішнє протистояння в боротьбі за правду, агресивно «підігрите» ззовні, лише загострилось. Війна за «цифру» набрала гіпертрофованого характеру. Українцям мало не наказують «відмовитися» від страшної Правди, згодившись на 3,9!, яку переходити, як «рубікон», не велено. «Ліберум вето!». Така собі «вільна» заборона для постгеноцидної Нації.

Ким, чим і чому? Кому дозволено, ігноруючи правдивість фактів, продовжувати ці фарисейські танці на кістках знищеної колись кремлівським сталінізмом Української нації? Дуже сподіваюсь на оновлену Національну асоціацію дослідників Голодомору-геноциду українців, в керівні органи якої обрані відомі вчені, політики, громадські діячі, письменники, засновником якої понад три десятиліття тому стали Володимир Маняк, Лідія Коваленко-Маняк та Левко Лук'яненко. А він часто нагадував нам про високу громадянську етику кожного – боротися за правду і твердо стояти на дорозі до Істини.

Як і світлої пам'яті Джеймс Мейс, який ще 1984 року, очолюючи американську урядову комісію, заявив, що «Сталін і його оточення вчинили геноцид проти українців у 1932-33 рр.».

1989 року Міжнародна комісія юристів під керівництвом Джейкоба Сандберга визначила Голодомор як геноцид, який мав на меті придушення «традиційного українського націоналізму».

Надзвичай ранимо, оголеними нервами сприймав трагічні сторінки історії українського народу, передовсім Голодомор-Геноцид, Степан Хмара, переконливо заперечуючи «велику брехню», виплоджену в сталінському бункері, що українців загинуло від «недоїдання» всього якихось лише 3,9 мільйона!? Він не зраджував пам'яті мільйонів невинно убієнних, оскільки був свідомий масштабів вселенського злочину, усвідомлюючи до якого стану виродження доведений народ здичавілими москвинами, стаючи аморфним навіть до власних дітей. *«А що діти? Адже воно й краще – помирають малими, лиха не знатимуть»*, ніби нагадував сучасникам ці застережливі слова В. Підмогильного («Син») для того, щоб подібне ніколи не повторилось.

Ці славні своєю правдивістю люди усвідомлювали, що вже тоді (в 30-их) сталіністи «денацифіковували» й «асвабаждали» Україну від українців Голодомором, використовуючи всю класику гібридних воєн, прикриваючи брехнею людоджерство.

Тисячі документів висвітлюють одну з найтрагічніших сторінок в історії Українського народу й людства, що є наслідком свідомої дії сатанистського режиму більшовицької росії, спрямованої як геноцидна політика для знищення українців.

Не бачити цього, не чути стогону помираючих людей, свідомо нищених людиноненависництвом, як ідеологією і практикою московського сталінізму, означає бути солідарними зі злочиним перед людством, підтримувати це геноцидне варварство. Адже знищувався великий Народ на очах всього світу. Не бачити цього означає продовжувати вірити сучасному путінському рашизму, абсолютно тотожному людиновбивству ХХІ століття.

І для тих, хто до сих пір не спромігся пізнати цю гірку правду, хто продовжує «дружити» з молохом, варто нагадати біблейську мудрість, застерігаючи, що не гоже й гріховно, не дозволено так чинити. Бо *«Не можете Богові служити й мамоні»*.

Слава Україні! Героям Слава!

Павло Гриценко,
доктор філологічних наук, професор,
директор Інституту української мови
НАН України

ГОЛОДОМОР В УКРАЇНІ 1932–1933 РОКІВ – СПРОБА РОЗВ'ЯЗАТИ «УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ»

У дослідженнях геноциду українців у ХХ ст., зокрема 1932–1933 рр., традиційно увагу зосереджують на доказовому визначенні масштабів злочину, з'ясуванні чисельності жертв, встановленні форм здійснення антилюдських дій – відбирання життя голодом¹. Встановлені й оприлюднені українськими і зарубіжними дослідниками масштаби людських втрат унаслідок голодоморів в Україні, зокрема геноциду 1932–1933 рр., вражають сучасний цивілізований світ. Проте апелювання лише до інформації про сотні тисяч, мільйони убієнних голодами призвичаюють до факту втрат, розмивають сукупність чинників застосування геноцидних практик. Водночас у суспільній свідомості кількісні параметри масштабних трагедій на рівні емоційному, оцінному здатні пригамувати та дещо зневиразнити відчуття природного болю від людських втрат, несвідомо урівнюючи Голодомор з іншими, тривіальними за аксіологією подіями, ознаками людського буття. І все ж встановлення показників втрат українців унаслідок геноциду 1932–1933 рр. було вкрай актуальним, невідворотним й обов'язковим, оскільки вони, як стало очевидно згодом, відіграли свою особливу роль у сучасній цивілізаційній парадигмі. Насамперед об'єктивне вивчення голодоморів і геноциду українців у ХХ ст. забезпечило уявлення ретельно приховуваної та деформованої в сср правди про масштаби людських втрат унаслідок *цілеспрямованого виморювання голодом*, відкрили світові справжню мету застосування і форми геноцидних практик, які й у ХХІ ст. ще не відійшли в минуле.

Дослідники голодоморів в Україні неспростовно довели, що масове знищення українців у 1932–1933 рр. із використанням особливо жорстоких форм відбирання життя дорослих і дітей за своєю природою є *антропогенним, ідеологічно уґрунтованим феноменом*, а не наслідком природних катаклізмів, збігу непередбачуваних обставин, до чого тривалий час зводили пояснення Голодомору-геноциду. Розуміння геноциду українців як явища, спланованого і реалізованого із залученням спеціальних сил масового терору, спонукає до врахування широкого контексту подій, суспільно-політичних реалій від середини 20-х до кінця 30-х років ХХ ст. Через призму подієвого наповнення життя України в цьому десятилітті катастроф виразно постає широко закроеаний план розв'язання так званого *українського питання*, яке належало до пріоритетних у російській імперії, таким залишилося і в комуністичній імперії-сср та збережене до початку ХХІ ст. як ідеологічний спадок у сучасній Росії, для якої денацифікація українців, їх остаточне розчинення в російськості – у російській мові, російському мен-

¹ Зосередження уваги насамперед на статистичних параметрах як визначальних у характеризуванні геноцидних практик збережено в аналізі наслідків нової широкомасштабної війни росії проти України, яку росія розпочала 2014 року, а згодом, 24 лютого 2022 року, надавши агресії «нового» змісту і форм задля створення навколо нового геноциду українців такого інформаційного образу, який забезпечив би сприйняття міжнародною спільнотою війни проти України та анексію частини її території як процес, «прийнятний» у сучасних міжнародних відносинах.

тально-культурному просторі, у російських алгоритмах історичної пам'яті – визнається пріоритетною засадою сучасної політики кремля.

Відомо, що голодомор 1932–1933 рр. глибоко трансформував життя України, та, на щастя, не забезпечив повного знищення феномену українськості, бо був реалізований лише на підрадянській частині українського етномовного простору, а інші українськомовні терени на той час перебували у складі інших держав. Доля вберегла від голоду українців з позарадянських просторів, зберегла їхню питому мову як домінуючий національний визначник українців, їхній вагомий інтелектуальний і творчий потенціал, народну й художню словесність, історичну пам'ять, що згодом уgruntувало потужне українське національне відродження.

Голодомор 1932–1933 рр. глибоко закарбувався в пам'яті українців, увійшов в народну історичну пам'ять, як окремий інформаційний сегмент, спонукаючи до тривалої масштабної пошукової й аналітичної діяльності фахівців різних напрямків, до активних громадських рухів, заходів. Відкриття і залучення нових різноманітних архівних джерел¹, застосування різноманітних методик, поглиблених криміналістичних і судових експертиз², вивчення докладних свідчень про демографічні зміни за архівними даними про життя різних сегментів суспільства – від окремого села, району до всієї республіки та всього союзу РСР, зокрема урахування свідчень про різке зменшення контингенту учнів та скорочення мережі шкіл через високу смертність дітей у 1932–1933 рр.³, а також масове збирання й архівування свідчень, спогадів про ці події⁴ – усі ці різноспрямовані заходи своїми результатами наближали до довідного й несуперечливого визначення масштабів втрат української нації від штучних голодів, до подолання сформованої й усіяло підтримуваної компартійною верхівкою практики політично мотивованого заниження смертності від Голодомору. Нагадаймо, що у виданнях, призначених для широкого кола користувачів, про цю сторінку історії зазначали: «1932–1933. Масовий голод в Україні, спричинений злочинними методами проведення колективізації. За різними оцінками, він забрав життя від 3 до 5 млн селян»⁵. Приблизно в таких межах кількість втрат від Голодомору 1932–1933 рр. подають інші дослідники: «від 2 до 7 млн, але найбільш адекватними видаються оцінки <...>: близько

¹ Про архівні джерела вивчення голодоморів в Україні докладніше в: Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки. Київ, 2003. С. 8–107.

² Докладніше див.: Судові експертизи кримінального провадження № 2201900000000309 / Упор. О. Стасюк. Київ; Харків, 2024.

³ Сергійчук В. І. Оцінка людських втрат УСРР від Голодомору 1932–1933 років за документами українських архівів. Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 2017. С. 15–25.

⁴ Рух за збереження пам'яті про цілеспрямовані голодомори в Україні спершу (від 40-х років ХХ ст.) набув поширення серед українців діаспори, особливо завдяки пресі, міжнародним акціям (див., зокрема: Козак С. Злочин Кремля очима української еміграції. Київ, 2024. С. 9–30), художнім і публіцистичним творам українських авторів, частина з яких була перекладена іншими мовами і мала читачий успіх (напр., роман У. Самчука «Марія» 1934 р. став відомий іншими мовами – англійською, французькою, німецькою, польською, хорватською). Активний чин українців зарубіжжя підготував результативні дії спеціальної Комісії Конгресу США (див.: Великий голод в Україні. Свідчення очевидців для Комісії Конгресу США. Т. I–IV. Київ, 2008), а згодом – ухвалення важливих міжнародних документів про визнання голодомору в Україні геноцидом українського народу. Діяльність закордонних українців та впливових політиків з неукраїнських кіл у багатьох країнах світу змінила ситуацію і в Україні, де десятиліттями замовчувано трагедію, де на суспільне обговорення проблем рукотворного геноциду, на відновлення історичної пам'яті українців було накладене суворе табу.

⁵ Верстюк В. Ф., Дзюба О. М., Репринцев В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник; вид. 2-ге. Київ: Наукова думка, 2005. С. 395.

ко 3,9 млн померлих, опосередковані втрати (ненароджені за 3 роки) – 600 тис.: разом – 4,5 млн»¹. Проте іншим висновком науковців і криміналістів стверджено: «Внаслідок організованого і вчиненого комуністичним тоталітарним режимом злочину геноциду у 1932–1933 рр. знищено 10 млн 500 тис. українців»². Цей висновок і його документально аргументовану основу сьогодні осмислює і приймає широке коло демографів, істориків, провідних політиків світу.

Хоча в Україні інформація про смерть від голоду була відома в селах, містечках і великих містах, про нього постійно нагадували тіла мертвих на вулицях, які не завжди встигали вчасно прибрати, а також волання про допомогу ще живих, проте в Україні обговорення цієї масштабної національної трагедії тривалий час залишалося під забороною. Влада всіляко приховувала причини голодів, намагалася максимально обмежувати й спрямовувати інформацію про ці події, хоча і за тогочасної жорсткої політичної цензури в Україні вдавалося (бодай скупю, натяками, часто – з використанням прийомів езопової мови³) відтворити окремі події, обставини цієї масштабної трагедії. Зауважимо, що навіть у спеціалізованих джерелах, де звернення до проблем голодомору було б доречним, ці тяжкі пережиття, випробування цілого покоління обійдено належною увагою. Наприклад, описуючи феномен голоду, медики підкреслювали всеохопний вплив на стан людини відсутності їжі, необхідної для продовження життя, докладно розкривали наслідки невчасного й недостатнього споживання їжі. Розглядаючи фізіологію і різні стани голоду, його впливи на центри головного мозку (т. зв. «центр голоду» і «центр насичення їжею»), стани, які спонукали кожну людину до активного пошуку, добування їжі⁴, медики не згадували про ті глибинні *психологічні* випробування, потрясіння, яких людина зазнавала внаслідок гвалтовного й насильницького відбирання їжі, що прирікало на голодну смерть і дітей, і старих батьків, на вимирання всієї родини. Особливим психологічним випробуванням було те, що простір виживання був штучно обмежений офіційними заборонами покидати зони смерті, заборонами деінде шукати й віднаходити їжу, – такі кроки були унеможливлені спеціальними розпорядженнями, діями виконавців. Тортури очікуванням невідвортної смерті руйнували психічну систему кожного, хто був підданий голодові, породжували глибоке психічне каліцтво, а звідси – прояви канібалізму, божевілля.

Голод глибинно трансформував усталені в соціумі моделі поведінки людини, нещадно руйнував традиційний уклад життя, шкалу ціннісних орієнтирів. Відбувся глибокий розлам суспільства, утворилася глибока прірва між тими, хто чинив безкарне насильство, і тими, хто виявився цілковито незахищеним, підданим насильству, – ця прірва в різних форматах дається взнаки в житті українського суспільства ще й сьогодні.

Зазначимо, що про великий голод в Україні 1932–1933 рр. інформація була відома в Європі, ширше – в усьому світі, ще з моменту самої трагедії, а від

¹ Енциклопедія історії України. Том Україна – українці. Кн. 2. Київ, 2019. С. 275.

² Судові експертизи кримінального провадження № 2201900000000309. С. 137.

³ Про особливості відтворення голодомору в тогочасній українській літературі див.: Дзюба І. Відображення голоду засобами художньої літератури. Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки. Київ, 2003. С. 165–185).

⁴ Докладніше див.: Голод. Малая медицинская энциклопедия / Отв. ред. В. Х. Василенко. Т. 2. Москва, 1966. С. 1177–1178.

17 серпня 1933 р. став відомий і термін *Голодомор*. Поширення правдивої інформації поза срср не зродило у світі загального осуду цілеспрямованого масового вбивства кремлівськими очільниками українців.

Наведені факти схиляють до необхідності комплексного вивчення голодоморів, зокрема і геноциду 1932–1933 рр., до осмислення трагічних фактів – людських смертей – у параметрах відстороненої статистики та у соціопсихологічному, політологічному, культурологічному вимірах у відповідному хронотопі, на широкому тлі тогочасних подій, явищ, усталених оцінок, мовних і культурних стереотипів.

Корпус доступних документів, свідчень учасників однозначно підтверджує, що Голодомор 1932–1933 рр. *вписаний* у загальний процес запланованої кремлівським керівництвом зміни економічного життя України, зокрема українського села, де замість одноосібного господарювання мали запанувати різноманітні форми колективної власності та колективної організації господарської діяльності. Така трансформація не виростала з ініціативи українських хліборобів, економічної доцільності й потреби українського села, а була привнесена із зовні, накинена тоталітарним комуністичним режимом і втілена в короткому часі. Створення невідгидних для більшості українців села передумов обов'язкового об'єднання в колективні господарства виявилось формою нового економічного поневолення, насилля. Особливо гостро українські фермери сприймали відчуження матеріальних статків господарів. Адже земля, худоба, все господарське начиння, реманент для кожного українця не тільки були необхідними в повсякденній праці, не лише мали прагматичну визначеність та монетарний вимір, а й індивідуальну психоемоційну цінність, входили в парадигму якісного поцінування достоїнств кожного господаря. І ці моделі оцінювання склалися зі столітніх господарських і культурних практик, набули непорушності (*так було зі споконвіку!*), а самі назви *господар*, *хазяїн* передавали особливий зміст і функційне навантаження в мовно-культурній картині світу українців. Тому відбирання ще вчора належних селянам статків розцінювалося як трагедія господаря і його родини, сприймалося як абсолютна сваволя влади. Залежно від поєднання різних чинників економічне насилля над хліборобами могло мати різну амплітуду, проте ніколи не минало безслідно, викликало внутрішній спротив, нерідко – стихійні чи й організовані протести. Суспільство виявилось поділеним на антагоністичні класи: на *окупаційний режим*, який був наділений повноваженнями відбирати в українців їхню власність, визначати уклад, моделі їхнього життя (режим справлявся на міць доданих воєнізованих загонів виконавців, здебільшого – не-хліборобів, ментально і мовно чужих, насланих з інших країв), і *не-владу, хліборобів*, які не мали засобів дієвого самозахисту перед тоталітарним режимом і новою реальністю безправ'я. Хліборобів особливо доймало необґрунтоване зростання обсягів зерно-хлібозаготівель, які їм директивно затвердив режим, запровадження різних форм оподаткування (як *самообкладання*, *позики* тощо), відбирання різних (нерідко – останніх!) запасів їжі, а також (як форма покарання) конфіскування худоби, особливо – тяглової, що позбавляло останньої надії на можливість родини вижити. Обсяги оподаткування українців, а згодом – і колгоспів, районів, нерідко змінювалися в бік збільшення, особливо тоді, коли раніше визначені плани вже було виконано. Протести проти такого свавілля переростали в сутички між сторонами, що завершувалися репресіями. Реагування влади на

непокору українців, нерідко – і місцевого керівництва, не завжди вичерпувалося персоналізованим посиленням економічного тиску, фінансовими покараннями, а часто завершувалося ув'язненнями «винних» на різні терміни (нерідко – до 8–10 років!). Особливо гнітючий тиск на свідомість хліборобів справляли показові судові процеси над керівниками місцевих партійних, радянських, господарських органів різних рівнів, що засвідчувало всемогутність т. зв. «центральної влади»; такими, наприклад, виявилися репресивні заходи в 1932 р. над партійними і господарськими керівниками Кобеляцького р-ну Харківської обл., які наважилися протистояти вимогам кремля виконати нереальні обсяги зернозаготівлі¹. Подібними трагічними історіями рясніють численні документи, спогади², із яких постає загальна картина суспільної напруги в українському селі кінця 20-х років: прагненню хліборобів відстоювати свої життєві інтереси, спираючись передусім на звичаєве право, традиційний економічний устрій села, на прагматику виживання, протистояла центральна влада з потужними каральними органами, цинічними прийомами цілеспрямованого й послідовного тиску на українські села і міста. Закономірно, що з документів, тогочасної публіцистики та художніх текстів, мовний (вербальний) портрет українського села цієї епохи позбавлений уявного патріархального спокою, а постає як відчутно мілітаризований, що нагадує зведення про бойові події, – як типові у відтворенні подій сільського життя зафіксовано слова *фронт, війна, командир, передові позиції, розгром, переходити в наступ, мобілізація* тощо.

* * *

Якщо оглянути бодай важливіші події життя України 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст., вийшовши за умовну тематичну лінію *колективізація – голодомор*, то виявиться, що на подальшу долю українців, їхню здатність будувати свою державу на етнічних теренах відчутно впливали й інші чинники, які, попри відсутність видимого пов'язання між ними, творять глибоку єдність. Ці події підпорядковані виразній трансформації України в напрямку її остаточного розчинення в новій комуністичній імперії. Тому будь-яке оприявлення й увиразнення національної самобутності, окремішності неросійських народів на тлі російськості, яку за імперською традицією призначено на роль субститута (засобу заступлення) усіх націй нової імперії, ставало предметом пильної уваги й протидії з боку режиму. Попри революції й війни початку ХХ ст., Україна залишалася економічно привабливим ареалом Європи, зберегла значний демографічний ресурс, мала визнану інтелектуальну й культурну традицію, вирізнялася історичною пам'яттю етносу з яскравими сторінками виборювання національної невіддільності. Закономірно, що Україна постійно залишалася в полі уваги російського імперського центру за будь-яких змін його визначальних політичних орієнтирів, гасел і риторики. Усе те, що становило достоїнство України, що було магістральною метою її націєцентричного розвитку, в імперському центрі викликало занепокоєння, породжувало спеціальні сценарії протидії, нерідко – доволі підступні й ефективні з погляду їхніх творців.

Україна як регіон, особливо важливий для економіки комуністичної імперії, за планами компартійної еліти підлягала насамперед максимальному узалежненню від її центру, без можливості реалізації права на суб'єктність, само-

¹ Докладніше в: Енциклопедія Голодомору / Упоряд. і автор текстів В. Марочко. Дрогобич, 2018. С. 190.

² Див: Колективізація і голод на Україні. 1929–1933. Збірник документів і матеріалів. Київ, 1982.

стійність. Таку модель повного організаційного підпорядкування застосували у трансформації сільського господарства та індустріалізації України. Що це могло порушити усталений демографічний баланс України, її національний склад, вплинути на збереження етнічної ментальності, ідентичності, культури – на тлі глобальних імперських проєктів – до уваги не бралось. Усвідомлення імперськими аналітиками проявів реального посилення українського націєцентризму в Україні, що стало закономірним наслідком політики коренізації / українізації різних сфер суспільного життя¹, зумовило втілення комплексу заходів задля посилення російськоцентризму, зокрема відновлення цілеспрямованої русифікації освіти, науки, словесної творчості. У науковій, творчій інтелігенції, центрах української освіти, які залишалися продуцентом і визначальним каталізатором ідеології українськоцентризму, імперський центр розгледів реальну загрозу щодо втілення імперської програми денацифікації України, розв'язання задавненого «українського питання». За такої програми терор було обрано за основний і найбільш ефективний формат боротьби проти України: задля обмеження впливу інтелектуальної еліти на життя українського суспільства, руйнування досягнутих носіями ідеї українізації відчутних результатів очільників і активних співтворців національного відродження послідовно ізолювали від активної діяльності, репресували чи знищували фізично. а обраний формат відкритих судових процесів (як *шахтинська справа*², *процес СВУ*³ та ін.) мав посягти страх і психологічне упокорення українців перед могутністю імперського центру. Створена атмосфера загального страху, помножена на реальний голод і очевидні тортури переслідуваних, стала живильним середовищем для численних «чисток» навіть в інтелектуально елітному академічному середовищі (показовими є розправи над учнями і послідовниками акад. М. С. Грушевського після його смерті у 1934 р., – розгром історико-археологічних, етнологічних, мовознавчих комісій у ВУАН та вигнання з академії (січень 1934 р.) представників галицької наукової еліти тощо). Перестрах імперського центру перед українськоцентризмом був настільки очевидним, що присутність українськості навіть в офіційних назвах намагалися всіляко усувати, аби навіть назв з основою *україн-* було якомога менше (тому було перейменовано *Всеукраїнську академію наук* – із логічним наголосом на першому слові **Всеукраїнська**, що відповідало націєтворчому призначенню Академії за задумом її творців-організаторів – на *Академію наук України* (1935 р.); не отримав означення *українськ-* переформований із мовознавчих комісій Інститут мовознавства (1930 р.), у якому досліджували насамперед українську мову; перестали зазначати *українськ-* у спеціалізаціях під час виборів до Академії нових членів, іменуючи спеціальності *мовознавство*, *літературознавство* чи *суспільні науки* без найменшого натяку на *українське*).

Голодомор виявився надійною захисною картиною, за яку можна було сховати найрізноманітніші прояви антиукраїнського політичного терору кінця 20–30-х років, яким були охоплені всі важливіші складники економічного, суспільного, наукового життя України, нерідко не оминаючи, здавалося б, дрібних, другорядних явищ, подій. Так, у сфері мовокористування і моворозвитку важливим було визна-

¹ Докладніше в: «Українізація» 1920–1930 років: передумови, здобутки, уроки. Київ, 2003.

² Шахтинский процесс 1928 г.: подготовка, проведение, итоги. Кн. 1–2. Москва, 2010.

³ Балабольшенко А. СВУ – суд над переконаннями. Київ, 1994; Пристайко В. І., Шаповал Ю. І. «Спілка визволення України». Невідомі документи і факти. Київ, 1995.

но питання не тільки сфер мовозастосування, під увагу було взято не лише форсоване розширення вивчення російської мови, літератури, російськоцентричної історії, а й забезпечення таких змін структури української літературної мови, які мали максимально наблизити її до російської мови, нівелювати істотні відмінності між цими доволі різними, нетотожними мовами. Структурні зміни мови закріплювали в українському правописі (правопис 1928 р. було визнано шкідницьким і замінено в 1933 р. новим, наближеним до структури російської мови¹), а також у підручниках з мови, термінологічних і загальномовних словниках. Цензура неухильно стежила за добором реєстру слів, їх допущенням у словник, а також видавала приписи щодо пріоритетів вживання, де зазвичай на першому місці, як рекомендована до вживання, була лексика, спільна з російською чи структурно близька до неї, а питомі українські слова, фразеологізми, які мали тривалу традицію використання, подавали на другому місці, нерідко з обмежувальними ремарками *застаріле, діалектне*, що означало «небажане для використання»². Мовний вандалізм епохи сталінізму, запроваджуваний на тлі Голодомору, досі зберігає численні сліди у структурі української літературної мови (на рівні фонетики, вживання російських із походження слів, словосполук, термінів, синтаксичних конструкцій), а також у масовій мовній свідомості та практиці мовокористування.

Коли людині доводилося терпіти неймовірні тортури голодом, коли фізичне виживання ставало незаперечним найвищим пріоритетом, коли пригасало сприймання усіх інших подій – усього довкілля, цілого світу, тоді для режиму наставав особливий час, – йому вдавалися різноманітні маніпулятивні політичні, адміністративні, юридичні дії з українцями. Травмовані голодом, багато з яких не мали ніяких прав, не мали навіть головного документа ідентифікації особи (паспорта), були позбавлені права вільного переміщення навіть у ближчому географічному просторі, не могли протистояти безмежній сваволі влади. Голод поглиблював це нове колгоспне кріпацтво, яке не спонукало до розвитку особистості, максимально руйнуючи основи її інтелекту й традиційної культури, не підносило до громадянської позиції і чину. За прогнозованої відсутності будь-якого спротиву режим самовільно, з огляду на ситуативну доцільність, запроваджував зміни в адміністративно-територіальну структуру держави, в оцінку етнічної належності людності окремих регіонів. Так населення східноукраїнських регіонів (Кубань, західні райони Воронежчини тощо), які адміністративно входили до

¹ Німчук В. В. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. Київ, 2002.

² Показовим барометром щодо обмеження в нових словниках, призначених для широких кіл користувачів, є похідні від основи голод-, які в роки голодомору набули особливого оцінного супроводу у слововживанні. Ці похідні утворення українці віддавна використовували в усному мовленні, художніх, публіцистичних текстах, звідки вони потрапили до різноманітних словників; наприклад, у Малоруско-німецькому словарі Є. Желехівського (т. I. – Львів, 1886) подано гніздо похідних: голодати ся, голодець, голодник, голодівка, голоднеча, голодня, голодовий, голодувати, голодуха; В. Дубровський у популярній праці Словник московсько-український (Київ, 1918) до голод наводить голодня, голоддя, голодівка, голоднеча та синоніми безхліб'я і безіжжя, а також голодюк 'голодний' та – ймовірно, про неврожайний рік – голодовий, недорідний, неродючий, а Д. Яворницький (Словник української мови. Т. I. Катеринослав, 1920) зі значенням 'голод' навів відомі українцям слова голод, голодівья, голодівка, голодуха, голодья та належні до цього гнізда назви голодник і голодовий 'голодний', голодувати; чимало похідних від голод- уведено до виданого Академією наук УРСР Російсько-українського словника (Київ, 1937; відп. ред. П. Мустяца), Російсько-українського словника (Москва, 1948; відп. ред. М. Калинович). Пізніше, у Словнику української мови (Т. I–XI, Київ, 1970–1980) частина відомих в українській мові похідних від основи голод- у реєстрі цього лексикону відсутня, як немає і слів голодомор і геноцид.

складу України (належність до українського етномовного простору підтверджує на об'єктивними свідченнями *Карты южно-русских нарчій і говорів*, 1871 р.). були перепідпорядковані росії¹. Імперський центр використав Голодомор, як інструмент дальшого, тепер уже на рівні адміністративно-територіального устрою, руйнування України. Таку практику руйнівних кроків щодо України тоталітарний кремлівський режим використав і під кінець Другої світової війни, коли історично українські етномовні терени були передані в адміністративне підпорядкування сусідніх держав – Білорусі, Польщі, Словаччини, Румунії). Самоочевидним є те, що такі кроки трансформували частину українського мовного простору, сформували анклавні українські мовні середовища в межах різних держав, відчутно обнижуючи реальний демографічний стан українців на тлі інших етносів.

Таким чином, Голодомор-геноцид українців – це не лише 10,5 млн невинно убієнних та мільйони ненароджених, а також перервана історія буття знищених українських родин, а й загальна відчутна трансформація нації, її комплексного ментального, культурного і мовного коду, зміщення її постави й місця в сучасній цивілізації. Зміщення, але не знищення...

Використовуючи Голодомор, як інструмент абсолютного рукотворного зла, – комуністична імперія не спромоглася розв'язати «українське питання», тобто знищити українську націю та Українську державу. Проте, неймовірне прагнення до життя, здатність до відродження та відновлення зберегли українців як феномен сучасної цивілізації.

Слава Україні! Героям Слава!

¹ Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації. – Київ, 2021. – С. 177–191.

Георгій Папакін,
доктор історичних наук,
директор Інституту української
археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України

«ЧОРНІ ДОШКИ» В УКРАЇНІ: ВІД 1920 ДО 1931 РОКІВ

Примусове вилучення хліба та інших продуктів сільського господарства було запроваджено російським комунорадянським режимом практично від перших днів його існування. Українських хліборобів, яким режим нібито передав землю (проте без жодного юридичного оформлення права власності на неї), силою примушували віддавати вирощену ними сільгосппродукцію. Створена система диктатури потребувала її для утримання компартійного та репресивного апаратів, армії, міських робітників. З іншого боку, вилучення продуктів сільськогосподарської праці в її продуцентів підірвало статус і засоби до існування українських родин, які проживали в сільській місцевості.

Уже з 1920 р., принаймні в Україні, в такій боротьбі зі селянством почали використовувати як репресивний захід «чорні дошки». За вказівками комунорадянського уряду УСРР склалися й оприлюднювалися списки тих, хто відмовлявся або не міг виконати більшовицької продрозкладки. Їх бойкотували в різних формах, насамперед не дозволяючи купувати життєво потрібні селу промислові товари, сировину, сіль, цукор тощо. Передбачалося також застосування військової сили щодо них.

Проте сам термін «чорні дошки» народився ще раніше, у 1918 р., і був породженням (покручем) т.зв. «воєнного комунізму», а правильніше – «воєнного більшовизму», запровадженого лідером російської ультрарадикальної партії лєніним. Саме він уперше, розмірковуючи над проблемою виробничої дисципліни в умовах ліквідації ринку праці, «трудової мобілізації», вжив термін «чорна дошка» як дієвого засобу тиску на недбалих працівників. Йдеться про програмну статтю «*Очередные задачи советской власти*» та різноманітні начерки, плани до неї (кінець березня – квітень 1918 р.). Головна його ідея полягала в залученні преси до боротьби за дисципліну праці в умовах реальної відсутності економічних важелів заохочення працівників. Уже в першому варіанті статті лєнін конкретно зазначав:

«Предприятия или деревенские общины, которые не поддаются никаким призывам и требованиям относительно восстановления самодисциплины и повышения производительности труда, будут выдвигаться на черную доску [виділення наше. – Г. П.] социалистическими партиями и будут либо переводиться в разряд больных предприятий, относительно которых приходится принимать меры к их оздоровлению путем особых приспособлений – особых шагов и узаконений, – либо будут переводиться в разряд штрафovaných предприятий, которые подлежат закрытию и участники которых должны быть преданы народному суду. Введение гласности в этой области, само по себе, будет уже громадной реформой и послужит к привлечению широких народных масс к самостоятельному участию в решении этих вопросов, всего более затрагивающих массы»¹.

¹ Ленин В. И. Полн. собр. соч. Т. 36. Москва, Политиздат, 1969. С. 149.

Оприлюднений 28 квітня 1918 р. в газеті «Правда» текст статті містив іншу, скорочену редакцію думки вождя більшовицької партії. Тут уже йшлося виключно про роль преси у дефаматції «поганих господарств»:

«Печать должна служить орудием социалистического строительства, знакомя во всех деталях с успехами образцовых коммун, изучая причины их успеха, приемы их хозяйства, ставя, с другой стороны, «на черную доску» [виділення наше. – Г. П.] те коммуны, которые упорно хранят «традиции капитализма», т.е. анархии, лодырничанья, беспорядка, спекуляции»¹.

На загаль можна дійти висновку, що Ленін відводив «чорній дошці», знайомого йому ще з гімназійних часів методу адміністративного покарання, значне місце в налагодженні комунорадянської дисципліни праці. Створення такого ганебного списку господарських одиниць (підприємств, сільських громад), що пасли задніх, та його оприлюднення ставало основним завданням «соціалістичної преси». Разом з тим бачимо істотне збагачення репресивної складової: йшлося також про реальне покарання шляхом «оздоровлення», застосування «особливих заходів», штрафних санкцій аж до ліквідації господарської чи адміністративної одиниці. Згадано і «промислові суди», також залучені до покарання відзначених «чорною дошкою».

Отже, вже навесні 1918 р., розмірковуючи над проблемою заохочення робітників до праці в умовах нових політико-економічних реалій, Ленін ухопився за найнадійніший, на його погляд, важіль: карати тих, хто відмовляється працювати практично без оплати, насамперед публічною дифаматцією, а в разі потреби – позасудовим чи судовим переслідуванням.

Проте 1918 року фактично не дійшло до широкого впровадження такої репресії. Але про нього не забули. Більшовики повернулися до такої ідеї за першої-ліпшої нагоди.

За даними, які є на сьогодні, 1920 року Україна стала першим полігоном у застосуванні такого специфічного засобу подолання спротиву селянства, як комунорадянська «чорна дошка». Принаймні досі не виявлено жодної згадки про те, що в якихось регіонах Росії (Нечорнозем'я, Чорнозем'я, Північ, Сибір, Далекий Схід) було застосовано такий інструмент примушення до виконання більшовицької продрозкладки.

Зі створенням на теренах України трудової армії (укртрударм, січень 1920 р.) на чолі з Сталінін, «чорна дошка» посіла провідне місце серед заходів з мілітаризації вугле- та рудовидобувної (Донбас та Кривбас), а також цукрової промисловості Правобережжя. Мілітаризація полягала не тільки в залученні до роботи в рудниках, копальнях та цукропереробних підприємствах «трудова рот» чи «батальйонів», створених з червоноармійських частин. Усіх без винятку робітників та технічних фахівців було позбавлено права обирати місце або характер роботи – їх фактично закріпачили за підприємствами. Норми та завдання виробітку оголошувалися «бойовим наказом», невиконання якого суворо каралося в адміністративному та кримінальному порядку.

У 1920 р. занесення на «чорну дошку» як засіб покарання окремих працівників у мілітаризованій промисловості Донбасу та Кривбасу отримало повну легітимізацію. Воно не вважалося незначним, про що свідчить його місце у переліку всіх можливих покарань. Водночас було визначено інституцію, якій надано право так карати – спеціально створені дисциплінарні суди на мілітаризованих підприємствах.

¹ Там же. С. 192.

Тому не дивно, що термін «*черная доска*» з її антиподом «*красная*» було вжито у березні 1920 р. сталіним у доповіді про економічну політику компартії на IV конференції кп(б)у. Повноважний представник цк ркп(б) та снк рсфср в Україні, нарком національних справ радянської росії, голова ради української трудової армії привернув особливу увагу до проблеми мотивації праці у промисловості, а також запровадженні мілітаризації праці. За прикладом заснованого 1919 р. військового ордену «красное знамя» сталін висловив ідею ввести такі саме відзнаки для робітників: «*Надо награждать одни группы перед другими, выдавать красные ордена труда, чтобы знали все, что мы так же ценим труд, как и военные операции*».

Водночас представник цк російських більшовиків говорив про заходи примусу до праці:

«...рабочие, крестьяне и полукрестьяне, например в Донецком бассейне там придется принять меры мобилизации укрывающихся в деревне углекопов, вытащить их на свет божий и заставить трудиться, ибо есть у нас товарищи, не мало таких рабочих, которые скрываются и которых нужно вытащить за волосы. Для этих понадобятся черная доска [виділення наше. – Г. П.], а для тех, которые сами идут на работу и готовы отдать всю свою жизнь, для тех красная доска отличия, чтобы создать отличие между теми, которые отдают свою жизнь, от тех, которые скрываются от работ»¹.

Водночас «дошковий режим» поширився також на сільське господарство. Окупаційний уряд УСРР вирішив застосувати морально-адміністративні важелі для виконання плану продрозкладки – простіше кажучи, пограбування селян за допомогою збройної сили. Ще у лютому 1920 р. у наказі арміям південно-західного фронту йшлося про завдання опродкомгубів (особливих губернських продовольчих комітетів), що створювалися армійськими органами у найближчому загіллі:

«Всем Опродкомгубам вменяется в обязанность самым внимательным образом следить за ходом выполнения разверстки, вовремя отмечать те села и волости, которые еще не приступили или слабо приступили к выполнению разверстки, регулярно, раз в неделю, сообщая список этих сел и волостей, также фамилии председателей ревкомов в Опродкомюз и Реввоенсовет Юго-Западного фронта, одновременно публикуя эти списки в местной советской печати. С неменьшим вниманием отмечать и публиковать список сел и волостей, честно исполнивших свой долг перед Советской республикой. Широко оповестить крестьянское население, что всем селам и волостям, выполнившим к установленному сроку положенную на них долю разверстки, будут выданы не только предметы общего снабжения, как-то: сахар, спички, табак и соль, но и дополнительная премия в виде подков, гвоздей и др. предметов первой необходимости, не имеющих в достаточном количестве для снабжения всего населения. Особо подчеркнуть всем председателям волостных и сельских ревкомов для оповещения населения, что выполнение разверстки имеет характер боевого приказа, невыполнение которого должно неизбежно вызвать соответствующие последствия»².

¹ Стенограма доповіді та прикінцевого слова Сталіна Й. В. на IV конференції КП(б)У: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 35, арк. 7. Опубл.: Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України 17–23 березня 1920 р. Стенограма / Упоряд. В. С. Лозицький (кер.), О. В. Бажан, В. М. Мазур, Т. В. Портнова. К.: Альтернативи, 2003. С. 198.

² Наказ арміям Південно-Західного фронту № 159 від 06.02.1920. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 556, арк. 42. Друк. прим.

У вересні 1921 р. в південних губерніях України вже було зафіксовано страшений недорід. Комунорадянська влада УСРР визнала, що їхні мешканці перебувають на межі голодування. Але за наполяганням заступника наркома продовольства РСФСР Моїсея Фрумкіна республіканський партштаб визначив репресивні заходи до сіл-нездавців продподатку. Серед них: спрямування уповноважених на місця, посилення роботи ревтрибуналів, «*причем трибуналы должны открывать свои действия в случае не только массовых, но и одиночных отказов выполнения налога*».

Тут ще не вжито терміну «чорна дошка» чи «чорні списки». Але абсолютно очевидно, про що йдеться. Навіть в умовах голоду, що розпочався, такі села та волості ставали жертвами застосування «*специальных мер взыскания*» продподатку.

Важливою складовою більшовицьких репресій у розпалі масового голодування 1921 р. ставало запровадження колективної відповідальності за несплату податків, інші «злочини» перед радянською владою. Тут так само можна побачити своєрідну форму застосування «чорної дошки» до визначених сіл, волостей і повітів.

Це лихо, що примножувало жертви голоду, не оминуло інші губернії. На Поділлі було створено губернську оперативно-продовольчу трійку з надзвичайними повноваженнями. Посилювалася робота губревтрибуналу; для боротьби зі селянством використали загони латишів, що перебували у розпорядженні опродкомгубу¹.

Результатом такої політики свідомого нищення українського селянства, в якому комунорадянська влада бачила потенційне джерело національного опору, став перший штучний голод 1921–1923 років. Виникає логічне питання щодо ролі в цьому «чорних дошок», запроваджених раднаркомом УСРР в останній рік «воєнного більшовизму». Зв'язок видається причинно-наслідковим: «чорні дошки» виглядають скоріш призвідцем голоду, ніж його знаряддям. Чи застосовували їх як комплексний репресивний захід під час штучного голоду 1921–1923 років – питання поки залишається відкритим. Можемо говорити про активне використання суттєвих елементів репресій «чорної дошки»: вилучення продовольства (в тому числі зі застосування збройної сили), позбавлення майна, адміністративний і судовий тиск на «нездавців», складання списків потенційних жертв. Застосування репресивних заходів супроводжувалося активним використанням збройної сили. За звітом командувача київською військовою округою Йони Якіра, 1921 р. було спрямовано значну кількість червоноармійців задля виконання «*продналоговой кампанії*». Викачуванню хліба у Полтавській губернії «сприяли» 2 тис. червоноармійців, по інших – 200–800. Лише на Київщині кількість задіяних військовиків була більшою – 2,5 тис.²

Усе це надає право говорити про те, що отримання «червоного прапору» за сумлінне виконання продподатку ставало прямим шляхом до посилення голодових страждань у відзначених у такий спосіб місцевостях України. Адже віддавши задля виконання плану останні їстівні запаси, селяни мали у підсумку не стільки «червоний прапор», як реальну загрозу «чорної», голодної смерті. Це виявилось супутнім явищем.

¹ Див.: Петренко В. І. Про причини масових виступів подільських селян проти радянської влади у 1921 р. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. 36. статей. Вип. 7. К.: Інститут історії України НАН України. Головна ред. колегія наук.-док. серії книг «Реабілітовані історією», Рідний край, 1999. С. 264.

² Повідомлення командувача Київською військовою округою Й. Е. Якіра РНК та Наркомпроду УСРР від 25.12.1921. ЦДАВО України, ф. 340, оп. 2, спр. 4424, арк. 1. Оригінал. Опубл.: Голод 1921–1923 років в Україні. С. 60.

«Чорними» оголошувалися не тільки окремі селяни, але цілі «райони» з волостями, що входили до їхнього складу. Одеський «Більшовик» у січні 1922 р. повідомляв про оголошення трьох районів, 13 волостей «чорними» через те, що вони повільно виконували продподаток: Березовський (Ісаївська, Миколаївська 2-га, Демідівська, Петровська, Мостовська волості); Костянтинівський (Братська, Новокрасовська, Костянтинівська волості) та Вознесенський (Вознесенська, Трикратська, Еланецька, Щербановська, Покровська волості). До першого й останнього було спрямовано ре-втрибунали, які чинили жорстокий тиск – «нажим на черные районы»¹.

Від 1921 р. комунорадянський режим змушений був позірно послабити тиск на дрібних сільських господарів, міських торговців та ремісників. Ішлося про часткове відродження господарських механізмів товарообміну. Масштаби позаекономічних реkvізицій стали не такими всеохоплюючими, більш прихованими. Продподаток 1922 р. отримав частково грошову форму. У 1923 р. всі податки (державні та місцеві) з українців було замінено єдиним сільгосподатком («Единый сельскохозяйственный налог», ЕСХН) у натуральній та грошовій формах, з 1924 р. – виключно у грошовій².

Але його збирання відбувалося все в тій само примусовій формі. Селяни продовжували скаржитися на надмірний податковий тиск, що примушував їх продавати всі вирощені продукти, худобу, майно й реманент задля сплати накладених державою грошових поборів. Причому найбільше страждали від того незаможні українці, немічні середняки, яких було проголошено опорою комунорадянської влади на селі. Отже, неп не став селянським раєм, бо російські більшовики планували остаточно викоринити цей клас. Немає підстав говорити про «чорні дошки» того часу, але певні елементи таких репресій продовжували застосовуватися досить широко.

Наступний період підготовки колективізації та розкуркулення засвідчив повернення випробуваного репресивного заходу. Серед інструментів покарання й залякування уже з 1929 р. фігурували «бойкот» та «чорна дошка». По суті це були лише різні назви одного й того самого виду репресій. Вони стали інструментом тиску на заможних хліборобів, загалом тих, хто намагався ухилитися від виконання накладених на них платежів та повинностей. Бойкот здебільшого полягав у відмові від обслуговування товарами в кооперативній крамниці, громадському остракізмі – позбавлення права користування спільними угіддями, голосування, навіть виступів на зборах тощо. Часом за ініціативи місцевих виконавців він виливався у найжорстокіші форми, які можна порівняти хіба що з нормами звичаєвого права, закріпленого у ранньосередньовічних варварських «правах» (позбавлення «вогню та житла», вигнання з громади, заборона спілкування), або канонічного права (відлучення від нормального життя мешканців певної території: інтердикт, екскомунація). Зокрема, під час проведення колективізації широко застосовувалися позбавлення житла із заборонаю іншим односельцям надавати притулок, відселення, обмеження пересування, навіть виходу з будинку, користування водою, вогнем тощо.

Запровадження бойкоту вимагало складання списків бойкотованих осіб. Більш того, такі списки мали бути відповідним чином оприлюднені (вивішені біля

¹ «Більшовик» (Одеса), 22.01.1922, № 522.

² Див. Івницький Н. Введение // «Тянут с мужика последние жилы...». Налоговая политика в деревне (1928–1937). Сб. док. и м-лов / Сост. Н. Е. Глущенко, М. М. Курдюкина, Н. А. Ивницкий и др. Москва: Собрание, 2007. С. 3.

крамниці, місця зборів). Саме під час «розклеювання списків бойкотованих» було здійснено напад «п'яних куркулів» на голову колгоспу в с. Булахів Остерського району Чернігівської округи¹. Є навіть інформація про те, що списки бойкотованих розсилалися по сусідніх селах, тобто оприлюднювалися в цілому районі, окрузі. Це можна розглядати як одну з форм «чорної дошки», «чорного списку». Отже, фактично між обома формами репресій варто поставити знак рівняння.

Включення «винуватців» до такого ганебного списку ще не набуло широких масштабів, проте вже перетворилося на усталену практику. Але у той час саме поняття, як і його складові, не було належним чином урегульованим. Тому маємо говорити про формування засадничих елементів цього репресивного засобу, з одного боку, та про широке побутування самого терміну – з іншого.

Занесення українських хліборобів на «чорну дошку» служило карою за невиконання індивідуальних планів хлібозаготівель, сплати податків, відмови від підтримки державної позики, небажання вступати до колгоспу тощо. В аналітичних відомостях огпу саме такий вид покарання (разом з тісно пов'язаним з ним оголошенням бойкоту) вже посів центральне місце серед «мер принужденія кулаков и зажиточных к сдаче своих хлебных излишков»².

Мешканець села Полонного нині Житомирської області Р. Пісний засвідчив саме таку форму репресій за невиконання продподатку, тісний зв'язок зі «судовим тиском»:

«Завели червону та чорну дошки. Тих, що не виконували податку і записані на чорну дошку, судить трійка (суддя, прокурор, писар). Присуджують виконати за 3 дні, а коли не виконав, розпродають господарство. Вщент! До одягу включно»³.

Виявлено певні офіційні документи про застосування такого методу впливу на прискорення хлібозаготівель. Зокрема, Ізюмський окрвиконком, звітуючи на початку 1929 р. ввувцк про свою діяльність із хлібозаготівель та «наступу на куркуля», серед інших заходів «получения более реальных результатов» назвав «занесение на черную доску злостных держателей хлеба»⁴.

Часом запровадження «бойкоту» незгідних відбувалося у таких формах, які вищі компартійні органи визнали за «перекручення». У спеціальному таємному листі цк кп(б)у з аналізом подібних явищ відзначалися, зокрема, такі факти:

«Сталинский округ (Амвросиевский район, с. Григорьевка). Местный кооператив по инициативе сельсовета прекратил выдачу товаров бедноте, не вступившей еще в коллектив. Был выброшен лозунг: «Кто не в коллективе, тому нет товаров». [...] Особенно часты случаи угроз и даже осуществления бойкота со стороны кооперации тех, кто не соглашается вступать в СОЗ»⁵.

Як неприпустимий перегін полтавський окржком кп(б)у визначив знуцання з «куркулів», яке мало у Кегичівському районі: «...на кулаков, не выполнивших за-

¹ Лист секретаря Чернігівського окрпарткому П. Масленка до ЦК КП(б)У від 18.06.1929. Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 156, арк. 41–42. Опубл.: Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори». С. 100–101.

² Оперативне зведення інформвідділу ОГПУ № 40 від 20.06.1929. ЦА ФСБ РФ, ф. 2, оп. 7, д. 524, л. 134–149. Опубл.: Советская деревня глазами ОГПУ. Т. 2. С. 908.

³ Вербицький М. Найбільший злочин Кремля: створений советською Москвою штучний голод в Україні 1932–33. Лондон, 1952. С. 52.

⁴ Звіт Ізюмського окрвиконкому ВУЦВК від 09.01.1929 р.: ЦДАВО, ф. 1, оп. 5, спр. 385, арк. 12. Опубл.: Колективізація і голод на Україні. С. 26.

⁵ Цілком таємний обіжний лист ЦК КП(б)У щодо перегінів і перекручень партлінії під час колективізації від 19.03.1930. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3142, арк. 97.

дания, навешивали на груди дощечки с надписью, что они злостные кулаки, и вoдили их по селу, заставляя выкрикивать: «Глядите на меня, я злостный кулак»»¹.

На Кубані (загалом у Північно-Кавказькому краї) впродовж 1929 р. широко використовувалися такі форми «зверского нажиму» на кубанських козаків та іногородніх селян, як бойкот і товарні репресії. Їх можна навіть уважати предтечею «чорних дошок» Голодомору 1932–1933 років, адже наявними були ознаки колективного покарання. Тодішній крайовий компартійний керівник Андрей Андрєєв, виправдовуючись перед генсеком за нібито недостатню активність у натиску на селян, описував такі свої дії:

*«Зверски жмем на различные платежи, судим, снимаем тех, кто недостаточно выполняет директивы. Все время держим в напряжении нашу деревенскую общественность в отношении хлебозаготовок. С декабря проводим исключение держателей хлеба (кулаков) из кооперации и бойкот их в товарном снабжении, только в части округов по 80 кооперативам исключено более 300 человек, кое-где даже перехлестывают с этой мерой чрезмерно. Сокращаем или лишаем товароснабжения районы и станицы, не справляющиеся с хлебозаготовками, и сосредотачиваем товары в хлебных округах, перебрасываем туда товары и за счет незначительных запасов городов. Жмем на борьбу со спекуляцией, только за последние два месяца с 1-го января, по неполным данным, привлечено к ответственности 1047 человек»*².

Публікації тогочасних ЗМІ, не розкриваючи деталей, подають уривчасту інформацію про застосування «чорної дошки» як форми боротьби із селянством. На шпальтах центральної й регіональної преси було засновано відповідні рубрики: «На чорну дошку» та «На червону дошку», куди заносили «відстаючих» та «передовиків» з конкретних заходів. Так, у харківській газеті «Радянське село» у березні 1929 р. вміщено повідомлення про занесення на «чорну дошку» чотирьох колективних господарств з різних куточків України: Гранічанського СОЗу та персонально його голову Тихона Постола; Вершино-Каменського СОЗу «Червона Зірка»; Балакліївського СОЗу «Шлях селянина»; Чистопільського СОЗу П'ятихатського району на Криворіжжі. Керівника першого звинувачене у тому, що він – «куркульський прибічник». Щодо останнього колгоспу відзначалася несприятлива моральна атмосфера, брак колективізму і товариства: «через сварки члени Товариства розбігаються»³. Провину за це поклали на голову СОЗу.

Під час розкуркулення й наступного масового створення колгоспів «чорна дошка», або «чорний список» селян, які не бажали або не поспішали добровільно віддавати власні майно, знаряддя праці, земельні ділянки державі, використовувалися задля залякування, примусу. Його однозначно можна розглядати як «прихований припис» комунорадянського режиму. Адже формально про це не йшлося у жодному офіційному документі, або принаймні в актах високого рівня. Разом з тим абсолютно всі виконавці компартійних настанов знали про такий інструмент тиску на селян, чудово розуміли, коли і як його варто використовувати. Тому зна-

¹ Таємне зведення № 31 записок і телеграм парткомів, отриманих Секретаріатом ЦК ВКП(б) 23–24.10.1929, РГАСПИ, ф. 82, оп. 2, л. 660, л. 93–94. Оpubл.: Голод в СССР. 1929–1934. Т. 1. Кн. 1. С. 111–112.

² Лист А. А. Андрєєва І. В. Сталіну від 09.03.1929. РГАСПИ, ф. 73, оп. 2, д. 17, л. 5–5 об. Оpubл.: Советское руководство. Переписка. С. 65–66.

³ На чорну дошку. Радянське село. Харків. 17.03.1929.

ходимо сліди застосування цього режиму лише у звітних та аналітичних документах політичної поліції, у спогадах сучасників, які власної шкурою відчували їхню дію.

В інформаційних документах огпу «чорні дошки», як правило, фігурували в розділах про «перекручення партійної лінії». Конкретні винуватці таких перекручень переважно персонально не згадувалися. Отже, скоріш за все їх не було серйозно покарано. Наприклад, у довідці інформаційного відділу огпу про організаційні недоліки в проведенні колективізації на Північному Кавказі, складній вже у січні 1930 р. – на самому початку цієї масової кампанії, йшлося про таке:

«В отдельных районах при коллективизации практиковались методы администрирования и командования. Решения о коллективизации принимались на общих собраниях незначительным числом присутствующих, а протоколировалось, что решения приняты единогласно. В отдельных случаях отказывавшиеся от вступления в колхозы подвергались бойкоту, в других случаях у нежелавших коллективизироваться отбирались подписки об отказе с предупреждением, что «все отказавшиеся будут сосланы в Соловки и лишены земельных наделов»¹.

Очевидно, згадані підписки слугували матеріалом для складання «чорного списку», куди потрапляли противники колективізації – майбутні жертви комунорадянських репресій. Привертає увагу узагальнююче формулювання – «в окремих випадках», що наводить на думку, по-перше, про певну поширеність таких списків, по-друге – відсутність покарання таких «перегинщиків».

На ініціативу згаданих районних керівників було звернено увагу лише тому, що вона викликала такі очевидні негативні наслідки. Для нас найголовнішим у цьому свідченні є той факт, що голова райвиконкому та секретар райпарткому вважали «чорну дошку» та товарний бойкот своїми двома основними заходами тиску, «*мерами общественного воздействия*», слідом за якими йшла уже безпосередньо голодова репресія («*лишать хлебного пайка*»). У даному джерелі чітко зафіксовано наявність «приписів» влади, навіть не таємних на низовому рівні, за допомогою яких здійснювалися антиселянська політика комунорадянського режиму.

Очевидець Лука Келембет згадав це, коли описував хід колективізації у полтавських селах Сукі та Ерастівка. Двадцятип'яти-тисячник росіянин Лашков, який організовував колгосп в останньому, застосовував такі заходи: «*він заповнив чорні списки й він заарештував кількох селян, але це принесло мало користі: люди відмовлялися йти до колгоспу*»².

В інших спогадах про колективізацію фігурували «чорні списки», «чорні книги», куди нібито заносили всіх, хто висловлювався проти або навіть сумнівався у доцільності суспільного господарювання на землі. Йдеться тут уже не стільки про офіційні документи. Така «чорна дошка» набувала статусу «прихованого припису» влади з фіксації потенційних противників її адміністративних заходів. Свідок Олександра Пищ (уроджена Бондаренко) з приміського села Бабаї біля Харкова зазначала:

«Як тільки хтось у когось запитав, чому ми з колгоспників, наприклад, чому ми цього року не дістали ані одного рубля за нашу працю, тільки дістали мішок якогось зерна, то вже ті, що завжди стоять по боці управи, вже то ставили на

¹ Довідка Інформвідділу ОГПУ «Об организационных недочетах и классовой борьбе вокруг коллективизации на Северном Кавказе» від 26.01.1930. РГАЭ, ф. 7486, оп. 37, д. 61, л. 71–79. Оупбл. Советская деревня глазами ОГПУ. Т. 3. Ч. 1. С. 86.

² Kelembet L. From Ukraine to Yakutia // The Black Deeds of the Kremlin. A White Book. V. 1. Book of Testimonies. S. O. Pidhainy (ed.). Detroit, 1953. P. 479.

список, ту кожну людину. І пізніше вони тих людей завжди, хто давав такі питання, що тій частині не подобалося, вони завжди були, клали їх на «чорну книгу» й ті люди були, друга сторона завжди була пильнована. Уже як хтось запитав питання, що їм не подобалося, ніби проти влади трошки, та вже людина, уже стоїть на «чорному списку» на роки, на майбутність»¹.

Сучасники висловлювали також думки, що на «чорну дошку» дехто потрапляв навіть не за конкретні дії чи висловлювання. Імовірно було автоматичне віднесення до об'єктів такого «прихованого припису» через зв'язки з діячами небільшовицьких режимів, наявність репресованих родичів тощо. Одне з таких свідчень надав Федір Бурятинський, мешканець с. Бурти Новомиргородського району нинішньої Кіровоградської області. Його батько, заможна людина і колишній волосний староста, загинув ще 1922 р. від рук більшовиків, а дядько був членом Української Центральної Ради. Очевидець згадував про таку розмову з братом 1929 р. на початку колективізації:

«Ну, я потім поговорив з братом, що ж будем робити? А він каже: «Чи вони кажуть, чи вони не кажуть, а ми повинні йти, бо ми вже давно на «чорній дошці»; раз наш батько вбитий, то він, значить, був ворог комунізму, то нам треба йти до колективу, нам спротивлятися нема що»»².

Про свого діда Матвія Кругляка, який брав участь у Хліборобському конгресі 29 квітня 1918 р., за що, очевидно, занесеного на ту саму негласну «чорну дошку», згадав мешканець с. Журавка Яготинського району Київської області Микола Кругляк:

«1918 р. хлібороби відрядили діда на вибори гетьмана України. За це і поплатився. Ні, не тоді – потім, аж через 12 літ. Коли вже не було гетьмана, а дід навіть забув, як його посилали в Київ. «Родная власть трудящихся» не забула про те. 1930 р., хоч і не був куркулем, а тільки середняком, діда заслали на Соловки. Забрали худобу, реманент, одяг...– Все. Сім'ю також заслали. Повернутися дідові не судилося»³.

Очевидно, це було не стільки припущення, скільки констатація очевидного факту. Потраплення на «чорну дошку» означало фактично офіційне визнання цієї людини «ворогом Радянської влади» з усіма наслідками, що витікали з цього.

Українське селянство більше чотирьох років (1918–1921) чинило загальний, у тому числі збройний опір усім намаганням відібрати в нього землю, зазіханням на право вільно розпоряджатися вирощеним урожаєм. Оскільки такі спроби здійснювалися переважно під російськими прапорами (червоним з пентаграмою, імперським триколом з двоголовим орлом), то боротьба за землю й хліб набула однозначного національно-визвольного забарвлення. Аналогічної картини не спостерігалося в жодному іншому регіоні срср. Голод 1921–1923 років також продемонстрував, що його наслідки російський комунорадянський режим намагався подолати за рахунок голодуючої України. Серйозні продовольчі ускладнення у більшості чи частині українських губерній постійно відзначалися в інформаціях комунорадянської політичної поліції впродовж усіх 1920-х років.

Проблема географії застосування найжорстокіших репресій щодо українських хліборобів можна розглядати у кількох площинах. Перша з них – ступінь

¹ Інтерв'ю SW84 // Великий голод в Україні 1932–1933 років. Т. 3. С. 236.

² Інтерв'ю SW93. Там само. С. 351.

³ Свідчення Кругляка М. // Пам'ять народу: Геноцид в Україні голодом 1932–1933. Кн. 1. С. 667.

товарності зернового господарства, загальний збір збіжжя, родючість ґрунтів. За такою ознакою сам генсек цк вкп(б) поділяв регіони срср на «хлібні» та «не хлібні». Зокрема 17 серпня 1931 р. він писав кагановичу щодо принципової відмінності підходів до хлібозаготівельної політики у різних національних регіонах СРСР, негативно оцінюючи дії цк грузинської компартії зі застосування «українських методів хлібозаготівель»:

«...для меня ясно, что Картвелишвили и секретариат Грузцека своей безрассудной «политикой хлебозаготовок» довели ряд районов Западной Грузии до голода [тут і далі підкреслення оригіналу. – Г. П.]. Не понимают, что украинские методы хлебозаготовок, необходимые и целесообразные в районах хлебных, нецелесообразны и вредны в районах нехлебных, не имеющих к тому же никакого промышленного пролетариата. Арестовывают людей сотнями, в том числе членов партии, явно сочувствующих недовольным и не сочувствующих «политике» грузинского ЦК. Но на арестах далеко не уедешь»¹.

В якості другої площини виступає національна. сталін ще 1925 р. виголосив, що «национальный вопрос есть по сути дела [виділення оригіналу – Г. П.] вопрос крестьянский»². Отже, домагаючись «остаточного вирішення» селянського питання в аграрній багатоетнічній державі шляхом перетворення вільних мешканців села на колгоспних кріпаків, вождь більшовиків водночас прагнув розв'язувати також національне питання. У такий спосіб українці позбавлялися Батьківщини, мови, питомих національних ознак, культури, традицій, народного менталітету, самої історичної пам'яті. Метою сталіна було створення особливої «радянської людини», яка не належала до конкретної нації, не мала історичного минулого, а вірила лише у компартію, що вела до «світлого майбутнього», в якому українцям місця не залишалося.

Американська історикиня Л. Віола у своєму дослідженні наводить таку статистику селянських виступів 1930 р., спрямованих проти колективізації: УСРР – 4098 заворушень, ЦЧО – 1373, Північний Кавказ – 1061, Нижня Волга – 1003³. Навіть якщо не сумувати виступи в Україні та на Кубані, маємо однозначно найбільшу кількість заворушень в УСРР – більше, ніж в усіх інших регіонах разом узятих. Причому національний акцент селянських акцій був завжди присутнім: якщо не провідним, то принаймні обов'язковим.

Таким чином, варто констатувати постійну присутність «чорної дошки» як репресивного механізму боротьби з українським селянством упродовж усіх 15 років панування російських більшовиків в Україні (1917–1932). «Чорна дошка» перетворилася на один з інструментів комунорадянського правління аж до її нечуваного за масштабом масового застосування під час Голодомору-геноциду 1932–1933 років в Україні. Тоді фактично вся Україна опинилася на кремлівській «Чорній дошці».

Слава Україні! Героям Слава!

¹ Сталин – Кагановичу. 17.08.1931 // Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. Москва: РОС-СПЭН, 2001. С. 51.

² Сталин И. О национальном вопросе в Юго-Славии. Речь в Юго-Славянской комиссии ИККИ 30 марта 1925 г. // Сталин И. Марксизм и национально-колониальный вопрос: Сборник избранных статей и речей. Москва: Партиздат ЦК ВКП(б), 1934. С. 153.

³ Viola L. Peasant Rebels under Stalin. P. 138–139.

Володимир Сергійчук,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії світового українства
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
голова Міжнародної асоціації дослідників
Голодомору-геноциду

ДО ВИТОКІВ ІДЕОЛОГЕМИ ПРО «ВСЕСОЮЗНИЙ ГОЛОД»

Останніми роками в інформаційному просторі, коли заходить мова про Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. в Україні, поширилася московська ідеологема про так званий всесоюзний голод, який, мовляв, зачепив усі республіки радянського союзу. Російські політики й історики на цьому наголошують постійно, доєднують до них свої голоси й окремі їхні українські однодумці й деякі казахські, предки яких також зазнали тоді цього лихоліття.

А які витоки цієї проблеми? Якщо заглибитися в той жахливий час, то серед великого масиву інформації можна віднайти конкретні дані щодо цього. Скажімо, Міжнародний комітет допомоги голодуючим в срср, заснований у Відні за ініціативою кардинала Інніцера, звернувся тоді до громадськості всього світу, наголошуючи, що «на Великій Україні і Кубані масово вимирає населення від голоду, тобто на українському чорноземі і на українській території» (*Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки – ЦДАГОУ: Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6204. – Арк. 14*). Тобто, в Європі й у всьому світі Голодомор 1932–1933 рр. асоціювався тоді саме з теренами, заселеними українцями. Зокрема, на цьому наголошував і творець поняття «геноцид» Рафаель Лемкін. Так, виступаючи на багатолюдній протестаційній маніфестації у Нью-Йорку восени 1953 р., він заявив, що «вбивство одної нації означало б убивство людства». Проте він висловив тверде переконання і упевненість, що «Москві не пощастить завершити злочину над українським народом та той нарід досягне своєї мети – вільного життя в своїй незалежній державі, до якої він так героїчно змагає», додавши: «Ще не вмерла Україна» (*Українські вісті (Новий Ульм). – 1953. – 22 жовтня*).

Спроби української діаспори добитися створення Міжнародного кримінального суду, який би розглянув злочини Москви проти українського народу, виходячи із запропонованої Лемкіним Конвенції ООН «Про запобігання і покарання злочину геноциду» не вдалися, оскільки представники срср, спільно з делегацією урср на засіданні Генеральної Асамблеї ООН торпедували ухвалу такого рішення.

У середині 1960-х рр. з'явилася можливість сказати бодай кількома словами про Голодомор в Україні. За свідченням професора Станіслава Кульчицького, перший секретар цк кпу Петро Шелест, котрий регулярно перечитував газету для нашої діаспори «Вісті з України», порадив у 1966 р., через своїх помічників, аби в майбутній статті про колективізацію було вміщено один абзац про голод 1933 р. «Рукопис статті з цим абзацом мандрував по інстанціях впродовж року. Ніхто не наважувався: а) друкувати статтю без цього абзацу всупереч вказівці; б) друкувати статтю з абзацом про голод; в) вимагати від першого секретаря цк кпу письмової вказівки надрукувати абзац про голод. Коли ювілей (50-річчя

радянської влади в УРСР. – В. С.) наблизився, газета відновила публікацію, але без небезпечного абзацу» (*Кульчицький С. Бібліографічний покажчик. – Київ: Інститут історії НАНУ, 2002. – С. 24*).

Після цього вже ніяких спроб ніхто в Україні не робив. Проте українська еміграція з цим не змиралася. Вона продовжувала привертати увагу вільного світу на геноцид рідного народу. Щороку великі протестні маніфестації проти цього злочину москви відбувалися на Заході скрізь, де мешкали українці. Скажімо, Асоціація жінок на захист чотирьох свобод в Україні в 1973 р. подала петицію на розгляд Міжнародного суду в Гаазі як захід по відзначенню 40-роковин голоду в Україні. Стверджуючи про «неправомірність нинішнього уряду української рср представляти народ України», ті 5000 американців українського походження, котрі підписали петицію, заявляли, що «48-мільйонний український народ має право подати свій голос у Міжнародному суді», а тому вони просили «розглянути цю справу та вжити заходів до того, щоб привернути увагу світової громадськості і Організації Об'єднаних Націй до викладених у петиції фактів...» (*ЦДАГОУ: Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 920. – Арк. 97*).

Однак ця акція не дала бажаного результату. Навпаки, в справі Голодомору 1932–1933 рр. москва намагалася й далі переказати все із хворої голови на здорову. Особливо це було помітно в 1983 р., напередодні 50-х роковин вшанування пам'яті українців, знищених сталініним та його поплічниками. В Києві, куди українські дипломати з-за океану зверталися за інструкціями, оскільки зарубіжні кореспонденти на різноманітних прес-конференціях постійно «діставали» запитаннями про голод 1932–1933 рр., доручили вивчити цю проблему секретареві цк кп України з ідеології Олександру Капту і голові кдб урср Степану Мусі. Вказані особи 11 лютого 1983 р. звернулися зі спеціальною запискою до першого секретаря цк кпу Володимира Щербицького «Про пропагандистські і контрпропагандистські заходи щодо протидії розв'язаній реакційними центрами української еміграції антирадянській кампанії у зв'язку з продовольчими труднощами на Україні, що мали місце на початку 30-х рр.» (*там само. – Спр. 2603. – Арк. 27*).

Окремі доручення одержали і радянські дипломати. Так, посольство срср в Канаді 5 липня 1983 р. заявило офіційний протест у зв'язку з наміром Едмонтонського відділу Комітету Українців Канади відкрити на центральному майдані міста пам'ятник жертвам Голодомору в Україні. Воно вимагало від канадських властей вжиття всіх заходів, аби не допустити його спорудження. У спеціальній ноті, підписаній послом срср в Канаді Олександром Яковлєвим, наголошувалося, що «ця акція не може не розглядатися як груба антирадянська затія, яка переслідує мету викривити історичну правду про колективізацію сільського господарства в срср, розпалити ворожнечу до срср і радянського народу» (*там само. – Арк. 43*).

За тих обставин, коли в 1983 р. срср продовжував заперечувати факт цього злочину, українська діаспора за океаном узяла на себе місію відкрити правду перед усім світом про найбільший злочин кремля проти української нації. Відтак завдяки її зусиллям 19 вересня 1984 р. Конгрес проголосував за створення спеціальної комісії з цього приводу, а через два дні цей документ підтримав і Сенат.

Своє бачення вирішення цієї проблеми бачили й українці Канади. Торонтський адвокат Володимир-Юрій Данилів у листі до членів Секретаріату Світового Конгресу вільних українців запропонував на IV Конгресі СКВУ в грудні

1983 року резолюцію «Про створення окремої Комісії для покликання окремого міжнародного трибуналу з метою розглянути злочин голодомору і всіх інших злочинів проти українського народу в Україні» (*Душею завжди з Україною. Про пам'ятний збірник на пошану українського правника та політолога Володимира-Юрія Даниліва. – Київ – Торонто, 2003. – С. 12*).

У підготовці цього міжнародного процесу над організаторами Голодомору–геноциду в Україні важлива роль належить і таким відомим правникам української діаспори в Північній Америці, як Богдан Футей, Аскольд Лозинський, Мирослав Смородський, Володимир Атанас, Іван Сопінка, Павло Чумак, а також Симон Кальбі, який був протокольним секретарем Комісії.

Тож восени 1986 р. була створена комісія цк кпу, «із залученням українських вчених, які повинні були викрити «фальсифікації українських буржуазних націоналістів». До неї увійшов й С. Кульчицький» (*Кульчицький С. Бібліографічний покажчик. – С. 25*).

Щоправда, як можна зрозуміти Оксану Юркову, автора вступної статті до бібліографічного покажчика С. Кульчицького, «зайняті більш важливими справами, апаратні працівники цк кпу забули про існування комісії по голоду 1933 р.» (*там само. – С. 25*).

Відтак, нібито «С. Кульчицький нагадав про себе з власної ініціативи: до цк надійшла його аналітична записка з висновком про те, що слід визнати існування голоду». А далі О. Юркова стверджує: «Оскільки ніхто в цьому ніколи не сумнівався, і мова йшла тільки про відмову від сталінської заборони на згадку про голод, С. Кульчицькому дозволили надрукувати свою записку у формі статті в «Українському історичному журналі». Була поставлена тільки одна умова: першим визнати існування голоду мав В. Щербицький» (*там само. – С. 26*). Той і справді зробив це. А вже в січні 1988 року на запит закордонних читачів газети «Вісті з України», чому на її сторінках немає згадки про голод 1932–1933 рр., С. Кульчицький друкує у відповідь статтю «До становища в сільському господарстві України (1931–1933)». І в ній є такі рядки: «Взимку 1932–1933 рр. продовольчі труднощі, які дедалі більше посилювалися, мали місце на значній території країни – в Західному Сибіру, Північному Казахстані, на Південному Уралі, Північному Кавказі, Кубані у Поволжі – від Горького до Астрахані, Ростовській, Тамбовській, частково Курській області, в основних зернових районах України» (*Вісті з України. – 1988. – Ч. 3*). Тут бачимо не тільки поширену нині російською пропагандою ідеологему про «всесоюзний голод», в переліку регіонів якого наприкінці знайшлося місце й українському. В цій статті слово «голод» вжито ось у якому контексті: «Узагальнюючих даних про кількість жертв голоду немає. Його масштаби були значно меншими порівняно з катастрофічним голодом 1921 р.» (*Кульчицький С. Бібліографічний покажчик. – С. 23*).

Можна лише додати, що на той час, як стверджує О. Юркова, «факт голоду і навіть його масштаби були йому відомі», оскільки «ще у 1960-х рр., опрацьовуючи статистичні дані (як опубліковані, так і для службового користування), він виявив дефіцит населення України у 1933 р., який досить близько співпав з його детальними розрахунками кінця 1980-х рр.» (*там само. – С. 23*).

Щоправда, в листопаді 1989 р. С. Кульчицький у передмові до повідомлень британських дипломатів з Москви зазначає: «У архівах зберіглося не так уже й багато документів про голодні роки першої п'ятирічки» (*Всесвіт. – 1989. – № 11. – С. 153*).

Як підтверджує О. Юркова, «англомовний варіант статті був майже повністю процитований і прокоментований комісією Конгресу США по голоду в Україні. Весною 1988 р. в Інститут історії АН УРСР надійшли від радянського посольства в США матеріали цієї комісії з таким висновком щодо публікації в газеті «News from Ukraine»: «Масштаби голоду мінімізовані, комуністична партія зображена як така, що робила все можливе, щоб поліпшити становище, а дії комуністичної партії і радянської держави, які загострювали голод, ігноруються» (*Кульчицький С. Бібліографічний покажчик. – С. 26*).

Очевидно, така відповідь професора Кульчицького на прохання читачів з діаспори розповісти про голод в Україні влаштувала компартійну верхівку урспр. Тим часом, після узгодження статуту й процедури роботи Міжнародна комісія юристів призначила перші слухання на травень 1988 р. У Брюсселі 23 травня 1988 р. Джекоб Сандберг урочисто відкрив першу сесію, підкресливши при цьому історичне значення діяльності Міжнародної комісії для розкриття перед світовим співтовариством трагедії голодомору в Україні, його причини і наслідки для нашого народу та встановлення відповідальності за цей злочин. «Світ довго мовчав про цей голод, – підкреслив професор Сандберг, – , але останнім часом з'являються в західних країнах спеціальні книги і статті на цю тему, що змушує навіть радянський союз говорити з цього приводу» (*Душею завжди з Україною. – С. 29*).

Тож коли в Нью-Йорку в листопаді 1988 року мало відбутися друге засідання Міжнародної комісії юристів, то цк компартії України довіряє професору Кульчицькому разом з ще трьома київськими науковцями (Борисом Бабієм, Іваном Курасом і Володимиром Денисовим) підписати протест до її голови, шведського професора міжнародного права Джекоба Сандберга.

Ось ці науковці й відчитували поважного професора з Швеції, який, виявляється, повірив тим живим свідкам, котрі під присягою свідчили про умисний характер Голодомору. Мовляв, ніяка це не «антиукраїнська акція», бо, як стає зрозумілим з даної петиції київських науковців, голодували чи не всі народи радянського союзу. Таким чином, саме ця четвірка з Києва розвиває пропагандистську концепцію професора Кульчицького про «всесоюзний голод»: «Добре відомо, що від голоду в ті роки не меншою мірою потерпіли різні райони країни – Північний Кавказ із Прикубанню, Поволжя, Казахстан, Західний Сибір, Південний Урал» (*цит. за: Сергійчук В. Три документи вічної ганьби, або Як тепер подають булочку – Вишгород, 2023. – С. 8*).

Як тепер визнає проф. С. Кульчицький, професор Д. Сандберг включив його англомовну статтю для аналізу в рубрику «Свідоцтва проти власних інтересів», де були підбрані будь-які визнання з офіційних радянських заяв. Тож не випадково Д. Сандберг записав тоді: «професор Кульчицький є одним з тих, хто підписав лист в комісію з розслідування від 18 жовтня 1988 р.», а відтак з точки зору міжнародного права це означало, що «будь-яке визнання проти власних інтересів і повинне розглядатися як таке» (*Історик на зламі епох. – С. 325*).

У той же час проаналізована Дж. Мейсом стаття, як переконає тепер С. Кульчицький, «являла собою доповідну записку в цк кпу, що мала своєю метою переконати цекістів визнати факт голоду. Тому всі тези формулювалися «акуратно», з педалюванням на допомогу партійно-радянських органів голодуючим селянам. Такий ракурс у викладенні подій не вимагав фальсифікації у викладенні фактів. Адже терор голодом здійснювався з додержанням маскувальних заходів, так

що навіть голодуючі селяни часто були вдячні за допомогу. Я вже знав досить фактів, які не вписувалися в створювану компартійними пропагандистами картину, але тримав їх при собі, щоб полегшити тим, хто приймав політичні рішення, визнання факту голоду» (*там само.* – С. 323).

На висновки згаданого процесу Міжнародної комісії юристів у 1988 р. про свідомі дії більшовицької влади щодо організації Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. змушена була реагувати і Москва. Там було визнано Голодомор всесоюзним явищем, у якому виділили для України свого роду квоту жертв у кількості 3,5 мільйона осіб. Вказану цифру компартія доручила обґрунтувати тому ж таки С. Кульчицькому. В 1989 р. він випускає в товаристві «Знання» УРСР першу монографічну розвідку про Голодомор, в якій, зокрема, пише: «Найбільше від голоду постраждала Україна. Щоб вирахувати орієнтовну цифру втрат, необхідно мати дані про природній приріст за 1933–1936 рр. У нас є звітні дані лише за 1935 р. – 420 тисяч, а також наближені до звітних – за 1936 р. – 543 тисячі (перші три квартали – звіт, останній квартал – очікуваний результат). Для реконструкції гіпотетичного природного приросту за 1933 р. (якого насправді не було) та ймовірного приросту за 1934 р., скористаємося опублікованими у 1927 р. прогнозними оцінками українського демографа А.П. Хоменка. Скорегувавши їх за рівнем реальних даних 1935 р., одержимо природний приріст для 1933 р. – 415 тисяч і для 1934 р. – 418 тисяч осіб. Додаючи загальну цифру природного приросту за 1933–1936 рр. (1787 тисяч) до фактичного дефіциту відносно початку 1933 р. (кількість населення станом на 1 січня 1933 р. документи рахують у 31 901,4 тисячі осіб. – В.С.), який вказує перепис 1937 р. (1744 тисячі), одержуємо демографічні втрати в розмірі 3531 тисяча чоловік (*Кульчицький С. 1933: трагедія голоду.* – Київ: Знання, 1989. – С. 47).

Хоча вже наступного року, коли були оприлюднені офіційні дані всесоюзного перепису населення 1937 р. по усрр в кількості 28 383,0 тисячі осіб, можна було б уточнити цю цифру втрат. Насамперед, необхідно було здійснити перерахунок порайонних результатів, який засвідчив: цей показник завищений принаймні на 532 тисячі осіб. Таким чином, станом на початок січня 1937 р. населення України становило не більше 27.851 тисячі осіб.

Коли від неї відняти приріст населення в 1934 р. (88,2 тис. осіб), 1935 (417,2 тис.) і 1936 (533,7 тис.) – усього 1 млн 039 тис. 100, то маємо станом на 1 січня 1934 р. – 26 млн 811 тис. 900 населення. А мало бути 33 млн 933 тис. 400. До кількості населення станом на 01.01.1932 р. в 32 млн 680 тис. 700 додаємо народжених 1 млн 252 тис. 700 у 1932–1933 рр. Різниця – 7.122,3 тис.! Тобто, мінімальна цифра втрат, про яку ще з 1933 р. писали в своїх донесеннях з Москви німецькі дипломати, а з 1953 р. почала озвучувати українська еміграція в такій ось редакції: від семи до десяти мільйонів.

На жаль, професор Кульчицький не зробив цих розрахунків на основі первинних документів українських архівів. Трансформувавшись з учорашнього протестувальника проти діяльності Міжнародної комісії юристів після проголошення незалежності України в головного знавця проблематики Голодомору 1932–1933 рр., він тепер уже калатає у всі дзвони про цю трагедію як геноцид, каючись за попередні свої публікації.

Зокрема, виступаючи на представленні розсекречених СБУ документів гпу 18 серпня 2006 року він заявляв таке: «За різними даними, протягом 1932–33 років голодомор забрав життя від семи до десяти мільйонів українців, 25 тисяч чо-

ловік щодня помирили з голоду. З карти України зникали цілі села. Відомі також факти заселення порожніх місцевостей переселенцями з Росії» (*Українець в Іспанії*. – 2006. – Ч. 1. – С. 12).

Очевидно, що такий розворот у новій інтерпретації підрахунку жертв Голодомору професором Кульчицьким не сподобався відповідним антиукраїнським силам, які вирішили повернути йому свідомість радянських часів. Відтак його абсурдне обґрунтування цифри в 3,5 мільйона жертв через «приріст» населення УСРР у 1933 році ухвалили загорнути в привабливу обгортку демографічних формул з вільного світу.

Такий науковець, який виявив бажання застосувати демографічні прийоми до підрахунку жертв Голодомору-геноциду, знайшовся в США – Олег Воловина, котрий до того займався дослідями міграційних процесів українців за океан. Після доповіді про результати своїх перших пошуків на Міжнародній українознавчій конференції в Іллінойському університеті, де представники нашої діаспори не сприйняли їх, він добився виділення грантів на залучення до цієї роботи українських академічних демографів.

Розгорнулася ця робота і на теренах колишніх радянських республік, особливо в росії. Вимушено визнаючи Голодомор 1932–1933 рр., який учора ще заперечувався офіційною історичною наукою, там намагаються довести, що цей злочин спрямовувався не тільки проти українців, а й проти інших націй і народностей. Скажімо, краснодарський дослідник С. Кропачев вважає, що «война с собственным народом сталинским руководством была развязана не по национальному, а по классовому принципу. От нее страдали все – русские, украинцы, казахи» (*Кропачев С. Масштабы демографических потерь СССР. Начало 1930-х–середина 1940-х годов. Проблемы отечественной истории и историографии. Сборник научных статей*. – Краснодар: Экоинвест, 2010. – С. 13).

Подібний підхід і в інших кубанських дослідників. Так, Є. Кубякін стверджує, що «репрессии на Кубани осуществлялись в отношении как украинского населения в частности, так и кубанцев вообще. Если говорить о геноциде здесь, имея в виду количество погибших людей в результате проводимой политики, то его следует рассматривать не как национальный, а как социальный, направленный преимущественно против казачества. Чтобы утверждать, что геноцид на Кубани осуществлялся по национальному принципу, необходимы документы, подтверждающие этот факт, но на сегодняшний день исследователи ими не располагают, либо имеют лишь косвенные данные, нуждающиеся в специальном анализе. Делать политические заявления о национальном геноциде без научных доказательств безответственно и опасно, так как это искажает историческую память народа, формирует националистические мифы» (*Кубякин Е. Был ли геноцид украинского населения на Кубани в 1930-е годы? // Кубань – Україна: питання історико-культурної взаємодії*. – Краснодар: Картика, 2007. – Вип. 2. – С. 167).

На жаль, цей шановний автор, як і названі вище, чомусь не аналізує вже доступні документи, зокрема, постанови цк вкп(б) і раднаркому срср від 14 грудня 1932 р. «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі і в Західній області», від 15 грудня 1932 р. про припинення українізації в Далекосхідному краї, Казахстані, Середній Азії, Центрально-Чорноземній області, а також від 22 січня 1933 р. щодо заборони виїзду голодних селян України і Кубані до Росії, Білорусі й Закавказзя, як і відповідні директивні акти місцевих органів

більшовицької влади. Бо якби він це зробив, то одержав би інші результати, тим паче після своїх висновків, що «сокращение местного населения (преимущественно украинского) компенсировалось массовыми миграционными потоками из южнорусских и центральных областей России, из Ростовской области и Ставропольского края для того, чтобы заселить опустевшие станицы. В массе своей и этот миграционный поток в этническом плане был русским» (*там само.* – С. 167).

А крім того, треба ще й відповісти на таке питання: чому українці Кубані понад 100 р. не відрікалися рідної мови, а після 1932–1933 рр. раптом масово перейшли на російську. Що це за унікальне явище в історії, коли за словами цитованого цим автором В. Кабузана, «украинский этнос, некогда преобладавший над русским в этом регионе, полностью утратил здесь свои позиции, причем даже на территории бывшей Земли Войска Черноморского, где доля русских была невелика и украинцы были почти единственными жителями» (*там само.* – С. 167).

Інші російські історики в спеціальних колективних чи в індивідуальних заявах, виступах також намагаються довести, що Голодомор 1932–1933 рр. – це «загальносоюзне» явище. А ті з них, які спочатку хоч і натяками говорили про цілеспрямований удар по українству, визнаючи по суті елементи геноциду українців, потім різко змінили свою думку. Особливо це стосується Віктора Кондрашина. Він наприкінці своєї книги пише: «Голод помог Сталину ликвидировать на Украине, по его мнению, потенциальную оппозицию его режиму, которая из культурной могла вырасти в политическую и опереться при этом на крестьянство. На этот счет имеются факты, в том числе в третьем томе документального сборника «Трагедия советской деревни», посвященного голодомору, где характеризуется деятельность в украинском селе органов ГПУ» (*Кондрашин В. Голод 1932–1933 годов: трагедия российской деревни.* – Москва: Российская политическая энциклопедия, 2008. С– 242).

Цей автор заявляє, що «мы не разделяем позицию украинской стороны, потому, что не найдены документы, в которых бы говорилось о наличии у сталинского режима умысла уничтожить украинский народ» (*там само.* – С. 378).

У той же час, В. Кондрашин не наводить документів, що стосуються, наприклад «армянской резни 1915 г.», за його висловом, «известном в XX в. случае геноцида народов», коли «развязавший его режим действовал осознанно, т. е. ставил подобную цель и осуществлял ее с помощью репрессивных органов государства, получивших соответствующее распоряжение на уровне высшего политического руководства, о чем сохранились соответствующие архивные документы и свидетельства очевидцев. На Украине ничего подобного не было» (*там само.* – С. 378).

Так, можна погодитися з В. Кондрашиним, що « в сталинскую эпоху не было ни Украины, ни России, а был унитарный советский союз, где республики лишь номинально являлись таковыми, а на деле представляли собой абсолютно несамостоятельные части единого государственного механизма, управляемого из центра», але існувало українство як окрема нація, яку за межами України, під час Голодомору 1932–1933 рр. директивними документами, того ж таки вищого політичного керівництва, позбавили права власного духовного розвитку, змушуючи репресіями до переходу в так званий «русский мир».

До речі, описуючи перебіг подій у регіонах РСФРР в 1932–1933 рр., В. Кондрашин зовсім не вирізняє ні на Північному Кавказі, ні в Поволжі чи на Слобожанщині українців серед тамтешнього населення, хоч про інших – німців, калмиків, татар згадує постійно. Тому, підтримка В. Кондрашиним заяви зарубіжних дослідників, як С. Віткрофт і Р. Девіс, котрі солідарні з керівником росархіву В. Козловим у тому, що, мовляв, не знайдено жодного документа, який стверджував би «концепцію «голодомор-геноцид» на Україні, или хотя бы намек в документах на этнические мотивы случившегося, в том числе на Украине», не відповідає історичним реаліям. Як і його заява, що нібито «абсолютно весь массив документов свидетельствует о том, что главным врагом советской власти в то время был враг не по этническому признаку, а по признаку классовому» (День, 2013, 7– 8 червня).

Так трактується геноцид 1932–1933 рр. проросійськими істориками і в одній з виданих у Казахстані книг: «Утверждение же в работах ряда украинских авторов о том, что пострадал от «имперской» политики москвы главным образом украинский народ, за счет которого якобы кормились зарубежье и россия, не выдерживает критики. И здесь мы полностью солидарны с российскими историками, давшими отповедь националистической фальсификации на страницах журнала «Отечественная история» в коллективном открытом письме в редакцию» (Мальшева М., Познанский В. Казахи – беженцы от голода в Западной Сибири. 1931–1934 год. – Алматы, 1999. – С. 12).

Не хочуть бачити зумисних дій більшовицької влади на знищення українства й окремі зарубіжні дослідники, які останніми роками зачастили до нас. Йдеться, насамперед, про австралійця С. Уїткрофта, який на Міжнародній конференції в Астані (Казахстан) заявив: «З точки зору використання Конвенції Організації Об'єднаних Націй, я не думаю, що слово «геноцид» має бути застосоване до срср на початку 1930-х, оскільки я не бачу ніяких доказів про намір спеціально вбити багато людей» (Віткрофт С. Голод в Казахстане и на Украине // Голод 1930-х годов в Украине и Казахстане: вопросы историографии и подходы к исследованию проблемы» (к 80-летию трагедии). Сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников Международной научно-методической конференции. 3 декабря 2013 года. – Астана, 2014. – С. 190).

Уїткрофт не визнає, що Сталін чи держава хотіли свідомо вбити значну частину українського населення в 1933 році, заявляючи, що радянська держава була неспроможна зробити тоді те, що вона зробила в 1937 році «у відомих етнічних кампаніях проти поляків, німців, прибалтів та інших національностей» (там само. – С. 190).

Як бачимо, Уїткрофт не бачить ознак геноциду українського народу під час Голодомору 1932–1933 рр. Як і американський науковець Марк Таугер, який пробує довести, що голод в Україні стався через непогоду і те, що врожай поїли миші. До речі, цей автор, як і більшість російських і зарубіжних, не вирізняють українського населення поза теренами України. Скажімо, розповідаючи про випадки голодування в Славгороді та його околицях – це Західний Сибір – Таугер не вказує, що абсолютна більшість населення даного округу – українці (Таугер М. Голод, голодомор, геноцид? Голод, сельское хозяйство и советская сельскохозяйственная политика. – К.: Довіра, 2008. – С. 132).

Однак, виявлені останнім часом нові архівні документи, зокрема, в Казахстані, однозначно свідчать: геноцид був спрямований саме проти українства. Підтвердженням цього є: постанова кремля від 22 січня 1933 року про заборону виїзду українського селянства й кубанців за хлібом, як і рішення від 14 і 15 грудня 1932 року про припинення українізації в урср та фактичну заборону української духовності поза її межами. Щодо інших націй срср подібних директив москва не ухвалювала.

Тож ідеологема про «всесоюзний голод», започаткована київським професором С. Кульчицьким, не може в однаковій мірі стосуватися УСРР та інших регіонів СРСР, де, до речі, також постраждало багато представників української нації.

Проведені новітні наукові дослідження та судові експертизи засвідчили, що у 1932–1933 рр. комуністичний тоталітарний режим знищив 10,5 млн українців, з них 4 млн дітей. Сьогодні ми вже можемо заявити на весь світ про реальну чисельність жертв сталіна. Потрібно продовжувати наукові дослідження та кримінальні провадження. Українці та світ повинні знати правду. Особливо це важливо під час російської агресії.

Слава Україні! Героям Слава!

Петро Чернега,
доктор історичних наук, професор Українського
державного університету
імені Михайла Драгоманова,
заступник Голови Міжнародної асоціації дослідників
Голодомору-геноциду

*«Той, хто допомагає забувати мертвих,
сам стає спільником катів»*

Лауреат нобелівської премії миру Е. Візель

МОСКОВІЯ НИЩИТЬ ТІЛО Й ДУШУ УКРАЇНЦІВ

Сусідство цієї імперії зла зробило життя української нації жахливим і трагічним впродовж XVII–початку XXI ст. Московський рашистський режим, не змирившись з розпадом СРСР, з 2014 р. знову розпочав загарбницьку війну задля ліквідації нашої держави, винищення українців та їх культури, задля відновлення російської імперії. Засоби, методи і зміст мають такий же геноцидний характер як і війни проти УНР і Голодомори.

Московія, а з 1721 р. царська Росія були в'язницею близько 200 народів, і всі роки окупації ними України по-хижацьки використовували її людські й матеріальні ресурси, намагалися знищити українську націю, розселивши українців на загарбаних територіях народів крайньої Півночі, Сибіру й Далекого Сходу і задля асиміляції забороняли мову, культуру, загалом, руйнували нашу ідентичність.

Тиран усіх часів і народів лєнін був ідеологом й організатором ліквідації УНР і організації масового штучного голоду з ознаками геноциду українців у 1921–1923 рр., винищивши від 3,5 до 5 млн українців, з яких щонайменше понад третина діти, та відновивши окупацію України. Комуністичний тоталітарний режим масовим фізичним, політичним та економічним терором придушив національно-визвольний рух українського народу, тотальним пограбуванням українців і промисловості забезпечив поставки продовольства вугілля, металу й іншої сировини до голодуючих центральних районів росії, Північного Кавказу, Криму, що сприяло завершенню насадження там його влади. Голодомором були знищені найпродуктивніші людські ресурси сільськогосподарства, виморено значну чисельність дітей – майбутнього українського народу, спалені й спустошені села, які відразу були заселені москowitzами, що спричинило зміни національного складу і посилило русифікацію, зокрема населення південно-східних областей України та сприяло реалізації ідей більшовицького режиму.

Комуністичний режим за участі маріонеткових партійних і радянських органів України, втілюючи так звану нову економічну політику, насправді продовжував грабувати українські села та станиці, гальмувати українізацію, цькувати й переслідувати її організаторів. А згодом масовими арештами і репресіями свідомої інтелігенції в грудні 1932 р. понад 8 млн українців рсфрр лишив права на свою мову в школі, пресі та місцевій адміністрації. Сталін застеріг українську владу, що українізація мала вкоренити комуністичний режим москви в Україні, а не кри-

пити український етнос і його державність. А вона націю й не кріпила, тому що не була за змістом українською. У 1920 р. більшість членів кп(б)у становили: росіяни – 57% і євреї – 13%, українці – 23%. У колегіях наркоматів великоросів було – 47%, євреїв – 26%, українців лише 12%. Серед слухачів комуністичного університету ім. артема в Харкові, де навчалися майбутні партійні і радянські керівні працівники, євреїв було 41%, росіян 30%, а українців – 23%. Серед усіх працівників держапарату совецької України домінували євреї – 40%, росіяни – 37%, а українці лише 14% [1].

Тому голодомор 1921–1923 рр. не був жахливим результатом громадянської війни, як стверджував лєнін, а наслідком будівництва російськими більшовиками соціального ладу подібного кріпосницькій росії сторічної давнини, як стверджував російський філософ А. Зінов'єв у праці «Коммунизм как реальность. Кризис коммунизма».

Натомість ні російський царизм, ні більшовизм не уявляли майбутнього без України, яку лєнін називав національною областю росії, як і сьогодні його немає путінська росія без потужної української нації з її великими людськими промисловими та сільськогосподарськими ресурсами в центрі Європи. Український етнос, генетично пов'язаний із землею мав на початку ХХ ст. один із найвищих рівнів народжуваності в Європі, що значно перевищував народжуваність москвитів, що загрожувало втіленню їх імперських планів.

Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. в Україні був організований комуністичним тоталітарним режимом задля усупільнення сільськогосподарського виробництва, що ліквідує одноосібні селянські господарства і стане основним та найдієвішим методом пограбування українців й вилучення коштів на так звану індустріалізацію і мілітаризацію держави, хлібозаготівлі у формі продовольчої диктатури для розподілу продуктів харчування й управління суспільством.

Вагомою передумовою для втілення більшовиками своїх планів стало ухвалення комінтерном у 1928 р. рішення про підготовку до світової пролетарської революції. Комуністичний режим прагнув втілити ці ідеї через мілітаризацію економіки, створення 5 млн армії, чисельних каральних органів і остаточного встановлення диктатури партії і тиранії її вождя. Для цього потрібно було покінчити з українським питанням, тобто: знищити національно-визвольний рух та Українську державу як таку.

Це були страшні роки. Використовуючи голод як зброю, сталін наніс удар по 55 тисячам українських сіл та станиць. Українці чинили опір, однак сили були нерівні. В цей час були задіяні й інші злочинні механізми масового винищення українців. Депортації, арешти, розстріли українців тривали по всій країні. Тривав страшний процес знищення української нації. До цього часу не вивчено таке явище як канібалізм, було заборонено обліковувати дітей-немовлят, померлих голодною смертю, а також безпритульних підлітків, яких Сталін наказав «розстрілювати на місці злочину». Не були обліковані також померлі діти з голоду на дорогах, вулицях міст, вокзалах, біля лікарень, дитячих притулків. Замість того, щоб рятувати дітей, цк кп(б)у 1 серпня 1933 року прийняв постанову про масове переселення безпритульних дітей з переповнених дитячих притулків міст у голодне вимираюче село до так званих концтаборів (колгоспів). Смертність дітей, за неповними підрахунками, сягала понад 50% від загальної чисельності жертв Голодомору-геноциду.

Історико-криміналістична експертиза, проведена у 2020 р., встановила, що у 1932–1933 рр. комуністичний тоталітарний режим вчинив злочин геноцид проти української нації та фізично винищив 10 млн 500 тис. українців [2].

Геноцид українців продовжувався напередодні й у роки Другої світової війни. У 1939–1941 рр., коли «радянлізували» Західну Україну, було репресовано й депортовано до північно-східних регіонів срср понад 1 млн 173 тис. українців, що становило 10% населення краю. [4]. Сталін, продовжуючи геноцидну політику, наказав провести масовий призов до лав червоної армії 15–17-ти річних українських юнаків, яких маршал жуков, кидав у бій без військової підготовки, зброї й обмундирування: «А на якого хріна обмундирувати і озброювати цих хохлів всі вони зрадники! Чим більше в Дніпрі потопимо, тим менше до Сибіру після війни засилати доведеться» [5].

Сталінський режим знищив, репресував і депортував впродовж війни й післявоєнні роки понад 1,5 млн українців, переважно із Західної України. У 1939 р. українське населення західних областей становило 7,95 млн, а в 1970 р. – 7,82 млн осіб. Це не заперечний статистичний факт геноциду нації з боку комуністичного режиму [6]. Натомість, лише переважно до Західної України було переселено у 1945 р. і перші післявоєнні роки понад мільйон росіян з рсфср і східних областей України.

Масовий штучний голод (голодомор) в Україні 1946–1947 рр. був продовженням геноциду українців комуністичним режимом. Він забрав життя понад 1,5 млн українців. Це була помста тирана сталіна народу, якого понад 12 млн синів і дочок воювали на фронтах проти німецьких окупантів, народу, який втратив щонайменше 10 млн у цій війні, а його міста і села, промисловість і сільське господарство зазнали найбільших пограбувань і руйнувань серед усіх республік, зокрема й росії. Це була війна проти українців, які в загонах ОУН-УПА, близько 300 тисяч, вели запеклу боротьбу з нацистами та комуністами за відновлення незалежної Української держави.

Нині, коли росія здійснює черговий геноцид українців, окремі історики та демографи, ігноруючи роль історичних знань в захисті і збереженні нашої ідентичності, споживацьки ставляться до оцінки чисельності жертв трьох голодоморів-геноцидів нашої нації, організованих московією, зокрема геноциду 1932–1933 рр., називаючи число жертв до 3,9 млн осіб.

Вони беруть на свої душі гріх, ігноруючи архівні документи, свідчення свідків тих часів. Основу ідеології і пропаганди в будівництві комунізму заклав лєнін: «Всяку моральність в політиці, – стверджував тиранічний маніяк, – ми відкидаємо» [7].

Девізом лєнінської політики в будівництві зовнішній та внутрішній політиці були «надбрєхня, наднахабство і наджорстокість», а сталін доповнив «не залишайте слідів» своїх злочинів. Постановою союзного цвк 10 липня 1934 р. записи актів громадянського стану було покладено на НКВД. Таким чином, статистика, зокрема, особливо щодо жертв голодоморів і геноциду української нації була під пильним контролем комуністичної влади і її каральних органів [8].

А «ми, – нагадує нам відома письменниця Катєрина Мотрич, автор прекрасних творів про землю і хліборобів, і наголошує, – «покарані за безпам'ятство. І до нас озвалося лихо. Нагодовано і нас смертоносним плодом, горить і над нами непогасна свіча. Прости ж нас, роде наш замордований, лише сирору землю зігрітий. Царствіє погасне вам, Душі убієнні!» [9].

Список використаних джерел та літератури:

1. XII съезд РКП (б). 17-25 апреля 1923 г. Стенограф. отчёт. Москва, 1023. С. 612.
2. Геноцид українців 1932–1933 рр. за матеріалами досудових розслідувань / упоряд. О. Петришен, М. Герасименко, О. Стасюк / вид. 2-ге, доп. Київ-Харків, 2022. С. 618.
3. Козицький А. Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ ст. (причини, особливості, наслідки). Навч. посіб. Львів, 2012. С. 151-163.; Білокін С. Чекісти 1937 р. Штатний розклад НКВД УРСР на 31 грудня 1937 р. // Кому був вигідний Голодомор? Київ, 2004. С. 6-39.
4. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953 / у 2-х кн. Кн. 1. Київ, 1994. С. 154.
5. Король В. «Чорна піхота» – як все було. Історія в школі. 2013. Листопад-грудень. С. 22.
6. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні... С. 154; Вегеш М. Карпатська Україна (1938-1939). Соціально-економічний розвиток. Ужгород, 1993. С. 70-76, 101-102.
7. Жировская В. Всесоюзные переписи населения 1926, 1937, 1939 годов. История подготовки и проведения. История СССР. 1990. Май-июнь, № 3. С. 86.
8. Ленин В.И. ПСС. – Том.44. – С.428; Сядристий Н. Молот ленинизма. Идеология государственного террора. – К., 2017. – С.314-322.
9. Мотрич К. Молитва за убієнних голодом // Освіта. Спец. випуск-підручник. 1994, № 2. – С.2.

Микола Горбаль,
дисидент, радянський політв'язень,
член Української Гельсінської групи

ГОЛОДОМОР, ЯК ЗЛОЧИННИЙ МЕХАНІЗМ ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Сьогодні, ми вшановуємо українців, яких 90 років тому фізично винищив комуністичний тоталітарний режим. Це були страшні часи, сталін та його кліка вчинили геноцид української нації з метою її повної ліквідації та загалом знищення Української держави як такої. А підготовкою до вчинення цього злочину став масовий штучний голод 1921–1923 рр., організований диктатором ленінім, під час якого так звані «більшовики» знищили до 5 млн українців.

У Резолюції 1481 (2006) Парламентської асамблеї Ради Європи «Необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів» від 25 січня 2006 року зазначено, що тоталітарні комуністичні режими, які панували в Центральній та Східній Європі в минулому столітті та які ще й досі залишаються при владі в деяких країнах світу, характеризуються численними порушеннями прав людини: «Порушення мали різний характер залежно від культури, країни та історичного періоду. Це були індивідуальні та масові вбивства і страти, смерть у концентраційних таборах, голодомори, депортації, катування, примусова праця та інші форми масового фізичного терору, переслідування з етнічних або релігійних мотивів, порушення свободи совісті, думки й вираження поглядів, порушення свободи преси, а також відсутність політичного плюралізму». Асамблея закликала дати нову оцінку історії комунізму та своєму власному минулому, чітко відмежуватись від злочинів тоталітарних комуністичних режимів та однозначно їх засудити».

Резолюція ПАРЄ прийнята на підставі доповіді представника Швеції Горана Ліндбледа, який у своєму виступі заявив, що: «Приблизно 5 мільйонів людей в результаті конфіскацій померли голодною смертю в 1921–1923 рр., особливо на Україні. Голод використовувався, як політична зброя»¹.

Продовжуючи ленінську політику ліквідації української нації, кат сталін організував геноцид українців у 1932–1933 рр. Світ ще не знав таких масштабів масових вбивств. За результатами проведених судових експертиз було встановлено, що фізично знищено 10,5 млн українців. Однак, робота науковців та дослідників повинна і далі продовжуватися в цьому напрямку, поки є можливість розшукувати архівні документи, свідків тощо. Московіти хотіли створити на нашій землі, так звану нову історичну спільність – «радянський народ», тобто з корінних українців, які виживуть зробити манкуртів.

У 1946–1947 рр. кат сталін, виконуючи «заповіт» леніна, також організував черговий масовий штучний голод та знищив 1,5 млн українців.

Історично нічого не змінилося. Майже 10 років йде війна за існування держави Україна та

української нації. Коли московія пішла війною під гаслами «денацифікації», все стало на свої місця. Сучасний фашист путін та його оточення продовжили справу «леніна–сталіна», використовуючи усі можливі методи геноциду пішли на

¹ <https://helsinki.org.ua/2010/03/rezolyutsiya-pare-iz-vzhyvannya-zahodiv-z-metoyu-vykryttya-komunistychnyh-totalitarnyh-system/>

останній бій – збройний. До цього вони вже століттями перманентно нищили нас: забороняли нашу мову, спалювали наші книгозбірні, щоб позбавити нас історичної пам'яті; розстрілювали цвіт нації – інтелігенцію; знищили мільйони українських хліборобів, як носіїв національної ідентичності; виморювали штучними голодами; сотні тисяч українських родин депортували до Сибіру.

Уже минуло понад сто років від першого страшного штучного голодомору українців, влаштованого більшовиками. До речі, яким би іменем ця імперія себе не називала: царська, советська, путінська – демонічна сутність її не міняється. Вони й надалі залишаються вбивцями, брехунами, мародерами.

Можна собі лиш уявити якою б була сьогодні Україна якби ті, більше десяти мільйонів виморених голодом українців залишились живими! Скільки поколінь здорового, співучого україномовного населення вони б народили! Але ж ті вимерлі, спорожнілі села більшовики заселили москалями. А там де москаль, там спокою не буде, там завжди війна.

Це вони у 2014 році скандували «расія! расія! расія!» і вітали агресорів, це вони (маючи українські паспорти) зривали українські знамена, це вони вбивали усіх, хто розмовляє українською, це їх, «русскоязычних», прийшов на танках «защитать» путін. Оце такий жахливий наслідок Голодомору 1932–1933 рр.

Уже 36 впливових країн світу визнали голодомор в Україні геноцидом. Зрозуміло, що московії серед цих країн немає, вбивця робить вигляд, що він тут ні причому і що він не знає, що це таке.

Фашист путін, який створив та очолив ідеологію рашизму, люто ненавидить Україну, ненавидить тільки за те, що ми все-таки вижили. Бо ж за ціле століття імперія зла витратила стільки сил і енергії, щоб нас не було, а ми, Богу дякувати, все-таки вистояли. І сатана «лютий» за це. Знову прагне винищити усіх українців й перетворює зараз українські села й міста у суцільні руїни.

Але й тепер ми вистоїмо. І не забудемо. І не пробачимо. Ці мільйони невинних душ українців, виморених голодом, допоможуть нам з Небес.

Держава прийняла закон, щоб кожну четверту суботу листопада місяця відзначати як День пам'яті жертв голодоморів. Із 16 години цього дня у кожній сім'ї українців на вікні загоряється свічка пам'яті. У Києві побудовано Національний музей Голодомору-геноциду». Там зібрано тисячі жахливих свідчень про цей страшний злочин.

Пам'ятаємо! Молимося! Не забудемо! Дякую організаторам за запрошення та можливість виступити.

Слава героям України!

Олеся Стасюк,
доктор історичних наук, заслужений працівник
культури України, Голова Національної асоціації
дослідників Голодомору-геноциду українців

ПІДМІНА ПОНЯТЬ В ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ: СПЕЦІАЛЬНА ОПЕРАЦІЯ КРЕМЛЯ ПРОТИ УКРАЇНИ

Комуністичний режим під час вчинення особливо тяжкого злочину геноциду знищив в УСРР та на етнічних українських землях Північно-кавказького краю (Кубань, Дон) 10,5 млн українців, з них 4 млн дітей. Ці втрати ніколи не були таємницею, а були широко відомі, про що свідчать не лише українські архіви, а й розсекречені матеріали в Німеччині, Польщі, Італії, США та інших країнах.

Однак, ми не повинні зупинятися, а продовжувати далі дослідження як чисельності жертв, так і інших наслідків злочину геноциду українців – економічних, територіальних, культурних та психологічних.

Кремль 90 років приховує цей страшний злочин і буде приховувати надалі. Все залежить від нас. Наскільки суспільство готове боротися за свою ідентичність та історію. Вже більше 30 років кремль проводить спеціальні операції проти незалежної України та нав'язує штучні дискусії «геноцид чи не геноцид?» Його мета: не допустити наукових поступів далі. Українці мають зробити висновки, відкидати маніпуляції, російські наративи та продовжувати розкривати злочини кремля.

Повномасштабна війна та геноцид, вчинений російською окупаційною армією у 2022–2023 рр. – це продовження геноцидної політики імперської росії щодо української нації. Намагання «п'ятої колони» в черговий раз приховати чисельність знищених українців під час російсько-української війни – є посяганням на національну безпеку України. Питаннями встановлення масштабів, наслідків злочинів, вчинених російськими окупантами та чисельністю жертв, займаються слідчі, криміналісти, судові експерти та співробітники спеціально створених комісій, а не демографи чи філософи. Завдання ж істориків полягає у пошуку архівних історичних документів та передачі їх до слідчих органів. Зокрема, це визначено Законами України та Кримінальним кодексом України.

Боротьба за свідомість та розкриття правди про геноцид, це і боротьба за існування України. Як показало досудове розслідування у справі проти медведчука, кремлем в останні роки було виділено 5 млрд доларів на знищення Української держави. Значна частина коштів була направлена на дезорієнтацію суспільства в гуманітарній сфері, що було, на думку кремля, підготовкою до здачі України.

Сьогодні настав час об'єднуватися і відстоювати національні інтереси України. Адже зло повернулося лише через те, що його не покарали. Дотепер не проведені розслідування численних злочинів, вчинених комуністами проти українців. Дотепер не проводиться розслідування справ, щодо знищення борців за волю та незалежність України, воїнів українського повстанського руху, української інтелігенції, духовенства, Церкви тощо.

Їх немає тому, що гуманітарна сфера завжди була під контролем росії – як і в часи російської окупації, так і в часи незалежної України. Їх немає тому, що в Україні дотепер панує «радянська історична школа», зберегти яку активно намагається «п'ята колони» в Україні. Дотепер ми чомусь використовуємо радян-

ську термінологію. Професор Володимир Василенко охарактеризував її використання як «термінологічну диверсію» росії проти нашої держави.

На форумі «Нова стратегія миру та безпеки» Володимир Василенко озвучив надважливі слова, узагальнивши сутність російської агресії: «Війна, яку нині веде супроти України Росія, має два складники: перший складник – збройна агресія; другий складник – гуманітарна агресія... Мета збройної агресії – фізичне знищення сторони, проти якої чиниться збройна агресія. Мета гуманітарної агресії – це знищення національної ідентичності країни і знищення її остаточно. Країна може зазнати поразки внаслідок збройної агресії, але вона неодмінно звільниться і відновиться, якщо буде збережено її ідентичність. Якщо країна втрачає свою ідентичність, то вона ніколи не відновиться і ніколи не стане знову незалежною державою... Гуманітарна агресія має чотири складники: перший складник – це мовно-культурна війна, яку Росія веде весь час проти України; другий складник – це війна інформаційно-пропагандистська; третій складник – війна проти української історичної пам'яті; четвертий складник – конфесійна війна... Якщо гуманітарна агресія закінчується успішно проти якоїсь держави, то та держава просто зникає».

Підміна понять, використання радянських термінів, ніколи не дасть можливість встановити історичну правду. На сьогодні, як вам відомо, 36 країн світу визнали Голодомор геноцидом та злочином проти Українського народу. За півтора року війни це визнало більше держав, ніж за 30 років незалежності. Проте є один нюанс, це політичне визнання відбувається «під кальку» – геноцидом українського народу (анг – Ukrainian people). Проте, як Вам відомо в «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» 1948 року чітко вказано, що геноцид – це будь які дії, вчинені з наміром повністю або частково знищити етнічну, національну, релігійну чи расову групу. Аналогічне визначення геноциду містить ст. 442 Кримінального кодексу України, яка була прийнята у 2001 р.

Тож, міжнародне право та українське законодавство, чітко дало визначення, як самого злочину так і кваліфікуючих вимог. Тобто, міжнародне визнання повинно містити термін – геноцид українців. Як до прикладу визнання геноциду вірмен, євреїв, тутсі, ромів та ін.

Також, однією з важливих складових визнання – є внесення змін до Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». Всім нам добре відомо, що у 2006 році комуністи, соціалісти та представники інших проросійських партій у ВРУ, за інший варіант цього Закону не проголосували б. Ми пам'ятаємо, як термін – геноцид Української нації – у законопроекті ВРУ замінили на – геноцид Українського народу.

Дотепер не встановлено кримінальної відповідальності за заперечення геноциду українців, що надає росії та її сателітам можливість блокувати визнання та засудження геноциду в світі.

Важливим також є те, що за роки незалежності глибоко вкоренилося словосполучення «Голодомор в Україні», це те що було «дозволено» кремлем. Ми в Україні приймаємо закон про визнання Голодомору в Україні? Виникає питання: а що, українців не знищували на етнічних територіях та в місцях компактного проживання? Таким чином, ми несвідомо замінюємо поняття «геноцид українців» в УСРР і інших територіях де проживали етнічні українці (Північнокавказький край, Дон, Кубань тощо), які були знищені комуністичним режимом в 1932–1933 роках, на означену «територію», чого немає в Конвенції про запобігання

злочинів геноциду та покарання за нього. Таким чином, в Законі застосована термінологія, яка унеможлиблює створення та проведення Міжнародного трибуналу над представниками комуністичного режиму (організаторами та виконавцями геноциду українців).

Також, кремль, застосовуючи термін «загальносоюзний голод» – що є імплікативним запереченням геноциду, просував тезу, що це – «голод селян», від якого, за даними кремлівських вчених-пропагандистів «померло 3,5 млн осіб». Не знищені, а померлі. Самі померли?! Це одна із спецоперацій кремля по приховуванню злочину геноциду. Тисячі документів свідчать про масове винищення українців, як у селах, станицях так і в містах УСРР, Кубані, Дону та інших місцях де проживали українці.

У матеріалах кримінальної справи № 475 знаходяться документи, віднайдені судовим медичним експертом; встановлено: лише за 1933 рік – 100 000 знищених українців у м. Харкові. А де поділися документи за 1932 рік? А яка смертність була зафіксована в інших містах України? А Кубанська спецоперація 1932–1933 років, під час якої було розстріляно сотні тисяч родин кубанських українців? Опубліковані архівні документи також свідчать про масові вбивства шляхом спалення у дерев'яних церквах та складах, про тисячі кубанських козаків, жінок і дітей, яких вислано в Сибір.

Українські ж хлібороби (фермери), в архівних документах тавровані режимом як «куркулі», а борці за незалежність України – як «атисоветские елементи». Це приклади, як працює кремль, підмінюючи поняття та проводячи термінологічні диверсії на десятиліття вперед.

Дискусія щодо втрат знищених українців, яку знову ж таки намагається розв'язати кремль в Україні, використовуючи «п'яту колону» – штучна. Вона легко розбивається. «Померлі від голоду» через «надсмертність» 3,9 млн осіб та вказані ще 1,5 млн, що «померли своєю смертю» – і це під час розстрілів, убивств за колоски, депортацій, катувань, знущань тощо! Знову ж таки підміна понять! Де ж тоді **українська** історична наука?

У зв'язку з викладеним Національна асоціація дослідників Голодомору-геноциду українців закликає усіх взяти участь у відновленні Української історичної школи, ліквідованої комуністичним режимом у 1933 році. Враховувати потрібно й те, що зусилля українських науковців відкрити правдиву історію України блокуються кремлем та підтримуються її агентами впливу та «п'ятою колоною» в Україні. Саме це сьогодні заважає остаточно переглянути так звану «радянську історію» та надати правдиву історичну оцінку злочинам тоталітаризму.

Коли наші військові захищають нас зі зброєю в руках, ми мусимо захищати гуманітарну сферу. Лише спільна боротьба є запорукою перемоги над екзистенційним ворогом – московією.

Слава Україні! Героям Слава!

Володимир Пилипчук,
професор, доктор юридичних наук, академік, директор
Державної наукової установи «Інститут інформації,
безпеки і права Національної академії правових наук
України»

ЗЛОЧИНИ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ ТА ГЕНОЦИДУ УКРАЇНЦІВ, СКОЄНІ РОСІЙСЬКИМИ БІЛЬШОВИКАМИ У ХХ СТОЛІТТІ ТА СУЧАСНОЮ РФ У ХХІ СТОЛІТТІ (ІСТОРИЧНИЙ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ)

Сьогодні Україна та демократичний світ вшановують пам'ять українців, яких 90 років потому знищив комуністичний тоталітарний режим. 100 років минуло з початку масового штучного голоду [*першого голодомору українців*] 1921–1923 років, який відбувся за вказівками лідера російських більшовиків лєніна з метою подолання спротиву українців щодо встановлення радянської влади на теренах України.

Внаслідок *другого Голодомору-геноциду* (1932–1933 рр.), за матеріалами проведеного розслідування та досудових експертиз, загинуло **понад десять мільйонів українців**. За попередніми оцінками, які потребують подальшого комплексного дослідження, вказана цифра буде набагато більшою з урахуванням втрат української нації внаслідок голодомору 1921–1922 рр. і *третього* масового штучного голоду [повоєнного голодомору] 1946–1947 рр.

Водночас, історія геноциду українців на цьому не завершилася і продовжується нині в умовах розв'язаної рф широкомасштабної агресивної війни проти України.

Як і 100 років потому, коли російські більшовики намагалися знищити українську державність воєнним шляхом, а потім – подолати національний спротив за допомогою масових голодоморів, проголошена путіним, так звана «**спеціальна військова операція**», була розпочата з метою «**денацифікації**» та знищення Української держави.

Згідно з нормами міжнародного права термін «*денацифікація*»¹ був застосований лише до колишнього *Третього рейху* (Німеччини та Австрії) і означав *систему заходів зі звільнення їхньої економіки, політики, культури, ЗМІ та юриспруденції від впливу та наслідків націонал-соціалізму після Другої світової війни*. У 1945 р. в ході Потсдамської конференції країн антигітлерівської коаліції була прийнята Програма денацифікації, що включала демілітаризацію та демократизацію суспільства і державних інституцій вказаних країн.

З того часу *путінський режим* *вперше та неправомірно* застосував цей термін по відношенню до *незалежної, демократичної держави – України*. Водночас, слід зауважити, що згідно з публічними роз'ясненнями офіційної російської пропаганди поняття «денацифікація України» по суті відповідає *меті злочину геноциду*. При цьому, *усі голодомори також мали ознаки злочину геноциду*.

Визначення поняття «**геноцид**» було надане у *Конвенції ООН Про запобігання злочину геноциду і покарання за нього* (1948 р.), а відповідний Закон Укра-

¹ Taylor, Frederic. Exorcising Hitler : The Occupation and Denazification of Gemany. Bloomberg Publishing. P. 253-254.

їни про кримінальну відповідальність за вказані діяння був прийнятий у 2001 р. (ст. 442 Кримінального кодексу України).

Ознаки злочину геноциду наведені у статтях II, III вказаної Конвенції ООН (1948 р.) та ст. 442 КК України. При цьому, метою геноциду визначено умисне знищення (повне або часткове) будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи.

Відповідно до положень ст. III Конвенції ООН Про запобігання злочину геноциду і покарання за нього (1948 р.) варто звернути увагу на **дії, що підлягають покаранню: геноцид, змова про вчинення геноциду, пряме і публічне підбурювання до вчинення геноциду, замах на вчинення геноциду, співучасть у геноциді.**

Особи, які чинять злочин геноциду чи будь-які інші з перерахованих у ст. III вказаної Конвенції ООН дії, підлягають покаранню незалежно від того, є вони відповідальними за конституцією правителями, посадовими чи приватними особами. з цього приводу, як видається, вже варто замислитися представникам російської еліти, а тим більше російським військовослужбовцям, пропагандистам та іншим особам, які вчиняли вказані злочинні дії згідно з нормами міжнародного права.

Відповідно до **ст. 442 Кримінального кодексу України** під геноцидом розуміється діяння, *умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу¹.*

За вказані дії передбачено кримінальне покарання шляхом позбавлення волі на строк від 10 до 15 років або довічно. Згідно з частиною другою ст. 442 Кримінального кодексу України також передбачено позбавлення волі на строк до 5 років за *публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду* з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів.

Тобто, за скоєні в Україні вказані злочинні дії очільники рф, командування російської окупаційної армії, військові, представники різних спецслужб, а також російські пропагандисти вже можуть розраховувати на отримання кримінального покарання шляхом позбавлення волі на строк **до 15 років** або **довічно**.

Слід також зауважити, що наведені ознаки і факти злочинної діяльності громадян рф підпадають під дію **ст. 357 «Геноцид» Кримінального кодексу російської федерації**, а особи, які скоїли або були причетні до скоєння цього злочину, можуть бути засуджені до позбавлення волі на строк від **12 до 20 років, пожиттєво** або до **смертної кари**.

Тобто, після зміни влади в рф вказані росіяни мають бути притягнені до кримінальної відповідальності, згідно з нормами власного національного законодавства.

В контексті зазначеного варто навести оцінки злочинам рф в Україні, надані ПАРЄ, ЄС і НАТО, зокрема:

– 13 жовтня 2022 р. Парламентська асамблея Ради Європи за результатами термінових дебатів на тему «Подальша ескалація агресії російської федерації проти України» ухвалила Резолюцію, якою **визнала путінський режим теро-**

¹ Кримінальний кодекс України (текст, зі змінами і доповненнями). – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – С. 146.

ристичним та запропонувала створити Міжнародний трибунал для переслідування злочину агресії росії проти України;

– 21 листопада 2022 р. Парламентська асамблея НАТО також **визнала рф державою-терористом**;

– 15 грудня 2022 року Європейський Парламент ухвалив Резолюцію до 90-х роковин Голодомору 1932–1933 років, якою **визнав Голодомор геноцидом Українського народу**;

– 13 жовтня 2023 року Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію, згідно з якою **російського президента путіна визнано диктатором**, а його режим – диктаторським.

У порівнянні зі злочинами Голодомору-геноциду українців, скоєними російськими більшовиками у першій половині ХХ століття, також звернімо увагу на низку історичних паралелей з погляду сучасних подій та норм міжнародного права. з цього приводу розглянемо ознаки злочину геноциду, наведені у ст. II Конвенції ООН (1948 р.) та ст. 442 КК України, до яких віднесено:

– *убивство, заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам національної чи іншої групи населення країни. (З 24 лютого 2022 р. й донині внаслідок російської збройної агресії щоденно гинуть, отримують тілесні, психологічні та психічні ушкодження десятки й сотні мирних українців. Загальна їх кількість буде відома лише по закінченні війни, що потребуватиме окремого дослідження. Як порівняння, лише під час голодомору-геноциду 1932–1933 рр. загинуло понад 10 млн українців);*

– *навмисне створення життєвих умов, розрахованих на часткове або повне знищення членів національної чи іншої групи. (Протягом 2022–2023 рр. шляхом масованих ракетних та артилерійських обстрілів населених пунктів, житлових будинків, об'єктів енергетичної та іншої критичної інфраструктури російські агресори намагаються поставити усе населення України на межу фізичного та психічного виживання. Подібної мети намагалися досягти і російські більшовики шляхом трьох спроб збройної агресії проти УНР у 1918–1920 роках та подальших Голодоморів українців);*

– *заходи, спрямовані на запобігання дітонародження, насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу. (З початку війни мільйони українських жінок та дітей стали вимушеними біженцями, у т.ч. виїхали за кордон, сотні тисяч чоловіків та жінок стали на захист своєї країни. Крім цього, десятки тисяч українських дітей (загальна їх кількість може бути встановлена лише після війни) були вивезені окупантами до рф, а їхня подальша доля залишається невідомою. У порядку порівняння – під час штучного голодомору-геноциду українців 1932–1933 рр., організованого російськими більшовиками, загинуло 4 млн дітей).*

Наведені та інші факти, що вказують на скоєння окупантами воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду українців, потребують подальшого виявлення, документування та розслідування.

При цьому, варто врахувати наявний позитивний досвід слідчих та оперативних працівників Служби безпеки України, які здійснили безпрецедентне в історії кримінального права розслідування злочину Голодомору-геноциду українців 1932–1933 років.

В ході зазначеного розслідування, за оцінками українських та іноземних експертів і вчених, було проведеного значну за обсягом роботу, зокрема: *викрито мету, форми і методи скоєння злочину Голодомору-геноциду; встановлено орга-*

нізаторів; уведено в обіг великий масив раніше невідомих архівних документальних матеріалів, що дало можливість визнати та засудити на міжнародному рівні протиправні дії кремля, як злочин проти української нації.

Головною **метою вказаного злочину**, як наочно продемонстровано в ході розслідування, було **зламати волю і дух Українського народу до свободи та побудови Української держави**. з цього приводу також варто звернути увагу на однакову по суті мотивацію протиправних діянь колишніх російських більшовиків та сучасних рашистів.

Ще однією спільною ознакою вказаної злочинної діяльності у ХХ і ХХІ століттях є те, що від *злочину Голодомору-геноциду* на теренах України *найбільше постраждали українці східних, центральних та південних регіонів колишньої УРСР*. Подібна тенденція у вказаних регіонах України спостерігається й нині, де російська окупаційна армія вчиняє тяжкі та особливо тяжкі злочини, у тому числі проти цивільного населення. Характерною спільною історичною ознакою було й те, що саме у цих регіонах найбільш активно була пропагандистська діяльність російських більшовиків на початку ХХ століття і саме тут найбільш активними були спроби розгортання антиукраїнської діяльності сучасних російських агітаторів у ХХІ столітті.

У зв'язку з цим виникає риторичне питання, **наскільки змінилася політика російської держави по відношенню до України за останні 100 років**, а також – **на якій основі ці відносини мають розвиватися у майбутньому**, у тому числі на міжнародному рівні.

В цілому (з урахуванням наведених прикладів і тенденцій розглянутих подій ХХ–ХХІ століття) **правові оцінки, судові рішення і санкції за результатами розслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочину геноциду українців** будуть визначатися згідно з нормами **національного законодавства України** (нині *слідчими правоохоронних органів України вже розслідуються тисячі кримінальних проваджень*) та рішеннями **Міжнародного кримінального суду**, представники якого розпочали свою роботу в Україні ще в березні 2022 року.

Надалі до цих розслідувань мають долучитися спеціальні та правоохоронні органи інших держав, а також **Міжнародний спеціальний трибунал**, формування якого вже підтримали десятки країн-партнерів України.

Відповідно, результати проведених досліджень та розслідувань мають стати основою для визначення шляхів подальшого забезпечення миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Слава Україні та її героям!

Богдан Футей,
суддя Федерального претензійного суду США,
правник, адвокат, політичний і громадський діяч ¹

ТЕРПІННЯ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ: ГЕНОЦИД, ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ, ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДСТВА

У період з 1932 по 1933 рр. мільйони українців було заморено голодом під час одного з найжахливіших злочинів, вчиненого диктатором Сталіним проти Українського народу та нації. Сьогодні я хочу звернути увагу на правові підстави, які визнають цю трагедію геноцидом відповідно до міжнародного права, конвенцій та стандартів, встановлених для відповідальності за військові злочини та злочини проти людства. Також дозвольте звернути увагу на правові відносини, пов'язані з агресією російської федерації проти України, починаючи з 24 лютого 2022 року.

Звинувачення у вчиненні злочину геноциду стало досить поширеним як в міжнародних, так і у національних судових трибуналах протягом останніх 75 років. Міжнародний військовий трибунал у Нюрнбергу (Нюрнберзький Трибунал) заклав основу для сучасного міжнародного гуманітарного права і міжнародних судових трибуналів. Друга Світова війна «відзначилась переходом міжнародного права від системи, присвяченої суверенітету держави, до системи, присвяченої також захисту гідності людини». Нюрнберзький Трибунал, утворений у 1945 році, був першим міжнародним трибуналом, який визнав підсудних кримінально відповідальними за порушення норм міжнародного гуманітарного права, або законів і звичаїв війни. Важливо, що у Статуті Нюрнберзького Трибуналу також містилося перше формальне визначення злочинів проти людства: «вбивства, викорінення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо будь-якого цивільного населення перед війною або під час війни; або переслідування за політичними, расовими чи релігійними мотивами з метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Трибуналу, незалежно від того, чи були такі дії порушенням внутрішнього права країни, де вони були вчинені».

У рішенні Нюрнберзького Трибуналу термін «геноцид» не було використано. Те, що в обвинувальному акті було представлено як геноцид (тобто, викорінення расових та національних груп), у рішенні було «концептуалізовано ... як особливу та обтяжену форму вбивства,» але не як злочин, відокремлений від воєнних злочинів або злочинів проти людства. Успіх Нюрнберзького Трибуналу проклав шлях для Конвенції про геноцид 1948 року, важливість якої підкреслювалась у Нюрнберзькому Рішенні.

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Конвенція про геноцид) була одностайно прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 року у Парижі. Її розробка мала на меті запобігання, криміналізацію та пока-

¹ Богдан А. Футей є старшим суддею Федерального суду претензій США і був призначений на посаду Президентом Рональдом Рейганом у травні 1987 р. Він закінчив юридичний факультет Клівленд Маршал, де отримав ступень Доктор права в 1968 р. Починаючи з 1991 р., суддя Футей є активним учасником різних програм з верховенства права і демократизації в Україні. Він був радником робочої групи з питань розробки Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 року. Суддя Футей є професором Українського Вільного Університету у Мюнхені (Німеччина) та гостьовим професором на факультеті юридичних наук Національного університету «Києво-Могилянська Академія». Від 2015 року є консультантом Конституційної комісії України.

рання актів геноциду. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього набрала чинності 12 січня 1951 року. Конвенцію було ратифіковано президентом ВР СРСР 18 березня 1954 року. Українська РСР ратифікувала конвенцію 15 листопада 1954 року, а Російська РСР 3 березня 1954 року. Стаття I Конвенції зазначає відповідальність держави, де всі учасники погодилися, що мають обов'язок не допустити геноциду і карати за цей злочин, чи це буде в спокійний чи воєнний час. Стаття II Конвенції містить конкретне визначення геноциду, У цій Конвенції під геноцидом слід розуміти наступні дії, що вчиняються з метою знищити, повністю чи частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку:

- а) вбивство членів такої групи;
- б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи;
- в) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на її повне чи часткове фізичне знищення;
- г) заходи, розраховані на запобігання дітонародженню в середовищі такої групи;
- е) насильницька передача дітей з одної групи людей до іншої.

Таким чином, у міжнародному праві злочин геноциду складається як з дії, так і з вини. Ключовим елементом, необхідним для встановлення складу злочину геноциду відповідно до Конвенції про геноцид, є докази того, що заборонена дія була вчинена з конкретним наміром (*dolus specialis*), а саме – знищення членів захищеної групи виключно через їхній зв'язок з цією групою. Намір, як елемент складу злочину, не вимагає жодних доказів мотиву з боку злочинної сторони, а також існування попереднього умислу. Водночас, сторона, яка стверджує існування геноциду, повинна довести намір за допомогою «повністю переконливих» доказів. Вміщення у статті II Конвенції детального переліку дій, що охоплюються злочином геноциду, носить обмежувальний, а не ілюстративний характер. Це дещо суперечить широкому поняттю геноциду, запропонованому Рафаелем Лемкіним (юридичний радник Головного прокурора на Нюрнберзькому трибуналі та один з найперших прибічників прийняття окремої конвенції, що забороняла б геноцид). Доктор Лемкін наполягав на тому, щоб захист був ще більшим та поширювався на расові, національні та релігійні групи культурне, політичне, соціальне, або фізичне існування яких знаходилось під загрозою. Конвенція передбачає широкі категорії карних діянь, і зокрема встановлює, що карними є «геноцид, змова з метою вчинення геноциду, пряме і публічне підбурення до вчинення геноциду, замах на вчинення геноциду і співучасть у геноциді.» Доктор Лемкін також вважається автором терміну «геноцид,» що походить від грецького префіксу *genos*, що означає раса, та латинського суфіксу *cide*, що означає вбивати.

Ще одним важливим документом у переслідуванні тих, хто скоїв геноцид є Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства, схвалена ООН 26 листопада 1968 року. Конвенція про строк давності підкреслює важливість та розширює можливість переслідування за злочин геноцид передбачений Конвенцією проти геноциду шляхом ліквідації можливості обійти будь-які національні законодавчі обмеження на переслідування. Українська РСР ратифікувала Конвенцію 19 червня 1969 року, а Російська РСР 22 квітня 1969 року. Європейська Конвенція про незастосування строку давності до злочинів проти людства і воєнних злочинів, була прийнята Радою Європи у 1974 році. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів про-

ти людства наголошує і розширює межі кримінального переслідування за злочин геноциду, передбачений Конвенцією про геноцид, шляхом усунення будь-яких перешкод до такого переслідування, що могли б міститися у національному законодавстві. Конвенція про строк давності, проаналізована у сукупності із нормами *jus cogens* (імперативні норми міжнародного права), що передбачають заборону геноциду, дає змогу повністю скасувати той аргумент, що акти геноциду, вчинені до прийняття Конвенції про геноцид, не підлягають кримінальному переслідуванню. Заборона геноциду сьогодні носить універсальний характер в силу норм *jus cogens* (імперативна норма обов'язкового характеру), а обов'язок карати за геноцид є обов'язком *erga omnes* (по відношенню до кожного). Особи, обвинувачені у вчиненні геноциду, не можуть «достовірно стверджувати, що їхнє переслідування за порушення первинної і раніше існуючої норми міжнародного права може являти собою ретроактивне покарання». Таким чином, Конвенція про строк давності усуває будь-які можливі внутрішні законодавчі обмеження щодо переслідування осіб, звинувачених у вчиненні актів геноциду.

Конвенція про геноцид була проаналізована Міжнародним судом ООН у Гаазі за позовом Боснії і Герцеговини проти Сербії і Чорногорії про порушення норм Конвенції про геноцид. Міжнародний суд виніс рішення 26 лютого 2007 року. Це рішення є важливим, адже воно визнає зобов'язання держави щодо запобігання злочину геноциду і що відповідальність держави пов'язана із обов'язком його попереджати відповідно до статті I Конвенції про геноцид. Суд пояснив, що «відповідальність настає не просто через те, що мав місце геноцид, а скоріше через те, що держава демонстративно відмовилася вжити усіх заходів для запобігання геноциду, які були в межах її юрисдикції і які могли б сприяти запобіганню геноциду.» Міжнародний суд 14/1 встановив, що Сербія порушила свої зобов'язання щодо запобігання геноциду, але незважаючи на це, Міжнародний суд не визнав відповідальність Сербії за дії тих, хто безпосередньо вчиняли акти геноциду у Сребрениці через брак доказів, що ці дії можна вважати діями держави Сербія.

У світлі еволюції визначення «геноциду» за Конвенцією про геноцид та кримінального переслідування за акти геноциду перед різноманітними міжнародними та національними судовими трибуналами, Голодомор 1932–1933 рр. в Україні був актом геноциду і має бути визнаний як такий.

Вперше на державному рівні Голодомор 1932–1933 років було визнано геноцидом Українського народу 14 травня 2003 року Постановою Верховної Ради України для вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років. 28 листопада 2006 року Законом України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» Голодомор 1932–1933 років було визнано Верховною Радою геноцидом відповідно до Конвенції від 9 грудня 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Цей закон був підписаний Президентом України Віктором Ющенко.

Виконавча влада дійшла такого самого висновку коли 16 травня 2008 року Національна комісія із зміцнення демократії та утвердження верховенства права, створеної Президентом України, схвалила Висновок щодо правового визначення Голодомору по відношенню до визначення, сформульованого у Конвенції про запобігання злочину геноциду. Голова комісії – міністр юстиції Микола Оніщук підписав Висновок 4 вересня 2008 року.

Судова влада так само застосувала визначення геноциду за Конвенцією ООН до Голодомору. 13 січня 2010 року Апеляційний суд міста Києва розглянув та прийняв рішення по кримінальній справі, порушеній Службою безпеки

України (СБУ) відповідно до статті 1(1) Кримінально-процесуального кодексу України за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках за ознаками злочину відносно Сталіна, Молотова, Кагановича, Постишева, Косіора, Чубаря, Хатаєвича. Завдяки відкриттю архівів СБУ, багато документів, які до того часу були не доступними, зараз надають можливість встановити суб'єктивну сторону злочину відповідно до вимог Конвенції про геноцид. Суд визнав, що масове знищення мільйонів українців голодом, організоване радянським тоталітарним режимом, насправді було геноцидом відповідно до Конвенції 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього та Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 року. Однак справу було закрито по відношенню до осіб, яких було визнано винними у злочині геноциду в зв'язку з їх смертю, згідно з п. 8 ч. 1 ст. 6 Кримінально-процесуального кодексу України. Відповідно до документів, наданих апеляційному суду, приблизні втрати спланованим Голодомором 1932–1933 років України становили 10 млн 63 тис. українців. У 2019 р. СБУ продовжила розслідувати злочин геноциду та провела низку комплексних судових експертиз, які показали, що Сталін знищив 10 млн 500 тис. українців. Розкриття злочинів геноциду та визнання демократичним світом – це складний процес.

У доповіді 1953 року в Нью Йорку з нагоди 20-ої річниці Голодомору Лемкін звернув увагу на чотири удари радянсько-комуністичного режиму проти українського народу в той час. Перший удар був скерований проти інтелігенції, мозок нації. Другий проти українських церков, священників і духовенства. Третій удар проти українських селян (хліборобів) штучним голодом. Сталін намагався позбутися українського націоналізму. Четвертим ударом було переселення українців в інші частини московії, а росіян в Україну.

Як пояснює Лемкін, «це – не просто випадок масового вбивства. Це – випадок геноциду, знищення не лише окремих осіб, але всієї **культури і нації**. Навіть якби ці дії не спричиняли страждання, ми все-одно змушені були б засудити їх, оскільки спільність менталітету, єдність ідей, мови і традицій, які утворюють те, що ми називаємо нацією, являють собою один із найважливіших вимірів цивілізації і прогресу».

Тепер щодо нинішньої стійкості/витривалості України проти російської агресії. Успішна Революція Гідності 2014 року, і незаконний спосіб, в який колишній президент Янукович покинув свій пост, на жаль, мали певні негативні наслідки для України і започаткували процес, з яким зараз маємо справу.

Російські солдати, так звані «зелені чоловічки», розпочали окупацію Криму, а російські політики проголосували за його приєднання до Російської Федерації і незаконно та примусово провели референдум.

Референдум про приєднання Криму до Росії 16 березня 2014 року порушує Конституцію України, національне законодавство, Конституцію Республіки Крим та загальні принципи міжнародного права. Безліч міжнародних організацій і більшість країн світу вже заявили, що Кримський референдум не є легітимним; тому за жодних обставин його результати не будуть прийняті та визнані міжнародним співтовариством. Зокрема, варто нагадати, що відповідно до Будапештського Меморандуму Про гарантії безпеки 1994 року, в обмін на приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та відмову від третього у світі ядерного арсеналу, Сполучені Штати, Велика Британія та Росія взяли на себе зобов'язання надати гарантії проти погроз чи застосування сили проти терито-

ріальної цілісності чи політичної незалежності України. Україна виконала свою частину угоди, але інші підписанти не дотримуються своїх зобов'язань.

Після анексії Криму російські військові допомогли сепаратистам вторгнутися та контролювати території Донбасу та Луганська. Цей процес тривав кілька років. Цього року в лютому 2022 року Російська Федерація визнала ці незаконно окуповані території окремими республіками. Знову ж таки, це є грубим порушенням міжнародного права.

А вже 24 лютого 2022 року армія Російської Федерації за наказом президента Путіна розпочала великомасштабне вторгнення та агресію проти України. За наказом президента Путіна вони рушили з метою «ліквідувати та знищити Україну та українців». Навіть назва «Україна» мала зникнути з лиця землі, називаючи це «денацифікацією» і заперечуючи існування українців, як нації (групи), їх історії та ідентичності.

Ці діяння включають: вчинення масових вбивств, бомбардування житлових районів, навмисні напади на зони укриття, шляхи евакуації, гуманітарні коридори та медичне обслуговування, згвалтування та насильницьке переміщення українців до Росії, включно з тисячами дітей. Буча, Маріуполь та Ірпінь – класичні приклади таких звірств.

Скарга України проти Росії щодо тлумачення Конвенції про геноцид, подана 27 лютого 2022 року до Міжнародного суду ООН у Гаазі, була частково задоволена 16 березня 2022 року. Рішення чітко та недвозначно зобов'язувало Росію негайно зупинити військові дії в Україні, які Росія розпочала 24 лютого 2022 року. Позови про репарації і відшкодування продовжуються.

Крім того, суд також зазначив, що він не має жодних доказів, які б підтверджували заяви Росії про те, що Україна вчинила геноцид на Донбасі, як Росія стверджувала під час вторгнення в Україну.

Це рішення подібне та відповідає рішенням Міжнародного суду щодо Боснії та Герцеговини, проти Сербії та Чорногорії у 2007 році. «Відповідальністю держави є запобігання геноциду відповідно до статті 1 Конвенції». Тут держава, Російська Федерація, сприяє геноциду, що є явним порушенням Конвенції про геноцид.

Хоча рішення суду було винесено, Росія його не виконала. Крім того, ООН також не реалізувала власне рішення.

Мої останні коментарі цієї презентації стосуються справи, яку подала Україна до Міжнародного кримінального суду в Гаазі. Україна порушила справу про військові злочини, злочини проти людяності, агресію та геноцид, вчинені російськими військами.

28 лютого 2022 року прокурор МКС Карім Кан, заявив: «Сьогодні я хочу оголосити, що я вирішив розпочати розслідування ситуації в Україні якомога швидше».

Він відправив слідчих в Україну, і я бачив у новинах, як він будучи у Бучі, коментував своє розслідування. Карім Кан також сформував комісію слідчих із Польщі, Литви та України. Подібні скарги до Міжнародного кримінального суду подали 43 країни.

Тепер чекаємо на рішення. Сподіваюся, воно буде прийняте швидко! Крім того, спеціальний трибунал в Україні розпочав суди над російськими військовими за військові злочини. Також обговорюється про спеціалізований міжнародний суд проти агресії. Докази більш ніж переконливі.

Іноземні лідери та вчені називають ці акти Російської Федерації геноцидом. Геноцид українців має бути припинений. Суд ООН видав наказ припинити війну. Але Росія не дотримується вимог суду, а ООН в свою чергу не виконує власне рішення. Нинішня міжнародна система під загрозою. Ставки дуже високі. Від правосуддя в Україні залежить безпека та свобода. Те саме можна сказати про Європу та вільний світ! Це дилема для всіх нас!

Постає питання чи потрібен нам новий світовий порядок? Але ця тема для іншого разу!

Слава Україні!

Валерій Шепітько,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
криміналістики Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, завідувач лабораторії
«Використання сучасних досягнень науки і техніки
у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса, заслужений діяч науки і техніки України,
дійсний член (академік) Національної академії
правових наук України

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ДЛЯ ДОКУМЕНТУВАННЯ ТА ДОКАЗУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ

Анотація. Історія української державності яскраво демонструє періоди, коли застосовувалися механізми комуністичного тоталітарного режиму до української нації, намагання знищити українське населення, здійснити ідеологічний вплив на людей, змінити їх культурний та просвітницький рівень, сфальсифікувати історичну спадщину.

У сучасних умовах тоталітарний режим (рашизм) фактично повторює механізми своїх попередників за допомогою широкомасштабної війни проти України, знищуючи цивільне українське населення, руйнуючи житлові будинки, об'єкти інфраструктури, позбавляючи людей житла, тепла, води, електроенергії тощо (геноцид XXI століття).

Важливим завданням постає встановлення фактів, документування та доказування вчинення злочину геноциду тоталітарними режимами в різні часові періоди у XX та XXI століттях.

Ключові слова: злочин геноциду, Голодомор-геноцид, штучний голод, тоталітарний режим, судова експертиза, спеціальні знання, докази, доказування, цифрові докази, цифрова криміналістика, ядерна криміналістика.

Характеристика злочинів геноциду, вчинених комуністичним та рашистським тоталітарними режимами у XX та XXI століттях

Тоталітарний більшовицький (комуністичний) режим радянського союзу під управлінням лєніна–сталіна обумовив виникнення масового штучного голоду на теренах України, застосував терор голодом (геноцид). У XX столітті на долю українського народу припадають тяжкі трагедії: штучний голод 1921-1923 рр., Голодомор-геноцид 1932–1933 рр., репресії 1937-1938 рр., Друга світова війна 1939-1945 років, штучний голод 1946-1947 рр. Масовий штучний голод – це ціна, яку сплачував український народ за свою свободу, за прагнення до волі. Голодомор виступає як реакція комуністичного тоталітарного режиму на відновлення української державності, на український національний рух.

Голодомор-геноцид 1932–1933 років, інші штучні голоди, які Україна пережила у XX столітті, – це жахливі злочини комуністично-більшовицької тоталітарної держави, правду про які комуністичний режим старанно приховував і викривляв протягом багатьох десятиліть¹. Факти злочинної діяльності тоталітарного режиму

¹ Слово Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Епіфанія. Масові штучні голоди: пам'ятаємо, вшановуємо: матеріали міжнародного форуму. Харків: Право, 2021. С. 10, 11.

потребують свого встановлення, визначення їхньої масштабності та чисельності знищених українців, визнання цілеспрямованого геноциду української нації.

У 2022-2023 рр. Україна та світ вшановують українців, яких 90 років потону знищив диктатор сталін. Українська делегація в ООН ініціювала підписання державами-членами Декларації з нагоди 90-х роковин Голодомору, до якої вже приєдналися 45 країн¹.

У сучасних умовах відбувається визнання Голодомору-геноциду у світі. На сьогодні Голодомор офіційно визнали геноцидом 35 країн світу та Європейський парламент, а також 6 церков. Окрім того, 33 американські штати видали відповідні прокламації про визнання Голодомору геноцидом українців.

Надто важливим є те, що 12 жовтня 2023 року Парламентська асамблея Ради Європи проголосувала за визнання Голодомору актом геноциду українського народу, а також ухвалила документ щодо послідовної підтримки України до її перемоги.

У XXI столітті розгортається російсько-українська війна. Тоталітарний режим у росії розв'язав цю війну. Генеральна асамблея ООН у своїй резолюції від 2 березня 2022 р. засудила дії росії та назвала їх агресією проти України.

Сьогодні російська федерація веде проти України повномасштабну війну, яка змусила більше ніж третину українців покинути свої домівки (майже 14 мільйонів українців за перші 100 днів війни), а у багатьох забрала й життя. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців встановлено, що в Європі перебувало 7,6 мільйонів українських біженців, 4,2 мільйона зареєструвалися та попросили притулок та допомогу².

Способами ведення цієї війни є цілеспрямований терор в усіх українських регіонах, масові вбивства та катування, викрадення людей та згвалтування, примусова депортація цивільного населення, знищення цивільної інфраструктури Маріуполя, Харкова, Чернігова, Кременчука, Херсона, Миколаєва, Нікополя, Львова інших населених пунктів, звірства в Ірпіні, Бучі, Гостомелі, Бородянці, Ізюмі, Куп'янську, окупація окремих регіонів країни, що дозволяє ставити питання про геноцид українського народу.

Російські окупаційні війська лише упродовж тижня (з 27 жовтня по 3 листопада 2022 р.) запустили 68 ракет та застосували 30 дронів-камікадзе по об'єктах на території України. Масовані ракетні удари по енергетичних об'єктах України відбулися 15 листопада, коли було випущено понад 90 ракет та 10 дронів-камікадзе і через це близько 20 мільйонів людей залишилися без енергопостачання.

За статистичними даними Офісу Генерального прокурора станом на 6 листопада 2023 р. в Україні було зареєстровано 112 251 злочин агресії та воєнних злочинів, 16 320 злочинів проти національної безпеки України. За даними ювенальних прокурорів, 1 653 дитини постраждало в Україні внаслідок збройного вторгнення РФ в нашу країну. При цьому, 510 дітей загинуло та 1143 отримали поранення³.

Росія у XXI столітті намагається вчинити геноцид, повторити злочини срср – руйнує критичну інфраструктуру, вбиває цивільне населення, депортує дітей, викрадає зерно, блокує українські порти, намагається вчинити світову продоволь-

¹ Декларацію з нагоди 90-х роковин Голодомору підписали 45 держав ООН. URL: <https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-society/3788686-deklaraciju-z-nagodi-90h-rokovin-golodomoru-pidpisali-45-derzav-oon-kislica.html>

² The UN Refugee Agency. URL: <https://www.unhcr.org/ua/contact-us-ua>

³ Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua>

чу кризи. У сучасній війсьній агресії РФ проти України створюються умови для голоду ще більш масштабного характеру (1/5 людства).

На сьогодні міжнародні юристи готують подання до Міжнародного кримінального суду зі звинуваченням Росії в навмисному спричиненні голоду під час повномасштабної війни проти України. Правозахисники намагаються задокументувати випадки, коли російські сили використовували голод як зброю¹.

У 2006 р. Верховна Рада України офіційно визнала Голодомор 1932–1933 років геноцидом українського народу (Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» від 28 листопада 2006 р.)². На рівні Верховної Ради України та парламентів окремих держав (Польщі, Канади, Чехії, Литви, Латвії, Естонії, Ірландії) вже здійснено політичне визнання, що Росія в сучасних умовах вчинила геноцид проти українського народу. Також відбувається визнання російського режиму терористичним.

У ст. 3 Конвенції про захист цивільного населення під час війни (Женева, 12 серпня 1949 року) вказано, що є забороненими й залишатимуться забороненими будь-коли та будь-де стосовно осіб, які не беруть активної участі в бойових діях: а) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури; б) захоплення заручників; в) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження; г) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні³.

Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй у своїй **резольції 96 (I) від 11 грудня 1946 р.** оголосила, що геноцид є злочином, що порушує норми міжнародного права, суперечить духу і цілям Організації Об'єднаних Націй, цивілізований світ засуджує його, визнаючи, що протягом всієї історії геноцид завдавав великих втрат людству. Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. визначає, що «геноцид незалежно від того, чи відбувається він у мирний, чи військовий час, є злочином, що порушує норми міжнародного права і проти якого вони зобов'язуються вживати заходів попередження і карати за його здійснення».

У ст. 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду вказано, що «геноцид» означає будь-яке з таких діянь, що вчиняються з наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) спричинення серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; в) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне її знищення; г) заходи, розраховані на запобігання дітонародженню у середовищі такої групи; е) насильницька передача дітей із однієї людської групи до іншої⁴.

У ст. 442 КК України визначено поняття геноциду, як діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової

¹ Міжнародні слідчі збирають докази для МКС щодо спроб Росії спричинити голод...Голос Америки – Українською. URL: <https://www.holosameryky.com/amp/rosiia-voienni-zlochyny-holod/7281812.html>

² Див.: Закон України 1932–1933 років в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>

³ Див.: Конвенція про захист цивільного населення під час війни (Женева, 12 серпня 1949 р. URL: <https://redcross.org.ua/wp-content/uploads/2017/05/>

⁴ Див.: Римський статут Міжнародного уголовного суду. URL: [https://www.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](https://www.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf)

чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу.

У спеціальних літературних джерелах справедливо наголошується, що Голодомор був організований як один із злочинів у серії інших злочинів, спрямованих на знищення, цілковите чи часткове, української нації¹. Автор терміна «геноцид» Рафаель Лемкін визначив *радянський геноцид* як намір режиму знищити українську націю в чотири стадії: 1) знищення національної еліти; 2) знищення національної церкви; 3) винищення значної частини українських селян; 4) змішування українців з іншими національностями шляхом переселень². На переконання Р. Лемкіна класичний приклад *радянського геноциду*, його найдовший і найширший експеримент русифікації – винищення української нації³.

Встановлення фактів, документування та доказування злочинів тоталітарного режиму

Злочин агресії, злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини, що сьогодні вчиняються рашистами – віднесено до міжнародних злочинів. Виникає питання щодо процесу розслідування та притягнення до відповідальності за вчинення міжнародних злочинів, механізмів документування фактів, збирання та подання до суду доказів учинення цих злочинів.

Встановлення історичної правди є кроком у відновленні справедливості, побудови вільної України. Прикладом встановлення наслідків геноциду, чисельності знищених українців комуністичним тоталітарним режимом є матеріали досудових розслідувань⁴, а також результати комплексних судових експертиз, які були проведені у межах кримінального провадження у 2019-2022 роках (історико-лінгвістичної, історико-джерелознавчої, судової науково-правової, судово-психологічної, статистично-криміналістичної, історико-криміналістичної)⁵.

Офіс Генерального прокурора, 13 країн-членів ЄС та Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду (МКС) відкрили розслідування скоєних в Україні воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Українська прокуратура створила спеціальну домашню сторінку з проханням до громадян реєструвати і документувати подібні злочини. Спеціальна слідча група ЄС була створена разом з Польщею, Литвою та Україною за підтримки Євроюсту та Європолу. Євроюст і Міжнародний кримінальний суд (МКС) домовилися 25 квітня про об'єднання

¹ Антонович М. М. Елементи злочину геноциду в Голодоморі 1932–1933 років в Україні згідно з Римським Статутом Міжнародного Карного Суду. Наукові записки НаУКМА. Том 116. Юридичні науки. 2011. С. 47-51.

² Див.: Serbyn R. Rafael Lemkin on the Ukrainian Genocide. The Holodomor Studies. 2009. Vol. 1.

³ Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні (стаття 28 мовами) / Ред. Р. Сербін, упоряд. О. Стасюк. Київ: Майстерня книги, 2009. С. 37.

⁴ Див.: Геноцид українців 1932–1933 за матеріалами досудових розслідувань / упоряд.: О. Петришин, М. Герасименко, О. Стасюк. Вид. 2-ге, допов. Київ: Право, 2022. 664 с.

⁵ Масові штучні голоди: пам'ятаємо, вшановуємо: матеріали Міжнар. форуму (м. Київ, 7 вересня 2021 р.). Пам'яті жертв Голодомору-геноциду українців 1932–1933 рр., до 100-х роковин масового штучного голоду 1921-1923 рр., 75-х роковин масового штучного голоду 1946-1947 рр. Харків: Право, 2021. С. 115-236.

зусиль і про участь Суду в спільній слідчій групі. Нещодавно членами спільної слідчої групи також стали Естонія, Латвія і Словаччина¹.

Офіс Генерального прокурора разом з українськими та міжнародними партнерами створив спеціальний ресурс **Warcrimes** з метою документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, вчинених під час повномасштабної війни в Україні. Задokumentовані докази будуть використані для кримінального переслідування осіб, причетних до злочинів відповідно до українського законодавства, а також у Міжнародному кримінальному суді та в спеціальному трибуналі після його створення². На сайті Офісу Генерального прокурора запропоновано алгоритм дій для потерпілих та свідків щодо фіксації воєнних злочинів з можливістю надіслати відео- та фотоматеріали, які підтверджують вчинення злочинів.

Важливу роль у збиранні даних про факти вчинення злочину агресії, злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів мають здійснювати не лише органи правопорядку, а й неурядові, громадські організації. Суттєвою може бути допомога таких організацій у документуванні (фіксації) воєнних злочинів. Ця допомога може стати критично важливою не лише для початку досудового розслідування в Україні, а й для надання необхідних показань (даних) для роботи міжнародних судів (перш за все, Міжнародного кримінального суду). Прикладом такої діяльності є коаліція «Україна. 5 ранку», яку утворили 16 українських правозахисних організації саме для фіксації воєнних злочинів, злочинів проти людяності, інших грубих порушень прав людини. Аналогічні функції для фіксації за кордоном воєнних злочинів, вчинених в Україні (інформація, яка приймається від біженців та тимчасово переміщених осіб) взяв на себе проект «Соняшники»³.

Перед системою органів досудового розслідування постають нові виклики, пов'язані із необхідністю «якісного документування, збирання доказової бази масових кримінальних порушень міжнародного гуманітарного права, багато з яких доводиться розслідувати вперше в умовах відсутності напрацьованих спеціалізованих методик»⁴. У спеціальних джерелах наголошується, що розслідування воєнних злочинів для правоохоронців – це абсолютно новий напрям роботи, адже більшість ніколи не розслідували такі злочини... Матеріали, які отримані правоохоронцями, в майбутньому також можуть бути використані як у національних, так і міжнародних судах для притягнення високопосадовців РФ до відповідальності за вчинені злочини⁵.

Заслуговує на увагу підхід окремих науковців, які відстоюють позицію щодо необхідності «стандартизації розслідування воєнних злочинів», яка має допомогти «уніфікувати процес підготовки персоналу, алгоритмізувати роботу на

¹ Російські воєнні злочини в Україні: ЄС підтримує розслідування Міжнародного кримінального суду, надаючи 7,25 мільйонів євро. An official EU website. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/IP_22_3543

² Офіс Генерального прокурора. URL: <https://warcrimes.gov.ua>

³ Шепітько М. В. Про роль неурядових організацій в протидії кримінальним правопорушенням в умовах війни. Матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції: Українська кримінальна юстиція в умовах війни (Львів, 9 червня 2022). Львів: ЛьвДУВС. 2022. С. 259.

⁴ Дуфенюк О. М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 4. С. 369.

⁵ Баладига С. П. Проблеми розслідування воєнних злочинів на території України та притягнення до відповідальності осіб за їх вчинення. Нове українське право. 2022. Вип. 5. С. 54.

місці події, взаємодію між різними підрозділами, експертними установами, забезпечити якісне документування фактів, проведення процесуальних дій»¹.

Виникає питання щодо процесу розслідування злочину геноциду та механізмів документування фактів, збирання та подання до суду доказів учинення цього злочину. У цьому сенсі постає й питання про необхідність розроблення певних алгоритмів, правил, опитувальників щодо збирання, документування та фіксації доказової інформації. Можливо говорити й про необхідність розроблення криміналістичних методик розслідування міжнародних злочинів, формування системи наукових положень і рекомендацій щодо організації та здійснення досудового розслідування.

Будь-яке розслідування злочинів або судовий розгляд – «боротьба за інформацію». Недостатність інформації (відсутність доказів або їх хибність) ускладнює процес встановлення факту вчиненого злочину, винуватих осіб, мотивів злочину тощо.

Докази необхідно розглядати як будь-які фактичні дані, отримані у процесуальному порядку, на підставі яких органи досудового розслідування та суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (*evidence*)². У ст. 84 КПК України визначено поняття доказів: доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Здійснення розслідування злочину геноциду тоталітарного режиму має ґрунтуватися на процесуальних джерелах доказів: показаннях свідків, дослідженні документів та речових доказів, висновках судових експертиз. Встановлення фактів учинення геноциду в Україні відрізняється певними складнощами: а) пройшов значний період часу після вчинення злочину-геноциду; б) здійснено перекручування даних щодо масштабів та географії злочинної діяльності; в) зроблено спроби щодо зменшення показників кількості померлих українців; г) учинено дії спрямовані на фальсифікацію, знищення або втаємничення документальних джерел; д) справлено суттєвий ідеологічний, психологічний та інформаційний вплив на населення.

Використання спеціальних знань та новітніх досягнень криміналістики у доказуванні злочинів тоталітарного режиму

Спеціальні знання – це знання у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла та знання і навички в конкретних видах діяльності, необхідні для їх використання у судочинстві³. До спеціальних знань належать будь-які знання та уміння об'єктивного характеру, отримані внаслідок вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному науковому і практичному рівню⁴. Результати анкетування судових експертів свідчать, що до спеціальних знань, на їх думку, можуть бути віднесені: знання

¹ Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 1. С. 51 (С. 46-56)

² Шепітько В., Шепітько М. Кримінальне право, криміналістика та судові науки: енциклопедія. Харків: Право, 2021. С. 151, 152.

³ Велика українська юридична енциклопедія у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. Харків: Право, 2018. С. 325.

⁴ Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. С. 423.

у галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла вказали 56,4%, знання в конкретних видах діяльності – 39,5%, знання юридичні – 1,7%, знання загальнодоступні – 1,2%, інше – 1,7%¹.

Звернення до спеціальних та криміналістичних знань дозволяє встановлювати факти, які відбулися у минулому, збирати докази вчинення злочину геноциду та інших злочинів, що набувають міжнародного характеру. Застосування сучасних наукових даних та проведення судових експертиз: медичних, геномних, криміналістичних, археологічних, документознавчих, економічних тощо дозволяє встановлювати факти щодо кількості загиблих людей, загибелі певних груп населення, причин настання смерті, матеріальних збитків, створення тяжких життєвих умов, насильницької депортації, скорочення дітонародження.

Судова експертиза є процесуальною формою використання спеціальних знань і науково-технічних досягнень в юридичному провадженні. Судова експертиза – дослідження судовим експертом на основі спеціальних знань матеріальних (матеріалізованих) об'єктів (речових доказів) та різного роду матеріалів і документів, які містять доказову інформацію, з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для правильного вирішення справи (провадження)².

Судово-експертну діяльність здійснює експерт – обізнана особа, яка наділена спеціальними знаннями. На стадії розслідування судовий експерт (*forensic scientist*) здійснює дослідження доказів (матеріалів дослідження) та робить висновок (*forensic report*)³. Згідно зі ст. 69 КПК України експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Встановлення історичної правди – є кроком у відновленні справедливості, побудови вільної України. Прикладом встановлення наслідків геноциду, чисельності знищених українців комуністичним тоталітарним режимом є матеріали досудових розслідувань⁴, а також результати комплексних судових експертиз, які були проведені у межах кримінального провадження у 2019–2022 рр. (історико-лінгвістичної, історико-джерелознавчої, судової науково-правової, судово-психологічної, статистично-криміналістичної, історико-криміналістичної)⁵.

Зокрема, за результатами проведення комплексних судових експертиз було встановлено, що в 1932–1933 рр. з метою ліквідації національно-визвольного руху, знищення української нації як такої та недопущення відновлення Укра-

¹ Шепітько В. Ю. Судова експертиза та судово-експертна діяльність: погляд крізь призму думок судових експертів. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2023. Вип. 1(30). С. 12-22.

² Велика українська юридична енциклопедія у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. Харків: Право, 2018. С. 257.

³ Шепітько В., Шепітько М. Кримінальне право, криміналістика та судові науки: енциклопедія. Харків: Право, 2021. С. 155.

⁴ Див.: Геноцид українців 1932–1933 за матеріалами досудових розслідувань / упоряд.: О. Петришин, М. Герасименко, О. Стасюк. Вид. 2-ге, допов. Київ: Право, 2022. 664 с.

⁵ Масові штучні голоди: пам'ятаємо, вшановуємо: матеріали Міжнар. форуму (м. Київ, 7 вересня 2021 р.). Пам'яті жертв Голодомору-геноциду українців 1932–1933 рр., до 100-х роковин масового штучного голоду 1921-1923 рр., 75-х роковин масового штучного голоду 1946-1947 рр. Харків: Право, 2021. С. 115-236.

їнської держави комуністичний тоталітарний режим вчинив геноцид українців і знищив 10 мільйонів 500 тисяч українців.

Роль цифрових доказів та цифрової криміналістики у доказуванні злочинів тоталітарного режиму. Відображення геноциду та інших злочинів міжнародного характеру віддзеркалюється й у інформаційному просторі – заперечення існування української нації, її тисячолітньої історії та культурної спадщини. Окрім того значна кількість інформації про вчинені міжнародні злочини зберігається в електронних джерелах, комп'ютерних системах, додатках до смартфонів, планшетів тощо. У цьому сенсі суттєвого значення набувають підходи щодо можливостей роботи з так званими цифровими доказами (цифровою інформацією або електронними слідами) – інформацією, яка створена за допомогою високих інформаційних технологій.

Цифрові докази вимагають новітніх підходів до їх збирання, зберігання, використання та дослідження під час доказування у кримінальному провадженні. У наукових джерелах зарубіжних країн широкого застосування набув термін «digital evidences» (цифрові докази), під якими розуміють будь-які збережені дані або дані, що передаються з використанням комп'ютерної чи іншої техніки¹. Цифрові докази – це фактичні дані, що подані у цифровій формі та зафіксовані на будь-якому типі носія².

Поряд із терміном «цифрові докази» використовуються й інші, наприклад: «електронні докази», «електронні сліди», «цифрові джерела інформації», «електронні документи» тощо.

У ч. 2 ст. 99 КПК України вказано, що до документів, зокрема, можуть належати «матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні). У ч. 4 ст. 99 КПК України регламентовано, що «дублікат документа, а також копії інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа».

Цифрова криміналістика є «однією з галузей криміналістики, яка зосереджена на кримінальному процесуальному праві та доказах щодо комп'ютерів і пов'язаних з ними. Цифрова криміналістика має відношення до процесу збирання, отримання, збереження, аналізу та подання електронних (цифрових) доказів у досудовому та судовому провадженні.

У цьому відношенні важливого значення набувають положення «Протоколу Берклі» (The Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations)³, які містять поради щодо фіксації цифрових доказів (цифрової інформації). Протокол Берклі є практичним посібником з ефективного використання цифрової інформації з відкритим вихідним кодом при розслідуванні порушень міжнародного кримі-

¹ Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 5. С. 257

² Цехан Д. М. Зазнач. праця. С. 256-260.

³ ООН. Права человека. Управление Верховного Комиссара. Протокол Беркли по ведению расследований с использованием открытых цифровых данных. Практическое руководство по эффективному использованию открытых цифровых данных при расследовании нарушений международного уголовного права прав человека и международного гуманитарного права. URL: <https://www.ohchr.org/ru/publications/policy-and-methodological-publications/berkeley-protocol-digital-open-source>

нального права, права людини та гуманітарного права¹. Про значення Протоколу Берклі зверталася увага в сучасних літературних джерелах².

Протокол Берклі – рекомендаційний документ, який у 2020 році представили Центр прав людини Університету Берклі в Каліфорнії та Офіс Верховного комісара ООН з прав людини. Він окреслює мінімальні стандарти для пошуку, збирання, зберігання, перевірки та аналізу відкритих джерел, і може слугувати практичним посібником для юристів (адвокатів), журналістів, правоохоронних органів та дослідників. Закріплені стандарти є основою будь-якого OSINT – проекту, тобто розвідки на основі відкритих джерел³.

Формування ядерної криміналістики як нового наукового напрямку.

Дана проблема постає актуальною, оскільки у війні Росії проти України агресор здійснює ракетні обстріли поряд з атомними електростанціями (Чорнобильською, Запорізькою, Хмельницькою, Рівненською та ін. АЕС), відбуваються бойові дії на території таких спеціальних об'єктів. Актом ядерного тероризму є захоплення Чорнобильської та Запорізької АЕС військами РФ. Вже на одинадцятий день війни, 6 березня 2022 р. російські війська обстріляли Харківський фізико-технічний інститут з реактивних систем залпового вогню «Град». В інституті знаходиться дослідна ядерна установка «Джерело нейтронів», в активну зону якої завантажено 37 паливних ядерних елементів⁴.

Ядерна криміналістика – достатньо новий напрямок наукових досліджень, пов'язаний із необхідністю ідентифікації, визначення походження і шляхів транспортування ядерних, радіоактивних матеріалів і радіаційних джерел, що є на сьогодні одним із значущих питань міжнародної безпеки⁵.

У довідковій літературі ядерна криміналістика (ядерна форенсіка) визначається як вид судової експертизи, що полягає в дослідженні ядерних та інших радіоактивних матеріалів щодо пошуку доказів їх походження, а також місця та шляхів їх незаконного обігу та збагачення, а також слабких місць забезпечення безпеки таких матеріалів⁶. Ядерна криміналістика являє собою аналіз ядерних матеріалів з метою отримання інформації про їх походження, а також способи виробництва та використання. У зв'язку із тим, що методи аналізу, що використовуються в ядерній криміналістиці, є більшою частиною руйнівними, вибір правильного набору та послідовності методів дослідження зразків є одним

¹ GRACERS. Law Firm. Протокол Берклі – принцип ведення розслідування з використанням електронних цифрових даних. URL: <https://gracers.com/pres-centr/protocol-berkli-princip-vedennya-rozsliduvannya/>

² Див.: Шепітько В. Ю., Шепітько М. В. Роль цифрової криміналістики у доказуванні фактів вчинення воєнних та інших міжнародних злочинів і можливості використання Протоколу Берклі. Актуальні питання використання методів і засобів OSINT у роботі підрозділів захисту національної державності: зб. матеріалів круглого столу (м. Київ, 31 березня 2023 р.): у 2-х ч. Ч. 1. Київ: НА СБУ, 2023. С. 7-11.

³ Центр демократії та верховенства права. Протокол Берклі: як відкриті джерела допомагають притягнути Росію до відповідальності. URL: <https://cedem.org.ua/news/protocol-berkli>

⁴ Shepitko V., Shepitko M. Nuclear Forensics: Formation and Role in Modern Conditions. 18th International Congress «Criminalistics and Forensic Expertology: Science, Studies, Practice», 8-10 September 2022, Vilnius (Lithuania) P. 20-30.

⁵ Большаков В. Б., Косач Н. І. Регіональні лабораторії з ядерної криміналістики – інструмент МАГАТЕ і ЄС у боротьбі з міжнародним тероризмом. Метрологія. 2014. С. 68.

⁶ Шепітько В., Шепітько М. Кримінальне право, криміналістика, судові науки: енциклопедія. 2021. С. 302.

із найважливіших чинників, що дозволяє спеціалістам вирішувати поставлені перед ними завдання¹.

Особливе місце серед заходів ядерної безпеки відводиться ядерній криміналістиці. При цьому, ядерна криміналістика – це системний аналіз ізотопних сигнатур, хімічних властивостей і фізичних характеристик ядерного або іншого радіоактивного матеріалу². Вважається, що ядерна криміналістика бере свій початок із середини 90-х років ХХ століття. На сьогодні ядерна криміналістика визнається дієвим інструментом для посилення регулюючого контролю та фізичного захисту ядерних та інших радіоактивних матеріалів. Ядерно-криміналістичні дослідження спрямовані не тільки на визначення характеристик виявлених поза межами регулюючого контролю, але й, головним чином, на визначення джерела походження вилучених ядерних та інших радіоактивних матеріалів³.

У п. 10 Комюніке Сеульського саміту з ядерної безпеки від 27 березня 2012 р. вказано, що «ядерна криміналістика може бути ефективним інструментом для визначення походження виявлених ядерних та інших радіоактивних матеріалів та збирання доказів з метою переслідування за фактами незаконного обігу та їх закономірного використання». У п. 33 Комюніке Гаагського саміту з ядерної безпеки від 24–25 березня 2014 р. теж констатовано, що «ядерна криміналістика стає ефективним інструментом для визначення походження ядерних та інших радіоактивних матеріалів та збирання доказів...».

Докази вчинення злочину геноциду та інших міжнародних злочинів мають бути належним чином зібрані, зафіксовані, досліджені та подані до суду. У цьому визначається суттєва роль спеціальних та криміналістичних знань, можливість звернення до проведення судових експертиз, використання новітніх напрямків криміналістики (судових наук).

¹ Долматов Д. О. Методы определения элементарного состава в ядерной криминалистике. Современная техника и технологии. XX Международная научно-практическая конференция. 2014. С. 9.

² Біленчук П. Д., Обіход Т. В. Правове і криміналістичне забезпечення протидії ядерному тероризму. Часопис Київського університету права. 2017. 1. С. 294.

³ Щодо заходів у сфері ядерної криміналістики. URL: <https://snriu.gov.ua/news/shchodo-zakhodiv-u-sferi-yadernoi-kriminalistiki>

ГЕНОЦИДИ УКРАЇНЦІВ

«Mens Rea» – це злочинний намір, переважно кінцевий склад будь якого злочину – «corpus delictus», а тим більше найсуворішого злочину – Геноциду українців. Доказ існування цього складу вимагає будь який кримінальний суд. Цей склад є частиною Конвенції ООН про запобігання і покарання злочину геноциду та вимогою Міжнародного кримінального суду у Гаазі. Однак цей суд як і інші суди, які постали після скоєння злочину, не розглядають злочини історії, тобто ті, які були скоєні до оформлення суду.

Але для історії злочини минулого завжди підлягають засудженню, громадськість надає свою оцінку таким серйозним злочинам як геноциди. Приймемо до відома, що за останніх 100 років проти українського народу можна говорити про три геноциди по хронологічній черзі: Голодомор 1932–1933 рр. (90 років потому), Акція «Вісла» на етнічних українських землях 1947 року у Польщі і сучасний геноцид Москви, який продовжується. Це просто трагічна історія нашого народу на протязі менше ста років.

Важливим для окреслення геноциду є встановлення злочинного наміру посередньо або безпосередньо. Треба усвідомити, що безпосередній злочинний намір дуже важко встановити, бо це залежить від проголошення перед свідками, написання заяви або документу, зокрема коли мова йде про злочин історичного характеру. Злочинці переважно діють скрито і не проголошують намірів. Намір дуже часто визначається обставинами.

При цьому треба мати на увазі дуже важливі теми кримінального права не тільки в історичній площині, але зокрема, як це проявляється у Міжнародному кримінальному суді сьогодні, бо це може стати більше чим академічною темою. Цей суд став діючим у 2002 році. Росія підписала Римський статут у 1998 році, який створив цей суд але пізніше відізвала свій підпис. Україна підписала, хоча ще не ратифікувала, але не відізвала свого підпису. Тобто, злочин який відбувається на території України підлягає МКС. Судочинство діє повільно, однак, щодо Путіна вже зареєстровано акт арешту за злочини проти дітей України.

Міжнародний кримінальний суд розглядає чотири види злочинів: агресію, воєнний злочин, злочин проти людства та геноцид; між ними найсуворіший – це Геноцид. У даному випадку цей злочин розглядається не в історичному розумінні, а у кримінальному, тобто для засудження та покарання. При цьому, розгляд та засудження відбувається тільки по відношенню до особи, а не держави. Виходячи із викладеного, МКС може мати відношення до сучасного геноциду в Україні, і підсудними можуть бути Путін, Лавров, Кіріл чи будь який солдат та офіцер, але не Москва. Очевидно, що є ще Конвенція ООН про запобігання і покарання злочину геноциду, яку потрібно застосовувати під час розгляду справ про геноциди.

Конвенція накладає обов'язок на держави – члени ООН – діяти, щоби запобігати геноциду. Але при тому, що захистом і безпекою у світі займається Рада Безпеки ООН, де Росія має право вето, тут – зачароване колесо. Тому важливо також вдаватися до ще одного чинника окрім ООН – МКС; а це – суд громадськості, який може надати свою глобальну (історичну) оцінку. Власне, про це

можна і треба говорити предметно, бо держави-суверени діють чи розглядають такі теми тільки коли їм це вигідно політично або під певним примусом.

Коли бракує написаного чи проголошеного наміру, бодай посередні докази складу злочинного наміру конечні для встановлення злочину геноциду. Прикладом проголошеного яскравого безпосереднього доказу Акції «Вісла» є документ від 16 квітня 1947 року з Варшави під заголовком «Проект організації операції «Схід», підготовлений Міністерством національної оборони та Міністерством громадської безпеки з приміткою «цілком таємно», де написано завдання «Остаточне вирішення української проблеми у Польщі». Далі слідує п'ять точок, які вказують як ця операція має виглядати. І влада по сценарію виконала Акцію. Сьогодні Польща – наш вагомий союзник у боротьбі за незалежність.

Злочинний намір чинити геноцид проявляється в більшості безпосередньо в таких випадках: знецінення групи (не визнання) як нації; обвинувачення групи за міфічні злочини; дегуманізації (денацифікація) групи; вказання на групу як небезпеку для людства; підготовка власного населення до злочину пропагандою і дезінформацією; масові вбивства, зокрема мирного населення; специфічні напади на місця переховування; гуманітарні коридори; бомбардування; специфічне знищення інфраструктурних об'єктів, важливих для життя; напади на шпиталі, клініки, дитячі будинки, гвалтування, насильницьке переселення.

Коли глянути на матеріали щодо Голодомору 1932–1933 рр., безпосереднього документу проголошення геноциду, мабуть, немає. До речі, Сталін мав психоз параної, тому все засекречував та заперечував геноцид. Таку саму постанову прийняла влада Російської Федерації, а зокрема Володимир Путін, її очільник від 2000 року. Були Закон про п'ять колосків від 7 серпня 1932 року, лист Сталіна до Кагановича від 11 серпня 1932 року та Декрет від 22 січня 1933 року про закриття границь України і Кубані, постанови від 14 і 15 грудня 1932 року за підписом Сталіна і Молотова про припинення українізації, зокрема, за межами України, що прирікало українців Кубані, Нижнього Поділля, Слобожанщини, Поволжя, Казахстану, Сибіру, Далекого Сходу, Туркестану, Азербайджану, Білорусі на зникнення як нації, бо все українське заборонялося там. Також треба згадати сталінську телеграму від 1 січня 1933 року про вилучення продуктів в Україні за невиконання непосильних планів хлібоздачі.

Що Голодомор призначений для українців – немає сумніву, хоча немає документу про безпосередній намір Сталіна виконати геноцид проти українців чи українського селянства. Окрім цих документів, саме число українських жертв від 7 до 10 мільйонів, тоді коли всіх інших було один мільйон, вказує безпосередньо, що був геноцид, і він був спрямований проти українців.

З'явилася спільна постанова Центрального виконавчого комітету і Ради народних комісарів СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації за зміцнення суспільної (соціалістичної) власності», відомий у народі як закон «про п'ять колосків». Авторство постанови приписують особисто Сталіну. У листі Сталіна до Кагановича є такі слова: «найголовніше тепер – Україна». Кордони УСРР та Кубані були заблоковано військами, бо ці території найгустіше заселені українцями. Є закони, декрети, розпорядження, які разом з лаяннями Сталіна проти всіх в Україні, включно навіть з речниками комуністичної партії, вказують на злочинний намір. Всі декрети та заходи сталінського режиму вказують на його наміри вчинити геноцид.

До речі, подібно із Голокостом Гітлер і його соратники діяли з наміром геноциду. Вони навіть вказували нашити напис для кожного єврея. Організували розстріл євреїв на самому початку свого вторгнення у Східну Європу. Вони навіть провели конференцію 20 січня 1942 року за участю соратників Гітлера, на чолі з Рейнгардом Гейдрихом, вказуючи на остаточне рішення щодо євреїв, але немає жодного документу за підписом фюрера, щоби знищити євреїв як націю.

Сучасний геноцид проти українців має також юридичні питання, хоча безперечно намір Путіна, його соратників: Пескова, Лаврова, Кіріла і навіть багатьох солдатів та їх матерів, є доволі ясний – стерти українську націю з лиця землі. Доказами злочинного геноцидного наміру є – висловлення безпосередньо московської церкви, офіційні заяви кремля, різних осіб та публікації у ЗМІ.

Розстріл мирного населення зі зв'язаними руками – це також посередньо доказ злочинного геноцидного наміру. Це може бути просто злочинний намір солдата чи солдатів. Однак, націлити ракету на дитячий будинок може бути тільки проявом злочинного наміру того чи тих, які дають накази. У Росії остаточна тільки одна людина дає наказ. Це достеменний доказ проти Владіміра Путіна щодо його злочинного наміру – геноциду; особи яка є суб'єктом розслідування Міжнародним кримінальним судом, незважаючи на те, що Росія відізначала свій підпис. Цей геноцид відбувається на території держави, яка підписала договір і не відізначала підпису.

Хоч МКС не може діяти на території РФ, але може забезпечити повну ізоляцію цього злочинця. Путін, Лавров, Кіріл не зможуть виїхати із своєї країни; а у випадку, коли така держава як Китай погодиться прийняти їх, вона ставить себе під осуд цілого світу і стає ізгоєм. Це стосується також запланованого візиту Путіна до Ердогана, який може і проігнорувати рішення суду, хоча Туреччина його підписала, але не ратифікувала.

Докази сьгоднішнього геноциду проти українського народу є на екранах телевізорів та у інших засобах масової інформації. Свідків та доказів доволі багато. Бездіяльність світового товариства, міжнародних інституцій, таких як МКС чи ООН, ОБСЄ чи РЄ не може бути виправданою. Осуд злочинців – це не тільки крик української душі, це вимога верховенства права і справедливості. Дискусії про геноциди у модерну добу, яка передувала прийняттю Конвенції, не є виключно академічними. Бо мораль, хоча часто несуттєва у політиці та у відносинах між суверенами, не зовсім мертва сьогодні.

Покарання за злочини минулих геноцидів проявилось лише у відношенні до німців та Німеччини. І навіть це – не щодо геноциду, а тільки воєнних злочинів. Осуд та кримінальне покарання поодиноких осіб відбулось через Нюрнберзький процес, а держава Німеччина під тиском прийняла на себе відповідальність і фінансове відшкодування, що у деяких випадках продовжується до сьгоднішніх днів.

Навряд чи РФ, Польща та Туреччина коли-небудь погодяться на покарання у будь-якій формі, тим більше відшкодуванням. Залишається хіба тільки моральна сторона, тобто визнання геноцидів державами чи міжнародними організаціями, наприклад, таких як ООН. ООН щороку відзначає Голокост. Ізраїль вперто не визнає будь-які інші геноциди, окрім свого. Нікого не можна змусити бути гуманним.

Для України і українців дуже важливим є те, щоб як найбільше число держав світу визнали Голодомор злочином геноциду. Це моральний осуд, а не покарання, але мабуть відкриває вікно для запобігання майбутніх спроб вчинити геноцид проти нашого народу. Конвенція називається «Конвенція про запобігання злочину геноциду й покарання за нього». У реальній політиці, у якій ми знаходимось,

це повинно спрацювати. Тому ми як нація повинні не тільки цього вимагати, але й вшанувати пам'ять усіх наших жертв; а для цього треба продовжувати дослідження геноциду 1932–1933 рр.. Наприклад, дуже важливим є чисельність жертв для вшанування, а також для кращого розуміння нашого сьогодення та майбутнього. Ми ще не знаємо всього. Чисельність жертв – це не для встановлення геноциду по окресленню Конвенції, а для морального та історичного контексту. Хоч мораль, на жаль, не є великим компонентом у міжнародній політиці, однак вона повинна бути передовим атрибутом для нас як людей.

Треба відкинути всі намагання так званих «самоідентифікованих» експертів встановлювати політичні рамки нашої праці, мовляв, давайте не будемо рахувати кількість наших жертв у час Голодомору бо не дай Боже, щоби ми не визначили цифру більше 6 мільйонів, що встановлено для єврейського Голокосту. Тому, кажуть наші псевдо-науковці, які ніколи не бачили радянського архіву, або дуже мало бачили, приймаємо цифру менше 4 мільйонів, що було встановлено радянськими «вислужниками» ще з радянських часів. Відкидаємо цих «експертів».

Ми не у конкуренції з будь якою нацією. Ми співчуваємо трагедіям усіх народів, а найбільше переживаємо за долю свого власного. Тому чесно обчислюємо наші жертви, щоби відповідно вшанувати пам'ять кожного, бо він чи вона на це заслужили. За оцінками сучасних експертів, яких я визнаю та шаную – 10,5 мільйонів українців.

Встановлення масштабу злочину також вимірює звинувачення проти злочинців та є уроком для сьогодення та майбутнього. Бо у нас так, хіба географічно, що вчорашні злочинці являються по національному походженню та культурі, як по натурі сьогоднішніми та будуть на жаль, якщо не буде чуда, і майбутніми.

Чисельність жертв також дає зрозуміти, як змінилися наші області. Тобто, голодом заморили наших українців на Донеччині, а на їх місце поселили москалів. Це не політичні міркування, це основа геноциду. Подібно Козак Харків не міг збагнути усі перетворення. Це була столиця Радянської України. До речі інтелектуальна столиця навіть сьогодні. Тут стільки університетів!

Уявіть собі, як можна знищити націю. Це більш емоційна тема. Давайте просто будьмо науково поставлені. На території України і трохи поза неї, де жили українці, комуністи старались українську націю знищити. Вимордували більше 10 мільйонів українців. Але нація витримала. Це вистачає як для науки, так і для розуміння українського народу.

Слава героям України!

Валерій Капелюшний,
доктор історичних наук, професор, член-кореспондент
НАПН України, завідувач кафедри етнології та
краєзнавства Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД НОВІТНІХ ПУБЛІКАЦІЙ З ПРОБЛЕМИ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ УКРАЇНЦІВ 1932–1933 РОКІВ: ТЕНДЕНЦІЇ, ОСОБЛИВОСТІ, ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВИХ ШКІЛ

Минуло 90 років, як комуністичний тоталітарний режим вчинив Голодомор-геноцид українців. Однак, масштаби цього злочину, біль та чисельність жертв повинні завжди нам нагадувати, що доля України та нашого народу залежить виключно від нас самих та наших дій у боротьбі за незалежність.

Кремль послідовно заперечує свої злочини, у тому числі Голодомор 1932–1933 рр. та робить все можливе, щоб знищити правду, а це – блокування інформації, проведення контрпропагандистських операцій, знищення документів, пам'ятників, свідків тощо.

Політика заперечення Голодомору-геноциду набрала особливих обертів після захоплення «влади» в росії путіним, який намагається будь якою ціною реанімувати колишню радянську імперію в новій формі, розуміючи, що цей проект неможливий без України. Тому, кремлівські пропагандисти створювали у свідомості українців позитивний образ росії. Саме для цього і потрібно було приховувати, заперечувати та спростовувати злочини кремля проти українців¹, розповідаючи лише про позитивні аспекти спільної радянської історії, у тому числі про «єдиний народ». Паралельно путінський режим проводив політику політичного та економічного захоплення України.

У сучасній реальності, тобто в умовах розв'язаної росією чергової агресивної війни проти незалежної України, актуалізуються героїчні і трагічні сторінки історії нашої країни, в яких увічнення пам'яті про радянський геноцид українців 1932–1933 рр. займає одне з головних місць. Саме тому дослідження різних аспектів вивчення проблем Голодомору-геноциду українців 1932–1933 років набуває особливої актуальності і значення.

У 2018 р. автору даної публікації випала місія прорецензувати досить велику за обсягом (1130 сторінок) монографію Віктора Гудзя², присвячену історіографії Голодомору 1932–1933 років в Україні, що мав організований і злочинний характер. Цей злочин десятиліттями приховувався більшовицьким режимом і довгий час залишався поза увагою не лише українських, а й зарубіжних дослідників, які не мали доступу до радянських архівів. Ситуація почала змінюватись лише в кінці 1980-х рр., а з розпадом срср поступово відбувалося лавиноподібне наростання публікацій з теми Голодомору 1932–1933 рр., що спричинило гостру потребу систематизації та історіографічного аналізу цього масиву літератури.

¹ Петренко І. Чому росія й досі заперечує Голодомор? <https://holodomormuseum.org.ua/news/chomu-rosiia-j-dosi-zaperechuie-holodomor/>

² Гудзь В. Історіографія Голодомору 1932–1933 років в Україні. Монографія. Мелітополь. ФОП Однорог Т. В., 2018. 1130 с.

Першою спробою комплексної наукової систематизації історичних знань з теми, зокрема аналіз концептуальних особливостей тлумачення дослідниками причин, сутності, масштабів та наслідків геноциду 1932–1933 р. в Україні на всіх історіографічних етапах та в різних країнах і стала прорецензована нами монографія В. Гудзя, в якій ґрунтовно проаналізована вітчизняна і зарубіжна наукова література у максимальному повному на 2018 рік хронологічному та просторовому вимірі. Не вбачаємо за необхідне більш детально вдаватись до характеристики цієї монографії так як сама рецензія оприлюднена і опублікована в одному з фахових видань¹, а спробуємо стисло охарактеризувати особливості новітніх публікацій з проблеми Голодомору-геноциду українців 1932–1933 рр., які опубліковані після виходу монографії В. Гудзя, тобто за останні шість-сім років.

В ці роки також продовжують публікувати свої праці представники радянської історичної школи, зокрема, сам Станіслав Кульчицький, Людмила Гриневич та ін., які намагаються довести, що від голоду в Україні у 1932–1933 рр. померло всього 3,5–3,9 млн осіб. А як тоді можна розуміти дослідження статистиків, демографів та економістів 30-х років ХХ століття: М. Птухи (6,7 млн), А. Хоменка (7,1 млн), О. Асаткіна (7,7 млн), М. Курмана (8 млн) та С. Прокоповича (понад 9 млн). І це без врахування 1 млн зареєстрованих, але не облікованих смертей лише за 1933 р., згідно спогадів Курмана.

Тому, на жаль, не представники цієї школи внесли суттєвий приріст знань у висвітлення багатьох аспектів цієї важливої і багатогранної наукової проблеми. На моє переконання, навпаки, особливістю історіографії новітнього наукового доробку з проблеми Голодомору-геноциду українців 1932–1933 рр. є масова поява публікацій, наукових доробок, які йдуть врозріз з підходами авторів так званої «школи Кульчицького»; тому саме на них зацентруємо увагу.

Незважаючи на те, що ще 28 листопада 2006 року Верховна Рада України ухвалила закон «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», яким Голодомор визнаний геноцидом Українського народу, частина дослідників уникала в своїх публікаціях терміну «геноцид Українського народу», але далеко не всі. Про злочини кремля заявив Микола Сядристий, дослідник комунізму та нацизму, який створив документальну виставку про знищення у 1932–1933 рр. 8 млн українців. Виставка була представлена в 33 країнах світу.

16 травня 2008 р. Національна комісія із зміцнення демократії та утвердження верховенства права оприлюднила «Висновок щодо правового визначення Голодомору 1932–1933 років в Україні як геноциду українського народу по відношенню до визначення, сформульованого у Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року» та констатувала про загибель 7–10 млн українців в 1932–1933 рр.

Однією з перших про геноцид українців видала свою монографію проф., член-кореспондент Валентина Борисенко, назвавши її «Свіча пам'яті. Усна історія про геноцид українців у 1932–1933 роках»².

¹ Капелюшний В. Українська Голгофа ХХ ст.: осмислення світового нарративу. Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość. Monografia zbiorowa. Warszawa-Torun, 2019. 244 s. p.234–237.

² Борисенко В. Свіча пам'яті. Усна історія про геноцид українців у 1932–1933 роках / Ред. В. Романюк. Київ: Стилос, 2007. 288 с.

Невдовзі друкує свою монографію професор С. Кульчицький «Голодомор 1932–1933 як геноцид: труднощі усвідомлення»¹. Вже навіть назва книги говорить сама за себе: автор ніби й використовує термін «геноцид», а з другого боку – в завуальованій формі словами «труднощі усвідомлення» ставить цей процес під сумнів. До речі, автор неодноразово висловлює в своїх працях бачення цих процесів як жахливий сон.

Цій проблемі присвятили свої книги і деякі інші дослідники, причому навіть серію книг. Наприклад, у 2015 р. доктор історичних наук, професор Володимир Сергійчук видає книгу під назвою «Голодомор 1932–1933 років як геноцид українства»², причому звертаємо увагу, що це вже її третє видання, а у 2018 р. виходить вже її п'яте видання³, суттєво доповнене. Як бачимо, не лише у назві праці автор оцінює досліджувану подію саме як геноцид українства, а й, на відміну від С. Кульчицького, конкретним маловідомим і невідомим фактичним матеріалом та власною аналітикою підтверджує та доводить геноцидний характер політики більшовиків та комуністичного тоталітарного режиму. Шістьма окремими підрозділами вчений «розписує», що таке геноцид українства: 1. Вилучення продовольства; 2. Заборона виїзду за хлібом; 3. Замовчування правди про Голодомор; 4. Відмова від продовольчої допомоги із Заходу; 5. Доприселення у вимерлі українські села; 6. Припинення українізації як на території УСРР, так і за її межами. Завершується книга підрозділом «Як мільйони смертей не потрапили до статистики», де вчений на основі статистики, нових архівних матеріалів і власних розрахунків аргументовано доводить, що дані про 3,9 млн померлих від голоду українців є заниженими, необґрунтованими і не відповідають дійсності.

В іншій своїй монографії В. Сергійчук наголошує, що за новітніми науковими дослідженнями та проведеними судовими експертизами встановлено, що сталін та його оточення знищили у 1932–1933 рр. 10,5 млн українців⁴. Він констатує, що розсекречені архіви України, Німеччини, Польщі, Італії, США надали можливість науковцям, слідчим, криміналістам та судовим експертам розкрити злочинні механізми винищення українців, масштаби вчиненого геноциду та його наслідки. Головна мета кремля була – ліквідація національно-визвольного руху, нищення української нації та недопущення відновлення Української держави.

Варто наголосити, що про Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. як про геноцид почали писати і автори окремих вітчизняних підручників, зокрема «Історія української державності» (О. Борисова, А. Климов): «Наслідком цього стала жахлива катастрофа – голодомор 1932–1933 рр., від якого в Україні померло від 3,5 до 5 млн чол., і який мав усі ознаки геноциду»⁵.

У 2019 р. для широкого загалу виходить у світ науково-популярне видання Олесі Стасюк «Нариси про Голодомор, або Навіщо нам потрібно знати всю правду про геноцид українців»⁶. На наш погляд, авторка успішно справилась із

¹ Кульчицький С. В. Голодомор 1932–1933 як геноцид: труднощі усвідомлення. Київ: Наш час, 2007. 424 с.

² Сергійчук В. Голодомор 1932-1933 років як геноцид українства. Видання третє, доповнене. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2015. 168 с.

³ Сергійчук В. Голодомор 1932-1933 років як геноцид українства. Видання п'яте, доповнене. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2018. 432 с.

⁴ Сергійчук В.І. В обороні української правди. Випуск третій. Вишгород: ПП Сергійчук М.І., 2023. С.652.

⁵ Борисова О., Климов А. Історія української державності: підручник у 2-х томах. Київ: Кондор, 2018. Т.2. 464 с. С.192.

⁶ Стасюк О. Нариси про Голодомор, або Навіщо нам потрібно знати всю правду про геноцид українців. Київ: Видавництво Марка Мельника, 2019. 216 с.

складним і водночас амбiтним завданням – розкрити геноцидну природу Голодомору 1932–1933 років. В п’яти окремих нарисах дослідниця послідовно дослідила такі аспекти проблеми: причини, що уможливили геноцид українців у ХХ столітті; методи, якими винищував українців советський режим; наслідки того, чому Голодомор-геноцид українців вважається однією з найбільших трагедій минулого століття; оцінка того, навіщо геноцидні дії щодо українців як нації потрібно кваліфікувати як злочин, і хто сьогодні перешкоджає такому розумінню; пам’ять, або чому так важливо не забувати у ХХІ столітті про Голодомор саме як про злочин геноцид українців¹. Дослідниця наголошує, що без правди про ці страшні часи, цю історичну травму, без її усвідомлення українці не зможуть «одужати» та постати як політична нація у майбутньому².

Грунтовністю, системним підходом та науковою новизною вирізняється серед багатьох публікацій з досліджуваної проблеми монографія Олеси Стасюк «Становлення, формування, діяльність тоталітарної інституції уповноважених в УСРР в роки Голодомору-геноциду»³, яка є першим монографічним дослідженням, спрямованим на комплексне наукове дослідження інституту уповноважених у здійсненні Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. в УСРР. Варто зазначити, що дослідниця успішно захистила з цієї проблеми дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук, яка фактично стала першою в Україні докторською дисертацією, безпосередньо присвяченою дослідженню реалізації більшовицьким режимом політики геноциду проти української нації у 1932–1933 роках.

Леонід Королько, український історик-краєзнавець Луганщини, у своєму дослідженні «Голодомор: причини і наслідки 1932–1933 рр.» дійшов висновку, що жертвами Голодомору стали до 10 млн українців⁴. На сайті «svatove.city» 28 листопада 2020 р. опублікована стаття «Страшні жнива: голодомор на Сватівщині 1932–1933 років за спогадами очевидців», в якій зазначено, що «28 листопада – до роковин Голодомору в Україні, який визнаний майже усім цивілізованим світом як геноцид українського народу, Український інститут національної пам’яті (УІНП) започаткував інформаційну кампанію «Збережи пам’ять. Збережи правду». Ще цього дня проходить Всеукраїнська акція «Запали Свічку пам’яті»...«P.S.: Науковці Києво-Могилянської академії та Українського інституту національної пам’яті дійшли висновків, що Голодомор 1932–1933 років знищив від 7 до 10 млн українців. Зважаючи на вищеописані обставини, точну цифру померлих від голодної смерті встановити складно. А причиною Великого Голоду українські та зарубіжні історики називають радянський режим і його наміри знищити українців як націю...Про це неодноразово казав український науковець, дослідник історії України, заступник голови Інституту національної пам’яті Владислав Верстюк: Факт Голодомору був однією з найстрашніших таємниць СРСР». Про чисельність жертв від 7 до 10 млн українців неодноразово заявляв і колишній голова УІНП Володимир В’ятрович.

Президент України Л. Кравчук, який у 1986–1987 рр. був головою комісії по встановленню кількості жертв Голодомору, заявив про свідоме нищення українського народу, продумане і спрямоване, з втратами до 10 млн, третина з яких –

¹ Там само.

² Там само. С.204.

³ Стасюк О. О. Становлення, формування, діяльність тоталітарної інституції уповноважених в УСРР в роки Голодомору-геноциду. Монографія. Переяслав: Домбровська Я.М., 2021. 356 с.

⁴ Королько Л.М. «Голодомор: причини і наслідки 1932–1933 рр.». – Сватове, 2007

це діти. Президенти України Л. Кучма та В. Ющенко у своїх виступах та промовах також наголошували на втратах у 10 млн українців. Президент України В. Зеленський 28 листопада 2020 р., у День пам'яті жертв Голодоморів, наслідком Голодомору, що визнаний геноцидом проти нашого народу з боку тоталітарного сталінського режиму, назвав мільйони жертв серед українців. Зеленський зазначив: «Це втрати, зіставні з тими, яких зазнала Україна у Другій світовій війні», тобто понад 10 млн жертв.

Голова Верховної Ради України Р. Стефанчук, виступаючи на щорічній Конференції спікерів парламентів країн-членів Європейського Союзу 24 квітня 2023 р., зазначив, що в результаті штучно організованого Голодомору «Україна втратила до 10 млн своїх синів і доньок».

Важливою віхою діяльності вчених дослідників Голодомору стала публікація під егідою Національного музею Голодомору-геноциду на початку 2020-х років цілого ряду джерельних видань. В першу чергу варто назвати книгу «Рафаель Лемкін. Радянський геноцид в Україні (стаття 33 мовами)»¹, що є доповненим перевиданням публікації знаменитої доповіді Рафаеля Лемкіна про геноцид української нації, вчинений комуністичним режимом, а також фундаментальне документальне видання «Чорні дошки» України. Чернігівська область/Збірник документів і матеріалів»², де вміщено систематизований тематичний комплекс архівних та опублікованих джерел про використання «чорних дошок» на території Чернігівської області у 1931–1934 рр. Цінність цього джерела полягає в тому, що дослідники подають фактичний і аналітичний матеріал, в якому йдеться про сутність режиму «чорних дошок» і його використання як одного з інструментів репресивного механізму Голодомору-геноциду, вчиненого комуністичним тоталітарним режимом в Україні у 1932–1933 рр.

Авторським колективом науковців Інституту дослідження Голодомору під егідою Національного музею Голодомору-геноциду у 2021 р. видано навчальний посібник для вчителів «Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації»³. Особливістю навчального посібника є те, що автори починають виклад історії з Української революції 1917–1921 рр., щоб показати читачеві процес становлення національного державотворення та боротьбу за незалежність України. Далі логічним стало включення до книги підрозділу «Масовий штучний голод 1921–1923 рр.». Подальший матеріал присвячено показу становища українців і України напередодні Голодомору, а вже наступні 14 підрозділів безпосередньо присвячені викладу матеріалу про Голодомор-геноцид української нації у 1932–1933 рр. Крім цього, автори включили також до навчального посібника підрозділ «Масовий штучний голод 1946–1947 рр.» і завершили видання дискурсом про громадянське суспільство, де подали ґрунтовні висновки до висвітлених в посібнику подій і фактів.

Наявність нових підходів до висвітлення різних аспектів Голодомору-геноциду, критичний аналіз наявного матеріалу і сучасне його аналітичне осмислення відрізняють авторів навчального посібника від «стереотипних» підходів представників

¹ Лемкін Р.. Радянський геноцид в Україні (стаття 33 мовами) / Ред. Р. Сербин; упорядник О. Стасюк. Київ: Видавець Мельник М. Ю., 2020. 256 с.

² «Чорні дошки» України. Чернігівська область / Збірник документів і матеріалів». Київ: Видавництво Марка Мельника, 2021. 944 с.

³ Навчальний посібник для вчителів «Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації». Київ: Видавництво Марка Мельника, 2021. 336 с.

старої радянської історичної школи, тому треба зазначити, що є всі підстави віднести цих авторів до відродження української історичної школи, сучасної генерації дослідників (не за віком, а науковими підходами та новими поглядами на проблему Голодомору-геноциду українців). Варто назвати їх прізвища, це – Володимир Сергійчук, Павло Гриценко, Георгій Папакін, Василь Марочко, Світлана Маркова, Дмитро Білий, Валентина Борисенко, Ганна Капустян, Петро Чернега, Олеся Стасюк, Ольга Мовчан, Андрій Козицький, Наталка Романець, Роман Подкур та ін. До нової історичної школи, безумовно, варто зарахувати також Валерія Швеця, Михайла Василенка, Романа Теслюка, Наталку Андрусишин, Марію Бачинську, Ніну Лапчинську та Володимира Кучера, правозахисника Семена Глузмана та багатьох інших дослідників, які розкривають злочини кремля.

Окремо хочу відмітити позитивну роль правознавців – Володимира Василенка, Валерія Шепітька, Володимира Пилипчака, які з юридичної точки зору розкрили правові аспекти тих страшних подій. Розслідування кримінальних справ СБ України дало можливість науковцям та дослідникам ознайомитися з матеріалами, які раніше були засекречені та невідомі науковцям, а також із результатами судових експертиз. Слідчі зібрали потужний матеріал, який фактично знищує радянські нарративи в Україні.

Цікавою є стаття правників Миколи Герасименка та Віктора Скавроніка, яка опублікована у червні 2021 р. в газеті «Україна молода» (№ 54) «Так, себто ні! Історичні та правові аспекти визнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом української нації». Вказані правники не лише зробили історико-правовий аналіз теми Голодомору-геноциду, а й також розкрили провокативну суть вебінару: «Чи був Голодомор геноцидом?», від якого «відхрестилося» навіть Міністерство закордонних справ України. «Незважаючи на справедливе обурення громадськості, щодо провокаційної назви заходу організатори не стали її міняти... а «українська «дослідниця» [Л. Гриневич – авт.] запропонувала розглядати Голодомор 1932–1933 рр., як прояв імперської політики, нарівні з голодом у Бенгалії часів британського панування у Індії...Мої дослідження доводять придатність теоретичних моделей залежності і імперіалізму для аналізу особливостей динаміки й наслідків політики колективізації сільського господарства та голоду у національних регіонах, зокрема в радянській Україні. Цілком очевидно, що спільний для усіх регіонів СРСР тиск як наслідок проведення «комуністичного експерименту» на залежних територіях (Казахстан, Україна та ін. питання, була Україна колонією чи залежною територією, залишається дискусійним, особливо я наразі означаю її залежною територією) не тільки доповнювався і посилювався, але деяких ключових моментах визначався такою системою залежності на вертикалі «центр – периферія», яку неможливо зрозуміти, залишаючи поза увагою імперський дискурс». Таке плутане пояснення Л. Гриневич, яка намагається стати «знавцем» Голодомору в сучасній Україні, викликає подив. Справа полягає у тому, що голод 1943 р. у Бенгалії, від якого померли згідно із різними оцінками від 2,1 до 3 млн індійців, ніхто, включно з самими бенгальцями, не пропонує називати геноцидом. Історики давно дійшли згоди, що імперіалізм мав на меті економічну експлуатацію, а не фізичне винищення залежних народів. Складається враження, що запропоноване Л. Гриневич вписування Голодомору-геноциду українців в «імперський дискурс» – це спроба протягнути задніми дверима відому радянську тезу про «голод – спільний для всіх народів СРСР»... Проведений авторами статті історико-правовий аналіз показав, що така наукова діяльність...

підриває основи державності... Підводячи підсумки, зазначаємо, що геноцид української нації 1932–1933 рр. не тема для дискусій, а встановлений юридичний факт, тобто особливо тяжкий злочин комуністичного тоталітарного режиму, який знищив 10–12 млн українців... Звертаємося до істориків, правників, демографів та дослідників – настав час припинити використання радянської термінології та штампів, якими комуністичний тоталітарний режим таврував українців, а також розпочати створювати українську історичну школу, захищаючи національні інтереси Українського народу та Української держави»¹.

До речі, лише в двох найновіших випусках фахового журналу «Етнічна історія народів Європи» за 2024 рік вийшло 4 статті представників цієї нової історичної школи дослідників Голодомору-геноциду українців 1932–1933 рр.²

У 2021 р. в Києві пройшов Міжнародний форум «Масові штучні голоди: пам'ятаємо, вшановуємо». Незважаючи на надзвичайно високе представництво від владних та церковних структур, громадських та міжнародних організацій, як не дивно, жодного представника «школи С. Кульчицького» на цьому форумі не було! Збірник матеріалів форуму можна знайти в кожному університеті чи науковій бібліотеці³.

Але ж це була прекрасна можливість подискутувати, висловити свою позицію на бачення згаданих історичних подій. Напевно, «нічим крити!». Все це свідчить, що стара «школа» не готова діяти відкрито, а діє лише підступними методами. І все це незважаючи на офіційні заяви президентів України, Президента США, та інших представників країн демократичного світу.

Ще один приклад, так звана «критика» першого, чи доповненого другого видання книги «Геноцид українців 1932–1933 рр. за матеріалами досудових розслідувань»⁴, за ґрунтовне та аргументоване розкриття механізму знищення українців у 1932–1933 роках та історико-криміналістичну оцінку втрат, якою встановлено 10,5 млн знищених українців⁵. Або книгу В. Сергійчука «В обороні української правди»⁶, де наводяться найновіші аргументи, що базуються на статистиці, ретельно вивчених нововідкритих архівних джерелах, в якому автор наголошує: «правду не сховати»!

Мабуть дивно, що представники історичної радянської школи взагалі не використовують розсекречені матеріали українських спецслужб та іноземних держав. Не можуть, бо їхні аргументи базуються не на правді, а на приховуванні та замовчуванні правди, тому, на моє глибоке переконання, «школа С. Кульчицького» – це вже вчорашній день української науки і стислий історіографічний огляд найнові-

¹ Україна молода, №54(5786), 02.06.2021р. С.6-7

² Капустян Г. Нищення господаря – складова злочину Голодомору-геноциду 1932–1933 років // Етнічна історія народів Європи. Київ, 2024. Вип.72. С.118–126; Козицький А. Заперечення Голодомору у незалежній Україні // Етнічна історія народів Європи. Київ, 2024. Вип.72. С.127–131; Шепітько В. Голодомори ХХ та російсько-українська війна ХХІ століття: встановлення фактів та доказування злочинів тоталітарних режимів // Етнічна історія народів Європи. Київ, 2024. Вип.72. С.132–139; Маркова С. До методології дослідження Голодомору 1932–1933 рр.: ремінісценції українців на людинонезалежну ідеологію кремля // Етнічна історія народів Європи. Київ, 2024. Вип.73. С.99–103.

³ Масові штучні голоди: пам'ятаємо, вшановуємо: матеріали Міжнародного форуму (м. Київ, 7 вересня 2021 р. / Редколегія: О. Стасюк, В. Сергійчук, В. Малько. Харків: Право, 2021. 240 с.

⁴ Геноцид українців 1932–1933 рр. за матеріалами досудових розслідувань /упор.: О. Петришин, М. Герасименко, О. Стасюк. Вид 2-ге, допов. Київ; Харків: Право, 2022. 664 с.

⁵ Там само. С.619.

⁶ Сергійчук В.І. В обороні української правди. Випуск третій. Вишгород : ПП Сергійчук М.І., 2023. 660 с.

ших праць з проблеми Голодомору-геноциду українців 1932–1933 рр. є яскравим свідченням цього процесу. Саме тому, ключове завдання, яке стоїть перед викладачами, істориками чи вчителями при обговоренні теми Голодомору, – викласти її у відповідності з усіма методичними вимогами, включаючи завдання та логіку курсу, ретельний відбір фактичних матеріалів, перевірених на достовірність, новітні досягнення історичних і педагогічних наук, образність і виразність мови, зважаючи, на те що тема стосується травматичного історичного досвіду нашої нації¹.

Тому, важливо щоб викладачі закладів вищої освіти у контексті підготовки до обговорення теми Голодомору, уважно проводили збір достовірних джерельних матеріалів, робили аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії з цієї теми та використовували ілюстровані матеріали, мультимедійні засоби навчання тощо².

Але також важливо зрозуміти, чому і як російська пропаганда розмиває концепцію Голодомору і відмовляється визнавати злочини, вчинені комуністичним тоталітарним режимом проти українського народу³.

Слава Україні!

Список використаних джерел та літератури

1. Борисенко В. Свіча пам'яті. Усна історія про геноцид українців у 1932–1933 роках / Ред. В. Романюк. Київ: СтилоС, 2007. 288 с.
2. Борисова О., Климов А. Історія української державності: підручник у 2-х томах. Київ: Кондор, 2018. Т.2. 464 с.
3. Геноцид українців 1932–1933 рр. за матеріалами досудових розслідувань / упор.: О. Петришин, М. Герасименко, О. Стасюк. Вид 2-ге, допов. Київ; Харків: Право, 2022. 664 с.
4. Гудзь В. Історіографія Голодомору 1932–1933 років в Україні. Монографія. Мелітополь. ФОП Однорог Т. В., 2018. 1130 с.
5. Капелюшний В. Українська Голгофа ХХ ст.: осмислення світового нарративу. Nad Wis i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszło i teraniejszo. Monografia zbiorowa. Warszawa-Torun, 2019. 244 s. p.234–237.
6. Капустян Г. Нищення господаря – складова злочину Голодомору-геноциду 1932–1933 років // Етнічна історія народів Європи. Київ, 2024. Вип.72. С.118–126.
7. Козицький А. Заперечення Голодомору у незалежній Україні // Етнічна історія народів Європи. Київ, 2024. Вип.72. С.127–131.
8. Кульчицький С. В. Голодомор 1932–1933 як геноцид: труднощі усвідомлення. Київ: Наш час, 2007. 424 с.
9. Маркова С. До методології дослідження Голодомору 1932–1933 рр.: ремінісценції українців на людиноненависну ідеологію кремля // Етнічна історія народів Європи. Київ, 2024. Вип.73. С.99–103.

¹ Павло Кліщинський. Вивчення теми Голодомору 1932-1933 рр. в курсі «Історія та культура України» в закладах вищої освіти України. *Інтердисциплінарні підходи у дослідженні Голодомору-геноциду : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25 листопада 2021 р.)*. Київ, 2022. С.57. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/wp-content/uploads/2021/11/v-mizhnarodna.pdf>

² Шугальова І. М. Методичні особливості викладання тем із курсу за вибором «Голодомор 1932–1933 рр. – геноцид українського народу». *Актуальні проблеми історичної освіти. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 18 березня 2021 року*. Херсон: Видавництво ХДУ, 2021. С. 71–72.

³ Голод, але не Голодомор. Як Росія намагається викрутитися і не визнати геноцид українського народу. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vpliviv/post/33509/2023-11-19-golod-ale-ne-golodomor-yak-rosiya-namagaietsya-vykrutytsya-i-ne-vyznaty-genotsyd-ukrainskogo-narodu/>

10. Масові штучні голоди: пам'ятаємо, вшановуємо: матеріали Міжнародного форуму (м. Київ, 7 вересня 2021 р. / Редколегія: О. Стасюк, В. Сергійчук, В. Малько. Харків: Право, 2021. 240 с.
11. Навчальний посібник для вчителів «Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації». Київ: Видавництво Марка Мельника, 2021. 336 с.
12. Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні (стаття 33 мовами) / Ред. Р. Сербин; упорядник О. Стасюк. Київ: Видавець Мельник М. Ю., 2020. 256 с.
13. Сергійчук В. Голодомор 1932-1933 років як геноцид українства. Видання третє, доповнене. Вишгород : ПП Сергійчук М. І., 2015. 168 с.
14. Сергійчук В. Голодомор 1932-1933 років як геноцид українства. Видання п'яте, доповнене. Вишгород : ПП Сергійчук М. І., 2018. 432 с.
15. Сергійчук В.І. В обороні української правди. Випуск третій. В.: ПП Сергійчук М.І., 2023. 660 с.
16. Стасюк О. Нариси про Голодомор, або Навіщо нам потрібно знати всю правду про геноцид українців. Київ: Видавництво Марка Мельника, 2019. 216 с.
17. Стасюк О. О. Становлення, формування, діяльність тоталітарної інституції уповноважених в УСРР в роки Голодомору-геноциду. Монографія. Переяслав: Домбровська Я.М., 2021. 356 с.
18. «Чорні дошки» України. Чернігівська область / Збірник документів і матеріалів. Київ: Видавництво Марка Мельника, 2021. 944 с.
19. Шепітько В. Голодомори ХХ та російсько-українська війна ХХІ століття: встановлення фактів та доказування злочинів тоталітарних режимів // Етнічна історія народів Європи. Київ, 2024. Вип.72. С.132–139.

Василь Марочко,
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту історії НАН України

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВТРАТИ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ЗДІЙСНЕННЯ ПРИМУСОВОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ, ПОЛІТИКИ ХЛІБОЗАГОТІВЛІ І ДІЯЛЬНОСТІ СИСТЕМИ «ТОРГЗІНУ»

Сучасна історіографія Голодомору-геноциду визнала його основними причинами примусову колективізацію сільського господарства та сталінську політику хлібозаготівлі в Україні. Вони справді є ключовими чинниками, які вичерпно доводять історичний факт штучно організованого голоду в українських селах. Однак, враховуючи попередні десять років системної більшовицької окупації України, необхідно зазначити руйнівний вплив на сільське господарство ленінської політики воєнного комунізму з її руйнівною продрозверсткою, форм економічного терору проти заможних селян у роки непу, виснажливого і обтяжливого продподатку, який за обсягами та формами стягнення мало чим відрізнявся від продрозверстки. Діяла система ревітрибуналів, продовольчих ревітрибуналів з їх виїзними сесіями у сільських районах, які масово засуджували українців за невиконання продподатку. Масовий штучний голод 1921–1923 рр. – не випадковість, не лише вплив недороду у п'яти південно-східних губерніях УСРР, а закономірний наслідок більшовицьких революційних експериментів. Сільське господарство після постійних конфіскацій майна, реманенту, зрівняльного перерозподілу земель, ліквідації поміщицького землеволодіння та економічного обмеження фермерських господарств і вилучень продовольства стало вразливим та продуктивно ослабленим.

На долю українських господарств припадало 94% валового збору зернових, а на колгоспи і радгоспи 6% (*Голод 1932–1933 років в Україні: причини і наслідки. К.: Наукова думка, 2003. С.344*). Так звані «куркулі» виробляли 126 млн пудів хліба, а середняки та бідняки 466,2 млн пудів хліба (*Там само*). Понад 5 млн українських господарств були фактичними і юридичними власниками зерна, які могли запропонувати на ринок не більше третини його валового збору, а решту для внутрішнього споживання (харчування родин, для сіви і утримання худоби).

Примусова і масова колективізація сільського господарства, яка стала сталінською «революцією згори», системно і послідовно позбавляла українців не лише землі, худоби і майна, але і права розпорядження вирощеною сільськогосподарською продукцією. Усуспільнення ріллі, продуктивної і робочої худоби, яке відбувалося примусово із застосуванням репресій, означало насильницьке позбавлення власності. Фактично конфісковане майно селян переходило на баланс основних фондів колгоспів, але селяни не отримали жодних фінансових компенсацій за мільйони десятин їхньої землі і поголів'я худоби. Диктатор сталін прагнув перетворити колгоспи у «соціалістичні фабрики» зерна, усунути з так званого внутрішнього хлібного ринку понад 5 млн українських фермерів (дворів), адже з колгоспів було набагато зручніше вивозити хліб та іншу продукцію.

Сталінська політика ліквідації куркуля як класу означала фізичне усунення заможної частини українських селян, унеможливлення консолідованого опору колективізації, хлібозаготівлі і радянзації сільського побуту. Тоталітарний режим депортував 284 800 «куркульських» господарств, тобто близько 1 млн

осіб, зруйнував дрібний бізнес 12,5 тис. сільських приватних торговців та інших форм приватного підприємництва, яке постало за роки непу (*Додаток до книги «Перепис населення». К.: Вид-во Академії наук УСРР, 1936. С.12.*). Насправді до соціально-економічної категорії «розкуркулених» потрапили так звані «підкуркульники», а тому загальна кількість виселених і позбавлених у соціальних правах значно більша. Розкуркулені були вивезені до Сибіру, масово гинули у таборах для спецпереселенців. Закон України про реабілітацію репресованих передбачав виплату компенсації за конфісковане майно «колишніх куркулів», але виплати були мізерні, а моральні збитки не відшкодовувалися взагалі.

Примусова колективізація завершилася «в основному» восени 1931 р., що логічно співпало з початком масового голодування українців у десятках сільських районів України. У 1932 р., коли стали очевидними усі ознаки Голодомору, діяло 23270 колгоспів, до яких записали 69,1% селянських дворів в Україні та привласнили, або ж трансформували у колгоспну власність 77,6% селянської ріллі, тобто 17,5 млн га (*Колективізація і голод на Україні 1929–1933. Зб. док. і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1993. С.636*). У роки Голодомору у колгоспах, а після закону від 7 серпня 1932 р. про охорону соціалістичної власності, фактично у власності держави перебувало від 78,2 до 80,3% землі, яку українські господарі купили переважно до 1917 р., позаяк поміщицька земля потрапила до радгоспів і всіляких зразкових господарств. Жодних дивідендів від сталінської націоналізації землі сільгоспвиробники не отримали, крім рабської і дармової праці. Соціалістичний сектор виробляв у 1932 р. 83% зернових культур, а приватний 17% (*Там само. С.636*). Отже, Москва стала фактичним монополієм власником українського хліба.

Система оплати праці в колгоспах на вироблені трудодні лише засвідчувала їх кріпосний стан, позаяк передбачалося двічі на рік видавати зерно і гроші: аванс у серпні-вересні та остаточний розподіл за рішенням правління. Весною 1933 р. половина колгоспів в УСРР не розраховувалася за трудоднями, відтак близько 10 млн українців залишили без засобів існування, але не звільнили їх від виконання натуральної повинності (план до двору, заготівлі м'яса, молока, картоплі тощо).

Колективізація завдала безпосередніх збитків сільськогосподарському сектору, особливо тваринництву. Упродовж 1928–1933 рр. поголів'я коней у подвірному користуванні зменшилося у 6 разів (*Голод 1932–1933 років: причини і наслідки. С.454*). У 1932 р. українці мали у власному розпорядженні 68,6 тис. коней, а наступного 1933 р. лише 7,8 тис. (*Там само. С.455*). Загалом за п'ять років колективізації поголів'я коней зменшилося на 4,8 млн голів, а в окремих областях в 11 разів. Не дивно, що сімба озимих і ярових культур постійно зривалася. Катастрофічний падіж худоби, який в окремих районах сягав 80%, визнавали в Україні, навіть сталін заявляв про наявність «прориву» у галузі тваринництва. Вони констатували факт катастрофічних наслідків, але ніхто не говорив про компенсацію свідомо завданих збитків. Стадо великої рогатої худоби зменшилося у 1932 р. на 58,2% порівняно з 1928 р., у 1933 р. на 51,7%, а у 1934 р. ще на 61,3% (*ЦДАВО України, ф.318, оп.1, спр.281, арк. 66-68*). Українські господарі зазнали не просто матеріальних збитків, а втратили економічну спроможність для власного продовольчого забезпечення, відтак і фізичного порятунку від голоду.

Хлібозаготівлі у 1928–1933 рр. виявилися системою свідомого і послідовного позбавлення українців хліба, іншого продовольства та майна. В усі роки існували норми формування хлібофуражного балансу, тобто витрат на проведення сів-

би, утримання худоби та харчування родини. У 1931/32 р., за підрахунками центрального статистичного управління, мали зібрати 19,6 млн т, а для внутрішнього споживання планували засипати 16,9 млн т, тобто сальдо становило 2,8 млн т (*ЦДАВО України, ф.318, оп.1, спр.280, арк.6*). Пробні жнива у червні 1932 р. показали, що хлібних культур (жито, пшениця) буде на 20,9% менше від очікуваного обсягу, тому цсу усрр (унго) пропонувало зменшити «у першу чергу норми харчування людності, що минулого року досягла 17,5 пудів на душу». Зменшення торкнулося і норм відгодівлі худоби. У 1931 р. з колгоспів, індивідуальних господарств та у окремих українців конфіскували 6,9 млн т «заготовленого» хліба, що по відношенню до наявних хлібних культур становило 50,3%, тобто половину. Отже, хлібофуражний баланс свідомо зруйнували, тому і почала масово гинути худоба, а голод проник у українські родини у другій половині 1931 р. З валового збору 1932 р. забрали до хлібозаготівлі 6,7 млн т, але з реальних 10,7 млн т жита і пшениці, відтак вилучення сягнуло 61,5% (*Голод 1932–1933 років: причини і наслідки... С.450; ЦДАВО України, Ф.318, оп.1, спр.280, арк.6*). Худоба і люди гинули одночасно, але ціна життя була різною.

Комуністичний тоталітарний режим, здійснюючи примусову колективізацію і виснажливу політику хлібозаготівлі, намагався отримати максимальний зиск від системного економічного терору. Задля «мобілізації» валюти була створена всесоюзна контора «торгзін» (дослівно – торгівля з іноземцями), яка почала діяльність у липні 1930 р. Вона мала свої представництва в Україні, а протягом 1931 р. налагодила мережу для торгівлі хлібом і продовольством в обмін на так зване побутове золото (сережки, весільні каблучки, нагрудні хрестики тощо). Отже, кремль пропонував українцям купувати незаконно вилучений у них хліб в обмін на побутове золото, монети царського карбування, срібло і діаманти. У квітні 1932 р., коли голод охопив щонайменше третину районів України, була створена всеукраїнська контора «торгзін», яка підпорядковувалася москві.

У 1934 р. наркомзовнішторг срср визнав 1932–1933 рр. «основним періодом роботи торгзину», упродовж яких було придбано у населення 66 т золота: 21 т. за 1932 р. і 45 т за 1933 р. (*Голод 1932–1933 років в Україні: причини і наслідки... С.463*). Для порівняння зазначимо, що у 1934 р. промисловий видобуток державної контори «колимзолото» сягнув 5,5 т, у 1935 р. 14,4 т, у 1936 р. 32,4 т (*Енциклопедія Голодомору 1932–1933 років в Україні. Київ, 2018. С.225*). За роки свого функціонування «торгзін» передав до т. зв. системи держбанку срср близько 280 млн рублів (147,3 млн доларів, що становило тоді колосальну суму). Внесок всеукраїнської контори був скромнішим – близько 40 млн рублів, але територія України становила тоді 2,1% від усєї території срср (*Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня 1926 р. Харків: ЦСУ УСРР, 1928. С.4*).

За грам побутового золота у «торгзіні» платили 1 руб. 29 коп., а кілограм пшеничного борошна коштував там 13 копійок, житнього 4 копійки. Українцям, коли у них забирали хліб насильно, нічого не платили, жодних компенсацій, а вилучений у них хліб продавали за мізерними цінами, але у золотому еквіваленті. Хліб коштував дорого, ціна якому – життя. Голодні українці сіл та міст масово пішли до приймальних пунктів «торгзину», щоб продати сімейні реліквії, золоті монети і придбати хліба, борошна, крупи. Лише за січень–вересень 1932 р. київська обласна контора «торгзину» придбала 292 кг «золото-брухту», а за весь рік 455 кг золотих монет і 634 кг побутового золота. Вага золотих виробів і коштовностей коливалася у межах 2–17 грам.

Придбаного всеукраїнською конторою «торгзіну» золота, срібла і конвертованого у валюту через систему державного банку та світові біржі вистачило для покриття видатків на придбання обладнання для дніпрогесу та харківського тракторного заводу. Система «торгзіну», якщо брати терміни та обсяги «заготовленого» побутового золота, могла сміливо конкурувати з золотом нацистів, яке вони вилучали у жертв концентраційних таборів. Штучно організований в Україні голод став соціально-фізіологічним стимулом для власників сімейних коштовностей, які добровільно принесли їх до приймальних пунктів «торгзіну». Ідея його створення, яка належить директорів московського універмагу № 1 Єфрему Курлянду, вражає цинізмом і підступністю. Система почала згортати свою діяльність одразу після скасування карткової системи забезпечення хлібом та продовольством у містах, а на початку 1936 р. перестала існувати, залишивши ганебний слід в історії. Вона засвідчила наслідки терору голодом у дії.

Вікторія Малько,
доктор історичних наук,
керівник Центру дослідження Голодомору
Каліфорнійського штатового університету м.Фресно, США

США І ГОЛОДОМОР

Анотація

Україна втретє в історії стала полем бою в геополітичній боротьбі між Росією та Заходом. Хоча Вудро Вільсон зробив «світ безпечним для демократії», його «право нації на самовизначення» не поширювалося на українців; таким чином незалежність України була принесена в жертву «руському єдінству». Наслідками стали червоний терор і ленінський людомор 1921–1923 років в Україні, які потопили в крові її національно-визвольний рух. Послідовник Леніна, Сталін, зміцнив тоталітарну систему та реалізував політику свого попередника щодо України, яка призвела до фізичного, біологічного та культурного геноциду проти найбільшої поневоленої неросійської нації. Адміністрація Франкліна Рузвельта не тільки нічого не зробила, але й ніколи публічно не визнала злочинів Сталіна. Американські журналісти і політики брали, хоч і опосередковану, участь у запереченні Голодомору. Реабілітація сталінізму в Росії, переписування історії і заперечення Голодомору призвели до подальшої ескалації насильства напередодні 90-х роковин злочину. Президент Джо Байден назвав дії Росії в Україні «геноцидом». Наступний крок – провести паралель із Голодомором і дати відсіч його запереченню, притягнувши тих, хто вчинив сьогоднішній геноцид до відповідальності перед міжнародним трибуналом аби відновити верховенство права та справедливність.

Вступ

Геополітична боротьба між Росією та Заходом, яку часто називають «холодною війною», почалася не після Другої, а після Першої світової війни з поділу світу на дві системи: демократію Вільсона та диктатуру Леніна.¹ Вільсонівська політика «єдиної і неділюмої Росії»² перешкоджала відстоюванню права України на самовизначення. Президент Рузвельт пішов ще далі і надав дипломатичне визнання сталінському режиму, який на той час вчинив в Україні «злочин без імені», поховавши мрію про її незалежність на десятиліття.

Протягом цих двох президентських адміністрацій США чотири вершники Апокаліпсису³ – війна, епідемія, голод і смерть – спустошили Україну, яка стала полем битви між Росією та Заходом у ХХ столітті. Мільйони були принесені в жертву під час ленінського людомору 1921–1923⁴ років в Україні та ще більше під час сталінського Великого голоду 1932–1933 років – апогею Голодомору – геноциду, про який світ забув і викреслив з історії. Лише у 1988 році Комісія США з питань голоду в Україні засудила Сталіна та його поплічників за вчинення

¹ Eugene P. Trani and Donald E. Davis, «Woodrow Wilson and the Origins of the Cold War», *World Affairs* 180, no. 4 (2017): 25–46, <https://www.jstor.org/stable/26510625>.

² Wolodymyr Stojko, «The Attitude of the United States Towards Ukrainian Statehood, 1917–1920», *The Ukrainian Quarterly*, LVII, no. 3–4 (2001): 209–23, esp. 216.

³ Чотири вершники Апокаліпсису – фігури в християнських писаннях, які вперше з'являються в Книзі Одкровення, частині літератури про апокаліпсис, написаній Іоанном з Патмосу. Так само називається картина Віктора Васнецова, створена в 1887 році під час його роботи в Києві над розписом Володимирського собору.

⁴ Василь Марочко, «Ленінський людомор 1921–1923 рр.: «братній» розподіл смерті», *Слово Просвіти*, 19–25 квітня 2018.

геноциду проти українців.¹ Винні не були притягнуті до відповідальності жодним міжнародним трибуналом.

Через дев'яносто років Україна знову стала полем битви між Росією та Заходом внаслідок реабілітації сталінізму, переписування історії та заперечення Голодомору.² Зерно насильства було посіяно у 1920-х роках, коли адміністрація Вільсона дозволила «поглинути Україну ненаситною пащею червоної Москви».³ Кремлівський геноцид проти українців досяг апогею в 1932–1933 роках, але з політичних міркувань адміністрація Рузвельта замовчувала правду про злочини Сталіна. Сліпота лідера США знову «дозволила Москві за підтримки американського ленд-лізу стати завойовником».⁴ Напередодні дев'яностих роковин Голодомору агресивна війна неосталіністської Росії проти України є викликом для уряду США з серйозними наслідками для європейської та глобальної безпеки.

Адміністрація Вільсона

«Чотирнадцять пунктів» президента Вільсона від 8 січня 1918 року, в яких він окреслив своє бачення міжнародного устрою після Першої світової війни, включали його зобов'язання зберегти територіальну цілісність державного утворення під назвою «Росія».⁵ Українська делегація на Паризькій мирній конференції презентувала мапу України з пояснювальною запискою, що окреслила географічні межі історично заселених українцями територій, зокрема Кубані на Північному Кавказі.⁶ Проте їхню пропозицію щодо визнання незалежності України в межах її історичних територій було відхилено; Україна була включена до складу СРСР.

До Паризької мирної конференції не було жодної спроби усвідомити можливість загрозу російського експансіонізму для європейської безпеки. Боротьба України за національне визволення від гнобительської політики німецьких і російських окупантів залишилася поза увагою Великої четвірки.⁷ Передбачалося, що в Росії буде встановлено демократичне конституційне правління.⁸ Автори Доповіді-розслідування *The Inquiry*,⁹ поданої Вільсону в січні 1919 року,

¹ U.S. Commission on the Ukraine Famine, Investigation of the Ukrainian Famine, 1932–1933: Report to Congress (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1988; hereafter: Report to Congress), vii.

² Василь Марочко, «Русский МирЪ» у Феодосії: заборона слова про Голодомор, Історична правда, 28 січня 2015, <http://www.istpravda.com.ua/columns/2015/01/28/146975/>.

³ Clarence A. Manning, «Woodrow Wilson and American Foreign Policy,» *The Ukrainian Quarterly* XII, no. 4 (1956): 332–38, esp. 338.

⁴ Manning, «Woodrow Wilson and American Foreign Policy», 338.

⁵ Докладніше про вплив політики Вільсона на політичну структуру Східної Європи див.: Larry Wolff, *Woodrow Wilson and the Reimagining of Eastern Europe* (Palo Alto: Stanford University Press, 2020).

⁶ Мапу України було включено до офіційного видання, підготовленого спільно представниками урядів УНР і ЗУНР (після 22 січня 1919 року відбулася злука західної та східної України). Мапу було відтворено в статті, опублікованій в *Likbez.org* at <http://likbez.org.ua/ua/ukrainskaya-respublika-kartadlya-parizhskoj-mirnoj-konferentsii-1919-g.html>.

⁷ Докладніше про переговори Директорії з представниками Антанти та перелік вимог див.: Ісаак Мазепа, *Україна в огні і бурі революції, 1917–1921. Частина I* (Прага: вид-во «Прометей», 1950), 96–114. Очевидець подій, Мазепа зазначив, що українська делегація на Паризькій мирній конференції складалася з Г. Сидоренка та А. Петрушевича, які прибули до Парижа 20 січня 1919 року. Решта делегатів застрягли в інших країнах Європи в очікуванні віз до Франції.

⁸ «Russia Democratized», *Nation*, vol. CIV (March 22, 1917), 327 (editorial); quoted in *American Views of Soviet Russia, 1917–1965*, ed. Peter G. Filene (Homewood, Illinois: The Dorsey Press, 1968), 2.

⁹ На прохання президента Вільсона полковник Е. Хаус зібрав групу експертів для дослідження даних про географічні, етнологічні, історичні, економічні та політичні проблеми Європи та інших регіонів

рекомендували утворення незалежної української держави.¹ Крим також мав бути включений до запропонованої держави. Тим не менш, рішення Вільсона було сформульоване його головним російським радником Френком Голдером,² який закликав президента: «Заради миру в усьому світі, заради Росії та України, заради самих Центральних держав, Великої Росії і Малоросії повинні об'єднатися в сильний і вільний народ».³

Офіційна позиція США була ще раз підтверджена Держдепартаментом, коли він наказав Ліквідаційній комісії⁴ припинити продаж у кредит надлишкових запасів – одягу, ковдр, медикаментів, запчастин для моторизованої техніки, що зберігалися американськими військами у Франції – Україні. У телеграфному звіті Комісії США з мирних переговорів держсекретарю повідомлялося: «Визнана українська місія в Парижі, яка закупила велику кількість припасів американської армії, представляє уряд Петлюри».⁵

Держсекретар Роберт Лансінг наказав провести ретельне розслідування фінансової операції між Українською місією в Парижі та американським військовим командуванням. Розслідування виявило, що у квітні 1919 року до голови Ліквідаційної комісії судді Едвіна Паркера звернулися представники УНР щодо закупівлі припасів. Незважаючи на те, що США не визнали Україну на той час, пропозицію щодо закупівлі поставок на суму понад 11 500 000 доларів було прийнято, а контракт підписано у червні. Договір було анульовано 16 січня 1920 року без пояснення мотивів чи причин.⁶

Наступного дня, 17 січня, Петлюра надіслав ноту протесту командуванню США і союзників в Парижі, в якій говорилося, що протягом двох років, починаючи з 3 грудня 1918 року, «Україна сама бореться проти третього більшовицького наступу і спроби принести в Україну комуністичний експеримент».⁷ Він звернувся з проханням про вільний транзит через Європу медикаментів, закуплених

світу в рамках підготовки до мирної конференції, яка повинна була відбутися після Першої світової війни. Ця група експертів під назвою The Inquiry працювала під керівництвом спочатку Сідні Мезеса, а пізніше Ісайї Боумена. Основна частина матеріалів зберігається в Національному архіві, де вони є частиною групи записів 256 («Матеріали Американської комісії з мирних переговорів»). Див.: <https://www.archives.gov/research/foreign-policy/related-records/rg-256>.

¹ Начерк попередніх рекомендацій від 21 січня 1919 року, The Inquiry Архів, Національний архів; цит.: Constantine Warvariv, «America and the Ukrainian National Cause, 1917–1920», in *The Ukraine, 1917–1921: A Study in Revolution*, ed. Taras Hunczak (Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute, 1977), 371.

² Френк Голдер був автором двох доповідей про «Україну» (одна на 185 ст., датована 1 листопада 1918, коробка 24, папка 372, та інша на 111 ст., датована 15 лютого 1918, коробка 24, папка 373). Третій звіт І. М. Рубінова «Економічні відносини між Україною та Європейською Росією» на 57 ст., підготовлений у жовтні 1918, коробка 24, папка 374. Див. дублікати в Yale Inquiry Papers, <https://archives.yale.edu/repositories/12/resources/4421>.

³ Inquiry Archives, typewritten document No. 188, National Archives; quoted in Warvariv, «America and the Ukrainian National Cause», 370–71.

⁴ Ліквідаційна комісія була створена актом Конгресу як частина військового відомства США з метою утилізації надлишкових військових запасів американських експедиційних сил у Європі, які зберігалися на французьких складах. Такі класи матеріальних цінностей, як одяг, їжа, медикаменти та транспорт здавалися придатними для допомоги голодуючим та вирішення нагальних потреб населення та стабілізації урядів Східної Європи.

⁵ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919: Russia (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1937), 779; quoted in Warvariv, «America and the Ukrainian National Cause», 373.

⁶ Foreign Relations of the United States, 1919, 787–88; quoted in *ibid.*, 375–78.

⁷ Симон Петлюра, «Нота до Найвищої Ради Союзних і Сполучених Держав у Парижі», в кн.: О. Доценко, Літопис Української революції, т. II, кн. 5 (Львів, 1924), 190–91; reprinted in Симон Петлюра: Статті, листи, документи (New York: Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., 1956), 243–44.

українським представництвом у Франції, щоб допомогти армії та народу України протистояти екзистенційній подвійній загрозі російської окупації та епідемії інфекційних захворювань. Проте його заклики відновити фізичне благополуччя України для вирішення проблеми на Східному фронті залишилися непочутими.

Політика Вільсона під кодовою назвою «карантин» та мінімальне втручання не мали на меті «крах Росії». Інтервенція була непослідовною і далекою від антибільшовицької, оскільки, очевидно, США передавали їм боєприпаси.¹ Надання переваги веденню справ з Росією як «єдиним суб'єктом, з яким можна вести торгівлю» означало відсутність підтримки потенційно життєздатного руху за незалежність в Україні.² Така політика «Росія понад усе» спотворювала ставлення адміністрації щодо України, про що свідчить звернення Держдепартаменту до Комісії США з мирних переговорів у Парижі:

«На підставі минулих розслідувань Департамент схильний вважати український сепаратистський рух здебільшого результатом австрійської та німецької пропаганди, спрямованої на знищення Росії. Ми не вважаємо можливим сприйняти адекватну етнічну основу для побудови окремої держави і не переконані, що існує справжній народний запит на щось більше, ніж певна місцева автономія, яка природно виникне в результаті встановлення в Росії демократичного уряду, федеративного чи ні. Департамент вважає, відповідно, що політика США, залишаючи майбутнім подіям визначення точного характеру відносин, які існують між Великою і Малою Росією, повинна тим часом прагнути, радше, підтримувати принцип істотної російської єдності, ніж заохочувати сепаратизм»».³

Оскільки в Держдепартаменті було мало точної інформації щодо подій в Росії, легкодоступна дезінформація мала великий вплив. Помилкові уявлення призвели до недалекоглядної політики США.⁴ Держсекретар Лансінг перебував під впливом перебільшених байок про наміри німецького мілітаризму в Україні.⁵ Нерозуміння та відсутність допомоги намаганням українців забезпечити свою незалежність опосередковано сприяли більшовикам. Без зовнішньої підтримки уряд УНР мусив відступити, а Червона армія окупувала Україну.⁶

Нездатність офіційних осіб США розпізнати потенційну загрозу російського експансіонізму дозволила кремлівським очільникам вчинити санкціоноване насильство проти мирного населення в Україні. Свої наміри російські окупанти відкрито виявляли у своїх постановках та публічних заявах. Їхній намір був оче-

¹ Anthony C. Sutton, *National Suicide: Military Aid to the Soviet Union* (New Rochelle, NY: Arlington House, 1973), 50.

² Grady to Kennedy, September 1, 1919, NARG151 Bureau of Foreign and Domestic Commerce, Russia, File 520; American–Russian Chamber of Commerce statement, December 23, 1920, NARG59 661.1115/3/5; quoted in Leonard Leshuk, «The Background to U.S. Perceptions of the New Soviet State», in *U.S. Intelligence Perceptions of Soviet Power, 1921–1946* (Portland: Frank Cass, 2003), 26–27.

³ *Foreign Relations of the United States, 1919*, 783–84; quoted in Warvariv, «America and the Ukrainian National Cause», 378–79.

⁴ Leshuk, «The Background to U.S. Perceptions of the New Soviet State», 27.

⁵ «Woodrow Wilson and the Liberation of Nations (Editorial)», *The Ukrainian Quarterly* XII, no. 4 (1956): 293–97, esp. 296.

⁶ На піку громадянської війни в Росії (1917–1923) Робітничо-селянська Червона армія, яку зазвичай називають Червоною армією, нараховувала у своїх лавах 5,4 мільйона осіб, дві третини з яких воювали в колишній імперській армії під час Першої світової війни. Див.: G. F. Krivosheev, *Soviet Casualties and Combat Losses in the Twentieth Century* (London: Greenhill Books, 1997).

видним: «Нам потрібна Україна, а не її народ».¹ У 1921–1923 роках для придушення опору в Україні була потрібна п'ята частина Червоної армії (один мільйон) та понад 200 тисяч каральних і реквізичійних загонів.² Визвольні змагання коштували 4 млн невинних життів, більше, ніж військові та цивільні втрати серед українців у Першій світовій війні. Червоний терор посилив ленінський людомор 1921–1923 років, у якому загинуло 2,8 млн невинних жертв, переважно у південно-східних областях України.³ Тоді конфісковане в Україні зерно відправляли на Поволжя для порятунку голодуючих в Росії. Американська адміністрація допомоги спочатку допомагала Росії, перш ніж їй дозволили надати допомогу голодуючим в Україні, що продовжило голод до літа наступного року. Внаслідок Першої світової війни, визвольних змагань та голоду Україна втратила від 5,5 до 7,5 млн людності.⁴ Допомога, надана Американською адміністрацією, не призвела до реальних поступок, але допомогла втримати російських більшовиків при владі.⁵

Адміністрація Рузвельта

Обрання Франкліна Рузвельта президентом зробило дипломатичне визнання советського уряду реальною можливістю, бо це була його передвиборна обіцянка. Рузвельт вирішив це питання без використання даних розвідки, зібраних урядом США. Держдепартамент отримував повідомлення, надіслані від Представництва США в Ризі та Посольства в Берліні про партизанську війну на Північному Кавказі та численні повстання в Україні в 1930 році, про голод, що охопив сільські райони та великі міста України в 1931 році, про високу смертність від голодомору в Україні в 1932 році, про призначення Постишева новим правителем України в січні 1933 року, про розстріли й ув'язнення за «контрреволюційний саботаж».⁶ Повідомлення були детальними, але ніхто в Держдепартаменті не міг уявити, що справді відбувалося, зосередивши увагу лише на «російському сільському господарстві» чи «почуттях» советських людей,⁷ а не на знищенні українців як таких. Навіть повідомлення про постишевську «пацифікацію» українського націоналізму⁸ – «українську проблему» – розглядалися крізь призму

¹ Steven Velychenko, *Life and Death in Revolutionary Ukraine: Living Conditions, Violence, and Demographic Catastrophe, 1917–1923* (Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press, 2021), 126.

² Velychenko, *Life and Death in Revolutionary Ukraine*, 143.

³ Гладун О. Віддалені наслідки втрат населення України від соціальних катастроф у ХХ столітті. Генцид України у ХХ столітті. Україна під окупаційними режимами: історичні реалії та постколоніальний синдром. Матеріали третьої Міжнародної науково-практичної конференції, Львів, 45 квітня 2014 / ред. кол.: Л. Сенік, Б. Моркляник, Р. Пак, М. Фіцуляк, І. Гаврилів, М. Чернопиский, І. Хома, А. Федоришин, О. Музичко, О. Полянський. Всеукраїнське громадське об'єднання «Товариство відродження української нації»; Львівський національний університет ім. І. Франка; Національний університет «Львівська політехніка»; Інститут літературознавчих студій ЛНУ ім. І. Франка; КЗ ЛОР «Львівський історичний музей». Львів: Добрий друк, 2015. С. 337–347.

⁴ Голод 1921–1923 років в Україні: Збірник документів і матеріалів, за ред. С. В. Кульчицького (Київ: Наукова думка, 1993), 202.

⁵ Benjamin Weissman, *Herbert Hoover and Famine Relief to Soviet Russia, 1921–1923* (Stanford: Hoover Institution, 1974), 202.

⁶ Mace, «The American Response to the Famine», 157–59. See also Leshuk, «The Meaning of Life in the USSR, 1928–33», in *U.S. Intelligence Perceptions of Soviet Power*, 61–64.

⁷ Аналітики Держдепартаменту США мали дуже обмежену та спотворену базу даних, як зазначили деякі з самих аналітиків, щоб дослідити щось суттєвіше не на рівні «поп-психології», а зосередитись на дослідженні військово-промислової потужності та експансіоністських амбіцій СССР. Див. Leshuk, «The Meaning of Life in the USSR», 80.

⁸ Mace, «The American Response to the Famine», 160.

«антиселянської політики» надмірних хлібозаготівель, а не геноцидного винищення українців.

Адміністрація Рузвельта була не лише поінформована про характер і причини кривавої розправи в Україні, а й отримала листи від організацій української діаспори із закликами про допомогу. Першою українською організацією, яка надіслала звернення до представника адміністрації президента Рузвельта, була група ветеранів війни США українського походження з Нью-Йорка. Секретар організації Володимир Юрковський надіслав листа 18 вересня 1933 року генеральному поштмейстеру Джеймсу Фарлі, який також очолював комітет Демократичної партії у рідному штаті Рузвельта.¹ Лист містив потенційний «політичний динаміт»; тому комітет передав його до Держдепартаменту. Відповідь Роберта Келлі від 11 жовтня 1933 року, в якій він підтвердив отримання «фотографій і газетних вирізок, що стосуються страждань людей, які проживають в Україні», доданих до листа на ім'я генерального поштмейстера, була короткою: «Ваш лист з додатками прочитали з цікавістю».² Незважаючи на очевидні докази, офіційні особи уряду США старанно висловили свою незацікавленість.

У листопаді 1933 року голова Спільки українок Америки (СУА), однієї з найактивніших організацій української діаспори в Америці, звернулася до Елеонори Рузвельт з проханням вплинути на советський уряд, щоб дозволили безмитні гуманітарні поштові відправлення через мережу Торгсін. Пані Рузвельт відповіла, що, хоча вона й усвідомлює, «що потреба є нагальною, вона глибоко шкодує», що нічим не може допомогти.³ Ця коротка цитата з листа пані Рузвельт зберігається в архівах централі СУА у Нью-Йорку.⁴ Елеонора Рузвельт, розмірковуючи про своє минуле життя у сімдесят п'ятий ювілей від дня народження, писала у своїй автобіографії: «Я думаю, що одна з причин, чому нам, як людям, так важко зрозуміти інші куточки світу, полягає в тому, що ми не можемо уявити себе на їх місці. У нас немає голоду. Але якби ми дійсно побачили, як люди вмирають від голоду, нас би це дуже хвилювало».⁵ Елеонора Рузвельт брала участь в обговоренні тексту конвенції про геноцид в ООН, виступаючи *vis-a-vis* советського представника Андрія Вишинського. Советам вдалося добитися звуження запропонованого Лемкіним розширеного тлумачення терміну геноциду. Ця політична тактика спрацювала, тому що інші країни-члени ООН боялися, що взагалі нічого не буде досягнуто, якщо не підуть на поступки Советам у цьому питанні.

СУА також опублікувала брошуру та надіслала її для коментарів до Посольства СРСР 3 січня 1934 року. Через місяць отримали листа за підписом Б. Сквірського, радника посольства, який відповів, що заява про те, що советський уряд «навмисно вбиває людинність України» є «повним абсурдом». Стверджуючи, що «українське населення збільшувалося на 2% щорічно протягом останніх п'яти років», Сквірський відкинув докази СУА як фальшиві. Рівень смертності в Україні «був найнижчим серед усіх республік, що входили до складу Совет-

¹ Vladimir Jurkowsky, Secretary, U.S. World War Veterans of Ukrainian Descent, New York, NY, to Postmaster General James J. Farley, September 18, 1933; 861.48/2449; quoted in *ibid.*, 164.

² Robert F. Kelley to Vladimir Jurkowsky, October 11, 1933; 861.48/2449; quoted in *ibid.*, 164.

³ Dr. Lubow Margolena Hansen to Dr. Nellie Pelecovich, January 30, 1934, 2–3; Archives of the Ukrainian National Women's League of America, New York, NY; quoted in Report to Congress, 167.

⁴ Голова організації Іванна Розанковська надала оригінал цього документу доктору Джеймсу Мейсу, директору Комісії США з питань голоду в Україні.

⁵ Eleanor Roosevelt, *The Autobiography of Eleanor Roosevelt* (New York: Harper, 1961), 413.

ського Союзу», – заявив він, «і був приблизно на 35% нижчим, ніж довоєнний рівень смертності за часів царату».¹ Советська влада заперечувала голод. Адміністрація Рузвельта прагнула тісніших зв'язків з советським урядом і розглядала голод як внутрішню проблему. Проте дійсно масовий голод в Україні, штучно створений советським урядом, здавалося, вимагав від американських політиків подвійних стандартів закриття очей на універсальність людських страждань.

Коли десятиліттям раніше, у 1924 році, помер Ленін, часопис комуністів *Daily Worker* майже з релігійним запалом висловив переконання – і переконання більшої американських лівих – що світло ленінської революції, «советська зірка надії», продовжуватиме світити й надихати людство.² «Побудова російського міфу не потребувала жодних пропагандистських прийомів Макіавеллі», – зазначив Юджин Лайонс у своїх мемуарах «Відрядження в Утопії» (*Assignment in Utopia*).³ «Зовнішньому світові в роки депресії він був потрібним як маяк серед бурі сумнівів». Дивлячись ввічі нацизму, це справді здавалося єдиною надією для людства.

Спостерігаючи за політикою уряду Сталіна протягом двох років з моменту відкриття посольства США в Москві, посол Вільям Булліт написав депешу Держсекретарю, пропонуючи свою оцінку майбутнього:

«У Советському Союзі існує щире захоплення американською технічною ефективністю і є повне усвідомлення того факту, що комуністичний рух у Сполучених Штатах досі абсолютно безсилий; але вважається, що народ Сполучених Штатів не матиме достатньо політичного глузду, щоб впоратися з проблемами продуктивності сучасної машини та сучасного сільського господарства, і що після низки пожвавлень і криз Сполучені Штати теж падуть (або ввійдуть) у «рай» комунізму.

Підсумовуючи: Метою советського уряду є і залишається здійснити світову революцію. Лідери Советського Союзу вважають, що першим кроком до цієї революції має стати зміцнення оборонної та наступальної могутності Советського Союзу. Вони вірять, що протягом десяти років оборонна позиція Советського Союзу буде абсолютно неприступною і що протягом 15 років наступальна міць Советського Союзу буде достатньою, щоб він міг консолідувати своєю допомогою будь-який комуністичний уряд, який може бути встановлений у Європі. Зберегти мир на даний момент, тримати нації Європи розділеними, розпалювати ворожнечу між Японією та Сполученими Штатами та здобути сліпу відданість і покору комуністів усіх країн, щоб вони діяли проти власних урядів за велінням папи-комуніста в Кремлі, є у підсумку політика Сталіна».

Депешу посла Булліта було отримано у Вашингтоні 2 серпня 1935 року, через два роки після того, як США, замість визнання голодомору в Україні, надали СРСР дипломатичне визнання.⁵

¹ Famine in Ukraine (New York: United Ukrainian Organizations, 1934), 6–7; in Report to Congress, 176–77.

² «The Soviet Star of Hope». The Daily Worker, 1924; quoted in Americans and the Soviet Experiment, 1917–1933 by Peter G. Filene (Cambridge: Harvard University Press, 1967), 130.

³ Eugene Lyons, Assignment in Utopia (New York: Harcourt, Brace and Co., 1937), 435.

⁴ «The Ambassador in the Soviet Union (William C. Bullitt) to the Secretary of State». Moscow, July 19, 1935, Document 241, Foreign Relations of the United States: The Soviet Union, 1933–1939, eds. E. R. Perkins, Rogers Platt Churchill, and John Gilbert Reid (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1952), 227, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1933-39/d241>.

⁵ Детальніше про голосування на підтримку визнання див.: Filene, Americans and the Soviet Experiment, 261, 363.

Серед американських журналістів, які сприяли приховуванню правди про голодомор в Україні, був лауреат Пулітцерівської премії Волтер Дюранті.¹ Дюранті, британець за походженням, став кореспондентом *New York Times* у Москві, точніше людиною Москви в *New York Times*, якого влучно характеризували як «одноногого англо-американського дідуся фейкових новин».² Він привернув особисту увагу Сталіна і у своїх статтях не відступав від лінії партії.³ У статті від 14 вересня 1933 року він писав: «Але, наскільки автору стало відомо, нічого подібного до голоду не було».⁴ Дюранті, який применшував масштаби голоду у своїх повідомленнях, у приватних розмовах із співробітниками британського посольства казав, що він вважає цілком можливим, що від голоду загинуло щонайменше 10 мільйонів.⁵

На яких умовах Дюранті дозволили працювати в Москві приховано в секретних архівах Сталіна. Відомо, що 27 жовтня 1925 року на засіданні ЦК РКП(б) йшлося про можливу депортацію журналіста за межі СРСР, але за два дні це питання переглянули і рішення скасували.⁶ У 1932 році Дюранті отримав Пулітцерівську премію за репортажі про советську Росію.⁷ В одному зі своїх дописів із Москви від 31 березня 1933 року він процитував гротескне кліше, яке часто приписують вбивці Сталіну: «не можна приготувати омлет, не розбивши яєць».⁸

Перші в англомовному світі достовірні повідомлення про штучно створений голод в Україні надрукував Гарет Джонс.⁹ Для валлійського журналіста Джонса, який скористався своїми зв'язками з Девідом Ллойд Джорджем, щоб отримати дипломатичну візу в Посольстві СРСР у Великобританії, голод дійсно існував.¹⁰

¹ Детальніше про роль В. Дюранті у викривленні правди про Голодомор див.: S. J. Taylor, *Stalin's Apologist: Walter Duranty: The New York Times's Man in Moscow* (New York: Oxford University Press, 1990) і трилері Агнешки Холланд *Mr. Jones* (Samuel Goldwyn Films, 2020).

² Kyle Smith, «Stalin, Famine, and the New York Times: Mr. Jones tells the truth about Moscow's man at the Paper of Record», *National Review*, July 2, 2020, <https://www.nationalreview.com/2020/07/movie-review-mr-jones-tells-truth-about-new-york-times-communism/>.

³ Walter Duranty admitted to A. W. Klieforth of the U.S. Embassy in Berlin in June 1931 that, «'in agreement with The New York Times and the Soviet authorities,' his official dispatches always reflect the official opinion of the Soviet regime and not his own». See Gordon dispatch, June 5, 1931, NARG59 861.5017 LC/268, quoted in Leshuk, *U.S. Intelligence Perceptions of Soviet Power*, 76.

⁴ Walter Duranty, «Abundance Found in North Caucasus», in *New York Times*, September 14, 1933, 14, in James William Crowl, «Angels in Stalin's Paradise: Western Reporters in Soviet Russia, A Case Study of Louis Fischer and Walter Duranty» (doctoral diss., University of Virginia, 1978), 162–67.

⁵ Mace, «Research on Documents» (typewritten notes), *Ukraine Famine Hearing*, April 30, 1987, box 16921, Gary Bauer Files, Ronald Reagan Presidential Library and Museum.

⁶ Volodymyr Serhiychuk, *Genocide-Holodomor of Ukrainians, 1932–1933* (Vyshgorod: PP Serhiychuk M. I., 2018), 93.

⁷ Докладніше про кампанію з відкликання Пулітцерівської премії Дюранті див.: *Not Worthy: Walter Duranty's Pulitzer Prize and the New York Times*, ed. Lubomyr Luciuk (Kingston: Kashtan Press, 2004).

⁸ For excerpts from Duranty's articles, «Russians Hungry, But Not Starving», March 31, 1933; «Stalin's Mark Is Party Discipline», June 27, 1931; «Stalinism Dominates Russia of Today», June 14, 1931; «Red Army Is Held No Menace to Peace», June 25, 1931; «Stalinism Solving Minorities Problem», June 26, 1931; «Stalin's Russia Is an Echo of Iron Ivan's», December 20, 1931, see Jacques Steinberg, «Word for Word/Soft Touch; From Our Men in Moscow, In Praise of the Stalinist Future», *New York Times*, October 26, 2003, <https://www.nytimes.com/2003/10/26/weekinreview/word-for-word-soft-touch-our-man-moscow-praise-stalinist-future.html?searchResultPosition=2>.

⁹ У своїх мемуарах «Відрядження в утопії» (Assignment in Utopia), опублікованих у Нью-Йорку в 1937 році, Юджин Лайонс, московський кореспондент United Press, назвав статті Джонса першими надійними повідомленнями преси.

¹⁰ Margaret Siriol Colley, Nigel Linsan Colley, and Naomi Field, *More Than a Grain of Truth: The Official Biography of Gareth Jones* (Lume Books, 2005; 2nd edition, 2019). See also a sequel by Margaret Siriol Colley, *Gareth Jones: A Manchukuo Incident* (Nottingham: Alphagraphics, 2001).

Джонс перетнув кордон СРСР у березні 1933 року і провів перший тиждень у Москві, беручи інтерв'ю у партійних чиновників, західних кореспондентів, іноземних консулів, советських письменників і пересічних громадян, які стояли в довгих чергах за хлібом. Його рукописні щоденники послужили основою для публікації двадцяти однієї статті в період з 31 березня до 20 квітня 1933 року в *Evening Standard*, *Daily Express*, *Western Mail* і *Financial News*.¹ Хоча у заголовках Джонс використовував слово «Росія» як загальний термін для позначення території, він точно посилається в своїх нотатках на райони в Україні.

Коментуючи британську «страшилку», яку розповсюджувала американська преса, Дюранті заперечив факт голоду, назвавши його «серйозними продовольчими труднощами». Він наполягав: «Справжнього голоду чи смертей від голоду немає, але є широко поширена смертність від хвороб через недоїдання».² Оцінюючи роль Дюранті в приховуванні правди про голод, Малкольм Маггерідж, московський кореспондент *Manchester Guardian* у 1930-х роках, заявив через п'ятдесят років: «Дюранті був лиходієм усієї цієї справи. ... Він писав речі про голод і про ситуацію в Україні, що були сміхотворно помилковими. Немає жодних сумнівів, що влада могла ним маніпулювати».³

Американські журналісти і політики співпрацювали з советами у приховуванні голоду. Незважаючи на дволикість Дюранті, його запросили на зустріч з Рузвельтом у 1932 році для консультації з питання про визнання СРСР.⁴ Рузвельт порушив це питання під час обіду з Дюранті в липні 1932 року, незабаром після перемоги в номінації на пост президента.⁵ Необхідно було усунути камінь спотикання – сталінський геноцид – і направити американську громадську думку в бажаному руслі напередодні переговорів. Повернувшись до США у квітні 1934 року, Юджин Лайонс зрозумів, що в тодішніх «освічених» колах поширення правди про злочини Сталіна сприймалося як «порушення доброго смаку».⁶ Виконавчий директор Комісії США з питань голоду в Україні Джеймс Мейс зауважив, що Рузвельт був частиною того самого інтелектуального клімату і мав таку ж сліпу пляму, як і багато інших його сучасників. «Жагучі, часто агонізуючі благання втрутитися чи допомогти жертвам голоду... сприймалися з ввічливою байдужістю».⁷

Малкольм Маггерідж був одним із небагатьох журналістів, які не боялися говорити правду. В інтерв'ю канадському письменнику Марко Цариннику він згадував, як Л.Б. Голден, генеральний секретар фонду «Врятуймо дітей», який брав активну участь в організації допомоги голодуючим дітям у 1921–1922 роках у Росії та Україні, звернувся до британського МЗС у серпні 1933 року за порадою.⁸

¹ Ray Gamache, Gareth Jones: Eyewitness to the Holodomor (Cardiff: Welsh Academic Press, 2013). Повний список публікацій Джонса з 1930 по 1935 рік див.: garethjones.org.

² «Russians Hungry But Not Starving», *New York Times*, March 31, 1933.

³ Interview with Bohdan Nahaylo, Robertsbridge, England, March 1, 1983; quoted in James E. Mace, «The American Press and the Ukrainian Famine», in *Genocide Watch*, edited by Helen Fein (New Haven: Yale University Press, 1992), 113–32, esp. 125.

⁴ Leshuk, U.S. Intelligence Perceptions of Soviet Power, 77.

⁵ *New York Times*, July 26, 1932, quoted in Report to Congress, 182.

⁶ Eugene Lyons, «To Tell or Not to Tell», *Harper's*, CLXXI, June 1935; reprinted in Filene, *American Views of Soviet Russia*, 107–8.

⁷ Mace, «The American Response to the Famine», 183.

⁸ «L. B. Golden, General Secretary of the Save the Children Fund, to Sir Robert Vansittart, 24 August 1933, and the Foreign Office to Edward Coote, 7 September, 1933», in *The Foreign Office and the Famine: British Documents on Ukraine and the Great Famine of 1932–1933*, edited by Marco Carynnyk, Lubomyr Y. Luciuk, and Bohdan S. Kordan (Kingston: Limestone Press, 1988), 287–89.

З приватних листів йому надходили тривожні повідомлення про голод в Україні та на Північному Кавказі. Але перший секретар Посольства ССРСР запевнив його, що врожай був «по вінця», і Голден запитав, чи варто було б зробити публічну заяву від британського МЗС. Йому порадили нічого не робити. Маггерідж підсумував позицію британського уряду так: «Советський режим не визнавав голоду, і тому було погоджено, що нічого не слід говорити».¹ Замовчування тривало так довго, тому що це була «навмисна кампанія дезінформації, яку советський режим організував з метою приховати свої злочинні дії».² А тодішні лідери Великої Британії та США «заплющили очі на вбивство»³ і намагалися «умиротворити» советського диктатора.⁴

Оцінюючи американську реакцію на Голодомор, Джеймс Мейс зауважив, що і Держдепартамент, і Білий дім «мали доступ до численних і своєчасних розвідданих» щодо штучно створеного морення голодом невинних людей в Україні в 1932–1933 роках і «прийняли свідоме рішення не лише нічого не робити з цим, але й ніколи не визнавати цього публічно». Перебіг національної політики щодо неросійських націй був другорядним, оскільки головною проблемою на той час була пряма конкуренція між США і ССРСР в експорті пшениці на світовому ринку.⁵ Тим не менш, Рузвельт був сповнений рішучості встановити і підтримувати добрі відносини з ССРСР. Мейс дійшов висновку, що «уряд США брав участь, хоча й опосередковано, у тому, що є, можливо, найуспішнішим запереченням геноциду в історії».⁶

Якби уряд США в той час приділяв більше уваги аналізу, заснованому на фактах, це могло б дозволити політикам США уникнути або принаймні підготуватися до того, що станеться в наступні роки. Зокрема, латвійський представник у ССРСР попереджав: «Якщо США визнають Совети, будь-які надії на зміни в Росії повинні бути остаточно відкинуті».⁷ Ще один пророчий аналіз розвідки, проігнорований урядом США, був від військового аташе у Варшаві майора Емера Єгера в лютому 1931 року: «... якщо Німеччина вторгнеться, вони вдвох зможуть розчавити Польщу раніше, ніж Франція зможе втрутитися».⁸ Військовий аташе також надсилав звіти, в яких розповідалося, як українці чинили опір окупаційній політиці Росії.⁹ Він також попереджав, що мета п'ятирічного плану була насамперед військовою, а не економічною. Проте такі депеші тихо фіксувалися та забувалися. Гірше того, їхнє значення ніколи не було усвідомлене, а частина найкра-

¹ Marco Carynnyk, «Malcolm Muggeridge on Stalin's Famine: 'Deliberate' and 'Diabolical' Starvation», in *The Great Famine in Ukraine: The Unknown Holocaust*, eds. Roma Hadzewycz, George B. Zarycky, and Marta Kolomayets (Jersey City: Svoboda Press for Ukrainian National Association, 1983), 50. Originally published in *New Perspectives* (Toronto), February 19, 1983, 4–5.

² Marco Carynnyk, «Blind Eye to Murder: Britain, the United States and the Ukrainian Famine of 1933», in *Famine in Ukraine, 1932–1933*, eds. Roman Serbyn and Bohdan Krawchenko (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1986), 110. Докладніше про походження політики замовчування див.: Olga Bertelsen, «Starvation and Violence amid the Soviet Politics of Silence: 1928–1929», *Genocide Studies International* 11, no. 1 (2017): 38–67.

³ Carynnyk, «Blind Eye to Murder», in *Famine in Ukraine*, eds. Serbyn and Krawchenko, 109.

⁴ Hiroaki Kuromiya, «Democracies and the Holodomor», *Clio World*, no. 1 (2020): 28–35.

⁵ James E. Mace, «The American Response to the Famine», in *Report to Congress*, 151.

⁶ Mace, «The American Response to the Famine», 181.

⁷ NARG165 2657-D-987, quoted in Leshuk, *U.S. Intelligence Perceptions of Soviet Power*, 81.

⁸ Yeager dispatch, February 23, 1931, NARG165 2037-1814/28, quoted in *ibid.*, 70, 81.

⁹ Yeager dispatch, September 5, 1929, NARG165 2037-1833/33; Military Attach Warsaw dispatch, February 11, 1930, NARG165 2037-1833/34, quoted in *ibid.*, 61.

щої інформації про український сепаратистський рух була навмисно знищена відділом військової розвідки.¹

Адміністрація Байдена

Столітня екзистенціальна боротьба між демократією та тоталітаризмом набула нового повороту, коли неосталініст В. Путін спробував «не що інше, як повернути Росію в центр глобальної політики, кинувши виклик першості, якою користуються Сполучені Штати».² Як зауважив колишній посол США в НАТО (2009–2013) Іво Даалдер, «путінська Росія кинула систематичний виклик Заходу». США внаслідок Першої світової війни стали провідною індустріальною державою. Друга світова війна вивела США з Великої депресії, і в результаті країна розширила свою економічну та військову потужність. Чи виграють США «другу холодну війну» з Росією говорити зарано.³

Реваншистська спроба Путіна відновити російську сферу впливу в «ближньому зарубіжжі» і навіть поставити ультиматум НАТО не стала несподіванкою для одних і шоком для інших спостерігачів. Відчувши «запізнілий успіх»⁴ своїх «активних заходів» з підриву США зсередини, після штурму Капітолія 6 січня 2021 року,⁵ Путін підтягнув свої війська до кордонів України. Втеча американців з Афганістану в серпні 2021 року⁶ дала сигнал Путіну розпочати його «спецоперацію» в Україні.

Ще до початку повномасштабного вторгнення Путіна в Україну у лютому 2022 року адміністрація Байдена вже розробила стратегію стримування Росії. Ця стратегія включала в себе введення економічних санкцій проти Росії, дипломатичну ізоляцію Росії, надання військової та економічної підтримки Україні та зміцнення оборони НАТО.⁷ Через три тижні після падіння перших російських ракет Конгрес США виділив 13 мільярдів доларів в надзвичайну допомогу Києву. Всього Конгрес виділив 113 мільярдів доларів допомоги Україні в чотирьох траншах, з них приблизно 60%, або 67 мільярдів, призначених для військової допомоги.⁸

У вересні 2022 року збройні сили України досягли значущих успіхів у протистоянні з російською армією в Харківській області. Два місяці потому, у Херсоні, російські командири видали наказ відступити від західного берега Дніпра аби зберегти кадри та військову техніку. Однак, на 18-му місяці війни законодавці засумнівались, чи зможуть США зберігти рівень підтримки, особливо коли Білий

¹ Leshuk, U.S. Intelligence Perceptions of Soviet Power, 61.

² Ivo H. Daalder, «Responding to Russia's Resurgence: Not Quiet on the Eastern Front», Foreign Affairs 96, no. 6 (2017): 30.

³ Robert D. Blackwill and Philip H. Gordon, «Containing Russia: How to Respond to Moscow's Intervention in U.S. Democracy and Growing Geopolitical Challenges», Special Report No. 80, New York: Council on Foreign Relations, January 6, 2018, <https://www.cfr.org/report/containing-russia>.

⁴ John A. Gentry, «Belated Success: Soviet Active Measures against the United States», American Intelligence Journal 39, no. 2 (2022): 151–70.

⁵ Francis Fukuyama, «January 6 and Geopolitics», American Purpose, January 6, 2022, <https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/january-6-and-geopolitics/>.

⁶ See commentary by R. Clarke Cooper, «Shaky territory for U.S. alliances», in «Experts react: The U.S. withdrawal from Afghanistan is complete. What's next?» Atlantic Council, August 30, 2021, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/experts-react-the-us-withdrawal-from-afghanistan-is-complete-whats-next/#cooper>.

⁷ «Fact Sheet: On One Year Anniversary of Russia's Invasion of Ukraine, Biden Administration Announces Actions to Support Ukraine and Hold Russia Accountable», White House Briefing, February 24, 2023.

⁸ Daniel DePetris, «Is the Biden Administration's Ukraine policy sustainable?» Defense News, August 29, 2023, <https://www.defensenews.com/opinion/2023/08/29/is-the-biden-administrations-ukraine-policy-sustainable/>.

дім заявив, що Сполучені Штати підтримуватимуть Україну «стільки, скільки це буде потрібно», що означатиме озброєння та фінансування військових зусиль України в протистоянні з Росією до досягнення Києвом повної воєнної перемоги. Розвідувальні служби США також висловили сумніви щодо можливості прориву через три лінії російських оборонних укріплень під час контрнаступу, запланованого на літо 2023 року.¹

До 24 серпня 2023 року, Дня Незалежності України, адміністрація Байдена виконала два завдання: 1) надала підтримку Україні у спротиві агресії Росії та 2) забезпечила невтручання НАТО в конфлікт із ядерною державою – Росією. Американська політика мінімалізму, що полягає в постачанні обмеженої кількості зброї, призвела до затяжного 10-тижневого контрнаступу ЗСУ на трьох ділянках 1000-кілометрової лінії фронту. Однак бажана мета повного відступу російських військ, яку Україна переслідувала протягом понад півтора року, залишається недосяжною. Деякі експерти й аналітики пропонують змінити наявну політику США на політику нейтралітету, щоб Україна могла утримати території, які вона контролює.²

А 19 жовтня 2023 року, на фоні внутрішньополітичної кризи, потенційного фінансового колапсу та порожнього крісла спікера Палати Представників, що паралізувало роботу законодавців, президент Байден спробував об'єднати американський народ на захист демократії. Він виголосив потужну промову з Овального кабінету, в якій акцентував, що агресія Путіна проти України та атака ХАМАС на Ізраїль 7 жовтня – це екзистенційні виклики глобальному порядку і США. У своїй промові Байден запропонував виділити 100 мільярдів доларів на «арсенал демократії», запозичивши вислів у Президента Рузвельта.³

«Ми стоїмо перед переламним моментом в історії», – сказав президент Байден. Він також нагадав американцям, що обминути конфлікти в Україні та Ізраїлі зрештою коштуватиме всім дорожче. Це надасть впевненості іншим агресорам. Це створить загрозу національній безпеці. Це підірве довіру до Америки. Україна та Ізраїль, зазначив Байден, є демократіями, які потерпають від нападу агресорів, які прагнуть їх знищити. Зупинити цих агресорів є співзвучним американським цінностям.⁴ Формулюючи аргумент з перспективи відповідальності США, Президент Байден заявив, що «лідерство Америки – це те, що тримає світ вкупі». Коментатори називають його виступ прикладом «застосування великої стратегії США від Трумена до Рейгана».⁵ Критики зазначають, що Байден так і не визначив чітких цілей, яких США прагнуть досягти, підтримуючи Україну.⁶

Станом на листопад 2023 року США фактично надали Україні 20,2 мільярда доларів військової допомоги, яка прибула на територію України протягом перших 18 місяців війни (за останні два місяці рівень знизився до 200 млн доларів на місяць, тобто скорочення на 80%). Росія витрачає 15 мільярдів доларів на місяць на війну, тим часом Україна витрачає 3 мільярди доларів плюс 1 мільярд доларів

¹ DePetris, «Is the Biden Administration's Ukraine policy sustainable?»

² Ibid.

³ Thomas S. Warrick, «It's all about the money –and vital U.S. national interests», in «Experts react to Biden's 'inflection point' address on Ukraine and Israel», Atlantic Council, October 19, 2023, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/experts-react-to-bidens-inflection-point-address-on-ukraine-and-israel/>.

⁴ John E. Herbst, «Biden's second bravura presidential moment in two days is a legacy-builder», in *ibid*.

⁵ Daniel Fried, «The was an application of U.S. grand strategy from Truman to Reagan», in *ibid*.

⁶ Matthew Kroenig, «Biden made strong points, but failed to explain why Ukraine and Israel matter to everyday Americans», in *ibid*.

допомоги США та ще 1 мільярд доларів – від європейських партнерів. Таке співвідношення втричі перевищує можливості України. Для порівняння, під час Другої світової війни США надавали Великій Британії військову допомогу в розмірі 40 мільярдів доларів на місяць, що в 40 разів більше, ніж у випадку з Україною, але Велика Британія була сильнішою і могла протистояти нацистській агресії. В інтерв'ю з Джейсоном Смартом колишній радник Путіна з економічної політики Андрей Ілларіонов підсумував, що якщо США з партнерами не посилять військову допомогу, вони налаштують Україну на знищення агресором. Путін рухатиметься, поки його не зупинять. Наступними будуть Молдова та країни Балтії.¹

Тези Леніна щодо політики РКП(б) в Україні в 1920-х роках (план геноциду)² були реалізовані Сталінін у 1930-х роках і вибухнули через дев'яносто років без маскування під «класову боротьбу» в своїй грубій спробі знищити українську націю. Намір відкрито транслюється в державних ЗМІ³ та на російському державному телебаченні. «Ми вб'ємо [вас] стільки, скільки буде потрібно: 1 мільйон, 5 мільйонів або знищимо вас усіх», – сказав Павел Губарєв, російський ставленик у так званій Донецькій Народній Республіці, у відео, яке було опубліковано в мережі у жовтні 2022 року та адресовано українцям.

Верховна Рада ухвалила постанову від 14 квітня 2022 року, якою визнала геноцидом дії російського вищого керівництва та особового складу військ і силових структур.⁴ Кількома днями раніше президент США Джо Байден назвав дії президента Росії Путіна в Україні геноцидом.⁵ Тим часом у Конгресі подано на розгляд дві резолюції, які визнають дії Росії в Україні геноцидом.⁶ Дії, вчинені путінським неосталінським режимом в Україні з лютого 2022 року, підпадають під визначення геноциду згідно зі ст. II Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього. Російські війська беруть безпосередню участь у:

– вбивстві невинних чоловіків, жінок і дітей ракетними ударами, обстрілами, страті занесених в списки для подальшої ліквідації українських політиків, активістів, журналістів, ветеранів, капеланів, юристів, письменників;

¹ «I Worked with Putin: Here's What You Don't Know About Him», interview with Andrey Illarionov by Jason Jay Smart, Kyiv Post, November 20, 2023, <https://www.youtube.com/watch?v=X2AwAXcScds>.

² «Draft Theses of the Central Committee РКП(б) Concerning Policy in the Ukraine», in Richard Pipes, ed., *The Unknown Lenin: From the Secret Archive* (New Haven: Yale University Press, 1996), 76–77; quoted with analysis in Victoria A. Malko, *The Ukrainian Intelligentsia and Genocide: The Struggle for History, Language, and Culture in the 1920s and 1930s* (Lanham: Lexington Books, 2021), 23–25.

³ Тимофей Сергейцев, «Что Россия должна сделать с Украиной», РИА Новости, 3 апреля 2022, <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>. Just Security, based at the Reiss Center on Law and Security at New York University School of Law, compiled publicly available statements by Russian politicians and other officials under the title «Russia's Eliminationist Rhetoric Against Ukraine» providing evidence of genocidal intent toward the Ukrainian people. See https://www.justsecurity.org/81789/russias-eliminationist-rhetoric-against-ukraine-a-collection/?fbclid=IwAR29ba5Z2aP7_VnMWcM6YJk5Mndo1RS7PyFTLqL4I23_Gj8kWkvZxgTub8.

⁴ «Рада визнала дії військ Росії в Україні геноцидом українського народу», Радіо Свобода, 14 квітня 2022, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rada-vyznala-diyi-viysk-henotsydom/31803585.html>.

⁵ Shannon Pettepiece and Zo Richards, «Biden says Russia is committing 'genocide' in Ukraine», NBC News, April 12, 2022, <https://www.nbcnews.com/politics/white-house/biden-calls-putin-actions-ukraine-genocide-rcna24131>

⁶ H.Res.1205 resolution recognizing Russian actions in Ukraine as a genocide, introduced by Rep. Steve Cohen (D-TN) on June 24, 2022, with 23 cosponsors, <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-resolution/1205>; and S.Res.713 resolution recognizing Russian actions in Ukraine as a genocide, introduced by Sen. James E. Risch (R-ID) on July 20, 2022, with 15 cosponsors, <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-resolution/713>.

– заподіянні серйозних фізичних і психічних ушкоджень за допомогою численних систематичних тактик, включаючи широкомасштабні тортури в катівнях, фільтраційних таборах і в'язницях, створених і фінансованих з цією метою; згвалтуванні та сексуальному насильстві щодо жінок, чоловіків та дітей віком від 4 до 82 років у дев'яти областях України; розставлянні мін-пасток у будинках, на харчових підприємствах, на трупах; здійсненні прямих і непрямих ядерних загроз;

– навмисному створенні умов для знищення життя, включно зі знищенням цілих міст, таких як Маріуполь, Бахмут та інші в Донецькій і Луганській областях; націлюванні на критичну інфраструктуру, а саме електромережі та водопостачання, напередодні суворої зими, щоб створити значну загрозу фізичному виживанню українців; конфіскації українського зерна, знищенні сільськогосподарських ланів і підприємств, а також вбивстві фермерів – усе це з метою примусити українців голодом до покори та створити глобальну продовольчу кризу; відмові в медичних послугах і руйнуванні лікарень; облозі міст по всій Україні та навмисному створенні умов не придатних для життя (Буча, Чернігів); руйнуванні шкіл, театрів, бібліотек, музеїв, українських православних церков, архівів та пам'яток української історії;

– запобіганні народжуваності в українській національній групі, використанні сексуального насильства, такого як згвалтування українських жінок і дівчат, щоб завдати травми жертвам, аби вони ніколи не хотіли мати дітей, або кастрація чоловіків-українців, щоб вони не могли мати дітей; депортації до Росії вагітних і жінок репродуктивного віку; бомбардуванні пологових будинків, щоб вплинути на зниження народжуваності в Україні;

– примусовому переміщенні українських дітей до Росії або на контрольовану Росією територію; з 5,3 мільйона українців, депортованих до Росії,¹ понад 700 000 дітей було примусово передано в дитячі будинки або у названі російські родини, повідомляє підконтрольне Москві інформаційне агентство ТАСС, щоб вони забули рідну мову і культуру, а натомість росли слухняними підданими російського режиму. Вдалося встановити особи 19 393 дітей, оскільки російська влада намагається приховати ці примусові переміщення.²

За повідомленням ООН станом на березень 2023 року в Європі перебуває 8,1 мільйона українських біженців, зокрема 2,8 мільйона – у Росії.³ Багато з останніх були примусово депортовані російськими окупантами та піддані процесу «фільтрації». З'явилися достовірні звіти про військові злочини, скоєні Росією в Україні.⁴ Ці звіти містять докази страт і тортур.

¹ «За год с Украины и из Донбасса на территорию РФ прибыло 5,3 млн беженцев». ТАСС, 20 февраля 2023, <https://tass.ru/obschestvo/17091725>.

² The Russian Federation's Escalating Commission of Genocide in Ukraine: A Legal Analysis. Washington, D.C.: New Lines Institute for Strategy and Policy and the Raoul Wallenberg Centre for Human Rights, July 2023. <https://newlinesinstitute.org/rules-based-international-order/genocide/the-russian-federations-escalating-commission-of-genocide-in-ukraine-a-legal-analysis/>.

³ UNHCR, Ukraine Refugee Situation, March 28, 2023, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

⁴ Незалежний правовий аналіз порушення Російською Федерацією Конвенції про геноцид в Україні та обов'язку запобігти, Інститут стратегії та політики «New Lines» та Центр із захисту прав людини Рауля Валленберга, травень 2022, <https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/Ukrainian-Final-Report.pdf>. For an English version, see: An Independent Legal Analysis of the Russian Federation's Breaches of the Genocide Convention in Ukraine and the Duty to Prevent, New Lines Institute for Strategy and Policy and the Raoul Wallenberg Centre for Human Rights, May 2022, <https://newlinesinstitute.org/an-independent-legal-analysis-of-the-russian-federations-breaches-of-the-genocide-convention-in-ukraine-and-the-duty-to-prevent/>. У 2022 році у відповідь на вторгнення Росії в Україну Global Legal Action Network (GLAN)

Дев'яносто років тому українцям нікуди було втікти. Кордони України були заблоковані. Пошук їстівного заради спасіння був неможливим. Україна зазнала нищівних людських втрат. У 1930-х роках німецькі та італійські дипломати та американські медики повідомляли про 7–15 млн смертей.¹ Хоча оцінки різняться, деякі советські, російські та українські історики та демографи припускають 3–5 млн² жертв, не враховуючи депортованих та знищених голодом за межами України. Однак останні дослідження українських криміналістів і істориків свідчать, що ця цифра може сягати більше 10 млн, включно з 9 млн в Україні та більше 1 млн на Північному Кавказі, не враховуючи українців Центрального Чорнозем'я, Нижньої Волги та північного Казахстану.³ Очевидці свідчили, що від третини до половини поселень було знелюднені, а іноді й цілі села.

Кількість жертв не є визначальною ознакою геноциду; визначальним є намір знищити. Згідно зі ст. II Конвенції ООН, серед геноцидних дій, вчинених під час Голодомору, виявлено усі перераховані дії, оскільки:

- людей, які чинили опір, убивали кулями чи голодом;
- величезної фізичної й розумової шкоди було спричинено всім жертвам Голодомору, і тим, хто помер, і тим, хто вижив;
- було штучно створено умови життя, розраховані на знищення українців (депортації, «чорні дошки», конфіскації зерна та всього їстівного, паспортний режим, заборона виїзду за продуктами, примусові роботи в концтаборах, примусове переселення за межі України на Крайню Північ Росії та Сибір);
- усі ці заходи перешкоджали дітонародженню в українській національній групі;
- Голодомор спричинив передачу дітей від батьків до державних установ, де їх виховували у послуху до комуністичної ідеології та догідливості колоніальному режиму.⁴

За словами Мирослави Антонович, перелік геноцидних дій у ст. II Конвенції ООН про геноцид є вичерпним: пункти від а) до с) перераховують акти фізичного геноциду; пункт d) уміщує поняття біологічного геноциду; пункт е) окреслює акт

і Bellingcat розпочали серію розслідувань злочинів на окупованих територіях. Вони опублікували два звіти про використання інформації з відкритих джерел як доказової бази у судових процесах, доступ за посиланням <https://www.glanlaw.org/oosi-reports>.

¹ Mace, Report to Congress, 424, 475; William Horsley Gantt, «A Medical Review of Soviet Russia: Results of the First Five-Year Plan», *British Medical Journal* 2, no. 3939 (July 4, 1936): 19–22. Див. також додаток до Jaroslaw Sawka, «American Psychiatrist: Fifteen Million Dies in Thirties' Famine», *Ukrainian Quarterly* 38, no. 1 (Spring 1982): 65.

² Кульчицький, 1933, 47; Кондрашин, «Голод 1932–1933 гг. – общая трагедия народов СССР...», 195; Максудов, «Был ли голод 1932–33 годов на Украине геноцидом?», <http://www.maksudovsergei.com/>; Rudnytskyi, Levchuk, Wolowyna, et al., «Demography of a Man-made Human Catastrophe...», 53–80.

³ Роман Теслюк, Наталія Андрусин, Марія Бачинська, «Теоретико-методичні підходи до розуміння змісту категорії «демографічні втрати» Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. та геноциду в Україні 2022 р.», Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Інтердисциплінарні підходи у дослідженні Голодомору-геноциду», Київ, 25 листопада 2021 р. (Київ: Інститут дослідження Голодомору Національного музею Голодомору-геноциду, 2022), 197–205. Див. також «Висновок комплексної судової історико-криміналістичної експертизи», Розділ IV «Історико-криміналістична оцінка втрат українців внаслідок злочину геноциду», у Геноцид українців 1932–1933 за матеріалами досудових розслідувань, упоряд. О. Петришин, М. Герасименко, О. Стасюк; вид. 2-е, допов. (Київ-Харків: Право, 2022), 551–619.

⁴ Myroslava Antonovych, «Individual and Collective Intent in the Crime of Genocide (on the Example of the Holodomor-Genocide against the Ukrainian Nation)», *Actual Problems of International Relations*, no. 145 (2020): 54–61.

культурного геноциду.¹ Зосередження уваги на кампаніях колективізації та хлібозаготівель як причинах «голоду» зводить злочин народобвбивства до помилкової аграрної політики.² У 1953 році Рафаель Лемкін назвав Голодомор «класичним випадком геноциду».³ Це було знищення народу та його культури, а також примусова русифікація, стверджував він. Ті, хто відмовляються це визнати, піднімають планку щодо типу чи масштабу насильства, яке має бути вчинене, перш ніж це можна буде назвати тим, чим це є – геноцидом українського народу.

Висновки

Україна є епіцентром столітньої «холодної війни» між Росією та Заходом. Уряд США в 1920-х і 1930-х роках проігнорував долю жертв заради «більшого блага», щоб «зробити світ безпечним для демократії», і в боротьбі проти «більшого зла», щоб позбавити світ від нацизму. Підбадьорені штурмом Капітолія в США, а потім хаосом виведення американських військ з Афганістану, російські очільники відчували занепад могутності США та розв'язали геноцидне насильство з наміром знищити українську націю. Адміністрація Байдена назвала дії Росії в Україні «геноцидом», але досі не визнала, що Голодомор є його попередником.

За підрахунками польських науковців, опублікованими у «Чорній книзі комунізму», ідеологія, яка мала на меті створення нової советської людини *Homo Sovieticus*,⁴ починаючи від більшовицького перевороту в 1917 до розпаду СРСР у 1991 році, коштувала до 60 мільйонів життів невинних жертв, закатованих спецслужбами.⁵ Демографи підраховали, що частка українців у всіх соціальних катастрофах ХХ століття склала 29,5 млн осіб.⁶ У двадцять першому столітті ставки для народу України значно вищі. Знову повторюється злочин, який ніколи не був покараний. Зловмисники – нащадки чекістів, які служили в лавах ЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. За словами Роберта Конквеста, «[п]оки вони всенародно

¹ Antonovych, «Individual and Collective Intent», 59.

² H.Res.105 Expressing the sense of the House of Representatives that the Ukrainian famine of 1932–1933, known as the Holodomor, is recognized as a genocide and should serve as a reminder of repressive Soviet policies against the people of Ukraine. It was introduced by Rep. Don Bacon (R-NE) with three cosponsors on February 8, 2023.

³ Raphael Lemkin, «Soviet Genocide in the Ukraine» (typewritten notes), folder 16, box 2, reel 3, ZL-273, «The Raphael Lemkin Papers, 1947–1959,» Rare Books and Manuscripts Division, New York Public Library. Стівен Джейкобс, Роман Сербин і Марко Супрун знайшли текст промови в Нью-Йоркській публічній бібліотеці. Рукопис вперше процитовано в Jean-Louis Pann, «Rafal Lemkin ou le pouvoir d'un sans-pouvoir», introduction to Rafal Lemkin, *Qu'est-ce qu'un gnoicide?* (Monaco: dition du Rocher, 2008), 7–66. Повний текст виступу вперше опубліковано як додаток в *Holodomor: Reflections on the Great Famine of 1932–1933 in Soviet Ukraine*, eds. Lubomyr Y. Luciuk and Lisa Grekul (Kingston: Kashtan Press, 2008), 235–42. Текст перекладено шістьма офіційними мовами ООН та 22 іншими мовами та відредаговано Романом Сербиним та Олесею Стасюк, Рафаел Лемкін: радянський геноцид в Україні (стаття 28 мовами) (Київ: Майстерня книг, 2009), <https://holodomormuseum.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/978-966-2260-15-1.pdf>. Див. повний текст з факсиміле рукопису та вступом Дугласа Ірвіна-Еріксона в Raphael Lemkin, *Soviet Genocide in the Ukraine*, ed. Lubomyr Y. Luciuk (Kingston: Kashtan Press, 2014).

⁴ Юджин Лайонс вперше вжив термін *Homo Sovieticus* у книзі *Our Secret Allies: The Peoples of Russia* (New York: Duell, Sloan and Pearce, 1953), 371.

⁵ S. Courtois, «Zbrodnie komunizmu», in *Czarna ksiga komunizmu. Zbrodnie, terror, przeladowania* by K. Bartosek, S. Courtois, J.-L. Margolin, A. Paczkowski, J.-L. Pann, N. Werth (Warsaw: Prszyski i S-ka, 1999). Rudolf Rummel wrote about 61,911,000 victims of the USSR in *Lethal Politics: Soviet Genocide and Mass Murder since 1917* (New Jersey: Transaction Publishers, 1990).

⁶ Гладун, Віддалені наслідки втрат населення України..., 337–347.

не очистяться від цієї провини, поки не порвуть з цим жакливим минулим, вони залишатимуться не лише його спадкоємцями, а й спільниками».¹

«Незалежно від того, бажає цього американський народ чи ні, історичний розвиток світових відносин веде Америку все прискореними темпами до остаточної сутички з агресивним російським імперіалізмом. Цей виклик Америка мусить прийняти не лише як лідер західного світу, а й як захисник власної безпеки та незалежності», – застерігали українські науковці в 1956 році.² У 2023 році американські науковці визнають, що завершення російської війни перемогою України було б в інтересах самих американців.³

Слава Україні!

¹ Robert Conquest, *Kolyma: The Arctic Death Camps* (New York: Viking Press, 1978), 231.

² Vasyl Hryshko, *Experience with Russia* (New York: Ukrainian Congress Committee of America, 1956), 148–54, esp. 148.

³ Timothy Snyder, «The State of the War: Thoughts from Kyiv.» *Thinking about...*, September 7, 2023. <https://open.substack.com/pub/snyder/p/the-state-of-the-war>.

Володимир Складар,
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
УЕЦ Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології
ім. М. Рильського

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ: ГЕНОЦИД УКРАЇНЦІВ В 1932–1933 РР.

Анотація. Голодомор 1932–1933 рр. – найбільша демографічна катастрофа в історії України. Геноцид українців став результатом російської імперської політики, яку свідомо і цілеспрямовано проводив комуністичний тоталітарний режим окупувавши Україну. Харківська область у межах 1932 року (нині це терени Харківської та Полтавської областей повністю, половина Сумської області та по 2 райони Київської, Кіровоградської та Черкаської областей) зазнала значних демографічних втрат. На основі аналізу статистичних матеріалів переписів населення 1926 та 1937 рр. встановлено, що чисельність населення усіх 83-х районів та 3-х із 4-х міських рад за цей час зазнала істотного скорочення. Аналіз етнічного складу населення за статистичними матеріалами перепису населення 1926 року доводить, що абсолютну більшість серед сільського населення Харківщини склали українці.

Ключові слова: Голодомор 1932–1933 рр., геноцид українців, Харківська область, райони, сільське населення, етнічний склад.

В умовах російської агресії проти України, що призвела до окупації значної частини української території, руйнуванню міст та сіл, значних людських втрат та мільйонів вимушених переселенців, історія України посідає чільне місце в інформаційній війні, зокрема і тема Голодомору 1932–1933 рр. – найбільшого злочину комуністичного тоталітарного режиму, нащадком якого є сучасний рашистський режим диктатора путіна.

Значна частина українців, особливо осіб середнього та старшого віку, ніколи не вивчали української історії. За радянських часів, як і нині в країні-агресорі, історія України свідомо фальшується. Дійшло до того, що псевдоісторик путін не визнає існування українців як окремого етносу та безапеляційно стверджує, що Україну придумав лєнін, який насправді знищив УНР. Визнаючи українців частиною росіян, російський диктатор заперечує існування українців як окремої нації та України як окремої держави, знищення якої і є головною метою російської агресії, як і асиміляція українців. Не випадково, а якраз цілеспрямовано, на окупованих теренах Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей, а також у Криму нищиться все українське.

Поразка Української революції 1917–1921 рр. призвела до знищення УНР та окупації більшості теренів України більшовицькою Росією. Для прикриття російського окупаційного режиму була створена маріонеткова «УСРР» зі столицею у Харкові (до 1934 р.). Політика «українізації» були тактичним засобом більшовиків. Мета – надання російському окупаційному режиму українського забарвлення.

Вже наприкінці 1920-х–на початку 1930-х рр. комуністичний тоталітарний режим повернувся до традиційної імперської політики російщення України з метою її повного упокорення шляхом зміни етнічного складу та мовної структури населення на користь «росіян» та російськомовного населення, перетворення україн-

ських етнічних земель на російські. Засобами цієї агресивної імперської політики став геноцид українців, головним проявом якого став Голодомор 1932–1933 рр.

За радянських часів це людобвбивство українців замовчувалося, а на початку ХХІ ст. російська пропаганда взяла курс на применшення чисельності знищених Голодомором українців, та спробу створити міфічний «всесоюзний голод», щоб завуалювати його етнічну складову. Голодомор 1932–1933 рр. був геноцидом українців, які мешкали тоді не лише в УСРР, але й на українських етнічних землях, зокрема на Кубані та інших теренах Північно-Кавказького краю, де українці складали більшість серед усього населення. Геноциду зазнали також і казахи – «голощюкінський» голодомор 1932–1933 рр., який перетворив їх на меншість серед усього населення Казахстану.

Найбільш вагомий доробок у дослідженні Голодомору 1932–1933 рр. належить Національній асоціації дослідників Голодомору-геноциду українців, створеній ще у червні 1992 року, головою якої тривалий час був правозахисник, дисидент, багатолітній в'язень радянських таборів, автор тексту Акту про незалежність України Левко Лук'яненко. До цієї асоціації входять не лише представники України, але й науковці та громадські діячі зарубіжжя. Завдяки плідній багатолітній роботі В.І. Марочка та залучення ним унікальних архівних матеріалів, підготовлена низка монографій і статей, а також вперше енциклопедія Голодомору [1]. Важливий доробок у дослідженні Голодомору належить В.І. Сергійчуку, який на основі опрацювання архівних матеріалів розкрив маловідомі сторінки геноциду українців, він також оприлюднив повні результати перепису населення 1937 року, порівняно з переписом 1926 року (доповідна начальника Управління народно-господарського обліку при РНК УРСР О. Асаткіна до ЦК КП(б)У) [2], що надає можливість визначити територіальні особливості демографічних втрат внаслідок Голодомору 1932–1933 рр., навіть у межах кожного району.

Важливим є доробок Г.В. Папакіна щодо механізму використання режиму «чорних дощок» для проведення репресій голодом [3]. Правові аспекти Голодомору 1932–1933 рр. розкриті у дослідженні В.А. Василенка [4]. Важливе значення для розуміння сутності сталінської політики геноциду в Україні є опублікування праці фундатора терміну геноциду Р. Лемкіна [5]. Унікальним за інформаційним наповненням є також одне з останніх видань Національної асоціації дослідників Голодомору «Диктатори ХХ–ХХІ ст.: тоталітарні режими та наслідки для суспільства» [6]. Завдяки діяльності Національної асоціації дослідників Голодомору із залученням представників української діаспори вдалося досягти визнання Бундестагом ФРН Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом українського народу (30 листопада 2022 року).

Поміж усіх областей України найбільш постраждали від Голодомору лісостепові та степові райони, у тому числі й Харківщина. Територіальні межі Харківської області у 1932 році значно відрізнялися від сучасної Харківщини. Відповідно до постанови вуцвк від 9 лютого 1932 року «Про утворення областей» на території УСРР створено 5 областей, у тому числі і Харківську область у складі 82-х адміністративно-територіальних одиниць, у тому числі 4 міста та 78 районів [7]. За рахунок частини районів Харківської області було створено 2 липня 1932 року Донецьку область (13 районів Харківщини) [8], а 15 жовтня 1932 року – Чернігівську область (7 районів Харківщини) [9].

До 1932 року після ліквідації округ у 1930 році територія УСРР розподілялася на райони та маріонеткову МАСРР, спочатку зі столицею у подільському

містечку Балта, а пізніше у Тирасполі. Розподіл теренів України на 5 великих областей сприяв централізаторській політиці більшовицького окупаційного режиму в Україні напередодні Голодомору. Не випадково за кожною областю закріплювався представник від цк кп(б)у, який фактично керував конфіскацією продовольства з українського села.

У жовтні 1932 року Харківська область складалася і з 4-х міських рад та 60-ти районів. За постановою президії вуцвк «Про розукрупнення районів УСРР» від 22 січня 1935 року, розукрупнено 24 райони Харківської області та створено 23 нових районів [10]. На час перепису населення у січні 1937 року до складу Харківщини входили 4 міські ради: Харківська, Кременчуцька, Полтавська, Сумська та 83 райони, території яких нині входять до складу 6-ти областей: Харківської – 31 район, Полтавської – 33 райони, Сумської – 13 райони, а також по 2 райони Київської, Кіровоградської та Черкаської. Площа Харківської області досягала тоді 75,2 тис. км², а площа сучасної Харківщини виявилася у 2,5 рази меншою – 31,4 тис. км².

На основі аналізу статистичних матеріалів переписів населення 1926 та 1937 років, оприлюднених проф. В.С. Сергійчуком, автором проведено розрахунки та встановлено зміни чисельності населення за цей час кожного із 83-х районів та 4 міськрад Харківської області. За цей час зменшилася чисельність населення в усіх без винятку районах Харківщини, а також навіть у Полтавській, Сумській та Кременчуцькій міських радах, що об'єднували не лише міста, але й приміські сільські райони [11].

Найбільш істотно скоротилася чисельність населення у районах: Нехворощанському (Полтавщина) – на 45,8% (24,1 тис. осіб), Миропільському (Сумщина) – 42,9% (26,1 тис. осіб), Решетилівському (Полтавщина) – 42,3% (34,6 тис. осіб – найбільш значне скорочення в абсолютних показниках), Вільховатському (Харківщина) – 42,3% (19,3 тис. осіб), Великокринківському (Полтавщина) – 42,2% (19,2 тис. осіб), Кишеньківському (Полтавщина) – 39,7% (22,9 тис. осіб), Старовірівському (Харківщина) – 38,9% (15,9 тис. осіб), Старосалтівському (Харківщина) – 37,2% (12,2 тис. осіб), Петрівському (Харківщина) – 36,3% (18,9 тис. осіб), Липецькому (Харківщина) – 35,3% (13,3 тис. осіб), Краснопільському (Сумщина) – 34,4% (33,5 тис. осіб) [11]. Усі ці райони повністю чи частково у 1932–1933 рр. були занесені на «чорні дошки».

Свідченням катастрофічних втрат українців стало переселення на територію 39-ти районів Харківщини, насамперед переселенців з Центрально-Чорноземної області Росії, а також частково із поліських районів Київської області. Не вистачало колгоспних рабів, хоча до початку колективізації на Харківщині, а особливо на Полтавщині спостерігалось аграрне перенаселення. Особливо активне переселення відбувалось до степових районів Харківщини, де й так була значно нижчою густина населення, ніж у лісостепових, зокрема, до Близнюківського, Кегичівського, Дворічанського, Сахновщинського, Шевченківського, Вільховатського, Куп'янського та до південного лісостепу – Краснокутського, Глобинського, Охтирського, Чутівського [11]. Без урахування цих переселенців, чисельність населення цих районів у 1937 році була б значно меншою, ніж виявив перепис населення 1937 року. До того ж, скорочувалася чисельність не лише сільського населення, але й населення міст: Охтирки, Лебедина, Білопілля, Богодухова, Вовчанська, Пирятин, Хорола [11].

Інтенсивне зменшення чисельності населення за переписами населення 1926 та 1937 рр. не враховує значне зростання чисельності сільського населення Харківщини протягом 1927–1931 рр., попри втрати внаслідок насильницької

колективізації та розкуркулення, а також незначний приріст 1935 та 1936 рр. Тому реальні втрати від Голодомору 1932–1933 рр. помітно більші, ніж виявив перепис населення 1937 року. Попри зростання чисельності населення Харкова, насамперед за рахунок переселенців із-за меж України, реальні демографічні втрати внаслідок геноциду сільського населення Харківської області у її тодішніх межах перевищують 1,5 млн осіб [11].

Важливе значення має дослідження вікової структури сільського населення України. За переписом 1926 року 44,5% сільських мешканців складали діти до 16 років (10 509,1 тис. осіб із 23 644,6 тис. осіб) [12, С. 167]. Більше 40% складали діти серед усього населення України у 1932–1933 рр. Під час Голодомору найбільше враженими були малолітні діти, тому так мало пізніше виявилось дорослих народжених у 1931–1933 рр. Досить мало народилося дітей і в 1934 році. Тому Голодомор фактично нищив майбутнє України, бо майже половину померлих складали діти.

Надзвичайно важливе історичне значення має опублікування відділом демографії центрального статистичного управління України статистичних матеріалів про чисельність та етнічний склад населення кожної сільської ради України у 1927 році [13]. Також у цьому виданні раніше від центрального статистичного управління (далі – цсу) було оприлюднено інформацію щодо етнічного складу сільського населення України у цілому та кожної округи. Скориставшись з того, що за планами цсу срср не передбачалося публікувати підсумки перепису за окремими сільськими радами, цсу України опублікувало ці статистичні матеріали, усвідомлюючи важливість цієї інформації: «виходячи з того, що відомості про національний склад населення по дрібних адміністративних одиницях, як сільради, мають велике значення» [13, с. III]. з 30-х рр. ХХ ст. ці унікальні статистичні матеріали перепису населення 1926 року опинилися у «спецхрані».

Завдяки аналізу цих статистичних матеріалів можна визначити етнічний склад населення усіх районів та сільських рад тодішньої УСРР, у тому числі і Харківщини. Варто підкреслити, що у 80 із 83 районів Харківської області українці складали абсолютну більшість серед усього населення. За переписом населення 1926 року рівень частки українців у більшості районів Полтавської, Лубенської, Кременчуцької, Прилуцької та Роменської округ утворених у межах колишньої Полтавської губернії досягав 97–99%. У сільській місцевості цих теренів мешкали лише поодинокі представники етнічних меншин. У Сумській округі та у західних районах Харківської округи рівень частки українців складав 95–99%. Рівень частки українців у сільській місцевості Ізюмської та Куп'янської округ перевищував 80%, а в окремих районах досягав 97–98%. Лише в 3 районах Харківської області українці за чисельністю поступалися росіянам [14].

У сусідній Центрально-Чорноземній області – теренах історичної Слобідської України до 1933 року нараховувалося 26 українізованих районів. Українізацію у цих районах було припинено під час Голодомору 1932–1933 рр., відповідно до постанови цк вкп(б) та рнк срср від 15 грудня 1932 року «Про українізацію в Далекосхідному краї, Казахстані, Середній Азії, Центрально-Чорноземній області» [15, С. 480].

Отже, сільське населення Харківської області складалося переважно з українців і Голодомор 1932–1933 рр. був геноцидом українців, хоча при цьому загинули і нечисельні представники етнічних меншин. Знищення українців голодом відбувалося разом з етноцидом та лінгвоцидом. Якраз у 1933 році був заборонений харківський правопис – «скрипниківка» та ліквідовано Інститут наукової

української мови ВУАН. З 1933 року розгорнулися масові репресії проти української наукової та творчої еліти.

Харківська область зазнала досить значних демографічних втрат від Голодомору 1932–1933 рр. – свідомої і цілеспрямованої політики геноциду українців, яку проводив російський імперіалізм за часів сталінського тоталітарного режиму. Виморення голодом українців супроводжувалося масовим заселенням російськими Україною, найбільше урбаністичного середовища її східних та південних областей, у тому числі і Харківщини, яке особливо активно розгорнулося після Другої світової війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Марочко В.І. Енциклопедія Голодомору. Дрогобич : Коло, 2018. 575 с.
2. Сергійчук В.І. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид українства. К.: Сергійчук М.І., 2016. 132 с.
3. Папакін Г.В. «Чорна дошка»: антиселянські репресії (1932–1933). К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. 417 с.
4. Василенко В.А. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні як злочин геноциду: правова оцінка. К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2009. 48 с.
5. Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні (стаття 33 мовами) / Ред. Р. Сербин; упоряд. О. Стасюк. К.: Видавець Мельник М. Ю., 2020. 256 с.
6. Диктатори ХХ – ХХІ століть: тоталітарні режими та наслідки для суспільства. До 90-х роковин пам'яті жертв Голодомору-геноциду українців, вчиненого комуністичним тоталітарним режимом. Київ-Харків: Право, 2023, 487 с.
7. Постанова ВУЦВК «Про утворення областей» // Вісті ВУЦВК. 1932. 10 лютого.
8. Постанова ВУЦВК «Про утворення Донецької області» // Вісті ВУЦВК. 1932. 3 липня.
9. Постанова ВУЦВК «Про утворення Чернігівської області» // Вісті ВУЦВК. 1932. 16 жовтня.
10. Постанова Президії ВУЦВК від 22 січня 1935 року «Про розукрупнення районів УСРР» // Вісті ВУЦВК. 1935. 23 січня.
11. Розрахунки автора за статистичними матеріалами переписів населення 1926 та 1937 рр.
12. Всесоюзний перепис людности 1926 року. Том XI. Українська Соціалістична Радянська Республіка. Підсумки по Республіці. Полісся: Національність. Рідна мова. Вік. Письменність. М.: Вид-во ЦСУ СРСР, 1929. 211 с. Розрахунки автора.
13. Національний склад сільського населення України. Попередні підсумки всесоюзного перепису населення 1926 року. Харків: Вид-во ЦСУ УСРР, 1927. 226 с. Розрахунки автора.
14. Національний склад сільського населення України. Попередні підсумки всесоюзного перепису населення 1926 року. Харків: Вид-во ЦСУ УСРР, 1927. 226 с. Розрахунки автора.
15. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / упоряд. Р.Я. Пиріг. К.: Вид. дім «КМА», 2007. 1128 с.

Ганна Капустян,
доктор історичних наук,
професор Кременчуцького
національного університету
імені Михайла Остроградського

«ВИХІД ІЗ НЕПУ» В КОНКРЕТНОМУ СЕЛІ НА ПОЛТАВЩИНІ – СКЛАДОВА ЗЛОЧИНУ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ 1932–1933

Стаття розкриває нищення комуністичним тоталітарним режимом економічних свобод українського сільського товаровиробника, заможного українця, представника середнього класу. Процес досліджується на прикладі конкретного села Заруддя, що на Полтавщині, протягом 1929–1931 рр. Показано нищення радянським політичним режимом у кінці 1920-х–початку 1930 рр. духовних, моральних, суспільно-економічних засад традицій українського села на конкретно історичному прикладі.

Злочин Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. проти української нації, організований диктатором сталінін, знищив 10,5 мільйонів українців. Розкуркулення, колективізація, депортації, розстріли та штучний голод – складові злочину Голодомору-геноциду 1932–1933 рр., в основі чого лежить дефініція «нищення».

З кінця 1920-х років в українському селі формується командно-репресивна система управління, яка була направлена як на знищення українського національно визвольного руху, так і остаточного знищення основ української держави.

На початку 1928 року політбюро цк вкп(б) приймає репресивні постанови як-то: «Директива ЦК ВКП(б) парторганізаціям про хлібозаготівлі», «Директива ЦК ВКП(б) місцевим організаціям про посилення заходів по хлібозаготівлям», які націлюють на примусове вилучення зерна у селян, а в разі невиконання – вимагають застосовувати репресії, аж до арешту. У контексті проблеми важливим постає динаміка процесу нищення заможного виробника (розкуркулення), як однієї із складових злочинної геноцидної політики тоталітарного режиму, спрямованої проти української нації.

Історіографія. Хронологічно заявлена тема постає у загальній картині історії впровадження, розвитку, згорання НЕПу. Однак, як у радянській так і у історіографії періоду відродження Української незалежної держави, проблеми, пов'язані з процесом виходу з НЕПу, не набули подібної актуальності серед дослідників, як зокрема тематика, пов'язана із запровадженням принципів НЕПу чи їх подальшим поглибленням. Клеймо «табу» було накладене саме на вивчення процесу згорання НЕПу. Саме в цей період комуністичний режим відкрито застосовує командно-репресивні методи управління суспільством для утвердження диктатури, тобто одноособової влади тирана сталіна.

На історіографічні дискусії періоду розпаду срср впливала криза методологічних підходів конкретно-історичних досліджень. Українська історіографія відродженої держави відмовлялася від марксистсько-ленінської методології. Західна історіографія у напрацюваннях про сталінський терор в срср значну увагу приділяла жорстким антигуманним методам комуністичного режиму стосовно українських хліборобів (фермерів) в частині навернення їх на «соціалістичні рейки», за-

стосовуючи політичний контроль і повсякденний терор (Арендт Х., 2005). Роберт Конквест у дослідженні «Жнива скорботи» визначає, що застосування репресій проти українського селянства розумілося радянським комуністичним режимом головним важелем у досягненні бажаних хлібозаготівель та здійснення колективізації, що і привело до Голодомору 1932–33рр. (Конквест, 1993). Суспільно-політичні процеси в українському селі кінця 1920-х років залишалися поза увагою автора.

«Архівна революція» стимулювала авторський пошук, наповнення доказової бази суттєвим фактажем. Дослідники відкривали суспільству через призму власного бачення правду, замовчувану десятиліттями комуністичним режимом, про нищення людського потенціалу, незгідного з політичним режимом, про знецінення людського здоров'я і життя (Кульчицький С., 1996; Калакура Я.С., 1998; Подкур Р.Ю., 2000).

Системне дослідження репресивних заходів, що реалізовувалися тоталітарним режимом в українському селі протягом 1925–1939 рр., проводить Наталія Романець (Романець Н.Р., 2014).

Автори колективної монографії (С.А. Калінкіна та ін., 2017) з'ясовують суть «великого перелому» на селі, розкривають репресивно-каральну політику комуністичного режиму проти українського села, у 1929–1933 рр.

Виходячи з наявних конкретно-історичних досліджень, важливо дослідити особливості процесу виходу з НЕПу. Пропоноване дослідження має на меті дослідити динаміку нищення економічних свобод українського сільського товаровиробника, гаранта стабільності суспільно-політичного, економічного сектору держави – середнього класу. Події досліджуються на прикладі конкретного села Заруддя, що на Полтавщині протягом 1929–1931 рр.

Село Заруддя лежить в степовій зоні, на березі річки місцевого значення Крива Руда, яка впадає у річку Псел, неподалік його злиття з могутнім Дніпром. Це за 90 км на південний захід від Полтави. Село мало чотири вулиці. Територія села умовно поділялась на Гору, Низ, Новоселівку. Земельний масив навколо Заруддя складався переважно з чорнозему. Деякі прибережні частини річки Крива Руда покривали солончаки – непридатні для землеробства.

Після скасування у 1861 р. кріпосного права переважна більшість селянських родин отримали за викуп недостатні для забезпечення продовольчих і грошових потреб сім'ї ділянки землі, які до того перебували у поміщика польського походження Галецького. Можливістю, які відкривала Столипінська аграрна реформа у царській Росії (1906–1910рр.), найбільше з поміж інших, скористався український селянин. Деякі селянські родини, серед них родина Бабія, виїхали на так звані «розкоші» – освоєння земель на Далекому Сході. Кілька зарудянських селянських родин: Маклаков Тихін, Маклаков Йосип, Маклаков Костя, Моргун Петро, придбавши землі через Селянський банк, заснують хутори Маклакових та Савранівський. У селі мешкали заможні селянські родини: брати Краснокутські: Антон, Іван, Яків; Моргун Федір (батько) і Моргун Парфентій (син); Краснокутський Іван Андрійович; Краснокутський Іван Антонович; Моргун Павло Гнатович; родина Присяників; родина Тараненків, відома громадсько-політичними і державними діячами братами – Корнієм і Семеном.

Після жовтневого перевороту 1917 р., більшовики вже у 1918 р. розподіляють поміщицькі землі. За переказами мешканців Заруддя, члени заможних хуторських родин залишають Заруддя, їхні землі, як і землі поміщика Галецького,

підлягали розподілу серед безземельних та малоземельних. Наділяли землю на кожного їдока.

Військові вторгнення окупаційної армії більшовиків в Україну і в Заруддя (1918–1920 рр.) позначалися впровадженням політики так званого «воєнного комунізму», коли «воєнно-комуністичними» методами забезпечували вилучення продуктів харчування, так звану «продрозкладку».

Продрозкладка була нефіксована, а тому її вилучали за суб`єктивним визначенням членів продзагонів. Подібне зухвальство окупантів викликало протест українців, вищим проявом якого ставав український національно-визвольний рух, що охопив всю територію України.

У березні 1921 року радянський політичний режим радикально змінює систему оподаткування на селі. Замість продрозкладки впроваджують фіксований продподаток – нову економічну політику (НЕП).

На середину 1920-х рр. помітно відроджуються продуктивні сили на селі. Українські хлібороби стали охоче працювати на землі, так як були зацікавлені в результатах своєї праці. Поля оброблялись, збіжжя збиралося більше. Вільна торгівля, багатоукладність економіки сприяли господарському відродженню села, стимулювали господарську ініціативу українських-виробників. «Гарно жилося людям мого села до колективізації, як я пам`ятаю і як розповідали мені мої тато, мама», – пригадувала Волювач Лідія Андріївна, 1921 року народження, мешканка Заруддя (Ганна Капустян, 2017, с. 53). За роки НЕПу декому з господарів вдалося обжитись, придбати худобу, інвентар, навіть паровий. Так, на селі заговорили про господарську вдачу селянина-бідняка Івана Буркала, якому вдалось придбати навіть шарабан (вид відкритого візка з дерев`яними сидіннями, запрягався кіньми, використовувався для прогулянок, поїздок до церкви, на ярмарок тощо). Розбагатів він, розвиваючи сільськогосподарський промисел: виготовляв мотуззя, налигачі, вірьовки з конопель та прядива, і продавав щотижня на ярмарку.

Заможний житель Лиходій придбав парову машину молотарку, інші у складчину – кінну молотарку, її ще називали «карусель», тому, що доводилось впрягати 3–4 коняки і водити по колу.

У селі був приватний магазин. Там продавали: сіль, мило, сірники, засолену рибу, цукерки, пряники, халву, горілку. Іноді урізноманітнював асортимент товарів мобільний магазинчик на колесах, господарем якого був єврей на прізвище Зелик з Кременчука.

Влітку на околицях села лаштували гойдалки, де збиралися дівки й парубки. «А вже сміху та пісень тоді було багато», – пригадувала Волювач Лідія Андріївна, 1921 року народження, мешканка Заруддя (Ганна Капустян, 2017, с. 54).

Помітним на фоні загального піднесення господарської активності і бажанням працювати, спостерігалась кричуща невідповідність між цінами на товари промислового та сільськогосподарського виробництва. Окупаційний режим був зацікавлений у такому співвідношенні цін на товари промисловості та сільського господарства.

Суттєвий зиск від цінової різниці нібито вкладався у розвиток «соціалістичної індустріалізації». Оскільки заготівельні ціни були занижені, українці не повезли хліб на ринок узимку 1927–1928 рр. Так, у 1928 році хліб приймали по ціні пшениці – 8 крб. 27 коп. за центнер, тоді як середня ринкова ціна складала 25 крб. 64 коп., а в 1929 році ринкова ціна хліба досягла 36 крб. 70 коп. (М.А. Якименко, 1993, 45).

Рубіжними у стосунках українського виробника та окупаційної «влади» виявилися 1928–1929 роки. Загальний наступ радянського політичного режиму на українське село, розпочатий у кінці 1920-х років, супроводжувався на кількох важливих для села сегментах: знищення української церкви, економічні та політичні репресії, примусова колективізація, депортації та Голодомор 1932–1933 рр.

У Зарудді церкву закрили восени 1929 року (АУ СБУ ПО, 10993, арк.15). Навколишні села входили до Солоницького і Василівського церковних приходів. Останній обслуговував село Заруддя. У степу між селами Заруддя і хутором Сірівка стояла невеличка церква. Уповноважений з району організував комсомольців села для її закриття. Пригадують люди: Марфа Безугла стала гойдатися на церковному кадилі і саме тоді оганьбилась: у неї невимушено відбулось сечовипускання. «За це її Бог покарав», – судили люди. Трьохсвятительську церкву у с. Василівка перетворили на клуб. Архангельсько-Михайлівська церква у с. Солонича проіснувала довше. Її зліквідували після Другої світової війни.

Згодом взяли за нищення заможного українця. Тяжко працюючи, заможні родини цінували час, дбали про власний достаток, прагнули дати освіту дітям, робили матеріальні пожертви на церкву, бідним односельцям. Такі люди користувались авторитетом серед мешканців села, їх цінували за вміння господарювати, за освіченість.

Кобеляцька В.Д. згадувала: господарство її батька під час колективізації визначили середняцьким. Родина найману працю у господарстві не застосовувала, але їх розкуркулювали двічі – у 1918 році господарство дідуся: землю лишили, а на дві підводи склали надбане добро і вивезли з двору та у 1930 році розкуркулили господарство батька, який став спадкоємцем господарства дідуся (Ганна Капустян, 2017, 67).

Комуністичний режим задля здійснення «широкомасштабного експерименту соціальної інженерії» в українському селі потребував виконавців. У 1920 році в українському селі створюють комітети незаможних селян (комнезами, кнс), які проіснували до 1933 року. На початку своєї діяльності комнезами займались розкуркуленням заможних родин та різного роду реквізіціями на селі, конкурували з сільськими радами щодо здійснення адміністративних функцій на селі. Така практика продовжувалась до 1923 р., коли постановою пленуму ЦК КП(б)У (29–31.10.1923 р.) «Про комнезами» (Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, 1976, 278–281) їх було переведено від статусу державної організації до розряду громадської організації, вилучивши адміністративні функції з їх діяльності. Однак, на кінець 1920-х років, у період запровадження «надзвичайних заходів», коли почали згортати НЕП, комуністичний режим відроджує діяльність комнезамів. Режим прагнув приборкати опір заможних українців на селі, руками так званої «селянської бідноти». Так, відповідно до постанови вуцк і рнк усрр від 3 липня 1929 року 25% штрафу і грошей, отриманих від продажу майна з торгів, перераховувались у фонди кооперування і колективізації бідноти. У такий спосіб влада спонукала незаможних бути зацікавленими в експропріації заможних (Колективізація і голод на Україні. 1929–1933, 101–102).

5 січня 1930 року ЦК ВКП(б) приймає постанову «Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву», у якій обґрунтовується перехід від «політики обмеження експлуататорських тенденцій куркульства до політики ліквідації куркульства як класу» (КПСС в резолюціях..., 72).

У селі Заруддя кампанію по розкуркуленню заможних господарств очолював голова сільської ради, члени бригад по організації колгоспів, до яких залучали членів сільського комітету незаможних селян, місцевих активістів, серед яких особливо заповзятими були Пилип Неїченко, Сварієнко Михайло, Сіренко Михайло (Шанталь – вуличне прізвисько). Загальне керівництво покладалося на уповноважених, які прибували з Кременчука, зазвичай це були працівники партійних, радянських установ, чи органів міліції та одпу Кременчуцького району.

На початку березня 1930 року в с. Зарудді був організований колгосп імені Чубаря. Напередодні у село прибув із Кременчуцького району уповноважений на прізвисько Двірник Павло Опанасович. Зібрали людей на збори. Почав переконувати, як гарно буде жити за колгоспу. На зборах виступив селянин Андрій Плєскач, якого громада напередодні відряджала до сусіднього колективізованого села переймати досвід. Він розповів, як гарно живуть у колгоспі, але на пропозицію написати йому заяву про вступ до колгоспу всіляко відмовлявся, сказав, що подумає.

Колгосп все ж таки організували, він проіснував кілька днів і «розбігся», як згадували старожили. Відсутність матеріально-технічної бази, а саме: технічне оснащення, господарські приміщення – комори, стайні, корівники – викликало обурення і розчарування навіть у тих, хто щиро бажав об'єднатися у колективні господарства. Людей зачіпало за живе безгосподарське, жорстоке ставлення до власних, тепер усупільнених тварин. Жінки скаржились: «Ми наших корів подібно до дітей пестили, а тепер вони змушені переносити важкі муки».

У розпал шаленого наступу на українців-одноосібників (початок весни 1930 року) з'являється сталінська стаття «Запаморочення від успіхів» (И.В. Сталин, 1949, 191–199). У селі її зміст сприйняли як можливість добровільно виходити з колгоспів, організованих переважно у примусовий спосіб. Приводом розпустити примусом створений колгосп у Зарудді став «жіночий бунт». До півсотні жінок села, обурених незадовільними умовами перебування власної усупільненої худоби у колгоспі, зібралися, гуртом прийшли до колгоспної бригади, повідбивали замки з дверей пристосованих приміщень, куди загнали їхню худобу, забрали власну худобу назад до власних осель. Тоді ж вони забрали і сільсько-господарський інвентар, що належав їм (АУ СБУ ПО, 4683, арк. 7).

Через кілька місяців після невдалої спроби організувати у Зарудді колгосп, у грудні 1930 року заарештовують Якова Савовича Краснокутського. 22 лютого 1931 року, напередодні весняної посівної кампанії і нової хвилі примусової колективізації, арештовують заможних українців Маклакова Самсона Тихоновича – 35 років, Волювача Тимофія Матвійовича – 43 роки (АУ СБУ ПО, 10993, 4683). Чому саме в цей час? Очевидним є те, що грудневий 1930 року пленум ЦК ВКП(б) директивно накреслив «охопити колективними господарствами степову частину України протягом 1931 року», – це означало завершити тут суцільну колективізацію і ліквідувати заможних українців як клас. Село Заруддя, будучи степовим селом, підпадало по термінам під цю директиву. Терор по ліквідації «куркульства» як класу у Зарудді розгорнули в кінці 1930 р. – навесні 1931 р. На місцях «під керівництвом парторганізацій, ...долаючи усілякі контрреволюційні виступи куркульства» приступили до виконання в рази збільшених хлібозаготівельних планів.

Архів Управління СБУ по Полтавській області зберігає кримінальну справу арештованого заможного жителя із Заруддя – Краснокутського Якова Савовича, яка представляє динаміку політичних репресій. 2 листопада 1930 року пре-

зидія Зарудянської сільради на своєму засіданні розглянула питання «Про стан виконання верхівкою села плану хлібозаготівлі». На президії було зазначено, що Краснокутський Я.С. недовиконав 100 пуд. накладеного на нього плану хлібозаготівель, а також не міг виконати трудгужповинність (місцевий транспортний податок – авт.), тверді завдання по м'ясозаготівлі, одноразовому збору, не придбав акції трактороцентру, не сплатив внески по землевпорядкуванню. Прийняте рішення гласило: «Беручи до уваги інформацію голови сільської ради Мелешка, він же голова Центральної комісії по хлібозаготівлі, що вищезгаданий громадянин злісно не виконав доведеного до нього плану, примінити закон уряду від 3 липня 1929 року і накласти штраф, таким чином Краснокутському Я.С. в двохкратному розмірі 200 крб.» (АУ СБУ ПО, 10993, арк.4).

3 липня 1929 року вуцвк і рнк усрр прийняли постанову, яка гласила, що 25% штрафу і грошей, отриманих від продажу майна з торгів, перераховувались у фонди кооперування і колективізації бідноти. Таким чином, режим матеріально стимулював незаможних до проведення «експропріації» майна у заможних односельчан. Відповідно до цієї постанови надавались права сільрадам самостійно накладати «штрафи адміністративним порядком у межах до п'ятикратного розміру вартості хліба» на ті господарства, які уникатимуть добровільно виконувати хлібозаготівлі. Якщо господар не виконає подібні рішення сільської ради, то таке господарство буде продано на аукціоні (Колективізація і голод на Україні. 1929–1933, 1992, 102).

Доля заможного селянина Краснокутського Я.С. далі розвивалась згідно сценарію, підготовленого тоталітарним режимом для українських виробників сільгосппродукції. Зрозумілим було те, що знищене на цей час непомірними податками його господарство не в змозі було виконати нереально визначений хлібозаготівельний план, а тим більше подвоєний накладений на нього штраф.

Щоб остаточно знищити господарства заможних українців, комуністичний режим вдавався до кратованого оподаткування («кратування»). 27 листопада 1930 року Зарудянська сільська рада надала довідку, яка підтвердила соціальний стан Якова Краснокутського як «куркуля». Його господарство розкуркулювали ще у 1921 році. На початок 1930-х років воно фактично було знищене надмірними податками впродовж останніх років, і констатувати сільській раді про його заможність не доводилось. Тому сільська рада надавала дані про матеріальний стан Краснокутського на 1917 рік: «До революції мав 32 дес. землі, паровий гарнітур, жатку, сівалку, вітряний млин, сільськогосподарський реманент; будівлі: хата, амбар, сарай, повітки, клуня; із худоби: 6 шт. коней, 3 корови, гульовий скот – 5 штук, 5 штук свиней; наймав двох осіб строкових та 5 сезонних. Йому було доведено твердого плану хлібозаготівлі 450 пуд. На 27.XI.1930 р. він виконав 361 пуд., – довідка закінчується вердиктом. – Взагалі Краснокутський Я.С. небажаний елемент, який в мент переходу ріжних банд у 1920 році брав участь в організації заходів проти Радянської влади. В сучасний мент теж вороже ставиться до всіх проводимих радміроприємств (заходів радянської влади – авт.)... На думку сільської Ради, це господарство в останньому році, беручи до уваги злосність не виплати податків, підлягає остаточній ліквідації як кляси» (АУ СБУ ПО, 10993, арк.4). Господарство Краснокутського Я.С. відразу описують і продають з торгів.

7 грудня 1930 року Краснокутського Я.С., 1887 р. н., було заарештовано. Цього ж дня йому пред'явили звинувачення по ст. 54-10, 54-13 КК УСРР у тому, що «він у 1920 році організував загін із заможних селян в с. Зарудді і виступив

проти червоних загонів. Проводив агітацію серед селян не здавати хліба державі, цим і розвалив колгосп. На ринку розпродав особисту худобу за що було виключено з колгоспу». Однак, Краснокутський заперечував власну причетність до організації загону. Він пояснив, що у селі в 1921 році був загін із заможних селян, де він був рядовим учасником (АУ СБУ ПО, 10993, арк.4).

Протокол допиту Краснокутського зафіксував свідчення сільських активістів, прихильників комуністичного режиму. Свідки: Неїченко Пилип Павлович, Сіренко Михайло Мусійович, Мелешко Іван Хомич по заготовленому шаблону твердили, що «до заходів радянської влади, як-то – хлібозаготівлі та ін. арештований ставиться вороже, ніколи не погоджувався з заходами радянської влади, вважав їх неправильними і був чужим елементом для радянської влади; хліб довелось брати під тиском. Бідняки, бачачи, що Краснокутський не здає хліб, і собі робили так само. Взагалі, він, Краснокутський, є найзапеклішим противником радянської влади» (АУ СБУ ПО, 10993, арк.4).

7 грудня 1930 року, в день арешту, на допиті, Краснокутський засвідчував: «У 1920 чи 1921 році в нашому селі організували загін із заможних селян під керівництвом Моргуна та Мочайла (яких було розстріляно). Був рядовим членом цієї організації, за що мене призивали до волревкому, згодом я був звільнений.

Стосовно хлібозаготівель і організації колгоспу я не агітував проти, а іноді казав, що радянська влада робить неправильно, що накладає побагато хліба на селян, які не в змозі такої кількості хліба виконати перед державою. Наприклад, я молотив 314 пудів хліба, а на мене наклали 450 пудів. Весною 1930 року я вступив в СОЗ, де пробув до травня 1930 року, а потім мене викинули за те, що ... я не передав до СОЗу воли, а продав їх на приватному ринку... В колективі я лише читав статтю Сталіна, що СОЗи це є добровільні об'єднання і можна з них також добровільно вийти, а після чого всі члени СОЗа розбіглися і СОЗ більше не існував» (АУ СБУ ПО, 10993, арк.17).

30 квітня 1931 року слідчий, що вів справу Краснокутського, дійшов висновку: «Попереднім слідством доведено, що куркуль Краснокутський Я.С. ставив перед собою завдання зриву заходів, які проводила радянська влада на селі, внаслідок чого ці заходи зривались. Організовані СОЗи переважно розпадались, а тому пропоную справу по звинуваченню Краснокутського Я.С. в злочинах, передбачених ст. 54-10 і 13 КК УСРР направити до судової трійки при Колегії ДПУ УСРР із застосуванням до Краснокутського Я.С. соціального заходу – розстріл» (АУ СБУ ПО, 10993, арк.18).

На цій сторінці заведена кримінальна справа на Краснокутського обривається, лише короткий лист на адресу ДПУ в Полтавській області від 17.07. 1936 року з Сев-Лагу інформує про те, що його «було виселено на Північ в адміністративному порядку у період масового виселення» (АУ СБУ ПО, 10993, арк. 19). Це засвідчили і місцеві мешканці, свідки тих подій: Я.С. Краснокутського з дружиною Лукією Федорівною і двома неповнолітніми синами, а також Федора Моргуна з дружиною Палажкою Іванівною було виселено в терміновому порядку на північ Уральської області. Звідти вони з розпачем писали родичам у рідне село: «Тут тільки небо та земля» (Ганна Капустян, 2017, 62). Історія доль репресованих земляків буде продовжена після закінчення Другої Світової війни. Мешканець с. Заруддя Мочайло Петро Андрійович, 1922 р.н., відбуваючи покарання за перебування на примусових роботах у Німеччині під час Другої Світової війни у м. Первоуральську, зустрів випадково у місцевому магазині виселеного

односельчанина Якова Краснокутського. Яків першим запитає у Петра: «Чи ти часом не син Андрія Єгоровича Мочайла?», тобто батька Петра, якого він, Яків, запам'ятав ще з тих часів. Це була зворушлива зустріч земляків, розділених діями злочинного репресивного комуністичного політичного режиму.

Старий Федір Моргун не міг змиритися з принизливою долею репресованого і виселеного на Урал. Він звідти пішки добирався додому, щоб, повернувшись восени 1932 року в село, через кілька днів померти на рідній землі (Ганна Капустян, 2017, 62).

Інші заможні зарудянські родини залишають домівку, рідне село і губляться на новобудовах соціалістичних п'ятирічок: три родини Невмиваків (9 осіб), родина Моргуна Парфентія (5 осіб) – переїздить до Дніпропетровська, родина Маклакова Олександра (6 осіб) – виїхала на Донбас, брати Тараненки: Семен та Корній – до Харкова (згодом очолюватимуть управлінські державні і наукові установи Української соціалістичної республіки і потраплять під великий маховик політичних репресій 1937 року), родина Моргуна Павла Гнатовича опиниться у сусідньому містечку Кобеляки. Залишать село родини Просяників, Краснокутського Івана Андрійовича, Краснокутського Івана Антоновича.

Щодо заарештованих 22 лютого 1931 року заможних селян із с. Заруддя Маклакова Самсона, Волювача Тимофія, Народний суд кушчової камери Кременчука 27–28 серпня 1931 року розглянув справу про звинувачення їх за ст. 54-10 КК УСРР у проведенні підривної роботи в колгоспі, дезорганізації мас з метою розвалити колгосп. Про те, що підсудні не відповідали жодному пункту соціального статусу куркуля, визначеному ст. 29 «Положення про єдиний сільськогосподарський податок», звісна річ, розуміли представники влади, а тому сільська рада надавала довідки про матеріальний стан арештованих на 1917 рік. Зокрема, Маклаков Самсін Тихонович: «До революції у батька мав: хата, 4 повітки, клуня, пара волів, корова, коней не було, 0,5 віялки, 0,5 жатки, землі 30 дес.; батька під час революції розкуркулили, від батька відійшов у 1924 році». Волювач Тимофій: мав «до революції 40 дес. землі у батька, 2 пари волів, кінь, корова, свині, хата, сарай, клуня, дві повітки, хлів, саж, член спілки хліборобів-власників. Під час революції розкуркулений. У Червоній армії не перебував, в бандах не був. Закінчив народну школу, позбавлений виборчого права, був членом колгоспу, але вийшов по заяві» (АУ СБУ ПО, 4683, арк. 3–4). Судовий вирок був для всіх однаковий: позбавити волі кожного на 5 років, а наступні 5 років не дозволялось проживати в Україні. Цей вирок винесено на основі показань свідків: Ковалю, Неїченка, Сіренка, які вірно прислужувалися більшовицькій владі. Інші свідки, порядні, совісні люди (а саме так їх характеризували односельчани): Гончар Г.Ю., Маклаков Павло Йосипович, Моргун Павло Іванович, Просяник Яків Никифорович, Мочайло Павло Г. заперечували факт причетності цих людей до розвалу колгоспу. Свідок Просяник Яків Никифорович аргументував свої думки щодо провалу кампанії колективізації: «У колгоспі з початку його організації не могли налагодити роботу, не вміли керувати і тому він розпався, особливо коли почули про статтю Сталіна» (АУ СБУ ПО, 4683, арк.17). Засуджені винними себе не визнають, подають касаційні скарги 14 вересня до Полтавського міжрайсуду, який залишив вирок в силі. Генеральний прокурор УСРР опротестував це рішення. 7 лютого 1932 року Найвищий Суд України пом'якшив вирок, констатуючи, що «висновки Нарсуду щодо засуджених в агітаційній діяльності, наслідком якої весною 1930 року було частково зірвано колективізацію та розвалено колгосп

у с. Зарудді, цілком достатньо стверджуються даними слідства по справі, але зважати на те, що агітація проти колективізації тепер не є вже так соціально небезпечною... належить визнати міру соцзахисту за надмірно суворо та не викликану доцільністю». Однак Найвищий Суд ухвалив визнати їх винними в скоєнні злочину за ст. 54-10 КК УСРР, звинувативши їх у «проведенні підривної роботи з метою розвалу колгоспу», та позбавити волі в загальних місцях ув'язнення та обмеженими в правах по три роки кожному. 22 квітня 1932 року засуджених було відправлено в Сев-Лаг (Северные лагеря) ОДПУ (АУ СБУ ПО, 10993, арк.19).

Після відбування покарання у село повернувся лише Тимофій Волювач, який ніколи ні з ким не ділився враженнями про своє перебування у таборі, про це згадував мешканець села Заруддя Гончар Данило Антонович, 1911 р.н.

Висновки. З тих пір непростий і болісний шлях пройшли зарудяни задля усвідомлення, бодай хоч не на усі 100%, того стану бесправ'я і приниження особистості, порушення прав людини і громадянина, яке чинив радянський політичний комуністичний режим, формуючи командно-репресивну систему управління з кінця 1920-х років. Внаслідок чого було завдано непоправних втрат у духовних, моральних, суспільно-економічних засадах традиційного українського села. Важливими чинниками усвідомлення цих важливих для кожної людини постулатів є історична пам'ять поколінь.

Список джерел та літератури

1. АРЕНДТ Х. , 2005, Джерела тоталітаризму. Київ: Дух і літера.
2. АРХІВ УПРАВЛІННЯ СБУ ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ (АУ СБУ ПО). Основний фонд слідчих справ. Спр. 4683.
3. АРХІВ УПРАВЛІННЯ СБУ ПО ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ (АУ СБУ ПО). Основний фонд слідчих справ. Спр. 10993.
4. КАПУСТЯН ГАННА, 2017, Пам'ять 33-го кличе молодих: спогади свідків і слово історика (науково-пошуковий проект): монографія 3-є вид., переробл. та допов. Кременчук: ПП Щербатих О.В.
5. КАЛАКУРА Я.С., 1998, Особливості джерелознавчої критики архівно-слідчих документів. Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання: зб-к наук. праць. К: С. 19-23.
6. КАЛІНкіНА С.А. та ін., 2017, «Великий перелом на селі». Фінал селянської революції (1929-1933). Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького.
7. КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ І ГОЛОД НА УКРАЇНІ. 1929-1933, 1992. Зб-к док-тів і матеріалів. Київ: Наукова думка.
8. КОНКВЕСТ Р., 1993, Жнива скорботи. Радянська колективізація і терор голодом. Київ: Либідь.
9. КУЛЬЧИЦЬКИЙ С., 1996, Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). Київ: Основи.
10. ПОДКУР Р. Ю., 2000, За повідомленнями радянських спецслужб. Київ. Рідний край.
11. РОМАНЕЦЬ Н.Р., 2014, Репресивна політика радянської влади в українському селі (1925-1939). Кривий Ріг: Вид. Р.А. Козлов.
12. ЯКИМЕНКО М.А., 1993, Українське село: сім десятиліть перебудови. Полтава.

Назар Мухачов,
голова Руху «Українська сила»,
головний редактор газети «Сурма»

ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРЕМОГИ

Я дуже вдячний науковцям, дослідникам, громадським діячам, представникам засобів масової інформації, які піднімають тему Голодомору-геноциду, причому піднімають правильно з точки зору україноцентричних акцентів. Але я хочу повернути ракурс нашої дискусії обговорення до трохи важливіших, скажемо так, речей.

Потрібно завжди, певною мірою акцентувати увагу, коли ми обговорюємо злочини чи будь-які дії наших ворогів, спрямовані на руйнування української держави та нації, на створення передумов для його знищення. Ми повинні пам'ятати та дуже чітко розуміти і усвідомлювати, що вороги завжди залишаться ворогами, а не розпочинати такий свого роду «плач ярославни».

Питання в тому, як ми їм будемо протидіяти і коли ми говоримо про Голодомор то акцент треба перенести з того, що це не просто трагедія, а це в першу чергу злочин, колективний злочин, цинічний, добре продуманий та високо організований.

Тому, коли ми говоримо про злочин з точки зору юридичної категорії, однією з найважливіших складових злочину є поняття мотиву та умислу. І, власне, через розуміння, через глибинне розуміння мотиву і деталізовано розписаного умислу, ми вийдемо на всіх співучасників цього злочину.

Не обмежуватися прізвищами сталіна й інших виродків найвищого порядку, скажемо так, бо співучасників було набагато-набагато більше. Також виникає питання: хто був глибинними організаторами цього злочину? Насправді, це надзвичайно важливо знати. Крім того, Голодомор, як найбільша насправді трагедія відомий нашій цивілізації і як найстрашніший злочин. Іншого такого злочину за своїми масштабами не було в світі. Одночасно знищили більше 10 млн українців варварськими методами, раніше в історії сучасної цивілізації такого не було. Саме це повинно було стати певною передумовою для української люстрації.

Задам далеко не риторичне запитання: чи мають моральне право нащадки організаторів і виконавців Голодомору керувати Україною? Чи проводилась люстрація за таким критерієм, чи піднімалися такі питання взагалі? Відповідь на ці питання необхідно знайти саме зараз, під час повномасштабної війни з зовнішнім екзистенційним ворогом, як тут правильно було зазначено. Але, знову ж таки, крім зовнішнього екзистенційного ворога у нас є внутрішній ворог, який із тим зовнішнім дуже сильно насправді споріднений, і цю спорідненість не бачити зараз – це просто насправді не поважати тих, хто віддав та віддає життя за незалежність України.

Дуже правильний акцент на самому початку нашої зустрічі сказав пан Павло Мовчан з приводу продажу землі: «голодомор виник не тому що земля не народила продукцію, а тому що вона була вивезена, Яка різниця чи вона буде вивезена більшовиками, чи вона буде вивозитись так званим «ефективним приватним власником», якого будуть охороняти собаки «авакова». А якщо хтось думає, що в ХХ столітті таке неможливо, то це брехня, тому що

є приклад Мадагаскару, який годував майже третину Африки. А зараз на Мадагаскарі найвищий індекс голоду в світі за офіційними даними. Це сталося після розпродажу їхньої землі і переходу її до «високоєфективних іноземних власників». Тому ми опинилися перед колосальною загрозою: відбувається обезземелення українців, втрата землі; і не тільки втрата землі, а ще й втрата Україною середньострокової та довгострокової перспективи для розвитку українського народу. А це становить загрозу насправді не меншу, ніж московські танки. Тому що танки героїчно зупинено нашими воїнами, а оця повзуча, така прихована загроза в недалекому майбутньому знищить Українську державу. Тому і в даному випадку треба проводити паралелі та науково аналізувати події та факти, розуміти причини та явища. Принцип один – все має свої причини, без причин явищ не існує.

Якщо ми візьмемо Україну станом на 1991-й рік і Україну зараз, то нас же в якийсь спосіб довели із стану високо розвинутої держави з третім ядерним потенціалом до стану, коли ми себе не можемо захистити. А в цей час, під час війни, виривають залишки національного багатства, знищуючи перспективу України як незалежної держави.

В даному випадку я хочу перейти на ще один акцент. Не можна все «перекидати» на москву. Те що відбувалося тут і продовжує відбуватися – це не тільки москва. Насправді, ми в такий спосіб приховуємо частину наших ворогів та певною мірою не поважаємо пам'ять тих, хто поклав своє життя заради України.

Якщо ми говоримо про дослідження Голодомору, то я глибоко вдячний пані Олесі Стасюк, Володимирі Сергійчуку, всім іншим дослідникам. Я не з усіма знайомий особисто, але підтримую те, що Ви професійно підняли цю тематику та правильно розставили акценти. Але зараз я хочу звернути Вашу увагу на інше. Ми повинні зрозуміти, що нападки на науковців здійснює не лише кремль, а й колективно та синхронно пробує впливати московська «п'ята колона» та ті, хто контролюється глобалістами, так звані «соросята», які сидять на жирних грантах. Наукова спільнота, українська громадськість повинна бути уважною та реагувати на антиукраїнські прояви. Цього не можна не помічати, це видно навіть не озброєним оком.

І тут питання полягає в тому, що ми повинні глибинно переглянути наші погляди щодо наукової еліти. Бо хто, як не наукова еліта повинна донести правильні акценти до суспільства, до українців, будити їх і пояснювати, що відбувається.

А у нас натомість тривалий проміжок часу відбувалося обговорення «думок» промосковського професора Кульчицького чи його учня – Геннадія Ефіменка та ін., чи ще когось іншого, проплаченого насправді антиукраїнця. Але якщо ми поглянемо на війну ширше – як на світоглядний рівень війни, який є набагато глибшим, то на цьому рівні війни діяльність Кульчицького, викладена в тих трьох листах, які зачитував пан Володимир Сергійчук, – надзвичайно глибинна антиукраїнська діяльність. І це чітко видно. А тепер задайте собі ще одне не риторичне запитання: якщо є московський окупант, солдат окупаційної армії, для нас є очевидним, що він підлягає знищенню. То хто приніс більше шкоди для українського народу: такі як Кульчицький чи якийсь рядовий «алкоголік-бомж» в окопах лнр/днр. Це далеко не риторичне запитання, тому що ми своєю толерантністю довели країну до стану абсурду. Насправді ми маємо колективну результуючу всієї нашої діяльності, всіх нас. І нам потрібно зараз

робити з цього висновки. Завершаючи свій короткий виступ, я хотів би сказати, що саме зараз в питанні Голодомору, як в питанні надзвичайно знаковому, феноменально знаковому для української нації, нам потрібно дуже жорстко стати на захист всіх дослідників Голодомору-геноциду українців. Стати надзвичайно жорстко, не просто на рівні академічної говорильні, яка закриється сама по собі, а на рівні набагато жорсткішому; тому що такі як «кульчицький» зі своїм внеском повинні боятися бути в Україні.

Насправді, як би це не звучало для когось нетолерантно, насправді толерантність українців до ворогів дуже сильно зменшує кількість живих Українських героїв, і ми ці уроки повинні були вже засвоїти. Дякую вам всім за увагу.

Слава Україні! Героям слава!

Валерій Швець,
доктор фізико-математичних наук, професор, академік
Академії наук вищої школи України, відмінник освіти

ГОЛОДОМОР МАВ ЗНИЩИТИ УСІХ УКРАЇНЦІВ

Я належу до останнього покоління, батьки і матері якого особисто пережили Голодомор 1932–1933 років і розповіли про це своїм дітям. Я доволі рано дізнався про цю найбільшу трагедію українського народу від матері. Протягом свого життя вона не раз поверталась до цієї теми. Все моє життя думки про причини цієї трагедії не покидали мене. Нарешті прийшов час підбити підсумок власних пошуків і спробувати надати відповідь на питання, чому це сталося.

Батько моєї матері – Василь Мясковський був заможним селянином з непоганою, як на той час, освітою. Він рано зрозумів пануючі тенденції і одним із перших вступив до колгоспу, очоливши один з п'яти колгоспів села Мошняги Балтського району, що на півночі Одеської області. Батько мого батька – Петро Швець був швидше бідняком, ніж заможним, мешкав у тому ж селі, мав велику родину і нездолане прагнення до самостійності. Обкладений неймовірними податками, як одноосібник, пройшовши через виселення з власної хати, чудом уникнувши виселення до Сибіру, у колгосп вступив можливо останнім у селі. Здавалось би різні життєві долі двох родин, але Голодомор 1933 року виявився спільною бідою для них обох. В обох родині діти пухли з голоду, обидві родини зазнали втрат. Тому дивним є число у 10 осіб, що загинули від голоду у великому селі Мошняги у 1933 році. Сама таке число містить Книга національної пам'яті України.

Два українці – один лояльний до радянської влади, інший ні, а доля їх спіткала спільна. **Висновок: ступінь лояльності до радянської влади не мав принципового значення. Вироком смерті або спасіння була етнічна приналежність людей.**

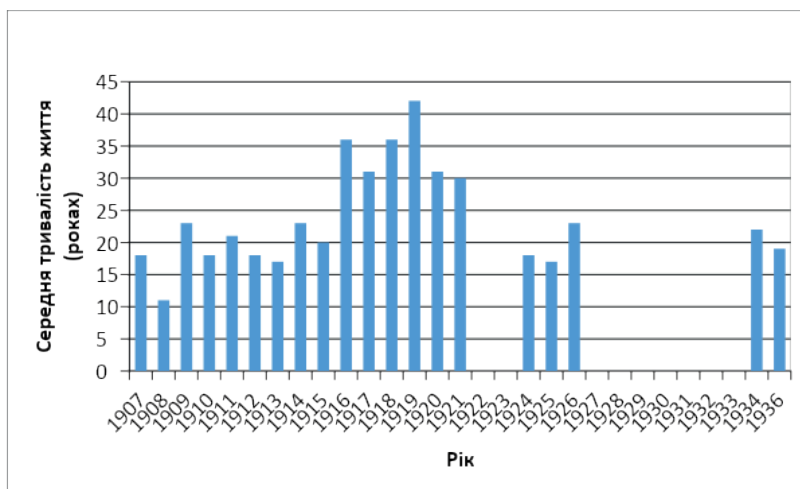
Селяни становили більшість населення України перед Другою світовою війною. Як змінилось їх життя у радянські часи порівняно з попередніми?

Досліджуючи свій родовід, я паралельно порахував середню тривалість життя у селі Мошняги. **І тут зробив перше своє відкриття.** За офіційними даними Російської імперії на кінець XIX ст. середня тривалість життя чоловіків і жінок була приблизно однаковою і знаходилась в межах 40 років. У власних розрахунках я просто додав вік всіх померлих за рік і поділив на їх кількість. Середня тривалість життя виявилась на початку XX ст. вражаюче малою – в межах 20 років (див. діаграму Мошняги). Така невідповідність офіційних даних і отриманих мною могла пояснюватись нетиповістю села Мошняги. Тому я провів відповідні обчислення для села Оленівка, що розташоване на протилежному березі річки Кодими напроти Мошняг. З невеликими відхиленнями у той чи іншій бік результат був той самий. Обчислення, виконані для довільно обраних сіл Балтського району, також давали схожі результати. З того довелося зробити висновок, що статистика клясичної Московської імперії була такою ж брехливою, як і статистика її наступниці – комуністичної Московської імперії. Тому надалі спиратимусь на дані, отримані власноруч.

Як видно з діаграми, середня тривалість життя у селі Мошняги мала від початку XX ст. тенденцію до зростання. Різке зростання відбулось у 1916 році до 36 років, а найбільшого свого значення у 42 роки вона досягла у 1919 році. У 1918 році у селі вбили священика. Це означало, мабуть, що революція доко-

тилась і до Мошняг. З цього моменту у реєстраційних книгах замість охайного каліграфічного почерку священика з'явилися каракулі малописьменної людини. У 1920 році в один день було розстріляно п'ятеро молодих чоловіків, що, мабуть, означало встановлення у селі радянської влади. Чому максимум середньої тривалості життя прийшовся на 1919 рік? Думаю тому, що у село ще не прийшла радянська влада і життя селян відбувалось за природними законами без масового насильства і реквізицій продуктів. Після 1919 року спостерігається стрімке падіння середньої тривалості життя. Вона швидко скотилась до значень, характерних для початку ХХ ст. і такою залишалась за тими реєстраційними книгами, що збереглися в архіві до початку Другої світової війни.

Проте чи такою? А що відбувалось у роки першої п'ятирічки, у роки колективізації? Тут ми стикаємось з відвертим бандитизмом. Всі реєстраційні книги за сім років – з 1927 року по 1933 рік за наказом влади були знищені. Це свідчення працівників архіву. Якою ж була середня тривалість життя у ці роки? Певне уявлення про це дає село Бензарі, розташоване впритул до Балти. Середня тривалість життя у 1936 році там склала лише

п'ять років. Що це було? Продовження Голодомору чи епідемія на фоні загального виснаження населення у попередні роки? Я не знайшов реєстраційних книг за 1922 і 1923 роки. Можливо вони також були знищені, щоб приховати наслідки голоду початку 1920-их років? Немає даних і за роки, що безпосередньо передували Другій світовій війні. Думаю, що середня тривалість життя у селах України за радянської влади у передвоєнні роки становила лише половину цієї тривалості у часи класичної Московської імперії. Отже, залучивши селян на свій бік у 1917 році обіцяною поділити між ними панські землі (приблизно 20 відс. наявної землі), більшовики згодом під виглядом колективізації конфіскували у селян практично всю їхню землю і, фактично, перетворили у рабів з низькою тривалістю життя. У селян не було паспортів, вони не мали права відлучитись з села без дозволу навіть на декілька днів, за роботу у колгоспі, на відміну від панщини, їм нічого не платили, роками їм доводилось працювати без вихідних днів. Чи слід дивуватись тому, що прихід німців у село Мошняги у 1941 році мешканці зустріли хлібом і сіллю?

А що було у часи Другої світової війни на окупованих територіях? Даних за цей період мало. Реєстраційні книги в архіві існують, але не за всі роки і не для всіх сіл. Стосовно села Мошняги я таких книг не знайшов. А от книги щодо інших сіл містили вражаючу інформацію. Середня тривалість життя на окупованій румунами території виявилась значно вищою від довоєнної – десь на рівні 1919 року. **І це було моє друге відкриття – румунський окупаційний режим був для місцевого населення меншим злом, ніж радянська влада.** У селах, де проживали мої родичі і родичі моєї дружини, роки окупації не були чорною смугою, швидше навпаки. Мені пригадуються спогади одного німецького офіцера, що служив у Дивізії «Галичина»: «Ми не повернули українським селянам землю. Єдине, що ми можемо вважати своїм здобутком – це те, що ми забирали у них лише половину того збіжжя, що забирали більшовики». Але ж більшовики забирали практично все. От вам і різниця між «страшним» німецьким окупантом і «рідною» радянською владою. Ось вам і пояснення причин Голодомору і низької середньої тривалості життя селян.

В сучасній Московії існує ціла інформаційна індустрія для приховування факту Голодомору, викривлення інтерпретації його причин і наслідків. На жаль, до цієї індустрії причетні багато істориків і публіцистів сучасної України.

Я не дискутуватиму питання був чи не був Голодомор в Україні. Я просто оціню кількість його жертв, бо їх точне визначення – це завдання для цілого науково-дослідного інституту. Існуючі натеper точки зору дають число до 10 млн осіб. Багато різних числових результатів з цього діапазону вважаються «науково обґрунтованими». За основу дослідження можна взяти статтю проф. Арсена Хоменка «Людність УРСР у перспективному обчисленні», надруковану ним у кінці 1932 року. В цій роботі на основі своєї аналізи руху населення з 1927 року він зробив розрахунок кількості населення України на майбутню п'ятирічку. Спираючись на базову кількість населення станом на 1 січня 1932 року – 32.241 млн осіб й застосовуючи відповідний коефіцієнт приросту, цей дослідник спрогнозував, що на 1 січня 1937 року в УРСР мало бути наявними 35.617 млн осіб. Але 9 січня 1937 року відбувся Всесоюзний перепис населення, який встановив в Україні тільки 28.2 млн осіб. Тобто в Україні виявилось на 7.417 млн осіб менше, ніж за прогнозом. Це число може служити реальною оцінкою масштабів катастрофи.

Проте кількість загиблих саме від голоду має бути меншою за наведене число, оскільки це число є сукупним результатом взаємодії трьох факторів. Перший з них це зниження народжуваності внаслідок різкого падіння добробуту, психологічної травми та фізичного виснаження населення. Другий – різке зростання кількості смертей від різноманітних хвороб, що вражали населення, яке пережило Голодомор. Третій – це власне смерть від голоду. Саме довільне маніпулювання цими трьома факторами і породжує різнобій у числах щодо кількості померлих від голоду людей. На мою думку, коли ми говоримо про Голодомор українців, як злочин всепланетного масштабу, не слід розрізняти перераховані фактори. Кожен з них є наслідком тих самих злочинних дій радянської влади щодо українців. Тому число 7.417 млн осіб слід дійсно вважати опорним числом для підрахунку масштабів Голодомору. Саме це пропонує проф. Володимир Сергійчук.

Результати перепису 1937 року не були визнані Сталіном за достовірні. Більшість відповідальних працівників, що керували переписом, були репресовані, деякі розстріляні. Загинув і згадуваний вище А. Хоменко. У 1939 році був проведений повторний перепис населення, який хоча і встановив зменшення чи-

сельности населення України, але це зменшення було майже на 2 млн меншим. Якому з переписів слід вірити? На відміну від інших дослідників я думаю жодному. Другий перепис був очевидною підтасовкою результатів на фоні репресій щодо попередньої команди переписувачів. Але чи були об'єктивними результати першого перепису? Цей перепис відбувся у період розкручування маховика репресій у всьому СРСР. Між пошуком правди і демонстрації своєї лояльності вищому керівництву країни практично всі керівники всіх рівнів зрозуміло обирали демонстрацію лояльності.

Чи були винятком тут керівники переписної кампанії? Думаю, що ні. Вони прекрасно розуміли, що відбувся злочин, і, думаю, намагались його максимально приховати. Їх зусилля виявились недостатніми і вони пішли під ніж репресій. СРСР від початку базувався на тотальній брехні у всьому. Правда інформація у ньому могла з'явитись лише у разі, якщо вона не зачіпала нічиїх інтересів. Можливо, ми знаємо сьогодні кількість загиблих з боку СРСР у Другій світовій війні? Сталін казав про 7 млн, М. Хрущов – про 20 млн, зараз найчастіше кажуть про 27 млн, а деякі експерти вже називають число у 41 млн

А чисельність населення сучасної Московії ми знаємо? Ви впевнені? Відомий московський історик директор Центру руських досліджень Інституту фундаментальних і прикладних досліджень Московського гуманітарного університету Андрій Фурсов стверджує, що воно менше ніж 100 млн. Отже, число у 7.417 млн осіб має бути збільшене приблизно на таке ж число, на яке результати другого перепису відрізнялись від результатів першого перепису, тобто приблизно на 2 млн. Але ж під час Голодомору в Україні шаленими темпами продовжувалась індустріалізація і в Україну сотнями тисяч завозились робітники із Московії, а у вимерлі села масово завозились сотні тисяч селян з тої ж Московії. Одне таке велике село я знаю особисто. А хіба постійний наплив прибульців з Московії не маскував вимирання корінного етносу? Звідки з'явилося на українській землі 20 відс. етнічних москвитів? Більшість з цих прибульців з'явилися саме у часи Голодомору, або у висліді Голодомору. Саме тоді були закладені етнічні корені теперішніх подій на Донбасі. Там лінія фронту якраз відокремлює ту частину Донбасу, де етнічні москвити становлять близько 50 відс. місцевого населення, від тієї частини, де їх значно менше. Скільки додамо до попереднього числа жертв? Ну, нехай лише 1.5 млн осіб. Матимемо вже приблизно 11 млн жертв.

В результаті Голодомору українців їхні етнічні території суттєво зменшились. Етнічні території москвитів суттєво зросли. Тепер від москвитів часто можна почути, що Донбас ніколи не був Україною. Насправді вони ще раз його завоювали у 1930-ті роки і, одночасно заселили, перетворивши, в значній мірі, у свою етнічну територію. Чим не мотив Голодомору – розширення життєвого простору одного етносу за рахунок іншого? Гітлер багато говорив про розширення життєвого простору німецької нації. У висліді його діяльності цей життєвий простір суттєво зменшився. Сталін жодного слова не сказав про розширення життєвого простору москвитів. У висліді його діяльності цей життєвий простір суттєво зріс. Зауважу, що одночасно з Україною Голодомор відбувався і на території Казахстану. Там загинуло до половини казахів. Правда у них забирали худобу, яка не мала жодного експортного потенціалу. Чи вписується це у викладену вище концепцію? Цілком. Україна заселялась прибульцями за свіжими слідами злочину, так як тепер активно заселяється окупований Крим. Казахстан з об'єк-

тивних причин чекав такої участі 20 років. Освоєння цілинних земель – це і було відкладене у часі подальше розширення життєвого простору московитів.

І ще одне. Коли ми говоримо про Голодомор, слід розуміти, що у європейській частині Радянського Союзу він був спрямований виключно проти українців. Але українські села були не лише в Україні. Вони були на Кубані, Ставрополлі, у Поволжі. Ці українці також не були обділені увагою влади. Мор був і на цих землях. Там, де українські села розташовувались упереміш з московитськими, вимирали виключно українські. Щоб розділити такі села, розташовані поряд, часто використовувались війська. Отже, слід говорити про Голодомор не на території України, а про Голодомор українців на всій території СРСР в місцях їх компактного проживання. Додавши лише 1.5 млн втрат на цих землях, ми матимемо приблизно 12.5 млн жертв виключно серед українців. Такі втрати відповідають втратам населення України у часи Другої світової війни – 14 млн осіб. Таким чином, українці пережили дві світові війни, а решта світу лише одну. В обох війнах втрати українців були безпрецедентними для цивілізованого світу.

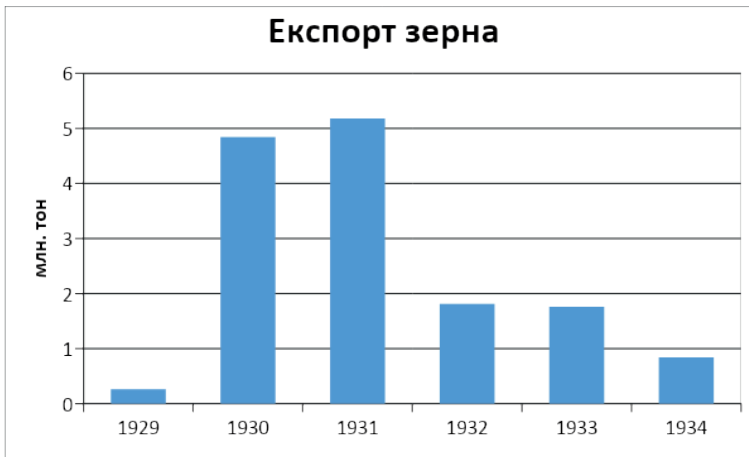
Голодомор був спровокований об'єктивною нестачею продуктів харчування, чи цілеспрямованими діями влади? Якби у селян забирали лише зерно, що мало певний експортний потенціал, то можна було серйозно говорити про економічні причини Голодомору. Але під час численних і регулярних обшуків у українських селян забирали всі наявні продукти харчування. Їм не дозволяли тримати корів і іншу худобу. Родина матері моєї дружини вижила лише через те, що тримала корову, переховуючи її у землянці. З причини конспірації траву для неї косили ночами. **Отже дії влади були спрямовані саме на те, щоб максимально збільшити смертність серед українських селян.** Це цілком вписується в розширення життєвого простору, про який теоретично так багато говорив Гітлер, і який мовчки на практиці реалізовував Сталін.

Але ж Сталін був грузином. Чи міг він перейматись інтересами московитів? Сталін був імператором дикої імперії. Умовою його власного виживання було опертя на провідний етнос імперії, який століттями доводив свою придатність до її безмежного розширення. Сталін зумів стати душею московитів не лише у 1930-ті роки, але, в значній мірі, і дотепер. Українцеві дивно спостерігати за тим, що не тільки московська чернь, але і численна рафінована московська професура не соромиться відверто демонструвати свою відданість колишньому імператорові. Безмежна експансія, світова імперія, «ідеальний» імператор-Сталін – ось коло ідей, з якими не може розпрощатись і ніколи добровільно не розпрощається пересічний московит і, навіть московит з дипломом професора. Людина, що мала за плечима лише три класи народної школи, які закінчила за шість років, і професор, що може бути у них спільного? Але, насправді, спільного може бути багато, якщо цей професор московит.

Ще раз повернемося до питання, чи був геноцид українців викликаним економічними причинами, адже в країні відбувалась індустріалізація? Потрібні були гроші, багато грошей, для закупівлі обладнання, для проектування заводів, для оплати західних фахівців тощо. Одночасно з індустріалізацією розгорталась і конфіскація земель у селян, яка на прийнятій в СРСР іншомові називалась колективізацією. Наступна діаграма «Експорт зерна» дає уявлення про експорт зерна з СРСР. 1929 рік. Колгоспів мало, селяни не голодують, але практично не продають зерно державі, експорт зерна незначний, хоча ціни на нього доволі високі.

1930-1931 роки. Колгоспів вже доволі багато, колективізація ще не закінчена, селяни у колгоспах ще не голодують, але вже відчуваються проблеми з продовольством. Зерно у колгоспах просто забирають, експорт зерна стрімко зростає, проте у Західній Європі і Північній Америці з кінця 1929 року розгортається потужна фінансова криза, ціни на зерно падають, відповідно падають і прибутки від його продажу.

1932–1934 роки. У селян конфіскована практично вся земля. Здавалося б, саме тепер виникли ідеальні умови для вилучення у них всього зерна і різкого збільшення експорту. Але слідом за фінансовою кризою, на Заході розгортається потужна економічна криза. Фермери США часто знищують врожай, оскільки продавати його не має жодного сенсу. За свідченням відомого московського економіста професора Валентина Касатонова, світові ціни на зерно у своєму мінімумі впали приблизно у шість разів. Продати зерно у економічно розвинутій країні стає практично неможливим. Саме з цієї причини, на мою думку, експорт зерна у зазначені вище роки стрімко скоротився.

Легко спростовуються численні версії радянських і сучасних московських істориків про падіння експорту через неврожай, саботаж селян тощо. Отже, у найтрагічнішому для українців 1933 році за кордон було продано лише 1.6 млн тон зерна. Важко з'ясувати реальну вартість тони зерна у ті часи, тим паче, але на сьогодні середня закупівельна ціна становить 200 дол.. Отже, за 1.6 млн тон можна отримати 320 млн дол. Поділивши це число на шість, отримуємо 53 млн дол. Але ж впали ціни і на промислову продукцію. Впали, але не в такій пропорції. Чи мала така сума валюти вирішальний вплив на перебіг індустріалізації? Абсолютно ні. Ви ніде не знайдете загальну вартість індустріалізації в СРСР. Проте найобережніші оцінки вартості побудованих і обладнаних заводів, електростанцій і об'єктів інфраструктури (приблизно 9,000 великих і середніх підприємств) обчислюється у трильйони доларів за теперішнім курсом. 53 млн і, наприклад, 3,000 млрд. доларів. Непорівнянні числа. Проте 1.6 млн тон зерна – це приблизно 440 грам зерна на кожний день для 10 млн голодуючих протягом року. За недоотриманих від продажу зерна 53 млн дол. можна було спасти життя всім, хто врешті помер від голоду. Очевидно, метою продажу зерна був не вирішальний внесок в індустріалізацію країни, а геноцид голодом українських селян.

Хто ж вніс вирішальний внесок в індустріялізацію? Для цього було недостатньо жодного внутрішнього ресурсу, і навіть їх всіх у сукупності – це думка видатного московського економіста вже згадуваного вище проф. В. Касатонова. Важливим джерелом отримання іноземної валюти для СРСР могла стати ліквідація закордонних рахунків провідних більшовиків, так званої ленінської гвардії. Так, після вбивства Лева Троцького на його закордонних рахунках виявилось близько 800 млн дол., а після розстрілу Григорія Зінов'єва – ще одного провідного більшовика – 400 млн дол. Багато більшовиків розстріляли, значна частина багатства розграбованої царської імперії, що опинилась на їх банківських закордонних рахунках, повернулася у скарбницю, але знищення цієї зграї бандитів-«борців» за щастя людей праці відбулось у 1937-1938 роках. Їхні гроші вже не могли вплинути на перебіг індустріялізації. Страхітлива промислова потвора вже постала на кордонах Європи. На початок Другої світової війни кількість сучасного озброєння, яку вона створила, перевищувала сукупне озброєння решти країн світу. Це і було метою індустріялізації.

800 млн дол. на рахунку одного з провідних керівників СРСР і 53 млн дол., недоотримання яких могло б спасти від голодної смерті 10 млн людей. Могли б спасти, якби метою дій влади було життя людей, а не їхня смерть. До речі, 1933 рік – це рік найнижчих світових цін на зерно. Його необмежену кількість за символічною ціною можна було б купити за кордоном, якби в СРСР дійсно не вистачало зерна. Це був ще один спосіб спасти життя мільйонів українців, якби метою дій влади було їхнє життя, а не їхня смерть.

Про справжнє джерело індустріялізації ми могли б дізнатись, проаналізувавши платіжний балянс СРСР у ті роки, але і досі він засекречений. Проте, оскільки мова йде про колосальні кошти, оскільки внутрішні джерела їх і близько не покривають, то залишається лише зовнішнє джерело їхнього надходження. Дуже сумнівно, що цим джерелом могла б бути зруйнована Першою світовою війною Західня Європа. Джерелом могла бути єдина країна, яка ту війну реально виграла з мінімальними втратами – це США. І навіть не сама ця країна, а потужний світовий фінансовий центр, який і досі існує там, – Федеральна резервна система. Думаю, що не залишився повністю осторонь і другий за важливістю в світі Британський фінансовий центр.

Західній фінансовий капітал зробив ще одну послугу СРСР. Він організував масштабну, а отже надзвичайно дорогую, кампанію з інформаційного прикриття Голодомору. Єдина країна, яка наважилась вголос на весь світ говорити правду про Голодомор в Україні, була націонал-соціалістична Німеччина. Навіть Католицька Церква, знаючи всі обставини цієї трагедії, залишилась нейтральною, а її голос міг би зберегти життя мільйонів українців.

Висновки:

1. Голодомор в Україні і поза її кордонами був геноцидом українського народу. Цей факт зокрема відображений у резолюції Сенату США від 4 жовтня 2018 року. Більшість провідних країн світу також дотримуються такого визначення.

2. Причиною геноциду було бажання москвитів зруйнувати етнічне коріння української нації, унеможливити в майбутньому її національне відродження і розширити свій життєвий простір у європейській частині СРСР. Те, що наше

нинішнє національне відродження сильно шкутильгає, – безпосередній наслідок цього геноциду.

3. До дійсно наукового визначення кількості жертв геноциду, доцільно вживати формулювання: «Понад 10 млн осіб».

4. Голодомор не був викликаний економічними причинами, оскільки внесок експорту зерна в загальну вартість індустріялізації був незначним.

5. Голодомор мав потужне міжнародне інформаційне прикриття, у той час як Московія мала таку ж потужну економічну підтримку. Без першого і другого він був би неможливим. Ми повинні дослідити всі міжнародні аспекти Голодомору.

6. Нинішня боротьба за Крим – це, з боку Московії, боротьба за спадок Золотої орди. До 1700 року Московія – це її тодішня офіційна назва – платила данину спадкоємцеві Золотої орди Кримському ханству. Після захоплення Криму вже всі території Золотої орди стали частиною Московії. Крим без корінного населення – такою була політика московитів. І у Криму тепер мешкає лише декілька відсотків кримських татар від їхньої загальної чисельності.

7. Нинішня війна з Московією – це також і війна за спадок Давньої Русі. Без України – справжньої і єдиної спадкоємиці Давньої Русі навіть сучасна назва колишньої Московії виглядає штучною. Україна без українців – такою була справжня політика всіх Московських імперій, аналогічно Криму без кримських татар. Геноцид 1930-их років природно вписується у цю політику.

8. Визнання Голодомору геноцидом має правові наслідки для держави, від імені якої був здійснений геноцид. Юридичним спадкоємцем СРСР нині є Російська Федерація. Ось вона і має сплатити компенсацію Україні за всіх загиблих. Мова має йти про трильйони доларів. Тому не варто економити на дослідженнях Голодомору. Ми маємо встановити поіменно всіх загиблих і не лише в Україні. Ми маємо розкрити і всі таємниці індустріялізації.

9. Війна українців з московитами триває вже 800 років. Вона триватиме і надалі. Геноцид 1930-их років був лише одним епізодом цієї війни, де українці катастрофічно програли. XXI ст. має стати 100-річчям наших перемог. Тільки вони є гарантом припинення цієї війни, принаймні тимчасового.

10. «Історія України-Руси» – так назвав свою 10-томну працю видатний український історик і перший президент Української Народної Республіки Михайло Грушевський. Це найкраща назва нашої країни. Ми не маємо дати ворогові шансу ні на нашу землю, ні на нашу назву.

Віталій Коцур,
доктор історичних наук, професор,
ректор Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

Валентина Молоткіна,
доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри історії
і культури України та спеціальних
історичних дисциплін
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

Оксана Тарапон,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії і культури України
та спеціальних історичних дисциплін
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

ГОЛОДОМОР-ГЕНОЦИД 1932–1933 РР.: СПРОСТУВАННЯ РОСІЙСЬКИХ ПРОПАГАНДИСТСЬКИХ НАРАТИВІВ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

У сучасній реальності війни між росією і Україною актуалізуються героїчні і трагічні сторінки історії нашої країни, в яких увічнення пам'яті про радянський геноцид українців 1932–1933 рр. займає одне з головних місць.

Ключове завдання, яке стоїть перед викладачами-істориками при обговоренні теми Голодомору – викласти її у відповідності з усіма методичними вимогами, включаючи завдання та логіку курсу, ретельний відбір фактичних матеріалів, перевірених на достовірність, новітні досягнення історичних і педагогічних наук, образність і виразність мови, зважаючи, на те що тема стосується травматичного історичного досвіду нашої нації¹.

Серед основних завдань, з якими стикаються викладачі закладів вищої освіти у контексті обговорення теми Голодомору, – збір та використання достовірних джерельних матеріалів, аналіз вітчизняної та зарубіжної історіографії з цієї теми, використання ілюстрованих матеріалів з використанням мультимедійних засобів навчання тощо².

Але також важливо зрозуміти, чому і як російська пропаганда розмиває концепцію Голодомору і відмовляється визнавати злочини, вчинені комуністичним

¹ Павло Кліщинський. Вивчення теми Голодомору 1932–1933 рр. в курсі «Історія та культура України» в закладах вищої освіти України. *Інтердисциплінарні підходи у дослідженні Голодомору-геноциду: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25 листопада 2021 р.)*. Київ, 2022. С.57. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/wp-content/uploads/2021/11/v-mizhnarodna.pdf>

² Шугальова І. М. Методичні особливості викладання тем із курсу за вибором «Голодомор 1932–1933 рр. – геноцид українського народу». *Актуальні проблеми історичної освіти. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 18 березня 2021 року*. Херсон: Видавництво ХДУ, 2021. С. 71–72.

тоталітарним режимом проти українського народу¹. Одним із важливих джерел інформації в цьому напрямку є інтернет-видання.

Кремль послідовно заперечував факт Голодомору 1932–1933 рр. і активно противився розповсюдженню правди про нього. Поряд із блокуванням інформації, комуністичний режим вдавався до контрпропагандистської операції зі спростування тих повідомлень про голод і смерть, які, попри всі зусилля його спецслужб, потрапляли на Захід.

Після розпаду радянського союзу російська федерація продовжила цю ганебну політику. Передусім тому, що пострадянська росія, незважаючи на певну демократизацію і лібералізацію, не відмовилася від своїх імперських, антиукраїнських прагнень, офіційно визнавши себе єдиною правонаступницею колишньої імперії.

Політика заперечення Голодомору-геноциду набрала особливих обертів після приходу до влади в росії путіна. Він поставив перед собою мету відродити колишню радянську імперію в новій формі, а це неможливо зробити без України. Спочатку не наважуючись повернути Україну військовою силою, путінський режим спробував зробити це політичним та економічним шляхом. Щоб посилити проросійські настрої серед значної частини українського населення, кремль культивував у свідомості українців позитивний образ росії. Для цього потрібно було уникати, заперечувати і спростовувати всі факти про злочини росії проти українців². Натомість активно глорифікувати лише позитивні аспекти спільної радянської історії.

У цьому контексті особливу увагу було приділено Голодомору як найболючішій темі в історії українсько-російських відносин. На початку ХХІ ст. боротьба зі сприйняття Голодомору як акту геноциду стала одним з пріоритетів політики пам'яті в російській федерації.

Перед російськими істориками та пропагандистами було поставлено завдання довести, що радянська влада не планувала жодного штучного голоду, а тим більше геноциду, а «голод» 1932–1933 рр. був спричинений кліматичними умовами, політикою розкуркулення, колективізацією, місцевими ексцесами тощо. Підкреслювалося, що ці події були спільною трагедією всього радянського народу, що винищувалися не українці як такі, а ворожий клас селян-господарів по всьому союзу. За останні два десятиліття російські історики та публіцисти написали сотні праць і статей та опублікували багато збірників упереджених архівних документів, щоб виправдати ці вигідні для кремля наративи.

Зокрема, Ю. Мухін, головний редактор російського маргінального видання «Дуель», у своїй статті «Самий ганебний голод» (2003) стверджував, що голод був результатом того, що одноосібні селяни не працювали упродовж кількох років, намагаючись у такий спосіб змусити владу повністю звільнити їх від податків, знищили величезну кількість коней і волів, не бажаючи віддавати їх до колгоспів. На його думку, саме це стало причиною голоду 1933 року. Далі автор статті зазначив, що українські селяни, як і козаки, швидко усвідомили свої помилки, вступили до колгоспів і намагалися забути ганебний голод³.

¹ Голод, але не Голодомор. Як Росія намагається викрутитися і не визнати геноцид українського народу. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33509/2023-11-19-golod-ale-ne-golodomor-yak-rosiya-namagaietsya-vykrutytsya-i-ne-vyznaty-genotsyd-ukrainskogo-narodu/>

² Петренко І. Чому росія й досі заперечує Голодомор? URL: <https://holodomormuseum.org.ua/news/chomu-rosiia-j-dosi-zaperechuie-holodomor/>

³ Костилова С. Висвітлення періодичними виданнями Російської Федерації теми голоду 1933 р. в Україні: больова точка сучасних російсько-українських взаємин. *Проблеми історії України : факти,*

Послідовно, з початку 2010-х рр., російська пропаганда зображала Йосипа сталіна як «ефективного менеджера», який перетворив союз на світову державу, переміг нацистів і в цілому зробив багато хорошого. Штучний голод, організований цією людиною, не вписується в цей привабливий для пересічного російського громадянина образ. Тому Голодомор потрібно заперечувати, шукаючи різні причини, більшість з яких недоведені і спростовуються істориками¹.

Основним наративом заперечення Голодомору сьогодні є твердження про те, що український голод 1932–1933 рр. не був навмисним і не мав нічого спільного з антиукраїнською політикою більшовиків та не зумовив масштабних демографічних і соціальних наслідків. Заперечення геноцидного характеру Голодомору в сучасній Росії базується на необґрунтованих твердженнях про те, що більшовицький уряд не мав наміру морити українців голодом.

У російських змі ключовим наративом про Голодомор була теза про те, що «голод 1932–1933 рр. охопив не тільки Україну, а й багато інших регіонів срср». Будь-яка спроба української влади домогтися міжнародного визнання Голодомору геноцидом українців викликала обурення в кремлі та звинувачення України в тому, що вона намагається переписати історію.

Зокрема, у статті про «російський голокост» газета.ru², вшановуючи жертв політичних репресій, згадувала Голодомор із твердженням, що Голодомор початку 1930-х був не лише українським явищем. Це «російське Поволжя та Кубань, це Північний Кавказ, це Казахстан, це Західний Сибір, це навіть Центрально-Чорноземний район»³.

Lenta.ru⁴ у великій статті «Нація на кістках» критично зауважила, що з перших років незалежності українська влада «обрала для України образ жертви, яка спочатку страждала від імперської влади Петербурга, а потім від імперської влади Москви». На думку авторів публікації тема Голодомору стала інструментом маніпуляції в українському політичному дискурсі, за допомогою якої українські президенти підвищують свої рейтинги та відволікають український народ від істинних проблем⁵.

Заперечення Голодомору російською пропагандою набуло особливо жорстких форм в публікаціях, розміщених в Інтернеті, специфіка якого дозволяє вільно висловлювати найсуперечливіші судження та погляди. Тексти заперечення Голодомору, опубліковані російськими авторами у всесвітній мережі, характеризувалися емоційністю та радикалізмом, а за своєю формою часто являли собою типову мову ворожнечі.

судження, пошуки. Вип. 12. К., 2004. С. 97.

¹ Голод, але не Голодомор. Як Росія намагається викрутитися і не визнати геноцид українського народу. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33509/2023-11-19-golod-ale-ne-golodomor-yak-rosiya-namagaietsya-vykrutytytsya-i-ne-vyznaty-genotsyd-ukrainskogo-narodu/>

² Русский холокост. *Газета.ru*: 2018.

³ Історія ХХ століття в європейських ЗМІ: дослідження недейного наративу щодо подій, які мають вплив на роль України у світових процесах / Український інститут One Philosophy Group of Companies, Аналітична компанія Corestone Group за участі дослідниці Ярослави Барб'єрі та Квітки Перегінєць. Київ, 2020. URL: <https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/istoriya-hh-storichchya-v-yevropejskyh-zmi-ua.pdf>

⁴ Плотников Д. Нація на кістках. *Lenta.ru*: 2019.

⁵ Історія ХХ століття в європейських ЗМІ: дослідження недейного наративу щодо подій, які мають вплив на роль України у світових процесах / Український інститут One Philosophy Group of Companies, Аналітична компанія Corestone Group за участі дослідниці Ярослави Барб'єрі та Квітки Перегінєць. Київ, 2020. URL: <https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/istoriya-hh-storichchya-v-yevropejskyh-zmi-ua.pdf>

Рівень дискусій і протиріч в більшості онлайн-публікацій російських авторів, присвячених запереченню Голодомору, був настільки низьким, що вони явно призначалися тільки для тієї частини аудиторії, яка вже мала негативне сприйняття факту геноциду. Фактично, такі тексти були призначені для закріплення психологічних установок, тому вони апелювали до культурного коду, характерного для прихильників радянської культури:

- Голодомор був «винайдений» у США;
- тільки члени ОУН та нацистські поплічники давали свідчення перед комісією Конгресу США, яка вивчала голод 1932–1933 рр.;

- голод був спричинений місцевими керівниками УСРР, які діючи таємно від Москви вилучали значно більше зерна, ніж планувалося, оскільки займалися його контрабандою за кордон;

основна частина жертв Голодомору померла від мікотоксикозу через отруєння зерном, яке зіпсувалося через грубі порушення умов його зберігання, у таких умовах вилучення отруєного зерна владою було намаганням врятувати українців¹.

- сталінське керівництво ставило за мету знищити клас буржуазії, а знищення українців вийшло частиною цього плану, тому це не геноцид та ін.

На думку Андрія Козицького, російська антиголодоморна пропаганда в Україні націлена переважно на тих громадян України, які характеризуються суперечливою національно-культурною ідентичністю. Саме на цю аудиторію розрахована значна частина заперечень Голодомору-геноциду, особливо тих, що свідомо і цілеспрямовано використовують мову ворожнечі та ненормативну лексику. Автори таких текстів відкрито висміюють страждання українців під час Голодомору і називають їх вигаданими. Мета цих російських публікацій – створити психологічний дискомфорт для українських читачів, зруйнувати їхню емоційну солідарність з жертвами голоду 1932–1933 рр.².

Ключові наративи російської пропаганди про Голодомор 1932–1933 рр.:

- «Голодомор – це не результат цілеспрямованої політики, а результат «перегинів на місцях».

- «Голодомору не було, був «всесоюзний голод».

- «Голодомор був наслідком посухи, а не навмисної політики».

- «Відповідальність за Голодомор несе керівництво УРСР, яке знало про голод та не інформувало про це».

- «Голодомор – вигадка західних спецслужб для дискредитації СРСР та РФ».

- «Масову смертність зумовило небажання «куркулів» віддавати зерно державі та саботаж інновацій в агрополітиці»³.

Звісно, як офіційний кремль, так і засоби його інформаційної пропаганди заперечують геноцидний характер Голодомору 1932–1933 рр.

¹ Козицький А. Заперечення Голодомору: методи та наративи. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2022. Випуск. С. 205–242. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/205-242Kozycky.pdf>

² Козицький А. Інструменталізація історії голодомору в сучасній росії: маніпуляції, фальсифікації, заперечення. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Міждисциплінарні підходи у дослідженні Голодомору-геноциду» 25 листопада 2021 р.* Київ: Національний музей Голодомору-геноциду; Інститут дослідження Голодомору, 2022. С. 62-63. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/wp-content/uploads/2021/11/v-mizhnarodna.pdf>

³ Меседж Голодомору не було – був «всесоюзний» голод. URL: <https://disinfo.detector.media/post/holodomoru-ne-bulo-buv-vsesoiznyi-holod>

При цьому слід зауважити, що навмисне спотворення історії Голодомору служить одним з інструментів інформаційної війни, яку веде російська федерація проти України. Тому перед нами стоять серйозні завдання і виклики, серед яких – правдиве висвітлення героїчних і трагічних подій у вітчизняній історії, формування патріотичного світогляду підростаючого покоління з метою запобігання подібних подій в майбутньому.

Одним з основних інструментів протидії агресивній російській пропаганді є необхідність зосередження уваги громадськості (і не лише української) на спростуванні основних постулатів російської федерації щодо штучного голоду, організованого радянським режимом на територіях, де проживали етнічні українці.

На протидію російській антиголодоморній пропаганді, українські інтернет-видання зосереджуються на ключових аспектах Голодомору, інформуючи читачів про його геноцидний характер. Зупинимося на основних із них.

- Масова смертність в Україні, про яку сталін добре знав, але не вжив жодних заходів для її запобігання, була викликана рішеннями, прийнятими комуністичним тоталітарним режимом.

Комуністичний режим, з метою вчинення геноциду спочатку прийняв рішення, яким встановив нереальні показники хлібозаготівель, оскільки планувало зібрати 53% від врожаю 1932 р. в 12,8 млн тонн, хоча в 1931 р. цей показник становив 39%. У січні-лютому 1932 р. в Україні розпочали протиправно вилучати та вивозити зерно, саме з цього розпочався Голодомор. Через нібито невиконання плану поставок зерна 1 грудня 1932 р. було прийнято рішення конфіскувати зерно та інші продукти в українських хліборобів. Пізніше, у січні 1933 року, щоб виконати «план», київський обком кп(б)у поставив вимогу вилучити «все наявне зерно, включаючи так званий насіннєвий фонд», тобто зерно, яке передбачалося посіяти навесні. Це ускладнювалося невилплатою «трудоднів» (мізерної натуральної зарплати колгоспникам залежно від кількості відпрацьованих днів) за півроку роботи в колгоспі. В результаті було відібрано все продовольство. При цьому сталін розглядав неможливість зібрати норму зерна як «війну проти радянської влади»¹.

22 жовтня 1932 року політбюро цк вкп(б) з ініціативи сталіна створило в Україні та на Північному Кавказі надзвичайні комісії для посилення хлібозаготівель. Йшлося саме про формування та координацію діяльності тих самих загонів, які робили обшуки і навіть забирали зі столів готову їжу².

Крім того, комуністичний режим намагався приховати голод від міжнародного співтовариства, відмовився від допомоги міжнародних організацій і на цій підставі радянський Червоний Хрест розірвав відносини з Міжнародним Червоним Хрестом³.

- Аграрна політика режиму в УСРР і Кубані значно відрізнялася від решти регіонів московії і була спрямована на знищення українців як основи національно-визвольного руху.

¹ Голод, але не Голодомор. Як Росія намагається викрутитися і не визнати геноцид українського народу. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33509/2023-11-19-golod-ale-ne-golodomor-yak-rosiya-namagaietsya-vykrutytsya-i-ne-vyznaty-genotsyd-ukrainskogo-narodu/>

² Що таке Голодомор? URL: <https://ukrainer.net/shcho-take-holodomor/>

³ Голод, але не Голодомор. Як Росія намагається викрутитися і не визнати геноцид українського народу. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33509/2023-11-19-golod-ale-ne-golodomor-yak-rosiya-namagaietsya-vykrutytsya-i-ne-vyznaty-genotsyd-ukrainskogo-narodu/>

На відміну від України, так званих «росіян» не знищували «голодом». На території росії голод був лише в тих районах, де українці становили основну частину населення: Кубань (за переписом 1926 р. більше 50% населення становили українці), деякі райони Північного Кавказу та Середнього і Нижнього Поволжя. Фактично, це ще одне свідчення винищення саме представників української нації. Також, злочинна політика «чорних дошок» була застосована лише в Україні та Кубані, яка фактично знищувала українців в селах, станицях та цілих районах¹.

Місця масового голоду охоронялися військовими кордонами, в міста людей не пускали, залізничні квитки купити було неможливо. Рятуючись від голоду, селяни намагалися втекти не лише до українських міст, а й навіть прорватися до росії, зокрема, до Курської та Орловської областей². Там вони намагалися влаштуватися на роботу або обміняти свої речі на їжу. Декому це вдавалося, але не всім. Українці з українсько-російського прикордоння ділилися спогадами про те, як ходили до сусідніх російських сіл і несли своє «багатство» – вишиті рушники, скатертини, сорочки, прикраси – в надії обміняти їх на щось їстівне³. Доказом можуть слугувати й свідчення мешканців сучасної Луганської області, які їздили в прикордонні з Луганщиною російські регіони і обмінювали речі на їжу. Це доводить, що голоду в російських селах не було.

Не було голоду й на території сусідньої з Україною Білорусі, на Уралі, в Сибіру, на Далекому Сході⁴. На українських землях, які тоді входили до складу Польщі також голоду не було. Однак потрапити туди було неможливо, бо комуністичний режим заклав свої кордони. Це є свідченням того, що від штучного голоду постраждали саме українці, де б вони не проживали⁵.

- У 1932 та 1933 роках жодних кліматичних аномалій не спостерігалось, врожайність не змінилася в порівнянні з попередніми роками, а масовий голод був викликаний тотальною конфіскацією продовольства.

Майже всі, хто пережив Голодомор, вказують, що причиною голоду були не погодні умови і низькі врожаї. Майже всі вони кажуть, що урожай був, але у них забрали абсолютно всі продукти харчування, цілком свідомо прирікаючи на смерть. Крім того, свідки стверджують, що у сусідніх селах і містечках в кількох кілометрах від кордону голоду не було. До прикладу, постраждали прикордонні райони Сіверщини чи Слобожанщини, в той час як у сусідніх росії чи Білорусі не було проблем з урожаєм. У разі стихійного лиха постраждала б не одна держава⁶.

Партійне керівництво на місцях, реально володіючи інформацією про ситуацію, ніколи не згадувало ні про посуху, ні про проливні дощі. Говорили, що в якомусь районі щось сталося, але це було дуже рідко, жоден з секретарів обкомів партії не згадав про це⁷.

Тобто міф про посуху не витримує жодної критики, а колективізація – лише часткова причина голоду. Документи і свідчення показують, що голод був масовим

¹ Міфи про Голодомор URL: <https://ukrainer.net/mify-pro-holodomor/>

² Там само.

³ Ірина Магрицька. Міфи і правда про Голодомор. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24401688.html>

⁴ Голод, але не Голодомор. Як Росія намагається викрутитися і не визнати геноцид українського народу. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vpliv/post/33509/2023-11-19-golod-ale-ne-golodomor-yak-rosiya-namagaetsya-vykrutytytsya-i-ne-vyznaty-genotsyd-ukrainskogo-narodu/>

⁵ Там само.

⁶ Міфи про Голодомор URL: <https://ukrainer.net/mify-pro-holodomor/>

⁷ Там само.

та штучним. На початку зими 1931–1932 рр. були вилучені всі продукти харчування та обмежено пересування населення, що не сприяло колективізації. Все це не могло не призвести до штучного голоду, контрольованого радянською верхівкою¹.

У 1932 році врожайність в Україні була меншою через непродуману хлібозаготівельну політику, але достатньою, щоб уникнути голоду². Таким чином, визначальним фактором Голодомору було не зменшення виробництва зерна, а його надмірна конфіскація в Україні, де сільське господарство вже було зруйноване колективізацією³.

Штучний характер голоду проявляється і в експорті зерна з СРСР. Станом на травень 1933 р. через морські порти було експортовано 2 738 423 тонни зерна врожаю 1932 р. В той час коли українці голодували та гинули. Встановлений сталінін для України «нереальний» план експорту зерна був виконаний на 97%⁴.

- Сталін був добре поінформований про голод в Україні. Партійні та каральні органи України повідомляли про реальну ситуацію та добре розуміли, що стоїть завдання фізично винищити українців⁵.

Аналіз численних доповідних записок та повідомлень про реальний стан справ та свідчення про посилення каральних заходів прямо вказує на геноцидну політику кремля⁶.

6 липня 1932 р. на конференції кп(б)у Каганович разом з Молотовим звинуватили керівництво кп(б)у в провалі колективізації та виступили проти пропозиції українських комуністів зменшити норми поставок українського зерна. Ця заява по суті звела нанівець усі спроби голів колгоспів та райвиконкомів наголошувати на фізичній неможливості виконання «плану». Відповідь Кагановича була безкомпромісною і однозначною: система не зупиниться – вона має намір забрати все⁷.

Незважаючи на це, навіть ідейні комуністи намагалися полегшити становище українців у цих умовах. Деякі місцеві активісти та комсомольці, не знаючи про справжні плани кремля, не могли зрозуміти, як можна робити щось, що свідомо призведе до голодної смерті мільйони людей у селах, станицях та містах. До прикладу, секретар Любарського райкому партії Довжинов і голова контрольної комісії Басистий писали до цк кп(б)у, що «отриманий план хлібозаготівель може бути виконаний лише за умови здачі 58% валового збору, що суперечить директивам партії». Аналітична доповідна записка голови дпу Реденса від 20 листопада 1932 р. чітко показує, що в Україні невдоволення поширилося по всій вертикалі місцевої влади⁸.

Місцеві чиновники свідомо затягували затвердження планів хлібозаготівель, згодом відмовлялися їх виконувати, виходили з партії, звільнялися з роботи тощо. У Житомирській області, згідно зі зведеною інформацією дпу, «голова

¹ Голод, але не Голодомор. Як Росія намагається викрутитися і не визнати геноцид українського народу. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33509/2023-11-19-golod-ale-ne-golodomor-yak-rosiya-namagaietsya-vykrutytytsya-i-ne-vyznaty-genotsyd-ukrainskogo-narodu/>

² Міфи про Голодомор. URL: <https://ukrainer.net/mify-pro-holodomor/>

³ Голод, але не Голодомор. Як Росія намагається викрутитися і не визнати геноцид українського народу. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33509/2023-11-19-golod-ale-ne-golodomor-yak-rosiya-namagaietsya-vykrutytytsya-i-ne-vyznaty-genotsyd-ukrainskogo-narodu/>

⁴ Міфи про Голодомор URL: <https://ukrainer.net/mify-pro-holodomor/>

⁵ Ворожко Т. Чи готові США визнати Голодомор геноцидом українського народу і як на це впливає війна? URL: <https://www.holosameryky.com/a/holodomor-genocid-vijna/7366237.html>

⁶ Міфи про Голодомор URL: <https://ukrainer.net/mify-pro-holodomor/>

⁷ Що таке Голодомор? URL: <https://ukrainer.net/shcho-take-holodomor/>

⁸ Міфи про Голодомор URL: <https://ukrainer.net/mify-pro-holodomor/>

сільради с. Бондарівка, член партії Пономарчук, на сільських зборах з питань хлібозаготівель заявив: «Плану прийняти не могу, можете віддати мене під суд і забрати партквиток». Режим сталіна діяв безкомпромісно: ультиматуми виконувалися, за непокору суворо карали. Зокрема, уповноважений у Мелітопольському районі А. Волтянський був засуджений до 10 років концтабору після того, як навмисно вистрілив собі в передпліччя лівої руки, щоб не брати участь у викачуванні хліба. Такі випадки не були рідкістю¹.

- Комуністичний тоталітарний режим мав на меті фізичне знищення нації, використовуючи примусову конфіскацію продовольства, блокаду сіл і районів, обмеження виїзду за межі охопленої голодом території, припинення сільської торгівлі та репресії проти інакомислячих².

Постановою політбюро цк кп(б)у «Про заходи щодо посилення хлібозаготівель» від 18 листопада 1932 р. передбачалося виконання плану хлібозаготівлі до 1 січня 1933 р. Видача натуральних авансів у всіх колгоспах була повністю скасована, а також потрібно було повернути все зерно, видане колгоспам для харчування колгоспників. Господарства, які не виконали план хлібозаготівлі, каралися штрафами в натуральній формі. Постановою було накладено натуральні штрафи у вигляді додаткової поставки 1,5-річного розміру плану м'яса та картоплі. Штрафи дозволялося накладати повторно³.

Способом репресій проти окремих сіл (колгоспів), який мав сформувати негативну думку про людей, які не виконували спущені зверху плани, були вищезгадані «чорні дошки». Якщо колгосп, село, станиця чи район потрапляли на «чорну дошку» (публікувалося в газетах і документах), до них автоматично застосовувалися репресивні заходи: припинялися поставки продовольства і товарів, вилучалися наявні товари, зупинялася як державна, так і кооперативна торгівля. Виїзди з села охоронялися спеціальними каральними підрозділами та військами, які не випускали українців і прирікали їх на голодну смерть. При цьому потрібно було виконувати «зобов'язання» і плани⁴.

Водночас проводилася політика «полювання на відьом», пошук «контрреволюційних елементів», які призвели до зриву плану поставок зерна і послідовно усували джерела потенційного інакомислення. Це включало арешти, розстріли та заслання у віддалені регіони СРСР. Щоб не потрапити в список, необхідно було не тільки виконати план хлібозаготівель, але і не мати «антирадянського минулого». До прикладу, якщо хтось в селі був учасником УНР або українським повстанцем, публічним противником колективізації та розкуркулення, його шанси потрапити на «чорну дошку» значно зростали⁵.

- Масові смерті від голоду 1932–1933 рр. підтверджуються численними архівними документами, свідками, свідченнями сучасників тих часів, спогадами очевидців.

¹ Там само.

² Кравченко М. Мистецтво свідчень: чому Голодомор – не міф. І як про трагедію розповідають у кіно, літературі та музиці. URL: <https://liroom.com.ua/articles/holodomor-in-art/>

³ Що таке Голодомор? URL: <https://ukrainer.net/shcho-take-holodomor/>

⁴ Голод, але не Голодомор. Як Росія намагається викрутитися і не визнати геноцид українського народу. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33509/2023-11-19-golod-ale-ne-golodomor-yak-rosiya-namagaetsya-vykrutyty-sya-i-ne-vyznaty-genotsyd-ukrainskogo-narodu/>

⁵ Там само.

Політика кремля на території України була спрямована саме проти українців, які склали основу жителів сільської місцевості. Жодна інша національна група не зазнала подібних втрат. В інших місцях, окрім тих, де компактно проживали українці, держава не застосовувала такі методи. Про це також свідчать постанови партійних органів, архівні документи каральних органів, медичні книги, шкільні журнали, книги реєстрації смертей, свідчення свідків Голодомору та сотні інших документів¹.

- Відкриття правди про Голодомор не пов'язано з прагненням США чи Західних держав дискредитувати комуністичний тоталітарний режим.

Американський уряд та уряди Європейських країн мали повну інформацію про Голодомор, але в силу ряду геополітичних причин не мали можливості вплинути на диктатора сталіна².

Отже, ключовий наратив російської пропаганди про те, що Голодомор 1932–1933 років в Україні жодним чином не був пов'язаний з антиукраїнською політикою більшовиків і не спричинив масштабних демографічних і соціальних наслідків – це намагання кремля приховати злочин геноциду української нації. Сучасна російсько-українська війна, масові вбивства українців за національною ознакою, заяви диктатора путіна про «денацифікацію», прямо свідчать, що кремль не відмовився від своїх планів фізично винищити українську націю та ліквідувати українську державу як таку. Тому наше завдання – це перемога на полі бою та перемога в гуманітарній сфері.

Сучасна система вищої освіти стикається з серйозними викликами, включаючи правдиве висвітлення героїчних і трагічних подій національної історії, формування патріотичного світогляду молодих поколінь з метою захисту національних інтересів та запобігання злочинів проти людяності та геноциду в майбутньому. Спростування основних постулатів російської федерації про штучний голод, організований радянським режимом на територіях, де проживали українці, має стати одним з головних інструментів боротьби з агресивною російською пропагандою.

Слава Україні!

¹ Там само.

² Ворожко Т. Чи готові США визнати Голодомор геноцидом українського народу і як на це впливає війна? URL: <https://www.holosameryky.com/a/holodomor-genocid-vijna/7366237.html>

Ніна Загребельна,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри методології та методики суспільних дисциплін
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Микола Яретик,
студент II курсу магістратури,
спеціальності «Середня освіта (історія)»
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

КРАЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ НА ЗОЛОТОНІЩИНІ (НА ПРИКЛАДІ С. ШАБЕЛЬНИКИ ЗОЛОТОНІСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Голодомор 1932–1933 років – це особливо тяжкий злочин, акт геноциду українського народу, організований комуністичним тоталітарним режимом Сталіна, шляхом створення штучного голоду в Україні, а також депортацій, арештів, розстрілів. Голод забрав життя мільйонів жителів українських сіл та станиць – українських хліборобів, інтелігенції, духівництва. Серед винищених голодом була велика кількість жінок та дітей.

Навчальна програма з історії України передбачає вивчення у 10 класі в закладах загальної середньої освіти розділу 4 «Україна у складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських соціалістичних республік». В результаті ознайомлення з матеріалом даного розділу здобувачі освіти повинні знати про масові депортації, розкуркулення, насильницьку колективізацію, розуміти явище Голодомору 1932–1933 років як геноциду Українського народу, масштаби та наслідки Голодомору. В результаті навчально-пізнавальної діяльності здобувачі освіти знатимуть хронологічні межі «епохи Голодомору», дати Голодомору 1932–1933 років, головні місця поховання жертв Голодомору, розуміти зміст таких понять: «епоха Голодомору», «політика творення голоду», «розкуркулення», «тоталітарна імперія», «хлібозаготівлі», «чорна дошка», пропаганду як інструмент підготовки геноциду (ідентифікація, дегуманізація, демонізація «образів ворогів» – «куркулів»), явище Голодомору як геноциду Українського народу, наслідки одночасної дії комуністичної та імперської практик, взаємозалежності між упровадженням форсованої індустріалізації, насильницької колективізації, Голодомором, репресіями, вміти показати на карті регіони масового голоду 1921–1923 років, Голодомору 1932–1933 років, аргументовано обстоювати правову оцінку Голодомору як геноциду Українського народу [6].

При вивченні зазначеного матеріалу доцільно використати краєзнавчі матеріали про перебіг Голодомору 1932–1933 років в селі Шабельники Золотоніського району Черкаської області. Цей навчальний матеріал буде слугувати засобом активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти, конкретизації фактичного матеріалу, спробою порівняння масштабу загальнонаціональної трагедії на прикладі вищезазначеного населеного пункту.

Село Шабельники Золотоніського району Черкаської області було засновано у 30–40-х роках XVII століття на лівому березі Дніпра. В історичних документах, а саме на карті французького інженера Гійома Левассера де Боплана зустрічається назва «Чабельнік» [1]. Існує версія, що назва села походить від першого поселенця – Шабельника. Ймовірно хтось із його роду займався виготовленням шабель, був зброярем [3, с. 321-324].

Голодомор-геноцид 1932–1933 років – це найстрашніший злочин комуністичного режиму, спрямований проти українського народу (нації). З цією метою, а не через недовиконання «планів щодо хлібозаготівель», 18 жовтня 1932 року було видано постанову цк кп(б)у «про заходи для посилення хлібозаготівель». В Україні приїжджає так звана надзвичайна комісія на чолі з В. Молотовим, котра діяла у період з листопада 1932 року по січень 1933 року та відповідала за вилучення врожаю. Через невиконання так званих «планів» по добровільній здачі зерна режим запровадив «чорні дошки». У випадку прийняття рішення, щодо занесення села на «чорну дошку», фактично обмежувалися пересування жителів даного села, проводилися обшуки, вилучалися продукти, сільгоспінвентар, посуд тощо, що позбавляло українців будь-якого шансу на збереження хоч і невеликої кількості зерна чи інших продуктів харчування. Де-факто, українці таких сіл були приречені на загибель. Протиправно забране зерно вивозилося в міста, частина йшла за кордон: у Францію, Італію, Англію, Німеччину тощо. Тоталітарний режим вилучав у українських селах та станицях не лише українське зерно, а й птицю, масло, рибу, яйця, мед, горіхи, раки, мак, хутро та ін.

Кістлява рука голоду не минула й село Шабельники. У 1933 році більше двохсот осіб померло від голоду. Переважно це були люди похилого віку і діти. Тим, хто працював у місцевому колгоспі, видавали по 400 грамів житнього борошна на день.

В селі Шабельники були сім'ї, котрі повністю вимерли. За спогадами очевидців, прямуючи вранці селом, можна було в різних місцях бачити мертвих людей. Однак ніхто їх не оплакував, бо не вистачало сил. Ніхто не ховав людей у доминах, їх скидали в одну яму та закопували.

Одним із методичних прийомів роботи вчителя при вивченні даного розділу є використання спогадів жителів села Шабельники – очевидців подій Голодомору. Вчителем історії Шабельниківського НВК Н.П.Макарчук було розроблено проект по зібранню відомостей про перебіг подій Голодомору-геноциду. Здобувачам освіти вдалося взяти інтерв'ю у деяких старожилів села Шабельники.

Як згадує Якименко Феодосія Парфентіївна: «Мені було 10 років, коли почався голод. Я була худенька, ноги ледве ходили, проте вижила. Їли ми лушпиння з картоплі, рвали рогіз (спичаки), чистили і їли. Від голоду померли мої брат Іван та сестра Марія. У Гаркавого Михайла вся сім'я вимерла. Був у їхній сім'ї хлопчик Микола, який ходив по селу, просив їсти, та так під тином і помер у пошуках хліба» [4, с. 51].

Колос Кость Андронович згадує: «Жахливі то були часи. Особливо весна 1933 року. Тоді мені було 12 років. Я, ще дужий, лазив по деревах і рвав листя з липи і клена, бо внизу люди вже все пообчухували. Принесу листя додому, мама натовче в ступі стержнів із кукурудзяних качанів, усе це змішає та й у піч. Виходить щось схоже на коров'ячий кіз'як. І ми їли ті коржі, підсмажені молочком. Може того й вижили всі, що корову не зарізали на м'ясо. Їли бур'ян, ходили на колгоспне поле і зрізали колоски. Якщо спіймають на полі, то ув'язнювали на 10 років. У хаті, крім води, не було нічого. Взимку їли собак, котів, щурів. Прийшла весна, але радості

вона не принесла. Завжди хотілося їсти. Ні лободи, ні кропиви не можна було знайти. Все люди поїли. Від жебраків не було відбою. Худі, босі, обдерті. На них, особливо на дітей, страшно було дивитися. Вони сиділи на воротах з простягнутими рученятами і просили їсти. Ноги тонесенькі, складені калачиком, пухлий живіт, похилена голова, обличчя майже нема, самі губи зверху. Сидить дитина і чогось гойдається, марить. Одного дня на цвинтар вивезли 15 осіб» [4, с. 51-52].

Уповноважений цк кп(б)у Іванов «прискорив» хлібозаготівлю на Золотоніщині. Активісти відбирали у людей останнє, казали: «сталіна дуриш!» Піддавали нищівній критиці колгоспи сіл Бубнове, Вільхи, Деньги, Хутір Каврайський за невиконання хлібозаготівель. На «чорні дошки» було занесено сільські ради сіл Ковтуни, Шабельники, Домантів, Хутір Каврайський [5, с. 125]. Активісти ходили зі штирями городами, відбирали картоплю, насіння, бобові. Діти сиділи під тином та просили хліба. **Часто дітей хоронили живцем.**

Як засвідчує жителька села Шабельники, Лощинна Устина Іванівна: «Мій чоловік ходив ловити ракушки, раки, щоб прогодувати сім'ю. Їли їжаків, кору листя. Були випадки людоїдства. Під парканами лежали мертві діти, молодь, старі. з хати чувся галас. Зайшли туди, а там чоловік хотів віднести молоду жінку на віз, а вона ще жива, відпиралася і кричала. На це все дивилися переляканими очима троє дітей. Візнику давали за кожний труп 100 грамів хліба... Під стукіт барабанів учні разом з активістами села ходили забирати хліб у селян. Під червоним прапором везли в Золотоношу, а потім там здавали. Людям казали на благо держави, в ім'я щасливого майбуття. А тим часом разом із селянами вмирили ремісники, вчителі, діти» [4, с. 54-55].

Ганна Семенівна Назарко з села Шабельники згадує: «Хлібозаготівельні бригади повимітали все з хати, навіть просяні та гречані відходи. Ходили з сірниками, нишпорили по льохах, горищах, заглядали в печі до горщиків, щоб їстівного не залишилося. Як хоч, так і живи. Нас врятувала корова. З часом заросли бур'янами городи, поля. Не бачили в селі ні kota, ні собаки – все поїли і самі помирали. Їли цвіт акації, липи, зеленухи абрикос. Як падали пухлі, їх підбирали кидали на грабарку, везли на кладовище. Усіх померлих скидали в одну яму. Але траплялося так, що серед померлих були живі люди, яких теж закопували. Хто жив недалеко від кладовища, говорили, що від цих ям долинав стогін. Цей стогін запам'ятається на все життя» [4, с. 55].

Як згадує Темченко Пантелеймон Іванович, житель села Бубнове Золотоніського району Черкаської області: «Я народився 2 серпня 1928 року. У 1942 році ми з мамою переїхали жити в село Шабельники, так як хату ми продали під час голодовки. Мати похоронила мого батька, а потім сестричку, яка була на два роки молодшою за мене. У 1933 році помер мій молодший брат, якому був всього 1 рік. Відлучили його від грудного молока, й через повну відсутність хліба в хаті він помер. Ще мама доглядала сестрину доньку, яку вбили за те, що вона рвала ще не доспівші вишні. Ми чудом вижили. Сусідська бабуся Дремиха приносила мені в дерев'яній точеній мисочці кропиву та кінський щавель, облитий кип'ятком та подрібнений... Після того, як нагодує свою родину, завжди принесе мені, поставить на підвіконня, ще й дерев'яну ложку покладе. А я вилізу з-під стола, руками все виім, а ушкою зап'ю. Ложки було непотрібно. Потім бабуся зачиняла вікно і наказувала чекати на маму. Мама працювала на полі. За це їй давали 300 грам хліба... Вона принесе таких як дві пачки сірників, складе його до купи, а я притулю до рота, а його так мало. Всього 20 грам. І треба було ви-

жить, і ось стільки прожить». Вищезазначені спогади були записані у 96-річного жителя села Шабельники у 2022 році.

«Під час голодомору мені було 15 років, – згадує Ганна Іванівна Дідаш. Це був страшний час. Майже у кожній хаті від голоду помирали люди. Вмирили цілими сім'ями. Найтяжче було матерям, коли діти просили їсти, а не було що дати. Матері рвали на собі коси, божеволіли. Біля нас жила сім'я Лаврона Дідаша. В сім'ї було п'ятеро дітей. Їсти не було нічого. Спочатку помер батько, тоді діти, залишився один хлопчик і мати. Що де змогла знайти мама, все віддавала синові, а сама ходила голодна. Було йдеш понад хатою і чуєш як плаче, просить їсти. Тоді померла мати, її взяли в рядно і понесли на цвинтар. Цей хлопчик ходив на цвинтар, на могилу кожен день і все плакав і просив їсти. «Мамо, вставай, я їсти хочу» – просив він. Ця дитина опухла, лягла на могилу і померла, промовляючи свої останні слова: «Мамо, я їсти хочу»» [4, с. 52].

21 листопада 2008 року в селі Шабельники відбувся мітинг-реквієм з нагоди відкриття пам'ятника жертвам Голодомору 1932–1933 років. Встановили його на кладовищі, високий, красивий і сумний у своїй чорній, трагічній монументальності, аби кожен відчув серцем жах цієї трагедії та згадав невинно убієнних синів та доньок, які не дожили, не долюбили, не виховали своїх дітей, не дочекалися онуків [2, с. 250].

При використанні краєзнавчого матеріалу про Голодомор-геноцид 1932–1933 років у селі Шабельники доцільно застосувати: усний метод навчання (спогади очевидців, розповідь вчителя, опис, характеристику, бесіду), наочний метод (історичні світлини, ілюстрації, атлас, контурні карти, порівняльні таблиці, схеми, діаграми), практичний метод (інтерв'ю з очевидцями, написання доповідей, рефератів, повідомлень, проєктів, виконання практичних та творчих робіт), текстуальний метод (архівні матеріали, виписки з газет, журналів, мемуари). Такі дослідження допоможуть здобувачам освіти отримати детальну інформацію про перебіг подій Голодомору 1932–1933 років. Адже багато свідків цієї трагедії, які залишились живими, боялись репресій, замовчували та не розповідали про це в радянські часи.

При вивченні даного розділу рекомендовані такі теми для практичних та творчих занять: «Голодомор мовою документів, свідчень, чисел...», «Історія мого роду крізь призму Голодомору 1932–1933 років», «Моя мала батьківщина в роки Голодомору-геноциду 1932–1933 років».

Отже, краєзнавчий матеріал про перебіг подій Голодомору 1932–1933 років на Золотоніщині (на прикладі села Шабельники) буде сприяти активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти на уроках історії України в 10 класі та в позанавчальній роботі. Поглиблений інтерес здобувачів освіти до вивчення історії рідного краю сприятиме формуванню ключових та предметних компетентностей, розвитку їх мислення, творчих пізнавальних здібностей та мотивації навчання.

Список джерел та літератури

1. Боплан Г.Л. Карта України. Режим доступу: <http://freemap.com.ua/maps/boplan/1-2.jpg>
2. Голиш Г.М., Голиш Л.Г., Пономаренко М.Ф. Подорож златокраєм. – Черкаси : Вертикаль, 2008. – 570 с.
3. Загребельна Н.І., Яретик М.М. Краєзнавчий матеріал на уроці історії України як засіб активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти (на прикладі села Шабельники Золотоніського району Черкаської області). Актуальні питання дослідження історич-

ної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування. Збірник наукових праць за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 28 листопада 2023 року. Випуск 2. – Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. – 350 с.

4. Макарчук Н. Шабельники: від козацьких джерел і до сьогодення. – Черкаси: Видавець Макарчук Н.П., 2013. – 208 с.

5. Мельниченко В., Морозов А., Поліщук В., Костюкова О., Козленко І., Левицька Е., Шитюк Л. Черкащина – духовності скарбниця. – Ч.: Рекламно-інформаційна видавнича фірма «Бізнес-стиль». – 328 с.

6. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. 10-11 класи. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>

Ірина Ястреб,
доктор філософії, голова «Українського дому»
м. Дюссельдорф (Німеччина)

ВИЗНАННЯ ГОЛОДОМОРУ ГЕНОЦИДОМ УКРАЇНЦІВ У НІМЕЧЧИНІ

Український Дім м. Дюссельдорф протягом багатьох років займається просвітницькою діяльністю та поширює правду про Голодомор-геноцид українців, яку росія та її режими вже 90 років старанно приховують від світу. Саме тому, значну увагу ми приділяємо визнанню Голодомору геноцидом Українського народу на державному рівні.

В 2008 році в Ландтазі землі Північний Рейн Вестфалія, м. Дюссельдорф відбулись поминальні заходи та презентація виставки до 75-роківин Голодомору в Україні.

У цьому ж 2008 році в серпні у м. Дюссельдорф відбулась міжнародна конференція. Ще раз учасники конференції звернули увагу німецької аудиторії на організаторів злочину геноциду, а також документально підтвердили, в тому числі з німецьких архівів, що жертви Голодомору становлять від 7 до 12 мільйонів.

Також запам'яталась українцям і німецьким колегам конференція і виставки в 2012 та 2018 року в м. Дюссельдорф до 80 і 85-роківин Голодомору в Україні, де були наведені нові факти щодо геноциду Української нації, які висвітлили українські та німецькі історики. Голодомор як геноцид Української нації має бути визнаний світом, а також Німеччиною. Відповідні Звернення в ті роки було передано до Бундестагу та канцлеру Ангелі Меркель (<https://ukrsvit1.com.ua/liudy/suspilstvo-pravo-lad/holodomor-v-ukraini-nevidoma-ievropejska-istoriia.html>).

«Український Дім» м. Дюссельдорф неодноразово звертався до Бундестагу з петиціями щодо визнання Голодомору Геноцидом українського народу.

Остання спроба Наталії Ткачук подати петицію до Петиційного Комітету стартувала в 2018 році і набрала більше 50 000 голосів. Українці проявили неймовірну активність і Петиційний Комітет мав розглянути це звернення. Проте звернення не знайшло в той час політичного консенсусу. Рішення не приймалось та затягувалося з різних причин довгих чотири роки...

В 2022 році після довгої коронавірусної паузи і початку широкомасштабної російської війни проти України, яку росія веде з 2014 року, директор Музею Голодомору Олеся Стасюк, Голова «Українського Дому» др. Ірина Ястреб за підтримки мера м. Ессен п.Рольфа Фліса підготували і провели Міжнародну наукову конференцію до 90 роківин Голодомору в м. Ессен. Також відбувся прем'єрний показ документального фільму «10,5» режисера Станіслава Литвинова, про втрати українців під час організованого сталінін та його поплічниками геноциду українців у 1932–1933 рр.

Наприкінці червня 2022 року жителі м. Ессен мали можливість побачити в старій синагозі м. Ессен виставку «Нас убивали, бо ми українці», яку підготував Національний музей Голодомору-геноциду. Німецькій аудиторії пропонувались різні інформаційні матеріали, які розповідали про злочини московії. Виставка мала успіх серед пересічних громадян, а також серед вчителів та учнів м. Ессен.

Голодомор-геноцид українців в ХХ столітті є найбільшим злочином комуністичного режиму і трагедією людства. Непокаране зло повертається з потрійною

силою, тому так важливо домогтися визнання Голодомору геноцидом демократичними державами світу.

Війна росії проти України 2022 року є Геноцидом українського народу і є наслідком невизнання Голодомору.

Результатом проведених заходів у 2022 році стала відповідна резолюція, яка була надіслана до німецького Бундестагу і до керівництва ФРН у Берлін.

У вересні 2022 р. було повторно відправлене до Бундестагу звернення щодо 90 роковин Голодомору-геноциду Українського народу. 30 листопада 2022 року Бундестаг визнав Голодомор 1932–1933 років геноцидом українського народу (німецькою -Volker mord).

У відповідь у 2023 році «Український Дім» у м. Дюссельдорф отримав резолюцію Бундестагу, якою той визнав Голодомор геноцидом, вчиненим сталініним проти Українського народу. Із 2008 року пройшло 15 років, проте визнання та поширення правди немає термінів, вона просто повинна бути озвучена.

15 грудня 2022 року в Страсбурзі Європарламент також проголосував резолюцію щодо визнання Голодомору геноцидом Українського народу. Тож наступним логічним кроком є визнання геноциду українців усіма державами-членами Європейського Союзу, які ще до цього часу його не визнали.

Багаторічна робота дипломатів, української діаспори, науковців, громадських діячів та усіх небайдужих громадян України знайшла довгоочікувану підтримку в Європі.

Також пропоную Вашій увазі документи, опубліковані в німецькій пресі 90-х років ХХ ст. про Голодомор та його наслідки для українського суспільства, зокрема про чисельність знищених людей, з мого особистого архіву.

Документ № 1

Frankfurter Allgemeine Zeitung

.29. Januar 1987.

Die Aushungerung (der Ukraine

Ihre Mitarbeiterin Sabina Lietzmann hat am 7. Januar aus New York über die Ergebnisse langjähriger Forschungsarbeiten zur Aushungerung der Ukraine durch Stalin in den Jahren 1932 bis 1933 berichtet. Dieser Genozid an den Ukrainern habe 7 Millionen Menschen, davon 3 Millionen Kindern, das Leben gekostet. Dem Westen sei dies, von wenigen Experten abgesehen, unbekannt geblieben. Dies ist um so verwunderlicher, als nur acht Jahre später der Einfall durch Hitler über die Ukraine hinwegging und alle Zeichen dieses Massenmordes noch zu erkennen waren.

So lagen wir mit unserem Feldlazarett bei Schitomir in der Ukraine. Als junger Arzt konnte ich dort die Zivilbevölkerung versorgen, solange wir noch nicht über den Dnjepr konnten. Im Rahmen der „unsichtbaren Flagge“ hatten wir eine russische Jüdin in der Lazarettküche untergebracht, die uns als Dolmetscherin diene. So stieß ich in wenigen Tagen auf allen umliegenden Dörfern auf die Schilderung dieser grauenhaften Hungerzeit, und die Dolmetscherin, die jüdische Lehrerin, konnte es kaum fassen, daß man diese Katastrophe im Westen nicht bemerkt hatte. Damals sahen die Menschen in diesen Dörfern uns noch als Befreier von ihren Peinigen an. Ich habe die Gräber ganzer Dörfer gesehen, und an den Schilderungen dieser schlichten, meist alten Leute konnte kein Zweifel aufkommen. Auf

Fragen nach den Ursachen kam immer die gleiche Schilderung: Im Herbst 1932 seien Lastwagen und bewaffnete Funktionäre gekommen und hätten die Ernte und mehr als das Abgabepflichtige mitgenommen in die Städte. Es sei ihnen versprochen worden, sie würden Zuteilungen für den Winter bekommen. Aber gekommen sei nie etwas, und dann habe im Winter der Hunger eingesetzt.

Die Gründe für dies Vorgehen konnte uns auch die russische Lehrerin, die alles selbst miterlebt hatte, nicht nennen. Sie vermutete aber, es hinge mit dem Widerstand der ukrainischen Bauern gegen die Kollektivierung zusammen. Es ist das Verdienst von Frau Lietzmann, daß sie 55 Jahre nach diesem entsetzlichen Leiden der ukrainischen Landbevölkerung auf das Ergebnis jahrelanger Forschungen aufmerksam gemacht hat, die Professor Conquest unter dem Titel „The harvest of sorrow: soviet collectivization and the Terror-Famine“ veröffentlicht hat. Man kann der Berichterstatterin nur zustimmen, wenn sie den westlichen Medien für Greuel vom Auschwitz-Ausmaß ein gespaltenes Bewußtsein mit zweierlei Maß vorwirft. Hätten die Ukrainer die Lobby der amerikanischen Ostpresse hinter sich, so spräche man längs von dem ukrainischen „Hunger-Holocaust“.

Dr. med. habil. Clemens Moneke,
Konstanz

ВИГОЛОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

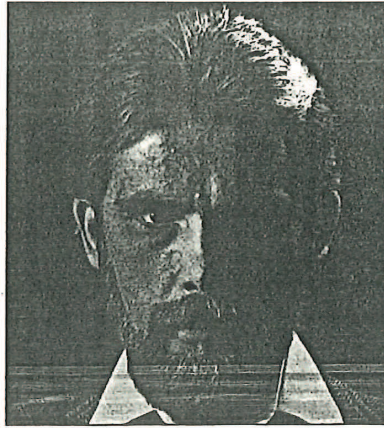
Ваша співробітниця Сабіна Ліцманн повідомила 7 січня про результати багаторічних досліджень щодо виголодження України Сталіним в 1932–1933 рр. Цей геноцид коштував українцям 7 мільйонів людських життів, із них 3 мільйони дітей. На Заході все це, за винятком для нечисленних експертів, залишалося невідомим. Це тим більше викликає здивування, що якихось 7 років після тих подій Гітлер вдерся в Україну і сліди цього масового вбивства людей ще не стерлися. До прикладу, наш польовий шпиталь був дислокований у Житомирі, в Україні. Я, на той час молодий лікар, мав змогу, оскільки ми ще не могли перейти на лівобережжя Дніпра, надавати медичну допомогу й цивільному населенню. Зберігаючи вірність прапорowi гуманізму, ми змогли влаштувати на шпитальній кухні одну російську єврейку, яка була для нас перекладачкою. Уже в перші дні я у всіх довколишніх селах почав стикатися з розповідями про жахливий голод, а наша перекладачка, єврейська вчителька, ніяк не йняла віри, що для Заходу ця катастрофа лишилася непоміченою. На той час люди в тих селах сприймали нас як визволителів від своїх мучителів.

Мені довелося бачити масові поховання, у яких було поховано населення цілих сіл, і розповіді простих, здебільшого літніх людей не викликали жодних сумнівів. І якщо ми питали про причини, нам змальовували одну й ту саму картину: восени 1932 р. приїхали озброєні активісти на вантажівках і вивезли геть весь врожай, тобто набагато більше, ніж офіційно належало віддати державі, до міст, а селянам натомість пообіцяли видавати на зиму необхідний раціон.

Причини таких дій нам не могла пояснити навіть російська вчителька, що сама була свідком тих подій. Вона мала підозру, що все те було пов'язане з опором українського селянства колективізації. І це є незаперечною заслугою Сабіни Ліцманн, що вона 55 років по тих невимовних стражданнях українського сільського населення привернула увагу громадськості до результатів багаторічних досліджень, які професор Конквест оприлюднив під заголовком «Жнива скорботи: радянська колективізація і терор голодом». І з Сабіною Ліцманн можна тільки погодитися, коли вона діагностує західним медіям застосування подвійних стандартів стосовно цих жахливих злочинів, які за масштабами можна порівняти з Аушвіцом. Якби українці мали своє лобі в американській пресі, то ми вже давно б вели мову про український голокост голодом.

Д-р медицини габілітований Клеменц Монке
Frankfurter Allgemeine Zeitung, 29 Januar 1987

Marco Carynnyk, geb. 1944 in Berlin als Sohn ukrainischer Eltern, mit denen er 1950 in die USA einwanderte. Nach seiner Graduierung von der Temple University Philadelphia (Englisch und Slavische Sprachen) wurde er freier Schriftsteller, Redakteur und Übersetzer. Während der letzten zehn Jahre veröffentlichte er Dichtung in ukrainisch und übersetzte zahlreiche Bücher zur osteuropäischen Literatur und Politik ins Englische. Seine letzte größere Arbeit, das Poem „Kolovorot“ erschien im Februar 1985

in der Zeitschrift „Suchasnist““. Während der letzten fünf Jahre hat C. vornehmlich an einer Untersuchung über die Hungersnot in der Ukraine 1932/33 gearbeitet. Zu diesem Thema veröffentlichte er in der kanadischen, amerikanischen und französischen Presse zahlreiche Aufsätze und Interviews, unternahm Vortragsreisen in Kanada und in den USA und übernahm die Beratung des (später preisgekrönten) Dokumentarfilms „Harvest of Despair“ (Ernte der Verzweiflung). Carynnyk lebt heute in Toronto (Kanada).

MARCO CARYNNYK

Die ukrainische Hungersnot von 1933 aus westlicher Sicht

Es gibt keine genauen Zahlen der Opfer der weitgehend künstlich herbeigeführten Hungersnot in der Ukraine 1932/33. Schätzungen schwanken zwischen 5–12 Millionen; die Gesamtopfer der Kollektivierung u. a. „klassenorientierter“ Säuberungen in der UdSSR schätzt man in den Jahren 1929–1936 auf rund 15 Millionen. Die ukrainische Hungersnot war Gegenstand mancher Untersuchungen und fand auch ihren Eingang in die künstlerischen Werke namhafter russischer Schriftsteller (vor allem Wassilij Grossman). Die Hungerkatastrophe diente der Forcierung der Zwangskollektivierung; tatsächlich gelang es Stalin in der Folge, den Widerstand der Bauern zu brechen – das private Bauerntum in der UdSSR hatte nach 1933 aufgehört zu existieren. Marco Carynnyk läßt hier westliche Beobachter der damaligen Geschehnisse zu Wort kommen. Unter Ihnen (dies schil-

dert ein anderer Beitrag des Autors) fiel dem damaligen Korrespondenten der „New York Times“, dem Briten Walter Duranty, eine – im Sinne pro-sowjetischer Berichterstattung – besonders unrühmliche Rolle zu. Insgesamt ist diesem dunklen Kapitel der Sowjetgeschichte im Westen bisher bemerkenswert wenig Publizität zuteil geworden.

Als Stalin im Jahre 1928 Lenins Neue Ökonomische Politik zugunsten ungestümer Industrialisierung und Kollektivierung aufgab, leitete er eine zweite Revolution ein, die einzig und allein von oben dirigiert wurde und weit verheerender war als die Revolution von 1917 oder der Bürgerkrieg. Die Schläge des Diktators trafen die Bauernschaft am schwersten. Hundert Millionen Bauern wurden, oftmals mit vorgehaltener Waffe, gezwungen, ihren Besitz im Stich zu lassen und sich Kolcho-sen anzuschließen; mehrere Millionen, als „Kulaken“ oder „Handlanger der Kulaken“ abgestempelt, wurden erschossen, verbannt oder von dem rasch schwärenden GULag auf-gesogen. Das entsetzlichste Schicksal blieb der Ukraine und dem benachbarten Nordkauka-sien vorbehalten, wo rund sechs Millionen Menschen in den Jahren 1932 und 1933 in den Hungertod getrieben wurden.

Die Umriss dieser Katastrophe sind klar. Darauf versessen, die von seinem ersten Fünf-jahresplan vorgesehene Kollektivierung der Landwirtschaft durchzuführen, liquidierte – wie der häßliche Euphemismus lautet – Stalin jede Opposition gegen sein Vorhaben inner-halb der Kommunistischen Partei und rief dann zu einem brutalen Krieg gegen die Bau-ern auf. Die Industrialisierung der Sowjet-union erforderte westliche Maschinen und westliches Fachwissen, die mit harter Wäh-rung bezahlt werden mußten. Stalin orientier-te sich am Beispiel der Zarenregierung, die sogar dann Getreide exportiert hatte, als des-sen Erzeuger hungerten,¹ entriß den Bauern ihre Nahrungsmittel und warf sie zu Schlei-derpreisen auf westliche Märkte. Um die Op-position der Ukrainer zu zerschlagen, die sich der Sowjetisierung zuerst durch bewaffneten Widerstand und dann durch wachsende For-derungen nach kultureller und politischer Au-

tonomie widersetzt hatten, ließ Stalin die Ukraine absperren, so daß die Bauern an der Flucht nach Rußland gehindert waren, setzte ganze Regionen auf eine schwarze Liste, da-mit sie keine Verbrauchsgüter erhielten, und verbot ausländische Hilfeleistungen. Man be-strafte hungernde Bauern, die Samen ausgru-ben oder sich ein paar Weizenähren abschnit-ten, wegen „Verbrechens gegen sozialistisches Eigentum“ mit Verbannung oder Hinrichtung. Eine politische Polizei aus städtischen Arbei-tern und Parteimitgliedern, unterstützt von Luftpatrouillen, erhielt den Auftrag, die Fel-der zu bewachen. Als hungrige Polizisten ge-meinsam mit den Bauern einen Teil der Ernte stahlen, holte man Komsomol-Mitglieder her-bei, die die Älteren im Auge behalten sollten. Und nachdem sogar diese Maßnahmen ge-scheitert waren, entsandte man mit Stöcken bewaffnete Kinderbrigaden, die das Staatsei-gentum zu schützen hatten. Die Kinder wur-den aufgefordert, ihre eigenen Eltern zu den-unzieren, und mit Lebensmitteln, Kleidung und Medaillen belohnt.

Natürliche Ursachen – Dürre, Überschwem-mung, Fäule – haben zu den meisten Hung-ersnöten zumindest beigetragen. Die Hung-ersnot 1932/33 war jedoch ausschließlich von Menschen verursacht, ausschließlich das Er-gebnis der völkermordenden Politik eines Diktators: Die Getreideernte von 1932 war nur um zwölf Prozent geringer als die von 1927, als es keine Hungersnot gegeben hatte, doch die Getreideablieferungen an den Staat – durchgesetzt durch Tausende von Parteiar-beitern, die man zur Anwendung des „eiser-nen Besens“ der Bürgerkriegszeit² mobilisier-te, wurden um 44 Prozent erhöht. Dieses Ver-fahren, aus den Bauern der Ukraine und Nordkaukasiens so viele Nahrungsmittel wie möglich „herauszuquetschen“ – Parteiaktivi-

Переклад документа № 2

ГОЛОД 1933 РОКУ в УКРАЇНІ ІЗ ЗАХІДНОГО ПОГЛЯДУ

Точні цифри щодо жертв штучно викликаного голоду в Україні 1932/33 р. не-відомі. Оцінки коливаються між 5 та 12 мільйонами; загальну кількість жертв ко-лективізації та чисток за «класовою ознакою» в СРСР в 1929–1936 рр. оцінюють приблизно в 15 мільйонів. Голод в Україні став предметом кількох досліджень

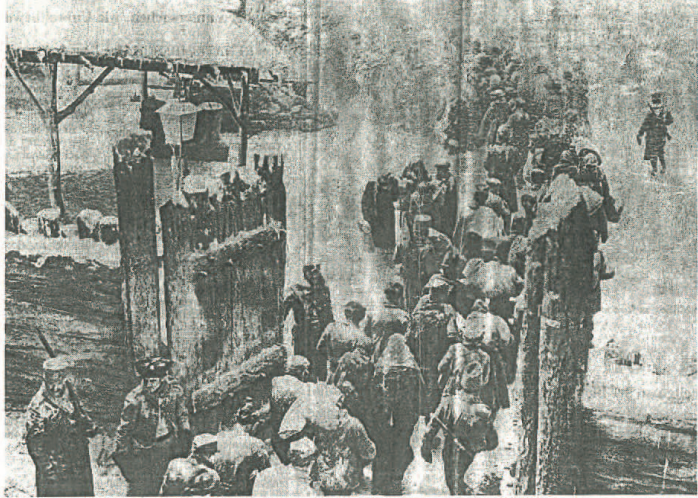
і знайшов своє відображення в художніх творах відомих російських письменників (до прикладу, Василій Гросман). Голодомор слугував примусовій колективізації; і дійсно, як результат, Сталінові вдалося зламати спротив селянства – після 1933 р. приватне сільське господарство в СРСР перестало існувати.

**Марко Царинник приводить нам свідчення західних свідків тодішніх подій.
Kontinent, OST-WEST FORUM , Heft 3/ 1986, August-September**

Документ № 3

„Vor 50 Jahren waren die Ukraine und andere Regionen weiter im Osten der Sowjetunion – ein großes Gebiet mit rund 40 Millionen Einwohnern – wie ein einziges riesiges Lager Belsen. Ein Viertel der Landbevölkerung, Männer, Frauen und Kinder, war verhungert oder lag im Sterben. Die übrigen hatte der Hunger teilweise so entkräftet, daß sie nicht einmal ihre Angehörigen begraben konnten. Zur gleichen Zeit (auch das erinnerte an Belsen) überwachten wohlgenährte Polizeieinheiten oder Parteibeauftragte ihre Opfer.“ – So beginnt Robert Conquest, Professor für sowjetische Geschichte, sein neues Buch „Die Ernte der Trauer“. Nach jahrelangen Forschungen, unter Verwendung erstmalig zugänglicher Dokumente, schildert der Autor Stalins Massenmord an Millionen ukrainischer Bauern – „eine der furchtbarsten menschlichen und sozialen Tragödien unseres Jahrhunderts“. Die WELT hat die interessantesten Passagen des Englisch geschriebenen Werkes für ihre Leser übersetzt und beginnt heute mit dem Abdruck der ersten von vier Folgen.

Unter schärfster Bewachung zur Zwangsarbeit in die Toga: Mehr als zehn Millionen überlebten Stalins Feldzug gegen die Kulaken nicht. Es traf alle: Männer, Frauen und Kinder
FOTOS: SÜDDEUTSCHER VERLAG

Переклад документа № 3

ЖЕРТВИ ПРИМУСОВОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

«50 років тому Україна й інші регіони на сході СРСР – територія з населенням 40 мільйонів людей – становили собою суцільний концтабір на кшталт Берген-Бельзен. Чверть сільського населення, чоловіки, жінки і діти, або вже загинули від голоду, або перебували на межі смерті. Решта були так знесилені голодом, що не були спроможні навіть ховати своїх померлих близьких. Водночас (і це ще одна красномовна паралель із концтабором Бельзен) вгодовані чекісти й активісти здійснювали суворий нагляд над живими» – так починає Роберт Конквест, професор, дослідник радянської історії, свою нову книгу «Жнива скорботи». На підставі своїх багаторічних досліджень, залучаючи щойно введені в науковий обіг документи, автор змальовує масове вбивство Сталіним мільйонів українських селян, «одну з найжахливіших людських і соціальних трагедій нашого сторіччя». Редакція «Die Welt» переклала з англійської і пропонує тепер увазі своїх читачів серію уривків із цієї книги.

DIE Welt, Dienstag, 3 Februar 1987, Serie Politik

AUSLAND

Hunger als Instrument der Massenvernichtung Stalins Kampf gegen die Bauernschaft

H. K. Am 25. März 1937 wurde in Moskau der Vorsitzende des Direktoriums für die sowjetische Volkszählung, O. A. Kwitkin, verhaftet, weil er gemäss späterer Meldung der «Prawda» an einer Verschwörung mitgewirkt hatte zum Zweck der «Verminderung der tatsächlichen zahlenmässigen Grösse der Bevölkerung der UdSSR». Gemeint war nur die statistische «Verminderung», denn das tödliche Handwerk besorgten andere. Das Motiv Stalins zur Unterdrückung der Ergebnisse braucht keine weiteren Erläuterungen als die, dass die Zählung ein «Defizit» von mehreren Millionen Menschen ergab. Die Dimensionen eines der grossen Verbrechen in der Geschichte der Menschheit lassen sich auf diese Weise beziffern und errechnen, wenn auch nur schwer verstehen. Der bekannte Chronist der Massensäuberungen («The Great Terror»), Robert Conquest, hat ein neues Werk vorgelegt, das sich mit dem brutalen Kampf Stalins gegen die sowjetische Bauernschaft 1929 bis 1932 befasst.* Es handelt sich wohl um die erste zusammenfassende und einordnende Beschreibung der Tragödie, bei der nach dem vorsichtigen Urteil des Verfassers das Leben von 14,5 Millionen Menschen auf dem Altar einer Ideologie geopfert wurde.

Verachtung des Individualismus

Die Wurzeln reichen nach der Auffassung von Conquest ins *ambivalente Verhältnis* der russischen Intelligenz zur Bauernschaft im letzten Jahrhundert zurück. Das Streben nach Veränderung und die Hoffnung auf kollektive Lösungen prallten auf den Realismus, den Individualismus und die schlaue Hinterlist des Muschik, der sich gegen die Behörden nie anders zu wehren gelernt hatte. Der anfängliche Zwiespalt zwischen *Idealisierung* und *Diffamierung*, die Landbevölkerung als Inkarnation des Volkes einerseits und Verkörperung der Rückständigkeit sowie als Haupthindernis für jeden Fortschritt andererseits, nahm schliesslich eine tragische Wendung. Maxim Gorki verdamnte den «animalischen Individualismus der Bauernschaft und den fast totalen Mangel an sozialem Bewusstsein». Unter bolschewistischen Marxisten wandelte sich die Ambivalenz in *unmissverständliche Missachtung* und Hass, der keine theoretische Rechtfertigung fand, falls er eine

belagerten Stadt mit der Unterbindung der Versorgung von aussen dem Tod auszusetzen und damit den Widerstand zu brechen. Gerade die *Leiden Leningrads* im Zweiten Weltkrieg erinnern daran und werden von den Sowjets in selektiver Empörung in Richtung Westen vorgezeigt. Bekannt ist auch, dass viele Vernichtungsaktionen – im Kriegszustand oder nicht – immer relativierende Apologeten fanden und immer noch finden. Eine weit ausgreifende, tödliche Hungersnot durch zentrale, bewusst gefasste Verordnungen in einem Teil des eigenen Staatsgebiets zu verursachen, nicht nur keine Hilfe zu senden, sondern Hilfsendungen aus dem Ausland zu blockieren, die in eigenen Mühlen gelagerten Getreidevorräte zu *exportieren*, um den «Beweis» zu erbringen, dass westliche Meldungen über eine Hungersnot ein Phantasiegebilde waren, die Enteignung und Deportation von Millionen von Bauern – die *«Dekulakisierung»* unter dem Banner des Kampfes gegen den «Klassenfeind» – ist dagegen eine Katastrophe, die geschichtlich vom Charakter der widersinnigen Gesellschaftslehre, der sie entsprang, kaum getrennt und als «Entgleisung» auf dem Weg zum Fortschritt bagatellisiert werden kann.

Entlarvung der «grossen Lüge»

Die grundlegenden Fakten sind seit langem bekannt. In der *kurzen Öffnung* unter Chruschtschew war innerhalb der Sowjetunion ein flüchtiger, beschränkter Blick auf die grauenhaften Ereignisse erlaubt. Bereits diese oberflächlichen Einblicke diskreditierten die westlichen Moskau-Pilger der zwanziger und dreissiger Jahre – Schriftsteller, Intellektuelle, Politiker und Minister –, die in utopischer Verblendung nicht hinter die Potemkinschen Dörfer zu blicken vermocht hatten. Schliesslich hat *Solschenizyn* die «grosse Lüge» entlarvt. Er stiess dabei aber gerade in den USA vielenorts auf die Skepsis der *Anti-Anti-Kommunisten*, die eine reaktionäre «kleinbürgerliche» Verteufelung witterten und sich auf die Position zurückzogen, dass Stalin tot und der Stalinismus ein Relikt von vielleicht historischem Interesse sei, die Sowjetunion allenfalls eine dunkle Vergangenheit habe, die aber für die Gegenwart trotz feststellbaren Unvollkommenheiten irrelevant sei. Solschenizyn hatte in Amerika nie eine vergleich-

ГОЛОД ЯК ІНСТРУМЕНТ МАСОВОГО ЗНИЩЕННЯ

Сталінська боротьба проти селянства 25 березня 1937 р. в Москві було заарештовано керівника проведення перепису населення О. А. Квіткіна за звинуваченням, як пізніше повідомила газета «Правда», у причетності до змови з метою «применшення кількості фактичного населення СРСР». Малося на увазі статистичне «применшення», бо фізичне здійснювалося іншими компетентними органами. Мотивацію Сталіна у замовчуванні даних не потребує ще якогось пояснення, окрім того, що перепис виявив кількомільйонний «дефіцит» населення. На цій підставі вимір цього одного з найбільших злочинів в історії людства надаються до математичного аналізу та визначення, але аж ніяк не до розуміння. Відомий літописець масових чисток («Великий терор») Роберт Конквест пропонує громадськості своє нове дослідження, присвячене брутальній боротьбі Сталіна з радянським селянством у 1929–1932 рр. Воно являє собою першу підсумкову роботу, присвячену трагедії, жертвами якої, за обережними оцінками автора, стали 14,5 мільйона людських життів, принесених на вівтар ідеології.

Neue Züricher Zeitung, 24 November 1986

Наступний етап – популяризація історичних фактів щодо Голодомору-геноциду українців серед європейців і внесення відповідного учбового матеріалу для німецьких і європейських шкіл та університетів.

Робота лише починається...

Слава Україні!

Микола Голомша,
професор права, доктор філософії в галузі державного
управління, заслужений юрист України

ПАМ'ЯТАЄМО. ВШАНОВУЄМО. ПЕРЕМАГАЄМО!

Вітаю організаторів та учасників Всесвітнього конгресу дослідників Голодомору-геноциду українців, вчиненого комуністичним тоталітарним режимом у 1932–1933рр.! Пройшло 90 років, однак до цього часу не розкриті масштаби геноциду, не надано відповідь на важливе питання, яку чисельність українців знищили сталін та його оточення. Триває чергова кривава російська агресія – війна, яка вирішує долю Української незалежної держави, української нації та всього демократичного світу. Ми повинні перемогти, бо у нас немає іншої долі.

Диктатор путін, заявивши про «демілітаризацію» та «денацифікацію» України, не лише порушив норми міжнародного права, а й розпочав агресивну війну з метою повного знищення Української держави та української нації. Для того, щоб дати історичну та юридичну оцінку військовій агресії московії, необхідно звернутися до визвольних змагань української нації першої половини ХХ століття. У листопаді 1917 р. ми виборили право мати свою незалежну державу – Українську Народну Республіку (далі – УНР). Однак, же 4 (17) грудня 1917 р. УНР отримала від більшовицького уряду Росії «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради» за підписами Леніна і Троцького. Так розпочалася перша російсько-українська війна (*Ковальчук М. Битва двох революцій: Перша війна Української Народної Республіки з Радянською Росією. 1917–1918 рр./ НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2015. Т. 1. С. 191–225*).

З перших днів свого існування УНР, розуміючи зовнішні загрози та незважаючи на військову агресією кремля, проводила активну діяльність, направлену на визнання незалежної України світовим товариством. У 23 країнах світу були відкриті дипломатичні представництва. 3 березня 1918 р. більшовицька росія підписала Брест-Литовський мирний договір, за результатами якого були припинені військові дії в Україні, фактично виведені окупаційні війська. Також ця угода зобов'язала росію підписати мирний договір з Українською Народною Республікою та встановити державні кордони. 6 травня 1918 року в м. Конопті, за посередництва німецьких військових, українська та російська сторони підписали відповідну угоду. 12 червня 1918 р. Українська держава уклала прелімінарний (попередній) мирний договір із рсфдрр, в якому зазначено, що він підписується двома незалежними державами. Статтею 4 договору передбачено створення українських консульських установ у Москві, Петрограді і 18 російських містах компактного проживання українців. **Це відповідь диктатору путіну про так званий «єдиний народ».**

11 листопада 1918 р. більшовицька росія розірвала міжнародний Брест-Литовський мирний договір, прелімінарну мирну угоду та розпочала другу війну проти України. 22 січня 1919 р. Українська Народна Республіка і Західноукраїнська Народна Республіка створили єдину Соборну державу.

21 квітня 1920 р. голова Директорії УНР С. Петлюра уклав військово-політичний договір із Польщею. Об'єднані українсько-польські війська 6 травня 1920 р.

звільнили Київ, а 25 серпня 1920 р. під Варшавою розбили червону армію московії. Це позитивний історичний приклад того, як потрібно перемагати ворога (*Геноцид українців 1932–1933 за матеріалами досудових розслідувань / упоряд.: О. Петришин, М. Герасименко О.Стасюк; Нац. акад. прав. наук України [та ін.]; вступ. слово: О.Петришин. – Вид.2-ге, допов.-Київ-Харків: Право, 2022.- С. 493-494*).

В кінці 1920 року більшовики, на чолі з кривавим диктатором лєнінін, окупували Україну, а в 1921–1923 рр. організували масовий штучний голод та знищили 3,5 млн українців. У 1932–1933 рр. диктатор сталін вчинив злочин геноцид та знищив 10,5 млн українців. Також цинічно кремль організував масовий штучний голод у 1946–1947 рр., під час якого знищено 1,5 млн українців. Таким чином, комуністичний тоталітарний режим фізично винищив **15,5** млн українців. Але сьогодні ми з вами знаємо також і про депортації, масові політичні репресії, розстріли та ін. злочини кремля. Однак, із-за приховування та фальсифікації історичних архівних документів п'ятою колоною в Україні, на сьогоднішній день ми не знаємо відповіді на головне питання: скільки всього знищено українців за часи срср.

За роки незалежності України розслідувалось лише 2 кримінальні справи (провадження). Так, 22 травня 2009 року Головним слідчим управлінням Служби Безпеки України, за зверненнями народних депутатів України, громадських діячів порушено кримінальну справу № 475 за фактом вчинення геноциду українців комуністичним тоталітарним режимом у 1932–1933 рр., за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України. У ході досудового розслідування слідчі встановили, що організаторами цього страшного злочину були очільники комуністичного тоталітарного режиму, а саме: сталін, молотов, каганович, постишев, косіор, чубар та хатаєвич. Українське суспільство та міжнародна спільнота чекали відповіді на такі питання: яка мета масового винищення (вбивств) українців, яку чисельність фізично знищено, хто конкретно організував геноцид.

Криміналістичних чи спеціальних методик з розслідування злочину геноциду в той час не існувало. Соціально-політична обстановка в державі вимагала провести розслідування у стислі терміни. Під час розробки загального плану розслідування були ретельно опрацьовано наукові праці Володимира Василенка, Валерія Шепітька, Мирослави Антонович, Володимира Сергійчука, Василя Марочка, ін. науковців, а також міжнародну практику розслідування злочинів, вчинених диктаторами у різних країнах. Доктор юридичних наук В. Василенко у статті «Методологія правової оцінки Голодомору 1932–1933 рр. в Україні як злочину геноциду» зробив висновок, що *«Серед величезної кількості досліджень Голодомору переважна більшість як в Україні, так і поза її межами здійснена представниками історичної науки з використанням притаманних їй методологічних прийомів. Специфіка злочину геноциду як особливого міжнародного злочину вочевидь зумовлює необхідність правової оцінки Голодомору в світлі Конвенції ООН 1949 р. про запобігання злочину геноциду і покарання за нього із застосуванням методів юридичної науки та практики. Такий підхід передбачає комплексну оцінку здобутків історичної науки в контексте вимог юриспруденції, що необхідно для одержання надійних наукових результатів у визначенні природи Голодомору та кваліфікації його як найтяжчого міжнародного злочину»* (*Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду згідно з міжнародним правом: Монографія/За наук. ред. Володимира Василенка, Мирослави Антонович.-Видання 4-е, допов.-К.:Видавничий дім «Києво-Могилянська академія, 2016.-370с.С.14*).

Важливе роз'яснення з цього питання також зробив судово-медичний експерт вищої категорії Андрій Кісь, який зазначив: «Відмінність судово-медичної експертизи від наукових та соціальних досліджень проблем Голодомору полягає у тому, що експерти є процесуальними особами й несуть передбачену Законами України відповідальність за складання «Висновків експертизи». Сьогодні у суспільстві та й у науковому середовищі панує помилкова думка, що під час проведення судово-медичної експертизи експерт має проводити безпосереднє дослідження біологічних об'єктів – скелет, окремі кістки, трупи, біологічні речовини тощо. Внаслідок цього й думка про можливість проведення судово-медичної експертизи за фактом смерті людей, які померли понад вісімдесят років тому є, м'яко кажучи, скептичною.

Але помилковість таких міркувань визначається регламентом проведення судових експертиз (як за «новим» КПК України (2012 р.), так й відповідно до КПК України, що діяв на час проведення судово-медичної експертизи за фактом Голодомору), згідно із яким експерти використовують, окрім названих об'єктів, ще й «матеріали справ», зміст яких дає змогу проводити судово-медичну оцінку даних, що отримані. Обсяг та значущість згаданих матеріалів справи визначають слідчі за наявності уточнень та інформаційної потреби з боку судово-медичної експертної комісії. Таким чином, проведення судово-медичної (-х) експертизи (-з) за матеріалами карних справ є засобом законного наукового обґрунтованого отримання доказів у галузі медицини.

Об'єктами дослідження під час проведення судово-медичної експертизи за фактом Голодомору, перш за все стали справжні судово-медичні документи, що засвідчують смертність населення м. Харкова 1932–1934 рр.».

Правильно вибрана тактика та методика розкриття та розслідування геноциду надала можливість встановити не лише організаторів злочину, а й злочинні механізми, які тоталітарний режим використав проти української нації. Перед слідчими кожен день виникали складні питання тому, що пройшов тривалий час з моменту вчинення злочину геноциду, свідки та очевидці масового знищення українців не завжди пам'ятали важливі деталі. Крім того, слід пам'ятати, що значну частину історичних документів було втрачено. Взагалі це була перша кримінальна справа, у ході розслідування якої використані норми міжнародного права, тобто, слідчий приймав рішення, керуючись ст. ст. 1 і 2 Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», ст. 7 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, Конвенцією ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» від 26 листопада 1968 року та Європейською конвенцією «Про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів» від 25 січня 1974 року.

Після здобуття достатніх даних про жертви геноциду, слідчий виніс постанову про проведення судової науково-демографічної експертизи та призначив О. Рудницького, співробітника Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України судовим експертом. Розуміючи, що ця експертиза не вирішить жодних питань для надання правової оцінки у справі, Генеральною прокуратурою України відповідно до п.3 ч.1 ст. 227 КПК України надана вказівка слідчому провести комплексну судову експертизу із залученням різнофахових спеціалістів: юристів, економістів, судових медиків, істориків, політологів.

Правовий аналіз висновку експерта О. Рудницького, засвідчив, що він грубо протирічить нормам кримінального судочинства, не відповідає вимогам кримі-

нального та кримінально-процесуального права. Крім того, з'ясовано, що в частині встановлення чисельності жертв, висновок експертизи взагалі не відповідає першоджерелам, в яких йде мова про знищення від 7 до 16 млн українців, Сьогодні ми можемо констатувати, що експерт приховав чисельність жертв.

Також українська громада повинна знати, що під час розслідування цієї справи на слідчих та прокурорів постійно здійснювався тиск, як з боку проросійських політичних сил, так і окремих керівників Генпрокуратури, які намагалися взагалі заборонити розслідування та направлення справи до суду, із-за страху перед «білокам'яною». Постанову про направлення кримінальної справи № 475 до суду я підписав 31 грудня 2009 р. в умовах конфіденційності.

13 січня 2010 року Апеляційний суд міста Києва здійснив попередній розгляд кримінальної справи № 475 та констатував, що органом досудового слідства з усією повнотою та всебічністю встановлено спеціальний намір Сталіна (Джугашвілі) Й.В., Молотова (Скрябіна В.М.), Кагановича Л.М., Постишева П.П., Косіора С.В., Чубаря В.Я. і Хатаєвича М.М., – знищити частину української (а не будь-якої іншої) національної групи. У зв'язку із смертю Сталіна та інших вказаних осіб, Апеляційний суд міста Києва, керуючись п.8 ч.1 ст.6, ст. ст. 240 і 248 КПК України виніс постанову про закриття кримінальної справи.

Українське суспільство повинно знати, що Апеляційний суд м. Києва, приймаючи постанову не мав правових підстав вийти за рамки наданих до розгляду матеріалів, тобто врахував висновок судової науково-демографічної експертизи, в якій експерт «некоректно» визначив чисельність жертв.

У своєму виступі на Міжнародній конференції «Штучні голоди в Україні ХХ століття» (Київ, 16 травня 2018 року) заслужений юрист України, суддя Апеляційного суду м. Києва Віктор Скавронік, який розглядав кримінальну справу № 475 заявив, що **«дані про кількість »прямих втрат» українських селян від геноциду, що містяться в матеріалах кримінальної справи, в інших надійних, загально-визнаних, авторитетних джерелах, яких дотримується більшість зарубіжних та вітчизняних дослідників вказаного злочину тоталітарної сталінської системи, суттєво різняться...»** (матеріали Міжнародної конференції «Штучні голоди в Україні ХХ століття», Київ, 16 травня 2018 р., Київ – Дрогобич: Видавництво «Коло», 2018. С. 296). Офіційні заяви про те, що висновок судової науково-демографічної експертизи не відповідає реальній чисельності жертв, також зробили й співробітники СБУ, які приймали участь у розслідуванні.

Українське суспільство та міжнародна спільнота вимагали продовжити розслідування особливо тяжкого злочину геноциду. У жовтні 2016 р. в Києві відбулася міжнародна науково-практична конференція: «Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації», учасники якої заявили, що комуністичний тоталітарний режим знищив щонайменше 7 млн українців в УСРР і 3 млн за межами УСРР та звернулися до СБУ з пропозицією продовжити розслідування злочину геноциду з метою встановлення його безпосередніх виконавців і з'ясування його наслідків, – чисельності жертв. 21 жовтня 2019 року Службою безпеки України розпочато досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо виконавців масових вбивств, тобто особливо тяжкого злочину, передбаченого ч.1 ст. 442 КК України (геноцид).

У ході досудового розслідування проведено низку складних судових експертиз та було встановлено, що виконавцями геноциду українців, вчиненого у 1932–1933 рр. комуністичним тоталітарним режимом в УРСР та Північно-Кавказькому краї – є керівники ЦК КП(б)У: Акулов І.О., Любченко П.П., Строганов В.А., Кисе-

льов А. Л., Петровський Г.І., Алексєєв М.О., Демченко М.Н., Майоров М.М., Саркісов С.А., Терехов Р.Я., Чернявський В.І., Маркітан П.П.; керівники каральних органів Поляков В.В , Балицький В.А., Реденс С.Ф., Карлсон К.М., Леплевський І.М., а також перший секретар Північно-Кавказького краю Шеболдаєв Б.П.

Ознайомившись з судовими експертизами та окремими матеріалами кримінального провадження слід зазначити, що слідчі врахували методика та тактику розкриття злочину геноциду, які були напрацьовані ще під час розслідування кримінальної справи № 475. Встановили, що так звані «хлібозаготівлі», це є злочинний механізм фізичного винищення українців диктатором сталініним, а саме: масові депортації; насильницька конфіскація продуктів харчування, реманенту, майна, худоби; використання системи натуральних штрафів; застосування режиму «чорних дошок»: а) повну ізоляцію спеціальними загонами українських сіл, станиць та районів; б) негайне припинення підвезення товарів та припинення кооперативної і державної торгівлі, вивезення із відповідних кооперативних крамниць всіх наявних товарів; в) повну заборону колгоспної торгівлі, як для колгоспів, колгоспників, так і для одноосібників; г) припинення всілякого кредитування, дострокове стягнення кредитів та інших фінансових зобов'язань; д) повну заборону торгівлі хлібом та борошном та ін.

Також проводилися каральні операції проти українців, які організували опір тоталітарному режиму під час незаконних конфіскацій продуктів та майна; українцям заборонялося виїжджати з місць постійного проживання, у тому числі за межі території УСРР; в кожній області УСРР та Північно-Кавказькому краї були створені досудові органи «трійки»: у складі 1-го секретаря обкому партії, начальника обласного відділу ДПУ та обласного прокурора для винесення у позасудовому порядку масових вироків, у тому числі й розстрільних.

У своєму виступі я хочу зазначити і про те, що в наш час, під час російсько-української війни, окремі історики та демографи продовжують замовчувати, приховувати та применшувати масштаби злочинів, їх наслідки та чисельність жертв геноциду українців. Не має жодного сумніву, що такі «спеціалісти», зрощені на комуністичній науці і ідеології, гальмують встановлення історичної правди та ретельно «березуть» російські наративи, що є загрозою національній безпеці та самому існуванню Української держави.

У своєму виступі хочу в черговий раз зазначити, що міжнародна практика встановлення жертв диктаторів (геноцидів, воєнних злочинів та злочинів проти людяності) свідчить про таке. Під час розкриття найтяжчих злочинів, рішення про проведення відповідних судових експертиз, якими визначаються масштаби та наслідки злочинів, а також чисельність жертв, приймаються слідчими, судовими експертами, криміналістами, міжнародними слідчими комісіями, судами чи трибуналами, використовуючи криміналістичні методи та методики, які відповідають нормам кримінального судочинства. Завдання істориків знаходити історичні документи, передавати їх до слідчих органів, а також приймати участь у проведенні історико-правових досліджень.

Демографічні методи та методики взагалі не застосовуються під час проведення судових експертиз та розкритті злочинів. Тому слідчі та прокурори повинні чітко дотримуватися процесуальних норм, які стосуються призначення та проведення судових експертиз під час досудових розслідувань. Крім того, сьогодні я вже можу зробити висновок, маючи пряме відношення до порушення та розслідування кримінальної справи № 475, що питання встановлення жертв дикта-

тора сталіна не було вирішено із-за суспільно-політичної обстановки в державі та тиску «кремля».

Приймаючи участь у захисті держави я особисто бачу, як «московія» використовує злочинні механізми, методи та тактику знищення українців, розроблені ще 100 років тому. Сьогодні також чітко зрозуміло, що «п'ята колона» та агенти «кремля» намагаються знищити нашу історію, ідентичність та зберегти російський вплив в гуманітарній та ідеологічній сферах.

Завершуючи свій виступ, хочу закликати українців світу до об'єднання заради Перемоги!

Слава Україні! Героям слава!

Анатолій Подольський,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України,
керівник Українського центру вивчення історії
Голокосту, м. Київ

**ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ МІЖ ЗЛОЧИНАМИ КОМУНІЗМУ,
НАЦИЗМУ, РАШИЗМУ.
ТОТАЛІТАРНІ ІДЕОЛОГІЇ ЯК ЗАГРОЗА ЛЮДСТВУ.
УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР
(НА ПРИКЛАДІ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ)**

Порівняння антиукраїнської політики сталінського, комуністичного режиму в СРСР у 30-і роки минулого століття та антиукраїнської пропаганди й російської воєнної агресії проти України з боку путінського політичного режиму сьогодні є актуальним як для української науки, так і для українського суспільства, яке протистоїть сьогодні на полі бою і в тилу російській агресії, під час відкритої, повномасштабної війни росії проти України. На сучасному етапі є очевидною теза про історичні зав'язки та історичні паралелі між злочинами комунізму, нацизму та злочинами сучасної російської ідеології проти українців в ХХ–ХХІ століттях. Розглянемо це на прикладі російських маніпуляцій та інструменталізації історії Другої світової війни та історії Голокосту і пам'яті про ці події в Україні.

Тема історії та пам'яті про жертви Другої світової війни вже близько двох десятиріч є постійним об'єктом маніпуляції та фальсифікації з боку російської пропаганди проти України. З боку ворога це було перманентне намагання принизити чи нівелювати роль українців у розгромі нацистської Німеччини, виставляти весь час українців у ролі співучасників та винуватців гітлерівських злочинів. Коли на європейському континенті та у світі відзначали 65 річницю завершення Другої світової війни та перемоги над націонал-соціалізмом у Європі, в 2010 році російський диктатор наголошував у своїх промовах, що у Другій світовій війні (у словнику сучасної росії присутнє радянське кліше – Велика вітчизняна війна) червона армія та срср перемогли б у війні і без участі українців. З початком війни та російської агресії проти України у 2014 році, а, особливо після повномасштабного вторгнення злочинної росії на терени України у лютому 2022 року, антиукраїнські маніпуляції з історичним контекстом Другої світової війни стали фактично одним з наріжних каменів брутальної українофобської пропаганди країни-агресора [1, с. 121-122].

В такому контексті варто зупинитись на одному з важливих аспектів історії Другої світової війни, нацистського окупаційного режиму на європейському континенті, в тому числі і на українських землях, а саме на історії Голокосту – трагічну долю українських, європейських євреїв в добу панування націонал-соціалізму. Більше тридцяти років вже досліджую та викладаю трагічну долю українських, європейських євреїв в добу Другої світової війни, історію Голокосту [4]. Але найбільша важкість зараз для мене не тільки в цьому, а в тому що війна в моїй країні, тому що Україна і українці, громадяни моєї країни, страждають від

російського ворога, від російської окупації, і ці московські агресори, загарбники і окупанти поводять себе так, що паралелі зі злочинами націонал-соціалізму та комунізму напрошуються з шаленою силою.

Історичні маніпуляції щодо долі єврейського народу в добу панування націонал-соціалізму, історії Голокосту російська пропаганда, а також російська історична наука, яка фактично без спротиву обслуговує цю пропаганду і диктаторський режим путіна, доволі давно присутні в інформаційному, академічному, освітньому просторі країни-агресора та розповсюджуються і на терени України і на європейський простір в цілому. Якщо казати про складові цієї по суті антиукраїнської та антиєврейської пропаганди, можна виділити деякі основні тенденції.

Протягом останніх майже двох десятиріч ми можемо знайти в публічному просторі країни-агресора тези щодо історії Голокосту на теренах України під час Другої світової війни, що побудовані на відвертих історичних маніпуляціях, викривленнях історичних фактів, вирваних з історичного контексту того часу та бруталній брехні. Одними з поширених таких тез є наступні:

- провина за тотальне, масове вбивство українських євреїв на теренах України не тільки на німецьких окупантах, але й на місцевих мешканцях, українці так співпрацювали з нацистами, що ще більше винні у вбивстві євреїв ніж самі німецькі окупанти;

- український національний рух в роки війни і нацистської окупації був повністю лояльним щодо Гітлера і чинив злочини над радянськими громадянами, поляками, євреями;

- врятувала євреїв на теренах України від повного знищення в період війни тільки червона армія;

- тільки комуністичне антигітлерівське підпілля рятувало євреїв від смерті під час Голокосту;

- в сучасній Україні прояви антисемітизму загрожують існуванню єврейської громади.

Очевидно, що такі тези є просто жакливою інструменталізацією минулого та спрощенням реальної, трагічної та надто складної долі українських євреїв в роки Другої світової війни [2]. При створенні такого антиісторичного контенту російських істориків (насправді, банальних пропагандистів на службі Путіна – А.П.) не цікавив справжній перебіг подій, рятування українцями євреїв від нацистських переслідувань, опір, співпраця людей в темні часи Голокосту, стратегії виживання, доля українців та євреїв як бездержавних народів в роки тодішньої світової війни тощо. З історичного контексту виривались, виокремлювались без пояснень ті події, які були вигідні російській історичній антиукраїнській пропаганді. Також росія не звертала увагу на формування сучасної української культури пам'яті про Другу світову війну, де було відведено важливе місце єврейським жертвам, побудовані Меморіали жертвам Голокосту в Україні, вшанована пам'ять людей, все те, що за совєцькі часи було замовчано і заборонено [3]. Навпаки, в останнє десятиріччя російська пропаганда стала атакувати українську культуру пам'яті і пам'ять про ту війну та Голокост в тому числі стало полем битви України з не-нависним російським агресором [4].

Тут варто наголосити, що мова йде про так званий Меморіальний центр Голокосту Бабин Яр (МЦГБЯ), російська фундація, що підтримана була російськими фінансовими колами, що спонсорували путіна і війну проти України, з'явилася на полі української культури і політики пам'яті у 2016 році [7].

Керівництво цієї фундації пропонує українському суспільству і Українській державі створити на теренах Бабиного Яру величезний Музей Голокосту, нав'язує власну концепцію такого музею і своє фінансування, ігноруючи думку і українських істориків, і української громадськості в цілому, спираючись майже виключно на допомогу закордонних експертів. Таке ігнорування є, по суті, пост-колоніальним ставленням до України як до об'єкта, а не суб'єкта міжнародного права [4; 5; 6]. Головною небезпекою в цій ситуації є те, що фінансування цієї фундації відбувається з Росії. Кошти на Музей Голокосту в Києві, на території Бабиного Яру, – це гроші російських олігархів, підконтрольних путінському режиму [7]. Таким чином, у сучасних політичних умовах російської агресії та війни проти України концепція майбутнього меморіального простору і музею явно буде створюватись як антиукраїнська. З відкритих джерел вже відомий, зокрема, так званий історичний наратив цього Меморіального центру [8] загальним обсягом 289 сторінок двома десятками експертів-істориків, серед яких були тільки три українські. Зокрема, ключовим компонентом чи елементом наративу є тема Голокосту на території радянського союзу. Судячи з усього, європейський контекст історії Голокосту неважливий для авторів, адже Україна з їхньої перспективи бачиться однозначно частиною не європейського, а тільки радянського простору, а червона армія – єдиним і найголовнішим рятівником людства від нацистського геноциду. Зрозуміло, що в такій концепції фактично не залишається місця для багатьох аспектів історичного контексту 1930–1950 років минулого століття на українських теренах, чим максимально ускладнюється аналіз і розуміння поведінки людей у екстремальних умовах сталінської і гітлерівської диктатур, взаємин суспільства і влади в цей період. Навпаки, потрібне розкриття таких тем, як злочини сталінського режиму, антисемітизм і українофобія радянської системи до війни, під час і після неї, радянсько-німецька співпраця 1939–1941 років, злочини обох режимів проти українців, євреїв, багатьох інших народів, складнощі українського націоналістичного підпілля, його негативні і позитивні сторони, порівняння з радянським комуністичним підпіллям тощо, за допомогою яких можна вибудувати правдивий академічний, історичний дискурс, вивести наукову дискусію про трагічне минуле, зокрема, про події Другої світової війни на землях України, з чорно-білого поля у площину, де знайдеться місце всім історичним відтінкам цього періоду, включаючи жахливі та суперечливі історичні сюжети [1, с. 126]. Зрозуміло, цій дивній фундації таких складнощів непотрібно, вони просто виконують ідеологічне замовлення своїх господарів, що фінансують цей Меморіальний центр з російських джерел. Отже, ситуація з побудовою музею на меморіальній території Бабиного Яру виходить з площини академічної і, власне, культури пам'яті про жертви в царину суспільну, у тому числі політико-ідеологічну.

Після початку повномасштабного вторгнення російського агресора, загарбника і окупанта на терени України 24 лютого 2022 року ця фундація призупинила свою активну діяльність на українському полі пам'яті про Другу світову війну, але, на дуже великий жаль, не припинила своє існування і продовжує працювати в Україні. Як на мене, це є на сьогодні не припустимо. Під час великої війни з російським ворогом не можуть бути на наших землях його агенти в усіх сферах життя українського суспільства та держави, в тому числі і в царині політики і культури пам'яті про нашу минувшину.

За роки державної суверенності України, громадянське суспільство разом з державними інституціями повільно, але поступово створили культуру пам'яті

про українських євреїв, жертв Голокосту. Це і меморіальні місця, вшанування пам'яті жертв масових вбивств, вчинених нацистами на нашій землі, це музейні експозиції, освітня і наукова робота. Загалом, сьогодні на теренах сучасної України дослідниками визначено близько 2000 місць масових поховань українських євреїв, що були вбиті нацистською окупаційною владою у 1941-1944 роках. Неменше ніж 1300 з цих місць саме за період суверенності України облаштовані, встановлені пам'ятні знаки, меморіали тощо [9, с. 9-28].

Все те, що неможливо було уявити в часи комуністичної диктатури на наших теренах. А диктаторський, тоталітарний режим сучасної росії є логічним і жахливим продовженням сталінського комуністичного режиму, який як і його злочинні попередники є за своєю суттю антиукраїнським і антисемітським, а, загалом, просто ксенофобським. На початку повномасштабної війни це було яскраво продемонстровано самими російськими агресорами, коли протягом березня 2022 року російські ракети влучили спочатку на терени Бабиного Яру в Києві (1березня, тоді загинули п'ятеро людей, що буди в цей час на території меморіалу), а потім ворожі ракети зруйнували знак Менори в Дробицькому Яру в Харкові (26 березня) [10; 11].

Таким чином, російські загарбники і окупанти руйнують українську культуру пам'яті про жертви Голокосту, що була з повагою та дбайливо створена саме в роки незалежності, після падіння комуністичного режиму. Тим самим сьогоднішня російська злочинна влада і таке ж злочинне російське суспільство демонструє свою відверту і українофобію і антисемітизм, продовжуючи найгірші традиції сталінізму.

Очевидно, що під час відкритої великої війни з московією, поточна українська влада (передовсім, Міністерство культури та інші державні інституції), має однозначно бути на боці українського громадянського суспільства щодо нульового рівня толерантності до будь-яких структур, фондів, організацій, що працюють в царині культури пам'яті про минуле, та мають російське походження, абсолютно вороже, насправді, походження. І те, що проросійська фундація МЦГБЯ продовжує існувати прямо тепер, під час війни, в українському культурному та публічному просторі, є повністю неприпустимим і, фактично, злочинною поведінкою української влади перед українським суспільством, і перед військовими і перед цивільними. Такий стан речей має бути змінено і змінено миттєво [12].

Історична і культурна пам'ять про минуле, зокрема про Другу світову війну, про жертви Голокосту є сьогодні полем битви з російським агресором і програти його неможливо. Тому що сучасна російська федерація намагається повернути суверенну Україну до Гулагу, до концентраційного табору, яким є вона сама. Не засудженість злочинів минулого, непокаране зло має тенденцію до повторення. Злочини цивільних на українських теренах – спадкоємність комуністичних і нацистських злочинів. Чи буде Нюрнберг над Гулагом нарешті? Чи буде міжнародний трибунал над путінською росією? Саме відсутність такого трибуналу над сталінськими злочинами і створила можливість появи сучасної агресивної і загарбницької росії [13].

Також, на мій погляд, напрошується порівняння з поведінкою злочинців у роки Другої світової війни і тепер, під час російської війни проти нас. Це були цілком соціальні, звичайні члени суспільства (сталінського СРСР, гітлерівської Німеччини, путінської Росії...) з доволі звичайним набором цінностей чи, скоріше, те, що вони вважали цінностями (гарно одягатись, отримувати гроші, любити будинки, автівки...) І цей набір нормальних цінностей не заважав таким звичайним людям кожного дня (певний період свого життя) працювати комендантом табору смерті Аушвіц і відправляти тисячі людей, жінок, чоловіків, дітей

в газові камери чи щоденно натискали кнопки в своєму сучасному, російському, бойовому, смертоносному літаку і відправляти ракети і бомби на українські міста, де під цими ракетами і бомбами кожного дня гинуть жінки, чоловіки, діти. Після такої «роботи» і нацистський офіцер-комендант і російський офіцер-льотчик повертались кожного разу додому, переодягались в цивільне, і читали книжки (у випадку з російським льотчиком я не впевнений) на ніч своїм дітям, яких вони можливо і любили. Виходить так, що за майже 80 років, що минули від знищення табору смерті Аушвіц, що був створений нацистами в польському містечку Освенцим, все виглядає таким, що зі звичайної людини можна створити звичайного вбивцю, особливо в умовах диктатури і тоталітаризму. Уроки історії, в усякому разі у випадку з росією, на жаль, цьому запобігти не можуть. Варто тільки пообіцяти німцям тоді, більше ніж 80 років тому, «життєвий простір» на європейському сході та можливість займатись фермерством чи росіянам сьогодні безкоштовні пральні машини і квартири в Маріуполі і все знову стає можливим і знову кінець людини відбувається прямо на очах людей [14].

Ще один важливий виклик перед яким стали українські науковці та освітяни, що займаються студіями та викладанням історії нацистського окупаційного режиму, злочинів проти європейських євреїв в тому числі. Як викладати історію Голокосту після 24 лютого 2022 року? [15]. Що з нашим словником під час війни? Запозичення термінів, категоріального апарату з контексту історії Другої світової війни та інше. До прикладу. На початку 2022 року Український центр вивчення історії Голокосту планував освітню подорож для вчителів історії до музею та освітнього центру на місці колишнього табору Аушвіц. В кінці березня 2022 року мій колега, молодий український вчитель історії з Маріуполя у відповідь на мій лист, що така поїздка до меморіалу в Аушвіцу відкладається з причини повномасштабної війни, відповів наступне: «мені вже ця подорож не треба, у мене тут в Маріуполі вже Аушвіц»... Тому ці два роки процес викладання історії Голокосту в Україні змінився. Сьогодні перед нами в аудиторії, яка слухає лекції з екстремального насильства часів Другої світової війни, стратегії виживання в гетто..., сидять колеги, які самі прямо зараз, під час російської агресії і війни проти України, пережили жахи бомбардувань, втрати близьких, життя в окупації. Тому тільки у відповідальному та фаховому порівнянні злочинів диктаторських режимів та долі жертв, ми можемо сьогодні говорити про таку проблематику. І можливо, брати з неї уроки. Хоча це доволі складно, як доводить історичний досвід людських суспільств [9].

Очевидно вже тепер, що ця війна показала нам і всьому світу, що Україна має свою власну політичну (державну, національну, громадянську – А.П.) суб'єктність, за яку прямо зараз ми платимо життям наших громадян, і тому в російській концтабір ми вже ніколи не повернемося. І в царині історичної пам'яті про минувшину також. Як зазначає відомий український вчений Микола Рябчук, що Україна виборола право на здобуття свого власного голосу у світі. Війна росіян та їхня агресія проти України остаточно запустила процес демонтажу російської імперської спадщини в Україні та за її межами – у ментальних і мовних кліше, в академічних програмах, у механізмах продукції та поширення знань. Оскільки всяка колоніальна влада, пише М. Рябчук, позбавляє підкорені нації політичної суб'єктності, культурної вітальності та психологічної впевненості в собі, то головна мета й водночас засіб національного визволення полягає у відновленні власного голосу, осягненні політичної суб'єктності й утвердженні геополітичної присутності поза колоніальними «сферами впливу» [16]. На мою думку, це має

відбуватись і вже відбувається в усіх царинах українського життя, в тому числі і у сфері історичної політики та історичної культури пам'яті. І тут важливо, щоб поточна українська влада беззастережно була на боці українського суспільства і громадян, які прямо зараз боронять власну країну від московського ворога в усіх сенсах, і потребують чесного поведіння з боку поточної української влади, щирої підтримки тих, хто на цей момент має від суспільства мандат на владу, яка може бути у нас в Україні лише демократичною і патріотичною.

Бібліографія

1. Подольський А. Збереження пам'яті про жертви Бабиного Яру: меморіальні контексти та політичні виклики сучасності. Політичні дослідження. 2022. № 1 (3). С. 121–137.
2. The Shoah in Ukraine: History, Testimony, Memorialization. Ray Brandon and Wendy Lower eds. Bloomington : Indiana University Press in association with the United States Holocaust Memorial Museum, 2008. 378 p.
3. Божена Казакевич. Звіт про діяльність проєкту «Захистимо пам'ять» упродовж 2018 року. Уроки Голокосту. № 4 (56). 2018. С. 13–14.
4. Подольський А. Бабин Яр та постколоніальний підхід. «Ми маємо виховати в собі культуру відповідальності за пам'ять про наше минуле». URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/babyn-yar-ta-postkolonialnyypidhid>
5. Пастушенко Т. Бабин Яр і питання національної безпеки. «Відхід від концепту «Великої перемоги» як його центрального компоненту є одним із способів протистояти російській гібридній війні». URL: [https:// day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/babyu-yar-y-vopros-nacjonalnoy-bezopasnosty](https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/babyu-yar-y-vopros-nacjonalnoy-bezopasnosty)
6. Нахманович В. Бабин Яр як плацдарм для «руського мира». «Українська держава в особі Президента України має взяти на себе реальну відповідальність за комплексне розв'язання проблеми довкола Меморіалу Голокосту». URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planetysvitovi-dyskusiyi/babyn-yar-yak-placdarm-dlya-russkogo-myra>
7. Щодо походження фінансування Меморіального центру Голокосту Бабин Яр. URL: <https://www.obozrevatel.com/crime/pochemuukrainskie-vlasti-reshili-priyutit-tovarischa-fuksa.htm>
8. Історичний наратив Меморіального центру Голокосту Бабин Яр. URL: <http://api.babiyar.org/uploads/files/fund/ff5be4721f4ef9d0cee21b34e17e8c05.pdf>; URL: <http://babyn-yar.org/byhmc-news/posts/news/u-verhovnij-radiprezentovali-konceptiu-memorialnogo-centru-golokos-tu-babin-ar>
9. Дорогами пам'яті. Як організувати меморіальні візити до місць масових поховань (з досвіду проєкту «Захистимо пам'ять») : метод. посіб. / упоряд. : Ольга Педан-Слепухіна ; консультанти : Віталій Бобров, Анатолій Подольський ; авт. матеріалів : Ольга Педан-Слепухіна, Анатолій Подольський, Наталія Дудка. Київ : Укр. центр вивч. історії Голокосту, 2020. 124 с.
10. «Обстріл Бабиного Яру: спадкоємність від Гітлера через Сталіна до Путіна» – український історик. . URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/babyn-yar-obstril-voenny-zlochyn/31732396.html>
11. Російські військові обстріляли меморіал жертвам Голокосту під Харковом – поліція. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kharkiv-obstril-memorial/31772930.html>
12. Анатолій Подольський. Українська держава має зрозуміти важливість досліджень Голокосту і взяти на себе більшу відповідальність, зокрема фінансову. City History, Culture, Society, № 9(2), 24–29. URL: <http://mics.org.ua/journal/index.php/mics/article/view/127>

13. Лариса Якубова. Анатомія рашизму. URL: <https://tyzhden.ua/anatomiiia-rashyzmu/>
14. «Здалося, я чую звуки із самого пекла». Фільм «Зона інтересу» описує жахи Голокосту, не показавши його жодного разу. П'ять відгуків про стрічку/ URL: https://forbes.ua/lifestyle/zdalosya-ya-chuyu-zvuki-iz-samogo-pekla-film-zona-interesu-opisue-zhakhi-golokostu-ne-pokazavshi-yogo-zhodnogo-razu-pyat-vidgukiv-pro-strichku-03-032024-19619?fbclid=IwAR3PFjbU122_u_e_IF08OZi6Rc7Dyby80EHeqrrJIX-_FkZ02398v0x-Nt1M_aem_AUd7z6H4xPLxY1gJAAy6YNNFgFLZJwJV5B9we2OQFngH0uj7brF-nVlB-7Gk4PHEBaDIVb5AjKwc0YH1Grh9ze6X
15. Як говорити про Голокост після 24 лютого 2022 року? Навчальний посібник Українського центру вивчення історії Голокосту. URL: http://www.holocaust.kiev.ua/Other/details/yak_gov_hol2022?objId=2022
16. Микола Рябчук. «Україна: здобуття голосу». URL: <https://ipiend.gov.ua/novyny/dopovid-na-mizhnarodnij-konferentsii-u-jokohami/>

Микола Герасименко,
заслужений юрист України,
генерал-лейтенант СБ України

ГЕНОЦИД УКРАЇНЦІВ 1932–1933 РР.: ШЛЯХ ДО ВИЗНАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИМ СВІТОМ

Щиро дякую організаторам Всесвітнього конгресу дослідників Голодомору-геноциду українців за можливість виступити в цей складний час, коли доля України та української нації вирішується на полі бою.

Так було і 100 років тому. Всім нам добре відомо, як в далекому 1917 р. ми вибороли право мати свою незалежну державу, однак не зуміли відстояти свою державність в силу різних геополітичних обставин. **Саме після цього, комуністичний тоталітарний режим розпочав політичні репресії, які тривали понад 70 років, у тому числі Голодомори 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 рр. та масові розстріли українців за національною ознакою у 1917–1921 рр., 1936–1938 рр., 1939–1941 рр. та фізично винищив до 30 млн українців. До таких катастрофічних наслідків для української нації призвела поразка у національно-визвольній боротьбі 1917–1923 рр. та втрата державності.**

В даний час проведення такого рівня конференції, незважаючи на російську агресивну війну проти України – є важливим посилом до українського суспільства та світової спільноти щодо незламності українського духу та впевненості у перемозі України над московією.

16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, а 24 серпня 1991 р. Постанову про проголошення незалежності України та Акт проголошення незалежності України. Українці в черговий раз відстояли право на державність.

5 грудня 1994 р. підписано «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» між Україною та Російською Федерацією, Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії і Сполученими Штатами Америки, як країнами-гарантами незалежності, суверенітету та наявних кордонів України (Будапештський меморандум). 31 травня 1997 р. підписано «Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією», в якому закріплено принципи стратегічного партнерства, визнання непорушності наявних кордонів, поваги до територіальної цілісності та взаємні зобов'язання не використовувати свою територію на шкоду безпеці один одного.

Однак, «безпекові гарантії» кремля тривали всього до 20 лютого 2014 року. В цей день російська федерація розпочала чергову російсько-українську війну, тимчасово окупувала Автономну Республіку Крим, місто Севастополь, частини Донецької та Луганської областей¹. 24 лютого 2022 року «кремль» розпочав широкомасштабну війну проти України, під прикриттям т. зв. «спеціальної військової операції». Диктатор путін заявив про «денацифікацію», тобто знищення української держави та української нації. Російські окупаційні війська вторглися на територію України та розпочали масові вбивства, руйнуючи українські села,

¹ Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (ст. ст 1,2,3)

міста, інфраструктуру, вчиняючи проти українського народу воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид.

Сьогодні перемога над ворогом є головним завданням для української нації. Вшановуючи українців, яких було винищено у 1932–1933 рр., ми повинні зробити відповідні висновки з наших поразок та розробити стратегію перемоги України. І **головне**, це написати свою правдиву історію, надати оцінку «кремлівським» диктаторам, а також зрозуміти, що без перемоги над внутрішнім ворогом, який веде гуманітарну війну, неможливо перемогти на полі бою та побудувати незалежну демократичну державу.

30 жовтня 1984 р. Президент США Рональд Рейган підписав Прокламацію «Вшанування Великого голоду в Україні Президентом Сполучених Штатів Америки», в якій вказано, що у 1932–1933 рр. «Понад **сім мільйонів українців** та мільйони інших загинули внаслідок цього черствого акту, який був частиною навмисної політики, спрямованої на придушення усіма можливими засобами політичних, культурних і загальнолюдських прав українців та інших народів»¹.

Президент України Л. Кравчук, зробив заяву, що це було свідоме нищення українського народу, продумане і спрямоване, а втрати становлять до 10 млн, третина з яких – це діти: «Голодомор лютував на тих теренах європейської частини московської імперії, де були переважно українці, а карта людомору збігається з етнічною картою Руси-України». Суспільству важливо зрозуміти, що сталін не лише використав «голод» як зброю, але й знищував українців іншими злочинними способами. До прикладу, 27 грудня 1932 р. 12 тис. 500 українців станиці Полтавської зігнали у 6 ешелонів та доставили на Урал, де каральні органи спалили живцем 1 тис. козаків. Інших знищили у концтаборах.

Документи, які зберігаються в архіві Гувера при Стенфордському університеті США свідчать про те, що в 1932–1933 рр. з Кубані депортовано та померло від голоду 2 млн українців, розстріляно або вмерло у в'язницях – близько 250 тис. В кубанські станиці масово завозили «росіян». За офіційними даними, якими володіють українські дослідники, у 1933–1934 рр. було переселено 100 тис. родин, у тому числі 20 тис. родин червоноармійців, а це загалом понад 500 тис. осіб.

У спустошену та пограбовану Велику Україну масово переселили мільйони «росіян», що частково перекрило статистику втрат української нації. В РСФРР за переписом 1926 р. проживало 7 млн 873 тис. 331 українець (включаючи Казахську АСРР та Киргизьку АСРР), а за переписом 1937 р. залишилося 3 млн 087 тис. 022 українці (мінус 4 млн 786 тис. 309). І це не враховуючи приріст у міжпереписний період. Це відповідь прокремлівським історикам та демографам.

Українське суспільство та демократичний світ повинні знати загальну чисельність українців, фізично винищених комуністичним режимом у 1932–1933 рр. в УСРР та за її межами. Це дає можливість не лише вшанувати та пам'ятати їх, а й зрозуміти геноцидну політику сучасних рашистів.

7 листопада 2003 р. 25 країн-членів ООН підписали та оголосили з трибуни ООН Спільну заяву (також рф, а всього підтримали 64 країни), в якій вказано, що «Великий Голод 1932–1933 років в Україні (Голодомор), який забрав життя

¹ Геноцид українців 1932–1933 за матеріалами досудових розслідувань/ упоряд.: О. Петришин, М. Герасименко, О. Стасюк; Нац.акад.прав.наук України (та ін.).–Видання 2-е доповнене.–Київ; Харків: Право, 2022. – С.352-353

від 7 до 10 мільйонів невинних жертв, став національною трагедією всього українського народу»¹.

25 січня 2006 р. Парламентською асамблеєю Ради Європи прийнята **Резолюція 1481 (2006)** «Необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів», в якій зазначено:

«2. Усі без винятку тоталітарні комуністичні режими, які панували в Центральній та Східній Європі в минулому столітті та які ще й досі залишаються при владі в деяких країнах світу, характеризуються численними порушеннями прав людини. Порушення мали різний характер залежно від культури, країни та історичного періоду. Це були індивідуальні та масові вбивства і страти, смерть у концентраційних таборих, **голодомори**, депортації, катування, примусова праця та інші форми масового фізичного терору, переслідування з етнічних або релігійних мотивів, порушення свободи совісті, думки й вираження поглядів, порушення свободи преси, а також відсутність політичного плюралізму... міжнародне співтовариство не притягнуло **виконавців** цих злочинів до суду, як це було з жажливими злочинами націонал-соціалізму (нацизму)...7. *Асамблея впевнена, що знання історії є однією з передумов запобігання подібним злочинам у майбутньому.* До того ж, моральна оцінка й засудження вчинених злочинів мають велике значення для виховання молодих поколінь...13. Крім того, Асамблея закликає...*дати нову оцінку історії комунізму та своєму власному минулому, чітко відмежуватись від злочинів тоталітарних комуністичних режимів та однозначно їх засудити.*».

23 жовтня 2008 р. Європейський Парламент прийняв **Резолюцію** щодо Голодомору, – штучного голоду в Україні 1932–1933 рр, висловив співчуття українському народові та закликав країни, які виникли після розпаду радянського союзу, відкрити свої архіви для всебічного вивчення, з тим щоб повноцінно розкрити та дослідити причини та наслідки геноциду².

Однак, в Україні прокремлівські політики, агенти впливу та «п'ята» колони практично «поховали» міжнародні документи, які розкривали злочини комуністичного режиму, що дало їм можливість і далі підтримувати російські нарративи в освіті і науці протягом тривалого часу, розмивати українську ідентичність, демократичні цінності, що є одним із головних чинників російської агресії.

13 жовтня 2022 року Парламентська асамблея Ради Європи, за результатами термінових дебатів на тему «Подальша ескалація агресії Російської Федерації проти України», ухвалила **Резолюцію 2463 (2022)**, якою визнала нинішній режим РФ терористичним та запропонувала створити Міжнародний трибунал для переслідування злочину агресії проти України³. 21 листопада 2022 р. Парламентська асамблея НАТО також визнала РФ державою-терористом.

Про природу та суть сучасної російської агресії повідомив у своєму виступі доктор юридичних наук, заслужений юрист України Володимир Василенко на круглому столі Національного форуму «Нова стратегія миру та безпеки»: «мета поточної російської політики – знищення України, як суб'єкта міжнародного права. Реалізувати цю свою мету Росія прагне шляхом війни, і ця війна розпочалася не 20 лютого

¹ Геноцид українців 1932–1933 за матеріалами досудових розслідувань/ упоряд.: О. Петришин, М. Герасименко, О. Стасюк; Нац.акад.прав.наук України (та ін.). – Видання 2-е доповнене.–Київ-Харків: Право, 2022. – С.394-395

² https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_882#Text

³ <https://www.rada.gov.ua/news/razom/229159.html>

2014 року, вона розпочалась більше 300 років, триває зараз, і триватиме доти, доки перемогу у цій війні не одержить одна зі сторін. Я сподіваюсь, що перемогу отримає Україна... історична місія України – зруйнувати цю імперію... Висновок: У протиборстві з Росією Україна може вистояти лише як Українська Україна»¹.

15 грудня 2022 року Європейський парламент, «враховуючи, що Голодомор 1932–1933 рр., який спричинив смерть мільйонів українців був свідомо спланований режимом сталіна з метою...придушити національний опір радянській владі та викорінення української національної ідентичності...за допомогою геноциду, а саме штучно створеного голоду в Україні та населених українцями регіонах, таких як Кубань» визнав Голодомор геноцидом українського народу, спрямованого на знищення засад української нації, її традицій, культури, національної самосвідомості та державності. Європарламент також закликав надати історичну, моральну та правову оцінку геноциду українців.

Приховування та невизнання злочину геноциду кремлем та «п'ятою» колоною.

Британський соціолог Стенлі Коен вирізняв три форми заперечення геноциду: буквальну, інтерпретаційну та плікативну. Буквальна форма заперечення – це повне невизнання геноциду взагалі. Інтерпретаційна форма заперечення полягає у тому, що факти можуть бути визнані, але їм надається інше пояснення, завдяки чому змінюється зміст. Плікативне заперечення ґрунтується на непрямому спростуванні фактів, шляхом встановлення логічного зв'язку між різними подіями, котрі оголошуються тісно взаємопов'язаними.

Інтерпретаційне заперечення – це найбільш небезпечний метод заперечення геноциду. Найчастіше воно полягає у тому, щоб, змішуючи факти та вигадки, поставити під сумнів мотив геноциду, а подекуди й фактичну сторону подій. Цей спосіб заперечення небезпечний насамперед тим, що він поширює двозначність та невизначеність. Інтерпретаційне заперечення геноциду легко маскується під плюралістичну різноманітність думок. Саме цю форму заперечення в основному і використовує «п'ята колона» в Україні. Тому складним є шлях визнання світовим товариством Голодомору злочином геноциду українців, а також встановлення масштабів, наслідків та чисельності його жертв. На сьогодні лише 36 країн світу засудили злочини кремля. Проблема полягає в тому, що кремль, його сателіти, агенти впливу та «п'ята» колона в Україні намагаються блокувати це питання в Україні та на міжнародному рівні; а головним питанням є чисельність жертв.

Зрозуміло, що росія, яка є правонаступницею срср, не лише не визнає геноцид українців, а продовжує реалізовувати політику знищення української нації та України, як суб'єкта міжнародного права. Комуністичний тоталітарний режим ще в 30-х роках ХХ століття розробив механізм приховування злочину геноциду. Українців переслідували, засуджували, розстрілювали лише за згадку про Голодомор. Режим репресував провідних українських статистиків та демографів: О. Асаткін (розстріляний 2 вересня 1937 р.), М. Птуха (репресований у лютому 1938 р.) та А. Хоменко (розстріляний 22 березня 1939 р.), які, маючи доступ до першоджерел, фактично вірно визначили втрати української нації у 1932–1933 роках.

Крім того, сталін з метою приховування злочину геноциду організував поїздки по території України промосковським іноземним дипломатам, журналістам

¹ Українська правда. Блоги. 31 жовтня 2018. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/lutsenko/5bd99a8322b3b/>

і письменникам, які спростовували правдиву інформацію Гарета Джонса, Малькольма Маггеріджа та ін.

Починаючи з 1991 р., тобто вже після отримання Україною незалежності, імперська росія посилила спеціальні операції проти Української держави в гуманітарній сфері. Наші політики цього так і не зрозуміли, як і не зрозуміли, що тема Голодомору-геноциду та розкриття злочинів кремля – є головними напрямками у гуманітарній війні кремля проти України.

Задля досягнення своїх геополітичних імперських цілей кремль визначив в Україні «провідних істориків» та «авторитетних демографів», які відкрито працюють в його інтересах. Цифру «3,5 млн померлих від голоду осіб» в Україні вперше назвав співробітник НКВД О. Романцов, якого відрядили працювати в Інститут радянської історії. Саме він і став науковим консультантом промосковського історика Станіслава Кульчицького.

17 січня 2007 р. кремлівський історик В. Кондрашин надіслав лист голові Держкомархіву України О. Гінзбург з пропозицією спільної підготовки багатотомного видання «Голод в СРСР, 1932–1933», з рекомендаціями відбору документів: «таким образом, чтобы была видна трагедия всего советского крестьянства, без акцента на Украину». У 2008 р. росархів спільно з фондом «историческая память» організували у м. Харкові міжнародну конференцію: «Голод в СССР 1930-х років: історико-політичні інтерпретації», під час якої було заявлено, що це відповідь на антиросійську пропагандистську кампанію, розв'язану українською діаспорою Канади і США про Голодомор, як геноцид українців. Українська громадськість та науковці дали свою оцінку конференції – це московська провокація. Виникають питання: хто допустив проведення в Україні спецоперації кремля проти Української держави та української нації? Та хто з української сторони виступив організатором промосковського шабашу? Кремлівські пропагандисти та історики, а також «п'ята» колона в Україні з перших днів незалежності України намагаються нав'язати суспільству різні «дискусії» та «дискурси» про «загальносоюзний голод», під час якого нібито померло всього 3–5 млн осіб.

У квітні 2008 р. держдума РФ прийняла резолюцію, в якій зазначено, що «немає історичних доказів того, що голод був організований на етнічному ґрунті».

У вересні 2008 р. директорка Інституту демографії Елла Лібанова, під час проведення Міжнародної конференції у Києві представила демографічні розрахунки про втрати (а не жертви) населення України (а не української нації) від голоду – 3 млн 400 тис. осіб (а не українців). Цензор «кремля» С. Кульчицький зробив заяву, що конференція поставила крапку у багатолітній дискусії про чисельність жертв Голодомору, забувши про своє інтерв'ю, яке надав газеті «Українець в Іспанії» в 2006 р., під час представлення розсекречених архівних документів СБУ, в якому заявив, що втрати української нації складають від 7 до 10 млн осіб.

У квітні 2010 р., обіймаючи посаду президента України, Віктор Янукович, на засіданні Парламентської Асамблеї Ради Європи, підтримав «кремлівські» нарративи та виступив проти визнання Голодомору актом геноциду.

У квітні 2015 р. демографи Наталя Левчук, Олег Воловина, Омелян Рудницький та ін. опублікували нібито «уточнені» розрахунки втрат міського та сільського населення України внаслідок Голодомору – 3 млн 900 тис. осіб (а не українців).

В ідеологему кремля вкладається і діяльність колишнього міністра освіти та науки С. Квіта, який у 2015 р., під виглядом проведення «реформ», видав накази, які фактично знищують українську історію та етнологію. Ця особа та-

кож підписала ганебного листа Януковичу щодо закриття більшості українських університетів. Українці повинні зрозуміти, що головною складовою ідеологічної боротьби та поневолення будь-якого народу є знищення його правдивої історії, культури, мови, науки та освіти, що і робиться вже понад 30 років в Україні.

У жовтні 2016 р. в м. Києві пройшла Міжнародна науково-практична конференція «Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації», учасники якої не погодилися з такою оцінкою чисельності жертв, звернули увагу на значні **невідповідності** у розрахунках демографів та відверті **маніпуляції**, заявивши про винищення не менше **7** млн українців в УСРР і **3** млн українців за її межами.

17 липня 2018 р. Е. Лібанова направила лист за № 181-4/178 Міністру освіти і науки України та голові Українського інституту національної пам'яті з проханням виключити з методичних рекомендацій: «Щодо вивчення у закладах загальної середньої освіти навчальних предметів у 2018–2019 навчальному році», абзац **№ 6**, в якому йшла мова про те, що втрати української нації становлять **7,7** млн осіб, посилаючись на демографічні розрахунки та таблицю оцінки втрат населення України через «надсмертність», що прямо свідчить про її протиправну та антиукраїнську діяльність. Так звані «демографічні розрахунки» – це не методика для встановлення масштабів, наслідків та чисельності жертв злочинів тоталітарних режимів. Під час досудових розслідувань проводяться комплексні судові експертизи і використовуються криміналістичні методи та методики.

Правовий аналіз висновку судової науково-демографічної експертизи, проведеної співробітником Інституту демографії економістом О. Рудницьким, ще у 2009 р., свідчить про те, що його висновок не відповідає матеріалам кримінальної справи, експерт приховав реальну чисельність жертв, фактично вчинив злочин. Генеральна прокуратура України у вересні 2009 р. звернула на це увагу слідчого та надала вказівки, відповідно до ст. 227 КПК України, провести комплексну судову експертизу, залучивши різнофахових спеціалістів: юристів, економістів, судових медиків, істориків, політологів. Слідчі СБУ провели відповідні експертизи лише у 2019–2022 рр.

Довідково: кримінальне провадження зареєстровано СБУ 21 жовтня 2019 р. за зверненням генерального директора Національного музею Голодомору-геноциду українців Олесі Стасюк, щодо встановлення виконавців особливо тяжкого злочину проти української національної групи за ст. 442 (Геноцид) КК України.

На інституційному рівні до різних форм заперечення геноциду, використовуючи конференції, форуми і різні суперечливі дискурси, вдаються й інші сторони, демографи, філософи та журналісти, які чи не розуміють наслідки своїх дій, чи є «прихильниками» кремля та його сателітів. Наприклад, у 2018 р., колишня пропагандистка з музею лєніна Людмила Гриневич (НРЕС), організувала презентацію книги журналістки Енн Епплблом «Червоний голод. Війна Сталіна проти України», в якій використана інтерпретаційна форма заперечення геноциду. Громадськість та науковці надали відповідну оцінку цьому «твору», заявивши про його антиукраїнську спрямованість. З відкритих джерел відомо, що вказана книга була підготовлена в Інституті історії України на замовлення канадського бізнесмена Джеймса Темертея, який і профінансував цю спецоперацію кремля проти світового товариства. Енн Епплблом, яка є журналістом, а не істориком чи дослідником Голодомору-геноциду українців, використали глашатаї кремля в історичній науці – Кульчицький, Боряк, Якубова та Гриневич.

Керівник Центру дослідження Голодомору Каліфорнійського університету, доктор історичних наук, Вікторія Малько зазначила: «Створений у 2013 році на кошти канадського мецената, Центр «Студії Голодомору» (HREC) розпочав дослідження цієї найважливішої та найбільючішої теми в історії України. На жаль, благодійні фінансові ресурси було спрямовано на те, аби підірвати, а не підтримати українську історіографію про втрати внаслідок Голодомору. Центр розпочав в Україні «війну жертв», у якій «переможців» нагороджують грантами та призами, а ті, хто «програв», втрачають право на публікацію, якщо вони кидають виклик парадигмі, яку просувають лояльні до кремлівської ідеології учні історичної школи професора Кульчицького–Геннадій Єфіменко і Людмила Гриневич».

Прикладом заперечення геноциду на інституційному рівні є також діяльність німецько-української комісії істориків, яка 24 вересня 2020 р. провела у Німеччині вебінар «Чи був Голодомор геноцидом?». Провокаційна назва цього заходу викликала обурення в Україні та світі. До складу комісії з української сторони входили: Я. Грицак – голова, П. Барвінська, Г. Грінченко, В. Гриневич, О. Лисенко, Ю. Шаповал та І. Щупак. Доповідачем на вебінарі виступила Людмила Гриневич. Того ж дня, МЗС України офіційно заявило про відкликання патронату над німецько-українською комісією істориків у зв'язку з тим, що «**...комісія остаточно втратила рештки довіри української сторони... та висловили сумнів, що в існуючому форматі діяльність комісії відповідає національним інтересам України**»¹.

Аналіз доповіді Людмили Гриневич викладений у статті: «Так, себто ні! Історичні та правові аспекти визнання Голодомору 1932–1933 років геноцидом української нації», опублікованої в газеті «Україна молода» (№54, 2021 р.). «Українська «дослідниця» запропонувала розглядати Голодомор 1932–1933 рр., як прояв імперської політики, нарівні з голодом у Бенгалії часів британського панування у Індії... Таке плутане пояснення Гриневич, яка намагається стати «знавцем» Голодомору в сучасній Україні, викликає подив. Справа полягає у тому, що голод 1943 р. у Бенгалії, від якого померли згідно із різними оцінками від 2,1 до 3 млн індійців, ніхто, включно з самими бенгальцями, не пропонує називати геноцидом. Історики давно дійшли згоди, що імперіалізм мав на меті економічну експлуатацію, а не фізичне винищення залежних народів. Складається враження, що запропоноване Л. Гриневич вписування Голодомору-геноциду українців в «імперський дискурс» – це спроба протягнути задніми дверима відому радянську тезу про «голод – спільний для всіх народів СРСР»... Проведений авторами статті історико-правовий аналіз показав, що така наукова діяльність...підриває основи державності... Підводячи підсумки, зазначаємо, що геноцид української нації 1932–1933 рр. **не тема для дискусій, а встановлений юридичний факт, тобто особливо тяжкий злочин комуністичного тоталітарного режиму, який знищив 10-12 млн українців**»².

Окремо слід розповісти про «наукову» діяльність, так званого «провідного» історика Ярослава Грицака, який є активним представником «п'ятої колони» в Україні та стоїть на захисті неукраїнських інтересів. У 2020 р. він «попався» на скандалі, як голова німецько-української комісії, діяльність якої не відповідає національним інтересам України. А під час російсько-української війни цей «діяч» зробив «попередження» Збройним силам України про те, щоб жоден український солдат не перетинав кордон з росією. Відомі й інші факти його антиукраїнських дій.

¹ <https://www.radiosvoboda.org/a/news-mzs-istorychna-komisija/30855838.html>

² Україна молода, №54(5786), 02.06.2021р. С.6-7

Окремі українські демографи та історики не лише заперечують злочини кремля, а й мають проблеми з оцінкою історичних подій. До прикладу, згадуючи про українців, які загинули під час боротьби з російськими окупантами у 1917–1921 рр., заступник директора Інституту демографії О. Гладун стверджував: «Які б назви не давали зараз історики, політичні і громадські діячі, той період був громадянською війною». Серед сучасних науковців одним із промоутерів «ідеї» про те, що Голодомор не був геноцидом, є проросійський історик Георгій Касьянов (втік з країни), який не приховує, що йому не «подобається» визнання Голодомору злочином геноциду українців.

Українська громада, українська діаспора та світове товариство також повинні знати, що у 2015 р., перед відкриттям Меморіалу жертвам українського Голодомору 1932–1933 рр. у Вашингтоні, до голови комітету з визнання Голодомору геноцидом Михайла Савківа надійшов лист за підписами Сергія Плохія, Віталія Чернецького, Георгія Грабовича, Альберта Кіпи та Володимира Кравченка з проханням не фіксувати на Меморіалі дані про те, що у 1932–1933 рр. було знищено 7–10 млн українців, мотивуючи тим, що ця цифра значно завищена. Підписанти цього ганебного листа також маніпулюють інформацією щодо цифри 3,9 млн жертв Голодомору, яка стала нібито основою для рішення українського суду.

З цього питання слід зазначити таке. Я особисто здійснював керівництво оперативно-слідчою групою, яка розслідувала кримінальну справу № 475 і сьогодні учасникам конференції відповідально заявляю, що вказані особи вчинили провокацію проти Української держави. Згідно міжнародного права та українського законодавства, встановлення масштабів, наслідків злочинів, а також чисельності жертв – це є виняткове право слідчих, криміналістів та судових експертів, а не «провідних істориків» чи «авторитетних демографів», яких призначили кремль чи його сателіти. 13 січня 2010 р. Апеляційний суд міста Києва здійснив попередній розгляд кримінальної справи № 475 та прийняв постанову, керуючись ст.ст. 240 і 248 КПК України, про її закриття у зв'язку зі смертю сталіна, молотова, кагановича, постишева, косіора, чубаря і хатаєвича. Під час досудового розслідування та прийняття судового рішення, остаточно не було вирішено питання встановлення масштабів, наслідків геноциду та чисельності жертв.

Виступаючи на Міжнародній конференції «Штучні голоди в Україні ХХ століття» (Київ, 16 травня 2018 року), заслужений юрист України, суддя Апеляційного суду м. Києва Віктор Скавронік, який розглядав кримінальну справу № 475 заявив, про те, що «дані про кількість прямих втрат» українських селян від геноциду, що містяться в матеріалах кримінальної справи, в інших надійних, загальноновизнаних, авторитетних джерелах, яких дотримується більшість зарубіжних та вітчизняних дослідників вказаного злочину тоталітарної сталінської системи, суттєво різняться...»¹. Слідчі СБУ, які приймали участь у розслідуванні також заявили, що висновок судової науково-демографічної експертизи протирічить вимогам кримінального судочинства та не відповідає зібраним у справі доказам, тобто реальної чисельності жертв. Таким чином, слід дійти висновку, що історик Плохій та ін. підписанти вказаного листа не лише маніпулюють даними розслідування та й грубо порушили ст. 2 Закону України «Про Голодомор 1932–1933 ро-

¹ Матеріали Міжнародної конференції «Штучні голоди в Україні ХХ століття», Київ, 16 травня 2018 р., Київ – Дрогобич: Видавництво «Коло», 2018. С. 296

ків в Україні», що є публічним запереченням та наругою над пам'яттю жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу.

Довідково: *Український науковий інститут Гарвардського університету – це маленька студія з гучною назвою, розташована у напівпідвальному приміщенні. Студія нібито займається питаннями історії України та чомусь їхні «дослідження» співпадають з московськими нарративами. Виникає питання: хто фінансує та реально керує цією студією?*

Відкриття архівів та розсекречення документів за часів Президента України Віктора Ющенка надало можливість науковцям та дослідникам активно працювати над питаннями встановлення масштабів та наслідків злочинів, вчинених проти Української держави та української нації комуністичним тоталітарним режимом у ХХ столітті. Особливо важливою складовою цих досліджень стали розсекречені офіційні документи італійських та німецьких дипломатів, які були свідками злочинів диктатора сталіна та повідомляли свої уряди про знищення від **9 до 16** млн українців¹.

Королівський консул **Серджіо Граденіго** у донесенні «Голод» від 22 червня 1933 р. вказує: «Представники уряду визнали, що людські втрати лише в Україні становлять **9** мільйонів душ». В університетському середовищі говорять про 40–50 відсотків від усього населення України, і я вважаю цю цифру (**15–16** мільйонів) точнішою»².

19 вересня 1933 р. **Отто Шиллер**, аташе з питань сільського господарства при посольстві Німеччини в Москві, про голод в радянському союзі доповідав: «...подекуди масштаби вимирання сягнули 25–30% населення. ...Як на мене, названа цифра в **10** млн жертв голоду не є перебільшенням»³.

22.02.2019 р. мзс рф зробило заяву, що у низці держав Центральної Азії прихильники націоналістичних поглядів нав'язують суспільству своїх країн тези про голодомори та геноциди народів регіону, організовані керівництвом срср та опублікувало карту «Голод в СРСР в 30-е гг. 20 века: правда о голодоморе»⁴.

Аналіз, опублікованих матеріалів та карти лише підтверджує дослідження українських вчених. Отже, слід дійти висновків, що «кремль» намагається контролювати минуле та боїться історичної відповідальності за вчинений геноцид проти українців та казахів під прикриттям «загальносоюзного голоду»⁵.

7 вересня 2021 р. в Києві відбувся Міжнародний форум: «Масові штучні голоди: пам'ятаємо, вшановуємо», на якому науковці представили новітні дослідження та результати комплексних судових експертиз, якими розкрито злочинні механізми масового винищення українців, масштаби злочину та чисельність жертв:

– за висновком комплексної судової історико-лінгвістичної експертизи від 10 листопада 2020 р. № 307/379, проведеної Інститутом української мови НАН

¹ Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів 1932–1933 роки / упоряд. Андреа Граціозі. Харків: Фолю, 2007. С. 173–174; Голодомор в Україні 1932–1933 років за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина/упоряд., вступна стаття, пер. з нім. А.І. Кудряченка. Київ: НІСД, 2008. С. 130.

² Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів 1932–1933 роки / упоряд. Андреа Граціозі. Харків: Фолю, 2007. С. 173–174.

³ Голодомор в Україні 1932–1933 років за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина/упоряд., вступна стаття, пер. з нім. А.І. Кудряченка. Київ: НІСД, 2008. С. 130.

⁴ https://mobile.twitter.com/MID_RF/status/1098965812763860992 (див. карта, 186 стор.)

⁵ <https://www.ca-network.org/archives/15320>

України, Національним музеєм Голодомору-геноциду та філіалом «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду, встановлено власну назву злочину геноциду, вчиненого в 1932–1933 рр. комуністичним тоталітарним режимом проти української нації – **Голодомор**. На означення голодів 1921–1933 рр. та 1946–1947 рр. в Україні, вчинених комуністичним тоталітарним режимом щодо українців, застосовано термін **масові штучні голоди**;

– за висновком судової історико-джерелознавчої експертизи від 03 вересня 2020 р. № 302/207-1, проведеної Інститутом української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України та філіалом «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду встановлено, що під час масового штучного голоду 1921–1923 рр. в УСРР комуністичний тоталітарний режим знищив **3 млн 500 тис. українців**; під час масового штучного голоду 1946–1947 рр. в УРСР комуністичний тоталітарний режим знищив **1 млн 500 тис. українців**;

– за висновком комплексної судової статистично-криміналістичної експертизи від 03 грудня 2020 р. № 957, проведеної Національною академією правових наук України та філіалом «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду, встановлено, що під час вчинення злочину геноциду в 1932–1933 рр. в УСРР та на історичних етнічних землях і місцях компактного проживання українців в СРСР комуністичний тоталітарний режим знищив **10 млн 500 тис. українців**;

– за висновком комплексної судової історико-криміналістичної експертизи від 10.12.2020 року № 979, проведеної Національною академією правових наук України встановлено, що у 1932–1933 рр. комуністичний тоталітарний режим знищив в УСРР 9 млн 108 тис. 500 українців, з них 3 млн 500 тис. дітей (коефіцієнт 38,43% від встановленої загальної чисельності жертв). У Північно-Кавказькому краю РСФРР у 1932–1933 рр. комуністичний тоталітарний режим знищив 1 млн 391 тис. 500 українців, з них 500 тис. дітей (коефіцієнт 35,94% від встановленої загальної чисельності жертв). Загалом **10 млн 500 тис. українців**.

Всього під час масових штучних голодів та геноциду у ХХ столітті було знищено **15 млн 500 тис. українців**. Вражаюча чисельність жертв від найстрашнішого злочину в історії людства. Однак, це далеко не остаточна чисельність жертв. Розсекречені архівні документи свідчать, що диктатори лєнін та сталін у ХХ столітті знищили до 30 млн українців.

Цей Форум наніс потужний удар по кремлю та «п'ятій » колоні в Україні.

Крім того, під час проведення судових експертиз фахівці дійшли таких висновків:

– міжнародний досвід встановлення чисельності жертв геноцидів ХХ ст. свідчить, що демографічні методи не застосовуються під час досудових розслідувань та судових експертиз;

– під час розкриття злочинів геноцидів слідчі, криміналісти та експерти використовують спеціальні методи криміналістики;

– у світі не існує методів та рекомендацій, за якими доведення злочину масового знищення людей під час воєн, а також вчинення злочинів проти людяності чи геноцидів, повинно обчислюватися індивідуально до кожної жертви;

– міжнародна практика встановлення втрат масового знищення національних чи етнічних груп свідчить про те, що слідчі, експерти, криміналісти у висновках вказують найбільшу чисельність жертв;

– під дію Кримінального кодексу України підпадають злочини, які вчинені проти українців і за межами України та не мають строків давності, відповідно до Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р., Конвенції ООН про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р. та Європейської конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25 січня 1974 р.;

– історики, правники, дослідники, журналісти, політичні та громадські діячі не повинні використовувати радянську термінологію, маркери, штампи, якими комуністичний режим таврував українців;

– «загальносоюзний голод» – це радянський міф, створений з метою приховування масових вбивств українців в УСРР, на етнічних українських землях та місцях компактного проживання.

1 листопада 2021 р. колишній голова Українського інституту національної пам'яті, філософ А. Дробович, який під час війни сховався в «Історичному центрі» Генштабу ЗСУ та роздає інтерв'ю з «окопів» під Києвом, надіслав лист за № 2902/2.1-08-21 до НАН України з проханням надати оцінку комплексній судовій статистично-криміналістичній експертизі. На підставі цього листа, заступник директора Інституту демографії, економіст О. Гладун підготував «Аналітичні матеріали», намагаючись знівелювати результати вказаної судової експертизи.

Правовий аналіз «Аналітичних матеріалів» демографа О. Гладуна, який не є дослідником Голодомору та фахівцем в галузі права, криміналістики чи судовим експертом, свідчить про таке. Гладун, на свій розсуд, у змові з Дробовичем, виходячи за межі своїх службових обов'язків, маніпулюючи даними, порушили Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», протиправно втрутилися в діяльність працівника правоохоронного органу та судового експерта, під час розслідування кримінального провадження, тобто вчинили протиправні дії.

23 листопада 2021 р. Дробович також надіслав лист за № 3201/2/1.1-05-21 до Офісу Президента України, КМУ, РНБО України, МКІП України, МЗС України, МОН України, НАН України, в якому заперечував результати комплексних судових експертиз та закликав «утриматися від використання цих даних в офіційній комунікації та заявах від імені посадових осіб чи держави».

Правовий аналіз листів Дробовича, свідчить про те, що вказана особа не лише перевищила свої службові повноваження і грубо порушила ст. 19 Конституції України, а фактично грає ключову роль в інформаційній війні кремля та його сателітів проти Української держави. А заявам Дробовича про те, що: «Голодомор – це не геноцид. Якби ви всі пішли в колгосп, то не прийшлося би вас [українців] голодом морити», під час війни за незалежність повинні надати як українська громадськість, так і правоохоронні органи.

18 лютого 2022 р. у москові пройшло засідання т.зв. «російсько-української історичної комісії», яку очолює керівник служби зовнішньої розвідки рф наришкін. З української сторони участь у засіданні взяли промосковські історики Толочко, Касьянов та ін. Цей захід фактично завершував спеціальну операцію кремля перед початком повномасштабного вторгнення. Мета – послаблення спротиву українського народу, української армії та повна окупація України.

Голод в СССР в 30-е гг. XX века: правда о голодоморе

Это общая трагедия русских, украинцев, казахов и других народов, населявших Советский Союз, и, конечно, крупнейшая гуманитарная катастрофа на территории СССР, в которой пострадали, по разным оценкам, от двух и восьми миллионов человек. Попытки представить эти трагические события как "геноцид украинского народа" не имеют ничего общего с восстановлением справедливости, носят политизированный и антиисторический характер

1929

осуществление насильственной коллективизации деревни на основе раскулачивания и принудительных хлебозаготовок в связи с необходимостью поиска ресурсов для поддержания темпов форсированной индустриализации страны. Это фактически разрушило сельское хозяйство и спровоцировало массовый голод.

1930–1933

Из СССР на Запад было вывезено свыше 10 млн. тонн зерна. Эпицентрами голода оказались зерновые районы СССР, объявленные зонами сплошной коллективизации, где традиционно выращивалась пшеница и рожь на экспорт. Большая часть советского зерна, отправленного на экспорт, пришлось на два региона СССР – Украину и Северный Кавказ, остальная – на Нижнюю Волгу и Центрально-черноземную область.

22 января 1933

Принимается директива ЦК ВКП (б) и СНК СССР "в связи с массовым выездом крестьян за пределы Украины": следует остановить массовый выезд крестьян "за хлебом" из УССР и Северо-Кавказского края

16 февраля 1933

действие директивы распространяется на Нижне-Волжский край (современная территория Астраханской, Волгоградской, Саратовской областей и Республики Калмыкия)

23 декабря 20 января 1933–1934

Политбюро ЦК КПСС приняло решения о развертывании индивидуального огородничества.

Индивидуальное огородничество:

ЦК разрешает 1,5 млн. рабочих заниматься собственными огородами. Из них на Украине к занятиям огородничеством допущено 500 тыс. человек.

Зерновые ссуды:

Украина: 1932 год – 65 тыс. тонн; 1933 год – 501 тыс. тонн (в 7,5 раз больше)

РСФСР (безе Казахстана): 1932 год – 650 тыс. тонн; 1933 год – 990 тыс. тонн (в 1,5 раза больше)

В концепцію кремля вкладається і створений проросійським олігархом Віктором Пінчуком проект «Українська історія: глобальна ініціатива» – мета якого переписати історію України в інтересах кремля. Доручення отримали вказані вище «провідні» історики, демографи та філософи. З цього приводу вдало зазначив історик В. В'ятрович: «Пінчук вже творив історію України через контрольовані ним медіа та політиків, і від цього вона протягом чверть століття ставала зовсім не глобальною, а малоросійською».

Особливо негативну роль у знищенні освіти і науки України, а також гуманітарної складової нашої держави, відіграв колишній міністр, агент впливу кремля Д. Табачник, який у 2014 р. втік до Москви. Однак, його «діяльність» продовжує співучасник у розкраданні львівського архіву, нинішній заступник директора Інституту української історії Г. Боряк, а також декан історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка Іван Патриляк, який позиціонує себе дослідником українського націоналізму, а насправді підтримує кремлівські наративи. Його інтерв'ю в газеті «Урядовий кур'єр» від 20 березня 2021 р. викликає шок. Героя України Романа Шухевича, який віддав життя за незалежність держави, Патриляк називає «циніком» та «пігмеєм».

Однак, світове товариство дізнається правду про злочини тоталітаризму. Так, 9 листопада 2021 року голова Міжнародної асоціації дослідників Голодомору-геноциду, доктор історичних наук, професор Володимир Сергійчук у посольстві України при ООН (Нью-Йорк США) представив новітні наукові дослідження та результати комплексних судових експертиз – знищено **10,5** млн українців, з них **4** млн дітей.

13 травня 2022 року на XII Міжнародній Сахарівській конференції у Каунасі (Литва) виступила генеральний директор Національного музею Голодомору-геноциду Олеся Стасюк з доповіддю про злочини кремля, який у 1932–1933 рр. знищив **10,5** млн українців.

10 червня 2022 року у м. Ессен (Німеччина) пройшла Міжнародна науково-практична конференція «Геноцид українців: від минулого до сьогодення». Доповіді щодо злочинів комуністичного тоталітарного режиму та винищення у 1932–1933 рр. **10,5** млн українців презентували історики, правники, криміналісти, психіатри Німеччини, України, Канади і Сполучених Штатів Америки. Учасники конференції засудили російську військову агресію проти України, прийняли резолюцію до парламенту та Уряду ФРН, щодо визнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом українців. Українську сторону представили: Володимир Сергійчук, Олеся Стасюк, Світлана Маркова, Ганна Капустян, Василь Марочко. На резолюцію відреагувала партія «Зелених». Її речник з міжнародних питань, депутат Бундестагу Німеччини Овід Нуріпур, вже 11 червня 2020 р. заявив про підтримку визнання Голодомору 1932–1933 рр. актом геноциду Українського народу.

28 червня 2022 р. у приміщенні Старої синагоги німецького м. Ессена була відкрита виставка «Нас вбивали, бо ми українці». Організаторами виступили: Урі Кауфман, директор Старої синагоги, Ірина Ястреб, президент Міжнародної громадської організації українців «Четверта хвиля» та Олеся Стасюк, доктор історичних наук. У своїх виступах організатори та учасники виставки підкреслили, що Голодомор українців та Голокост євреїв – це найстрашніші злочини світу¹.

1 грудня 2022 р. в прес-центрі «Укрінформ» відбувся круглий стіл «Визнання та заперечення Голодомору як геноциду українців в умовах російсько-україн-

¹ <https://umoloda.kyiv.ua/amp/number/0/2006/167451>

ської війни», учасники якого заявили, що рішення Парламенту Німеччини щодо визнання Голодомору геноцидом українського народу буде сприяти очищенню історії України від російських наративів¹.

Проблема повільного визнання також полягає в тому, що українська влада до цього часу не надала відповіді на питання про масштаби, наслідки та чисельність жертв злочину геноциду, чим користується кремль, його сателіти та «п'ята колона» в Україні. Вшановуючи жертв геноциду, необхідно подякувати й науковцям, дослідникам, дипломатам, журналістам, політичним та громадським діячам, які не дали приховати злочини кремля проти української нації.

Збройна агресія та гуманітарна війна, яку ведуть кремль і «п'ята» колона вкладаються в геополітичний план знищення Української держави. Тому сьогодні всім нам потрібно зрозуміти, що у сучасному світі йде жорстка боротьба за існування країн. Україна не виключення. Знищення української нації та Української держави розпочалося і триває під виглядом «реформ», які фактично призвели до колапсу економіки, ліквідації оборонно-промислового комплексу, армії, медицини, науки, освіти тощо.

У зв'язку з викладеним, закономірно постає питання, як перемогти ворога на полі бою без перемоги в гуманітарній війні? Єднаємося заради Перемоги та пам'ятаємо, що без правдивої історії неможливо створити незалежну, демократичну, правову державу з розвинутою економікою та сучасною армією. Ми повинні знати де наші кордони, де могили наших пращурів і предків, хто наші вороги, а хто друзі, в кого потрібно стріляти, а кого захищати. Розвиток гуманітарної складової держави на основі українських цінностей це і є засади перемоги над внутрішніми та зовнішніми ворогами та майбутнє України.

Слава Україні!

¹ <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3624309-viznanna-ta-zaperecenna-golodomoru-ak-zlocinuu-genocidu-ukrainciv-v-umovah-rosijskoukrainskoi-vijni.html>

ГОЛОДОМОР-ГЕНОЦИД 1932–1933 РОКІВ НА КИЇВЩИНІ ТА ВІННИЧЧИНІ

Дякую за можливість виступити перед шановними учасниками Міжнародного конгресу, дякую організатором, які під час російської агресії зуміли організувати вшанування українців, знищених катом сталініним та його оточенням. Страшні часи 1932–1933 рр. не обійшли і мою родину. Я народився в 1943 р., а про Голодомор мені вперше розповіли моя мати Явдокія, 1922 року народження, а також мій дід Поліщук Андрон Кузьмович в кінці 60-х років ХХ ст. В ті роки вони проживали в хуторі Забара Погребищенського району Вінницької області.

У 1932 р. був гарний врожай, моя родина збрала і заклала в комору достатньо зерна та інших продуктів харчування, як і наші сусіди. Але московська «окупаційна влада» все конфіскувала. Дід сховав два пуда зерна, щоб якось вижити, але наступного дня прийшли активісти, знайшли схованку та примусили розкидати зерно по городу, а його забрали і відправили на «колиму». Так звані «активісти» забирали не лише хліб, а й все їстівне, а також посуд, господарський інвентар, корів, коней, кіз, птицю тощо. Українських землеробів дуже ретельно контролювали. Десь з'являвся димок над хатою, озброєні «контролери» вривалися і знищували їжу, розбивали горщики та посуд. Секретар райкому Тимченко застосував «рішучі» заходи щодо заможних господарників і не лише. Всі без виключення такі господарства були «ізольовані» та знищені. «Активісти», тобто злочинці, забирали все, у тому числі майно та одяг. А якщо нічого вже було забрати, то вибивали вікна, розбирали або підпалювали хати, принижували та били чоловіків, гвалтували жінок та дівчат. Не можу до цього часу зрозуміти, чому ці «активісти» так жорстоко знущалися з людей. Наприклад, житель с. Горошкова Берегеля І.К. розповідав, що його батька, який сховав вузлик із зерном, прив'язали ногами до возу і тягли вздовж села. Від отриманих травм він помер.

Родина вижила, але попереду був, ще страшніший 1933 р. В цей рік загинуло набагато більше дорослих та дітей. Для збору померлих їздила спеціальна грабарка, на неї збирали трупи, відвозили на цвинтар та скидали в кагат – велику яму розміром два на п'ятнадцять метрів. На кінець 1933 р. таких кагатів було чотири.

Українські села та хутори на Київщині та Вінниччині фактично були спустошені. Голод, розстріли та депортації зробили свою чорну справу. На мою думку було винищено до 50% українців, які проживали в сільській місцевості. Намагаючись зрозуміти масштаби цього страшного злочину, вчиненого диктатором сталініним, я протягом багатьох років збирав покази свідків, які вижили в часи геноциду українців, частина з яких увійшла в книгу «Спасенна Весна. Спогади», автори Галина Тарнавська та я. Цю книжку ми презентували в кінці 2019 року у Національному музеї Голодомору-геноциду, за сприянням генерального директора Олесі Стасюк.

Сьогодні я вже можу відповідально заявити, що «природного голоду» не було. Це був терор проти українців, мета якого полягала у знищенні Української держави та її народу. І про це необхідно говорити та пам'ятати.

Більше 300 років українці борються за незалежність зі своїм головним ворогом – московією, які знищили нас більше, ніж українців живе сьогодні. Ми повинні це пам'ятати та робити висновки, тому, що держава Україна залишиться

без землі та корінного народу. Забрати українські землі намагається багато хто. Саме тому «неукраїнським» є закон про продаж землі. У світі земля не продається, це належить українцям та майбутнім поколінням. У 30-х роках теж йшла боротьба за землю. І сьогодні путін намагається забрати у нас землю, а з українців зробити сучасних рабів. Нинішня, так звана «українська влада», як і попередні, на мою думку, не захищали українські національні інтереси, що і надало можливість «кремлівським карликам» розпочати цю війну. Останні роки я уважно споглядаю за діяльністю «п'ятої» колони в Україні. Очевидно, що ці так звані історики, демографи, філософи, «громадські діячі» та журналісти є прямими агентами кремля. Однак, чомусь немає кримінальних справ, вони гарно себе почувають в країні, займають високі посади та «чомусь» нас вчать. Тому, багато запитань у мене і до керівництва держави, керівників політичних партій.

Прошло 90 років, пам'ятати та вшанувати пам'ять фізично знищених українців ми повинні, однак пора вже науковцям написати правдиву українську історію та відійти від «брехливої» московської. Наприклад, сьогодні у мене багато питань до голови Інституту національної пам'яті А. Дробовича, його антидержавна діяльність під час війни за незалежність викликає подив, хто призначив та тримає цього антиукраїнця на посаді? Чи яким чином українофоб О. Ткаченко попав на посаду міністра культури? Чому в Інституті історії України працює московська агентура, яка цинічно, незважаючи на війну та сотні тисяч загиблих патріотів, солдат та офіцерів Збройних сил України, а також цивільного населення, продовжує підтримувати кремлівську брехню про «єдиний народ», «всесоюзний голод» та «спільну історію»? Особливо цинічно виглядають їх «напрацювання» з теми геноциду. Головним є питання, що стосується чисельності українців, яких знищив комуністичний режим. Думаю, що весь цивілізований світ володіє інформацією про втрати української нації. Згідно судових експертиз у 1932–1933 рр. більшовики знищили 10,5 млн українців. Документи, з якими я особисто ознайомлений свідчать, що жертв було набагато більше, десь до 15 млн українців. Заяви Дробовича, Кульчицького, Лібанової та інших представників «п'ятої» колони про померлих 3,5–3,9 млн осіб від голоду, прямо вказують на те, що вся їх «діяльність» направлена на приховування злочинної діяльності як кремля, а також так званих 25-ти тисячників, 50-ти тисячників та 100 тисячників, які окупували Україну, а їх нащадки до сьогодні намагаються тримати нас в ідеологічному рабстві. Саме ці та інші особи приховують злочини окупаційного режиму та намагаються завадити нам встановити правду про чисельність жертв української нації. Своє дослідження я буду продовжувати і далі, вже використовуючи новітні дані, інформацію і архівні документи та опублікую їх результати в наступному році.

Завершуючи свій виступ хочу зазначити, що ми повинні перемогти «п'яту» колону та закласти міцний фундамент нашої перемоги над кремлем та його сателітами. Єднаємося брати та сестри, єднаємося українці, будьмо уважними, бо внутрішній ворог – це не лише агенти кремля, а й ті хто в Україні агітує за «руській мір», знищував нас Голодомором та політичними репресіями.

Слава Україні! Слава героям!

Михайло Василенко,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
член НСПУ, НСЖУ, письменник, публіцист

ЛЮДОМОРИ 1921... І ДАЛІ... І НИНІ. ГЕНОЦИДИ УКРАЇНЦІВ

Три голодомори ХХ століття 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 рр., що їх зумисне влаштував кремль для винищення корінного українського люду та знищив кілька десятків мільйонів українців, зарубіжні та українські вчені визначають як геноциди української нації, відповідно до Конвенції ООН.

За офіційними даними Міжнародного форуму «Масові штучні голоди: пам'ятаємо, вшануємо», фізично знищено **15,5** млн українців (Київ, 07. 09. 2021). На наші землі спрямовано московітами кілька мільйонів переселенців для «перемішування» місцевого населення і дроблення за національною ознакою, щоби створити так звану нову історичну спільність – «радянський народ», тобто «кацапізувати» корінних українців, зробити їх манкуртами і яничарами.

Хоча московські кати виморювали, вбивали українців від своєї появи на політичній арені, як писав один із московських істориків, цієї штучної етнографічної протоплазми, а за словами відомого історика Геродота, андрофагами чи людожерами. «Кацапізацією», нищенням усього українського займалися російські царі, придушуючи інші народи й народності і найперше українців. Потім це робила більшовицька московщина, а нині шовіністично-імперська кліка путіна.

Голод 1921–1923 рр. забрав життя **3,5** млн українців. Влаштували геноцидне вбивство українців призвідники: лєнін, сталін, каганович, постишев, молодтов та ін. посіпаки – московські пристібаї, одурманені пропагандою та продажні. Це був перший штучний голодомор у ХХ столітті в Україні.

У цей же час, перед офіційно вже тепер визнаного Голодомору, писала жвесною американська газета «Нью-Йорк Таймс», лише в 1920 році на особистих рахунках московських комісарів знайшли великі кошти й переважно у швейцарських банках. У Троцького – 11 млн доларів, Зінов'єва – 80 млн франків, Урицького – 85 млн франків, Дзержинського – 80 млн франків, Леніна – 75 млн франків, Ганецького – 60 млн франків.

Голод 1921–1923 рр., пише американський дослідник цього геноциду **Роберт Конквест**, забрав до 5 млн людських життів. У цілому загинуло 9 млн осіб – без 2 млн убитих у першій світовій війні. Польські газети сповіщали, що в й 1920–1922 рр. від голоду й епідемій в Україні загинуло 6 млн осіб. Грецька преса писала про 4 млн загиблих українців, румунські джерела писали про 5,5 млн, англійські газети про – 3 млн померлих, австрійська преса наводила цифру як і поляки. Близько 5 млн виморених голодом українців називали у своїх дослідних поданнях болгари й мадяри.

Це була своєрідна репетиція Голодомору-геноциду 1932–1933 рр., під час якого знищено **10,5** млн українців. Ще у 1946–1947 рр. – **1,5** млн «прихованого» мору. Історія світу не знає жодного такого масового злочину як геноцид, організований проти української нації. **Отже до таких катастрофічних наслідків призвела втрата державності у визвольній боротьбі 1917–1923 рр.**

Людська пам'ять, офіційні документи викривають організаторів та виконавців цього геноциду, яким прощення не було й не буде. Демократичний світ цього

не повинен пробачити, як і наш народ жодної насильницької смерті українців, доки ми живі, маємо пам'ятати цей геноцид, влаштований московськими вбивцями, і що триває нині.

У 2005 р. Президент України Віктор Ющенко під час промови в ООН закликав визнати масові вбивства у 1932–1933 рр. геноцидом українців. Це вперше в історії оновленої держави від Л. Кравчука до Л. Кучми, від яких українці чекали визнання Голодомору української нації як геноциду і не дочекалися. Але генетично винищення почалося кілька століть тому; триває й нині гібридне винищення українців, можливо для декого й непомітне чи м'яке у XXI ст., чому є безліч не спростованих фактів. Точніше – вбивств, коли українців і патріотів просто вистрілюють снайперами, знищують бомбами, мінами щодня, щогодини, особливо після широкомасштабного вторгнення московії 24 лютого 2022 р.

Усі три голодомори, на найбільш родючій землі світу були вчинені проти української нації та не підлягають сумнівам. Ці злочини кремля приховувалися та заперечувалися, у тому числі, в Україні сьогодні, а за згадки можна було потрапити до в'язниці як мінімум, або під катування, чи й під розстріл. Жахи ці не забуті. І найжорстокішим московським вбивцям не те що прощення немає – московську імперію необхідно знищити. Вся історія московщини пов'язана з винищенням української нації.

Небачені раніше злочини – геноцид, етноцид, лінгвоцид, а також приниження, винищення, знущання над інтелектуальною та свідомою елітою і землеробським працьовитим народом, руйнація народної культури й історичної пам'яті – не уявні іншим націям і народностям, хіба за винятком полпотівського нищення камбоджійців чи в Китаї під час «культурної революції» при диктаторі мао, або гітлером. У світовій історії не занотовано жодного такого масового злочину, як Голодомор-геноцид, організований проти цілої нації. Застосований «кремлятниками», щоб потім на місце мільйонів винищених та депортованих заселити «кацапів» і можна було б казати, що так історично склалося, а українців не існувало. Про що постійно заявляє диктатор путін та його пропагандисти.

Та ще свого часу, наприкінці позаминулого століття, геній української прози **Іван Нечуй-Левицький** писав про шовінізм московського імперіалізму: «Скрізь нищать національні мови, національні літератури, скрізь бачимо великоруський натиск, котрий постановив собі, наче яке завдання, знищити до останку усі національності в Росії і повеликорусити їх. Найважчий притиск від цієї системи випав на долю України». Іван Нечуй-Левицький так і зазначає, що це «вияв расовий», тобто визначено геноцидний. Розглядаючи й аналізуючи, умовно кажучи, московську літературу, він підкреслює, що вона непотрібна не лише для України, а й для всієї слов'янщини.

У 2006 р. в Києві у Міжрегіональній Академії управління персоналом, спільно з міжнародними організаціями, була проведена конференція дослідників Голодоморів в Україні і її матеріали й доповіді вийшли за чотири попередні конференції окремою книжкою «Єврейсько-більшовицький переворот 1917 року як передумова червоного терору та українських голодоморів». Тобто, з'ясувалося і було визначено хто ж мордував Україну, хоча це було відомо й без науковців, але варто було це зробити на науковому Всеукраїнському рівні.

У міжнародному масштабі визнати Голодомори 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 рр. та масові розстріли українців за національною ознакою в 1936–1938 рр. геноцидом перешкоджає кремль та його сателіти, тобто ті, хто організував

і здійснював геноцид за безроздільного панування в московії взагалі, а в Україні зокрема. Зрештою й по смерті сталіна й сьогодні і невідомо коли це закінчиться, триває вибиття українців всіма доступними засобами, як, наприклад, аж два закони про «антисемітизм» прийняли, хоч семіти це араби, ефіопи, сомалійці, євреї. Ми проти всіх? Абсурд повний.

Українська влада чомусь не прийняла ж закон про корінну націю, тобто українців, а також не прийнято закон про антиукраїнські прояви. І де ж це «слуги чужинства» зустрічали антисемітизм? Адже це арабський світ.

Може це антисіонізм? Так і його в нас не існує. Хоч є резолюція № 33779 Генеральної Асамблеї ООН від 10.11.1975 р., в якій **сіонізм усім світом визнаний однією з форм расизму**. Вчений і громадський діяч Петро Масляк так і запитує депутатів Верховної Ради: «ви що збожеволіли?», коли нардепи прийняли цей закон про антисемітизм.

Микола Сядристий переконано стверджує думку, що голод, влаштований сталінін, робився за «ленінською технологією». ленін боровся з українськими хліборобами, які складали 80% населення і «різав» його мільйонами, як інтелігенцію також. У 1920-х рр. проти радянської влади відбулося більше 2,5 тисячі повстань. Сядристий глибоко обурюється вченими, які не визнавали голодоморів: «У нас усі історики продажні, і в першу чергу – Кульчицький, Денисов та Курас (талановиті пройдисвіти): всі вони писали, що у нас голоду не було, розповсюджуючи цей лист в усіх посольствах... А от Джеймс Мейс, американський дослідник Голодомору в Україні, був правдивим істориком, але його прикінчили (помер за дивних обставин у Києві в 2004 році)».

Тому, на шовіністичне імперське переконання східного сусіда, в загарбників наших земель однозначний висновок: українців треба знищити, виселити, або зробити їх рабами (хто не чинить опір!). І перейняти їхню прадавню історію – це також нагальне і особливе.

Кацапський імперський неонацизм меж не має. На їхню думку, щоб зміцнити й посилити заново московію – «Україну й українців необхідно знищити». Така головна думка активіста «Російського імперського руху» О. Жучковського у статті «Російський націоналізм проти українського націоналізму» і уточнює: «Воювати і перемагати можна лише з ненавистю до ворога і до всього, що цей ворог втілює». Тобто, знищувати мову культуру, державність. Отже, відповідно треба тримати нам удар, відповідаючи московському загарбнику «взаємністю» в час нападу на нас.

Ведучи мову про другий голодомор у 20 столітті, що знову ж таки влаштували кремлівські людожери, політик, народний депутат 7 скликання **Андрій Міщенко** зазначає, що за різними даними тоді загинуло від 10 до 15 млн українців. Він підрахував, що загиніли з його родини 11 душ, і нині в нього «немає мінімум із сотню кровних братів і сестер». Тому його висновок один: «Ми давно бажаємо їм того, що вони робили з нами» (С. в. 11. 08. 2017). Та, на превеликий жаль, бажати мало, потрібно діяти. Це – екзистенційна війна: або ми, або вони.

Геноцид українців, зазначають дослідники цього страхітливого явища, більш цілісно осмислив юрист за освітою **Рафаель Лемкін**, автор терміну «геноцид». Він підкреслював: «Це, мабуть, класичний приклад радянського геноциду, його найдовший і найширший експеримент русифікації – винищення української нації. Перший удар спрямований на інтелігенцію – мозок нації, – щоб паралізувати решту організму. Учителі, письменники, митці, мислителі і політичні діячі були убиті, ув'язнені або депортовані».

Разом із ударом по інтелігенції ішов наступ на церкви, священників і вище духовенство – так звану, умовно, душу України. Хоча тема релігійності з іншого виміру. Але вилучення церковних у 1922 р. та наступних роках коштовностей із церков та монастирів і дрібних бідних приходів, звичайно було найперше після хліба для москovicів.

Основне вістря атаки комуністичного тоталітарного режиму було спрямовано на українських хліборобів, хранителів традицій, фольклору і музики, національної мови та літератури, національного духу України. Зброя, яку застосували проти них, є, мабуть, найстрашнішою – виморювання народу голодом. І це було повільне вбивство нації, хоч у багатьох випадках і загалом продумано москвою давно, починаючи з петра, далі лєнін, сталін, троцький, каганович, постишев, косіор, чубар, раковський, сьогодні путін.

У тому геноцидному процесі, особливо 1921–1923 рр., стала фрагментація українського народу шляхом поселення в Україні чужинців і... розпорошення українців... Таким чином, була знищена етнічна єдність та перемішана українська нація із загарбниками. І роблення з окремої решти живих та слабких на голову українців (за деяким винятком) – манкуртів і яничарів...

В історії людства очевидно немає такого народу, щоб потерпав, як українці і перш за все від східного сусіда, котрого від його з'яви на теренах берегів річки москва (фінське слово – «гнила вода»), золотоординці називали «кацап», що тюрською мовою означає «різун», «м'ясник», «живоріз», хто різав худобу й поставляв у військо будь-якого хана м'ясо. Вперше назва «московія» і як князівство з'явилося з височайшого повеління татаро-монгольського суверена і була звичайним улусом та зафіксована при третьому перепису населення Золотої орди 1277 році (Володимир Білінський: Країна Моксель, або Московія. – т. 1, – с. 71). Чітку характеристику московства надав, зокрема, філософ Петро Чаадаєв у своїх працях «Твори та листи», а також «Філософічні листи. Апологія божевільного. Уривки та різні думки (1825–1850-ті роки)», в яких він стверджував переконано безсумнівну істину: «Настав час, коли незнання Московщини загрожує європейській безпеці. Європейці мусять зрештою зрозуміти основну причину, що спонукає цю величезну імперію виходити за свої межі і нападати на інші народи. Московщина – це окремих, ворожий європейським ідеям світ. Світ азійських кочовиків, які не знають іншого шляху, крім загарбання і поневолення народів».

Карл Маркс, з яким московіти носилися, як з писаною торбою, писав, що у кривавому болоті московського рабства, а не в суворій славі норманської епохи, стоїть колиска московщини. Змінивши імена і дати, побачимо, що політика царя Івана III і політика сучасної московської імперії є не просто схожа, а й тотожна... Політика московська незмінна... московський панславизм – це лише одна з форм московського загарбництва і винищення народів, починаючи з їх підкорення.

А в статті «Викриття дипломатичної історії 18 століття» К. Маркс пише: «Московщина не має ніякого відношення до Русі, точніше вкрала свою нинішню назву, в кращому разі у 18 столітті, тим не менше – нахабно претендує на історичний спадок Русі, створеної на 800 років раніше. Однак Московська історія – це історія Орди, пришта до історії Русі білими нитками і повністю фальшована».

І як на сьогодні, не випадково на боці загарбників воюють кадірівські чеченці, що відчують внутрішню спорідненість із народжуваним «новомосковським православним «халіхвatom». Про це свідчать також заяви путіна про євро-азійський простір розвитку москovicії.

Мета кремлівських убивць – знищення української нації як політичного фактора й суспільного організму, писав **Дж. Мейс**, правда вже про голодомор-геноцид 1932–1933 рр. Московським душогурам треба було вигубити українських хліборобів, українську інтелігенцію, українську мову, українську історію у розумінні народу й держави, знищити Україну як геополітичну й фізичну реальність. Це відбувалося протягом останніх трьох з половиною століть.

І вже цілком відверто у 1933 р., в офіційних заявах проголошувалася потреба повної ліквідації українського націоналізму, оскільки у труднощах із постачанням зерна в московію нібито винні націоналістичні «саботажники». Ще 1925 року сталін писав: «Національне питання є, по суті, питанням селянським» (сталін, 1945 р., т. 7, – с. 72). Що не село, то контрреволюція, як писалося у деяких звітах енкаведистів.

У таємній доповіді цк кп (б)у йшлося про загибель від голоду 1932–1933 рр. – десять мільйонів. У розмові з Черчілем також і сталін назвав 10 мільйонів. Це з виступу історика **Дж. Мейса**, який досліджував геноцид українців. Про це Мейс заявив на міжнародній конференції з голокосту і геноциду в Ізраїлі. На його думку, існують численні неофіційні заяви, де необхідність знищення українського націоналізму пов'язується з необхідністю «подолання труднощів у постачанні зерна» (евфемізм штучного голоду).

Осягнути наслідки цих геноцидів й терору та репресій, влаштованих кровожерним сталіном-монстром, навіть вченим історикам, як зізнавався доктор Дж. Мейс, неможливо в усій жахливій його реальності. Як іспанська інквізиція заради чистоти християнства пролила ріки крові, а гітлер задля створення великої і сильної Німеччини. Але винищення українців москалями не має собі рівних у світовій історії на Землі.

Прикладів безліч. У селі Піщана (Золотоніський район теперішньої Черкащини) в часи війни загинуло 458 осіб, а винищено голодом у 1932–1933 рр. – 1658 осіб. Хоч тут були працюючі й добросовісні рільники-хлібороби. І так було по всій Україні, тобто в роки геноциду було знищено більше українців чим у роки Другої світової війни.

І вже цілком відверто у 1933 році в офіційних заявах проголошувалася потреба повної ліквідації українського націоналізму, оскільки у труднощах із постачанням зерна в московію нібито винні націоналістичні «саботажники». Ще 1925 року Сталін писав: «Національне питання є, по суті, питанням селянським» (Сталін, 1945 р., т. 7, – с. 72). Що не село, то контрреволюція, як писалося у деяких звітах енкаведистів.

Отже до таких катастрофічних висновків призвела втрата державності у визвольній боротьбі 1917-23 років.

Лауреат Нобелівської премії з літератури **Олександр Солженіцин** був відвертим і правдивим в означенні своїх співвітчизників наприкінці свого творчого й людського життя та безкомпромісно й надто радикально і виразно розтлумачував «непросвещенним»: «Нема в цьому світі дріб'язковішої, сволочнішої і хамовитішої особи чим кацап. Народжений у нацистській країні, згодований пропагандою нацизму, – цей ублюдок ніколи не стане Людиною. У його країні немає друзів – або холуї, або вороги. Його країна здатна лише погрожувати, принижувати, убивати. І за це збереження цього статусу Расеєй рядовий кацап готовий пожертвувати власним життям, життям своїх батьків і дітей, якістю життя власного народу. Воістину: кацапи – звірі. Люті, кровожерні, але... смертні».

Відома дисидентка **Валерія Новодворська**, ще в лютому 1995 р. писала, що як тільки ядерний український арсенал опиниться в Московії, вона негайно почне воєнні дії за Крим, Чорноморський флот... І вся влада там впала в сказ... Але «тварин, що впадають у подібний стан, із причин загрози для оточуючих просто пристрілюють» («Вісті з України»).

І ще, як пише відома українська письменниця **Ліна Костенко**, по Україні «пройшли всі катки історії. На ній випробувані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартом. В умовах сучасного світу їй немає ціни. Ми унікальна нація. У нас хліборобів морили голодом... Поетів закопували у вічну мерзлоту. У кого ще є атомний саркофаг? А у нас є». «Те, що діється тепер у світі, – це кошмар, що приснився людству. Потім його назвуть Історією і приплюсують до попередніх кошмарів. Дійсність, у якій ми живемо, патологічна. І та, в якій жили, патологічна теж...». Поетеса зазначає, ми звикли і до тієї, і до цієї. І найгірше в нашому народі те, що він до всього звикає... Хоча не увесь, адже є й самовіддані борці за волю. Можливо їх знищать на фронті і тоді лишиться раб і запроданець, але і його кацапи знищать, якщо захоплять Україну. Та не всі звикли до геноциду, московських загарбників та вбивць. Навіть мертві... волають про помсту віковічному ворогові. Тому Ліна Костенко має рацію в іншому, реальнішому означенні жакливого стану справ і боротьбі українців за свободу і волю: «Доборолися, добалакалися, досварилися, аж гримить. \ Україно, чи ти була колись незалежною хоч на мить? \ Від кайданів, що волю сковують? Від копить, що у душу б'ють? \ Від чужих, що тебе скуповують? І своїх, що тебе продають?»

Зрештою нинішнє скорочення населення в Україні – це продовження голодоморів та сталінсько-гітлерівського геноциду і у формі вже десятого року війни з ненависними кацапами, що просто вистрілюють патріотів-захисників снайперами, мінами, бомбами, снарядами, винищують вогнеметами, труять хімічними бомбами.

Народна депутатка України **Альона Шкрум**, чітко надала оцінку, що «винен Президент (18.07.2017), який після Майдану мав безпрецедентну підтримку, але зрадив її, і використав усю на самозбагачення і кругову поруку замість реформ. Винна політична верхівка, яка загралась у шоу, самопіар, гібридну правду та популізм на війні. Їм більше не вірять. Це криза держави і криза слабких інститутів влади». Сьогодні також винен Президент московської орієнтації.

Нинішня влада «Зе», пише 09.04.2021 громадський діяч і бізнесмен **Сергій Марченко**, – «зло, бо він руйнує інститути». І не просто державні інститути, а економіку й людське життя, підтримуючи олігархів і здириків. Якщо ці облудники говорять про покращення життя, то тільки для купки багатіїв, а темпи зростання економіки можна побачити лише на цвинтарях і гробках, де збільшується кількість щодня... могил. Реформи на знищення тривають, а підняття тарифів – це зашморг на шиї більшості населення українців. Соціально-економічна катастрофа, яка набирає обертів в Україні, є наслідком тривалих псевдо-реформ влади на догоду особистим інтересам олігархів і самої влади». Голова ради Інституту національних інтересів **Юрій Радухін** так і запитує народ: «Скільки разів підряд Вас повинні обдурити одні й ті ж політики, щоб ви перестали їм віддавати свій голос?».

Усі реформи йдуть на знищення населення України, а отже така влада – злочинна, ворожа. До всього кваліфікація брехунів у владі суттєво зросла від інформаційної облуди, бомбардувань дезінформацією. Все це провладні хижачки, які зроблять з українців рабів на нашій – не своїй землі. Іноземний капітал ніколи не

допустить повернення землі у народну власність, бо у світі йде боротьба за воду та їжу... (**Олександр Солонько**, юрист, політичний аналітик).

І це є не просто колаборантська і капітуляційна політика влади, це повне загарбання, або знищення України московськими різунами, живорізами, чужинцями та місцевими зрадниками.

Потрібно припинити приватизацію й націоналізувати стратегічні галузі промисловості. Запровадити прогресивне оподаткування, що позбавить олігархів не лише економічного, а й політичного впливу. Подібної думки тримається правозахисник, член правління УГС **Володимир Чемерис**.

«Тому нинішня влада, – зазначає філософ **Сергій Дацюк**, – це не наша влада, не влада для українських громадян. Це влада міжнародного олігархату, яка готова здачею частини територіального суверенітету та інтересів свого народу вдовольнити інтереси олігархів... Ми зараз наодинці проти цілого світу» (С. в. 07. 13. 2017).

Влада, уряд, констатує екс-слідча з особливо важливих справ ГПУ **Галина Климович**, це здирники, зрадники і казнокради. «Пройдисвіти і запроданці, наперсточники і шахраї, вони знищили саме поняття державності і її спроможність захистити власних громадян. Всі ці «**геноцидники**» (виділ. М. В.) мають бути за ґратами, як і судді, що свідомо потурали беззаконню, відмовляючи в задоволенні позовів про визнання незаконним оподаткування пенсій».

А нині, як писала лікар і народний депутат України **Ольга Богомолець**, мета нинішньої влади забрати кошти у громад та сконцентрувати їх у себе і цим самим, «заради цих грошей влада прирекла мільйони людей на смерть. Вона вважає всіх, у кого немає грошей, зайвими в цьому житті». На її безсумнівну думку, «під гаслом реформ, патріотизму та під українськими прапорами вони безкарно розграбовують країну та знищують будь-який спротив їхній потворній системі. Влада узурпувала монополію на патріотизм, і кожного, хто має сміливість виступити проти розграбування країни, вона записує у національні зрадники».

На думку дослідника **Д. Колемана**, т.зв. Єдиний світовий уряд задумав залишити тільки мільярд людей, решту треба «прибрати» шляхом хвороб, війн і голоду. Середнього класу не буде – тільки правителі і слуги. Хто збунтується, буде просто заморений голодом чи опиниться поза законом (Комітет 300, с. 204).

Усе це йде в нас у руслі геноциду соціального, тарифного, вибіркового для більшості людей, звісно, окрім багатіїв кланово-олігархічного порядку.

Народний депутат України **Андрій Павловський** прямо обурюється, що «це якийсь сатанинський план, щоб на українській землі самих українців не залишилося. Щоб залишилося якихось 15 мільйонів, які будуть займатися аграрним господарством, копатись у землі, обслуговувати трубопроводи, а про авіацію і космос та високі технології навіть не мріяли. Хочете займатися кваліфікованою працею – виїжджайте...».

І виїжджають, що залишилося, кажуть, 30 мільйонів... Як пишуть дослідники та знавці соціально-економічних питань, всі реформи нинішні спрямовані на скорочення, тобто знищення населення України. Політолог **А. Золотарьов** пише про 25 млн, таку ж цифру називає академік МАІ при ООН **М. І. Сенченко**. Політик **О. Мороз** також пише, що в Україні має залишитися 17 млн.

Отже задум «Комітету 300», за інформацією **Джона Колемана**, офіцера англійської розвідки, на Землі має залишитися із нинішніх 7 млрд людей лише 1 млрд. Зробити це за допомогою війн, хвороб, штучних вірусів та епідемій, щеплень, при цьому фармацевтична мафія (П. Штепа) буде наживатися, як і олі-

гархи на війнах, у томі числі гібридних (відбіркових і вибіркових! Як нині агресія московська і новий напад та концентрація більшої кількості військ і техніки!) і – голоду! Національна гордість буде викорінена. І це буде знищення локальним способом мільярдів людей, по сьогоднішньому «гібридними» методами, як в Україні, Сирії, Палестині, Грузії, Чечні, Африці ін. А ще точковими війнами, точніше, обмеженими діями, винищенням людства епідеміями, бактеріологічною зброєю і психотропною. Чи тим же ковід-19 по сьогоднішньому, як першої ластівки вірусної зброї китайського винаходу, адже вони не знають куди своїх людей подіти, тому треба непомітною бактеріологічною зброєю винищити інші народи світу, таким чином розширювати собі життєвий простір разом із москалями. Саме цього чи не розуміють демократичні країни світу, чи може кацапи вже і там «наводять лад».

Завершуючи свій виступ хочу висловити подяку організаторам Конгресу та учасникам, які в такий непростий час для Української держави вшановують українців, яких знищив кремль у 1932–1933 рр. Це і є засади української перемоги над ворогом.

Слава Україні! Україна переможе!

ДОДАТКОВІ ВИБРАНІ СТАТТІ

Володимир Василенко,

(1937–2023)

доктор юридичних наук,

професор Національного університету

Києво-Могилянська академія,

Надзвичайний і Повноважний Посол України

ВИТОКИ СУЧАСНОЇ ГЕНОЦИДНОЇ ПОЛІТИКИ І ПРАКТИКИ РОСІЇ ЩОДО УКРАЇНИ

З часів укладення в Переяславі українсько-російської угоди 1654 року не припиняються системні спроби Росії тримати Україну у своєму силовому полі, знищити ідентичність української нації і, врешті-решт, повністю поглинути її.

Особливо ворожою щодо України стала політика Росії у 20-му столітті, коли державну владу там захопив керований Ленінінм більшовицький уряд. Після проголошення УНР унаслідок реалізації українською нацією свого права на самовизначення, більшовицька Росія у період з 1917 року по 1920 рік під вигаданим приводом надання збройної допомоги штучно утвореній українській радянській республіці тричі завойовувала Україну. Третя більшовицька окупація України завершилася в листопаді 1920 року. Для утримання її у покорі Росія дислокувала на території України 6 армій чисельністю 1,2 мільйона багнетів. Але збройний спротив українців не було подолано. В різних регіонах України палали повстання під гаслами «Геть радянську владу!» і «Хай живе самостійна Україна!».

Розуміючи неможливість тривалого підкорення України лише за допомогою традиційної збройної сили, комуністичний режим вирішив вдаватися до нестандартного методу – виморення українців шляхом штучного голоду. З цією метою кремлівська влада спланувала і здійснила багатоходову превентивну каральну операцію, в ході якої у 1932–1933 роках в Україні і в місцях поселення українців поза її межами було організовано Голодомор. Жертвами геноцидного винищення голодом питомої частини української нації стали мільйони українців. За новітніми дослідженнями із застосуванням новітніх методів число жертв Голодомору–геноциду української нації у 30-х роках 20-го століття сягає 10,5 мільйона осіб.

Через колосальні людські втрати, яких українська нація зазнала внаслідок голодомору і систематичних репресій до, під час і після Другої світової війни, комуністичній владі вдалося підірвати потенціал українського національного визвольного руху, але не знищити його. У нових історичних умовах наприкінці 20-го століття в Україні зусиллями патріотичної української провідної верстви було створено Народний Рух, наслідком діяльності якого стало відновлення її незалежної державності. Акт проголошення незалежності України, ухвалений 24 серпня і підтриманий 1 грудня 1991 року більш як 90% громадян України, став каталізатором розпаду комуністичної імперії – Радянського Союзу. Це був триумф українського національно-визвольного руху, з яким не змирилося кремлівське керівництво.

Сьогодні російська владна еліта, підтримувана переважною частиною зазомбованою офіційною пропагандою населення, вважає, що Україна є екзистенційним ворогом Росії. Остаточною метою української політики Росії є тотальне знищення української нації, ліквідація незалежної державності України і взагалі припинення її існування як геополітичного явища. Не спромігшись досягти цієї мети «мирними» засобами, російське керівництво 20 лютого 2014 року розпочало проти України збройну агресію, яка з 24 лютого 2022 року набула геноцидного характеру.

Глибинна причина геноцидної війни Росії проти України криється як у ментальній ущербності В. Путіна – президента країни-агресора, так і в злочинній природі очолюваного ним режиму.

Особистість В. Путіна формувалася протягом тривалого часу під впливом специфічних обставин, які стали предметом уваги багатьох серйозних досліджень і журналістських розслідувань, зокрема таких вчених-істориків, публіцистів і експертів, як Юрій Фельштинський, Христина Курчаб-Редліх, Юрій Швець, Андрій Пюнтковський, Роман Баданін, Марія Жолобова, Дар'я Жук, Николай Ковальов, Дмитрій Волчик, Валерій Кур та багатьох інших. На формування особистості Путіна вплинуло його важке дитинство. Він мав трьох батьків. Один із них – біологічний, якого В. Путін ніколи не бачив, другий – садист, який нещадно бив дитину, а третій – сталініст, який виховував її у підлітковому віці. Через вроджені фізичні вади Путін із раннього дитинства зазнавав насильства і знущань з боку однолітків. Все це не могло не позначитися на формуванні його особистості та психотипу.

Як з'ясували дослідники дитинства і юнацьких років Путіна, його мати Віра Миколаївна народилася в 1926 році в уральському селі Терехіно, поблизу містечка Очер, в якому після війни почала вчитися в аграрному технікумі. Там вона познайомилася з уродженцем Пермської області Платоном Приваловим, від якого завагітніла у 1950 році. Випадково довідавшись, що він жонатий, Віра Путіна втекла від нього і приїхала до рідного села, де 7 жовтня 1950 року народила сина, якого назвала Владімір і залишила на виховання своїх батьків. Через рік вона поїхала на виробничу практику до Узбекистану, де познайомилася з грузином Георгієм Осіпашвілі і вийшла за нього заміж. Новий чоловік привіз її на свою батьківщину у грузинське село Метехі за 50 кілометрів від Тбілісі. Коли маленькому Вові Путіну виповнилося 3 роки, його з уральського села перевезли до грузинського. Слабка фізично (дуже малий зріст і вага) дитина опинилася у ворожому для неї середовищі – чужі мати і батько (дитина вважала своїми батьками бабусю і дідуся), чужа вкрай бідна оселя, чуже мовне середовище і чуже дитяче оточення. У дитинстві Путін зазнавав фізичного насильства як з боку нерідного батька, який почав поводитися з ним особливо жорстоко після народження його власних дітей, так і з боку одноліток, які зневажливо ставилися до нього як незаконнародженого, дражнили, ображали і гнобили.

Рідна мати була змушена відвезти сина назад на Урал до своїх батьків, які у 1960 році відправили його до Ленінграда, де жив їхній далекий бездітний на той час родич Владімір Спиридонович Путін та його дружина Марія Іванівна Шеломова. Десятирічний Владімір Путін знову опиняється в ворожому середовищі. Вдома його б'є прийомний батько, а у школі і дворі над новеньким і слабеньким знущаються однолітки.

Путіна психічно травмувала його фізична ущербність, він зростає в атмосфері насильства і агресії. У пошуках компенсаторних механізмів захисту ще в Грузії він почав відвідувати спортгурток із самбо. У Ленінграді Путін також записався до секції самбо спортклубу «Турбостроитель» ДСТ «Труд» у 1964 році. Його першим

тренером був Анатолій Рахлін, а з кінця 1960-х років – кримінальний авторитет Леонід Усвятцов, який під дахом спортсекції організував банду. Її членом став Путін.

Органи МВД, які відслідковували діяльність Л. Усвятцова, завербували В. Путіна і дали йому псевдо «Уральський». Як досвідчений злочинець, Усвятцов виявив цей факт, але не покарав Путіна, а наказав йому повідомляти органам інформацію, що вводила їх в оману. Таким чином, зверхником і наставником юнака з травмованою психикою і комплексом меншовартості став Усвятцов, відомий в кримінальних колах як Льоня Самбіст. У своїх президентських мемуарах Путін з повагою величає Усвятцова, який на той час вдруге відбув десятирічний термін позбавлення волі, Леонід Іонович.

У підлітковому віці В. Путін продовжує пошуки компенсаційних механізмів захисту, але вже на новому, вищому рівні, і мріє про кар'єру у всесильному КГБ. Після закінчення школи у 1970 році Путін за власною ініціативою відвідав управління КГБ СРСР по місту Ленінграду і області, де після співбесіди йому порекомендували одержати поглиблену гуманітарну освіту.

Він вирішує вступати до міжнародного відділення юридичного факультету Ленінградського держуніверситету. На цей час Путін є учасником банди, агентом МВД і має другий спортивний розряд із самбо.

Стати студентом юрфаку ЛДУ, та ще й його міжнародного відділення пересічній людині без серйозної підтримки було неможливо. Але Путін мав таку підтримку як з боку кримінального світу, так і з боку правоохоронних органів. Формально прохідним квитком до ЛДУ був спортивний розряд. Як відомо, в Радянському Союзі елементом престижу вищих навчальних закладів були команди спортсменів, які представляли їх на різноманітних міжвузівських спортивних змаганнях. Тому при прийомі до вищих навчальних закладів діяв негласний квотний критерій – абітурієнти-спортсмени мали перевагу при зарахуванні.

Одним із викладачів В. Путіна був доцент Анатолій Собчак – майбутній авторитетний політичний діяч, демократ номер два після Єльцина.

Після закінчення держуніверситету В. Путін за розподілом почав служити в органах КГБ на посаді молодшого оперуповноваженого 1-го відділення 5-го відділу УКГБ по Ленінградській області. У 1984 році, після отримання звання майора, його направили до Московської вищої школи КГБ, а в середині 1985 року відрядили до НДР, де він працював під прикриттям посади директора Будинку радянсько-німецької дружби у Дрездені.

У званні підполковника В. Путін повертається до Ленінграда в січні 1990 року. Коли посилюються процеси дезінтеграції СРСР, він, не звільняючись зі служби, стає офіцером дієвого резерву КГБ. Його першою посадою під прикриттям стає позиція помічника проректора ЛДУ з міжнародних питань. Але невдовзі КГБ спрямовує В. Путіна до команди Анатолія Собчака, обраного мером Ленінграда. Після того як А. Собчака не переобрали на посаду мера, Путіна відряджають до Москви, незважаючи на той факт, що проти нього були висунуті серйозні звинувачення в корупції.

У ході розпаду СРСР команда Б. Єльцина розбудувала в Росії систему влади, ключовим елементом якої став президент з величезними повноваженнями, практично необмеженими механізмами стримувань і противаг. Цим скористалася чекістська корпорація, яка вирішила захопити державну владу легальним шляхом за допомогою просування на посаду президента РФ представника спецслужб. Ветеранами КГБ СРСР Ф. Бобковим і Є. Пітоврановим була спланована і здійснена масштабна багатоходова спецоперація, на початку якої В. Путін був

лише одним з її коліщат. На завершальному етапі спецоперації йому було відведено роль одного з ключових гравців.

Унаслідок реалізації ретельно розробленого плану була створена ситуація, в якій доведений керівником його служби охорони генералом Коржаковим до алкогольної деградації Б. Єльцин не міг не зробити вибір на користь підтримки представника спецслужб кандидатом у президенти Росії. Ним став В. Путін, який після переїзду до Москви зробив у 1996-1999 роках дивовижно швидку і карколомну кар'єру. Людина з комплексами і посередніми здібностями, яка, за свідченнями багатьох його колег, не хапала зірок з неба і яка мала прізвиська на кшталт «сіра міль» та «недопалок», пройшла шлях від різних посад середнього рівня в адміністрації президента РФ до таких ключових державних посад, як Директор ФСБ, Секретар Ради національної безпеки, Голова уряду РФ.

9 серпня 1999 року Б. Єльцин у телезверненні назвав Путіна своїм наступником на посту президента РФ: «Зараз я вирішив назвати людину, яка, на мою думку, здатна консолідувати суспільство. Спираючись на найширші політичні сили, забезпечити продовження реформ у Росії. Він зможе згуртувати навколо себе тих, кому в новому, 21-му столітті, належить оновлювати велику Росію. Це секретар Ради безпеки Росії, директор ФСБ – Владімір Владімірович Путін... Я в ньому впевнений». Конституція РФ не передбачала інституту успадкування посади президента, але Путін того ж самого дня в телеінтерв'ю заявив, що приймає пропозицію Єльцина і балотуватиметься на пост президента в 2000 році.

Спецоперація добігала кінця. Путін був настільки впевнений в її успішному завершенні, що за кілька місяців до президентських виборів, призначених на березень 2000 року, виступаючи перед керівництвом органів держбезпеки на «День чекіста» ще 20 грудня 1999 року, відверто заявив: «Я хочу доповісти, що група співробітників ФСБ, скерована у відрядження для роботи під прикриттям до уряду, на першому етапі зі своїм завданням справляється. Інфільтрація до злочинного угруповання пройшла успішно».

Отже, чекістська корпорація вважала демократичні владні інститути єльцинської епохи «злочинним угрупованням». Воно підлягало усуненню від влади під час другого етапу спецоперації. Він розпочався 26 березня 2000 року, коли Владіміра Путіна було обрано президентом Росії вже в першому турі внаслідок фальсифікації результатів виборів і приписки йому необхідної для цього кількості голосів. За результатами екзитполів В. Путіна підтримало приблизно 48-49% виборців, а згідно з офіційними даними він отримав 52,94% голосів виборців (39 мільйонів 740 тисяч 434 голоси).

Таким чином, главою держави в Росії став соціопат з кримінальною ментальністю і чекістським вишколом, позбавлений емпатії і одержимий імперськими комплексами. Він обожнює Петра I і з неприхованим пієтетом ставиться до Сталіна, відомих своїм українофобством і спробами знищити Україну, зокрема і шляхом геноцидних акцій.

Використовуючи багатотисячну армію офіцерів дієвого резерву і апарату прикомандированих співробітників КГБ, Путін розпочав узурпацію влади і концентрацію її в своїх руках. Першим важливим кроком у цьому напрямку став Указ Президента від 13 травня 2000 року про створення 7 федеративних округів та про повноваження представників президента в округах. Цим указом запроваджувався непередбачений конституцією РФ державний інститут, наділений широкими повноваженнями і підпорядкований виключно президенту. З семи

призначених В. Путіним представників президента п'ятеро були офіцерами КГБ/ФСБ, зокрема, у Центральному федеративному окрузі, до якого входить Москва, повноважним представником президента став генерал ФСБ Віктор Черкесов, а у Північно-Західному окрузі, до якого входить Санкт-Петербург, – генерал ФСБ Георгій Полтавченко. Це був лише початок процесу нищення демократичних інститутів, який призвів до сформування в Росії диктаторського тоталітарного рашистського режиму нацистського типу.

Путін – це Гітлер сьогодні. Гітлер ненавидів євреїв і винищував їх. Путін ненавидить українців і має намір вигубити українську націю. Він є нерозбірливим у виборі засобів досягнення мети, діє підступно і цинічно, претендує на роль позитивного національного лідера, покликаною історією виконати високу місію відродження Російської імперії. З ледь прихованою зверхністю ставиться до лідерів західних демократій та демонструє параноїдальну ненависть та зневагу до українців та України.

Злочинна експансіоністська поведінка Росії не є результатом якихось ситуативних випадковостей, а становить *modus operandi* путінського режиму. Цей режим підлягає знищенню як абсолютне зло і такий, що не може бути реформований. Путін розуміє і керується у своїй діяльності лише правом сили. Тому режим, створений ним у Росії, має бути ліквідований шляхом воєнної перемоги над державою-агресором і притягнення до міжнародно-правової відповідальності Росії як держави та індивідуальної кримінальної відповідальності всіх осіб, що належать до її вищого військово-політичного керівництва, за всі вчинені ними міжнародні злочини.

Микола Сядристий,
один із перших дослідників Голодомору, український
майстер мікромініатюр, заслужений майстер народної
творчості України, Народний художник України,
член Національної спілки журналістів України

ГОЛОД – ПЛАН ЛЕНІНА, ЗАВЕРШЕНИЙ СТАЛІНИМ

Голод був стратегічним планом Леніна проти непокірного селянства. Тим, хто не вірить, пропоную відкрити сторінки 401-404 тому 43 «Повного зібрання творів». Там «вождь пролетаріату» впевнений, що «останній і рішучий бій» буде дано в 1931-му. І повторює цей термін двічі.

Про планове знищення селянства, яке «породжує капіталізм щохвилини й щогодини», Ленін казав постійно, із маніакальною нав'язливістю, особливо у 36-му, 40-му, 41-му, 44-му томах. «На Кубані й Україні... кожен має клаптик землі і каже – начхати нам на уряд». І ще: «З кожного селянина виростає новий Корнілов». Для «вождя» всі селяни – і багаті, і середняки, і бідні – були потенційними ворогами. Тому й «бій з ними буде таким, якого ще не бачив світ».

Сталін же боровся з недогідним класом. Але ідея, чіткий план і тимчасові рамки Голодомору належали Леніну. Щоб не викликати масового повстання, Сталін діяв методом хвильового терору, поступально позбавляв селянство сил. А 24 і 25 січня 1933 року у «Правді» було надруковано доповідь Ворошилова, де говорилося, що найбільша історична заслуга Йосипа Віссаріоновича – в успішному завершенні стратегічного маневру Леніна.

Кому ж вигідно перекручувати історію? Після розвалу срср до влади вдруге прийшли вихідці з комуністичних коридорів. Тому ті ж самі провідні історики, які обслуговували радянську владу, і нині за інерцією прагнуть захищати Леніна і компартію, на виправдання чого породжують міфи про посуху або одноосібну вину сталіна в організації Голодомору.

Голодомор 1932–1933 рр. – це однозначно був геноцид українців, причому геноцид цілеспрямований. Багато хто стверджує, що голодували в ті роки також на Кубані, Нижньому Поволжі, Північному Кавказі. Але і на цих територіях у той час 2/3 жителів складали українці. Голодомор 1932–1933 рр. був спланованою акцією зі знищення селян. Це був нокаут для українських селян і всієї республіки в цілому.

Україна була центром срср, без її підкорення, її хліба, вугілля і руди, без доступу через землі України, Кубані, Північного Кавказу до нафти в зоні Баку, як говорили Ленін і Троцький, росія існувати не зможе. Тому Україну треба було взяти за будь-яку ціну. Її і «взяли» Голодомором. Я вважаю, що не визнавати це геноцидом українського народу може тільки плебей чи моральний лиходій.

Світлана Маркова,
докторка історичних наук, доцентка, керівниця
відділу наукової роботи, професорка кафедри соціально-
гуманітарної підготовки Хмельницького кооперативного
торговельно-економічного інституту, директорка філіалу
«Інститут дослідження Голодомору» Національного музею
Голодомору-геноциду в 2020–2022 рр.

ІНСТРУМЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЛЮДИНОЕНАВИСНИЦЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ КРЕМЛЯ: ВІД КОМУНІСТИЧНОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ ДО РАШИЗМУ

*«Значні історичні події є лише видимими наслідками
невидимих змін у думках людей»
(Гюстав Лебон)*

*«Русизм страшніший за фашизм, нацизм, расизм –
усі людиноненависницькі ідеології...»
(Джохар Дудаєв)*

Континентальна війна ХХІ ст. й мужній спротив українців «другій армії світу» змінили цивілізаційні конфігурації, пришвидшили трансформаційні процеси. Незалежна Україна була і залишається важливою складовою міжнародної безпеки, насамперед – економічної та політичної. Світова спільнота усвідомила, що існування Української держави, яку намагається знищити путін та його оточення, є реальною запорукою миру та стабільності у Центрально-Східній Європі та Європі загалом (ми не лише географічний центр Європи). За своїми геополітичними складовими Україна – стратегічна держава у європейській розстановці сил.

Російсько-українська війна триває з 2014 р. Упродовж восьми років кремль намагався приховати свою агресію, ховаючись за спину маріонеткових псевдодержавних утворень «ДНР» та «ЛНР». 24 лютого 2022 р. росія розпочала повномасштабне вторгнення на територію суверенної держави Україна. Російські очільники дозволили своїм військовослужбовцям відкрито вбивати цивільних осіб лише за те, що вони є українцями і хочуть залишатися вільними на своїй землі. У 1995 р. перший президент Чеченської республіки Ічкерія Джохар Дудаєв пророко попереджав про «хворих русизмом» росіян, фізичне знищення «імперії зла» цілих народів» та війну росії з Україною.

Російське вторгнення в Україну почалося близько 03:40. На одній із стратегічних ділянок наступу рашисти вирішили рухатися на Київ Чорнобильською зоною. Чорнобильська зона й досі – територія болю, страждання, смерті. Увійти до Чорнобильської зони важкою технікою, яка, здіймаючи радіоактивну куряву, створює смертельну небезпеку для навколишнього середовища, не наважився б ніхто, окрім рашистів. Проте ніхто не відмовився рити собі окопи в «Рудому лісі» – місцевості з високим рівнем радіаційного забруднення (росіян століттями призвичаювали беззаперечно слухатися «государя»). Так само, як встановити ракетні комплекси на території Запорізької АЕС (з яких обстрілюють Нікополь);

підірвати частину боеприпасів на майданчику згаданої АЕС та загнати військову техніку, вибухівку, зброю у машинну залу енергоблоку №1. 15 листопада 2022 р. Хмельницька атомна електростанція втратила повний доступ до електромережі після рашистських ракетних обстрілів. Її тимчасово перевели на роботу на дизельних генераторах для резервного живлення. Фахівці зупинили два реактори станції й врятували ситуацію. Проте чи зможуть наступного разу – невідомо.

Сьогодні багато людей почали ставити собі питання: «Можливо, президент росії та його оточення психічно нездорові?». Адже вони, їхні вказівки, пропагандисти, практичні втілювачі злочинної політики загрожують існуванню всієї планети Земля.

У довгостроковій перспективі путін мав намір максимально зруйнувати життя українців, шантажуючи Україну ядерною зброєю, щоб повернути її в оновлений варіант радянської імперії. У кремлі усвідомлюють, що без України залишаються неповноцінним проєктом.

Сучасне тоталітарне зло (путінський режим) набуло нової форми, новими є інструменти його політики, але незмінною залишається суть його людиноненависницької ідеології. Загалом «непокаране зло» має тенденцію більшати, ширитися, набувати нових форм, просочуватися на інші території, але все одно залишатися злом. Росіян цілеспрямовано перетворили на натовп, який женуть «*на убой*», а вони і не проти. Путін став «ідеальним вождем російського натовпу», який «у своєму безумстві піде до кінця», «все в жертву – інстинкт самозбереження, родини...». Його натовп не вміє критично мислити, планувати та аналізувати, вони просто загіпнотизовано йдуть...

Формування людиноненависницького світогляду путіністів відбувалося й відбувається в атмосфері тотальної брехні. Отруєні оповідями про «українських нацистів» (бандерівців), рашисти готові нас вбивати, катувати, гвалтувати, тортувати, мародерити.

Російські військові злочинці гвалтують українських жінок, чоловіків, дівчат і навіть дітей, страхаючи та намагаючись фізично та морально знищити. В Україні ми маємо справу з аморальними, огидними «злими гвалтівниками», які використовують сексуальне насилля, як геноцидне знаряддя війни. Типологізуючи гвалтівників, психологи вирізняють серед них «садистських гвалтівників» (таким притаманна парафілія (сексуальний садизм) та «злих гвалтівників», що використовують згвалтування як акт покарання. Задokumentовані сотні статевих злочинів, що були скоєні у присутності дітей, чоловіків, дружин, батьків. У ХХІ ст. в Україні на деокупованих територіях дотепер знаходять катівні, в яких українців тримали в нелюдських умовах, тортурували, гвалтували, вбивали. Поліція регулярно документує нові військові злочини.

Натепер російські окупанти вбили понад 500 безневинних українських дітей, більше тисячі отримали поранення, незаконно депортували понад 14 000. Варто нагадати, що напередодні Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. совєцька влада масово вилучала українських дітей з їхніх родин. Це відбувалося, зокрема, за допомогою розгалуженої системи дитячих будинків, до яких відправляли, зокрема, дітей розкуркулених батьків. У 2022 р. російські окупанти знову незаконно забирають в українців дітей. Примусово вивезених із України дітей-сиріт, і не тільки сиріт, віддають «на всиновлення» до російських родин або вивозять «в нікуди». Хвороблива уява рашистів продовжує малювати собі картини того, як це допоможе зробити з маленьких українців – москалів.

Сьогодні майже мільйон дітей залишилося без домівок, тисячі навчальних закладів зруйновано. Десятки тисяч дорослих українців вбито, поранено, мільйони вимушено залишили рідну Україну.

В українських родинах до дітей ставляться з любов'ю, дітовбивство завжди вважалося найстрашнішим злочином. Варто звернути увагу на етимологію слів, зокрема в російській мові «ребёнок» є похідним від раб, робота, рабство, фактично «маленький раб»; в українській мові дитина походить від праслов'янського «годоване груддю», відповідним є ставлення до дітей. Це російські матері, дружини телефонують загарбникам-синам, загарбникам-чоловікам і роблять замовлення на мародерство одягу, взуття, білизни, побутової техніки тощо, дають поради як «правильно» гвалтувати... «Духовні скріпи» (з 2012 р. офіційні ідеологічні настанови, що маркують традиційні цінності росіян) лише закріпили, не покладену на ґрунт цивілізації, моральну порожнечу росіян.

Отож риторичне запитання: «Чому в ХХІ інформаційному, освіченому столітті російські матері, дружини, сестри відправляють чоловіків воювати в чужу країну, на чужій території, готові сприймати смерть близької людини, але не здатні вимагати від путінського режиму відповіді на запитання: «Чому їх посилають вбивати людей у чужу країну, яка на них не нападала?». Можливо в країні минулого так породжувалося історично...

Варто нагадати, вже від початку XV ст. москва проголошувала, що її історичним призначенням є відродження Візантійської імперії та збереження особливого типу православної духовності, яка має урятувати цілий світ. С. Глузман (український психіатр, правозахисник, колишній дисидент, політв'язень, лідер суспільної думки України), відбуваючи покарання у політтаборі в 70-х рр. ХХ ст. написав пророчу статтю про Филофея (жив на межі XV–XVI ст.). Монаха Филофея вважають батьком доктрини «Москва – третій Рим» («*Два Рима падоша, а третий стоит, а четвертому не бывати*»). Проте освічене візантійське православ'я вилилося на московії у появу спотворених інституцій, «прихожан-рабів», інституції юридичних тощо. Московитський цар Іван Грозний та його поплічники полюбили «*перебрать людишек*», «*людишек-собак*», призвичаювали населення до покори та раболопія.

На московії зафундували «опричнину», коли на українських землях функціонувало магдебурзьке (німецьке) право (символ феодального міського самоврядування, сфера дії якого іноді виходила за межі феодальних міст, і магдебурзьке право мало загальнообов'язковий характер, зокрема, і для сільської місцевості, один із протоелементів формування громадянського суспільства).

Варто нагадати, що вже наприкінці XII ст. після нападу Андрія Боголюбського на Київ, північного сусіда русичі слушно ототожнювали із «супостатом», а слова їхні пророчо називали «супостатськими».

Російським масам з індоктринованою свідомістю путінська пропаганда не втомлюється повторювати, що всі вони («воїни Третього Риму») мають захищати «*Святую Русь*», «*священную государственность*». Словосполучення-маркер «*Святая Русь*» використовували в росії для психологічної мобілізації прихильників режиму ще у царські часи. Російська держава переконує своїх громадян, що вони духовно вищі від інших народів вже за самим фактом свого народження, а тому, буцімто, мають право вчити і карати усіх своїх сусідів.

Сьогодні, окрім росіян, ніхто не сприймає пропагандистський концепт про «Новий Єрусалим» (Небесне місто, яке явить Господь в кінці історії), який використовують для виправдання військової, релігійної агресії, злиденності існування

пересічного росіянина, якому постійно обіцяють винагороду у майбутньому. Насправді Євангеліє зосереджує увагу християнства на Небесному Єрусалимі, як «Новому Єрусалимі», що жодної прив'язки не має до будь-якої земної держави і розраховане на людей необізнаних із Святим Писанням. Замість Небесного Граду, який має принести благословення усім людям на Землі, у рашистів виходить зовсім інше, людиноненависницьке, неволюційне. Спотворена свідомість генерує спотворені концепти. У 1940-х рр. поблизу Москви вже існував один створений «Новий Єрусалим» – концентраційний табір системи ГУЛАГ, у якому відбували ув'язнення «вороги народу».

Рашистам не вдалося присмоктатися до нашої багатотисячолітньої історії, філософії, культури, тому вони безжально знищують те, що не створювали. Вони вбивають тих, хто не може впасти до рівня нищих (підлих, без моральних норм). Проте не варто боятися «боввана на глиняних ногах». Наша Русь-Україна – наш зав'язок, починок, бо витoki наші ще давніші. У софійних храмах софійного початку буття б'ється серце України. Києво-Печерська лавра – душа України, що знайшла притулок у серці, а серце потребує звільнення від московитів і московитських символів. 7 січня 2023 р. в Успенському соборі Києво-Печерської Лаври відбулося історичне різдвяне богослужіння. Службу провів Предстоятель Православної Церкви України Митрополит Епіфаній, що стало ще одним провісником нашої перемоги.

Українців від росіян відмежовує ментальна, цивілізаційна різниця у питаннях землеволодіння, землекористування, самоврядування тощо. Українські самоврядні інституції (грумада, сход, селоспілка, толока та ін.) фондувалися на засадах звичаєвого, местського, козацького, дідичного, магдебурзького (німецького) права, Литовських статутів тощо. Це українців, представників аграрної цивілізації з багатотисячолітньою історією та культурою, історично називали орачами, хліборобами, землеробами. Славетна історія боротьби, софійний початок буття, хліборобська культура, традиції самоврядування, схильність до освіти й самоосвіти фондували український космос. Особливостями національного характеру українців є: волелюбність, сміливість, рівність, демократизм, хазяйновитість, взаємодопомога та ін.

Після Бучанської різанини 2022 р. цивілізований світ побачив та жажнувся «справжнього російського народу», «російської душі» того, на що перетворило росіян використання маніпулятивних технологій тотальної пропаганди, чорної пропаганди та вкорінення спадкових рецидивів.

Російсько-українська війна як лакмусовий папірець загострила усі без винятку питання функціонування людської цивілізації; показала хто є хто; на яких базисних засадах будувалися держави; які зразки поведінки пропонували своїм громадянам лідери, які лідери зрештою опинилися на чолі воюючих держав.

Нині ми чітко бачимо взаємозалежність та похмурий символізм цілої низки історичних подій минулого. Зокрема, у рік 90-річчя початку Голодомору-геноциду 1932–1933 рр., кремлівський режим знову вдався до використання голоду, як інструмента винищення та упокорення українців. Беззаперечним є той факт, що сьогодні росія (правонаступниця СРСР) краде та вивозить українське зерно, мінує поля, знищує фермерські господарства, елеватори, худобу тощо. З тимчасово окупованих районів Запорізької, Херсонської, Донецької та Луганської областей росія викрала понад 500 тис. тонн зерна. «Окупаційна влада» забороняє фермерам окупованої Луганщини збирати, продавати вирощене зерно, місцевим пекарям пекти хліб із місцевого зерна.

Усі ці дії у сукупності з блокадою морських торговельних шляхів – свідчення цілеспрямованої політики кремля, що має на меті знищення українців. Путінський режим прагнув створити умови не лише для повторення Голодомору-геноциду українців, але й змусити голодувати інші країни. Лише втручання світової спільноти дозволило розблокувати вивіз зерна. У 2021 р. Україна входила в першу п'ятірку постачальників зернових та олійних культур, годуючи до 400 млн людей у світі. Варто нагадати, що в останні роки існування СРСР, у складі якого Україна перебувала до 1991 р., починаючи з 1960-х років Радянський Союз, що увійшов у фазу економічного застою, змушений був імпортувати зерно.

Варто наголосити, що голод, як зброю винищення українців, комуністичний режим москви вперше використав у 1921–1923 рр., це сталося після того, як Українську Народну Республіку (УНР) остаточно окупувала комуністична росія («більшовики з півночі»). До кінця 1920 р. чисельність окупаційних військ, розміщених на території УНР, перевищила 1 млн осіб. Окупаційний режим відразу вдався до примусового вилучення і вивезення хліба (збіжжя) за допомогою червоноармійців, організованих у продкомісії, а також чекістів, зокрема працівників економічних відділів ВЧК. 8 липня 1921 р. Ленін у телеграмі до Центрального комітету комуністичної партії більшовиків України (ЦК КП(б)У) – обласного осередку російської компартії, вимагав щоденно відправляти з України в росію не менше 74 вагонів хліба. Кремлівські очільники вважали, що голод у 1921 р. становить небезпеку лише для мешканців Поволжя (росія), а Україна впорається власними силами. Проте вже в листопаді–грудні 1921 р. голод у Запоріжжі, Донбасі, Катеринославській губернії був масовим. У Запорізькій губернії в 1921 р. бойові дії, регулярні вилучення продуктів харчування у населення, природні катаклізми спричинили «поголовну голодну смерть».

У серпні 1921 р. на північ (росія) з совєцької України було відправлено 728 вагонів хліба. У грудні 1922 р. Запорізька, Катеринославська, Миколаївська, Одеська губернії, Донбас тотально голодували, проте совєцька влада вимагала зібрати продподаток із населення повністю, неврожайні губернії оголошувалися офіційно голодуючими після того, коли збиралася хоча б частина податку з селян-власників. На кінець 1922 р. було вивезено понад 20 млн пудів українського збіжжя. Найбільше збіжжя більшовики експортували до Німеччини, Великої Британії, Франції, Італії, Фінляндії. Найактивніше збіжжя вивозили з портів Миколаєва, Одеси, Херсона, Новоросійська, Маріуполя, Бердянська. За рахунок українського хліба совети вижили, легітимізували свій режим, здобули міжнародне визнання.

У березні 1923 р. у засобах масової інформації зникли повідомлення про голод, їх заборонили друкувати, як і розміщувати будь-яку інформацію про експорт хліба. Голод у совєцькій Україні не зупинив кремлівських очільників. Країна-окупант відчула «кривавий смак» грабунку. Проти українців були застосовані терор, вбивства, тортурування, залякування, цькування. Так було на початку 20-х рр. XX ст., так чинить правонаступниця срср, російська федерація у 20-х рр. XXI ст.

Природно, що спроби поневолення українців як тоді, так і тепер викликали масовий спротив. Українські повстанські загони початку 20-х рр. XX ст. совети зазвичай маркували, як «петлюрівські» або «махновські». В цьому негативному конотативному визначенні відбулася подальша підміна понять, що проіснувала в совєцькій історіографії до недавнього часу, в російській – існує й дотепер, у XXI ст. була спотворена у конотацію – «бандерівщина».

Успішних (заможних) українських селян-власників, після окупації УНР більшовиками, совети знищували, визискували, маркували «куркулями», «глитаями», «бандитами», «петлюрівцями», «бувшими людьми», «селяками»; дітей українських фермерів, господарів, селян-власників називали «куркульськими виродками», «куркульськими мордами», «куркульськими прихвостнями». Режим ставив тавро на всій родині «куркуля», не жалючі ні дорослих, ні дітей, як і путінський режим, котрий маркує всіх українців «бандерівцями», «нацистами», «неонацистами».

Знуцання над українськими дітьми досягло апогею у роки Голодомору-геноциду. Примусове позбавлення продуктів харчування, адміністративна й соціально-економічна ізоляція територіально-адміністративних одиниць з метою винищення, психологічний терор, доведення дітей до мученицької смерті від голоду, тортури батьків у присутності дітей, тортування дітей... В мільйонів українських дітей комуністичний тоталітарний режим та його очільники відібрали життя, а в тих, котрі вижили – украли дитинство. Вони пам'ятали, але роками мовчали про свій пекельно-голодний біль, передаючи психологічну травму від покоління до покоління.

Геноцид, вчинений у 1932–1933 рр. комуністичним тоталітарним режимом, був спрямований проти українців, які становили переважну більшість населення совєцької України (понад 80%) та Кубанської округи Північно-Кавказького краю (понад 50%). Факт вчинення геноциду в Україні у 1932–1933 рр. підтверджено міжнародним та українським законодавством і визнано низкою країн. Влаштований комуністичним тоталітарним режимом геноцид був скерований на нищення української нації, усунення можливості виходу України зі складу срср, створення власної держави.

У листопаді 2022 р., коли ми воюємо з рашистськими окупантами, Верховна Рада України звернулася до парламентів держав світу щодо визнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом українського народу. На сьогодні Європарламент ухвалив більшістю голосів резолюцію з приводу 90-х роковин Голодомору в Україні, яка визнає ті жахливі події 30-х років минулого століття геноцидом українського народу. 25 країн визнали Голодомор геноцидом українського народу.

Комуністичний тоталітарний режим у 1932–1933 рр. знищив в УСРР 9 млн 108 тис. 500 українців, загалом в РСФРР – 10 млн. 500 тис. українців (Геноцид українців 1932–1933 за матеріалами досудових розслідувань / упоряд.: О. Петришин, М. Герасименко, О. Стасюк; Нац. акад. прав. наук України [та ін.] ; вступ. слово: О. Петришин. – Вид. 2-ге, допов. – Київ; Харків: Право, 2022. С. 479).

Перший в Україні Музей пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. на Хмельниччині було відкрито 4 жовтня 2008 р. (Прим. авт. У 2008 р. українці знали, що під час вчинення злочину геноциду знищено 10 млн. українців. Тоді науковців ще ніхто не цькував і не переслідував за 10 млн).

Одним із знарядь вбивства українців тоді стали злочинні хлібозаготівлі. У 1932 р. Україні було встановлено завідомо нереальний хлібозаготівельний план 356 млн пудів. Кероване Сталіним політбюро ЦК ВКП(б) 11 січня 1932 р. ухвалило обов'язкову постанову, що містила вимогу: «після виконання встановленого для області (краю, республіки) річного плану хлібозаготівлі продовжувати заготівлі поверх плану», при цьому весь заготовлений хліб мав зраховуватися в централізовані ресурси. З огляду на те, що Україна 1931 р. не добрала порівняно з 1930 р. майже четверту частину врожаю, а план хлібозаготівлі отримала на 83,3 млн пудів більше і вже відправила «в централізовані ресурси» навіть насіннєві фонди, виконання цієї постанови ставило населення на межу виживання. Українці віддали советам увесь хліб і навіть той, що міг врятувати їхніх дітей від голодної смерті.

Існує багато документальних підтверджень масового голодування українців уже в перші місяці 1932 р. Попри це, хлібний експорт з України у 1932 р. склав 33% загальносоюзного обсягу вивезеного за кордон хліба. Сталін вимагав виконати хлібозаготівельний план «за будь-яких умов». Голова ВУЦВК Петровський персонально виїжджав як уповноважений ЦК в регіони. Голова ГПУ УСРР Балицький забезпечував репресивну складову вчинення геноциду. «Закон про п'ять колосків» через неадекватну міру покарання – розстріл або ув'язнення в концтаборі на 10 років за «жменю колосків» – демонструє людиноненависницьку природу російського комуністичного тоталітарного режиму щодо власних громадян.

У грудні 1932 р. кремлівські злочинці ініціювали запровадження режиму «чорних дощок», що став моторошним репресивним елементом механізму Голодомору. Суть режиму «чорних дощок» полягала в адміністративній та соціально-економічній ізоляції (блокаді) сіл, колгоспів та індивідуальних селянських господарств. Мета – створити для українців умови, несумісні з життям. Засоби – вилучення всього наявного зерна (збіжжя), хлібопродуктів в рахунок виконання плану совєцьких хлібозаготівель; накладання натуральних штрафів; арешти; катування; заборона купувати будь-які товари; обмеження загонами військових, міліції та співробітниками дпу можливості пересування; блокада. У такий спосіб створювалися умови для повного свавілля з боку хлібозаготівельних бригад під час подвірних обшуків і вилучення зернових та інших харчових продуктів. Нинішня ситуація в українських окупованих рашистами містах і селах болісно нагадує про людиноненависницькі тоталітарні практики ХХ ст.

Варто згадати і злочинні паспортні маніпуляції: у 1932 р. кремлівські очільники ініціювали заборону видачі паспортів людям, які проживали в сільській місцевості, та їх в'їзд до міст, далі була «обов'язкова прописка паспортів». Такі заборони свідомо позбавляли голодуючих українців можливості придбати продукти за межами власних населених пунктів і прирікали їх на смерть. Директива РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про попередження масових виїздів голодуючих селян

за продуктами» від 22 січня 1933 р. забороняла виїзди селян з України і блокувала кордони військовими підрозділами. До жодного іншого адміністративного регіону СРСР чи республіки подібного рішення не було застосовано.

Також варто зауважити, що путінський режим, як і тоталітарний комуністичний, культивував бідність як чесноту (проте не для всіх). Пересічні росіяни при звичаїлися до поганого побуту, бездоріжжя, дешевого одягу тощо. У часи існування срср активна асиміляція та масова русифікація вже посприяли створенню нової історичної спільноти – «радянського народу», зі специфічною психологією – задовольнятися малим. Тими ж самими методами росія як правонаступниця срср формувала «російський народ». Агресивна та безапеляційна пропаганда, контрольовані владою засоби масової інформації, маніпуляції у соціальних мережах витворили рашистів.

Путін та його поплічники зліпили «новий російський натопв», обличчя якого понівечили ідеї «відновлення СРСР», «визволення російськомовних від бандерівців» і насамкінець «денацифікація» – геноцид.

У 1932–1933 рр. кремль створив умови (не)життя, які були розраховані на знищення української нації. У лютому 2022 р. кремль задекларував «денацифікацію» і знову вчинив злочин геноциду.

Сучасні мученики Бахмута, Бородянки, Бучі, Ворзеля, Ірпеня, Маріуполя, Харкова, Херсона, Чернігова... прийняли жакливу смерть від російських окупантів та стали невидимою захисною стіною України. Російським окупантам немає виправдання. Величезною ціною людських життів українці зберегли свою ідентичність. Сучасне тоталітарне зло (путінський режим) набуло нової форми, новими є інструменти його політики, незмінною залишається суть його людинонависницької анти-еволюційної ідеології та необхідність перемоги над ним. Україна – країна майбутнього, росія – вічно минулого.

Українському громадянському суспільству, науковцям, лікарям-психіатрам, психологам потрібно об'єднати зусилля, щоб надати постраждалим професійну допомогу в подоланні травматичного досвіду, негативних емоцій. Цивілізовані народи повинні допомогти інституції, що буде розшукувати, затримувати та передавати до трибуналу російських катів, які вчинили злочин геноциду, воєнні злочини, злочини проти людяності на українській землі.

У 1932–1933 рр. в українців не було своєї держави, зброї, союзників. Сьогодні нас підтримує цивілізований світ, розуміючи, що від нашої перемоги буде залежати формування майбутньої архітектури безпеки, еволюційного розвитку, свободи та права вибору.

Все буде Україна!

Валентина Борисенко,
доктор історичних наук, професор, член-кореспондент
НАН України, завідувач відділу архівних наукових фондів
рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології
ім. М. Рильського

ГЕНОЦИД УКРАЇНЦІВ 1932–1933 РОКІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ УСНОЇ ІСТОРІЇ

У статті дається оцінка усним свідченням про Голодомор 1932–1933 рр., які є важливим джерелом для дослідження цієї трагічної сторінки в історії українського народу.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, українське селянство, усна історія, спогади, тоталітарний.

In the article an estimation the verbal testifying is given to Golodomor 1932–1933, which are an important source for research of this tragic page in history of the Ukrainian people.

Keywords: H olodomor, genocide, Ukrainian farmers, aree history, memories, totalitarian.

Зарубіжна і вітчизняна історіографія дослідження Голодомору 1932-1933 років в Україні налічує вже досить багато праць, опубліковано чимало офіційних документів, які розкривають цілеспрямовану політику більшовиків на знищення українського народу.

З прийняттям Закону України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» з'явилася більша можливість ширше подати повну об'єктивну інформацію про трагедію українського народу, показати виміри заподіяного лиха українцям, щоб зрозуміти механізми, причини і наслідки голодомору для усіх громадян України, серед котрих ще знаходяться окремі люди, що вірять радянським постулатам про «продовольчі труднощі» того часу та про необхідність викачки хліба у селян задля індустріалізації Радянського Союзу.

На основі вивчення документів чимало держав світу визнали здійснений більшовиками злочин геноцидом українського народу.

Проте ще й досі у світі існують певні вагання, не всі можуть зрозуміти, як могло статися так, щоб у сприятливих кліматичних умовах, у мирний час могли померти від голоду мільйони людей. Адже тоді Радянський Союз продавав багато хліба за кордон.

Надаючи сучасним дослідженням про Голодомор 1932-1933 років в Україні системний характер на основі сукупності різноманітних джерел, цілком очевидним постає жахлива і правдива картина знищення мирних людей, що спонукає до правової оцінки трагедії та відновлення історичної справедливості і необхідності вшанування мільйонів невинних жертв українців під час геноциду 1932-1933 років.

Серед документальних джерел різного типу виступає досить вагомим джерело усної історії. Відтворюючи життєвий досвід кожної конкретної людини – свідка трагедії, можна не лише показати справжні масштаби людського горя, але й підтвердити, або розширити офіційну документальну базу досліджень. Суб'єктивний момент безперечно присутній в усіх свідченнях, люди з тих чи

інших причин можуть гіперболізувати деякі моменти своїх переживань, вчинків своїх родичів чи сусідів. Однак і в інших джерелах присутній суб'єктивний підхід укладача офіційних документів. Американсько-український дослідник Голодомору 1932-1933 років в Україні Джеймс Е. Мейс, котрий одним із перших до вивчення цієї теми застосував метод усної історії (1984), написав наступне: «В проєкті усної історії я поставив собі за мету трактувати кожного свідка як унікальне історичне джерело із достатнім об'ємом інформації, який би дозволив майбутнім дослідникам оцінювати кожне свідчення на свій розсуд, подібно до того, як би вони досліджували мемуари якоїсь відомої історичної постаті.

У будь-якому випадку, понад п'ятдесят детальних інтерв'ю, записаних Леонідом Герецом (Леонід Герець – аспірант Гарвардського університету, який брав інтерв'ю у свідків голоду – В.Б.), дозволили нам відчувати той період» [5, С. 18].

Саме так, джерело усної історії, як ніякий інший офіційний документ, дає можливість відчувати, якби побачити очима очевидців жахи голодної смерті. Д. Мейс разом із Леонідом Герецом, Сью Еллен Вебер та іншими помічниками представили Конгресу США звіт Комісії (працювала з 1986 р. під керівництвом Д. Мейса – В.Б.); комісія збрала понад 200 свідчень мовою оригіналу. Наприкінці 1990 року у Вашингтоні було надруковано три томи усних свідчень про Голодомор 1932-1933 років, які загалом мали 1734 сторінки тексту. Якщо порівняти ці свідчення із тисячами усних історій, зібраних в Україні, то вони цілком збігаються в основних параметрах і дають досить чітку картину спланованого злочину більшовиків щодо українських хліборобів та переконують у правдивості джерела; бо тисячі людей ніяк не могли між собою домовитися, щоб стверджувати одне: забрали все до насінини, до квасоліни, до одежини, скатертини, рушника; не випускали з сіл до міст, щоб обміняти останні речі на їжу, за спеціальною постановою уряду знищували котів, собак, щоб люди не мали жодних шансів вижити.

Один з перших українських емігрантів, який був свідком тих трагічних подій і почав писати про геноцид українців у 1932-1933 роках – Дмитро Соловей. Він народився у 1888 році в с. Срібному Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині Чернігівська область). Ще у 1952 році він видав у США свою книгу «Стежками на голгофу. Винищення в Україні мільйонів людей терором та штучним голодом в 1929-1933 роках». Лише тепер ці задокументовані спогади про голодомор побачили світ в Україні стараннями вчених Юрія Шаповала та Олександра Юренка [11, С. 299]. Автор, який на час Голодомору був дорослою людиною, документально описав обставини голоду на селі, зафіксував прізвиська людей, які страдницьки масово вмирили. І слушно зауважують упорядники видання, наголошуючи, «Адже так чи так із невблаганним плином часу свідчення самовидців тотальної трагедії набувають дедалі більшої ваги і їм немає заміни. Ба більше, без їхнього питомого складника – рефлексії та суб'єктивних оцінок навряд чи можна пробитися до більш-менш неупередженого бачення тих подій.» [11, С. 11].

Згадуваний вже дослідник Д.Мейс допомагав у 80-х роках ХХ століття у Гарварді англійському історикові Роберту Конквесту, який у 1986 році в Оксфорді видав книгу «Жнива скорботи: радянська колективізація і терор голодом». Книга справила велике враження на чесних людей світу. Українською мовою вона вперше вийшла в Україні лише у 1993 році; тепер є більш повний переклад книги під назвою «Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор» (Луцьк, 2007, 454 с.). Роберт Конквест також, поряд з іншими документами, великого значення надавав усній історії. Він писав: «Найціннішим у цих спогадах – особливо якщо вони походять від

самих селян – є їхня неприкрашеність, об'єктивність та відповідність дійсним фактам. Тому вони заслуговують на цілковиту довіру... Тепер можна із задоволенням констатувати: ці непохитні свідчення історичної правди, що їх так довго ігнорували чи обмовляли, нарешті повністю підтверджені й визнані.» [7, С. 12].

Для збирання свідчень про голодомор у 1932-1933 роках в Україні найперше прилучилися журналісти. З липня 1988 року на засіданні Спілки письменників України було ухвалено упорядкувати документальні свідчення під назвою «33-й: голод. Народна книга-меморіал». За цю важку працю взялися письменник Володимир Маняк та його дружина, журналістка Лідія Коваленко. Ці двоє людей вчинили справжній подвиг, зібравши шість тисяч усних свідчень. Опублікували лише 1000 з них, з присвятою «Пам'яті мільйонів українських селян, які загинули мученицькою смертю від голоду, заповідяного сталінським тоталітаризмом у 1932-1933 роках; пам'яті тисяч українських сіл, хуторів, які щезли з лику землі після найбільшої трагедії ХХ століття» [1, 583 с.].

Зрозумівши цінність і важливість джерела усної історії, записуванням свідчень людей, що пережили голодомор, займається нині чимало людей.

На сьогодні опубліковані збірки, брошури, монографії про голодомор майже в кожній області і районі України, які пережили лихоліття. Асоціацією дослідників голодоморів в Україні, членами Українського республіканського історико-освітнього товариства «Меморіал», науковцями Інституту історії НАН України, студентами Національного університету Києво-Могилянської академії, громадськими організаціями міст, багатьма вузами України зібрано дуже багато свідчень від людей, що пережили голодомор. На основі усних свідчень та архівних документів дослідники, зокрема Харкова, стверджують, що на території лише Харківської області у 1932-1933 роках помер кожен третій мешканець села. Прямі ж втрати населення лише однієї області від голоду складають щонайменше 1,5 млн. осіб. Основну частину померлих склали колгоспники. Цю книгу «Столиця відчаю», де подаються жакливі спогади мученицьких страждань людей, дітей не можна читати без болю і сліз. «Першими йшли із життя, не витримавши тортур голодом, малі діти. У багатьох сім'ях вони згасали одне за одним, а то і всі разом... У райцентрі Богодухові протягом місяця померло троє дітей Максима Ковалю. В родині Євмена Бондаренка неблаганна смерть у лютому забрала 5-річну Таню, у квітні – 10-річного Федора, у травні – відразу двох останніх дітей: 6-річного Костю і 8-річну Марійку. Протягом квітня-травня втратив чотирьох своїх дітей Панас Коваль (молодшому з дітей було 6 місяців, старшому – 8 років)» [12, С. 269].

Ці усні свідчення підтверджують і документи розсекречених архівів Служби безпеки України, які пропонуються читачеві в збірнику документів «Розсекречена пам'ять», зокрема у «Листі начальника Харківського обласного відділу ДПУ Кацнельсона голові ДПУ УСРР Всеволоду Балицькому про поширення голоду 5 червня 1933 року».

Так само маємо дані в офіційних документах про направлення в українське село активістів із Росії. Одна з таких активісток, яку прислали в Україну для укріплення колгоспів, пізніше розповідала: «Розтав сніг – і стали люди пухнути, обличчя понабрякали, ноги, як подушки, в животі вода. А селянські діти!.. Всі однакові: голови, як тяжкі ядра, шиї тоненькі, як у лелек, на руках і ногах видно, як кожна кісточка під шкірою ходить, увесь кістяк шкірою, мов жовтою марлею обтягнутий. А личка в дітей старенькі, вимучені, мовби діти по сімдесят років на світі вже прожили. А очі, Господи!..

...Пішла по селу суцільна хвиля вмирання. Спершу діти, старі, потім середній вік. Спочатку закопували, а потім уже й закопувати перестали. Так мертві й валялися на вулицях, у дворах, а останні в хатах лишилися лежати. Тихо стало. Померло все село. Хто останнім умирав, я не знаю. Нас – тих, що в управлінні працювали, до міста забрали» [4, С. 135-137].

До 2000 року усні свідчення збиралися студентами багатьох вузів України, громадськими діячами, членами різних товариств, краєзнавцями, працівниками історико-краєзнавчих музеїв за довільною формою опитування. Та у більшості випадків допускалась велика помилка: свідчення літературно оброблялися авторами запису, або ж редакторами, не зберігаючи при цьому мову інформатора розповіді, лексику, що позначилося на ступені документальності зібраного матеріалу. Це зовсім не означає, що цей масив зібраних розповідей не може братися до уваги. Однак документи усної історії повинні обов'язково спиратися на наукову програму, вироблену методикою опитування. Лише тоді зібраний матеріал набирає чинності документального джерела.

У 2000 році на кафедрі етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка була вперше розроблена наукова програма з вивчення усної історії Голодомору 1932-1933 років, яка передбачала ставити коректні запитання очевидцям голоду, щоб не програмувати їхню відповідь. Тому питання були побудовані таким чином, щоб оповідач просто розказав, що сам знає. При записуванні зберігалася повністю мова оповідача і це надає кожному свідченню документальності. Як приклад можна привести фрагмент свідчення Миколок Олександрі 1915 р. нар. з села Селище Літинського району на Вінниччині. «Голод був. Чого голод був? Бо люди позабирали хліб... Така бригада ходила, позабирали, ходили, шукали. Люди ховали, закопували хліб, а вони палицями шукали і забирали. Обложували людей налогами, за налог забирали, подушки забирали.

А ми не мали нічого... мали одне поросятко. а в цей час була заготівля м'яса, то вони прийшли, і кажуть: «Давайте м'ясо!» А де ж його взяти, немає. Так вони забрали те поросятко...

Людей дуже багато впало. Попроїдали одержу і все що було. Люди вмирали. Отак іде, їсти хоче, падає і вмирає.

Хто підбирав їх? Хто трохи дужчий, той і підбирав. Ховали не в домовині, а кинуть у яму і все. Отак було.

На полі вкрати? То як могли вкрати? Били крепко. За колосок судили...

А що попало, те й їли. І собак їли, і котів їли, і навіть дітей їли. Таке страшне було. Ніхто ні на кого уваги не обращав. Вмираєш – вмирай» [2, С. 89].

Усна історія підтверджує спланований геноцид українців, цей небачений у світовій історії злочин проти людства. Тисячі свідків розповідають про те, що представники влади розбивали та конфісковували жорна, ступи для подрібнювання кори, полови, облущених качанів кукурудзи, насіння бур'янів тощо. Нищили, випалювали стебла очерету, щоб люди не могли вживати в їжу прикореневий стовбурець рогози, обливали карболкою худобу, що згнула, відстрілювали собак і котів, знищували все, що могло стати потенційним порятунком від голоду. Лише кілька фактів із статистики жаху. «28 грудня 1933 року (у розпал голоду – В.Б.) заступник наркома зовнішньої торгівлі СРСР М. Фрумкін вимагав від наркомвнутрторгу УСРР М. Компеля неухильного виконання плану заготівель собак та котів. у 1931 році вилунали 731 254 собак та 670 450 котів, у 1932 році –

726 157 і 696 603, а за одинадцять місяців 1933 року – 647 260 собак та 938 027 котів» [6, С. 198].

На колгоспних полях широко використовували дитячу працю. Дітлахи 8-10 років працювали у полі за те, щоб отримати черпак баланди. Норми були непосильні для виконання виснажених людей. Ось як згадує Маланя Садовська – жителька села Радинка Поліського району на Київщині. «Як була голодовка в 33-му (1933р.), то конай, як викопаєш (скопаєш) ті сотки, то дадуть кіло житньої муки, да й живи. Копаєш, копаєш (а голодні ж були сили нема), а метр не докопав, то пропало все твоє. Нічого не дали. А назавтра знову бери лопату і копай. Здохнеш, то здохнеш. Якесь зілля навару, да муки туди жменьку...» [3, С. 179].

Якщо вчитатися у текст статей «Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього», односторонньо прийнятої 9 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН, то можна віднайти у статті II визначення геноциду: «... дії, здійснювані з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку». Під знищенням розумілося: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи; в) навмисне створення для якої-небудь групи життєвих умов, розрахованих на цілковите або часткове фізичне знищення її; г) вжиття заходів, розрахованих на попередження дітонароджуваності у середовищі такої групи і, нарешті, д) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу» [8, С. 6]. Всі ці указані дії були застосовані до українських селян у 1932-1933 роках. Підтвердження того, що це вбивство голодом було спрямоване лише на один етнос – українців, знаходимо також у багатьох свідченнях людей: «Страшний голод був! Цей голод був спеціально зроблений, можна було б і не голодать. Оце рядом Росія, село Бондарєво недалеко від нас, від Ганнусівки (Луганщина) сім кілометрів, так ото були в матерів ліжники, рушники, все вносили туди. А за це давали кусочок хліба... Росія не голодувала...» [10, С. 181].

Ветеран Другої світової війни, полковник Григорій Гаращенко, який родом з Полісся, запевняє: «Поруч було село Желоня у Білорусії, мамина сестра туди заміж вийшла. Там ніякого голоду не було, вона й нам допомогла вижити. А за кілометр українське село Олексіївка майже все вимерло...» [2, с. 24].

У травні 1933 року, коли селяни в Україні вимирали масово, італійський консул у м. Харків Серджіо Граденіго надіслав до Рима дипломатичну депешу про плани більшовиків щодо знищення українців. Наприкінці послання про страшний голод в Україні дипломат написав: «З цього я роблю висновок: теперішня катастрофа спричинить колонізацію України переважно російським населенням. Це змінить її етнографічну природу...» [9, С. 165].

Численні розсекречені архівні документи, усна історія очевидців трагедії є беззаперечними доказами злочину проти українських селян, геноциду, здійсненого за чіткими планами більшовицького Кремля.

Джерела та література:

1. 33-й голод. Народна книга-меморіал. Упорядники В. Маняк, Л. Коваленко. – К., 1991.
2. Борисенко Валентина. Свіча пам'яті. Усна історія про геноцид українців у 1932-1933 роках. К., 2008.
3. Борисенко Валентина. Така житка... Культура повсякдення українців Чорнобильського Полісся. К., 2011.

4. Гришко Василь. Москва сльозам не вірить. Народовбивство по-кремлівськи. К., 2003.
5. День і вічність Джеймса Мейса. За заг. ред. Лариси Івшиної. К., 2005.
6. Історія українського селянства. Т. 2. – К., 2006.
7. Конквест Роберт. Жнива скорботи. Радянська колективізація і терор голодом. К., 1993.
8. Кульчицький С.В. Голод 1932-1933 рр. в Україні як геноцид. – К., 2005.
9. Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів 1932-1933 роки. Харків. 2007.
10. Магрицька Ірина. Голодомор 1932-1933 років на Сході України: свідчення з Луганської області // Відлуння Голодомору-геноциду 1932-1933: Етнокультурні наслідки Голодомору в Україні. – Львів, 2005.
11. Соловей Дмитро. Сказати правду. Три праці про Голодомор 1932-1933 років. За ред. Юрія Шаповала і Олександра Юренка. – Київ-Полтава. 2005.
12. Столиця відчаю. Голодомор 1932-1933 рр. на Харківщині вустами очевидців. Свідчення, коментарі. Упорядкувала Тамара Поліщук. Харків-Нью-Йорк-Львів. – 2006.

Семен Глузман,
правозахисник, радянський політв'язень,
президент Асоціації психіатрів України

ДИКТАТОРИ, ТИРАНИ ТА ЛЮДОЇДИ

Сучасна психіатрія краще розуміє психічну патологію, ніж психічну норму. Норма – поняття надзвичайно широке, майже безмежне. У середині 20-го століття психоаналітики шукали зерно зла у психічній патології, намагаючись пояснити дикі звірства нацистської Німеччини та комуністичної Росії у характерологічних особливостях Гітлера та Сталіна, у їхній психічній патології. Друг і соратник Леніна Зінов'єв, страчений за наказом Сталіна у 1936 році, раніше про Сталіна писав так: «Основа успіху Сталіна полягає в тому, що він був винятковою посередністю».

Зовсім не психолог і не психіатр Ханна Арендт визначила таку соціальну поведінку диктатора простим терміном: «Буденність зла, не більше того, Гітлер був все тією ж посередністю, але тільки в нацистській формі».

Деякі з нас відчують пекучу потребу вбивати собі подібних, такі серійні вбивці не страждають на явні психічні захворювання. Як правило, судові психіатри визнають їх осудними, такими, що вчинили моторошні злочини в ясній свідомості та розумінні своїх дій. Так, все так: вони варіант психічної норми.

Насильство стирає пам'ять, воно зав'язує у вузол факт і страх. Усвідомлена зухвалість і сила духу біблійного Давида розтрощила непереможну насамперед міць Голіафа.

Психіатрії відомі численні випадки яскравих здібностей, які були властиві садистам, вбивцям, тиранам. Неможливо уявити персонаж, який одночасно мислить як Сократ, має політичну творчу силу Черчілля, і може бути одержимим і зловмисним як Гітлер і Сталін, Іді Амін, Пол Пот, Кімерсен і Путін.

Варварство, властиве тиранам, диктаторам та їм подібним – це психологічна особливість, симптомами якої є одержимість ідеєю особистої влади, схильність до мракобісся та людиноненависницьких ідей. Мовчання з приводу злочину є співучастю у ньому. *Давно відомо: не треба боротися за правду, достатньо говорити правду.* Саме тому її так ненавидять тирані та диктатори. У 16 столітті іспанський філософ Вівес зауважив: «Ми живемо в такі важкі часи, коли небезпечно і говорити, і мовчати. А у 20 столітті слідчий кgb радив українському літератору Івану Світличному: «А не треба було говорити. Прийшли б до себе додому, лягли на ліжко, накрили голову подушкою і тихо думали про себе, мовчки думали».

Дуже давно знаменитий діяч французької революції абат Сійєс, який голосував за страту короля, на запитання, що він робив у роки терору, відповів: «Я жив». Слідчий кgb був таким самим. Він просто жив.

Деякі квіти збуджують апетит. Деякі люди збуджують ненависть. Так, мабуть, зародився древній ритуал поїдання ворога. Залишається одне просте запитання: якими квітами зло приворожило Путіна? Його ненаситний апетит щодня вбиває сотні моїх співвітчизників. Десятки спроб аналізу поведінки Путіна, без сумніву, серійного вбивці, позбавленого будь-якого почуття співпереживання до своїх жертв, і українських, і російських. Одні побачили у нього важку, декомпенсовану психопатію, інші – шизофренний розлад. Висловлено й інші думки. А він, бідолаха, здоровий. І представши в майбутньому перед міжнародним судом, не зможе

пояснити свої масові вбивства будь-яким помутнінням розуму. Тому я й написав – бідолаха. Сидіти йому, мабуть, довічно. Де і коли – не знаю.

Людина, яка вчинила вбивство в маренні або під впливом галюцинацій – хвора. Її, як правило, визнають неосудною та лікують. У такому разі і Владімір Путін заслуговував би на поблажливість. Але він здоровий. Тирани, диктатори – здорові для нас, психіатрів. Навіть найжорстокіші з них. Такі як людожери Бокассу та Іді Амін.

Ті, кого Макс Вебер називав «інтелектуали-пролетаріоїди» – нещасні та дуже небезпечні люди, які зіграли страшну, руйнівну роль протягом усієї історії насильства. Сталін і Гітлер, Мао-цзе-дун, Пол Пот, родина Кімов... Без сумніву, саме до них відноситься і сучасний російський диктатор Путін.

Багато років тому митрополит московський Філіп, відкрито засуджував страсти, насильства і муки, що їх чинив цар Іван Грозний. Тоді ніхто не наважувався підняти голос на захист невинних і замучених ним людей. Якось у церкві після літургії, коли цар підійшов до нього отримати благословення, митрополит сказав: «Ми тут приносимо безкровну жертву, а ти проливаєш християнську кров твоїх вірних поданих. Доки в руській землі пануватиме беззаконня? Усі народи, татари, язичники мають закони, і тільки на Русі їх немає. У всьому світі є захист від злих та милосердя, тільки на Русі не милують безневинних та праведних людей. Схаменися: хоча Бог і підніс тебе в цьому світі, але й ти смертна людина».

Пізніше головний російський жандарм, людина, здавалося б європейської культури, граф Бенкендорф висловився так: «Минуле Росії було чудовим, її сьогодні прекрасне, що ж стосується її майбутнього, воно краще ніж можна собі лише уявити».

Сьогодні ми живемо в її – Росії, майбутньому. Відчуваючи у собі її – Росії фантомний біль. Де її первосвященик Кіріл безмежно далекий від московського митрополита Філіпа. Але все ще не цар Владімір Путін багато в чому схожий на Івана Грозного.

Історія вбивства та подальшого поїдання собі подібних відома. Феномен канібалізму був присутній у багатьох примітивних культурах Африки, Океанії, Центральної Америки, у японській військовій культурі. Але скрізь цей феномен був символічним ритуалом, який виконували не голодуючі люди. Феномен канібалізму, в тому числі й внутрішньо-сімейного, у 1932 та 1933 роках комуністичним режимом ретельно засекречувався.

Тривала історія українського народу не знає феномена канібалізму. У дохристиянських, язичницьких традиціях та ритуалах прояви канібалізму були відсутні. Іншими словами, «умовний ген канібалізму» у людей, які населяли ці землі, був відсутній. Через десятиліття після Голодомору голод був постійним станом в'язнів у нацистських та сталінських таборах. Від голоду там масово вмирали, але канібалізм як соціальне явище там був відсутній.

Я маю наголосити: не слід називати причиною масового голоду та масових смертей українців ніщо інше як геноцид. Саме організований комуністичним режимом геноцид був основою і причиною канібалізму та трупоїдства. Голодомор лише наслідок. Тут не йдеться про нудну термінологічну суперечку в середовищі українських істориків. Зовсім не наукова суперечка, що підігривається владними чоловіками і, як не дивно, канадськими доларами. А в результаті з'являються замовлені і проплачені цифри жертв Голодомору.

Додаю документ із підписом Президента США Рональда Рейгана від 1984 року. Цей документ, підготовлений радниками американського Президента та найсерйознішими академічними установами США свідчить: про більш ніж 7 мільйонів жертв Голодомору в радянській Україні. Минули роки, вже давно немає Рейгана та більшості його радників.

За проведеними у 2019-2021 роках Службою безпеки України комплексними судовими експертизами в рамках кримінального провадження щодо Голодомору встановлено, що комуністичний режим знищив у 1932–1933 роках – 10, 5 млн українців.

2021 рік. Голова Українського інституту національної пам'яті Антон Дробович, зовсім не професійний історик (філософ), заперечуючи твердження Президента Рейгана та його експертів, повідомив усім нам і міжнародній історичній громадськості: «внаслідок Голодомору в Україні померло лише 3 мільйони 941 тис. осіб». Сьогодні, під час російської війни проти України, ганебні напади на істориків та експертів, які наважилися і встановили число жертв Голодомору продовжуються. За участю радянських істориків-довгожителів, які зробили на-самперед «наукову кар'єру» в радянських дисциплінах історії КПРС та науковому комунізмі.

Павло Маковські,
президент Асоціації вихідців з України (США), член
Всеукраїнського товариства політв'язнів і репресованих

ГЕНОЦИД УКРАЇНЦІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Сьогодні вже добре відомо, що під час масового штучного голоду 1921–1923 рр. диктатор Ленін під прикриттям вилучення хліба для «голодуючих» росіян знищив 3,5 млн українців. Диктатор Сталін у 1932–1933 рр. під прикриттям «хлібозаготівель» вчинив злочин геноциду та знищив 10,5 млн українців, а в 1946–1947 рр. цинічно організував масовий штучний голод вже під прикриттям «післявоєнних труднощів» та знищив 1,5 млн українців. Сьогодні українська діаспора США добре обізнана, що під час цих злочинів знищено 15,5 млн українців. Однак, на мою думку, це далеко не остаточна чисельність жертв диктатора Сталіна.

В архівах Конгресу США, а також в приватних архівах української діаспори, знаходяться документи та свідчення, які розкривають масштаби найтяжчих злочинів світу, вчинених комуністичним режимом. Наприклад, у 1936 році американський психолог Вільям Гантт (університет Джонса Гопкінса), який очолював медичний відділ американської адміністрації допомоги у 1921–1923 рр. та неодноразово відвідував СРСР, у тому числі в 1933 р., опублікував своє дослідження та повідомив про 15 мільйонів смертей на основі оцінок радянських службовців комісаріату охорони здоров'я¹. 6 березня 1964 р. октор Гантт офіційним листом підтвердив, що у 1932–1933 рр. від голоду та епідемій в Україні загинуло 15 мільйонів².

Доказами масового винищення українців диктаторами «кремля» є також розсекречені документи німецьких³ та італійських⁴ дипломатів, які в ті часи працювали на теренах «московщини». Аналіз їх документів свідчить, що у 1932–1933 рр. диктатор Сталін знищив від 10 до 16 млн українців. У листі «Голод» від 22.06. 1933 р. С. Граденіго вказує: «Представники уряду визнали, що людські втрати лише в Україні становлять 9 мільйонів душ... я вважаю цю цифру (15–16 мільйонів) точнішою». Заяви окремих сучасних українських істориків та демографів про «померлих» 3,5–3,9 млн українців під час «голоду» – є цинічними та провокативними, фактично це антиукраїнська риторика. Враховуючи викладене, як представник української діаспори, я звертаюся до науковців та дослідників з пропозицією посилити дослідницьку роботу у розкритті злочинів радянської імперії.

На мою думку, також важливо досліджувати тему «колективізації», яка розпочалася в кінці 1929 року. В суспільно-економічному ракурсі, майже нічого не повідомляється про ці злочини Сталіна та масову депортацію українців, а було вислано до 170 тисяч сімей: до далекої Півночі вислано 70 тисяч сімей; до Сибіру – 50 тис. сімей; Уралу – 20-25 тис. сімей та Казахстану – 20-25 тис. сімей. Виходячи з того, що

¹ Gantt W. H. A Medical Review of Soviet Russia: Results of the First Five-Year Plan. *British Medical Journal*. Vol. 2. No. 3939. 4 July 1936. P. 19–22

² Див. лист у додатку Sawka J. American Psychiatrist: Fifteen Million Dies in Thirties' Famine. *Ukrainian Quarterly*. Vol. 38. No. 1. Spring 1982. P. 65

³ Голодомор в Україні 1932–1933 років за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина/упоряд., вступна стаття, пер. з нім. А.І. Кудряченка. Київ: НІСД, 2008. С. 130

⁴ Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів 1932–1933 роки / упоряд. Андреа Граціозі. Харків: Фоліо, 2007. С. 158–159, 173-174

більшість тогочасних українських сімей були багатодітними, мова йде про депортацію від 800 тис. до 1 млн українців. Дещо менші цифри мені приводили в Службі Безпеки України за роки президенства Віктора Ющенка. За їх даними, в ті роки від злочинів комуністичного тоталітарного режиму постраждало до 500 тис. українців¹. Як би не було, йдеться про сотні тисяч жертв, які цілком очевидно підпадають під злочин геноцид, який вчинив Сталін проти української нації. Районами цих висилок були необжиті або малообжиті місцевості, де більшість українців просто загинула.

На прикладі моєї родини хотів би дещо розповісти про ті люті часи, щоб ніколи таке не могло повторитись на українській землі. Я – українець і батьки мої – українці. Але народився я в 1949 році на півночі Архангельської області РРФСР, далеко від України, у місцях заслання моїх батьків та родичів. Про те, що мої батьки були заслані у 1930 році на північ комуністичним режимом з політичних мотивів я дізнався лише тоді, коли мені вже було 19 років і ми жили в Україні, та й то випадково. Каторгу вони пережили, а страх залишився.

Мої батьки проживали в селі Лехнівка Березанського району Київської області. Мого дідуся звали Павло Петренко, він 1895 року народження. Бабуся – Оксана Кузьмівна (у дівочтві – Діденко). У страшному 1930 р., коли ламали хребет українським хліборобам, моїх дідуся, бабусю, мою матір Ларису (їй тоді було 9 років), тіток Олю (11 років) і Галю (3 роки) кинули у товарні вагони і повезли на північ росії. Навіть не знаю, скільки часу давали на збори, та й що вони могли узяти цінного? Тільки трохи харчів та ще теплий одяг, більшість якого тут же, на станції завантаження забрали.

Їхали довго, повільно, залишаючи на небагатьох зупинках померлих від холоду, голоду та хвороб українців. Здебільшого це були діти. Виїхали восени, а приїхали на північ у середині зими, в люті морози. Привезли і вивантажили моїх рідних у Архангельській області, біля села Плесецьк. Напевно всі чули про космодром Плесецьк, найбільший на території російської федерації, але мало хто знає на чіїх кістках він постав. Людей тієї зими загинуло дуже багато. Викинули в глухий ліс, в мороз, у сніг по шию. В цих нелюдських умовах треба було нашвидкуруч збудувати собі таке-сяке помешкання (це були складені з соснових гілляк хижі, щось на кшталт індіанських вігвамів), щоб далі працювати на лісоповалі і спокутувати свою «провину» перед пролетарською державою. А «провинились» ми тільки тим, що хотіли працювати на своїй землі, а не йти в колгоспи, тобто концтабори.

На лісоповал щоранку виганяли всіх. На нарах залишалися лише грудні діти та повзунки. Дітей, які падали з нар, поїдали лиси та інші звірі, що вільно заходили до хиж. Не один раз, повернувшись з роботи, нещасні батьки замість дітей знаходили лише невелику купку кісток. На дорослих теж чекала лиха доля. До весни мало хто дожив. Гинули як від тяжкої роботи, так і від холоду, та хвороб, які викликав голод.

Нелюдські умови та постійний страх впливав не лише на фізичний стан людини. Змінювалася і її психологія, люди ставали рабами. Так, після смерті тирана Сталіна було чутно невдоволення місцевих, що мовляв, Микита Хрущов керівник поганий, бо нікого не розстрілює і не саджає до в'язниць, порядку немає. Не як при Сталіну – от тоді був порядок. Так їм хотілось, щоб і далі когось розстрілювали. Це приклад, до якої міри деформувалася людська мораль і світосприйняття. Це «великий здобуток» сталінського ладу! Саме на цьому тримається «кремль» та його ідеологічна складова.

¹ «Новинар», 24 жовтня 2007 р.

У 1957 році ми поверталися в Україну. Їхали так само у товарному вагоні, разом з коровою, але були щасливі, що вижили.

Все більше віддаляється від нас ХХ сторіччя – вік, що приніс українському народові найбільші страждання за всю його історію. Все менше залишається живих свідків тих страшних часів. Людська пам'ять також не вічна. Разом з тим, незважаючи на всі старання нинішніх московітів та їх прихильників в Україні, сфальсифікувати правдиву історію їм не вдається. Українці зрозуміли, що за українську державу та національні цінності потрібно боротися кожен день. Доказом є те, що збільшується кількість документальних матеріалів про злочини, вчинені диктаторами комуністичного режиму, відкриваються архіви, і правда виходить назовні – її не зупинити. Історичні розвідки на тему страшних та жорстоких масових депортацій українців у 1929–1930 рр., які окремі українські науковці цинічно та глумливо називають «розкуркулюванням» – є ганьбою. Історики мабуть до цього часу не зрозуміли, що Сталін використав цей термін з метою повного фізичного знищення всього прошарку незалежних та заможних українських хліборобів, які складали основу національно-визвольного руху та боролися за створення своєї незалежної держави. Тому причина їх винищення була саме в цьому.

В українській діаспорі розуміють, що депортації 1929-1930 рр. стали підготовкою до масового винищення українців у 1932–1933 рр., а потім знищення українців у 1946-1947 рр. Мені прикро, що українські науковці дуже мало публікують матеріалів з цієї теми.

Може російсько-українська війна, на якій віддають життя найкращі сини України допоможе українським вченим зрозуміти їх обов'язки та написати нову правдиву історію України. Також мені незрозуміло, як можна у наш час в українській історіографії використовувати радянську термінологію та радянські наративи. Українська влада повинна нарешті зрозуміти, що війни виграють на полі бою тоді, коли ми перемагаємо у війні за українську свідомість у школах та університетах.

Наприкінці 2010 року в США вийшли друком дві історичні монографії авторитетних науковців – професора Єльського університету Тімоті Снайдера «Скривавлені землі: Європа між Гітлером і Сталінім» та професора Стенфордського університету Нормана Наймарка «Сталінські геноциди».

24 серпня 1991 р. Україна стала незалежною державою з неподільною та недоторканою територією, на якій чинними є тільки власні Конституція, закони та постанови уряду. Однак, лише у 2006 р. прийнято Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». У статті 1 вказано, що «Голодомор 1932–1933 років в Україні є геноцидом Українського народу». Прошло вже більше 30 років, а українці та світове товариство чекають відповіді на такі питання: за що знищували українців та яку чисельність було знищено диктаторами Ленінім та Сталінім? А також, чому в Україні не розслідуються злочини комуністичного тоталітарного режиму?

Після мого озnamлення з судовими експертизами, які зафіксували, що лише у 1932–1933 рр. Сталін організував та знищив 10,5 млн українців, з них 4 млн дітей, у мене також постало питання: а скільки українців знищено за всі роки комуністичної диктатури та хто в цьому винен? Світ повинен знати про всі злочини комуністичного тоталітарного режиму та загальну чисельність винищених українців.

Дякую за можливість прийняти участь у заході. Слава та шана українцям, які ціною своїх життів захищають незалежність України!

Юрій Закаль,
(1953–2023),
віцепрезидент
Асоціації психітрів

НАСЛІДКИ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ

Визначення злочину геноциду в міжнародному праві було дане у статті II Конвенції 1948 року про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього. Термін «геноцид» запровадив науковець єврейського походження Рафаель Лемкін.

«Смерть через голод» стала наслідком цілеспрямовано застосованого комуністичним тоталітарним режимом організованого голоду, жорстоких репресій, вбивств, депортацій. Цей геноцид супроводжувався знищенням української культури, мови, традицій.

У 2019-2022 роках юристами, криміналістами, судовими експертами доведено, що за час 1932–1933 років було вбито 10, 5 мільйонів українців в Україні і в регіонах, що історично були заселені українцями (зокрема Кубань). В Україні від голоду щохвилини вмирало 17 людей, 1 400—щогодини, понад 30 тисяч – щодня... Питання кількості втрат українців від Голодомору-геноциду нарешті вивчено.

Українці у віці від 6 місяців до 17 років становили близько половини всіх жертв Голодомору. У зв'язку з цим, середня тривалість життя українців у 1933 році становила 7,3 року в чоловіків і 10,9 років у жінок.

За всю історію людства подібних показників ніде не було зафіксовано. Голодомор-геноцид українців є найбільшим злочином комуністичного тоталітарного режиму та катастрофою глобального масштабу.

Голод став зброєю масового біологічного знищення українців, на довгі десятиліття порушив генетичний фонд народу, призвів до морально-психологічних змін у свідомості українців.

Психологічними наслідками Голодомору стали почуття страху та безвиході. Люди відчували приреченість через те, що не змогли врятувати рідних, втрачали гідливість, шукали різними шляхами засоби для виживання.

Українців в селах доводили до голодних смертей та божевілля.

Комуністичний режим довів людей не тільки до голодних смертей, але й до божевілля та голодного психозу, який штовхав їх до найстрашнішого.

Фіксувалися випадки канібалізму – поїдання трупів.

На думку дослідників, «факти канібалізму та психічні розлади від голоду помітно змінювали систему морально-етичних цінностей, люди починали миритися з такими діями й учинками, які ще недавно здавалися абсолютно неприпустимими...

Людоїдство в роки Голодомору – це зрушення рівноваги народної психіки, безтямний лемент душі, невтримний рефлекс, зрештою повна відсутність відчуття гидування...

Усі такі випадки спричинені були виключно божевіллям, розладом психіки виснажених людей.

У книзі «Українські жінки у горнілі модернізації» за редакцією Оксани Кісь зазначається, що затьмарення розуму на тлі голоду називалось «голодним психозом» (лімфоїтом). Він характеризувався порушенням сприймання реальності, галюцинаціями, нездатністю усвідомлювати свої вчинки та їх наслідки.

Доведені тривалим голодуванням люди фактично перебували у стані тимчасового психічного розладу, тож у правовому сенсі вони були, по суті, недієздатними та неосудними.

Забравши у людини базовий засіб існування – їжу, комуністичний тоталітарний режим спричинив появу таких відхилень, соціальних аномалій, які й досі зберігаються у свідомості сучасних українців, впливаючи на їхню поведінку.

Наслідки організованого геноциду вилились у глибоку форму посттравматичного синдрому. Ці рани ніколи не загояться і ця «голодна травма», як і геноцид, вже вписані в генетичну пам'ять українських поколінь.

Дослідження в галузі епігенетики свідчать, що тяжкі часи та пережиті нами психологічні травми передаються наступним поколінням. ДНК людини постійно змінюється у процесі життя, і ці зміни також можуть передаватися у спадок і відбуваються вони навіть під впливом таких чинників, як їжа, голод чи хронічний страх.

Сьогодні російська федерація продовжує викрадати українських дітей та влаштовує їх незаконне усиновлення російськими громадянами для зомбування, перекодування та вирощування нової гібридної популяції зі спотвореною пам'яттю та агресією до своєї матері України, яка їх народила.

Однак, спроби знищити генетичний код українців залишаються марними. Ні царизм, ні більшовизм, ні путінська агресія не вбили і не знищать українського духу, генетичний код якого проявлявся за всіх часів.

Історичні події переконливо показали, як народжується, формується і мужніє нове покоління українців – гідних і гордих будівничих власної національної держави, її захисників.

Унікальний потенціал антропологічного коду української культури і цивілізації найповніше розкривається на поворотних етапах історії у боротьбі за незалежність України і сьогодні перемога України є цим поворотним етапом, який буде вписаний в світову історію кров'ю Українських Героїв.

Слава Україні! Слава її героям!

Андрій Козицький,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри нової та новітньої історії
зарубіжних країн Львівського національного
університету імені Івана Франка

ЗАПЕРЕЧЕННЯ ГОЛОДОМОРУ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ (1991–2022)

Головні наративи заперечення Голодомору в незалежній Україні пройшли помітну трансформацію. Упродовж 1990-х–початку 2000-х рр. прямі заперечення голоду 1932–1933 рр. в Україні, які були характерними для радянських часів, трансформувалися у інтерпретаційні заперечення, які полягали у спробах представити Голодомор як подію, що не відповідає визнанням на міжнародному рівні критеріям акту геноциду. Головним промотором заперечення Голодомору в незалежній Україні стали проросійські політичні сили. Представники цих політичних сил розглядали заперечення Голодомору як важливий інструмент делегітимізації української незалежності, а також дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Українській державі. Особливою активністю заперечення Голодомору відзначалися у період президентства Віктора Ющенка (2005–2010). У цей час опозиційні проросійські політики, пропагандисти та політтехнологи просували тезу про те, що відновлення пам'яті про Голодомор неминуче відбуватиметься коштом роз'єднання українського суспільства, а також призведе до погіршення стосунків України із її «головним стратегічним партнером – Росією». Під час перебування при владі Віктора Януковича (2010–2014) заперечення Голодомору почало набувати латентного характеру і поєднувалося з усуненням згадок про голод 1932–1933 рр. із освіти та публічної сфери. Після Революції Гідності 2013–2014 рр. та розгортання російської агресії на Донбасі, заперечення Голодомору в Україні відбуваються головним чином у прихованій формі.

Заперечення Голодомору 1932–1933 рр., які трапляються в сучасній Українській державі, мають свою специфіку. Оцінка голоду 1932–1933 рр. в Україні як події, що була спричинена зумисною радянською політикою, для переважаючої більшості українців, не підлягає жодному сумніву. Проте, ставлення великої частини громадян незалежної України до Голодомору 1932–1933 рр. тривалий час визначалося їх політичними уподобаннями, відчуттями культурної та суспільної ідентичності. Ставлення до Голодомору для українців стало своєрідним соціо-політичним маркером, який визначав приналежність людини до певного світоглядного середовища. Серед прихильників політичного табору, який прийнято називати національно-демократичним, а також тих осіб, які виступали за зміцнення суверенітету України та її культурне відмежування від Росії, ані сам факт Голодомору, ані визнання його актом геноциду ніколи не викликали жодних сумнівів. У різні періоди новітньої історії України такі оцінки підтримували прибічники Народного руху України, Всеукраїнського об'єднання «Свобода», Конгресу українських націоналістів, Блоку Віктора Ющенка «Наша Україна», Партії «Європейська солідарність» та ін. Натомість серед прихильників проросійської та лівої орієнтації, оцінки Голодомору, зазвичай, були більш неоднозначними.

Наприкінці ХХ–на початку ХХІ ст. прями та завуальовані заперечення Голодомору найчастіше лунали із середовища Комуністичної партії України, Прогресивно-соціалістичної партії України, Соціалістичної партії України, Соціал-демократичної партії України (об'єднаної), Партії регіонів та ін.

На думку українського історика Володимира Головка (нар. 1975), крім двох згаданих типів ідентичності, які він назвав «націоналістичним» та «пострадянським», в Україні існує також й третій тип світовідчуття – «постмодерний», представники якого «мають високий рівень лояльності до української державності», а водночас із тим відкриті для «діалогів з неєвропейськими культурами, в тому числі російською» [9, 262]. На думку В. Головка, представники кожного із трьох типів ідентичності («націоналістичного», «пострадянського», «постмодерного»), через відмінності у самоусвідомленні та історичному досвіді, по-своєму сприймають Голодомор, й лише «в рамках першого з названих видів ідентичності тема Голодомору 1932–1933 рр. є органічною» [9, 265].

Ситуація зі ставленням до Голодомору 1932–1933 рр. в Україні серед представників «пострадянської» та «постмодерної» ідентичностей кардинально змінилася у лютому 2022 р., після початку повномасштабної агресії Російської Федерації проти України. Війна виразно поляризувала ту частину українського суспільства, яка схильна була зберігати сентимент до російської культури та лояльність до російських нарративів. Переважаюча більшість українців, які до лютого 2022 р. перебували у полі тяжіння російських історичних міфів та імперської пропаганди, рішуче від них відмежувалися після масованого нападу Росії на Україну. Згідно із результатами опитування, яке провела в Україні 20–21 листопада 2022 р. Соціологічна служба «Рейтинг», 93% респондентів погодилися з твердженням, що Голодомор 1932–1933 рр. був геноцидом Українського народу. Заперечили проти цього лише 3% опитаних, ще 4% вагалися із відповіддю [13]. Під час попереднього опитування на цю ж тему, яке відбувалося у листопаді 2021 р., проти того, аби називати Голодомор актом геноциду виступили 12% опитаних українців, а ще 3% не змогли визначитися із відповіддю. Особливо помітне зростання протягом 2022 р. відбулося серед тих осіб, які на питання, чи був Голодомор геноцидом, дали однозначно ствердну відповідь «Однозначно так» – кількість таких збільшилася із 64% до 79% загалу опитаних. Натепер Голодомор 1932–1933 рр. визнає геноцидом абсолютна більшість мешканців усіх регіонів України, без значних відхилень у вікових розподілах [1].

З іншого боку, зворотною стороною поляризації українського суспільства в умовах розгортання агресії Росії проти України, стало те, що помітна частина тих проросійських активістів, які у попередні роки у різній формі пропагували заперечення Голодомору 1932–1933 рр., відкрито перейшла на бік ворога.

Головні заперечення Голодомору упродовж 1990-х–початку 2000-х рр. лунали з боку Комуністичної партії України (КПУ), яка була заборонена 30 серпня 1991 р., після проголошення незалежності, але відновила свою діяльність у червні 1993 р. На думку Тетяни Журченко (нар. 1967), для комуністів заперечення Голодомору було інструментом підтримки легітимізації існування їхньої партії [56, 619].

Позиція прибічників комуністичної ідеї полягала у тому, що усі оцінки Голодомору були зроблені ще в радянський період, а тому немає потреб, ані у додаткових дослідженнях подій 1932–1933 рр., ані в переоцінці цих подій. Будь-яку розмову про колективне осмислення Голодомору 1932–1933 рр. в Україні партійна пропаганда КПУ намагалася перевести у русло обговорення системної кризи,

яку незалежна Україна переживала у 1990-х–на початку 2000-х рр. Заперечуючи зумисний характер Голодомору 1932–1933 рр., а подекуди й сам перебіг цього злочину, комуністи називали справжнім геноцидом аграрну та соціальну політику незалежної України, яка з їхньої точки зору була скерована на депопуляцію країни та руйнування її економіки. Слід підкреслити, що очільники КПУ послідовно не визнавали відповідальності своєї партії за Голодомор, стверджуючи, натомість, що «голодомор» в Україні почався лише після того, як в 1991 р. розпався Радянський Союз, а комуністів позбавили монополії на владу. У листопаді 1998 р. представники КПУ заявили, що людські втрати України за сім років незалежності склали 5 млн осіб [14].

Заперечення Голодомору, які лунали з боку комуністів, виразно посилювалися у 2003 р. Того року виповнювалося 70 років голоду 1932–1933 рр. в Україні, а національно-демократичні сили наполягали на тому, аби відповідним чином вшанувати цю дату. Вже на початку року, 19 лютого 2003 р. керівник КПУ Петро Симоненко (нар. 1952) заявив про геноцид, який спричинив своєю політикою уряд незалежної Української держави [40]. Схема, якої дотримувався головний комуніст України заперечуючи Голодомор, була простою: «трагічне ехо голоду 30-х років влада та певні політичні сили використовують з метою суспільного поділу ... для того щоб сучасний геноцид пояснити геноцидом 1932–1933 років» [40].

Восени 2003 р., напередодні засідання Верховної Ради України, на якому мали розглянути питання Голодомору, газета «Комуніст» вмістила звернення ЦК КПУ «Таке не повинно повторитися», в якому партійний орган відтворив усі схеми заперечення Голодомору радянських часів. Автори звернення не лише заперечували проти геноцидної кваліфікації Голодомору, але й проти самого використання терміну *Голодомор*. Загальний тон звернення підводив до думки, що жертви Голодомору 1932–1933 рр. в Україні не були даремними, оскільки вони дали змогу перемогти нацизм у Другій світовій війні та досягнути високого рівня економічного розвитку СРСР. Перекидаючи місток до сучасності комуністи писали про сучасні «глодомор і холодомор» [44].

Тоді ж, неопубліцистичну версію пояснень причин Голодомору спробував викласти у часописі «Марксизм і сучасність» (*Марксизм и современность*) викладач кафедри філософії Київського політехнічного інституту ім. І. Сікорського Василь Піхорович, який не приховував своїх лівих переконань [33]. З наукової точки зору стаття В. Піхоровича про причини голоду 1932–1933 рр. в Україні справляла химерне враження. Її автор покликався лише на старі публікації радянського періоду, що вийшли друком до розпаду СРСР. У своїй статті викладач філософії загалом зробив 22 поклики, у тому числі – 4 на твори Й. Сталіна. Єдиними двома роботами наукового характеру на тему Голодомору, що їх процитував В. Піхорович, стали видані 1990 р. за рішенням ЦК КПУ збірник документів «Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків мовою документів», а також видана 1989 р. брошура С. Кульчицького «1933: Трагедія голоду». Прикметно, що покликаючись на цю роботу, В. Піхорович охарактеризував її автора, як «одного із найбільш поміркованих буржуазних дослідників вказаних подій». Водночас із використанням лише старої радянської літератури, автор приділив помітне місце у своїй статті порівнянню Голодомору 1932–1933 рр. із «вимиранням українського народу», яке на його думку стало наслідком розпаду СРСР. За словами В. Піхоровича, оповідями про Голодомор влада України початку ХХІ ст. намагалася приховати демографічну катастрофу, унаслідок якої, «при збереженні

нинішніх економічних і політичних порядків й обумовлених ними сьгоднішніх темпів скорочення населення до 2033 року український народ зникне з лиця землі». Головні причини голоду 1932–1933 рр. в Україні В. Піхорович визначав так:

...якщо говорити про глибинні, так би мовити, політико-економічні причини Голодомору 1932–1933 років, то цілком можна припустити, що цей голод був розплатою за неп, який затягнувся, за несвоєчасне та недостатньо рішуче його припинення, за непослідовність при переході на колективні форми господарювання, за спротив «поєднувати» комуністичні та ринкові механізми керівництва сільським господарством [33, 173].

Ще одним науковцем із комуністичними переконаннями, який з нагоди сімдесятих роковин Голодомору 1932–1933 рр. спробував виступити зі спростуванням геноцидної кваліфікації голоду 1932–1933 рр. в Україні, став завідувач відділу етноісторичних досліджень Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України Валерій Солдатенко (нар. 1946). Історик, який у минулому працював в Інституті історії партії при ЦК КПУ та очолював кафедру історичного досвіду КПРС Київської вищої партійної школи, не приховував радянського родоводу свої поглядів на Голодомор. У великій статті, яку 28 червня 2003 р. опублікувала газета «Дзеркало тижня», В. Солдатенко наполягав, що єдиноправильна оцінка голоду 1932–1933 рр. вже була зроблена у постанові ЦК КПУ від 26 січня 1990 р., «у багатьох випадках наступні праці не перевершують історико-документального видання «Голод 1932–1933 років на Україні», а за рядом позицій, особливо концептуально-оціночних, явно поступаються йому» [41, 20]. Визнаючи, що він не є фахівцем із історії голоду 1932–1933 рр., В. Солдатенко, разом із тим, твердив, що детальне вивчення біографій Миколи Скрипника та Георгія П'ятакова, яким він займався у минулому, привело його «до поглибленого аналізу досвіду розвитку радянського суспільства у 20-х–30-х роках, однією зі складових якого, природно, і були 1932–1933 роки в Україні» [41, 20]. Саме на цій підставі він вирішив поділитися своїми міркуваннями про причини та характер голоду 1932–1933 рр. в Україні.

В. Солдатенко відкидав геноцидну концепцію Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, виходячи з апріорного, за його словами, твердження, що уряд жодної країни не міг мати на меті винищення свого власного народу. Це твердження містило цілу низку логічних помилок, оскільки: по-перше, винищення українців не означало винищення усіх мешканців СРСР; по-друге, більшовики ніколи не приховували намірів ліквідувати цілі соціальні групи, які складали суттєву частину жителів контрольованих ними територій; по-третє, історичний досвід Камбоджі у період перебування там при владі червоних кхмерів доводить, що комуністи не лише свідомо та організовано винищували власні народи, але й навіть робили відкриті заяви про бажаність радикального скорочення їх чисельності.

Визнаючи, що окремі кроки комуністичного режиму СРСР об'єктивно погіршували ситуацію в Україні на початку 1930-х рр., партійний історик разом із тим наполягав на тому, що ті результати, за які довелося заплатити людськими жертвами Голодомору, мали винятково позитивне значення для подальшого розвитку СРСР, оскільки дали змогу «за відносно короткий час підготувати абсолютно відсталу країну, ... до найбільшої війни, яка вирішувала долю усього людства» [41, 20–21]. Науковець запропонував тезу про колективну відповідальність за Голодомор: за словами В. Солдатенка, голод 1932–1933 рр. був спричинений неправильною політикою усєї владної вертикалі СРСР, починаючи від Й. Сталі-

на й закінчуючи головами українських колгоспів та сільрад. Такий підхід логічно мав привести до висновку: якщо винні усі, то справжніх винуватців немає. Також, історик твердив, що встановити кількість жертв Голодомору навіть наближено («з допустимою похибкою ... у сотню тисяч») нереально, а, на його думку, жертвами голоду стали 2,6 млн осіб [41, 20].

Хоча В. Солдатенко й наголошував у публікації, що його родина постраждала у роки Голодомору (від голоду на початку 1933 р. померли обоє батьків його матері, залишивши її у дев'ятирічному віці круглою сиротою), помітну частину своєї статті він присвятив захисту комуністичних наративів. За словами колишнього історика КПРС, його мама «Про 33-й завжди згадувала з глибокою тугою, невгасимим болем, однак – ніколи зі злістю, ненавистю (хай абстрактною) до винуватців її тяжкої долі» [41, 20].

Після приходу до влади Віктора Януковича (нар. 1950) В. Солдатенко став головою Інституту національної пам'яті, який очолював у 2010–2014 рр. Працюючи на цій посаді, наприкінці 2012 р. колишній історик партії опублікував велику статтю, в якій знову спробував спростувати значну частину попередніх оцінок Голодомору [42].

У цій публікації прибічників трактування Голодомору як акту геноциду В. Солдатенко звинуватив у «вибудовуванні селективної логіки подій і добиранні відповідного фактологічного матеріалу» [42, 5]. До прибічників негеноцидної версії Голодомору, крім себе історик зараховував Д. Веденєєва, Г. Касьянова та В. Харченка. Прикметно, що у своїй публікації В. Солдатенко схвально відгукнувся про книгу російського пропагандиста Сигізмунда Міроніна, якого, за його словами, незаслужено «прилюдно висміювали як фальсифікатора історії» [42, 67]. Помітна частина статті В. Солдатенка була побудована у вигляді полеміки із працями С. Кульчицького [42, 22–26, 32–34, 35] та схвальному переказуванні виступів та публікацій Г. Касьянова [42, 27–28, 29, 73–74], а також роботи Р. Девіса та С. Віткрофта [42, 66–70]. Багато уваги автор статті приділив критиці недоликів «Національної книги пам'яті» [42, 41–46], а також вироку суду 2010 р. у справі про вчинення в Україні у 1932–1933 рр. геноциду [42, 50–63].

В. Солдатенко радикально заперечив національну складову Голодомору:

Не виявлено жодного документа, який би підтверджував концепцію «голодомор-геноцид» на Україні і хоча б натяк в документах на етнічні мотиви того, що сталося, в тому числі в Україні [...] ... архівних чи інших свідчень про заданість голодоморної політики проти українців не виявлено (дилетантські припущення про те, що їх завбачливо знищили, або ж що їх спеціально не створювали, обмежуючись усними директивами чи розпорядженнями до серйозної уваги брати не можна) [42, 20].

Щоправда, подальші заперечення геноцидної інтерпретації Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, які запропонував В. Солдатенко, вражали своєю плутаністю та беззмістовністю:

Якщо схилитися до точки зору, що голодомор був штучною, спеціально спланованою антиукраїнською політикою, здійсненою Комуністичною партією, радянською державою, персонально Й. Сталінім, то доведеться згодитися, що абсолютною домінантою, «причиною причин», був суб'єктивний чинник (умовно геноцидна концепція). Однак зміст і смисл усього попереднього критичного аналізу даного історіографічного напрямку свідчить, що нездоланною, фундаментальною її (концепції) проблемою, яка не має скільки-небудь серйозної перспективи вирішення,

залишається брак строгої науковості, об'єктивності. Тому-то доказовість кон'юнктурно підмінюється ідеологізацією, політизацією непростої проблеми, науковою корумпованістю, спекуляціями на природних емоціях. Не в спроможності зарадити справі і пропонована у низці випадків ускладненість конструкцій, які буцімто лежали в основі таємних задумів голодоморної практики [42, 64].

Інша частина аргументів В. Солдатенка проти визнання Голодомору актом геноциду, мала виразний характер «прагматичного заперечення»:

Невже так бездарно планували акції лідери партії і радянської держави ... ? Історія дає нам зразки зовсім іншого змісту і характеру. Організаційного хисту й ентузіазму вистачало, щоб реалізувати й грандіозніші задуми (індустріалізація, ліквідація неписьменності, безробіття, безпритульності й т. ін.) [42, 24].

Кажучи іншими словами, історик цілком серйозно твердив, що якби Голодомор 1932–1933 рр. в Україні був геноцидом, то він, ймовірно, був би організований набагато краще, оскільки, радянська влада нібито славилася своїми успіхами у вирішенні масштабних задач соціально-політичного плану.

Розмірковуючи про вплив голоду 1932–1933 рр. на українське суспільство, В. Солдатенко писав:

Від голоду померла безпрецедентно велика кількість людей в Україні. Однак в багато разів переважаюча більшість не просто вижила (хоча можна говорити, що їм пощастило), але займалась суспільно корисною працею, вирішувала нагальні економічні, політичні, духовні проблеми. Чому не можна про те прочитати в сьогоднішніх виданнях? Як оцінити стан, чисельно переважаючої частини суспільства, а відтак всього його (суспільства) в цілому, у комплексі (зі всіма позитивами і негативами)? Тож напрошується потреба в найновішій реконструкції всієї мозаїчної картини життя тих непростих літ [42, 84].

У статті В. Солдатенка зустрічалися дилетантські розмірковування на тему того, що «у християнській традиції й культурі смерть людини завжди вважалася таїнством» [42, 40], нарікання на те, що Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» обмежує «можливості вчених, які бажають поглиблювати дослідження про трагедію 1932–1933 рр. ніскільки не менше, ніж у радянський час, коли тема табуювалася (хоча навіть тоді до регулювання думок вчених силовим законодавством не дійшло)» [42, 49] і навіть описка у прізвищі відомого радянолога Джона Арча (Арчібальда) Гетті (*John Archibald Getty*, нар. 1950), якого В. Солдатенко назвав – «Дж. Арч. Тетті» [42, 66]. Найбільшим технічним недоліком статі є плутанина у покликах: у частині тексту поклики не відповідають своїм номерам у списку використаної літератури, оскільки зміщені на одну позицію уперед. Так, до прикладу на широко цитовану у статі книгу Г. Касьянова, яка у списку літератури розташована під №30, у частині тексту автор покликається як на позицію №31 у списку використаної літератури [42, 6, 7, 31, 39, 73, 74].

Підсумовуючи свою статтю, тогочасний директор Інституту національної пам'яті та історик КПРС із багатолітнім стажем зробив прямолінійний та недвозначний висновок:

Підсумовуючи, можна з впевненістю сказати, що сьогодні в дослідженнях причин розвитку трагедії голоду, оцінки його наслідків українські історики розділилися на два поки що нерівних табори.

Перший, що сповідує геноцидну версію, корумповану політикою, є проявом кон'юнктурно-пропагандистського синдрому, який навряд чи має надійну перспек-

тиву подальшого розвитку, впливу на масову свідомість. Він підживлюється ненауковими чинниками, а відтак, рано чи пізно поступиться перед своїм антиподом.

Другий табір істориків об'єднує тяжіння до негеноцидної концепції, яка базується на наукових принципах дослідження, вибудовується на об'єктивній оцінці наявних документів. Гадається, саме вона має всі шанси стати домінуючою в національній пам'яті українства [42, 77].

Потужний сплеск заперечень Голодомору викликало прийняття Верховною радою України Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». Голосуванню з цього питання передували вперті дискусії як у сесійній залі українського парламенту, так й на сторінках засобів масової інформації. Закон був проголосований Верховною радою України 28 листопада 2006 р., за нього віддали свої голоси 233 народних обранці, по одному депутатові проголосувало проти та утрималося. Ще 200 присутніх у залі парламенту депутатів участі в голосуванні не взяли. Одразу після голосування народний депутат В. Кисельов, який представляв Партію Регіонів, запропонував внести до Закону поправку, згідно із якою зі статті першої документа мало бути вилучено термін «геноцид» і натомість визначити, що «Голодомор 1932–1933 років в Україні є трагедією Українського народу». Проте, голосування за цю поправку так і не відбулося.

На прийняття Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» відреагував професор Георгій Ткаченко (нар. 1930), уродженець Поволжя, який у минулому був військовим, працював на викладацькій роботі у військових навчальних закладах, а вийшовши на пенсію став активістом радянського ветеранського руху в Україні (мав звання полковника). Г. Ткаченко підготував брошуру, в якій відстоював думку, що концепцію Голодомору створили у США, причому навіть не у середовищі української діаспори, а безпосередньо – американські політики, зокрема колишній радник з національної безпеки президента США Джиммі Картера Збігнев Бжезінський (*Zbigniew Brzezinski*, 1928–2017). Цей «проект» буцімто одразу був задуманий як інструмент розпалювання українсько-російських антагонізмів, та мав, у кінцевому підсумку, сприяти розвалу СРСР [48, 5–6].

Г. Ткаченко обстоював наратив природніх причин голоду 1932–1933 рр. в Україні, які ускладнилися нанизуванням цілої низки чинників, які буцімто об'єктивно і незалежно від людської волі посилювали його негативні наслідки. Такими чинниками, на його переконання, були, насамперед традиційна відсталість агрокультури мешканців українського села, а також шкідницькі дії неприхильно налаштованих до колгоспів та радянської влади осіб. Аргументація Г. Ткаченка майже дослівно повторювала схему, яка була викладена ще в «Короткому курсі» історії ВКП(б) [15, 290–298, 302–303]. Таким чином, за словами професора, голод 1932–1933 рр. в Україні спричинили погані погодні умови та низька ефективність сільського господарства, яка дісталася СРСР у спадок від царських часів. Г. Ткаченко наполягав, що темпи розвитку рільництва в Україні почали знижуватися ще до Першої світової війни, унаслідок реформ 1906–1911 рр. Петра Столипіна [48, 19]. Крім цього, на переконання Г. Ткаченка, перебіг голоду 1932–1933 рр. в Україні нібито ускладнився через протидію радянській владі куркулів та українських націоналістів, а з іншого боку – через хибні дії троцькістів, які у той час ще були присутні у радянському державно-партійному апараті. Професор філософії твердив, що троцькісти відзначалися упередженим ставленням до селян, а тому всі кроки які посилювали голод були зумовлені не національним, а соціальним чинником. Себто, голод був скерований проти селян, а не проти українців. Головними помилками Й. Сталіна, які він допустив на рубежі

1920-х–1930-х рр., з точки зору Г. Ткаченка, були відхід від ленінських принципів колективізації та згортання НЕПу [48, 19].

Подібно як і В. Солдатенко, геноцидний характер Голодомору Г. Ткаченко заперечував, виходячи із постулату, що радянська влада нібито дотримувалася прагматичної логіки й не могла бажати винищення селян, які були основним джерелом надходження коштів для потреб індустріалізації. Крім цього, професор наполягав на тому, що голод 1932–1933 рр. об'єктивно послабляв СРСР, а погодитися на такий розвиток подій у ситуації загрози зовнішнього вторгнення, яка буцімто існувала у той час, Й. Сталін ніяк не міг. Визнаючи, що Голодомор завдав Україні певних демографічних втрат, Г. Ткаченко твердив, що вони не могли бути катастрофічними.

Через два роки, у 2008 р. Г. Ткаченко видав ще одну книгу, в якій також приділив увагу Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. У цій книзі філософ далі твердив, що концепція Голодомору є творінням західних спецслужб, а адміністрація президента В. Ющенко використала її як інструмент політичної боротьби. У своїй новій книзі Г. Ткаченко виразно радикалізував ступінь заперечення Голодомору в Україні, висловлюючи думку, що голоду 1932–1933 рр. в СРСР узагалі не було, а справжній голод у цей період, натомість, переживали Сполучені Штати Америки [47, 108].

Низка заперечень Голодомору з'явилася після прийняття Закону «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» в українській пресі. Особливою послідовністю у запереченнях геноцидного характеру Голодомору відзначалася газета «2000», яка видавалася упродовж 1999–2014 рр. у Києві. Видання дотримувалося проросійського курсу й охоче надавало свої сторінки для осіб із виразно українофобськими поглядами. Помітна кількість матеріалів, в яких заперечувався Голодомор 1932–1933 рр. в Україні та його геноцидний характер, була опублікована у тижневику «2000» упродовж 2006–2008 рр. [2; 3; 22; 27; 28; 35; 46]. Крім цього, у 2008 р. газета виступила співвидавцем збірника праць американського професора Марка Таугера (*Mark Tauger*, нар. 1954), в яких він заперечував геноцидний характер Голодомору [45].

Публіцистичні заперечення Голодомору 1932–1933 рр. в Україні у другій половині 2010-х рр. публікували й інші українські пресові видання.

Українська політологиня Ірина Мацишина (нар. 1972), яка проаналізувала 105 судових справ кримінального та адміністративного характеру, що тою чи іншою мірою стосувалися Голодомору, і з якими зверталися до українських судів громадяни у період 2005–2013 рр., зробила цікавий висновок про те, що «заперечення теми Голодомору у часи правління В. Ющенко було значно активніше, ніж у часи правління В. Януковича» [30, 161]. Упродовж 2005–2010 рр. непоодинокими були випадки, коли до українських судів надходили заяви із вимогами знести пам'ятні знаки так званого «фіктивного голодомору та геноциду» (Запорізька, Донецька, Дніпропетровська, Харківська області), заборонити масові заходи з вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, чи навіть заборонити президентові В. Ющенку робити заяви на тему Голодомору.

Кількість таких відверто провокативних позовів, покликаних створювати навколо теми Голодомору скандальну атмосферу, помітно зменшилася після приходу до влади В. Януковича. У деяких випадках, у подібних справах, що тягнулися тривалий час із попередніх років, саме в період президентства В. Януковича, було поставлено крапку не на користь осіб, що протестували проти поширення інформації про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. До прикладу, 18 грудня 2009 р. на сесії Чаплинської районної ради депутати прийняли рішення демонтувати інформацій-

ний щит із написом «Масове поховання жертв Голодомору 1932–1933 рр.», який в вересні 2008 р. був встановлений Чаплинською районною державною адміністрацією на узбіччі автошляху Каховка – Армянськ в селі Преображенка Чаплинського району. Підставою для демонтажу мало стати те, що інформаційний щит встановили без дозволу органів місцевого самоврядування та без відповідних погоджень. Районний прокурор виступив із протестом проти цього рішення, але його відхилив суд. Вже за президентства В. Януковича прокурор подав адміністративний позов у цій же справі й Чаплинський районний суд 24 грудня 2010 р. його задовольнив, вирішивши, що інформаційний щит може залишитися на своєму місці [38].

На перший погляд зменшення відверто провокативних атак проти пам'яті про Голодомор 1932–1933 рр. у період 2010–2013 рр. може видатися дивним. В. Янукович не приховував своїх намірів переглянути ті оцінки голоду 1932–1933 рр. в Україні, які були зроблені у період перебування при владі В. Ющенко. Український історик Артем Харченко делікатно називає ці наміри «спробою нового розставлення акцентів ... або, скоріше спробою запозичення популярної, перш за все у російській історичній літературі, візії проблеми», вказуючи водночас на те, що «цей період [2010–2013 рр.] також позначено першою помітною присутністю у вітчизняній історіографії опонентів концепції геноциду» [51, 189].

Пояснюючи ставлення В. Януковича до питання Голодомору після 2010 р., український політолог М. Рябчук пропонує більш нюансованому картину:

Партія регіонів мудро відмовилася від традиційного радянського бачення Голодомору як неподії, або просто «природнього» лиха, посиленого саботажем класових ворогів. Вони залишили комуністів захищати те, що не можна було оборонити, і натомість прийняли більш прагматичний (дехто може сказати більш опортуністичний) підхід, який відповідно до пануючої громадської думки визнавав те, що голод був рукотворним і радянська влада дійсно скоїла злочин. Однак вони наголошували, знову ж відповідно до громадської думки, що Голодомор був спрямований не тільки проти України чи українців, але й проти всіх селян як в Україні, так і за її межами. Вони по суті спростили аргументацію своїх опонентів із національно-демократичного табору, які й так не претендували на те, що голод був проблемою лише України та українців.

Таке спрощення, однак, забезпечило їх потужною зброєю проти українських етнічних «націоналістів», риторично ототожнюваних із помаранчевим табором, який нібито намагався етнізувати справжню соціальну трагедію, монополізувати страждання і, більше того, протиставляти і відштовхувати українців від інших груп, зокрема, росіян. Ця лінія оборони була набагато сильнішою, ніж неспроможна позиція радянських комуністичних лідерів. По-перше, визнавши Голодомор сталінським злочином проти людяності, Партія регіонів дистанціювалася від найбільш відразливих частин радянської спадщини, представляючи себе як помірковану, розумну, відповідальну «центристську» політичну силу. Це задовольняло більшість населення, яке дотримувалося тієї ж думки щодо Голодомору, а саме, що це був сталінський злочин проти селян як в Україні, так і деінде, а не геноцид, націлений насамперед проти українців [54, 7].

Причини такої поведінки Партії регіонів та В. Януковича М. Рябчук вбачає у опортуністичному прагматизмі: оскільки за роки президентства В. Ющенко кількість тих українців, які сприймали Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид українського народу сягнула 69%, безідейні за своєю суттю регіонали вирішили, що подальше акцентоване заперечення Голодомору стало для регіоналів електорально непродуктивним.

Водночас із тим, важливою складовою частиною нового курсу заперечення Голодомору, який обрала Партія регіонів у 2010 р., стали наполегливі спроби знеохотити громадян України до участі у публічних та масових комеморативних практиках вшанування жертв Голодомору. За словами спікерів Партії регіонів та афільованих із ними журналістів, кожна чергова річниця голоду 1932–1933 рр. в Україні мала би стати приводом до особистих рефлексій, тихого і неpubлічного вшанування жертв голоду тощо. Головний принцип нового нарративу, який пробували поширювати прибічники В. Януковича, полягав у витісненні вшанування жертв Голодомору у непублічну сферу. У такий спосіб послідовники проросійського вектора розвитку країни пробували нейтралізувати інтегруючий чинник Голодомору як символу безправності та вразливості України під ворожою окупацією.

Не менш важливим напрямком боротьби проти пам'яті про голод 1932–1933 рр. у період президентства В. Януковича стало переформатування згадок про Голодомор у шкільній програмі із перспективою їх повного усунення у майбутньому. Реалізувати це завдання доручили міністрові освіти України Дмитрові Табачнику (нар. 1963). Не приховуючи своєї мети, вже у травні 2010 р. він заявляв:

Наше міністерство зараз працює над найскладнішим питанням – це визначення стандартів освіти ... Якщо говорити про суб'єктивність, то вчитель зобов'язаний виконати навчальну програму, але в ній потрібно чітко прописати, що Голодомор 1933 року – це загальна трагедія народів України, Росії, Білорусі, Казахстану, і вказати, скільки людей померло від цього лиха в кожній з республік. При цьому, написавши правду, що найвищі втрати сільського населення, понад 41 відсоток, були в Саратовській області. Тоді вчитель не зможе промивати голови школярам у відповідності зі своїми суб'єктивними поглядами [43].

У часи перебування Д. Табачника на посаді міністра освіти та науки зі шкільної програми середньої школи почали вилучати ті теми, які, за словами чиновника, викликали контрверсійність. Із виданого у 2010 р. підручнику для п'ятого класу «Вступ до історії України», було усунуто низку тем («Українські січові стрільці. Мистецька творчість Українських січових стрільців», «Західноукраїнські землі в міжвоєнний період», «Великий терор. Репресії», «Український визвольний рух у роки війни (ОУН та УПА)», «Завершення війни, післявоєнний період, придушення визвольного руху», «Дисиденти», «Національно-демократичний рух 1980–1990 років»). Також із книги було усунуто визначення Голодомору як геноциду. Всі зміни за вказівкою із міністерства здійснило видавництво, не ставлячи до відома автора підручника, відомого педагога Віктора Мисана (нар. 1957) [8, 120–121].

Для того, аби усунути згадки про Голодомор зі шкільних уроків історії, проросійська влада скористалася раніше запланованим переходом із десятирічного та дванадцятирічний термін навчання у школі, практична реалізація якого розпочалася 2010 р. Видані 2010 р., вже за урядування Д. Табачника, шкільні підручники «Історія України» для 10-го класу містили виклад історичних подій лише до 1921 р.[25; 39; 49] Проблема полягала у тому, що підручники «Історія України» для 11-го класу, за якими мали продовжувати навчання учні українських шкіл наступного року, починали виклад подій минулого із 1939 р.[26; 34; 50] Таким чином, і Голодомор 1932–1933 рр. в Україні, і сталінські масові репресії 1930-х рр. проти представників української науки та культури, а також інші, важливі для розуміння суспільно-політичного розвитку Українського народу події, зникли зі шкільних уроків історії.

Такі дії міністерства освіти та науки викликали обурення серед опозиційно налаштованих до уряду Миколи Азарова та президента В. Януковича політичних сил. Окремі українські науковці з власної ініціативи опрацьовували видання, які мали бодай частково виправити ситуацію. Так, до прикладу, у 2011 р. С. Кульчицький та С. Лебедева видали додаток до свого підручника «Історія України» для 10 класу, який вмістив ті теми, які випали із навчального курсу у зв'язку із переходом на дванадцятирічний термін навчання у школі [24]. У Львові на замовлення Львівської обласної ради було створено книгу для вчителів історії, яка містила всі вилучені із навчальної програми теми, включно із тими, які стосувалися Голодомору [16; 17; 18].

Повністю усунути згадки про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні із «Програми для загальноосвітніх навчальних закладів «Історія України» 10–11 класи (Рівень стандарту)», який затверджувало міністерство освіти і науки, Д. Табачник не відважився. Проте, у порівнянні з Програмою затвердженою 2010 р., що її було підготовлено ще за президентства В. Ющенка, місце яке займав Голодомор 1932–1933 рр. у новій програмі, суттєво скоротили. Крім цього, повністю з нової програми зникли згадки про голод 1921–1923 рр. та голод 1946–1947 рр. У Програмі 2010 р. голод як суспільне явище був згаданий 4 рази у «Змісті навчального матеріалу» (двічі як Голодомор 1932–1933 рр. та по одному разу як голод 1921–1923 рр. та голод 1946–1947 рр.) та 3 рази у «Державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів». У зміненій в часи урядування Д. Табачника програмі залишилася лише одна згадка про Голодомор 1932–1933 рр. у «Змісті навчального матеріалу».

У 2012 р. із програми Зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) з української мови та літератури було вилучено присвячені Голодомору 1932–1933 рр. романи Уласа Самчука «Марія» та Василя Барки «Жовтий князь». Протягом 2012–2013 рр. із програми ЗНО з історії, поряд із іншими поняттями та персоналіями з історії України, зникли згадки про поняття «геноцид» та прийняття Верховною радою України 28 листопада 2006 р. Закону «Про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні» [31, 25].

Одразу після приходу до влади В. Януковича, у 2010 р. почали з'являтися псевдонаукові або маніпулятивні публікації, які претендуючи на академічність, просували наративи заперечення Голодомору у формі висловлювання сумнівів у його геноцидному характері. Подібні семантичні маніпуляції цілковито вкладаються у рамки такої форми заперечення геноциду, яку відомий дослідник геноцидного негационізму Ізраель Чарни (*Israel Charny*, нар. 1931), назвав дефініціоналізмом [53]. Казуїстичне заперечення проти того, щоб називати Голодомор актом геноциду, не було проявом свободи слова чи академічних свобод. Є вагомі підстави уважати, що наполягання на невідповідності обставин виникнення голоду 1932–1933 рр. в Україні юридичній дефініції геноциду мало на меті дискредитацію цілих категорій доказів вчинення цього злочину.

Свідченням формування у 2010 р. нового політичного клімату в Україні стала публікація недбало та нашвидкуруч написаної статті викладача кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Київського міжнародного університету М. Масльонко [29]. Визначаючи своє ставлення до Голодомору цей (ця?) невідомий (невідома?) у науковому середовищі автор (авторка?) писав (писала?):

Голод 1932–1933 років, безсумнівно, належить до найтрагічніших сторінок в історії як України, так і СРСР у цілому. Відсутність однозначної трактовки по-

дій, жорстка суспільна полеміка і наведення істориками різних (підчас суперечливих) даних вказують як на неминущу актуальність цієї теми, так і на відповідну поляризацію суспільно-політичних сил. Через очевидні причини майже всі її аспекти характеризуються особливою незвизначеністю. З упевненістю можна стверджувати одне: на початку 30-х рр. ХХ ст. в СРСР склалася певна ситуація, яка змусила владу вжити жорстких заходів щодо частини радянських громадян у сільській місцевості двох політико-адміністративних регіонів з переважанням етнічних українців (УСРР та Кубанський округ Північно-Кавказького краю). Наслідком цих подій стала смерть від голоду великої кількості людей – від 2,2 (дані Національного інституту демографічних досліджень INED, Франція) до 10 млн. осіб (сучасна версія офіційної української влади). Не ставлячи за мету розібратися у справжніх причинах і кількості жертв цієї трагедії і приймаючи скоєне як факт, мета даної статті – простежити історію політизації питання Голодомору, а також хід його перетворення на один із чільних чинників зовнішньої політики України за часів президентства В. А. Ющенка [29, 232–233].

Стаття М. Масльонко чітко свідчила про те, що у її автора чи авторки не було жодних уявлень про історію Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. На це насамперед вказували виявлені у статі історіографічні преференції. М. Масльонко продемонстрував (продемонструвала?) відсутність мінімального розуміння різниці між історичними джерелами і науковими дослідженнями. До «групи джерел», яку з його (її?) точки зору представляють «роботи і публікації вчених та інтелектуалів неосталінських поглядів» було зараховано «низку інтернет-публікацій та виступів у ЗМІ О. Дугіна, А. Васермана та ін.» [29, 235]. До групи «більш-менш об'єктивних і виважених за своїм змістом досліджень, у яких наводяться обґрунтовані дані щодо кількості жертв Голодомору, а також заперечується сам факт його етнопонаціонального характеру», М. Масльонко включив (включила?) С. Кульчицького, М. Таугера, а також «українських вчених та журналістів С. Лозунька, В. Корнілова, М. Бердник та багатьох інших» [29, 235–236].

Дещо вправніше аніж М. Масльонко, але з подібних методологічних позицій намагався спростувати геноцидну інтерпретацію Голодомору 1932–1933 рр. в Україні український історик Георгій Касьянов (нар. 1961). Першу свою публікацію на тему голоду 1932–1933 рр. дослідник опублікував навесні 1990 р. у офіційному органі ЦК Компартії України «Під прапором ленінізму». Стаття була витримана строго у свіжовизначених Комуністичною партією Радянського Союзу рамках концепції «відступу тодішнього керівництва країни і республіки від ленінських принципів кооперування селянства», на чому сам Г. Касьянов й наголосив, покликавшись на постанову ЦК Компартії України «Про голод 1932–1933 років на Україні та публікацію пов'язаних з ним архівних матеріалів» [21, 66–67].

У 2010 р. вийшла друком монографія Георгія Касьянова, в якій автор висловив претензії до оцінки Голодомору як акту геноциду [19]. Книгу високо оцінив В. Солдатенко, нарікаючи, водночас, що «вона розрахована на вузьке коло науковців», причому «останні повинні мати немалий рівень інтелектуальної підготовки» [42, 7]. Розширене видання «Danse macabre» Г. Касьянов видав у 2018 р. під новою назвою [20].

Намагаючись заперечити геноцидний характер Голодомору 1932–1933 рр., Г. Касьянов зайняв двозначну позицію: заявляючи, що він не є знавцем теми голоду 1932–1933 рр., дослідник, водночас із тим, брався його класифікувати. Повторюючи ідеологічну схему радянських часів, учений твердив, що концепція

Голодомору стала продуктом часів холодної війни, зародившись у середовищі української діаспори у США та Канаді.

Г. Касьянов наголошував на потребі поділити відповідальність за голод 1932–1933 рр. між загальносоюзним керівництвом у Москві та локальним органами влади у Харкові, яким, нібито, не вдалося порозумітися у ключових питаннях. Згадуючи про надзвичайні заходи, які більшовицький режим застосовував в Україні в 1932–1933 рр., історик усе ж наполягав на тому, що немає доказів того, що Голодомор був цілеспрямованим, навмисним злочином радянської влади [19, 251]. На його думку, голод став наслідком збігу несприятливих погодних умов, неврожаю, некомпетентності колгоспного керівництва та ін. Його, за словами, Г. Касьянова, можна оцінити як соціоцид, «буденне явище для більшовицької політики у 1920-х–1930-х рр.».

По суті Г. Касьянов пропонував оцінювати Голодомор мірками пізньорадянського нарративу «нешасного випадку на виробництві» – трагедії, яка сталася випадково, якої більшовицьке керівництво СРСР не хотіло й не мало наміру допустити, але не змогло відвернути через об'єктивні причини, зокрема процеси, які самостійно розвивалися в Україні тривалий час незалежно від більшовицького режиму. Усі негативні події 1932–1933 рр. в Україні трапилися у той момент, коли Москва проводила масштабну структурну перебудову аграрного сектора, метою якої було забезпечити індустріалізацію країни. Єдиним чинником, який опосередковано покладає відповідальність за Голодомор на вище керівництво СРСР, є те, що перебудова аграрного сектора відбувалася форсованими, пришвидшеними темпами.

Висловлені Г. Касьяновим оцінки Голодомору використали у своїй спільній монографії українські історики Дмитро Веденєєв та Дмитро Будков. Їх книга вийшла друком 2013 р. [6] На момент виходу публікації у світ Д. Веденєєв був заступником із наукових питань директора Українського інституту національної пам'яті, а Д. Будков – очолював Український центр міжнародної освіти. У минулому історики спільно підготували дві роботи на тему минулого української дипломатії.

Книга Д. Веденєєва та Д. Будка була видана накладом 500 примірників незадовго до початку Революції Гідності. Передмову до неї написав академік НАН України Борис Олійник (1935–2017). Невелику частину своєї книги автори видали у вигляді наукової статті [5]. Після 2014 р. автори вже утримувалися від пропагування своїх поглядів. Зважаючи на це, у науковому плані публікація не викликала помітного резонансу. Схвальну рецензію на неї опублікував Віктор Воронін (нар. 1968) [7]. Критичні зауваження на адресу книги Д. Веденєєва та Д. Будкова, натомість, висловили Олександр Гриценко [10, 924–941], Артем Харченко [51, 202–204], Володимир В'ятрович [8, 196].

Д. Веденєєв та Д. Будков взялися довести, що концепція Голодомору однозначно була продуктом холодної війни. Автори прямо стверджували, що геноцидна кваліфікація Голодомору була буцімто створена на Заході як інструмент ідеологічного протистояння із СРСР. Д. Веденєєв та Д. Будков пробували довести, що немає доказів того, що більшовицький режим намагався винищити голодом українців.

Неодноразово покликаючись на книгу Г. Касьянова, автори «Заручниці глобального протистояння» вже самостійно робили значно далекоюсяжні висновки:

Конструювалася пам'ять про Голод 1932–1933 рр. із заздалегідь визначеними характеристиками та ментальними кодами, покликаними відповідним

чином вплинути на історичну пам'ять та політичну свідомість українців. Можна припустити, що шляхом формування іміджу «держави-вбивці» передбачалося дискредитувати радянську федерацію як таку та її соціально-економічний лад, громадянсько-політичну лояльність українців замінити кліше жорсткого етнонаціоналізму, толерантні в цілому стосунки між народами СРСР піддати ерозії через насадження настроїв історичної образи та помсти кривдникам («Москві», «російським імперіалістам», «комуну-єврейству» тощо). При цьому мав сформуватися новий історичний міф про Голодомор як одна з наріжних конструкцій етнонаціоналізму із заданими оцінками антикомунізму та русофобії [6, 79].

Цілком некритично Д. Веденєєв та Д. Будко повторювали основні тези книги Д. Тоттла [55], при цьому зовсім слабо орієнтуються у історії Голодомору. Це помітно, зокрема, з того, що Миколі Лемику вони приписують намір вчинити атентат на Юрія Лапчинського (насправді на Миколу Голуба), Волтера Дюранті перераховують серед журналістів, які інформують країни Заходу про голод в Україні, принагідно називаючи Гарета Джонса – Г. Джовнсом та ін. [6, 82, 83]

Автори покликалися на низку російських пропагандистів (Максима Калашникова (Володимира Кучеренка), Олександра Проханова, Арсена Мартиросяна), некритично ретранслюючи їх ідеологічні схеми [6, 13, 43, 99, 215]. Книга була сповнена псевдонаукової термінології, на зразок: «модель пам'яті про Голодомор ... вмонтовувала в історичну оповідь ідеологеми та рецепторні закладки у колективну свідомість та підсвідомість» [6, 79], а також багатозначних натяків: «Пол Вулфовиць (тогочасний директор відділу політичного планування Державного департаменту США, колишній професор найбільш престижного у галузі гуманітарних наук Єльського університету, відомого величезним зібранням окультної та езотеричної літератури, включаючи Вавилонську колекцію давніх клинописів)» [6, 91]. Фільм «Жнива скорботи» автори книги називали «кінофальшивкою», проте книгу Д. Тоттла – «першою спробою аргументованого викриття концепції Голодомору-геноциду», не заперечуючи, утім, тісних контактів її формального автора із КДБ [6, 104].

Усупереч висловлених В. Солдатенком восени 2012 р. оптимістичних очікувань того, що погляди науковців, які заперечують геноцидний характер Голодомору з часом стануть загальноприйнятними, цього не сталося. Послідовників інтерпретаційних заперечень Голодомору, які пропонували у своїх роботах М. Масльонко, Г. Касьянов, Д. Веденєєв та Д. Будков в Україні не знайшлося.

Характерним методом заперечення Голодомору в Україні стала «карнавалізація» днів жалоби за тими, хто загинув від голоду під час голоду 1932–1933 рр. в Україні. Особи та організації, які влаштовували у Дні пам'яті жертв Голодомору різноманітні святкові дійства, мали на меті продемонструвати, що не всі українці вшановують пам'ять про Голодомор, а отже й не підтримують його наратив.

Однією із форм «карнавалізації» Днів пам'яті Голодомору стала специфічна редакційна політика українських телеканалів. Розважальні та гумористичні телепередачі, які транслювалися у Дні пам'яті жертв Голодомору, незалежно від суб'єктивних намірів керівників телевізійних каналів, набували об'єктивної форми заперечення Голодомору. До 2005 р. переважаюча більшість українських телеканалів демонструвала у цей день розважальні телепрограми, не зважаючи на те, що такі програми сприймалися недоречно у день загальнодержавної жалоби. На особливий цинізм ситуації восени 2003 р. звернув увагу український політолог Володимир Кулик (нар. 1963):

Телевізійники ... запропонували глядачам звичайне меню вихідного дня, в якому, згідно з усталеними в нашому суспільстві (передусім завдяки зусиллям самого телебачення, що накидало цей варіант як безальтернативний) уявленнями, переважали розважальні продукти. Мало того, велику частину займали розваги, які мали смішити – кінокомедії, виступи гумористів тощо. О восьмій вечора, коли глядачі мали б запалювати поминальні свічки, «Новий» звеселяв їх старим добрим «Уколом парасолькою». Та навіть на цьому тлі, вибір каналу СТБ вирізнявся цинізмом: перемкнувши на нього кнопку в час, коли там, згідно з програмою мали йти новини, я побачив великий на цілий екран напис «Голод» – та це був заголовок аж ніяк не документального фільму про трагедію, а чергового шоу з серії тих, які телевізійники чомусь називають «реаліті» – мабуть аби запевнити глядача, що ніякої іншої реальності окрім пристрастей павуків у закритій банці не існує. Цього разу група молодих людей, замкнених к чужій країні в будинку з порожнім холодильником, мали вирішувати, як здобути їжу. Ось така трагедія [23, 22].

Майже всі телевізійні канали у період другого президентства Л. Кучми, як справедливо відзначив український політолог М. Рябчук, перебували під пильним контролем Адміністрації президента України та піддавалися цензурі [54, 5]. При цьому впадало у вічі, що програми передач на 9 травня та 22 червня більшість каналів підлаштовувала у такий спосіб, аби продемонструвати свою солідарність із тими особами, для яких ці дати мають особливий статус. Своєю чергою, відсутність змін у телепрограмах у День пам'яті жертв Голодомору могла свідчити про байдуже ставлення адміністрації другого президента України до теми Голодомору. Однак, у діях адміністрації президента, головою якої у той час був політик виразно проросійської орієнтації Віктор Медведчук (нар. 1954), міг бути й злий умисел.

Ситуація почала змінюватися після приходу до влади 2005 р. президента Віктора Ющенка. Однак й у період його президентства, загальнонаціональні та регіональні телеканали у День пам'яті жертв Голодомору продовжували показувати кінокомедії та розважальні шоу. Спроба Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення анулювати у грудні 2007 р. ліцензію на створення інформаційно-розважального мовлення у Товариства з обмеженою відповідальністю «Чорноморська телерадіокомпанія», яка порушила Указ Президента України «Про заходу у зв'язку із 75-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні» демонструючи 24 листопада 2007 р. розважальні передачі, не увінчалася успіхом. Спочатку керівництво Чорноморської телерадіокомпанії відмовилося допустити у свій офіс представників Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, які мали провести перевірку її роботи, а згодом виграли суд щодо спроби позбавити їх ліцензії [36].

Вигадливі спроби «карнавалізувати» День пам'яті жертв Голодомору відбувалися й пізніше. Особливий резонанс восени 2010 р. викликала заява депутатки Луганської міської ради від КПУ Наталії Максимець (1972–2017), яка, водночас із тим була редактором газети «Советская Луганщина» – органу обласної організації КПУ. Н. Максимець народилася у Краснодарському краї Росії, звідки 1974 р. її батьки переїхали на Луганщину. Закінчивши філологічний факультет Луганського педагогічного інституту, Н. Максимець від 1996 р. працювала журналісткою газет «Молодіжні новини» і «Ракурс». Від 2001 р. працювала у газеті «XXI век».

Очолівши обласну газету луганських комуністів, Н. Максимець вступила до КПУ, у 2006 і 2010 рр. обиралася депутатом Луганської міської ради [52, 49].

Напередодні Дня пам'яті жертв Голодомору 26 листопада 2010 р. Н. Максимець написала у своєму блозі:

А взагалі, завтра, поки деякі хворі на голову голодоморці будуть свічки у вікнах палити та голодувати на знак пошани до померлих, ми збираємося нашою старою, дружною компанією і влаштуємо бенкетування – шашлик зі свинини замочений хлопчачою половиною, вони ж займаються напоями, дівчача половина чарує щодо всіляких олів'є і тістечок із морозивками; будемо смачно їсти, жартувати й навіть танцювати.

ЗИ. Я спочатку не хотіла – мені ж пити неможна; думала: не хочу дивитися на п'яні писочки друзів, відчувати себе білою вороною у захмелілій компанії. Але друзі, по-перше, пообіцяли мені соки-води-чай у необмеженій кількості, а по-друге, сказали: Ната, важко перші два-три келішки, а потім ти будеш веселитися, спостерігаючи за нашими дивацтвами. Загалом, переконали [11].

Допис викликав великий медійний резонанс і 30 листопада 2010 р. Н. Максимець знову торкнулася у своєму блозі теми вшанування пам'яті жертв Голодомору, зумисно ображаючи та провокуючи людей.

Так, як для бразильців головною подією року є карнавал, так для українських націоналістів основним святом року є День пам'яті жертв голодомору. Наче на Геловін, на це свято вилазить із небуття різна нечисть: Ющенко з'явився на телеекранах, Наливайченко зробив заяву, Тимошенко поставила свічку... На Україні в День пам'яті різноманітними школами свідомітів в костюмах політичних партій влаштується парад публічної брехні, фальшивих сліз і безпідставних звинувачень ... По дурному було б заперечувати сам факт голоду, який панував на початку 30-х на всій території СРСР, та й далеко за його межами, наприклад, в США ... Я не розумію одного. Чому всі з голодомором чіпляються до Януковича? Невже якщо він особисто назве його геноцидом, то щось від цього зміниться в Україні? Він в принципі може назвати – йому пофіг... До кого потім чіплятися будете? І що це дасть? Хто заважає вам сьогодні тихо, скромно, як це прийнято у християнському світі, пом'янути тих, хто не зміг пережити ті страшні роки?

Я, до слова, процентів на 98 впевнена, що сьогоднішні активні голодоморці в ті страшні роки опинилися би або серед куркулів, або серед контрреволюціонерів. Ще до 2 процентів я відношу дійсних патріотів України, які в день пам'яті тихо пом'янули загиблих, а не моталися площами, вулицями та інтернетами, лупцюючи себе п'ятою в груди й змагаючись глибинами печалі [12].

Аби убезпечитися від судових позовів з боку згаданих у пості у якості «нечисті» В. Ющенко, В. Наливайченка та Ю. Тимошенко, цю частину свого посту Н. Максимець подала як нібито цитату із поста користувача Інтернету «Павла Орца». Проте, вже інтерв'ю, яке 26 листопада 2010 р. Н. Максимець дала інформаційному агентству «Паралель-медіа» було утримано у підкреслено стриманому тоні [32].

Спробою присвоєння дискурсу геноциду, а водночас доведення до абсурду оцінки Голодомору, стало проведення 24 листопада 2012 р. громадською організацією «Русское движение 'За единую Русь'» у Севастополі на площі Нахімова акції під гаслом «Голодомор 1932–1933 годов, геноцид и трагедия русского народа!». Ленінська районна державна адміністрація м. Севастополь звернулася до суду із проханням заборонити цю акцію, оскільки вона могла викликати кон-

флікт із учасниками траурних заходів, які в тому ж місці та у той же час мали намір провести особи, що збиралися вшанувати День жертв Голодомору. Однак Окружний адміністративний суд м. Севастополя вирішив відмовити у позові й дозволити проросійську акцію [37].

У 2016 р. у день пам'яті, який припав на 26 листопада, фірма «Агростарт» організувала «Свято урожаю» в селі Леськи Черкаської області. Святкування відбувалися у сільському Будинку культури, його початок призначено на 16:00, саме той момент, коли в Україні відбувалося запалювання траурних свічок у пам'ять про жертв Голодомору. Святкування включало концерт, застілля та танці. У святкуваннях взяли участь голова Черкаської районної ради Олексій Собко, голова сільської ради села Леськи Микола Бас, парафіяльний священник церкви УПЦ МП отець Василь, керівництво агрофірми «Агростарт» [4].

27 листопада 2021 р. у День пам'яті жертв Голодомору у Львові відбулося бучне відзначення дня народження 29-річного блогера із Чернівців Олександра Заліска. Один із ведучих цього дійства Володимир Остапчук оприлюднив в Інстаграмі фото із події, підписавши його – «Голодна туса». Вельми неприємного посмаку події надавав той факт, що вечірка була дуже бучною, у її програмі були номери, які мали еротичний характер. Суддя Галицького суду м. Львова Олег Юрків, розглянувши справу «Голодної туси» оштрафував у січні О. Заліска на 17 тисяч гривень за порушення карантину, яке відбулося під час вечірки у день Пам'яті жертв Голодомору.

Особливим випадком заперечення Голодомору стала культурна та освітня політика, яку на тимчасово окупованих територіях України запровадили російські окупанти. Так звана «народна рада днр» 16 серпня 2015 р. прийняла рішення демонтувати пам'ятники жертвам Голодомору та політичних репресій на території Донеччини. Демонтаж вирішено було розпочати із міста Сніжне, де було знищено пам'ятний знак жертвам Голодомору. Руйнування пам'ятників на окупованих територіях продовжилось після початку повномасштабної агресії Росії проти України у лютому 2022 р.: 19 жовтня 2022 р. у окупованому Маріуполі був демонтований пам'ятник жертвам Голодомору та політичних репресій. Згадки про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні зникли із навчальних програм усіх закладів освіти, які опинилися на тимчасово окупованих територіях.

Головні наративи заперечення геноцидного характеру Голодомору в незалежній Україні пройшли помітну трансформацію. Для проросійських сил в Україні заперечення Голодомору завжди залишалось важливим інструментом делегітимізації української незалежності, а також дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Українській державі. Характерною ознакою використання заперечення Голодомору з політтехнологічною метою, було його пов'язування із новітньою політичною історією України після 1991 р. Наголошуючи на тому, що Голодомор 1932–1933 рр. став однією із головних тем гуманітарної політики України у часи президентства В. Ющенко, проросійські політики, пропагандисти та політтехнологи, просували тезу про те, що цей процес відбувся коштом інтересів внутрішньої і зовнішньої політики Української держави. Згідно із їх твердженнями, намагаючись акцентувати тему Голодомору та вшанування його жертв, Україна зіпсувала свої стосунки із головним стратегічним партнером – Росією.

Ще одна мета заперечень Голодомору полягала у дестабілізації політичної ситуації всередині України. Атакуючи українські символи, збиткуючись із українських мови, культури та історії, російська агентура мала намір викликати не-

керовану відплату з боку обурених бездіяльністю влади українських патріотів. З іншого боку, невинуваті очікування, що влада наведе порядок із тими, хто публічно й відкрито зневажає українців, згодом використовували для того, аби викликати розчарування від безсилля державного апарату Української держави, звинуватити її у дисфункційності.

Найбільш поширеним способом заперечення Голодомору в Україні натепер є інтерпретаційне заперечення, яке полягає у спробах представити Голодомор як подію, що не відповідає міжнародно визнаним критеріям акту геноциду. Іншою поширеною формою інтерпретаційного заперечення Голодомору стало висловлювання сумнівів у намірах більшовиків винищити саме українців. Ті, хто в Україні заперечує Голодомор в інтерпретаційний спосіб, найчастіше визнає його штучний характер, але відмовляється визнавати його спланований характер та зв'язок із національною політикою більшовиків. Голодомор найчастіше пояснюють суто економічними причинами, розглядаючи його як побічний наслідок модернізації аграрного сектора.

Використана література:

1. Барсукова О. Ставлення змінюється: скільки українців вважають Голодомор геноцидом // Українська правда [Опубліковано 25 листопада 2022 р.] Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/11/25/251503/>
2. Бердник М. Голод 33-го: пляски на костях // 2000. Еженедельник. №. 51 (299). 23–29 декабря 2005. С. В1, А4–А5.
3. Бердник М. Жертвы памяти Голодомора // 2000. Еженедельник. № 49. 8–14 декабря 2006. С. F3.
4. Березовський Г. Танцы на костях или как наследники НКВД отмечали день Памяти жертв Голодомора праздником Урожая под благословением Московского патриархата // Остров. [Опубліковано 26 листопада 2016 р.] Режим доступу: <https://www.ostro.org/blogs/berezovskiy/161766/>
5. Веденєєв Д., Будков Д., Голод 1932–1933 рр. в Україні та офіційна історико-гуманітарна наука в Українській РСР (1980-ті – 1991 рр.) // Архіви України. № 6. 2013. С. 23–37.
6. Веденєєв Д., Будков Д., Заручниця глобального протистояння. Трагедія Великого Голоду 1932–1933 рр. в Україні у контексті холодної війни (1945–1991 рр.). Київ: Дорадо-Друк, 2013. 232 с.
7. Воронін В. Комплексне дослідження питання ідеологічного протистояння довкола проблематики Голодомору // Архіви України. № 5. 2013. С. 230–234.
8. В'ятрович В. Нотатки з кухні «переписування історії». 2-е вид. Київ: Наш Формат, 2022. 528 с.
9. Головка В. Ідентичності проти історіографії: Проблеми сприйняття Голодомору 1932–1933 років сучасним українським суспільством // Голодомор 1932–1933 років в Україні: причини, демографічні наслідки, правова оцінка. Матеріали міжнародної наукової конференції. Київ, 25–26 вересня 2008 року. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 255–265.
10. Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994–2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. Київ: «К.І.С.», 2017. 1136 с.
11. Депутат Луганського горсовета о Голодоморе: «Пока некоторые больные на голову будут свечи в окнах жечь, мы сходим на шашлыки» // КП в Украине [Опубліковано 29 листопада 2010 р.]. Режим доступу: <https://kp.ua/politics/255581-deputat-luhanskoho->

horsoveta-o-holodomore-poka-nekorye-bolnye-na-holovu-budut-svechky-v-oknakh-zhechmy-skhodym-na-shashlyky

12. Депутат Наталия Максимец, отмечавшая Голодомор шашлыками: «День памяти 1932–33 годов у нас отмечают как хелоуин – собирается вся нечисть» // КП в Украине [Опубліковано 29 листопада 2010 р.]. Режим доступу: <https://kr.ua/amp/255769-deputat-natalyia-maksymets-otmechavshaia-holodomor-shashlykamy-den-pamiaty-1932-33-hodov-unas-otmechaut-kak-khelouyn-sobyraetsia-vsia-nechyst>

13. Динаміка ставлення до Голодомору 1932–1933 рр. (Листопад 2022) // Соціологічна група «Рейтинг». [Опубліковано 25 листопада 2022 р.] Режим доступу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinam_ka_stavlennya_do_golodomoru_1932-33_rr_listopad_2022.html

14. Звернення ЦК КПУ до політичних партій, профспілок, ветеранських, жіночих, молодіжних та інших громадських організацій «Вступайте до лав народної опозиції!» // Комуніст 48 (листопад 1998).

15. История Всесоюзной Коммунистической Партии (большевиков). Краткий курс, под. ред. Комиссии ЦК ВКП(б). (Москва: Издательство ЦК ВКП(б) «Правда», 1938). 352 с.

16. Історія України. 1914–2014. Матеріали до підручника для учнів загальноосвітніх шкіл. Видання третє, допов. і випр., за ред. А. Козицького. Львів: «Астролябія», 2014. 208 с.

17. Історія України. Матеріали для учнів 10–11 класів, за ред. А. Козицького. (Львів: ЛА «Піраміда», 2012). 256 с.

18. Історія України. Матеріали для учнів 10–11 класів. Видання друге, допов. і випр., за ред. А. Козицького. Львів: «Астролябія», 2013. 208 с.

19. Касьянов Г. Danse macabre: Голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х). Київ: Інститут історії України НАН України; Наш час, 2010. 271 с.

20. Касьянов Г. Розрита могила: Голод 1932–1933 років у політиці, пам'яті та історії (1980-ті – 2000-ні). Харків: Фоліо, 2018. 298 с.

21. Касьянов Г. Україна, 1933-й // Під прапором ленінізму. № 5 (березень 1990). С. 65–70.

22. Корнилов В. Голод был. Но можна ли назвать его геноцидом? // 2000. Еженедельник. № 45 (341). 2006. С. А2.

23. Кулик В. Телевізійний цинізм і українська громадськість // Критика. № 12 (грудень 2003). С. 20–22.

24. Кульчицький С., Лебедева Ю. Додаток до підручника Історія України 10 клас. Стандарт. Київ: Генеза, 2011. 88 с.

25. Кульчицький С., Лебедева Ю. Історія України. Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Генеза, 2010. 154 с.

26. Кульчицький С., Лебедева Ю. Історія України: підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів: рівень стандарту, академічний рівень. (Київ: Генеза, 2011). 304 с.

27. Лозуцько С. Документи опровергают «спланированный геноцид украинцев» // 2000. Еженедельник. № 42. 17–23 октября 2008. С. С1, С3–4.

28. Лозуцько С. Считать ли голод 1932–1933 гг. геноцидом украинцев // 2000. Еженедельник. № 47. (24–30 ноября 2006). С. F4–F5.

29. Масльонко М. О. Голодомор як чинник зовнішньої політики України: історія чи істерія? // Проблеми міжнародних відносин. Збірник наукових праць. Вип. 1 Київ: КиМу, 2010. С. 232–247.

30. Мацишина І. Офіційний політичний дискурс: інституціональний підхід // Сучасне суспільство. № 2 (16). 2018. С. 155–167.

31. Мудрий М. До дискусії про ЗНО з історії України 2013 року // Педагогічна думка. № 1. 2013. С. 24–26.
32. Наталья Максимец отрицательно относится к признанию Голодомора геноцидом украинского народа» // Параллель-медиа [Опубліковано 26 листопада 2010 р.]. Режим доступу: <http://www.paralel-media.com.ua/p29258.html>
33. Пихорович В. О причинах и последствиях голода 1932–1933 гг. на Украине (особое мнение) // Марксизм и современность. № 1–2 (24–25). 2003. С. 172–176.
34. Пометун О., Гупан Н. Історія України. Підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту, академічний рівень. (Харків: «Сиція», 2012). 336 с.
35. Попов О. Почему в резолюции ЮНЕСКО по голодомору нет слова геноцид // 2000. Еженедельник. № 45. 9–15 ноября 2007. С. 3.
36. Постанова Господарського суду Автономної республіки Крим від 1 серпня 2008 р. Справа №2-4/18039-2007А // Єдиний державний реєстр судових рішень [Оприлюднено 21 серпня 2008 р.]. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/2331750>
37. Постанова Окружного адміністративного суду міста Севастополя від 23 листопада 2012 р. Справа № 2866/1дп/15-19 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Оприлюднено 7 грудня 2012 р.]. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/27838927>
38. Постанова Чаплинського районного суду Херсонської області від 24 грудня 2010 р. Справа № 2-а-452-2010 року // Єдиний державний реєстр судових рішень. [Оприлюднено 23 березня 2016 р.]. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56543384>
39. Реєнт О., Малій О. Історія України. Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України. (Київ: Генеза, 2010). 240 с.
40. Симоненко П. До відповіді режим, який розв'язав геноцид власного народу // Комуніст (19 лютого 2003).
41. Солдатенко В. Голодний тридцять третій. Суб'єктивні думки про суб'єктивні процеси // Дзеркало тижня. № 24 (449) (28 червня – 4 липня 2003. С. 20–21.
42. Солдатенко В. Трагедія тридцять третього: нотатки на історіографічному зрізі // Національна та історична пам'ять: збірник наукових праць. Вип. 3. 2012. С. 3–92.
43. Табачник забере з підручників бредятину про Голодомор // Український тиждень. [Опубліковано 28 травня 2010 р.]. Режим доступу: <https://tyzhden.ua/tabachnyk-zabere-z-pidruchnykv-briediatinu-pro-holodomor/>
44. Таке не повинно повторитися! Заява Президії ЦК Компартії України в зв'язку з 70-ю річницею голоду 1932–1933 років в Україні» // Комуніст (7 лютого 2003).
45. Таугер М. Голод, голодомор, геноцид?: голод, сельське хозяйство и советская сельскохозяйственная политика. Киев: Еженедельник «2000», Издательство «Довіра», 2008. 427 с.
46. Таугер М. О голоде, геноциде и свободе мысли в Украине 2000. // Еженедельник. № 1–2. (11–17 января 2008). С. Е1–Е2.
47. Ткаченко Г. Информационно-психологическая интервенция. (Киев: Юнивест Принт, 2008). 151 с.
48. Ткаченко Г. Миф о голодоморе – изобретение манипуляторов сознанием. Киев: МУСУВ, 2006. 24 с.
49. Турченко Ф. Історія України. 10 клас. Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України. Київ: Генеза, 2010. 303 с.
50. Турченко Ф. Історія України: 11 клас: підручник для загальноосвітніх навчальних закладів: професійний рівень. (Київ: Генеза, 2011). 400 с.

51. Харченко А. Сучасна українська історіографія Голодомору: студії та дослідники // Історіографічні дослідження в Україні: збірник наукових праць. Вип. 27. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2017. С. 187–219.

52. «Якщо о третій ночі дзвонять, що є проблема, я виїжджаю» // Країна. № 27 (130). 12 липня 2012. С. 49.

53. Charny I. Classification of denials of the Holocaust and other genocides // Journal of Genocide Research. Vol. 5. Iss. 1. 2007. P. 11–34.

54. Riabchuk M. Holodomor: The Politics of Memory and Political Infighting in Contemporary Ukraine // The Harriman Review, The Holodomor of 1932–33. Papers from the 75th-Anniversary Conference, on the Ukrainian Famine-Genocide. University of Toronto, November 1, 2007 16, 2 (November 2008). P. 3–9.

55. Tottle Douglas, Fraud, Famine and Fascism: The Ukrainian Genocide Myth from Hitler to Harvard. (Toronto: Progress Books, 1987). 167 p.

56. Zhurzhenko T. “Capital of Despair”. Holodomor Memory and Political Conflicts in Kharkiv after the Orange Revolution // East European Politics and Societies. Vol. 25. No. 3 (August 2011). P. 597–639.

Анатолій Колодій,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
дослідження проблем взаємодії держави
і громадянського суспільства
Київського регіонального центру
Національної академії правових наук України

ТОТАЛІТАРНИЙ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ: ТЕОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ

Є загальновідомим, що тоталітарний режим є різновидом державно-правового режиму. Державно-правовий режим вказує на сукупність прийомів, методів і засобів здійснення державної влади. Виділяють демократичний державно-правовий режим, що має кілька основних різновидів: ліберально-; консервативно-; радикально-демократичний [1, с. 141–142].

Антидемократичні державно-правові режими є: деспотичними; авторитарними; тоталітарними. Останній характеризується такими ознаками: 1) народ повністю відстороняється від державної влади, яка формується без фактичної участі народу і не контролюється ним; 2) держава прагне до глобального панування над усіма сферами суспільного життя, державного контролю в економіці, політиці, культурі, засобах масової інформації, особистому житті тощо; 3) особистість знецінена, вона виступає як засіб для досягнення державних цілей; 4) пануванням принципу «дозволено тільки те, що прямо передбачено законом»; 5) ідеологічною одноманітністю, застосуванням засобів соціальної демагогії; 6) відкритим застосуванням державою збройного примусу відносно суспільства; 7) відсутністю реальних прав та свобод людини і громадянина; 8) ігноруванням інтересів національних меншин; 9) здійсненням диктатури однієї партії та заборонаю опозиції; 10) мілітаризацією громадянського життя [2, с. 117–118; 1, с. 141–142]. Один із найбільш відомих дослідників тоталітаризму Реймон Арон також виділяє саме зазначені ознаки [3, с. 110–111].

Тоталітарний державно-правовий режим ґрунтується на ідеології тоталітаризму. «Тоталітаризм (франц. totalitarisme, від пізньолат. totalis, лат. totus – повний, увесь, цілий) – антидемократичний політичний режим, в умовах якого держава, політична влада повністю підпорядковують собі суспільство і особистість, усі сторони їх життєдіяльності, придушують права та свободи людини і громадянина» [4, с. 111–112].

Сам термін «тоталітаризм» був запровадженим у 20-х рр. ХХ ст. теоретиком італійського фашизму Джованні Джентіле, який у 1923 р., будучи членом ліберальної партії, отримав посаду міністра освіти в уряді Б. Муссоліні. У 1925 р. Дж. Джентіле публікує «Маніфест фашистських інтелектуалів до інтелектуалів всіх націй», а в 1929 р. видає свою книгу «Основи фашизму», в якій фашизм інтерпретується як нова політична ідея або віра, завдання якої – створення нової «етичної держави» [5].

Об'єктивно виникнення тоталітаризму було зумовлене Світовою економічною кризою (Всесвітньою депресією) 1929–1939 рр., руйнуванням теорій «держави нічного сторожа» та «масового суспільства». Проте, практичне виникнення тоталітаризму стало можливим тільки в ХХ столітті завдяки економічному роз-

витуку, розповсюдженню телекомунікаційних технологій і появі ефективних методів маніпуляції суспільством (передусім, пропаганди).

Деякі дослідники тоталітаризму (Ф. фон Хайек, А. Ренд, Л. фон Мізес та ін.) розглядають його як крайню форму колективізму і звертають увагу на те, що всі три тоталітарні системи поєднує державна підтримка колективних інтересів (нації – нацизм, держави – фашизм чи трудящих – комунізм) на шкоду приватним інтересам і цілям окремого громадянина.

Суб'єктивними передумовами тоталітаризму є соціальне відчуження населення, його віра у радикальні проекти перевлаштування соціуму, бажання щоб ним керувала «сильна» особистість. Соціальною базою тоталітаризму є маргінальні та люмпенізовані групи і прошарки населення. Тоталітарна особистість – це людина з нерозвинутим внутрішнім світом і саморефлексією, з відсутньою чи недостатньою самокритичністю, з невмінням адекватно-критично оцінювати навколишній світ і себе в цьому світі; однобока, одномірна, духовно рахитна особистість, яка не розвинула гармонійно свої духовні та інтелектуальні начала, в якій виникає авторитарне відчуження.

Розрізняють два основні різновиди тоталітаризму: праворадикалістський (фашистська Італія, нацистська Німеччина, франкістська Іспанія) і лівоекстремістський (сталінський режим в СРСР, Корейська Народно-Демократична Республіка із культом особистості навколо династії Кім).

Тоталітаризм, тоталітарний державно-правовий режим утворюється там, де сформувалась тоталітарна структура. Остання – це організація, в основі якої лежить принцип багатоступеневої ієрархії, котрій притаманний всеохопний і поширений характер та діяльність якої відбувається за принципом «згори-донизу». Базова засада ідеології будь-якої тоталітарної структури – ствердження ідеї вищості, обраності членів структури відносно усіх інших. Головною засадою створення тоталітарної структури, яка відрізняє її від інших соціальних утворень, є відсутність раціонально обґрунтованої мети її створення та існування. Тоталітарна структура, на відміну від інших соціальних утворень, прагне регламентувати і підпорядкувати не тільки зовнішні прояви людської поведінки, але і внутрішній світ людини. Тоталітарна структура може існувати у формі таких організацій: релігійна секта, злочинне угруповання, правоохоронний орган, військовий підрозділ, політична партія та тоталітарна держава. Кожна з них має власну специфіку.

Тоталітаризм, тоталітарний державно-правовий режим зумовлює виникнення тоталітарного суспільства. У своїй роботі «Тоталітарна диктатура і автократія» (1957 р.) Карл Фрідріх і Збігнєв Бжезинський, на основі емпіричного порівняння сталінського СРСР, нацистської Німеччини і фашистської Італії, сформулювали визначальні ознаки тоталітарного суспільства [6].

Відправною точкою тоталітаризму є декларація якоїсь вищої мети, в ім'я якої режим закликає суспільство позбутись усіх політичних, правових та суспільних традицій. Вивчення тоталітаризму показало, що після придушення традиційних суспільних інститутів, людей легше згуртувати в єдине ціле і переконати пожертвувати будь-якими іншими цілями заради досягнення головної.

Ще однією рисою тоталітарного державно-правового режиму є обґрунтування організованого і масштабного насильства проти певної численної групи (наприклад, євреїв у нацистській Німеччині чи куркулів у сталінському СРСР). Ця група звинувачувалася у ворожих діях проти держави і у періодичних труднощах.

Узагальнюючи усе вищевикладене можна стверджувати, що є усі підстави виокремити наступні ознаки сучасного тоталітарного державно-правового режиму: 1. Ліквідація багатопартійності і демократичних інститутів влади. Встановлення однопартійної системи і культя вождя (Муссоліні, Сталін, Гітлер та ін.). 2. Зрощування партійного і державного апарату. Тобто партійні структури починають виконувати владні повноваження, підміняючи державні інститути. 3. Створення системи масових громадсько-політичних організацій, які охоплюють всі вікові верстви суспільства (жовтенята, піонери, комсомол, профспілки, комуністична партія – в СРСР). Це забезпечувало правлячому режиму повний контроль над усіма верствами суспільства, їх ідеологічну обробку. 4. Одержавлення економіки. Встановлення повного контролю над виробництвом і розподілом продукції, суспільних благ. 5. Мілітаризація економіки. 6. Агресивний характер зовнішньої політики. Ідеологізація зовнішньої політики. У СРСР – реалізація світової революції, в Німеччині – встановлення у світі «нового порядку» тощо. 7. Створення образу ворога (справжнього чи міфічного). Розгортання масової агітації та пропаганди з метою мобілізації населення для реалізації загарбницьких планів і ліквідації політичних конкурентів в середині країни. 8. Використання дармової примусової праці. Особливо ця система була розвинута в СРСР. 9. Масові репресії як засіб боротьби з опонентами і як система залякування. 10. Ідеологічна обробка населення. Повний контроль над системою освіти, вихованням, засобами масової інформації тощо. 11. Ігнорування прав людини. Людина – є «гвинтик» великого державного механізму. 12. Прагнення до уніфікації: культури, свідомості, моди тощо. 13. Опора на власні сили (автархія) тощо.

Тоталітаризм попри низку негативних моментів виконав важливу історичну місію. Як будь-яке історичне явище тоталітаризм потребує детального вивчення для застереження наступних поколінь. Ставши засобом для деяких країн у здійсненні «доганяючого» розвитку. За допомогою повного одержавлення економіки, мобілізуючи всі ресурси для досягнення певної грандіозної мети (побудувати комуністичне суспільство, досягти світового панування, досягти рівня провідних країн в економічному розвитку тощо), тоталітаризм створює ілюзію стрімкого розвитку. Попри створення за короткий строк могутньої промислової бази, він виявляється не здатен здійснити випереджаючого розвитку, забезпечити перспективу розвитку. А за досягнуті грандіозні результати (в СРСР перехід до індустріального суспільства був здійснений за декілька десятиліть) доводиться платити занадто високу ціну – мільйони людських життів, а у кінцевому результаті повна неефективність економічної моделі.

Крім того тоталітаризм став кривавим прикладом того, до чого призводить ігнорування прав та інтересів окремої людини. За роки свого існування тоталітарний режим довів, що це модернізуючий і мобілізуючий режим, який більшменш ефективно діє лише в екстремальних ситуаціях і не здатний закласти основи довгострокової позитивної перспективи. Крах всіх тоталітарних режимів супроводжувався відкатом країн у їх розвитку.

Список використаних джерел

1. Теорія держави і права. Академічний курс : Підруч. / [За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
2. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / [М. В.Цвік, О. В. Петришин., Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид.

наук, проф. акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф. акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.

3. Арон Реймон. Демократия и тоталитаризм / Арон Реймон. – Перевод с французского Г.И.Семенова. – Москва: Текст. 1993. – 303 с. (С. 110-111).

4. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 6: Т – Я. – 2004. – 768 с.

5. Джованні Джентіле. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%96_%D0%94%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%BB%D0%B5

6. Тоталітаризм – Вікіпедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%BE%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC>

Олександра Веселова,
(1939–2015)
кандидат історичних наук,
дослідниця сталінщини, історії України ХХ ст.
та Голоду 1946-1947 років,
заслужений працівник культури України

ПАМ'ЯТЬ ПРО ЖЕРТВИ ГОЛОДУ-ГЕНОЦИДУ 1932–1933 РОКІВ В УКРАЇНІ: СМЕРТНІСТЬ Й УШАНУВАННЯ ЗАГИБЛИХ

Голод в Україні було спровоковано, щоб учинити масове винищення кращих сил українського народу, тримати його в страхові й покорі.

Масовий голодомор за даними різних дослідників поглинув від 5,5 до 9 млн людей. Майже з суцільною смертністю траплялися села у південних регіонах України. В Полтавській та Чернігівській областях вимирало від 25 до 70% сільських жителів. Голодовою смертю повністю вимерло с. Битяги на Полтавщині. Майже повністю загинуло с. Гаврилівка Межівського району Дніпропетровщини. У цій області призначена Сталінім надзвичайна хлібозаготівельна комісія, якою керував В. Молотов, вилучила близько мільйона пудів зерна на експорт. Найбільше страждали від голодового виснаження – дистрофії та супутніх хвороб – тифу, туберкульозу, інших старі люди й діти. Підлітки і діти становили третину померлих. Так призвідці-творці Голодомору – Сталін, його найближче оточення, позбавивши населення продуктів харчування, замахнулися на майбутнє українського народу. Голодоморний терор залишив мільйони безіменних поховань, страшну спустошеність у серцях й душах людей...

Однак, так було не “по деяких”, а в усіх без винятку областях України, про що свідчать численні документи. Так, спецповідомлення заступника голови ДПУ УРСР Леплевського до ЦК КП(б)У, Косіора, Постишева і Чубаря “Про продовольчі утруднення в с. Шапарському Н-Покровського району Донецької області” від 14 березня 1933 р. свідчить: “За час з 1 січня по 20 лютого померло від голоду 74 осіб, в т.ч. 38 дітей. З числа померлих 5 одноосібників, решта – колгоспники, які виробили від 200 до 700 трудоднів...¹ Голова Харківського облвиконкому Шелехес, звертаючись 30 травня 1933 р. до Косіора, Постишева і Чубаря, сповіщав: “Необхідно звернути ще Вашу увагу на те, що значно збільшилося підбирання трупів по місту... На ґрунті голоду надзвичайно збільшилась смертність і по області. За даними районів (не повними) у зв'язку з тим, що у більшості випадків смерть зовсім не реєструється в органах ЗАГСу, є села, у яких за останні 3 місяці померло по 450–600 осіб, у багатьох селах виділені спеціальні підводи, що роз'їжджають по дворах і підбирають трупи”². Ситуація зі смертністю в цій області проглядається і через “особистий лист” начальника Харківського облвідділу ДПУ УРСР Кацнельсона до голови ДПУ УРСР Балицького від 5 червня 1933 р.: “Продовольче становище по районах Харківської області й до того доволі тяжке, останнім часом різко погіршилось... різко збільшилась кількість виявлених і підібраних на вулицях Харкова трупів померлих на ґрунті голоду селян. Якщо

¹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр. 6274. – Арк. 181

² Там само. – Спр. 6275. – Арк. 223,224, 225.

за лютий було підбрано таких трупів 431, за березень 689, за квітень 477, то травень дає за першу декаду 182 трупи, за другу – 300, за третю – 510, разом – 992 трупи, і перші 3 дні червня дають 196 трупів. Не краще становище спостерігається на селі. В районах Хорольському, Чутівському, Ново-Георгіївському, Полтавському, Кременчуцькому, Решетилівському, Красноградському, Кобеляцькому, Глобинському, Миропільському, Чугуївському і Ново-Санджарському захворювання і смертність почали набувати загрозливих розмірів. В ряді сіл... щоденно помирають кілька людей. Поряд з цим прогресують людоджерство і трупожерство. Для ілюстрації росту людоджерства і труподжерства по районах області характерні такі дані: на 1 березня – 9 випадків, на 1 квітня – 58, на 1 травня – 132, на 1 червня – 221. Село Чепишки з 500 дворів перетворилося на пустку. За час з березня місяця по 30 травня по селу померло понад 300 чоловік, з яких 95% колгоспників. В селі Вовчий Яр, де нараховується 800 дворів, щодня помирають від 8 до 12 колгоспників. За останні півтора місяця померло більше 2500 людей. Необхідно відзначити, що смертність набула настільки широких розмірів, що ряд сільрад припинили реєстрацію померлих. Великою є захворюваність дітей і смертність. В Краснознам'янській, Харківській та ін[ших] сільрадах виявлено випадки самовбивств на ґрунті надмірного виснаження.¹ У листі Голові народних комісарів В.Молотову, датованому 26 лютого 1933 р., Г.Ніколаєв, колишній червоний партизан з с. Гірсовки, писав, що "...навіть є факти, що собаки їдять [мертвих] людей... в день помирають по 20-30 осіб. Я очевидець, як собаки з'їли колгоспницю-біднячку Теслякову в с. Гірсовки. На сьогоднішній день вже померло 462 людини, відомості я взяв із сільради, а також і в інших 5 селах, і продовжують щоденно помирати..."² В доповідній записці секретарю Донецького обкому КП(б)У Акулову про факти голодування й політичний стан Ново-Айдарського району секретар РПК КП(б)У Торба та уповноважений обкому Верминський повідомляли: "Член партії Штормовського осередку, колишній червоний партизан Чуприна Макар Федорович, прийшов до секретаря осередку з таким запитанням: "Скажіть, тов[ариш] секретар, яка різниця між капіталістичною системою з її урядом й соціалістичною з її урядом; по-моєму, перше знищувало людство війною, а наше... знищує людей голодом. Коли вказаних комуністів викликали на Бюро осередку з приводу їх виступів, вони в категоричній формі відмовились від партійних квитків, заявляючи, що вони не комуністи"³...

Старі люди під час голодовбивства говорили, що людомор – то Божа кара за осквернення й руйнування храмів більшовиками. Селяни ходили в обнімку зі смертю. Але у них не було навіть сліз, лише сіре тяжке отупіння. «Якби мене спитали, що страшніше – голод чи війна, я без роздуму сказав би – голод», – промовляв ветеран війни і праці М.Г.Шестопаль з м. Тетієва Київської області. Л. К. Загребельна з с. Ганнівка Маловсківського району Кіровоградщини стверджувала: «В одному я впевнена: голод було спеціально організовано, щоб зламати волю людей, знищити почуття людської гідності. В людей, що пережили таке страхіття, на все життя лишився страх перед голодною смертю. Вони будуть

¹ Там само. – Спр. 6276. – Арк. 39,40,41,42,43,44,45.

² Там само. – Спр. 6275. – Арк. 28,29.

³ Партархів Донецької обл. – ФП. – 326. – Оп. 1. – Спр. 130. – Арк. 7-10.

покійно виконувати все, що вимагатимуть, тільки б не голод. На це й розраховувало «мудре» сталінське керівництво»¹....

Помирали й тижнями лежали попід тинами й на дорогах прошаки, які жебракували повсюдно. Україна перетворилася на суцільний морг просто неба. Українська нація переживала неймовірний стрес, катастрофу, що обрушилася на душі людей, небачений у світі геноцид. Селян розстрілювали з веж охоронці колгоспних полів за колоски, вартові біля буртів, у яких гнили тисячі тонн зерна. Часто батьки, не витримуючи мук голоду, кінчали життя самогубством, умертвляючи й своїх дітей. Гинули найчесніші, найпрацьовитіші хлібороби-господарі.

І.Т. Дідусенко з с. Пеньківка Літинського району Вінницької обл. розповідала: «Люди по нашій вулиці валялися, немов колоди. Ніхто нікого не піднімав, не мав сили. Ніхто нікого не рятував. Здається, порушилося в людях все святе та Боже, що було притаманне народові споконвік». І.О.Вронська з с. Миколаївки Новомосковського району Дніпропетровщини зазначала: «Коли був голод, то люди вимирали вулицями. Взаємини між односельцями були добрі, але допомагати не було чим: всі були голодні². Але голод породжував і згубні психічні симптоми. Сусіди нерідко писали один на одного анонімні доноси про приховування зерна, (адже за доносительство влада платила до 15% від знайденого), частим явищем були вбивства заради привласнення продуктів, за вирвані на городі моркву чи цибулю, вибрану картоплю... «В лісі були бандити теж з голодуючих, які грабували тих, хто проходив чи проїжджав. Трактори руйнували пусті хати, викорчувували садки, палили...». «Пригадую такий епізод: на вулиці помирала жінка і з усіх сил ледь чутним голосом повторювала: «Прощайте, дітки, прощайте». А навкруги – ні душі. Який то жах», - розказувала О.Г. Гак. «Отут в Києві лежали на вулицях трупи, як ганчір'я. Куди йшов – труп. Ніхто вже й не звертав уваги: завтра чекало те ж саме.» «...З кінця 1932 до травня 1933 року померло від голоду 8,8% киян (Порівняймо: за чотири роки німецько-російської війни 1941-45 рр. з фронтів не повернулося 7,4% киян). Під час Голодомору 1933 р. загинуло 18% киян-українців», – стверджує на основі дослідження архівних документів С.Вакулишин. Середній показник втрат по селах, що увійшли до Києва, – 23%³.

27 травня 1933 р. у Харкові кілька тисяч селян, які намагалися прилаштуватися по всьому місту у черги за хлібом, зігнали докупи, ввіпхнули у залізничні вагони і перевезли до станції Лісова, де скинули в яму і залишили напризволяще. А поза цими тисячами в селах по всій Україні гори трупів лежали просто неба, не було спроможності їх поховати...

На Одеському заводі ім. Леніна доповідачеві було подано записку такого змісту: «Чому при зборі 600 млн пудів хліба в 1928 р. хліба було достатньо при вільній торгівлі, а в 1932 р. при зборі 1300 млн пудів ми переживаємо великі недостачі хліба?» На заводі ім. А.Марті: «Тов. доповідач сказав, що для успіху п'ятирічки треба було підтягти животи, чому ж владарі одержують спецпайок й не відчують голоду як робітники, а селянин загнаний сталінським феодализмом так, як ніколи в історії. Ви будете [соціалізм] на наших кістках й тероризуєте населення, що ж ви думаєте робити, коли робітники вас поб'ють?»...⁴

¹ 33-й: ГОЛОД. Народна Книга-Меморіал. – К. – 1991.- С.340, 392.

² Народна трагедія. – С.67, 72, 73; 33-й: ГОЛОД. Народна Книга- Меморіал. – С.71.

³ Див.: Народна трагедія. – С.68; Голод 1933 року... – С.30; Самостійна Україна. – 1999. – Ч.43-44; Сьогодні. – 2003. – 2 червня.

⁴ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр. 6197. – Арк. 19,23,24.

І майже водночас: «Ми на Україні провели боротьбу за викриття націоналістичного ухилу в КП(б)У... Треба сказати, що цей розгром націоналізму зразу ж розчистив атмосферу... і те, що ми розгромили націоналізм, те, що як слід взялися за роботу на селі, і вирішило успіхи 1933 року» [Підкреслено. – Авт.], – констатував С.Косіор, виступаючи на XV ІІ з'їзді ВКП(б)¹...

Вся тодішня Україна являла собою величезний цвинтар, за рік помер кожний третій чи четвертий з тодішнього 36-мільйонного населення, або майже вдвічі більше, ніж забрала за чотири роки наступна війна. Є.П.Осавольчук з села Цимбалівка на Старосинявщині Хмельницької області свідчила: «Завжди зі сльозами на очах згадую, як помирав від голоду сільський парубок Андрій Чирва. Гарним був, працьовитим, але голод висушив хлопця. На воза його вкинули ще живого. І в ямі він ще жив. Груді дихали, а грудки землі розбивалися об них, закривали перед ще живим юнаком білий світ...»² «Степан Тригуба їздив по дворах і збирав мертвих. Приїхав, було, до жительки Марини Ратаєвської, в якій двійко дітей лежали мертвими, а третя дитина була ще живою. Тригуба звелів матері і цю дитину винести на віз, мовляв, зайвий раз за нею їхати не буде. А ось важко хвора Ксенія Лисак-Бабій, яку він хотів забрати до загальної ями, вижила і ... трудиться в міру своїх сил. Такі, як вона і сотні інших можуть розповісти про це, – загальнолюдське горе», – засвідчив В.Г.Загурський з м. Гнівань на Вінниччині³. «По селу [Кам'яні Потоки] їздили підводами, збирали померлих. Скидали їх, як снопи, один на одного, а хто ще живий – того клали зверху», – згадувала М.П.Прокопенко. Зі спогадів М.Я.Лисенка: «Селом [Кам'яні Потоки] їздила похоронна бригада. Померлих за ноги витягали з домівок, як снопи, скидали на підводи [Так було в усіх, майже без винятку селах – Авт.] і везли на цвинтар. Там трупи ледь присипали землею, і вони ставали поживою собак. Якось привезли сюди і неприємну жінку, щоб не заїжджати до неї наступного дня. Поклали її край ями. Три доби вона лежала, пообгризала руки до ліктів, а потім померла. І в цьому ж, 1933-му, постановою Раднаркому УСРР та ЦК КП(б)У Кам'яні Потоки були зняті з «чорної дошки», бо виконали план хлібоздачі (Підкреслено. – Авт.)⁴...

Учені-психологи довели, що голодні роки раннього дитинства згубно впливають на розвиток пам'яті, голод притуплює, загальмовує почуття дітей, калічить незміцнілу душу дитини. Домінуючим в дитячій психіці залишається почуття голоду. Невимовно страждали й дорослі. Страшно подумати, як їм, нещасним, було важко дивитися на своїх голодних і опухлих діточок. Часто вони жертвували собою заради спасіння дітей. «Мої дід і бабуся по матері голодували, а мене підтримували сушеними бурячками», – розповідала М.А.Запаско-Приймак з с. Синиця Богуславського району Київської обл.⁵

Навіть після страшного голоду люди, які вижили, залишалися людьми. Вони обробляли колгоспну землю, майже нічого за це не отримуючи, з почуття обов'язку. Але голод, що стискав людей залізними лещатами, багатьом з них був незрозумілим, вони були ніби загіпнотизовані, здеморалізовані. Голод випробовував душі людей, їх охоплював відчай. Переважна більшість голодуючого населення ставала байдужою, апатичною і покірною, їх думки спрямовані

¹ 33-й: ГОЛОД. Народна Книга – Меморіал. – С. 578.

² Голодомори в підрадянській Україні. – С. 488.

³ Там само. – С. 667.

⁴ Голодомор 1932–1933 років на Кременчуччині. – С.11,12.

⁵ Див.: 33-й: ГОЛОД. Народна Книга-Меморіал. – С.354, 355.

лише на їжу, але частина людей під впливом сильного голоду ставала агресивною, позбавляючись моральних критеріїв і заборон. Психологи підкреслюють, що для усіх функцій організму людини при голодуванні характерно гноблення. Більше за інші уражаються затримуючі центри – ці «плоди виховання, навчання і культури». Голод породжує й посилює жадібність, озлоблення, жорстокість, аморальність, будить дремаючі атавістичні інстинкти тварин, применшує у свідомості цінність життя, викликає зрушення психічної та інтелектуальної сфер, захворювання, руйнування мозку. З'являється й поширюється явище трупоїдства. Голодуючі дистрофіки з'їдають трупи членів сімей, померлих батьків, дітей, мерців з кладовищ¹. Так, наприклад, велику кількість непохованих трупів щоденно знаходили на кладовищах Умані з відрізаними руками чи ногами; в с. Андріївка Черняхівського району Київської обл. в одному з будинків помер батько. В хаті залишились двоє дітей 8 й 11 років. Труп лежав у будинку добу. Потім старший син розрізав ножом живіт батька й почав готувати їжу з його нутроців. В Дніпропетровській обл. мати з сусідкою з'їли померлого сина. В їх домі були виявлені останки тіла – кисті рук й ступні. Пізніше вони померли від отруєння трупним ядом². Таких прикладів в архівних документах, спогадах людей – сила-силенна, маса.

Голод позбавляв людей розуму, гасив почуття приязні, жалю навіть до власних дітей і батьків. На основі вивчення природи людожерства, фахівці констатують наявність у потенційних канібалів загальмованості уваги; відсутність емоційної реакції й анестезію почуттів; насильницькі стани, звуження моральних критеріїв, дисоціацію особистостей, під впливом голодування – особливий стан свідомості з тупістю й переважанням елементарних відчуттів (голоду, насичення)...

“...То був страшний навмисний злочин.

*Такого ще земля не знала
Закрили Україні очі,
І душу міцно зав'язали.
Сліпу пустили старцювати...
Луна ще досі в оболонях.
Здичавіла українська хата
На березі своїх агоній”³...*

Замучені й загиблі від штучно створеного тоталітарною державою голодомору жертви заслуговують на людську пошану, пам'ять, Божу молитву, увічнення.

Гідний вклад в увікопмнення полеглих від голодного мору вносить створена 27 червня 1992 р. Асоціація дослідників голоду-геноциду 1932–1933 років в Україні⁴. Як всеукраїнська громадська науково-дослідницька й культурно-просвітницька організація, вона виконує високу громадянську місію – досліджує тему найстрашнішої національної трагедії українського народу – голоду-геноциду 1932–1933 років та голодоморів 1921–1923 і 1946–1947 років в Україні.

¹ Див.: Голод 1921 – 1923 років в Україні. Збірник документів і матеріалів. – К. – 1993. – С.204-216.

² Факты. – 1999. – 16 октября.

³ Див.: Голод 1921-1923 років в Україні. – С.204-216; 33-й: ГОЛОД. Народна Книга-Меморіал. – С.355; Листопад А. Навмисний злочин. Цитується за: Золоті ворота. – 1993. – № 4. – С. 117.

⁴ Архів Асоціації дослідників голодоморів в Україні. Колекція документів.

Змістовною й драматичною є передісторія створення організації. Фундатори об'єднання – відомий український письменник Володимир Маняк і його дружина-журналістка Лідія Коваленко-Маняк мету створення та діяльності організації вбачали у вивченні та збереженні в історичній пам'яті народу найбільшої національної катастрофи в історії України, поширення серед широкого загалу знань про голод-геноцид та його наслідки. 1987 р. вони почали збирати свідчення-спогади людей, які пережили голодоморне лихоліття, для написання живої історії голодомору в Україні. “Багато згаяно часу не з нашої вини, багато втрачено, але ми не запізнилися остаточно. Ми застали ще живих учасників колективізації...” – згадувала Л.Б.Коваленко-Маняк...¹. “Ми домагаємося повної економічної, політичної незалежності України і соціальної справедливості. Ми прагнемо відродження українського народу взагалі і головного носія українства – селянина – зокрема. Відродження можливе лише тоді, коли народ не втратив свою ПАМ'ЯТЬ. Іншими словами, історична пам'ять – запорука відродження народу ... Народна пам'ять – найдостовірніше історичне джерело. Розкута самосвідомість народу – найсправедливіший історик пережитого лихоліття сталінщини”, – зазначав В. Маняк.²

На початку вересня 1990 р. під егідою товариства “Меморіал” проведено міжнародний симпозіум “Голодомор–33”, одним з ініціаторів і організаторів якого був тоді співголова товариства В.А.Маняк. Під час й після симпозіуму у багатьох регіонах України в пам'ять жертв голоду були проведені різного роду заходи та відслужені панахиди по померлих жертвах геноциду. Так, у листі-заяві “Голод-33” жителі с. Тарган Володарського р-ну Київської обл. повідомляли керівництву товариства “Україна”: “В нашому селі Тарган завершив роботу міжнародний симпозіум “Голодомор 1932–1933 рр. на Україні, який проходив 5-7 вересня 1990 р. Тут, на цвинтарі, 7 вересня 1990 р. відбулися ритуальні дійства в пам'ять по убієнних голодом в с. Тарган, а заодно й по всій багатостраждальній Україні. Завершилися дійства поминальною вечерею”³.

1991 р. вийшла друком книга “33-й: ГОЛОД. Народна Книга-Меморіал”, підготовлена авторами-упорядниками В.Маняком і Л.Коваленко-Маняк. Вона містить 1000 свідчень про голод-геноцид. В ній побачили світ документи, достовірність яких скріплена спільним горем українського народу 1932–1933 рр. Першопрохідці у забороненій раніше тужній темі геноциду на титулі книги написали: “Хай ця гірка Книга, народжена після десятиліть безмовства, ляже першим каменем у підмурок всенародного пам'ятника трагічній історії українського народу. Пам'яті мільйонів українських селян, які загинули мученицькою смертю від голоду, заподіяного сталінським тоталітаризмом у 1932–1933 роках; пам'яті тисяч українських сіл і хуторів, які щезли з лику землі після найбільшої з трагедій ХХ століття”⁴. Свідчення у книзі доповнено архівними документами, дослідженими та підготовленими до друку науковцями Інституту історії України та державних вузів.

“Це страшна і дорога книга. Спасибі Вам, Володимире Антоновичу, і Вам, Лідіє Борисівно, за те, що створили цю книгу”, – такою була реакція на зміст книги

¹ 33-й: ГОЛОД. Народна Книга-Меморіал. – С. 9.

² Там само. – С. 13,14.

³ Архів Асоціації дослідників голодоморів в Україні. Колекція документів.

⁴ 33-й: ГОЛОД. Народна Книга-Меморіал. – С. 2,4.

“33-й: Голод” Антоніни Поліщук, розповідь якої уміщена у виданні¹. І в цьому – народна оцінка Книги-Меморіалу.

Після виходу у світ збірника “33-й: ГОЛОД. Народна Книга- Меморіал” головним завданням подружжя Маняків стало створення громадської організації ентузіастів-дослідників голоду-геноциду як у всеукраїнському, так і в регіональному масштабі. В процесі подальшої роботи особливо актуальною ця мета стала з наближенням 60-х роковин голодомору. Для дослідження пекучої теми необхідно було згуртування усіх можливих творчих сил, щоб увічнити пам'ять загиблих під час голодного мору. Члени ініціативної групи з народних депутатів України, письменників, істориків, журналістів, діячів культури, очевидців голодомору домовились про доцільність й необхідність створення такої організації. Оргкомітет, очолюваний В.Маняком, розпочав підготовку до установчого з'їзду майбутньої організації. До участі в роботі він запрошував громадян України, українців за кордоном, усіх людей доброї волі, небайдужих у ставленні до вивчення проблеми голоду-геноциду. Завданням діяльності вважали просвітництво, запис спогадів свідків, впорядкування поховань... Збори в різних регіонах України ухвалювали рішення про створення відділень організації. На час скликання установчого з'їзду у більшості областей України діяло 30 осередків, які об'єднували понад 500 осіб.

Асоціація створювалась спільно з товариством “Україна”, на установчому з'їзді саме його голова, народний депутат України Іван Драч сказав вступне слово: “Настав час, коли всі свідомі українці повинні проголосити усьому світові і зажадати від нього визнання голоду 1932–33 років як акта геноциду радянської імперії проти української нації, проти українського селянства, як бази Української Народної Республіки, що була створена у 1918 році і не корилася московській імперії, її зазіханням на землі, надра, майно та здобутки УНР. Від нас вимагають цього наші предки. Ми повинні назвати поіменно всіх жертв голоду-геноциду, пом'янути їх, розповісти нашим дітям, внукам, світові. Ми повинні назвати імена й тих, хто творив цей геноцид, щоб він не повторився ніколи й ніде. Про голод знали і досліджували його письменники, історики, люди з чутливою душею та неприспаною і незаляканою совістю. Одним із них був відомий письменник та громадський діяч – Володимир Антонович Маняк. Пом'янемо його і будемо завжди пам'ятати і продовжувати його справу. Природно, що цю справу продовжить його соратниця, дружина, журналістка Лідія Коваленко-Маняк”².

Дослідник теми голоду-геноциду 1932–1933 років в Україні історик Василь Марочко, виступаючи на з'їзді з доповіддю, зазначив: “Нас зібрала у цій залі нагальна потреба, наше прозріння і почуття обов'язку – вшанувати і увічнити пам'ять жертв українського голокосту. Знаємо, що запізно. Хай простить нас великомученик – український народ... Необхідно так спрямувати громадську думку, так поставити нашу роботу, щоб кожен своїм розумом і серцем сприйняв голод 1933 року як страшну національну трагедію України в ХХ столітті... Ми мусимо задокументувати пам'ять народу, якого ніколи не минала лиха доля. Необхідно також скласти бібліографічний довідник джерел, літератури, спогадів, творів мистецтва про страшну трагедію українського народу. Серйозним лишається на сьогодні питання про визнання голоду 33-го року як акта геноциду проти власного народу. Дослідниками ця проблема з'ясована. Документальних

¹ Архів Асоціації дослідників голодоморів в Україні. Колекція документів.

² Там само.

доказів злочинної діяльності тодішнього керівництва достатньо. Акт геноциду визнали учасники Міжнародного конгресу в Києві два роки тому. На жаль, далі декларації справа не пішла...

... Справа, яку розпочали – свята. ... Слава Україні!"¹.

Головою асоціації одногосно було обрано Лідію Борисівну Коваленко-Маняк. З'їзд проголошено основним органом асоціації. У період між з'їздами керувати організацією мала Рада, яка обиралась з'їздом.

Завданням діяльності асоціації стало пробудження почуття національної гідності наших співвітчизників, позбуття безпам'ятства, вшанування пам'яті безневинно замордованих предків...

Історик Юрій Шаповал зазначив: "Усі документи, що відкриваються в архівах, свідчать, що голод 32–33 років – штучний прояв геноциду в Україні. Винуватець цього – політична система, створена більшовиками". Д.Каленик (свідок голоду, Київ): "Дивують деякі посилання на те, що збереглося мало документів. А які потрібні ще документи, як є ось ми – живі свідки цього злочину. Нас ще сотні. Тому записуйте наші свідчення, знімайте копії з фото в архівах. Везіть по всьому світі цю правду"...

Після трагічної загибелі Володимира Маняка і смерті Лідії Коваленко-Маняк Асоціацією дослідників голоду-геноциду 1932–1933 років в Україні керували заступники голови організації – свідок голодомору, пенсіонер Дмитро Каленик та письменник Олександр Міщенко...

Очоловав Оргкомітет конференції віце-прем'єр-міністр України академік Микола Жулинський. У вступному слові він зазначав: "Документи і архівні матеріали, що офіційна влада намагалася навечно заховати від народу, дослідження науковців неспростовно свідчать про планово організоване вождями ВКП(б) у Москві і здійснюване їх прислужниками в Україні народовбивство". Президент України Леонід Кравчук у промові "Ми не маємо права знехтувати уроками минулого!" відзначив: "Сьогодні завдяки сподвижницькій праці істориків, письменників, кінематографістів, тих сміливих і чесних людей, хто відкривав нам сторінки трагічної історії України (особливо ж найбільш знаних серед них – українського письменника Володимира Маняка, американських вчених Р.Конквеста і Дж. Мейса), ми можемо твердити, що це була адміністративно спланована акція, до якої були підключені численні ланки державного і партійного апарату. ... Це була спланована акція ... це був геноцид проти власного народу, але за директивою з іншого центру". Член Ради асоціації Джеймс Мейс сконцентрував увагу на політичних причинах голодного мору, виділяючи головний висновок: "Щоб перетворити СРСР у сталінську імперію, потрібно було зламати Україну. Це Сталін зробив шляхом організації голодного мору"...

Завдяки дослідженням науковців — членів асоціації тема голодоморів почала входити до навчальних планів шкіл, технікумів і вузів, розділи з актуальної теми – до підручників та навчальних посібників. Величезна роль в діяльності Асоціації дослідників голодоморів в Україні, особливо у справі видання документів, матеріалів та спогадів, підготовки до створення меморіалу жертвам геноциду належить патріоту України американцю українського походження Маріану Павлу Коцю –

¹ Там само.

журналісту, видавцю, громадському діячеві, меценату. М.П.Коць – почесний член Асоціації дослідників голодоморів в Україні, завдяки спонсорській допомозі якого видано більше 10 праць з актуальної тематики геноциду голодом. М.П.Коць – почесний член Спілки композиторів України, почесний громадянин м. Дубно, нагороджений за благодійницькі справи державними та церковними відзнаками.

Великим є внесок у справу увічнення пам'яті полеглих в 1932–1933 роках від голоду-геноциду в Україні патріота-українця Миколи Міщенка, голови Комітету вшанування жертв голодомору в м. Чікаго (США). Вагомим – сприяння патріота України професора Іллінойського університету (США) Дмитра Штогриня дослідженню теми голоду-геноциду в 70-річчя трагедії українського народу...

2003 р. опубліковано книгу “Голодомори в підрадянській Україні (Праці членів Асоціації дослідників голодоморів в Україні)” на відзначення 70-річчя голоду-геноциду. У збірнику документальні, публіцистичні та художні роботи 19 авторів-упорядників. Розповідається про найбільшу й найстрашнішу катастрофу українського народу – голод-геноцид 1932–1933 та голодомори 1921-1923 і 1946-1947 в Україні...

Як відомо, замовчувані багато десятиліть в СРСР жертви голоду-геноциду не були забуті в країнах Заходу. І так само як видані перші публікації, наукові праці, так і перші пам'ятники жертвам голодомору 1932–1933 рр. в Україні були споруджені за кордоном. Найперший у світі пам'ятник жертвам людовбивства голодом в Україні встановлено у жовтні 1983 р. – до 50-річчя голоду-геноциду – в канадському м. Едмонтоні. На постаменті пам'ятника у канадському м. Вінніпезі напис: “Цей пам'ятник споруджено для відзначення 50-ліття голоду-геноциду в Україні в 1932–33 роках і для увічнення пам'яті понад 7.000.000 невинних жертв планово створеного голодомору советським урядом у Москві. Пам'ятаючи цю велику трагедію, ми переконані, що цей нелюдський вчинок ніколи не відійде у забуття, і це небувале страхіття ніколи не повториться в історії людства”¹. Пам'ятник загиблим від голодомору українцям відкрито у столиці Австралії Мельбурні, Хрест-пам'ятник на вічну пам'ять 7 мільйонів жертв голоду в Україні 1932–1933 рр. споруджено від українців Великобританії у Лондоні. 18 травня 1986 р. пам'ятник жертвам голодомору відкрито у США в центрі Лос-Анджелеса. Автор проекту пам'ятника – архітектор Тарас Козбур. Цементна споруда має бронзову дошку, де на тлі цвинтаря з великою кількістю хрестів зображена вмираюча сім'я. Чоловік, скинувши руки догори, кличе Бога, а жінка під його ногами зігнулася над помираючими дітьми. Одне дитя уже померло, друге вона душить власними руками, щоб воно не мучилось... Над Україною темні хмари і багато гайвороння... Зловісний 1933-й рік... Внизу напис англійською мовою: “В пам'ять про 7.000.000 українців, жертв російського комунізму, які втратили свободу, майно і життя за наказом радянського уряду під час геноциду-голодомору в Україні 1932–1933 рр.”² 1993 р. встановлено величний і проникливий монумент жертвам людомору в Чікаго (США). Він являє собою білий мармуровий хрест, на ньому – терновий вінок з написом у центрі: “1932–1933”, у підніжжя хреста – бронзова скорботна фігура матері, яка схилилася над померлою дитиною. В центрі постаменту українською та англійською мовами слова: “В пам'ять понад сім мільйонів жертв Голодомору в Україні, штучно створеного московською комуністичною владою”.

¹ Листівка. – Вінніпег. – 1984.

² Золоті ворота. – 1993. – № 4. – С.30.

На боковій стороні п'єдесталу напис: “Зупинись і вклонись невинним жертвам. Цей пам'ятник поставлено 1993-го року заходами української громади міста Чікаго і околиць в 60-річчя голодомору в Україні”...

Зі зняттям “табу” мовчання з забороненої теми в 2-й половині 80-х років в селах України почався рух зі створення списків людей, поглинутих голодним мором. Так, приміром, до середини 1988 р. були складені списки убієнних голодомором у с. Тарган Володарського району Київської обл. Відомості зібрали ветерани праці, пенсіонери О.І. Овдіюк та А.А. Масло – живі свідки голоду 1933 р., які його пережили й вижили. В селі з голоду померло 360 осіб. Під час Другої світової війни загинуло 52 людей¹. “В моєму селі Стецівці, що на Звенигородщині, за офіційними даними, вмерло в 33-му році близько 1390 чоловік. Зрівняймо: у війні 41–45 років – близько 300. Загиблим у війну споруджено величний пам'ятник, що стоїть на пагорбі старого цвинтаря. Кожної весни жителі села проводять торжество 9 травня. Будучи на цвинтарі, я обов'язково обходив поховання 33-го і думав: тут, біля братських могил, де лежать по 25 і більше чоловік, із котрих половина діти, – ось де потрібен пам'ятник”, – стверджував П.Л. Задоріжний з Дніпропетровщини²...

Пам'ятники загиблим від голоду 30-х років виникли, в основному, завдяки пам'яті, ініціативі, ентузіазму, душевному поруху окремих людей і прогресивних організацій. “У лютому 1990 року я опублікував статтю про голодну весну 1933-го в газеті “Трудова слава”, – розповідає К. Гудзенко з м. Кам'янки на Черкащині...

Мені довелося побувати в селах району по 3–8 навіть десять разів, вести розмови з головами сільських Рад на семінарах і повсюдно ставити одне і те ж питання; будівництво в селах пам'ятників і складання списків жертв голоду. Списки жертв складено майже у всіх селах. За неповними даними, в районі померло мученицькою смертю майже дванадцять тисяч осіб, тоді як з фронту не повернулося 3840 чоловік...

У 1992 р. відкрито пам'ятник жертвам голодомору 1932–1933 рр. у Великій Вовнянці Таращанського району Київської області. На місці колишніх поховань безневинно убієнних голодом односельці поставили простий хрест, перев'язали його вишитим – червоне з чорним – рушником і поклали на високу могилу 700 хлібин – від звичайних чорних “цеглянок” до пишних паляниць і здобних великодних пасок. Саме приблизно стільки (бо хто ж їх тоді рахував?) померло людей голодною смертю в селі, що розкинулось на благодатних родючих чорноземах. Для порівняння: за роки Другої світової війни на різних фронтах загинуло 252 особи, за 1 рік голодомору – більш як 700 жителів села³...

Того ж дня було відкрито та освячено пам'ятний знак жертвам голодомору в с. Гарбузівка на Полтавщині. На постаменті пам'ятного знаку напис: “Україно моя! Не допусти злодіянь 1933 року в майбутньому”. Наводимо роздуми Г.І. Жука, вчителя-пенсіонера з приводу відкриття пам'ятного знаку: “Це був страшний час. Без трепету слухати розповіді живих ще свідків неможливо, а тим більше розповідати про це. Ось лише приголомшуючі числа. Під час Другої світової війни, яку вважають найбільш кровопролитною з усіх воєн, на фронті загинуло 47 людей з села. Одержавши повідомлення про смерть воїна, його мати, жінка, діти не плакали, а вили. Їх підхоплювали ті, які вже переплакали своє повідомлення,

¹ 33-й: Голод. Народна Книга-Меморіал. – С. 341-343.

² Дяченко Сергій. Жах. Кіноповість про голод 1933 року. – Київ: “Столиця”, 1991. – С.47-48.

³ 2.Вечірній Київ. – 1993. – 14 вересня.

і село нагадувало пекло, в смолі якого топились людські душі. У 33-му цього не було. Тут мовчки вкидали мертвих у колодязі чи погребі, мовчки кидаючи, чекали своєї смерті. В селі Гарбузівка убито під час голодомору 362 людей, майже у 8 разів більше, ніж під час війни за 4 роки¹...

Пам'ятні хрести жертвам Голодомору 1932–1933 рр. встановлено на кладовищах в селах Віненці, Гайшин, Денис, Мала Каратуль, Пологи-Вергуни, Пологи-Чобітьки, Пологи-Яненки, Помоклі, Хоцьки, Циблі та ін. на Переяславщині. У 1993 р. при вході на цвинтар с.Рижавка на Уманщині встановлено двометрову гранітну стелу з написом “В пам'ять померлим в період голоду 1932–1933 років від жителів села Рижавки”. На пам'ятнику, спорудженому 1998 р. у райцентрі Лисянка на Черкащині жертвам голодомору 1933-го і репресій, викарбовано чисельність загиблих у кожному з сіл: Лисянка – 1210, Босівка – 400, Жаб'янка – 500, Кам-Брид – 560, Хижинц – 900, Чеснівка – 263, Яблунівка – 591, Почапенц – 1750, Верещак – 750, Вотилівка – 600, Смільченці – 760...

У с. Світанок 29 серпня 1999 р. патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет освятив церкву св. Миколая Чудотворця, присвячену жертвам Голодомору 1932–1933 рр. і Чорнобильської катастрофи 1986 р. (архітектор Л.Скорик) ...

Хай пам'ять про невинно убієнних голодом буде світлою і вічною!

¹ Голос України. – 1993. – 14 вересня; Голодомори в підрадянській Україні. – С. 421, 431-433.

Василь Марочко,
доктор історичних наук,
професор, провідний науковий співробітник
Інституту історії України
НАН України

ЗАПЕРЕЧЕННЯ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ ПУЛІТЦЕРІВСЬКИМИ ЛАУРЕАТАМИ: УОЛТЕРОМ ДЮРАНТІ ТА ЕНН ЕППЛБОМ

Американський журналіст угорського походження Джозеф Пулітцер по-жертвував у 1904 р. 2 млн доларів Колумбійському університету м. Нью-Йорка для створення Школи журналістики та премії за кращий твір. Започаткувати їх особисто не встиг – помер у 1911 р. Однак Пулітцерівська премія почала діяти з 1917 р. Кожного першого понеділка травня місяця її вручають переможцям – номінантам в галузі журналістики, літератури, театру, музики. Найпрестижнішою є номінація «За служіння суспільству» (Public service) з врученням золотої медалі та 10 тисяч доларів. Її лауреатами були письменники Е.Хеменгуей, М.Мітчелл, газета «The New York Times», відомі журналісти, мистці. Претендентів приваблювала не мізерна за американськими апетитами сума, а престиж лауреата. У 2018 р. її прагнули понад 2 тис. осіб, а отримав репер.

У 1926, 1933 році, коли кореспондент «New York Times» У. Дюранті особисто брав інтерв'ю у самого Й. Сталіна, подібного розмаїття номінацій («За служіння суспільству», «За висвітлення місцевих новин», «За розкриття національної теми», «За міжнародний репортаж», «За майстерність») ще не було. У 1931 р., коли валлійський журналіст Г. Джоунз був на Дніпрогесі, його американський колега У. Дюранті написав кілька хвалебних репортажів про індустріалізацію, про переможну ходу соціалізму. Пулітцерівський комітет, розглянувши подання Дюранті, присудив йому у 1932 р. премію. Вінценосний журналіст з вишуканою «майстерністю» вдався до «служіння» більшовицькому Агітпропу. У своїх статтях до «New York Times» він заперечив історичний факт штучного голоду в Україні, зрадливо видав радянським спецслужбам Г. Джоунза, який у березні 1933 р. повернувся з голодних сіл Харківщини, і необережно розповів про свою поїздку Дюранті. Він не лише зрадив Гарета, але продав за щедри кремлівські гонорари журналістське сумління, очолив наклепницьку кампанію проти нього. У серпні 1935 р. Г. Джоунз загинув у Манжурії за дивних обставин, адже за кілька днів Дюранті писав про загострення радянсько-японських відносин на Далекому Сході. На початку 2000-х рр. громадськість намагалася позбавити Дюранті Пулітцерівської премії, але комітет з її присудження відхилив клопотання.

Безумовно Дюранті та Енн Епплбом, хоча і є представниками західної журналістської школи, але суттєво вирізняються за світоглядними, освітніми і ментальними уподобаннями. Їх об'єднує фах і лауреатство. Епплбом працювала у престижних виданнях – «The Washington Post», «The Economist», «The Spectator», опублікувала монографію «Історія Гулагу», за яку у 2004 р. отримала Пулітцерівську премію. Українською мовою її книга вийшла у 2006 р. За інтелектуальною номінацією «Ставлення до сталінського режиму» вони антиподи: Дюранті вихваляв

червоного диктатора, Епплбом засуджує злочини Сталіна. В «Історії Гулагу» вона визнає колективізацію і політику розкуркулення причиною «...жахливих спустошливих голодоморів в Україні та південній Росії – голодоморів, у яких загинуло від шести до семи мільйонів людей» (с.62). Її радниками і науковими консультантами були російські архівісти, історики, західні дослідники.

Свобода особистості, а як похідна і свобода творчості, надає шанс людині для перегляду власних поглядів. Їхня сталість і послідовність – гарна ознака індивідуальності. А якщо погляди помилкові? У будь-якому випадку маємо сприймати їх як даність. Поява книги Е.Епплбом «Red Famine. Stalin's War on Ukraine» (2017), яка викликала неоднозначні рефлексії серед українських і західних дослідників Голодомору, її чергове журналістське розслідування. Вона є одноособним автором, хоча інтелектуально-інституційну допомогу надавали українські історики, західні експерти. Поєднання журналістського пошуку з елементами академічного дослідження піднімають планку відповідальності її автора: оціночні тлумачення та висновки набувають кваліфікаційних суджень, а не публіцистичного репортажу про трагічні події далекого минулого. За таких обставин свобода висловлювань і довільних інтерпретацій мають бути суголосними з авторською позицією та професійною відповідністю. Прикро, але тенденційність і суб'єктивність авторського тлумачення концепції геноциду Р.Лемкіна (інтелектуальний батько терміну «геноцид»), базових положень Конвенції ООН від 9 грудня 1948 р. про запобігання геноциду та покарання за нього, фактичне заперечення Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. в Україні – є очевидними. Тому я опублікував рецензію на англomовне видання «Червоного голоду» Е.Епплбом («Слово Просвіти», №49, 7–13 грудня 2017). Мені вдалось тоді, що її судження – це полемічні роздуми пулітцерівського лауреата, прагнення розібратися у складних наукових колізіях правової оцінки Голодомору. Сподівався, що у наступних перекладах авторка перегляне їх. Прикрість ситуації полягала в тому, що 25 листопада 2017 р. Президент України П.О.Порошенко, виступаючи на меморіальних заходах біля Музею Голодомору у Києві, двічі згадав книгу Е.Епплбом, навіть долучив її до когорти Р.Конквеста, Дж.Мейса, а невдовзі зустрівся з авторкою «Червоного голоду». Виникла дивна колізія: ми закликаємо світову громадськість визнати Голодомор геноцидом українського народу, але одночасно надаємо пропагандистський майданчик авторам книг, у яких геноцидна складова піддається сумніву. Цікаво, якою була б реакція політичного керівництва Ізраїлю, аби хтось з журналістів та істориків наважився засумніватися у Голокості біля Інституту Яд-Вашем. Він і досі не визнає А.Шептицького праведником світу, хоча святіший особисто рятував євреїв у роки нацистської навали.

Україна зазнала у ХХ ст. катастрофічних втрат і болю, тому суспільство перебуває у стані посттравматичного синдрому. Соціальна психіка нації доволі чутлива до викривлень реальних подій, фальшування обставин найтрагічніших сторінок минулого. Ми є свідками реакції Ізраїлю на нещодавні події довкола поправок до закону про Інститут національної пам'яті у Польщі. У 2018 р. книга Е.Епплбом вийшла польською мовою «Czerwony Glod», але без другої частини назви «Сталінська війна проти України». Десь загубилась під час редагування... Триумфальна хода «Червоного голоду», яка полонить національно-патріотичні почуття антиросійською риторикою, дійшла України.

30 травня 2018 р. «Мистецький арсенал» надав майданчик для презентації україномовного перекладу книги Е.Епплбом («Червоний голод. Війна Сталіна

проти України. – Київ: HREC Press, 2018. – 442 с.). Видання відбулося за фінансової підтримки Українського науково-дослідного та освітнього центру вивчення Голодомору (HREC in Ukraine), який є філіалом Науково-освітнього консорціуму вивчення Голодомору при Канадському інституті українських студій (Holodomor Research and Education Consortium). Обидві організації фінансує канадський бізнесмен Д. Темертей. Для прихильників журналістського таланту Е. Епплбом, а він однозначно є, її книга – це «видатна подія». Мій колега Станіслав Кульчицький, який брав участь у її презентації, зазначив, що «...своєю книгою Епплбом уже нажила багато ворогів». Я написав критичну рецензію у 2017 р. і тепер, але не є ворогом, швидше принциповим опонентом. Але, як виявилось, не єдиним. Категоричні відгуки подали відомі дослідники Голодомору: Роман Сербин з Канади, який упорядкував та видав статтю Р. Лемкіна про «радянський геноцид», правник-міжнародник Володимир Василенко (автор проекту Закону України про Голодомор від 28 листопада 2006 р.), історик Володимир Сергійчук.

Юридично-правове визнання в Україні Голодомору-геноциду далось важко, позаяк особисто брав безпосередню участь у підготовці доказової бази. Тому свідому чи випадкову ревізію його положень я сприймаю як особисту образу. Її відчув ще в англomовному виданні Е. Епплбом, а презентація «Червоного голоду» українською мовою розвіяла будь-які сумніви: лауреат пулітцерівської премії заперечує геноцидну складову Голодомору в Україні, піддає сумніву його юридичну кваліфікацію згідно положень Конвенції 1948 р., свідомо занижує загальну кількість жертв штучного голоду. Прикро усвідомлювати той факт, що «Червоний голод» Е. Епплбом занесений до «червоної книги», яку охороняє Український інститут національної пам'яті. Можливо вони спокусилися на антиросійську риторику авторки, але вона стала сьогодні звичним явищем для європейських політичних структур, засобів масової інформації, крім тих, у яких працюють сучасні У. Дюранті.

Академічне рецензування передбачає застосування системного теоретичного арсеналу стосовного наукового наративу. Його складно пристосувати до «Червоного голоду», позаяк твір поєднав елементи меморіально-археографічного (щедре цитування опублікованих спогадів очевидців), демографічного (довільне подання статистики жертв Голодомору), юридичного аналізу (тлумачення норм міжнародного права). Ключовими для авторки є визначення «голод 1932–1933 рр.», нейтральне «голод», які вона розглядає під кутом зору соціально-біологічного явища. Поняття «загальносоюзний голод», «український голод» ніби і засвідчують їхню відмінність, але, напевно під впливом дорадників, авторка пристає до визнання факту «загальносоюзного голоду». Він є історіографічною схемою, навіть ідеологією, якими користуються російські та окремі українські історики для нівелювання геноцидної складової та національної особливості причин, обставин і наслідків Голодомору в Україні. Дуже зручна схема: голод «общая трагедия». Якщо так, то чому Російська Федерація не дала політичної і правової оцінки Голодомору на власній території? Чому у 2011 та 2015 р. російський суд заборонив мої книги про Голодомор на території РФ, визнав їх екстремістською літературою? А в листопаді 2017 р. речниця МЗС РФ М.Захарова розвіяла остаточні сумніви: голодомор – не історичний факт. Тому фраза Е. Епплбом «ні український, ні загальносоюзний голод» виглядає нейтральною і дещо уніфікованою.

Термінологічний ряд у будь-якому науковому та журналістському розслідуванні має особливе значення. Тому поняття «голод», як біологічне явище, «терор голодом» (карально-репресивна акція), «Голодомор» (масове і послідовне

винищення людей через системне позбавлення продовольства, новітня форма геноциду) необхідно правильно використовувати. Можна говорити і про «стадії голоду навесні 1933 року», але в контексті соціально-біологічного та антропологічного дослідження. Читаючи книгу «Червоний голод», складається враження, що її автор свідомо уникає визначення «Голодомор», а якщо і згадує, то з посиленням на джерело. Вона вважає, що «українські емігранти в своїх публікаціях назвали його Голодомором» (с. XXII), тобто голод. Уперше термін «Hladomor» постає у 1933 р. на сторінках празького «Vesernika P. L.». Е. Епплбом не заперечує організованого характеру голоду, його штучного походження, позаяк відхилив дію природного фактора. Однак її фраза «історія Голодомору не обмежується голодом» засвідчує знак рівності між поняттями і явищами, а вони суттєво вирізняються. Голодомор – це історична форма геноциду проти цивільного населення у мирний час. Не пасивне поєднання слів «голод» і «мор» становлять його етимологічну сутність, а функціональна трансформація штучно організованого голоду. Поняття і явища Голодомор і Голокост є вербальними символами геноциду у ХХ столітті, його історичними формами, хоча і відмінними, але за правовими ознаками норм міжнародного права дотичними.

До 15-го розділу та «Епілогу» монографії «Червоний голод», навіть попри численні фактологічні помилки і журналістські звороти, автору та її радникам не доводиться «червоніти». А далі щось відбулося радикальне: можливо авторка пристала до порад наукового редактора Л. Гриневич, консультантів. Вона почала довільно тлумачити положення Конвенції 1948 р. про геноцид. На її переконання «... Сталін не намагався вбити всіх українців, і не всі українці чинили опір», а прагнув «фізично ліквідувати найбільш активних і свідомих українців» (С. 338). Отже, на переконання Е. Епплбом, червоний диктатор не мав наміру знищити «всіх українців». Мова іде не про вибірковість Сталіна, а про авторське вибіркове тлумачення базових положень Конвенції про геноцид. За «визначенням Лемкіна Голодомор був геноцидом», а за її авторським тлумаченням – не був геноцидом. Тому що Сталін не прагнув знищити «всіх українців». Дивно, але Е. Епплбом процитувала основне положення Конвенції про геноцид, у якому зазначено «дію з наміром знищити цілком або частково» національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку. Розв'язка її авторської формули постає у фразі: «У наступні роки поняття «геноциду» на практиці стали тлумачити ще більш вузько, зокрема як подібне до Голокосту фізичне знищення всієї етнічної групи». У роки Голокосту загинуло біля 6 млн осіб, але це частина єврейського народу, який перебував на окупованих фашистами територіях. Що означає фраза «всієї етнічної групи», ніби винищення частини (понад 7 млн жертв Голодомору) не можна вважати геноцидом.

Конвенція 1948 р. про геноцид, як загальна норма міжнародного права, не передбачала наявності конкретної національної чи етнічної групи (українців, євреїв, вірмен, ромів). Вона зафіксувала перелік дій з наміром, які можна кваліфікувати актом геноциду. Вибіркове тлумачення документа міжнародного права є неприпустимим. Е. Епплбом переконана, що Голокост мав ознаки фізичного винищення «всієї етнічної групи», а під час Голодомору подібного наміру у Сталіна не було. Тому її історичний висновок категоричний: «Голодомор не відповідає такій інтерпретації. Голод в Україні не був спробою вбивства усіх українців; його також зупинили влітку 1933 року, задовго до того, як він міг винищити всю націю» (с. 343). Деяко цинічне тлумачення, особливо про турботливе призупинення Голодомору влітку 1933 р., адже терор голодом тривав у Київській, Вінницькій областях до весни 1935 р. Див-

ний аргумент заперечення геноцидної складової, ніби перерва між розстрілами у Бабиному Яру була «зупинкою». Інтелектуальна група підтримки «Червоного голоду» має «червоніти» за подібне вибіркове тлумачення Голодомору.

Незрозумілою є фраза про складність «класифікації Голодомору в міжнародному праві як геноциду», хоча вона і «не зупинила спроб кількох урядів України цього добитися». Міжнародне визнання Голодомору-геноциду буде справді складним, якщо презентувати в Україні книги, автори яких подібним чином його заперечують. В Ізраїлі подібне тлумачення геноциду євреїв українським істориком чи журналістом одразу мало б політичну і юридичну оцінку. В Україні, яка є найдемократичнішою країною у світі, дозволено усе: іноземний політик може у залі Верховної Ради України звинувачувати українців у причетності до Голокосту, а будь-який західний та особливо північно-східний журналіст заперечувати Голодомор.

Політично-правова оцінка Голодомору, яку вдалося досягти за Президента України В. А. Ющенка, чомусь названа у «Червоному голоді» політизацією, хоча і в лапках. Однак інтелектуально-фінансовий спонсор видання, яким є HREC in Ukraine, дозволяє собі звинувачувати Музей Голодомору у політизації. Якщо Голодомор, тобто масове вбивство українців, є злочинною політикою, то як уникнути політизації, його правової оцінки. Використання Е. Епплбом статистики жертв Голодомору для мене зрозуміле. Вона «цілком і повністю» запозичила її від українських демографів, тому і пише, що «...українські науковці (за деякими винятками) дійшли згоди щодо цифри близько 4-х мільйонів загиблих». Я належу до «винятку», позаяк, опираючись на гіпотетичні прогнози демографів 1930-х рр. та матеріали перепису населення 1937 р., обстоюю цифру померлих жертв Голодомору – понад 7 млн осіб. Для Е. Епплбом «узгодженими» є дві цифри: 3,9 млн загиблих – «прямих втрат», 0,6 млн ненароджених – «непрямих втрат» (с.276–277). Вона добре «узгодила» цифру 3,9 млн осіб, але не узгодила правильне цитування демографічної статистики С.Соснового від 1942 р.: 1,5 млн померлих у 1932 р., 3,3 млн у 1933 р. В архівному фонді Оперативного штабу Розенберга збереглася аналітична праця С.Соснового, який називає 7,4 млн осіб, що «...загинули в Україні внаслідок голоду, організованого більшовиками у 1932/33 р.». Демографічна статистика жертв Голодомору – однозначно не журналістська справа.

Наприкінці «Епілогу» авторка «Червоного голоду» зазначає: «Голодомор – це трагічна історія без щасливого кінця. Але історія України не стала трагедією. Мільйони людей було вбито, але народ вижив». Історія українського народу надто трагічна. Сподіваюсь, що заперечення Голодомору-геноциду, якою б антиросійською риторикою воно не супроводжувалось, лишатиметься в українському інтелектуальному та меморіальному середовищах «без щасливого кінця».

15 ЧЕРВНЯ 2018

Владислав Дутчак,
кандидат філософських наук,
сержант окремого загону
спеціального призначення «Азов»
Національної гвардії України

СТАНДАРТИ КРЕМЛІВСЬКОЇ «ЖУРНАЛІСТИКИ»: ПОГЛЯД ЗСЕРЕДИНИ

Автор, перебуваючи у полоні, постійно перебував у інформаційному полі російської пропаганди і мав змогу спілкуватись, як із офіційними російськими пропагандистами, так і з так званими «незалежними блогерами» (яких відкрито курували офіцери ФСБ), а також безпосередньо спостерігати їх роботу та власне, відношення до того продукту який вони пропонують російському споживачу.

Російська пропаганда – своєрідний «мікс» імперських міфів та реінкарнації радянського агітпропу – не була для більшості українців чимось новим. У тій чи іншій мірі наші громадяни весь час відчували на собі її руйнівний вплив, який лише посилювався під час Революції Гідності і продовжував із кожним роком наростати.

Із початком широкомасштабного вторгнення російських військ, все українське суспільство безпосередньо зіштовхнулося з машиною російської пропаганди. Завданням якої було:

- частково легітимізувати окупацію в очах світового співтовариства;
- переконати власних громадян у «справедливості», розв'язаної кремлівським режимом новітньої імперіалістичної війни;
- надати «історичне» обґрунтування анексії частини України в очах українських громадян, які перебувають на тимчасово окупованих територіях;
- продовжувати наполегливу роботу з розколу українського суспільства, намагатися сіяти зневіру серед українських військових та цивільного населення.

Методи:

- масові і регулярні «вкиди» неправдивих «новин», які містять інформацію про вигадані злочини «київського режиму»;
- постійна, наполеглива демонізація (дегуманізація) українських воїнів (постійне використання під час випуску новин мовних штампів: «українські бойовики», «нацисти», «неонацисти», «українські карателі», «київські терористи», «націоналістичні бандформування», «українські фашисти») і т.п.;
- постійна апеляція до фальшованої історичної пам'яті, наголошення на «спадковості боротьби з нацизмом»;
- чисельні «свідчення жертв», які буцімто постраждали від українських «нацистів»;
- фрагментарне подання інформації та постійні мовно-емоційні маніпуляції під час подання інформації.

«Зізнання – цариця доказів», – любив повторювати відомий сталінський прокурор А. Я. Вишинський. Особливим жанром новітньої російської «журналістики» стали своєрідні «двохвилинки ненависті», які мають на меті підтримувати відповідний градус шовінізму у російського глядача. Цій меті слугують чисельні змонтовані так звані «інтерв'ю» українських військовополонених та вибиті із них «щирі зізнання». Те, якими методами дістаються ці «щирі зізнання», звісно залишається за кадром. Повз увагу російських телекамер також проходять

нелюдські умови утримування та катування українських військовополонених. В окремих випадках можемо спостерігати навіть відкриту співучасть російських «журналістів» у знущаннях над пораненими українськими військовополоненими. Часто «інтерв'ю», а по факту допит проводиться до надання медичної допомоги пораненому або одразу після операції, коли пацієнт ще не відійшов від наркозу. У таборі військовополонених в Оленівці після деяких «інтерв'ю» на впертих азовців чекали «виховні заходи» (від 4 годинного стояння на плацу під сонцем та негайного побиття конвоєм до ізоляції на ДІЗО з плановими катуваннями).

Автор особисто спостерігав та на власному досвіді випробував методи і прийоми роботи пропагандистів із російських каналів Россия 1 («Вести»), НТВ («Новые русские сенсации»), REN-TV (Док. Фільм «Нацистские каратели») та каналу колаборантів «Оплот ТВ» (Док. Фільм «Головной мозг «Азова»). Також мав нагоду спостерігати за роботою таких російських пропагандистів, як Марина Кім (Док. Фільм «АЗОВ» Головного Мозга») та Олександр Дюков («Азов» – это целая террористическая экосистема: подробности от эксперта»). Завданням «журналістів» і «блогерів» було максимально викривити реальність, показавши потрібну пропагандистську картинку, ігноруючи або свідомо перекручуючи факти. Як приклад можна навести такий продукт каналу НТВ, як фільм «Вербовщик», що його було змонтовано групою «журналістів» програми «Нові російські сенсації».

Команда НТВ прибула до Оленівського табору військовополонених на початку серпня 2022 року з очевидним завданням зняти сюжет про «нацистів-карателів». Офіцери ФСБ відібрали кандидатури для зйомок. Головним персонажем мав бути я, Владислав Дутчак – сержант полку «Азов», кандидат філософських наук із позивним «Доцент». Цілком очевидно, що мені було відведено роль «головного нацистського ідеолога». Однак у процесі першого «інтерв'ю» створити образ жорстокого карателя не вдалось. Знімальна група поверталась ще двічі, пропагандисти спробували кілька форматів. Один із них мав бути своєрідним інтелектуальним поєдинком двох експертів, для чого опонентом мені було запрошено «ополченця Алексея», який мав історичну освіту. На превелике розчарування «журналістів» експерт під час дискусії довів свою абсолютну неспроможність як історик і як опонент. Тому від формату «інтелектуального поєдинку» пропагандисти також відмовились.

Взагалі знімальна група «Нових російських сенсацій» відзняла близько 7,5 годин матеріалу, з якими їм довелося попрацювати більше 2 місяців, щоб створити черговий «шедевр» російського агітпропу, сюжет якого абсолютно не відповідав реальному змісту інтерв'ю. Маніпуляції, викривлення дійсності, примітивні пересмикування, склейки, монтаж і відверта брехня починаються з перших секунд і у надвисокому темпі не припиняються всі 47 хвилин цього фільму. Вже з 5 хвилини розпочинається головна фабула цього інфопродукту: увігнати клин між ЗСУ і «Азовом», між націоналістами і Президентом, між військовими і владою. Головна ж мета російських пропагандистів є незмінною – розколоти українське суспільство. У підсумку вийшло максимально неправдоподібно. Але очевидним є те, що російські «журналісти» вже орієнтуються лише на внутрішнього споживача, якому не притаманне критичне сприйняття інформації. Український глядач для російської журналістики є втраченим. Останні ж події свідчать, що і російське суспільство починає з недовірою ставитись до офіційних джерел інформації. Наслідком цього стало зростання впливу спільноти російських «воєнкорів», що формально є незалежними від влади, хоча також перебувають під цільним кураторством силових відомств РФ.

Підсумовуючи... «Франкенштейн» російського сучасного агітпропу насправді нічого нового запропонувати не у змозі. Всі прийоми і методи вже задіяні і показали свою неефективність, тепер справа за контрпропагандою українців, і особисто у мене немає жодних сумнівів у тому, що остаточна перемога і на інформаційному фронті буде за Україною.

Список використаної літератури:

1. Допрос боевика «Азова», который летел в сбитом под Мариуполем вертолете: видео [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.ridus.ru/dopros-boevika-azova-kotoryj-letel-v-sbitom-pod-mariupolem-vertolete--video-377691.html>
2. Біда О. «Спочатку зі мною провели допит, а потім почали давати антибіотики». Звільнений із полону «азовець» «Вікіпедія» [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/spochatku-zi-mnoyu-proveli-dopit-a-potim-pochali-davati-antibiotiki-zvilnenij-iz-polonu-azovec-vikipediya>
3. «Промытый» Донецк, пропагандисты и допросы. «Азовец» рассказал о нахождении в плену: видео [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://news.liga.net/politics/video/promyty-donetsk-propagandisty-i-doprosy-azovets-rasskazal-o-nahojdenii-v-plenu-video>
4. «Вербовщик» «Новые русские сенсации» Режим доступу: <https://rutube.ru/video/b3581e445510e4c2a9f77ef03a4d0a99/>
5. «Нацистские каратели. док-фильм [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://rutube.ru/video/e2a1b2562bc96562ff03b798932182ed/>
6. Головной мозг «Азова» Оплот ТВ [Z]
7. «АЗОВ» Головного Мозга // ФИЛЬМ 2022 (многих уже нет в живых) [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=aiDQob4Kv1o>
8. «Азов» – это целая террористическая экосистема: подробности от эксперта [Електронний ресурс]Режим доступу: <https://rutube.ru/video/db70f207e4e77067619a859b0985a4a5/>
9. У РФ зростає залежність Путіна від спільноти націоналістично налаштованих «воєнкорів»: навіщо вони диктатору – аналіз ISW// «НВ» [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/karta-boyovih-diy-21-listopada-chomu-kreml-pidtrimuye-rosijskih-voeynkoriv-novini-ukrajini-50285464.html>

Андрій Кісь,
кандидат медичних наук,
судово-медичний експерт вищої категорії

СУДОВО-МЕДИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 В УКРАЇНІ

«...В настоящее время, когда над нашей страной производится тяжелый эксперимент в области физиологии массового питания, интересно было бы проследить, насколько голодание влияет на характер отмирания населения. Соответствующие собрание и обработка статистического материала с этой точки зрения могли бы пролить свет на темную область физиологии массового питания...»

С. И. Винокурова. Материалы к сравнительной физиологии питания // «О голоде». Сборник статей, под редакцией проф. К. Н. Георгиевского, д-ра В. М. Когана и проф. А. В. Палладина. – Харьков, 1922. – С. 74–78.

Коротко викладено дані щодо результатів судово-медичної експертизи, яку проведено у Харківському обласному бюро судово-медичної експертизи за матеріалами справи по факту Голодомору 1932–1933 рр. Ставиться наголос про неможливість використання прямих статистичних даних, які відображують показники смертності в Україні в 20–30 роках ХХ ст. Наведено приклади прямої фальсифікації даних про смерть людей у м. Харкові у 1933 році. Підкреслено необхідність подальшого дослідження Голодомору з позиції судово-медичної експертизи для встановлення кількості загиблих, ступеня регулювання течії голоду та недоїдання, участі представників медико-біологічних наук у жахливому радянському експерименті.

Ключові слова: Голодомор, Україна, Харків, судово-медична експертиза.

Andrii Kis

FORENSIC MEDICAL EXAMINATION OF THE HOLODOMOR 1932–1933 IN UKRAINE

Brief data on the results of forensic examination, which was held at the Kharkiv`s Regional bureau of Forensic Medical Examination on the facts of the case on the Famine of 1932–1933. The emphasis is placed on the impossibility of using direct statistics that show mortality in Ukraine in the 20–30 years of the 20th century. Examples of direct falsification of data on people`s death in Kharkiv in 1933 are given. Emphasizes the need for further investigation of the Holodomor from the position of forensic medical examination to determine the number of deaths, the degree of regulation of the flow of hunger and malnutrition, the participation of representatives of medical and biological sciences in the shocking Soviet experiment.

Key words: Holodomor, Ukraine, Kharkov, forensic medical examination.

Відповідно до постанови слідчого Головного Слідчого Управління СБ України про проведення судово-медичної експертизи за матеріалами кримінальної справи №475 (Голодомор в Україні у 1932–1933 роках) низка бюро судово-медичної експертизи України склала «Висновки експерта» із відповідями на запитання, що їх поставили слідчі органи.

Відмінність судово-медичної експертизи від наукових та соціальних досліджень проблем Голодомору полягає у тому, що експерти є процесуальними особами й несуть передбачену Законами України відповідальність за складання «Висновків експертизи».

Сьогодні у суспільстві та й у науковому середовищі панує помилкова думка, що під час проведення судово-медичної експертизи експерт має проводити безпосереднє дослідження біологічних об'єктів – скелет, окремі кістки, трупи, біологічні речовини тощо. Внаслідок цього й думка про можливість проведення судово-медичної експертизи за фактом смерті людей, які померли понад вісімдесят років тому є, м'яко кажучи, скептичною.

Але помилковість таких міркувань визначається регламентом проведення судових експертиз (як за «новим» КПК України (2012 р.), так й відповідно до КПК України, що діяв на час проведення судово-медичної експертизи за фактом Голодомору), згідно із яким експерти використовують, окрім названих об'єктів, ще й матеріали справ, зміст яких дає змогу проводити судово-медичну оцінку даних, що отримані. Обсяг та значущість згаданих матеріалів справи визначають слідчі за наявності уточнень та інформаційної потреби з боку судово-медичної експертної комісії. Таким чином, проведення судово-медичної (-х) експертизи (-з) за матеріалами карних справ є засобом законного наукового обґрунтованого отримання доказів у галузі медицини.

Об'єктами дослідження під час проведення судово-медичної експертизи за фактом Голодомору, перш за все стали справжні судово-медичні документи, що засвідчують смертність населення м. Харкова 1932–1934 рр. На початку 2000-х рр. в приміщенні відділу судово-медичної експертизи трупів ХОБСМЕ (Харківське обласне бюро судово-медичної експертизи) автор цієї статті виявив і зберіг оригінали реєстраційних журналів «Трупного покою» судово-медичної експертизи м. Харкова за 1932–1934 рр. Місце, де були знайдені ці документи, свідчило про їхнє «приховування» протягом багатьох років. Характер записів та відповідність їх документам діловодства Харківської судово-медичної служби свідчить за автентичність цих журналів.

Крім того, оглянуто архівні документи РАГСу в Харківській області, медичних та інших установ за даними Харківського міського архіву, що містили інформацію про стан охорони здоров'я й показники смертності на територіях м. Харкова й Харківської області.

Отримані дані за своїми інформаційними характеристиками у межах цієї статті коротко можна визначити так.

І. Згідно із журналами реєстрації трупів судово-медичної експертизи у м. Харкові в період 1932–1934 рр. спостерігається:

1. Зростання показників смертності у період січень–липень 1933 р. за незначного зниження темпу зростання смертності у березні–квітні 1933 р. й різкому спаді смертності у липні–серпні 1933 р.

а) зниження реєстрації смертності у березні–квітні 1933 р. збігається із розпорядженням щодо перевезення трупів на «місця поховання без реєстрації у морзі»;

б) офіційна карколомна «нормалізація» показників смертності у липні–серпні 1933 р. збігається із засіданням політбюро ЦК КП(б)У та широкими зборами харківського активу, виділенням нового приміщення для харківського міського судово-медичного моргу, самогубством М. Скрипника.

2. Нормалізація смертності у вересні–грудні 1933 р.

3. Зростання смертності невідомих осіб у період березень–липень 1933 р. із різким спадом у липні–серпні цього року.

4. Зростання смертності від «захворювань» (наприклад, «параліч серця») у період березень–липень 1933 р. із різким спадом у липні–серпні цього ж року.

Оцінюючи дані, які містяться у журналах реєстрації трупів харківського міського судово-медичного моргу, експерти брали до уваги, що ці документи є такими, які зорієнтовують щодо загальної динаміки кількісних показників смертності, і в жодному разі їх не можна безпосередньо використати для конкретної кількісної оцінки.

II. Згідно із журналами реєстрації смерті РАГСів по Харківській області динаміка показників смертності порівняно із даними міського судово-медичного моргу у період березень–липень 1933 р. є суттєво уповільненою й приблизною. Кореляція показників смерті за даними РАГСів та міського моргу спостерігається лише в січні–лютому 1933 р. та жовтні–грудні 1933 р.

Під час аналізу журналів реєстрації смерті РАГСів встановлено, що всі вони, незалежно від регіональної віддаленості районів, заповнюювані «однією рукою». Журнали реєстрації смерті мають «перехрести» нумерації із її нумераційним дублюванням за абсолютних відмінностей паспортних даних померлих, що фактично неможливо в разі своєчасного й об'єктивного формування записів.

Отримані дані свідчать про штучне змінення номерів реєстрації трупів у бік зменшення. Наприклад: у разі порівняння номерів реєстраційного запису № 22463 у журналі № 130 РАГСу міста Харкова (грудень 1933 р.) про смерть громадянина Г. І. Радіонова та № 1643 за книгою реєстрації трупів № 2 Харківського міського судово-медичного моргу (квітень 1933 р.) встановлено таке: фактично громадянин Г. І. Радіонов помер 17 квітня і похований 18 квітня 1933 р. А актовий запис про смерть № 22463 у журналі міського судово-медичного моргу датований 19 квітня 1933 р. Це свідчить про те, що наявна кількість, лише зареєстрованих смертей по м. Харкову на 19 квітня 1933 р. становила 22463, а реєстрація цього номера у журналі РАГС, що відповідає не квітню 1933 р., а грудню 1933 р. є свідченням штучного впливу на віддзеркалення статистичних показників.

Відповідно до звітів адміністрації дитячого ізолятору «Комуністка» смертність дітлахів у цьому закладі (лише за виявленими у міському архіві звітами) на період листопада–грудня 1933 р. становила не менше ніж 100 дітей. Але за даними журналу реєстрації смертей РАГСів із цих смертей у вказаний період щодо ізолятору «Комуністка» зареєстровано лише дві.

Показана інформація свідчить про штучне системне заниження у десятки (як мінімум) разів смертності на території м. Харкова лише на підставі порівняння даних одного з моргів (центрального) із документами РАГСів. Це є об'єктивним підтвердженням дії наказу щодо «впорядкування записів про смертність населення» із фальшуванням фактичних даних¹.

Таким чином, прямі офіційні показники смертності населення УРСР у 1933 р. не можна брати до уваги під час розрахунків.

¹ ДАХО. – Ф. Р – 3683. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 52.

Щодо ймовірності використання даних переписів населення й показників смертності у попередні та наступні за періодом Голодомору роки слід зважати на такі дані. Наприклад за даними «Охмадету» (1932 р.) дитяча смертність становила у дитячих установах: 1930 р. – 27%, 1931 р. – 36,5%–60% (і це в роки, що їх дослідники вважають відносно «спокійними» порівняно з 1932–1933 рр.). Ці показники не мають відповідного якісного віддзеркалення у документах РАГСів. Отже, такий фактаж не дає змоги використовувати офіційні документи РАГСів для безпосередньої судово-медичної оцінки.

Останнім часом, висловлюють думки щодо неупереджених статистичних даних періоду 1937–1941 рр., які б можна було використовувати демографічними науковими методами для встановлення динаміки смертності й факту смертності від голоду. Але навіть у разі порівняльного вивчення статистичних даних щодо показників смертності у блокадному Ленінграді 1941–1942 рр. стикаємося із «дивною» проблемою. Смерть від голоду у перші місяці блокади не фіксується, а розподіляється на інші (менш прив'язані до голоду) нозологічні одиниці¹. Тобто, до отримання прямої вказівки, що можна реєструвати смерть жителів Ленінграду внаслідок нестачі їжі², статистичні структури керуються іншими мотивами, корні яких без сумніву линуть у початок 30-х й навіть кінець 20-х рр. ХХ ст., як мінімум.

Звісно, такий стан реєстрації смертності у СРСР 20–40-х рр. ХХ ст. не дає змоги використовувати прямі статистичні дані для розрахунку можливих причин смерті населення від голоду з позицій судово-медичної експертизи. Сприйняття й оцінка цих даних з боку спеціалістів-демографів не входить у компетенцію судово-медичної науки.

Навала інформації, що свідчить про «неякісне» фіксування показників руху населення на території Харківської області 30-х рр. ХХ ст., призвела до необхідності використання екстраполяції змішаних даних про смертність населення.

З боку медицини оцінювання смерті від голоду перш за все підкорюється епідеміологічним правилам. Тобто характеризується швидким підйомом патологічних проявів із подальшим повільним їх зниженням після проходження зафіксованого максимуму (т. з. епідемічна крива). Тому й спроба кількісних розрахунків здійснювалася за методом будування та графічної оцінки епідемічної кривої. За основу прийнято порівняльні якості характеристики динаміки епідемічної кривої в разі смерті від голоду у різних країнах (Ірландія, Бангладеш, Австралія, Китай, Ленінград)³.

Наявні дані дають змогу скласти приблизну якісну форму епідемічної кривої Голодомору, навіть за фальсифікованих показників смертності. Це три графічні складові – різке зростання кількості смертей у період січень–травень 1933 р, максимуми показників у травні–липні 1933 р. й поступове зниження до кінця 1933 р. – початку 1934 р.

Характерно, що динамічна якісна відповідність епідемічної кривої смерті в період січня–червня 1933 р. у м. Харкові збігається із даними РАГСів, судово-медичного моргу та архівів (що містять, як медичні, так й дані «іншого» характеру) із епідемічними кривими смертей від голоду в інших країнах у різний час.

¹ РГАЭ. – Ф. 1562. – Оп. 329. – Д. 805. – Л. 143, 161, 165.

² РГАЭ. – Ф. 1562. – Оп. 329. – Д. 805. – Л. 161, 165; РГАЭ. – Ф. 1562. – Оп. 329. – Д. 1021. – Л. 119.

³ Zarulli, V. Cormac Grada Making Famine History Journal of Economic Literature Vol XLV (March 2007), pp. 5–38; Mortality shocks and the human rate of aging, MPIDR Working Paper WP-2012–019; Checchi Francesco, Courtland Robinson W. Mortality among populations of southern and central Somalia affected by severe food insecurity and famine during 2010–2012, 2013.

Починаючи з липня–серпня спостерігається дисонанс між даними РАГСів й судово-медичного моргу, з одного боку, та даними, що містять непрямі інформаційні характеристики щодо смертності у місті Харкові й «стандартними» графічно-динамічними змінами епідемічних кривих смертей від голоду, з іншого боку. Ця різниця стосується неймовірно нелогічного жакливого (мабуть треба сказати «бюрократично-контрольованого») зниження показників смертності за офіційними статистичними документами (див. ізолятор «Комуністка»). Тому подібна динаміка не могла бути прийнятою до розрахунків й криву сформовано за загальними епідемічними характеристиками смерті від голоду.

Кількісні розрахунки потребували встановлення мінімальних орієнтовних маркерів на графіку показників смертності (епідемічній кривій) із підрахунком співвідношення відомих (дуже відносних та мінімальних) й теоретичних показників з подальшим порівнянням їхньої графічної площі. Штучними орієнтирами були прийняті дані показників смертності за січень–лютий 1933 р. із урахуванням стандартних співвідношень між загальними показниками смертей, зафіксованих у РАГСх та судово-медичній експертизі. Маркером кута зростання прийнято цифру 22 463, що відповідала номеру реєстрації смерті громадянина Радіонова у квітні 1933 р. та дані щодо дитячої смертності, враховуючи (мінімальні показники 36,5–60% на 1931 р. у дитячих установах, до кількості безпритульних дітей, яких підібрано у м. Харкові на початку 1933 р.). Співвідношення цих показників дало результат щодо смертності тільки по м. Харкову (як наймінімальніший з можливих) 150–200 тисяч смертей у 1933 р. До того ж не враховано дані за попередні 1931–1932 й наступний 1934 р. з усвідомленням співвідношення кількості тодішнього міського (Харкова) та сільського населення і сприйняття того, що Голодомор панував на території області мінімум два роки, обчислювана кількість загиблих жителів України виглядає жакливою й за якісною оцінкою достеменно може перевищувати 6–7 млн.

Щодо спроб викреслення із загальної кількості загиблих від Голодомору тих, хто помер від захворювань, та віднімання середніх річних показників смертності від загальної кількості померлих на той час (до речі, щодо об'єктивності цих показників див. вище), то оцінка такого підходу є негативною навіть у радянських документах¹.

По-перше, смерть від голоду з медичних позицій можна розглядати як безпосередню (безбілковий набряк, кахексія), так й ту, що настала внаслідок ускладнень (хвороби шлунково-кишкового тракту, судинні, легеневі та ін. хвороби), які є причиною настання смерті. Окрім того, при всіх епідеміях голоду значна, а інколи й переважна, частина смертей була результатом інфекційних ускладнень (висипний тиф, дизентерія та ін.), які також беззаперечно підпадають під причинно-наслідкові зв'язки смерті із голодом. Недарма в Україні 1933 р. боротьбу із голодом радянська влада поклала на «ЧрезСанКом», завданням якого була «боротьба з епідемією».

По-друге, не можна огульно виокремити серед тих померлих, хто складав би, так званий, «середній річний показник смертності» (хай вибачать мені мої заги-

¹ Об основных причинах смертности в Ленинграде. Из справки Горздравотдела заместителю председателю СНК СССР А.Н.Косыгину и председателю Горисполкома П.С.Попкову от 31 марта 1942 г. // Блокада Ленинграда в документах рассекреченных архивов / Ред. Н.Волковського. – Москва : АСТ; Санкт-Петербург : Полигон. – 2005. – С. 686–688.

блі від голоду родичі та земляки!) хоча б тому, що аж ніяк неможливо прийняти те, що стара або хвора людина, яка можливо, ще й дожила б до листопада 1933 р, помирає у травні з голоду, а ми за «правилами демографії та статистики» викреслюємо її зі списку загиблих. Звучання мотиву «все одно помер (-ла, -ли) би того ж року» як пояснення демографічних законів має дуже поганий присмак.

Таким чином, якщо відкинути особисті, національні та соціальні емоції, вважаємо за неможливе проводити диференціацію загиблих у 1932–1933 рр. за ознакою «причин смерті» та «статистичних» даних.

Встановлення кількості загиблих внаслідок Голодомору є лише частиною можливостей медико-біологічних наук. Окремо потрібно розглянути питання, що висвітлюють «наукове» підґрунтя для підтримки спланованого характеру недоїдання та голоду в Україні у 20–30-х роках ХХ ст. Прояви таких тенденцій можна вбачати у небезпечно низьких енергетичних нормах харчування (900 кал – згідно з цілком таємною доповіддю ГПУ «Состояние общественного питания» 1933 р.), рекомендацій щодо використання «ерзац-продуктів» («Питание животными отбросами» проф. А. А. Дедюлин) тощо. Серед питань, які досі не розглядала судова медицина, без відповіді залишаються психосоматичні підстави для пригнічення волі людей голодом у 20–30-х роках ХХ ст., участь вітчизняних та іноземних науковців у «Великому соціальному експерименті», що став бідою для десятків мільйонів українців на багато років, вплив тих подій не тільки на загальний стан здоров'я української нації, але й на її свідомість та волю. А найважливіше варто звернути увагу на вивчення можливостей передбачати та запобігти таким трагедіям.

Список літератури

1. Checchi Francesco, Courtland Robinson W. Mortality among populations of southern and central Somalia affected by severe food insecurity and famine during 2010–2012, 2013.
2. Zarulli, V. Mortality shocks and the human rate of aging, MPIDR Working Paper WP-2012– 019
3. Cormac O'Grada, Making Famine History, *Journal of Economic Literature*, Vol XLV (March 2007), pp. 5–38.
4. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. Р – 3683. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 52.
5. Об основных причинах смертности в Ленинграде. Из справки Горздравотдела заместителю председателя СНК СССР А. Н. Косыгину и председателю Горисполкома П.С. Попкову от 31 марта 1942 г. // Блокада Ленинграда в документах рассекреченных архивов / Ред. Н. Волковського. – Москва: АСТ; Санкт-Петербург: Полигон. – 2005. – 766 с.
6. Российский государственный архив экономики (РГАЭ). – Ф. 1562. – Оп. 329. – Д. 805. – Л. 143, 161, 165.
7. РГАЭ. – Ф. 1562. – Оп. 329. – Д. 1021. – Л. 119.
8. Сорокин Питирим. Голод как фактор. Влияние голода на поведение людей, социальную организацию и общественную жизнь, 2003.

Валерій Удовиченко,
заслужений юрист України,
полковник Служби безпеки України

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ГЕНОЦИДУ УКРАЇНЦІВ 1932–1933 РОКІВ

Геноцид 1932–1933 років є свідомим злочином проти української нації, спричиненим політикою терору комуністичного тоталітарного режиму, що здійснювався в Україні. Наслідки цього особливо тяжкого злочину – це мільйони фізично знищених українців в УСРР та в місцях компактного проживання етнічних українців в СРСР.

Комуністичний режим ретельно приховував правду про масове винищення українців та переслідував за будь-яку інформацію про Голодомор-геноцид. Країни Заходу фактично не мали можливості надати будь-яку допомогу через політику не визнання Голодомору «кремлем» та блокаду на кордонах.

З розпадом радянського союзу та відновленням незалежності Української держави після 1991 року в Україні продовжувалася утверджуватися концепція, що минулого краще не рухати. І це все тому, що комуністичний режим нікуди не зник, а його представники в Україні лише перефарбувалися. Першооснови такого становища в українському суспільстві пояснюються тим, що ми й далі жили під впливом Росії та зі спадщиною незасудженого колишнього минулого, тобто злочинів комуністичного тоталітарного режиму.

Вчорашні комуністичні партійні та комсомольські вожді, колишні «відповідальні працівники» нікуди не зникли, а просто передяглися в демократичні шати і трансформувалися у нові партії. Вони стали називати себе демократами, почали йти в політику, утворювали політичні партії різного напрямку діяльності та ідеології.

Комуністична партія України продовжувала підтримувати ленінські ідеї та заповіти, тривалий час залишаючись однією з найчисельніших фракцій у Верховній Раді України, впливаючи на формування внутрішньої та зовнішньої політики України. Керівництво комуністичної партії України в угоду політиці «кремля» всіляко намагалось перешкоджати відновленню історичної правди та продовжувало приховувати масові вбивства українців. Комуністи разом з представниками партії регіонів, будучи по суті носіями проросійської політики антиукраїнської спрямованості, всіляко підтримували позиції кремлівського істеблшменту та російської пропаганди щодо «загальносоюзної трагедії селянства» в СРСР, яке нібито постраждало від голоду, внаслідок жорсткого правління керманіча більшовиків, диктатора Йосипа Сталіна.

Фактично Українська держава певний період часу не брала активної участі у важливих процесах переоцінки минулого. Правда про Голодомор у світі була розкрита завдяки дослідженням вітчизняних та зарубіжних правників, дослідників, істориків, українській діаспорі. Опублікований висновок Комісії Конгресу США по Голоду в Україні, створеної 13 грудня 1985 року під керівництвом Джеймса Мейса, надав можливість демократичному світу та українському суспільству ознайомитися з масштабами найстрашнішого злочину, вчиненого комуністичним режимом.

Помаранчева революція в Україні змінила не лише політичну владу, а й надала можливість зробити переоцінку подій 1917–1991 рр. на державному рівні. Важли-

вим було прийняття Верховною Радою України Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» 28 листопада 2006 року. Поступово стали відкриватись історичні та політичні архіви про терор в СРСР та злочини «ВКП(б)-КПСС, ВЧК-НКВС і МГБ-КГБ», вивчалась тоталітарна спадщина та підвищувалась поінформованість громадськості. Зокрема, масово здійснювалось розсекречення архівних документів в Галузевому державному архіві Служби безпеки України та інших архівах держави. Все це надало можливість науковцям, дослідникам і правозахисникам проводити наукові розробки та документувати протиправну діяльність організаторів та виконавців, які вчинили геноцид українців. У 2009 р. напрацьовані матеріали про злочини тоталітаризму були використані слідчими СБ України для проведення досудового розслідування особливо тяжкого злочину геноциду.

Головним слідчим управлінням СБ України відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства за зверненнями Голови Українського інституту національної пам'яті Ігоря Юхновського, ряду народних депутатів, громадян України, відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства на початку 2009 року було здійснено перевірку, під час якої зібрано матеріали, архівні документи, висновки експертних закладів, отримано пояснення від очевидців Голодомору, які містили достатні підстави для прийняття рішення про порушення кримінальної справи і початку досудового розслідування.

По завершенню перевірки матеріали направили в Генеральну прокуратуру України, оскільки керівництво СБ України вважало, що таке надважливе для Українського народу рішення, про порушення кримінальної справи, мала би прийняти Генеральна прокуратура України.

Майже через три місяці Генеральна прокуратура повернула матеріали перевірки до Служби безпеки України. На той час перший заступник Генерального прокурора України Сергій Винокуров, відповідаючи на запитання журналістів, повідомив позицію прокуратури: «Повернули матеріали, бо таке рішення мають приймати слідчі Служби безпеки України, до підслідності яких віднесено розслідування злочину геноциду».

Отримавши зазначені матеріали органом досудового розслідування, Головним слідчим управлінням Служби безпеки України, 22 травня 2009 року було порушено кримінальну справу № 475 за фактом геноциду українців, вчиненого комуністичним тоталітарним режимом у 1932–1933 рр. та невідкладно мною як слідчим було розпочато досудове розслідування.

З самого початку розслідування цієї кримінальної справи досудове слідство зіткнулося з проблемою розробки та використання криміналістичної методики розслідування злочину геноциду, який вперше був введений в Кримінальний кодекс України 2001 року. Це була перша така кримінальна справа в Україні. Тому з метою виконання завдань кримінального судочинства на той час перед автором, як старшим слідчої групи Головного слідчого управління СБ України, у складі якої перебувало до 80-ти слідчих, постало завдання з організації та планування досудового розслідування злочину Голодомору–геноциду, а також створення криміналістичної методики, яка одночасно застосовувалась безпосередньо в процесі роботи слідчими. В основу методичних рекомендацій були покладені наукові розробки та праці доктора юридичних наук Василенка В.А., докторів історичних наук Марочка В.І., Пирого Р.Я., Сергійчука В.І., дослідника Сядристого М.С. та ін. У ході планування розслідування геноциду вивчалися матеріали Міжнародного військового трибуналу в м. Нюрнберг, тобто проведено-

го Нюрнберзького процесу над головними воєнними злочинцями нацистської Німеччини. Саме вони, на думку автора, найбільш підходили для практичного використання при плануванні досудового розслідування.

Я впевнений, і є достатні обґрунтовані підстави вважати, що націонал-соціалістичний (нацистський) режим та комуністичний тоталітарний режим побудовані на одній ідеологічній платформі та трималися виключно на насиллі, масово використовуючи терор та політичні репресії проти своїх громадян.

Розбудований за часи правління диктатора Сталіна комуністичний тоталітарний режим був взятий за зразок для розбудови націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму з приходом до влади у 1933 році у Німеччині іншого диктатора – Гітлера, який детально вивчав та застосовував досвід створення диктатором Ленініним комуністичної партії більшовиків.

Вказані матеріали дали можливість підготувати план розслідування та встановити обставини та наслідки злочину, вчиненого комуністичним режимом, очолюваного диктатором Сталініним у 1932–1933 рр.

Під час досудового розслідування потрібно було встановити та довести, що особами, які обіймали керівні посади в комуністичній партії більшовиків приймалися злочинні рішення, здійснювались політичні репресії. Партійні органи на місцях дублювали прийняті рішення центральних органів комуністичної партії, доводили до виконання державним органам, втручались та впливали на все державне управління, застосовуючи терор, як засіб державного управління. Практично верхівка керівництва комуністичної партії більшовиків була задіяна в організації та вчиненні злочину геноциду проти української нації.

Для вирішення завдань кримінального судочинства під час проведення досудового слідства у кримінальній справі було сплановано комплекс слідчих дій, направлених на розшук очевидців, свідків злочину геноциду, встановлення жертв Голодомору, місць масових поховань, проведення досліджень архівних документальних матеріалів щодо прийнятих рішень у 1932–1933 рр. партійними та каральними органами.

Суттєво у розслідуванні справи допомогло швидке виконання міжнародних клопотань про надання правової допомоги компетентними органами Австрії, США, Італії, Польщі, Німеччини, Білорусі, Молдови та Казахстану. Очікувана відмова росії у наданні правової допомоги слідчим органам з дослідження наявних архівних документів не перешкодила проведенню досудового розслідування.

Під час розслідування у кримінальній справі було призначено судову комплексну історико-правову експертизу, згідно з висновком якої встановлено, що внаслідок цілеспрямованих системних дій вищого керівництва СРСР та УСРР в Україні було вчинено злочин, передбачений частиною 1 статті 442 Кримінального кодексу України.

На території України були штучно створені життєві умови, розраховані на знищення частини української національної групи.

Ідеологічним підґрунтям комуністичного режиму, до якого входили особи, що належали до його очільників, були засадничі принципи марксистської доктрини у ленінсько-сталінській інтерпретації. Втілення цих принципів у життя вимагало тотального терору та насильства, яке застосовувалось у найрізноманітніших формах, в тому числі і у таких, як геноцид.

Проведена судова науково-демографічна експертиза економістом О. Рудницьким, співробітником Інституту демографії та соціальних досліджень

ім. М. Птухи НАН України від 30 листопада 2009 р. не надала відповіді щодо реальної чисельності українців, знищених комуністичним тоталітарним режимом у 1932–1933 рр.

За результатами вказаної експертизи «прямі втрати населення України внаслідок голодомору становлять всього 3 941 тис. осіб...». Генеральна прокуратура України у вересні 2009 р. надала вказівку провести комплексну судову експертизу і залучити до її проведення економістів, юристів, судових медиків, істориків та політологів.

Слідчі розуміли, що висновок судової науково-демографічної експертизи не надав відповідь на питання, яка кількість українців стала жертвами геноциду. Цей висновок також мав значні розбіжності з дослідженнями демографів та статистиків 1930-х рр., а саме М. Птухи, О. Асаткіна, А. Хоменка, які провели демографічні розрахунки та встановили, що втрати української нації становлять відповідно: 6 млн 700 тис., 7 млн 100 тис., 7 млн 700 тис. українців.

Однак, складна соціально-політична обстановка в країні в кінці 2009 року не дала можливості провести відповідну комплексну судову експертизу. Потрібно було швидко завершити розслідування. Отже, встановити чисельність українців, знищених комуністичним тоталітарним режимом у 1932–1933 рр. під час розслідування кримінальної справи № 475 в той час не вдалося.

Відповідь на це питання надали комплексні судові експертизи, проведені СБУ у 2020–2021 роках. За висновками цих експертиз, комуністичний режим під час геноциду у 1932–1933 роках фізично знищив 10 мільйонів 500 тисяч українців. Ознайомившись з цими матеріалами, слід зазначити, що експертизи проведені на високому професійному рівні, та розкривають масштаби та наслідки злочину геноциду.

Важливим є те, що Верховною Радою України 9 квітня 2015 року було прийнято Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», що надає можливість позбутися наслідків комуністичного минулого.

Слава Україні! Героям слава!

ДО 90-Х РОКОВИН ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ УКРАЇНЦІВ

В 1860 році Святий Ігнатій Брянчанінов в листі до ігумена одного із московитянських монастирів зазначив, що «росийський народ может и должен дать миру гения из гениев, – антихриста». І, дійсно, Святий був правий. Через декілька років народився малий антихрист Владимир Ульянов (Ленін), який очолив богоборческий процес XIX-XX століть. Ідеологія цього процесу сформована протягом двох тисячоліть, починаючи від першого антихриста Ірода, членів синедріона Анни і Каяфи і до одержимих бісами Карла Маркса і Фрідріха Енгельса та викладена у маніфесті компартії. Якими словами починається цей маніфест? «Призрак бродит по Европе – призрак комунизма» (на українській мові не звучить). Комунізм – це царство антихриста на землі.

Кого призивають вітати у бісовському гімні «Вставай проклятьем заклейменный»... Диявола! Везевула! Якого ще дві тисячі років тому, Господь Ісус Христос, будучи у пеклі три дні, з п'ятниці до Воскресіння закував у веріги і заклеймив диявола до кінця Часів. Московія – це єдина держава у світі в якій атеїзм і богоборство стало державною платформою. За перших два роки панування богоборців було знищено десятки тисяч священства, зруйновано тисячі храмів.

Хто став наступним ворогом цієї мерзоти? Українець, українство з його історією, яка сягає до 4 тисячоліття і з християнською вірою і Апостольською церквою, яка існує на теренах Скіфії України з приходом до нас Святого Апостола Андрія Первозваного в 50-х роках I століття по Різду Христовому.

Київ став другим Єрусалимом. Благодать Божа з Києва розійшлася до Балтії, Кавказу і Тихого океану. По милості Пресвятої Богородиці Київ став її третім уділом, після Афону, Іверії (Грузія). Про це свідчать сотні ікон Пресвятої Богородиці, які стали чудотворними на українській землі. Зростала хліборобська, християнська цивілізація, яка заповонила Кубань (Малиновий Клин), Далекий Схід, Хабаровський край (Зелений Клин), Сибір (Сірий Клин), Поволжя (Жовтий Клин), перетнула океан і розповсюдилася у США, Канаді, Аргентині, Бразилії, Парагваї.

З таким народом комунізм не збудуєш, імперію не втримаєш, тому його треба знищити. Так звана «громадянська війна» – це по-суті була війна за незалежність України.

У 1926-1929 рр. провели перепис, основна ціль якого – виявити, де живуть українці. А далі – каральні війська НКВД оточують українські станиці та села, вилучають усе їстівне та вчиняють найстрашніший злочин – Голодомор-геноцид українців у 1932-1933 рр. Багато існує оцінок жертв, для мене достовірними являються висновки наших українців, патріотів в еміграції у Саут-Баунд-Бруці (США) – 15 мільйонів.

До речі, Президент США Дуайт Ейзенхауер у 1952 рр. передав землі у Саут-Баунд-Бруці українській діаспорі. У своїй промові він сказав, що англосакси створили Америку, а українці розбудували її. Вінстон Черчилль, пізніше, у 60-х роках ХХ ст. скаже: «Я думав, що помру від старості, але скоріше я помру від сміху, дивлячись на совіти, які спочатку знищили найталановитіших хліборобів із 4-х тисячною традицією святої праці, а потім затопили найкращі у світі чорноземи бездумними ГЕС. А закінчать вони тим, що землі, які залишаться здадуть у концесію іноземцям».

Чергова війна московії проти українців, мета якої є знищення України як держави, українців як нації – є намаганням зберегти російську імперію, час якої завершується.

Слава Україні!

Леонід Мужук,
кінодраматург, журналіст,
Заслужений діяч мистецтв України,
Народний артист України

СИНТЕТИЧНА ПРИРОДА КІНЕМАТОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ ПРО ГОЛОДОМОР-ГЕНОЦИД УКРАЇНЦІВ

«Аби не було голоду!» – коли вперше моє серце стрепенулось од глибокого усвідомлення цього українського заклинання? Знаю тільки, що кожную свою молитву моя покійна мати закінчувала саме цими словами.

«Аби не було голоду!» – в дитинстві я покійно повторював слідом за матір'ю слова нашої спільної молитви. А потім доскіпливо випитував у матері про, здавалось би, неправдоподібні за їх трагічною суттю, але надто конкретні випадки з реальної історії нашого села.

Мати мені оповідала одне й те ж по кілька разів. Проте у тих розповідях я постійно зауважував усе нові й нові деталі, і дедалі дужче впевнювався, що ті незбагненні для дитячої душі випадки нібито й сам бачив... Іноді, але вже трохи згодом, мене навіть полонила тривка ілюзія, що я нібито пережив отой весь 33-й...

Словом, з оповідей родичів, ще до закінчення школи, я накопичив у своїй пам'яті достовірну інформацію майже про все, що в 33-му коїлося у нашому селі.

33-й ніколи не випускав наше село зі своїх жорстоких обіймів. І, може саме тому, наприкінці вісімдесятих років минулого століття, я почав вишукувати по всіх «союзних» кіно-архівах історичну кінохроніку для нашого спільного з Володимиром Георгієнком телевізійного серіалу «Українська ніч 33-го». Згодом цей наш авторський задум реалізувався на студії «Укртелефільм». Серіал складався з трьох телевізійних фільмів: «Страх», «Жах» і «Гільйотина». Кінематографічному творові «Українська ніч 33-го» судилося бути першим багатосерійним українським екранним дослідженням Голодомору.

Ця документальна розвідка вперше засвітила на телевізійному екрані типові факти найтрагічніших подій з української історії минулого століття, що як тепер уже всім відомо, тривалий час замовчувалися і ретельно приховувалися від світу.

Голодомор і Розстріляне Відродження – обидві історичні вершини московського терору, що надто тісно взаємопов'язані між собою, і є історичними складовими широкомасштабного злочину геноциду, системно спланованого, організованого і здійсненого супроти українства. З нелюдською метою той жорстокий геноцид чинився і, насамперед, для винищення українських хліборобів – етнічної основи нації. Але не менш суттєву гостроту до цього історичного злочину додав ще й ідеологічний чинник. Адже тоталітарний режим існував по-суті на засадах фашистської ідеології, де під прикриттям комуністичної демагогії привалював агресивний «великоруський» шовінізм, що завжди переслідував стару московську мету, спрямовану на руйнування українського духовного і культурного потенціалу. А разом з тим, то ще був і віроломний історичний замах на ліквідацію української мови – національної основи українства.

Нелюдського московського терору в минулому столітті зазнали всі українські покоління. І моє теж. На студентських канікулах я часто запитував батька про події того важкого часу. Але він дуже стримано мені розповідав. Мабуть, боявся за мене. Адже добре розумів, що я до пуття не знав, що таке страх. Бо батько того терору сам зазнав удосталь. Хоча б згадати ось цей конкретний факт – батькове пручався проти вступу до колгоспу... Мати мені розповідала, що батько пручався доти, аж поки у районному чекістському відділку його не зачинили у тісній металевій шафі, де вистояв усю ніч аж до ранку. А те, що відбулося з батьком після езекуції, я вже дізнався з коротенького свідчення самого батька: «Ні зігнутись, ні повернутись!» Ця лаконічна деталь досі переслідує мою режисерську уяву. Бо батькова стражденна мить, як типова «советська» реальність, часто постає перед моїми очима. Бо таки згадую наше село і моє колгоспне дитинство, що забезпечило мені фактологічну документальну базу для створення реалістичного екранного образу типового українського села в контексті тих історичних наслідків, який спричинила сталінська колективізація.

«Уранці відімкнули дверці шафи», – мовив батько, а я й тепер бачу, як напівмертве батькове тіло рухнуло на підлогу. Відром холодної води його на вернули до тями: «Падпіші заявленіє в калхоз! Ілі ти хочеш в Сібір?» Саме таким чином досягався історичний процес забезпечення суцільної сталінської колективізації. В українських хліборобів протиправно вилучили не лише хліб, а й все їстівне, а також сільгоспінвентар. Крім того, проводилися політичні репресії: арешти, засудження, розстріли та депортації. Комуністичний режим реалізовував стратегічну сталінську мету – знищення Української держави та української нації, під прикриттям підготовки до воєнного походу на Європу.

Але це лише частина правди. В той час необхідно було також знайти відповіді на такі питання: навіщо московському кремлю знадобився цей план? І чому так цинічно його реалізували? Та чиїми насправді руками комуністичний тоталітарний режим нищив корінний етнос в Україні? І чому спадкоємці імперії не визнають найжорстокіший у світовій історії злочин?

Спланована жорстока наруга над українцями, незнана світом, була цілеспрямованою. Її ціль наводилась на український майбутній час... Саме такою була концепція авторського задуму. Сьогодні ця правда тепер уже лежить на поверхні.

Голодомор-геноцид – стратегічна мета московського кремля на довічне уярмлення України. Нереалізована сталінським режимом, тому активована путінським, але вже у нинішній час.

Московська експансія закріплювала свої позиції на нашій землі впродовж віків. На українських землях завжди прискореними темпами розповзалася і посилювалася московська «військова присутність». Тотальна зверхність чужої мови і низької чужої культури, постійно виснажували українську душу. Донедавна. І навіть тепер. І здебільшого повсюдно. Переслідували за любов до українського слова, намагалися провести тотальну русифікацію та асиміляцію. У часи так званої «радянської українізації» московія особливо старалася з нарощуванням спеціальних каральних військ. Очолювані московськими емісарами, численні каральні загони не тільки здійснювали регулярні «зачистки ворожих елементів», але й плодили тут (і в прямому, і в переносному розумінні) свою *п'яту колону* для приборкання волі українців у майбутньому часі.

Ця антиукраїнська сила, непомітно для загального українського ока, але надто щільно пронизувала всю нашу духовну сферу, регулярно вкидаючи в український культурний простір так зв. «братні» поради для концептуального утвердження тут не тільки ординської моралі, а й їхнього способу суспільного існування, спроектованого культурою мовою окупанта.

Хіба не чинився невидимий терор в Україні над національним культурним процесом, зокрема, і кінематографом? Хіба інформаційна політика, яка панувала в Україні перед вторгненням московських танків та вертольотів не була проросійською? Хіба численні інформаційні цехи, що імітували телевізійну «свободи слова», лукаво не приховуючи при тому кремлівське ідеологічне замовлення на поширення легального і безкарного сепаратизму серед «місцевого» потомства, народженого тут колишніми зайдами і вихованого на світоглядній платформі московського шовінізму? Хіба масштабний «гібридний» процес інформаційно-психологічної підтримки воєнної реалізації стратегічних імперських планів не здійснювали загальнонаціональні українські телеканали?

У всякому разі згадаймо лише старі московські фільми, присвячені «героїчній радянській історії». Московські дистриб'ютори благословили для повального «українського» кінопоказу «сталінську історичну велич» нам задарма. Цей «троянський кінь» упродовж багатьох років експлуатував «наші незалежні» телеканали. Чи під безпосереднім керівництвом чекістських оперативників створювалися й функціонували тут чужі, а точніше – антиукраїнські, але з «українськими посвідченнями», місцеві потужні осередки неприхованої путінської пропаганди? Чи зрощені вони були зусиллями п'ятої колони, що густо «помережена» давньою агентурою, законсервованою тут з огляду на всі московські «резервні потреби»? Нема тепер значення. Сталінських послідовників і московських, і тутешніх, своєчасно не було усунуто від управління українським суспільством. Кремль захочував їх усілякими можливими способами, аби системно зруйнували Україну задля утвердження тут «руського міра».

Фінальна авторська фраза в одній із серій того давнього фільму звучить тепер, на жаль, особливо гостро. Хоч йшлося про час минулий: «Страх ломився у кожні двері»... Не всі, ясна річ, здатні передчувати, що страх знову буде безпосередньо стосуватися кожного з нас. Що той страх знову буде ломитися в українські двері. Хоч у тому фільмі нанизалося більш ніж достатньо історичних фактів, узагальнених у вигляді ґрунтового кінематографічного попередження, аби завжди остерігатися московської орди з її незмінною «ментальністю».

Пам'ятаю всі настанови батька про 33-й. Він постійно, поки жив, домагався, аби я мовчав про 33-й. Аби ніде публічно не проронив навіть слова про той час.

Він боявся, що хрущовська відлига спровокує мене на щирі спробу – поділитися з іншими людьми тим страхітливим набутком, який я носив у собі. Батько ніколи не мав жодного спокою щодо цього мого спадку, а особливо тоді, як я став студентом. І непокоївся він не безпідставно. Уже на другому університетському курсі я спромігся на дві маленькі новелки, і приніс їх у видавництво «Молодь» Григору Тютюннику, де той готував збірник творів молодих письменників «Вітрила».

Наступного дня Григір повернув мені одне оповіданнячко, в якому йшлося про голод, мовивши: «Не настав той час, щоб таке друкувати». Аби це сказати, він вивів мене з видавництва аж на бульвар Шевченка. Довго мовчки курих, а я, сплотнолий від хвилювання, не розумів, яка ж причина його нерішучості. Він

надто довго силкувався знайти таку аргументовану форму відмови, щоб мене не образити. А коли нарешті вичавив з себе ті слова і, мабуть, для того, аби мене бодай якось утішити, сумно додав: «Візьмемо легшу новелку, а те щире оповіданнячко «Сусіди»... може, дасть Бог, ще колись надрукуеш».

Не надрукував... Але й не забувся про головну причину, яку Григір надто стримано мені пояснив. І треба було чекати аж понад чверть віку, щоб цей незабутній момент спонукав мою душу на рішучий кінематографічний вчинок – виставити тему Голодомору на екран. Виробництво серіалу про Голодомор-геноцид українців тривало кілька років.

Ми роздобули чимало кінохроніки, навіть систематизували накопичений візуальний матеріал, визначилися стосовно основних історичних епізодів. Але як основний переконливий зображальний чинник, що мав би відтворювати ту епоху, наявна кінохроніка нам аж ніяк не забезпечувала. Документально-хронікальних кадрів поки не вистачало для повноцінного екранного уявлення історичної правди про той страшний час.

Кінооператорам жорстко заборонялося знімати трагічні події 1932–1933 років. Тотальний партійно-чекістський контроль за ретельним виконанням усіх директив Сталіна, відчутно спрацював і проти нас, кінематографічних дослідників правди про Голодомор. І результат виявився разючим. Через багато років усе відбулося так, як того й хотів сталін. Жодного переконливого безпосереднього кінокадру, який би документально засвітив реальну історичну правду, на архівних полицях ніде не можна було виявити. На наш цільовий творчий запит тогочасна кінохроніка, по-суті, продемонструвала в цьому плані свою суцільну візуальну порожнечу. Безумовно, ініціатори і виконавці геноциду не могли допустити появу будь-яких кінохронікальних доказів про історичний московський злочин супроти українства.

Кремлівські диктатори старанно приховували від світу правду про ленінський терор («расстрелівать без суда і слідства, і без ідіотської волокіти») – формула традиційного імперського управління, яку сталін зміцнив нечуваними репресіями та терористичними експериментами. Трансформував стару «тюрму народів» у гігантський ГУЛАГ. Звісно, що радянських кінематографістів змушували виконувати винятково пропагандистську роботу. Екран повинен був завжди фабрикувати інформаційну ілюзію: «я другой такой страни не знаю, где так вольно дышет человек...».

Окрім кінохроніки про «щасливу радянську дійсність», не існувало іншого візуального образу про той час. Не було реального українського 33-го, як правдивого неспотвореного історичного часу, зафіксованого на кіноплівці. Наявна кінохроніка практично унеможливлювала правдиву зображальну структуру того історичного часу таким, яким він був насправді. Проблема пошуку достовірного зображення обтяжувалася ще й таким надзвичайним фактом. Адже категорично заборонялося навіть фотографувати будь-які тодішні реальні події, які певним чином і бодай якось стосувалися Голодомору. До того ж, самі люди мушили свідомо нищити всякі речові докази про Голодомор, аби не опинитися на Соловках, чудом уникнувши голодної смерті. Усі ці обставини, ясна річ, обумовлювали конкретні практичні можливості для сценарно-режисерського злагодження основного творчо-виробничого кінематографічного процесу, спрямованого на організацію усіх складових фільму.

Ставало дедалі зрозуміліше, що своєю одноманітною брехливістю і вкрай фальшивим офіціозом саме стара кінохроніка надто переконливо узагальнюва-

ла всю існуючу візуалізацію того часу, як абсолютну «правду навпаки». Як суцільно сфабриковану історичну реальність. Як фальсифікат української історії. І, врешті, сталінська кінохроніка, як вершина історичної брехні, наочні демонструвала на екрані обгрунтований ефект істинної «зворотної сили» сприйняття.

Обдумуючи наповнення майбутнього фільму правдивим історичним змістом і шукаючи стилістику подачі фактологічного матеріалу, я наважився записати на відеокамеру материну розповідь про окремі епізоди з нашого села. Записував сам, без штатива, так би мовити, ручною камерою. Майже годину тривала та імпровізована, несподівана для матері кінозйомка, за якою стояли для матері найважчі факти її життя. Я виснажував матір своїми короткими запитаннями. Хотів, щоб вона виклала для екрану те, що я давно знав і що знали усі наші односельці. Суб'єктивна основа цих фактів особливо важкою була для матері, коли мова заходила про долю однієї жінки.

То була сільська матір двох малих дітей. Принаймні, село знало, що вона тих обох дітей народила. Але село знало й іншу правду... Десятиліттями та правда поширювалася поміж сільськими поколіннями, і моє село ніколи не мало одностайної думки про трагедію тієї української жінки. Усі обходили ту важку правду десятою дорогою. Ніхто не хотів стикатися з тою жінкою навіть на вулиці. А найбільше вона сама ні з ким не хотіла спілкуватися. Йшла по селу, низько схиливши голову, щоб нікого не бачити. Ми, повоєнні сільські діти, її просто боялися... Які почуття щоразу в людей вибухали, коли вона потрапляла на очі кому-небудь з дорослих? А головне, що було в неї на душі? Ніхто до пуття не розумів.

Усі знали, що вона вижила у 33-му завдяки важкій тюремній спокуті. Розповідали, що зі свого тривалого ув'язнення ця жінка повернулася в наше село аж по війні. А заарештували її навесні 33-го. Казали, що її забрали з села у той же день, як виявилось, що вона, безумна від голоду, обох своїх дітей – хлопчика і дівчинку занапастила.

У нашому селі і досі всі страхаються слова «людодіство». Цього слова в нас ніхто ніколи не вимовляв на означення трагедії тієї жінки, що самотньо доживала свій вік з невимовним горем. Але село завжди пам'ятало: в рідній хаті, на припічку, вона виставила голови своїх дітей. Обрубки, мов двоє горнят, стояли обгорнуті попелом.

Незадовго до того, як село виявило цей факт, під переконливим для моєї матері приводом, ця змучена голодом жінка заманила мою матір у свої порожні сіни, де наготові вже лежав великий ніж, або, як у нас його називають, кіска... Це такий чималий обрубок спрацьованої коси з припасованою до нього дерев'яною ручкою. Це знаряддя гостріше за лезо будь-якої бритви. Легкого дотику досить, аби занапастити людське життя.

Мати тоді по драбині піднялася на горище, щоб набрати там в'язку сіна. А та жінка, з тою кіскою в руці – слідом за матір'ю. Ось фрагмент материного спогаду: «А вона за мною вилізла на те горище та й каже: «Йди, йди сюди, в куток. Тут найкраще сіно»... Але якраз сусід зайшов на подвір'я і голосно крикнув: «Хто там нагорі?». Я кажу: «Я».

По тривалій паузі мати, пам'ятаю, видушила з себе ще й таку правду: «А то й мене вона була би(пауза). Оце таке було». Я дивився у відеокамеру і побачив, як стемніло материне обличчя. Як кров'яний тиск ось-ось стане критичним. Але скупа материна сльоза мені підказала, що матері стане легше, коли не мовчатиме. І я таки не вимкнув камеру.

Однак, коли монтував наш серіал і треба було прийняти рішення – ставити чи не ставити материні розповіді у фільм, я не зумів пересилити себе, щоб зигнорувати надто болючі для моєї кінематографічної душі тодішні суспільні обставини. Не міг переступити через певний морально-психологічний бар'єр – досить помітну тогочасну суспільну індиферентність до цієї тяжкої національної трагедії.

Голодомор приховувався, як того й хотів сталін. Тому молоді покоління практично майже нічого про цей злочин не знали. Морально і психологічно, саме завдяки історичному замовчуванню, нація фактично була ізольована від справжньої української історії. Загальна душа народу не була готова до такого страшного, абсолютно немислимого в той час для людського сприйняття історичного фактажу, який мені довірила мати.

Наше село Мусіївка, як і сусідні – Верхівня, Трубіївка, Вербівка, Бистріївка, нічим особливим не примітне. Однак, в тому українському закутку сходяться в один географічний вузол землі трьох областей – Вінницької, Київської та Житомирської. Моє рідне село тепер – це Житомирщина, хоч тоді, коли я народився, напередодні голоду сорок сьомого року, належало до Київщини.

Щоправда в історії цього типового українського краю є надто відомий факт. Колись з маєтку графині Ганської, з Верхівні, Оноре де Бальзак надсилав у Західну Європу свої ґрунтовні листи, в яких вихваляв навколишню землю та її родючу силу.

Зізнаюся, мій покійний батько теж вважав, що найхарактернішою особливістю нашого краю є родючий чорнозем. «Ніде нема такої землі, як наша», сказав колись батько, як ми удвох копали новий погріб. Заглибившись на два метри у сиру землю, ми так і не здолали чорний її шар. Не докопалися до жовтої глини. Батько тоді милувався чорним кольором земляної стіни, як найбільшим дивом світу, і захоплено, як тепер кажуть, тестував мені, підлітку, структуру того родючого кольору. Розглядаючи на земляній стіні глибоку товщу гумусу, практично невіддільну за насиченим кольором від чорної густоти решти нами прокопаного ґрунту, батько мовив мені: «На фронті, було, колупнеш під собою кілька разів саперною лопаткою, і вже тобі, як не пісок, то глина... Я поміж окопами переповз через Європу, а такої землі ніде не бачив» – і по недовгій паузі сам себе запитав: «Хіба на такій землі може бути голод?». А потім рішуче сказав: «А тут був. Такий був голод, якого ніде ніхто ніколи не знав. І був той страшний голод тому, що ця земля – українська». *Інших причин голодомору мій батько ніколи не визнавав.*

Але логіка категоричних батькових висновків мене ніколи не дивувала. Навіть у дитинстві під впливом батькових настанов я не по-дитячому доскіпливо осмислював незбагнений українцями історичний факт. З України під час Голодомору нікого нікуди не випускали. Багато українців довго поривалися вислизнути за межі української землі аби виміняти хліба, але чекісти їх знімали з поїздів. Батька теж кілька разів арештовували на найближчих до нашого села залізничних станціях аж поки він остаточно не переконався, що всі дороги з України перекриті «надійними кордонами».

* * *

В нашому селі безіменні могили – дрібні горбочки на цвинтарі та підступають аж до огради, за якою стоїть батьків хрест. Серед літа, невдовзі після Святого Петра 1978 року, ми поставили батькові хреста. Ми – це мої брати Іван і Микола

та сестри – Антося і Галя. Тільки Микола та я не бачили реального 33-го. Іванові тоді було вісім років, Антосі – шість, а Галя народилася напередодні голоду.

По один бік батькової могили, поміж кущами бузку, густий урожай 33-го, а по інший бік – посхилялися старі хрести над похованнями 47-го – останнього українського масового штучного голоду. Його наслідки теж густо висіялися могилами, але в подальші повоєнні українські роки.

Мати останні свої два десятиріччя зимувала зі мною в Києві. Але щовесни, напередодні провідної неділі, поверталася у свою хату, щоб не занепав її великий город, де вона не розгинала спину всю весну, ціле літо і осінь.

На провідну неділю ми завжди всією родиною сходилися до батькової могили. Саме тут петляє стежка до нової цвинтарної ділянки, і впродовж кількох останніх материних весен я щоразу був свідком ось такої оказії. Низько схилившись на ціпок, наче її зломили у попереку, дошкутильгавши по стежці до нашого родинного гурту, Явдоха Гуменюк замість традиційного «добридень» запитувала:

- Ганю, це – ти?
- А хто ж? – щиро дивувалася мати.
- О! А казали, що вмерла. А ти – жива!
- Може, вже й нежива, але ще, бач, прийшла.

Минав рік, і та сама жінка, кульгаючи до своєї цвинтарної рідні повз наш ще тоді рясний рід, так само здивовано перепитувала мою матір, мовляв, знову не вірить очам своїм. А мати на цей черговий, як кажуть кіношники, дубль надто спокійно зауважувала:

- Ти мене торік вже питала.
- Я знаю. Але мені вже сього року сказали, що ти – померла.
- Усі колись померемо.

Мати свідомо ставила крапку в цьому діалозі, аби Явдоха йшла до своїх, а наша рідня могла спілкуватися між собою. Материні внуки зі своїми дітьми з'їжджалися на один день звідусіль, проте здебільшого з Києва. Тож наш чималий гурт, ясна річ, осмислював щойно почуту Явдошину інформацію. Але і старі, і молоді дружно уникали будь-яких коментарів з цього приводу. А коли всі наші нарешті розходилися та роз'їжджалися і лише ми удвох залишалися біля батькової могили, мати починала вкотре бідкатися страшною для неї проблемою: «Чого мені тоді ніхто не підказав, що тут для мене нема місця?». Наша мати пережила нашого батька майже на два десятиліття. І весь цей час її мучило це риторичне запитання.

Тоді, як помер батько, вона розпорядилася, щоб копали йому могилу біля її трьох сестер, бо думала, що й сама колись до них приєднається. Горпину і Марію мати поховала в 33-му, а Ярину значно пізніше – в 61-му. Однак, коли вже була готова батькова могила, копачі виявили безіменні сусідні могилки, ймовірно – дитячі. Без тривалого догляду ті могилки повністю зрівнялися з землею й поросли бузковим гайком, і тому багато десятиліть були непомітними для людського ока. Нікого в селі я так і не знайшов, хто сказав би мені, чиї ті могилки.

Сільський звичай не передбачає жодному небіжчику права на другу яму, тому, коли виявилось, що викопана яма оточена з усіх боків похованнями 33-го року, мати категорично сказала: «Як вийшло, так і буде. Якось і мене сюди, може, втиснете».

Але в останній рік свого земного життя мати прийняла важке для неї рішення: «Сховаєте мене там, де тепер ховають усіх. Куди дійде цвинтар, там і копайте мою яму. Не хочу, щоб люди казали, що ви мене похоронили на чужих кістках».

Іван, Микола, а потім – Галя, на зламі тисячоліть, впродовж неповних двох років, всі троє приєдналися до матері, оточивши матиного хреста своїми кам'яними пам'ятниками. З четвертого боку – стоїть хрест матиної племінниці Ліди, Іванової ровесниці. Ліда осиротіла в 33-му й немала ближчої рідні, ніж наша, тому мати нею опікувалася, як дочкою.

Почасти, по телефону, моя сестра Антося мені дорікала: «Так хочу тебе побачити. Молюся за тебе щодня. Можу померти й тебе не побачу». Я переконав її, що буквально ось-ось зловлю якийсь вільний день і обов'язково навідаюсь. Бо не тільки дуже хочу її побачити, але й розпитати про 33-й:» Для мого фільму щось розкажеш, може, й ти що-небудь пам'ятаєш», – завершив тоді по-діловому.

Хіба таке забудеться? – мовила сумно, але аргументи на підтвердження цієї істини довго не шукала. Бачила, як під тинном люди пухли. На вози їх збирали. І ще живих везли на цвинтар. І без труни скидали в ями. Тепер уже і Антонінин хрест стоїть, неподалік від матиного.

Напередодні 60-х роковин Голодомору, на Зажур-горі, що на Полтавщині, споруджувався пам'ятник – Великий Поминальний Дзвін. До його сферичного гігантського тіла, що високо здіймається на тій горі, рівномірно, по колу, підвішувалися справжні мідні дзвони. Усі двадцять п'ять областей України замовили по дзвону. Кожен такий робочий дзвін мав озватися своїм мідним голосом, аби влитися до зведеної мелодії їх спільного сумного передзвону.

Тепер цю Зажур-гору, з усіма її дзвонами, називають Курганом Вічної Скорботи. У День пам'яті жертв Голодомору тут, щороку, звучать голоси всіх тих робочих дзвонів, символізуючи загальнонаціональний спомин про глуху ніч 33-го.

Кіностудія, яку я тоді очолював, долучила на Зажур-гору і наш дзвін – кінематографічний. У той період наша студія активно знімала кіно. Від імені Укртелефільму я теж замовив на Зажур-гору справжній дзвін. Діючий. Тож і той наш дзвін звучить, як і всі ті дзвони, коли в них б'ють. Наша творча група відзняла повний технологічний процес виготовлення того студійного дзвону.

Саме з цього надто конкретного для авторів фільму кіно матеріалу, поєднаному з іншими короткими миттєвостями, які символізують зоровий образ українського життя, розпочинається наш серіал.

Образ дзвону народжувався на очах у глядача. І постав на екрані монтажним сполученням символічної суті, поєднаних між собою реальними подіями. На екрані – літня українка-мати місить тісто (твориться таїнство народження Паски), а і в полум'ї ливарної печі – кипить рідкий метал, а потім цю розпечену магму ливарник виливає з чана в конусну форму. За якусь хвилю часу мідь затвердіє, і майстер вивільнить з конусної опалубки уже готовий, але ще гарячий дзвін.

І ось новоспечений витвір людської праці зримо, на наших очах, холоне... Дзвін – у кадрі. Помітно на екрані, як його мідне тіло поволі втрачає вогняний колір. Тепер ця метафора (народження дзвону) своїм художнім змістом виокремлюється для мене ще й певним новітнім символізмом. Завдяки історичним реаліям, що відбувалися впродовж останніх тридцяти років поміж двома роковинами Голодомору (60 і 90), «наочне» вистигання металу нашого новонародженого дзвону в тому документальному кадрі – тепер нагадує мені уповільнений процес збайдужіння загальної душі нашого суспільства до цієї трагічної теми. Можна

сказати, що відбулося це не випадково. Бо відзначення 90-х роковин Голодомору – накрила своїми жахами московська війна. І своєю антиукраїнською суттю вона суголосна з тим, що чинилося в Україні у роки геноциду.

І не тільки суголосна людським болем, але й важким ланцюгом національних проблем, що вже нанизала й далі нанизує українському суспільству нинішня московська війна.

* * *

Правду про Голодомор-геноцид знали лише ті українці, які вижили в той, мабуть, найважчий в українській історії рік минулого століття. Тобто всі ті, хто сам бачив той реальний український жах. Мало хто з них переступив рубіж тисячоліть.

Моя мати народилася на початку минулого віку, тож окрім дитинства та до-революційних років ранньої юності, іншого часу, ніж життя під давньою московською окупацією, з пережитими нею голодними повоєнними роками як після першої світової, так і після другої світової, – вона не знала. Але вершиною московського (радянського) часу в її свідомості завжди був 33-й.

«Війна – то таке страхіття, що не доведи Господи. Але Голодомор! Не дай Боже, нікому зазнати», – цю материну фразу я давно зняв на плівку. Страхіття нинішньої московської війни своїми теперішніми жахами стирає нашому суспільству його за давню пам'ять про Голодомор-геноцид. Але стирання національної пам'яті українців, на жаль, – надто системний процес. Не тільки теперішня зухвала московська агресія накрила сучасним жахом нашу історичну пам'ять, але й невидима інформаційна війна давно точить національну свідомість українцям. Московська «присутність» (видима й не видима) – постійна загроза українству. Спливло багато часу, аби аж тепер достеменно збагнути мою несподівану кінематографічну рішучість. Унаслідок якоїсь істинної сили інтуїтивного передчуття, щось незбагненне спонукало мене записати довгий материнський спогад.

Мати призвичаїлася до моєї відеокамери, бо я майже годину мучив її своєю «кіно розмовою». Тепер, коли переглядаю той збережений кіно матеріал, відчуваю, як насправді було важко матері з її реальними спогадами. Нема ліку вкотре вона ділилася зі мною тим, нібито призабутим болем, але цього разу долучилася відеокамера і мати розуміла ймовірність участі сторонніх людей. Розуміла, що через екран її розповідь виходила за межі нашого села, де правда завжди була правдою, як би лукаві люди ту правду не спотворювали.

Мати знала, – хто свідомо чинив голодомор, той свідомо уникав правди. У нашому селі всі знали всіх виконавців Голодомору. Активних і пасивних. Головною рушійною силою, яка виморила наше село, все-таки були чужі, приїжджі. Але тодішня місцева влада змушена була їм активно допомагати. Місцевих виконавців було не так то й багато, порівняно з їх численними жертвами.

Нікому в нашому селі, ні нащадку жертви, ні нащадку ката, не спадало на думку сумніватися у жадливих цвинтарних реаліях, де на сотні безіменних могил всього один великий хрест. На той дубовий хрест, наше село наважилося аж при німцях. Два роки він стояв спокійно. У сорок третьому, коли повернулися визволителі, райком зобов'язав сільраду, щоб хреста спиляли негайно. І хресту безбожно втяли основу, під сам окоренок. Проте витягти з цвинтаря скалічене дубове тіло хреста ніхто не посмів. Я того хреста пам'ятаю у вкороченому варіанті. Непропорційному. Гігантський розмах важкої хрестової поперечки на вкоро-

ченому тесаному стовпі дуже нагадував фігуру скаліченого фронтовика, безногі доживали віка і в нашому селі.

Мати мені, якось, видала секрет – по війні кілька чоловіків, що повернулися з фронту, серед яких був і мій батько, насмілилися, уночі, того хреста підняти. І потайки знову вкопали його там, де він стояв. На той час уже там, над безіменними могилами, дуже піднявся вгору густий дикий бузок, тому районне начальство, що вряди-годи навідувалося в село, з дороги не могло побачити вкорочену фігуру великого хреста.

Нащадки місцевих виконавців Голодомору завжди терпеливо мовчали, бо не могли всю цю жахливу правду, як у нас кажуть, нічим об'їхати. Вони теж бодай раз на рік сходилися чи з'їжджалися до покійної рідні на наш сільський цвинтар, де один великий, хоч і понівечений хрест, може, й муляв їм очі, але все ж таки стояв над сотнями безіменних могил і символізував усім нам один і той же моральний вимір – сусіди були приречені жити так, як їх розмежувало радянське життя.

Але всі однозначно знали, що те розмежування відбулося по чужій волі. Батьки розповідали дітям, а ті своїм дітям про те, як район несамовито витрушував з кожної хати останній хліб. А на район, так само чинився диктат області. І весь той смертельний терор наполегливо організовувався в тодішній столиці. У далекому від нас Харкові. Звідти ланцюг геноциду окутав всю Україну. І всі розуміли, що ланцюг той – історичне творіння кремля. Ніхто в тому не сумнівався, хоч усі боялися про це не тільки говорити, а й думати.

У цій ланцюговій історії для матері видимою була лише та частина, що конкретно стосувалася нашого села. Тож, що вона сама тоді бачила, те й пам'ятала. Доки жила, не забувала і про всіх конкретних місцевих виконавців. Разом з чужими чекістами, вони ретельно витрушували хліб з кожної хати. З кожної, окрім своєї. Мали право свою хату обминути. Це була їхня плата за чорну роботу. Їхніми руками здійснювався геноцид. Під дулом чекістського карабіну вони не відмовилися виконати історичну місію – виморили Україну. Нелюдська екзекуція, як технологія московського геноциду – занастала всю Українську державу. Спустошила чутливу душу нації, бо розтоптала віковичну українську мораль – щоб вижити, сусід ставав смертельним ворогом найближчому сусіду. Трагедія 33-го, як масштабна насильницька операція, а по суті це теж була московська війна, яка спричинила довготривалу ланцюгову реакцію морального розпаду суспільства. І уникнути моральної деградації вже не могли навіть віддалені від 33-го всі наступні радянські покоління. Ця важка правда практично зачепила кожного українця, знає він те чи ні.

Історія нашого села – типова. Але для матері ця історія надто конкретна – наша... І для мене – теж.

У материній душі про 33-й жили такі факти, що в жодних інших джерелах я не знаходив. І одночасно – картав себе, мовчки каючись, за синівську необачність. Прагнув витягти на екран материні спогади, як узагальнений досвід того покоління українців, яке настраждалось так, що ніякими фільмами про це не розкажеш, ніякими книгами не опишеш.

Напередодні 75-х роковин Голодомору я таки пересилив себе в нерішучості щодо опублікування материних спогадів. Два однакових за нестерпним для мене символічним змістом слова, а точніше – два однослівні речення, мовлені

колись матір'ю в об'єктив моєї відеокамери, мене остаточно перемогли. Ті два слова – це була материна відповідь на моє стисле запитання, спрямоване на потрібний для фільму результат:

«Чи щось з того пам'ятає, як тоді було?» – я втупився поглядом камери у материне обличчя, щоб не прогавити реакцію. Насторожені материні очі враз завмерли тривожним поглядом. Витримуючи довгу паузу, мабуть, вишукувала у собі силу, аби бодай інтонаційно притлумити вибухову емоційність у її здивованому голосі (усе це й тепер не забувається). Я вдивлявся тоді через окуляр камери у материні очі, а голос чув її живий. Бо ті два короткі слова чи ті однакові два речення мати безпосередньо мовила мені: «Пам'ятаю...(пауза). Пам'ятаю...».

Мати тихо відійшла у кращий світ на п'ятому році української незалежності. Я часто сам для себе переглядав нашу розмову. Нерішучість довго мучила: чи виносити на люди материнський спогад? Розумів, що це мій останній доказ. Для усіх, хто не вірив, що Москва голодом морила українців. Особливо для тих, хто вперто заперечував геноцид. І щоразу бачив на екрані монітора записану материну відповідь: «Ой! Господи. Хай Бог милує і одвертає... Щоб такого ніхто не бачив і не чув, як я його вже бачила... І все бачила і пережила... Пережила. Нащо це я його пережила?».

Риторичне материне запитання, вистраждане нею у пошуках бодай якоїсь відповіді, я тоді обірвав своїм закадровим голосом, який дратує мене щоразу, коли вдивляюся, як матері важко було свідчити (та ще й публічно) про своє колгоспне рабство. Мука від усвідомлення цієї правди нестерпна. Перелік фізичних тортур, яких зазнавали українські хлібороби на «шляху будівництва світлого майбутнього», вивершується, мабуть, навіть над соціальним гнітом кріпаків старої московської імперії.

– Ви колись були ланковою. Що то за робота була?

– Ланковою? Двадцять год була ланковою, – і замовкла.

Але по паузі, мабуть, роздумуючи над тим, чи виносити на люди рабську основу прожитого нею життя, з притиском у голосі, повторила свою попередню фразу про свій «трудоий стаж ланкової» і виклала всю правду про специфіку колгоспної праці.

– Була двадцять год ланковою. То й косила в жнива. Гектар буряків сама сапала. То міра є така – гектар. Жали жита, й косили. По гектару на кожну душу. А потім, як вижали жито, гектар пшениці – міра є. Виждемо пшеницю і снопи пов'яжемо – по гектару, то потім – наміряють ще гречки по гектару. І ту гречку косили косами. І конюшину косили, і горох косили, і молотили ціпами. А снопи в'язали й на плечах носили. Скиртували. Гній на плечах носили на поле. Мороз такий, а не боялися ні грудок, ні колюків, ні морозу. Так босі й ходили, виносили пирій на тасьму і гній виносили на плечах та розкидали по полю. Усе робили. Копали дороги, *гори копали лопатами*.

Остання фраза у цьому документальному монолозі – не метафора. А реальність. Бо і я у свої шістнадцять років лопатою розкопував горби між ярами, будуючи дорогу від Попільні до Вчорайшого. Не хотів би і я згадувати, але забути не можу. Пам'ятаю.

Наділений для обробітку кожен колгоспний гектар часто стягував на поле й сільських дітей. Ми, доросліші школярі, йшли на допомогу своїм матерям. Я не був винятком. З того усього переліку материних колгоспних гектарів – найважчими для мене були буряки. Я приходив іноді «на гектари» матеріної ланки ра-

зом з іншими своїми однолітками. Як і наші матері, ми теж викопували буряки лопатою (копачем). А чистили їх на сирій землі, сидючи на купочці холодної гички, що назбирувалася з-під почищених буряків. Жінки постійно бідкалися поміж собою, мовляв, «хай ми, а чого ж це ще й дітей тягнемо в це ярмо». Старші з них ніколи не забували, як те ярмо їм накинула «сталінська колективізація», впроваджена московським терором.

Ключовий момент 33-го – початок січня. Буквально на другий календарний день того страшного року загрозлива сталінська телеграма приголомшила тодішнє політичне керівництво «соціалістичної» України. Кремлівська програма тотального винищення українства була сформована лаконічним текстом. Насамперед, зміст телеграми стосувався усіх, хто був ще живий в Україні. Влада, сконцентрована під харківським формальним столичним дахом, одержала по суті, з огляду на здоровий глузд, нереальну для виконання історичну вказівку сталіна. Передбачалася повна реквізиція всіх запасів українського хліба. Плани так званої «заготівлі хліба» різко збільшилися, перевищуючи наявні в Україні можливості. А історична суть та справжня мета тих планів прикривалася фарисейською методологією московського здирства, свідомо зорієнтованого на геноцид проти української нації. У тій телеграмі сталін оголосив дві форми смертельних для нашого люду поборів: «добровільна» – всі, хто на неї погодиться «не будуть підвергаться репресіям і примусова – для решти людей, «упорно продовжуючих укривать расхищенный і скритий от учьота хлеб, будут применяться строжайшіє мери». При чому ці обидві форми «заготовки хліба» базувалися на абсурдному звинуваченні українських хліборобів в тому, чого в природі не могло бути, – крадіжці вирощеного на своєму полі і зібраного своїми руками власного зерна – «ранее расхищенный і скритий хлеб». Однак сформований у москві механізм застосування геноциду проти українців моментально спрацював. Сталінські директиви (типовий метод колоніального тоталітарного управління) визначили для республіканського керівництва історичну роль колективного ката українського народу.

З москви до Харкова, одним поїздом, але в різних вагонах, прибув «політичний дует» для верховного управління процесом українського геноциду. З поїзда одночасно зійшли (в одному кадрі спеціально організованої зйомки) два посланці: новопризначений керівник ГПУ (чекістське республіканське відомство) – балицький і росіянин постишев, головний наглядач за виконанням «історичних планів» кремля.

А слідом за ними (але цей факт уже забороняли знімати) і їм на підмогу москва вкине в Україну 15 тисяч «рускоязычних іспитаних большевіков». Саме так Постишев возвеличував, серед своїх «товаришів і на партійному з'їзді» історичну роль спеціально вишколених для терору своїх помічників. Вони («рускоязычні») організують і очоляють так звані буксирні бригади для проведення «хлібозаготівель» (одна із форм прикриття геноциду).

Усі ті «буксири» осіли в Україні. Яке потомство вони зростили – точної статистики нема. Але відомо, що у виморені «буксирами» українські села масово і здебільше примусово завозили переселенців з московії. Особливо у ті райони, де нині точиться московська війна.

У московській політиці балицькому і постишеву випала одна спільна на обох роль – розпочати «практичну» реалізацію двох стратегічних складових. Знекров-

лення України, щоб не мала сили вирватись на волю. І дати старт на прискорене зростання українського населення. Аби Україна не могла вирватися з імперії. А це означало, що треба було виморити голодом українські села та станиці, щоб потім туди завезти чужий люд. Зрозуміло, що з росії.

Що це була війна (неоголошена, але справжня), знали всі найближчі соратники сталіна і знали її стратегічну мету. А що та війна, окрім імперської мети, була ще й примхливою помстою сталіна непокірним українцям за їх незламний дух та віру у незалежну Україну. В Україні постишев діяв від імені сталіна. Мав право на прямий контакт зі сталіним. Саме через постишева сталін робив в Україні все, що задумав.

Другий секретар республіканського центрального комітету партії постишев фактично підпорядкує собі партійну організацію України. Паралельно діяв косіор, але на думку сталіна він мляво «викачував» хліб. постишеву заздрили кремлівські диктатори, бо сталін щоразу виводив його за собою на трибуну мавзолея. І постишев гордо йшов слідом за вождем. Але недовго мав таку можливість.

Хоч на українській війні постишев був рішучий і безпощадний, але головний союзний чекіст ягода, звісно, що за вказівкою сталіна, ліквідував «товариша» постишева – історичного свідка та одного із організаторів Голодомору-геноциду українців. Спочатку ягода запросив його на свою державну дачу, де змусив постишева довго чекати у вітальні біля зарядженої набоями рушниці. Але постишев добровільно не застрелився, хоч ягода й не вийшов до нього у вітальню. За тиждень чекісти доставлять постишева у тюрму. У московській тюрмі, як свідчили очевидці, постишев ховався під нари і тихо плакав. На розстріл постишев йшов блаженним.

Головний чекіст України балицький узаконував своїм твердим підписом смертні вироки невинним душам. Під чекістською орудою балицького московської терор глибоко вкоренився в Україну. Русифікаторство – стару московську стратегію, як головну справу імперії балицький поставив на професійну основу. Для викорінення українства.

Однак, ні винахідлива каральна діяльність балицького, ні його самовіддана робота, спрямована на смертоносні результати українського 33-го, не задовольнили кремль. Ніхто не знає де могила балицького. Йому не було й сорока п'яти років, як відкликали з України і запроторили до московської тюрми. Одні кажуть, що його розстріляли десь під москвою, інші на соловках.

Але вірогіднішим є свідчення колишнього харківського чекіста кисельова, який вижив у якомусь з концтаборів на Печорі й де колишні харківські чекісти переказували з уст в уста таким же, як і вони чекістам-в'язням з України. Нібито на якомусь поромі, через Печору, група в'язнів-чекістів, що поверталися з роботи в концтабір, здибали там балицького. Він на тому поромі був перевізником. Коли балицький витягнув пором на середину Печори, колишні його харківські підлеглі зажадали аби він помолився. балицький став на коліна, обличчям у той бік де була Україна, і майже беззвучно щось прошепотів. Після цього колишні чекісти зв'язали йому руки й ноги, а за пазуху запхнули важкий камінь і зіштовхнули у воду.

Багато років живе екранним життям «Українська ніч 33-ого». У цьому фільмі я наголошував: «Невже ми, кожен окремо і всі разом, як єдиний народ, безжалісно понівечений, як жоден народ у світі, все це забули і простили? Невже ніко-

ли і ніхто так і не питає: чому над цим народом чужинці так довго і так жорстоко глумилися?

Український геноцид – найбільший злочин віку. Нема в історії людства подібного факту, щоб так довго замовчувався. Що ж то був за режим і яку він мав незбагненну силу, щоб так скувати страхом людей! Може дасть відповідь міжнародний трибунал?»

Поки нема загальної світової відповіді... Але, сподіваюся, буде. І теж сподіваюсь, що міжнародний трибунал, винесе спільний історичний вирок: і за геноцид 33-го, і за геноцид, що чинять московські окупанти у війні проти українців нині. І за злочини Тридцять третього, і за Бучу, і за Ірпінь, як і за Маріуполь – має бути один справедливий історичний вирок кремлю.

За понівечену загальну історичну долю українського етносу. І за мільйонні українські жертви в обох московських геноцидних війнах – голодоморній Тридцять третього і у Вітчизняній, нинішній, що триває і точить кров України, вбиваючи найкращих синів нації, чия жертвовність у національно-визвольній битві повинна стати останньою. Московська війна проти українців мусить таки врешті скінчитися перемогою України.

Для міжнародного трибуналу серед усіх необхідних доказів про історичні злочини москви український кінематограф може надати й візуальне свідчення важкої Української правди, висвітленої у документальних фільмах. У цьому зв'язку неспростовним є і мій останній доказ – спогади моєї покійної матері. Бо це правдиве документальне свідчення ще існує на екрані в органічній єдності з контекстом історичних подій українського 33-ого.

Післямова

До цього синтетичного матеріалу я залучив деякі фрагменти авторського тексту з моєї документальної кіно діалогії «33-й», яка складається з двох фільмів – «Материнський спогад» і «Материнський заповіт». На українському телебаченні прем'єра обох цих фільмів відбулася у День відзначення 75-х роковин Голодомору-геноциду. Напередодні цієї дати Міністерство закордонних справ України розіслало по всіх українських закордонних посольствах копії обох цих фільмів, які були озвучені основними європейськими мовами. Ці фільми повинні були інформувати світ про злочини кремля, вчинені проти української нації у 1932–1933 роках. Процес визнання Голодомору-геноциду досі триває.

Сьогодні ми також повинні документувати численні злочини, які чинить московський агресор у нинішній російсько-українській війні, яка спрямована на винищення українства.

Слава Україні та її героям!

Микола Герасименко,
заслужений юрист України,
генерал-лейтенант СБ України

Віктор Скавронік,
заслужений юрист України,
суддя Апеляційного суду м. Києва

«ТАК, СЕБТО НІ!» ІСТОРИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАННЯ ГОЛОДОМОРУ ГЕНОЦИДОМ УКРАЇНЦІВ

Розрахунки і прорахунки демографів

Наукові дебати є звичним явищем в академічному середовищі. Навіть конфліктні ситуації, як правило, розвиваються повільно, їх учасники частіше застосовують тактику замовчування тез своїх опонентів та не вдаються до відкритої конфронтації.

Зовсім іншою є ситуація навколо Голодомору-геноциду українців, тобто особливо тяжкого злочину, вчиненого комуністичним тоталітарним режимом у 1932–1933 рр. проти української нації.

Наукові дослідження Голодомору на сучасному етапі стосуються наступних напрямків: підрахунку загальної чисельності жертв, інтерпретації Голодомору 1932–1933 років у широкому світовому контексті та, хоч як це дивно, – кваліфікації Голодомору як акту геноциду.

Відомий історик, професор Станіслав Кульчицький свого часу заявив, що міжнародна конференція, яка відбулася у Києві 25–26 вересня 2008 р., поставила крапку у багатолітній дискусії про кількість жертв Голодомору.

На цій конференції директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України Елла Лібанова представила демографічні розрахунки, згідно з якими прямі втрати України у кордонах 1933 р. від голоду 1932–1933 рр. склали 3 млн 400 тис. осіб. Ця цифра майже точно збіглася з попередніми розрахунками самого С. Кульчицького, які він оприлюднив іще на початку 1990-х рр.

Однак із такою оцінкою демографічних втрат України унаслідок Голодомору не погодилася переважна більшість істориків та дослідників.

Дискусія про чисельність жертв Голодомору актуалізувалася після того, як у квітні 2015 р. українські демографи Наталя Левчук, Омелян Рудницький, Алла Ковбасюк та американський демограф «дослідник голодомору» Олег Воловина опублікували нібито уточнені розрахунки втрат міського та сільського населення України внаслідок Голодомору, котрі, за їхніми даними, склали 3 млн 900 тис. осіб (чи українців?).

Однак авторитетні українські та зарубіжні науковці й дослідники заявили, що комуністичний тоталітарний режим знищив понад 10 млн українців.

У жовтні 2016 р. у Києві відбулася міжнародна науково-практична конференція: «Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації», учасники якої звернули увагу на недоліки та невідповідності у розрахунках демографів.

Зокрема, йшлося про недостовірність цифри, котру працівники Інституту демографії та соціальних досліджень використовували як вихідний пункт для своїх розрахунків щодо чисельності втрат від Голодомору (меншу майже на

1 млн осіб). Також історики звернули увагу й на те, що під час розрахунків демографи не враховували українців, які були знищені голодом, репресіями, розстрілами за межами УСРР.

Нещодавно старший науковий співробітник Інституту історії НАН України Геннадій Єфіменко звинуватив професора Володимира Сергійчука, одного з провідних дослідників голодоморів в Україні, який навів чимало аргументів проти запропонованої демографами цифри жертв Голодомору, у «містифікаціях», кілька разів при цьому повторивши, що мешканців України у 1930-х рр. уже «порахували ті, кому це належить робити за фахом, тобто українські демографи».

Однак Г. Єфіменко фальсифікує історичні факти та першоджерела. Так, начальник УНГО УСРР Олександр Асаткін у 1937 р. зробив аналіз та демографічні розрахунки дефіциту населення УСРР (відома демографічна «формула Асаткіна», обрахування дефіциту населення) та встановив, що дефіцит населення УСРР становить 7 млн 100 тис. осіб.

У 1930-х рр. наукові прогнози чисельності населення УСРР на 1937 р. зробили й інші українські демографи: український демограф, статистик, один із фундаторів української демографічної школи і державної демостатистичної служби, професор Арсеній Хоменко, який обрахував дефіцит населення УСРР у 7 млн 700 тис. осіб, та засновник і керівник (1918–1938 рр.) Інституту демографії (з 1934 р. – Інститут демографії і санітарної статистики) АН УСРР Михайло Птуха – дефіцит 6 млн 700 тис. осіб, які фактично підтвердили демографічну «формулу Асаткіна».

Крім того, заступник начальника відділу населення і охорони здоров'я ЦУНГО СРСР демограф М. Курман, який відповідав за організацію Всесоюзного перепису населення 1937 р., на підставі зафіксованих даних заявив, що в 1933 р. недообліковано близько 1 млн випадків смертей (а скільки ж у 1932 р.?).

Також до загальної чисельності жертв необхідно додати щонайменше 1 млн завезених переселенців на місце знищених українців, про що повідомляв колишній працівник Центрального статистичного управління УСРР Д. Соловей, який визначив втрати української нації у 8 млн 700 тис. О. Асаткіна розстріляли 2 вересня 1937 р., М. Птуха репресований у лютому 1938 р., А. Хоменка розстріляли 22 березня 1939 р., М. Курман репресований 21 березня 1937 р. Таким чином комуністичний тоталітарний режим знищував свідків і приховував злочин геноциду українців.

За офіційними даними сільгосподаткового обліку наркомату фінансів станом на червень 1934 р., сільське населення України скоротилося на 6 млн 178 тис. осіб. Додаємо до цієї кількості жертв 1 млн випадків зафіксованих смертей (за даними відділу населення ЦУНГО, лише за 1933 р.), котрі не охоплені обліком, та 1 млн завезених переселенців. Отже, першоджерела свідчать, що втрати української нації лише у сільській місцевості становлять 8 млн 178 тис. 900 осіб.

Комуністичний тоталітарний режим також знищував голодом, репресіями, депортаціями українців, які проживали в містах. Висновками судово-медичних експертизи від 30.10.2009 р. №153-ДМ/09 та від 10.11.2009 р. №160-ДМ/09 встановлено, що лише у 1933 р. у м. Харкові голодом було знищено 100 тис. українців. А скільки в містах по всій Україні?

Крім того, до 1,5 млн українців знищено голодом, репресіями, депортаціями та розстрілами на українських етнічних землях (Кубань, Дон). Під час знищення станиці Полтавської каральні органи заарештували 1 тис. козаків, вивезли їх на Урал та спалили живцем на заводі. (Трепачко М. История семьи казаков // Родная Кубань, 2002. – №3. – С. 106–120).

Демографічні наслідки Голодомору на основі даних перепису населення встановив у 1940 р. впливовий економіст-мігрант С. Прокопович. За його підрахунками, Голодомор 1932–1933 рр. забрав життя понад 9 млн українців. Представник Швеції в ПАРЄ Горан Ліндблед у своєму виступі, на основі якого прийнято Резолюцію ПАРЄ 1096 (1996), заявив, що 1932–1933 рр. втрати українців склали 8 млн 30 тис. осіб. Голод використовувався як політична зброя, ці цифри зменшені і повинні бути перевірені, коли всі архіви стануть доступними.

Офіційні розсекречені документи 1930-х років Федеративного міністерства закордонних справ Німеччини та міністерства закордонних справ Італії вказують про знищення від 9 до 16 млн українців.

Виникає запитання до історика пана Г. Єфіменка, а також до демографа пані Е. Лібанової: так яку чисельність українців знищив комуністичний тоталітарний режим в УСРР та яку чисельність українців знищено за межами УСРР?

Не підмінити терміни

У ході підготовки статті проаналізовано судову науково-демографічну експертизу Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України від 30 листопада 2009 р., за результатами якої прямі втрати населення УСРР унаслідок злочину геноциду становлять 3 млн 941 тис. осіб (через надсмертність). Невідповідність даних експертизи відносно першоджерел є вражаючою та свідчить про недостовірність цього висновку, про що неодноразово заявляли співробітники СБ України.

Під час розслідування кримінальної справи №475 слідчий зробив помилку, доручивши проведення експертизи щодо встановлення чисельності жертв геноциду Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України, тобто установі, яка взагалі не займається історико-правовими дослідженнями та судовими експертизами.

Генеральна прокуратура України у вересні 2009 р. звернула увагу слідчого на те, що призначена судова науково-демографічна експертиза не вирішує спектр питань для надання правової оцінки у кримінальній справі, та дала вказівку залучити до її проведення економістів, юристів, судових медиків, істориків та політологів.

Згідно з чинним законодавством України та міжнародним правом, розслідування і розкриття злочинів, проведення судових експертиз, встановлення обставин та наслідків, а також притягнення винних до кримінальної відповідальності є винятковою компетенцією слідчих, прокурорів, криміналістів та судових експертів, а не будь-яких інших фахівців.

Демографічні методики, якими користується класична демографія, не застосовуються при підрахунку жертв злочину геноциду, воєн, епідемій, соціальних та природних катаклізмів.

Демографічні розрахунки опираються винятково на сталі демографічні фактори, тобто коли незмінними є всі внутрішні демографічні процеси та кількісні показники відтворення населення (коефіцієнт народжуваності, смертності, зміни населення), також сталими залишаються закономірності їх зміни.

Використання під час проведення судової науково-демографічної експертизи для встановлення чисельності жертв геноциду демографічних розрахунків «надсмертності», «середньої смертності» є неприпустимим.

Термін «надсмертність» не відповідає вимогам кримінального та кримінального процесуального права. Він має медичне походження і застосовується для опису рівня та динаміки смертності з природних причин, серед осіб із вродженими патологіями або набутими важкими захворюваннями (туберкульоз, малярія, рак, діабет та ін.), через шкідливий вплив зовнішніх обставин (хімічне або радіаційне забруднення навколишнього середовища, стрес тощо), ускладнення при пологах. У медичному значенні термін «надсмертність» вживає у своїй документації Всесвітня організація охорони здоров'я.

Саме у такому значенні термін вживається Організацією Об'єднаних Націй. Наприклад, в останньому звіті «Зміна рівнів та тенденцій смертності: роль патернів смерті за причинами», який присвячено аналізу тенденцій природної смертності у світі у період 2008–2010 рр. Українська медична термінологія також містить це визначення у медичному значенні, не пов'язаному із зумисною політикою масового винищення.

Будь-який термін, що претендує на об'єктивність, має бути універсально придатним для всіх аналогічних ситуацій, у цьому конкретному випадку – всіх прикладів масового винищення людей тоталітарними режимами або всіх випадків геноциду.

Отже, спроба експерта застосувати до встановлення чисельності знищених українців під час геноциду 1932–1933 рр. термін «надсмертність» не відповідає стандартам наукової номенклатури та не може бути використаний для надання кримінально-правової оцінки злочину.

Крім того, медичний термін «надсмертність» категорично не вживається щодо геноцидів вірмен, євреїв, ромів, казахів, як і в науковому середовищі жодної країни, а також серед політиків, правників, істориків, публіцистів, громадських діячів. У даному випадку йдеться про масове винищення національних, етнічних, релігійних груп, тому вживаються правові терміни й визначення, а не медичні, демографічні чи будь-які інші.

Дослідження Голодомору із застосуванням медичного терміну «надсмертність», який запровадили у науковий обіг російські вчені (з метою приховування злочинів тоталітарного режиму) та український демограф Наталія Левчук, є світовим «ноу-хау».

Згідно з визначенням фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень, цей термін позначає «різницю між загальним числом смертей під час голоду і їх очікуваною кількістю, яка могла бути за умови відсутності голоду. Тобто, втрати через надсмертність враховують не всю кількість померлих у 1932–1934 рр., а її надлишок унаслідок голоду» («Прес-реліз Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України до дня пам'яті жертв Голодоморів». Київ, 2018. С. 2).

Однак, по-перше, слідчий ставив мету визначити чисельність українців, знищених у 1932–1933 рр., по-друге, демографи, мабуть, не розуміють, що використання медичного терміну «надсмертність» створює хибне уявлення про те, що знищення українців – це не цілеспрямований акт геноциду, а нібито результат об'єктивних процесів, дії якихось абстрактних сил.

Варто також наголосити, що жодні дослідники не застосовують медичний термін «надсмертність», описуючи геноциди вірмен, євреїв, казахів чи ромів, хоча значна частина жертв цих народів була спричинена не прямими убивствами, а голодом та хворобами у концентраційних таборах і гетто. Годі собі уявити наукове дослідження на тему: «Надсмертність мешканців єврейських гетто в окупованих Третім рейхом країнах Східної Європи».

Усі розуміють, що нацисти закривали людей у гетто саме для того, аби їх знищити. Блокуючи територію Голодомору в 1932–1933 рр., комуністичний тоталітарний режим СРСР перетворював в одне велике гетто окуповану частину України та українські етнічні землі.

Науковці, які застосовують медичний термін «надсмертність» для визначення чисельності жертв особливо тяжкого злочину геноциду українців, не лише вчиняють смислову підміну, а й руйнують пам'ять про жертв Голодомору та фактично стоять на позиціях сучасної московщини, тобто катів українського народу.

Спорадичне використання терміну «надсмертність» у тому значенні, яке просувають фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень, трапляється у публікаціях про ті випадки масового винищення цивільного населення, які не отримали міжнародного визнання як акти геноциду (наприклад, винищення мауберів у Східному Тиморі 1975–1999 рр. чи гуту і тутсі у Демократичній Республіці Конго 1998–2001 рр.).

Окремі українські демографи та історики назагал мають великі проблеми з дефініюванням історичних подій. До прикладу, згадуючи про українців, які загинули у період російської агресії проти УНР та національно-визвольного руху 1917–1921 рр., український демограф, член-кореспондент НАН України Олександр Гладун твердить: «Які б назви не давали зараз історики, політичні і громадські діячі, той період був громадянською війною» (Гладун О. «Нариси з демографічної історії України ХХ століття». Київ, 2018. С. 159).

Не дають спокою «лаври» Януковича й Табачника

Ухвалений Верховною Радою України 28 листопада 2006 р. Закон «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» (Закон) чітко та однозначно визначив вчинене комуністичним тоталітарним режимом у 1932–1933 рр. масове винищення українців геноцидом українського народу.

Всупереч закону, в квітні 2010 р. на засіданні Парламентської Асамблеї Ради Європи президент України В. Янукович висловився проти визнання Голодомору актом геноциду. Міністр освіти України Д. Табачник, на порушення закону, намагався «вичистити зі шкільних підручників «брідні про Голодомор». Здавалося б, що із втечею В. Януковича та інших провідників російського історичного нарративу з України повинні були припинитися й суперечки про геноцид. Однак цього не сталося.

Серед сучасних українських науковців головним промоутером ідеї про те, що Голодомор не був геноцидом, є історик Георгій Касьянов. Уже тривалий час він не втомлюється повторювати, що дослідженню Голодомору заважає політика.

Заяви такого штибу викликають здивування, бо вивчення жодного з геноцидів світу не відбулося у вакуумі. Історик Г. Касьянов не приховує, що йому не подобається визнання Голодомору геноцидом українців, за його словами, «така інтерпретація в її етноцентричному варіанті провокує ксенофобію та нездорові пристрасті в публічному просторі, припускає цинічне маніпулювання пам'яттю

жертв, сприяє поширенню і зміцненню комплексу жертви та комплексу меншовартості» (Касьянов Г. «Розрита могила: Голод 1932–1933 років у політиці, пам'яті та історії (1980-ті – 2000-ні роки)». Харків, 2020. С. 5).

Оцінка Г. Касьянова щодо Голодомору-геноциду українців, звісно ж, не є типовою для української історіографії. Водночас на неї часто звертають увагу за кордоном. До прикладу, єдиним учасником з українського боку запланованого німецько-українською комісією істориків на 24 вересня 2020 р. вебінару «Чи був Голодомор геноцидом?» мав стати саме історик Г. Касьянов. До складу комісії входили: Я. Грицак – голова, П. Барвінська, Г. Грінченко, В. Гриневич, О. Лисенко, Ю. Шаповал, І. Шупак.

Незважаючи на справедливе обурення, яке викликала в Україні виразно провокаційна назва заходу, організатори не стали її змінювати та запросили виступити від України ще Людмилу Гриневич. 24 вересня 2020 року МЗС України офіційно заявило про відкликання патронату над німецько-українською комісією істориків у зв'язку з тим, що «комісія остаточно втратила рештки довіри української сторони».

У своєму виступі на згаданому вебінарі Л. Гриневич сконцентрувалася не стільки на оцінках Голодомору, як на можливостях вписати його у світовий контекст. Українська «дослідниця» запропонувала розглядати Голодомор 1932–1933 рр. як прояв імперської політики, нарівні з голодом у Бенгалії часів британського панування у Індії: «на моє переконання, – заявила Л. Гриневич, – Голодомор слід визначати не лише як комуністичний, але також і як імперський геноцид. І тут ми можемо побачити багато аналогій у механізмах настання голоду в Бенгалії часів панування Британської імперії та ін. ... Мої дослідження доводять придатність теоретичних моделей залежності і імперіалізму для аналізу особливостей динаміки й наслідків політики колективізації сільського господарства та голоду у національних регіонах, зокрема в радянській Україні. Цілком очевидно, що спільний для усіх регіонів СРСР тиск як наслідок проведення «комуністичного експерименту», на залежних територіях (Казахстан, Україна та ін.) питання, була Україна колонією чи залежною територією, залишається дискусійним, особисто я наразі означаю її залежною територією) не тільки доповнювався і посилювався, але в деяких ключових моментах визначався такою системою залежності на вертикалі «центр – периферія», яку неможливо зрозуміти, залишаючи поза увагою імперський дискурс».

Таке плутане пояснення Л. Гриневич, яка намагається стати «знавцем» Голодомору в сучасній Україні, викликає подив. Справа полягає у тому, що голод 1943 р. у Бенгалії, від якого померли, за різними оцінками, від 2,1 до 3 млн індійців, ніхто, включно з самими бенгальцями, не пропонує називати геноцидом. Історики давно дійшли згоди, що імперіалізм мав на меті економічну експлуатацію, а не фізичне винищення залежних народів. Складається враження, що запропоноване Л. Гриневич вписування Голодомору-геноциду українців в «імперський дискурс» – це спроба протягнути задніми дверима відому радянську тезу про «голод – спільний для всіх народів СРСР». Цікаво, а про який голод йдеться та про яку владу в її дослідженні «Голод 1928–1929 рр.: влада і українське суспільство» (2014 р.)?

Проведений авторами статті історико-правовий аналіз показав, що така наукова діяльність вищевказаних істориків та демографів – це пряме порушення Закону України «Про Голодомор-геноцид українського народу». Служба безпе-

ки України, відповідно до своїх повноважень, повинна реагувати на таку «наукову» діяльність, яка підриває основи державності.

Вивчення методів та форм заперечення геноцидів заклали британський соціолог Стенлі Коен та американо-ізраїльський дослідник геноцидного насилля Ізраель Чарні. С. Коен вирізняв три форми заперечення: буквальне, інтерпретаційне та імплікативне. При буквальному запереченні певні факти не визнаються взагалі, так, начебто їх ніколи не існувало. Інтерпретаційна форма заперечення полягає у тому, що факти можуть бути визнані, але їм надається інше пояснення, завдяки чому нібито змінюється їхній зміст. Імплікативне заперечення ґрунтується на непрямому спростуванні фактів шляхом встановлення логічного зв'язку між різними подіями, котрі оголошуються тісно взаємопов'язаними.

На думку канадської дослідниці Женев'є Парен, найбільш небезпечним методом заперечення геноциду є інтерпретаційне заперечення. Найчастіше воно полягає у тому, щоб, змішуючи факти та вигадки, поставити під сумнів мотив геноциду, а подекуди й фактичну сторону подій. Цей спосіб заперечення небезпечний насамперед тим, що він поширює двозначність та невизначеність. Інтерпретаційне заперечення геноциду легко маскується під плюралістичну різноманітність думок, що й використовують вищезгадані історики та демографи.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що геноцид української нації 1932–1933 рр. – не тема для дискусій, а встановлений юридичний факт, тобто особливо тяжкий злочин комуністичного тоталітарного режиму, який знищив 10–12 млн українців.

Світова практика встановлення чисельності жертв геноцидів

За результатами проведених досліджень авторами проаналізовано світову практику встановлення чисельності жертв геноцидів вірмен, євреїв, казахів, ромів. Так, під час вчинення злочину геноциду вірмен у 1915–1916 рр. на території Османської імперії, за різними джерелами, знищено від 300 тис. до 1 млн 200 тис. вірмен із 1 млн 500 тис., що проживали в ній.

Турецька влада визнала, що в 1915–1916 рр. загинуло 300 тис. вірмен (вбиті, загинули від голоду і хвороб). Згідно з даними Міжнародної асоціації дослідників геноциду (IAGS), загинув було понад 1 млн. Вірменія заявила, що загинуло 1 млн 500 тис. осіб. Світова спільнота визнала масові знищення вірмен геноцидом та верхню межу жертв – 1 млн 500 тис. осіб.

У часи Другої світової війни (1939–1945 рр.), за різними джерелами, було знищено, зникли безвісти та зазнали переслідувань до 6 млн євреїв, з них – 1 млн 500 тис. дітей та 1 млн 500 тис. євреїв, котрі були виселені у 1941–1945 рр. углиб території СРСР. У даному випадку за основу також взята верхня межа, яка становить 6 млн осіб.

За різними дослідженнями у 1939–1945 рр., нацистами було знищено від 200 до 500 тис. ромів. Під час визначення остаточної чисельності жертв геноциду ромів узята верхня межа – 500 тис. осіб. Постановою Верховної Ради України «Про відзначення Міжнародного дня голокосту ромів» від 8.10.2004 р. №2085-IV жертвами геноциду визнано 500 тис. ромів.

Комуністичний тоталітарний режим у 1932–1933 роках вчинив злочин геноцид проти казахів. Офіційна комісія парламенту Казахстану в грудні 1992 року зробила висновок про те, що від колективізації та голоду загинуло 2 млн 200 тис. казахів. Казахи продовжують розсекречувати архіви, проводять історико-право-

ві дослідження та здійснюють пошук свідків і документів із метою встановлення історичної правди. Сучасні дослідження свідчать, що під час геноциду Казахстан втратив понад 4 млн казахів.

Висновок: під час проведення історико-правових досліджень та судових експертиз з метою встановлення чисельності жертв геноциду українців 1932–1933 рр. потрібно брати (враховувати) верхню межу жертв. Це світова практика. Крім того, слід зазначити, що жодна з країн світу до цього часу не змогла встановити індивідуально кожну жертву злочину геноциду, незважаючи на скрупульозні дослідження та кримінальні розслідування.

Також звертаємося до істориків, правників, демографів та дослідників: настав час припинити використання радянської термінології та штампів, якими комуністичний тоталітарний режим таврував українців, а також розпочати створювати українську історичну школу, захищаючи національні інтереси українського народу та Української держави.¹ *Далі буде...*

¹ Україна молода. – 02.06.2021, Випуск №054; «Так, себто ні!» Історичні та правові аспекти визнання Голодомору геноцидом українців. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3734/196/157680/>

УКРАЇНА
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70,
тел. (057) 704-19-01, факс (057) 704-19-10
E-mail: aprnu@ukr.net

10.12.2020 р. № 979_

ВИСНОВОК
КОМПЛЕКСНОЇ СУДОВОЇ
ІСТОРИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

На підставі постанови старшого слідчого в ОВС 2 відділу 2 управління до-судового розслідування Головного слідчого управління СБ України полковника юстиції Малиновського О. С. про призначення комплексної судової історико-кри-міналістичної експертизи від 04 грудня 2019 р. комісія у складі:

Петришина О. В., доктора юридичних наук, професора, дійсного члена (акаде-міка) НАПрН України, президента Національної академії правових наук України;

Шепітька В. Ю., доктора юридичних наук, професора, криміналіста, судового психолога, заслуженого діяча науки і техніки України, дійсного члена (акаде-міка) Національної академії правових наук України, президента Міжнародного конгресу криміналістів, члена вченої ради філіалу «Інститут дослідження Голо-домору» Національного музею Голодомору-геноциду;

Василенка В. А., доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, провідного наукового співробітника відділу дослідження соціо-демогра-фічних та правових аспектів Голодомору-геноциду філіалу «Інститут дослі-дження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду;

Папакіна Г. В., доктора історичних наук, старшого наукового співробітника, директора Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Гру-шевського НАН України;

Гриценка П. Ю., доктора філологічних наук, директора Інституту української мови НАН України;

Маркової С. В., доктора історичних наук, доцента, директора філіалу «Інсти-тут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду;

Марочка В. І., доктора історичних наук, провідного наукового співробітни-ка відділу історичних досліджень Голодомору-геноциду філіалу «Інститут дослі-дження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду;

Мовчан О. М., доктора історичних наук, провідного наукового співробітни-ка відділу історичних досліджень Голодомору-геноциду філіалу «Інститут дослі-дження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду;

Сергійчука В. І., доктора історичних наук, провідного наукового співробітника відділу дослідження соціо-демографічних та правових аспектів Голодомору-геноциду філіалу «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду;

Білого Д. Д., доктора історичних наук, провідного наукового співробітника відділу історичних досліджень Голодомору-геноциду філіалу «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду;

Романець Н. Р., доктора історичних наук, провідного наукового співробітника відділу історичних досліджень Голодомору-геноциду філіалу «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду;

Стасюк О. О., кандидата історичних наук, заслуженого працівника культури України, генерального директора Національного музею Голодомору-геноциду;

Козицького А. М., кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника відділу дослідження соціо-демографічних та правових аспектів Голодомору-геноциду філіалу «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду;

Теслюка Р. Т., кандидата географічних наук, провідного наукового співробітника відділу дослідження соціо-демографічних та правових аспектів Голодомору-геноциду філіалу «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду;

Подкура Р. Ю., кандидата історичних наук, провідного наукового співробітника відділу історичних досліджень Голодомору-геноциду філіалу «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду;

Скавроніка В. М., кандидата юридичних наук, заслуженого юриста України, члена вченої ради філіалу «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду;

Глузмана С. Ф., провідного наукового співробітника відділу дослідження соціо-демографічних та правових аспектів Голодомору-геноциду філіалу «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду;

Герасименка М. М., заслуженого юриста України, члена вченої ради філіалу «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду;

Павлюк О. І., кандидата політичних наук, члена вченої ради філіалу «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду, психолога, доцента кафедри психології та філософії Буковинського державного медичного університету провела комплексну судову історико-криміналістичну експертизу за матеріалами кримінального провадження № 2201900000000309.

З правами та обов'язками експерта, що передбачені ст. 69 КПК України, ознайомлені. Про кримінальну відповідальність за відмову або ухилення від надання висновку експерта, або надання свідомо неправдивого висновку чи розголошення даних досудового слідства або дізнання за ст. ст. 384, 385, 387 КК України, нас попереджено.

О. Петришин
В. Шепітько
В. Василенко
Г. Папакін
П. Гриценко
С. Маркова
В. Марочко

Д. Білий
Н. Романець
О. Стасюк
А. Козицький
Р. Теслюк
Р. Подкур
В. Скавронік

О. Мовчан
В. Сергійчук
О. Павлюк
С. Глузман
М. Герасименко

Експертиза розпочата: 15 грудня 2019 р.
Експертиза закінчена: 10 грудня 2020 р.
Висновок експертів викладений на 131 аркуші.

На вирішення експертизи поставлено такі питання:

1. З якою метою комуністичний тоталітарний режим СРСР вчинив геноцид української нації в 1932–1933 рр.?

2. Яку чисельність українців знищив комуністичний тоталітарний режим під час вчинення злочину геноциду в 1932–1933 рр.?

Відповіді на зазначені питання ґрунтуються на аналізі матеріалів кримінального провадження № 2201900000000309, архівної кримінальної справи № 475, наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, документів центральних архівів, історичних та статистичних джерел.

АНАЛІТИЧНА ЧАСТИНА ЕКСПЕРТНОГО ВИСНОВКУ

Для відповіді на поставлені питання експерти провели ґрунтовне історико-криміналістичне дослідження; отримані висновки виклали в хронологічно-тематичній послідовності:

Вступ

Розділ I. Відновлення державності України (1917–1921 рр.)

1. Проголошення Української Народної Республіки і розбудова державних інституцій (1917–1918 рр.)

2. Визнання Української суверенної держави на міжнародному рівні

3. Російсько-українські війни

Розділ II. Російська військова окупація УНР

1. Втрата державності УНР

2. Територіальні втрати України

3. Окупаційна політика комуністичного тоталітарного режиму та національно-визвольний рух українців.

Розділ III. Геноцид українців 1932–1933 рр.

1. Кримінально-правова та криміналістична характеристики злочину геноциду

2. Механізм знищення українців у 1932–1933 рр.

3. Участь керівників партійних та каральних органів у вчиненні злочину геноциду

4. Психологічні наслідки злочину геноциду

5. Аналіз матеріалів щодо втрат української нації на історичних етнічних землях та в місцях компактного проживання українців в СРСР

Розділ IV. Історико-криміналістична оцінка втрат українців внаслідок злочину геноциду

1. Криміналістичний аналіз методик підрахунку жертв геноциду

2. Геноциди у світі, підрахунки втрат

3. Втрати українців за свідченнями очевидців та дослідників

4. Чисельність українців, знищених комуністичним тоталітарним режимом під час вчинення злочину геноциду в 1932–1933 рр.

4.1. Геноцид українців в УСРР

4.2. Геноцид українців у Північно-Кавказькому краю РСФРР

4.3. Загальні втрати української нації у 1932–1933 рр.

5. Втрати українських дітей

6. Висновки експертів та результати судових експертиз

Експертний висновок

Вступ

Україна впродовж своєї історії була і залишається об'єктом агресивної політики Росії, сутність якої полягає у знищенні української нації та ліквідації України як самостійної незалежної держави. Однак українській нації вдалося зберегти свою мову, культуру, традиції; кожне наступне покоління українців народжувало нові яскраві постаті в літературі, художньому мистецтві, музиці, науці, військовій справі. Наприкінці XIX–на початку XX ст. активізувалася громадсько-політична та державотворча діяльність українців, важливим результатом якої стало створення 7 (20) листопада 1917 р. Української Народної Республіки (далі – УНР) як форми державного самовизначення української нації.

Захопивши владу в Росії, партія РСДРП(б)/РКП(б), під прикриттям демагогічного гасла «право націй на самовизначення», розпочала відновлення кордонів колишньої імперії; військову окупацію України; насильницьке включення до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР).

У новій радянській імперії більшовики розгорнули війну проти українців: «червоний терор»/терор 1918–1922 рр.; масовий штучний голод 1921–1923 рр.; репресії проти національної інтелігенції 1929–1930-х рр.; ліквідація Української автокефальної православної церкви; Голодомор-геноцид 1932–1933 рр.; Великий терор 1937–1938 рр.; боротьба із національно-визвольним рухом у 1939–1950-х рр., ліквідація Української греко-католицької церкви; масовий штучний голод 1946–1947 рр., знищення інтелектуального спротиву в 1960–1980-х рр. – усе це етапи реалізації карально-репресивної політики комуністичного тоталітарного режиму.

Результатом багатовікової боротьби українців за свою незалежність стало ухвалення 16 липня 1990 р. Верховною Радою Української РСР Декларації про державний суверенітет України. 24 серпня 1991 р. Постановою Верховної Ради Української РСР прийнято Акт проголошення незалежності України.

5 грудня 1994 р. укладено Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум), відповідно до пункту 1 «Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЕ (994_055) поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України» (*Верховна Рада України*: вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text).

31 травня 1997 р. підписано Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, в якому закріплено принципи стратегічного партнерства, визнання непорушності наявних кордонів, поваги до територіальної цілісності та взаємні зобов'язання не використовувати свою тери-

торію на шкоду безпеці один одного. Дію Договору припинено на підставі Закону N 2643-VIII (2643-19) від 06.12.2018 (*Відомості Верховної Ради*. 2019. № 1. Ст. 2).

Однак, порушуючи Міжнародні угоди щодо визнання України та її кордонів, а також Будапештський меморандум, 20 лютого 2014 р. Російська Федерація розпочала чергову російсько-українську війну, окупувала Автономну Республіку Крим, місто Севастополь (Закон України 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (ст. ст. 1, 2, 3). *Верховна Рада України*: вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>), частини Донецької та Луганської областей.

Доктор юридичних наук В. Василенко на форумі «Нова стратегія миру та безпеки» узагальнив сутність російської агресії та зазначив, що «... Росія, російська владна еліта, російська еліта в широкому сенсі, російське суспільство вважають Україну своїм екзистенційним ворогом, не просто ворогом, а екзистенційним ворогом, і це повинні усвідомити всі: керівництво держави, українська провідна верства і українська еліта. ... Остаточна мета української політики Російської Федерації полягає у тотальному знищенні української нації, ліквідації української незалежної державності, знищення України як суб'єкта міжнародного права і як геополітичної реальності... Реалізувати цю свою мету Росія прагне шляхом війни, і ця війна розпочалася не 20 лютого 2014 р., вона розпочалась більше 300 років тому, триває зараз і триватиме доти, доки перемогу в цій війні не одержить одна зі сторін. Я сподіваюсь, що переможцем буде Україна. ... У свій час українська еліта (кінець XVII ст.–початок XVIII ст.) зробила дуже багато для становлення Російської імперії та російської державності і тепер історична місія України – зруйнувати цю імперію. Війна, яку нині веде супроти України Росія, яку часто також називають гібридною війною, насправді має два складники: перший складник – збройна агресія; другий складник – гуманітарна агресія... Мета збройної агресії – фізичне знищення сторони, проти якої чиниться збройна агресія. Мета гуманітарної агресії – це знищення національної ідентичності країни і знищення її остаточно. Країна може зазнати поразки внаслідок збройної агресії, але вона неодмінно звільниться і відновиться, якщо буде збережено її ідентичність. Якщо країна втрачає свою ідентичність, то вона ніколи не відновиться і ніколи не стане знову незалежною державою. ... Гуманітарна агресія має чотири складники: перший складник – це мовно-культурна війна, яку Росія веде весь час проти України; другий складник – це війна інформаційно-пропагандистська...; третій складник – війна проти української історичної пам'яті; четвертий складник – конфесійна війна. ... Якщо гуманітарна агресія закінчується успішно проти якоїсь держави, то та держава просто зникає. *Висновок такий*: у протиборстві з Росією Україна може вистояти лише як Українська Україна, яка покладається насамперед на власні сили й одночасно спирається на своїх союзників і партнерів» (Василенко В. Виступ на форумі «Нова стратегія миру та безпеки». URL: https://www.youtube.com/watch?v=NU6w2jPyB1g&ab_BE%D0%B2).

Розділ I. Відновлення державності України (1917–1921 рр.)

1. Проголошення Української Народної Республіки і розбудова державних інституцій (1917–1918 рр.)

Століттями українці зі зброєю в руках, проливаючи кров, боролися за незалежну Українську державу. 4 (17) березня 1917 р. у Києві було створено Укра-

їнську Центральну Раду (далі – УЦР), яка об'єднала представників українських політичних партій та громадських організацій.

6–8 (19–21) квітня 1917 р. проведено Всеукраїнський національний конгрес, який підтримав програму відновлення національної державності й обрав головою УЦР М. Грушевського.

10 (23) червня 1917 р. УЦР прийняла Перший Універсал, яким визначила автономний статус України та оприлюднила його на Другому Всеукраїнському військовому з'їзді. 15 (28) червня 1917 р. створено український уряд – Генеральний секретаріат на чолі з В. Винниченком.

3 (16) липня 1917 р. прийнято Другий Універсал УЦР, який став наступним кроком закріплення державотворчого процесу. Україну як автономну державу визнав Тимчасовий уряд Росії.

7 (20) листопада 1917 р. УЦР ухвалила Третій Універсал, у якому проголосила створення Української Народної Республіки, визначила територію у складі дев'яти губерній (Волинська, Київська, Катеринославська, Подільська, Полтавська, Таврійська (без Криму), Харківська, Херсонська, Чернігівська); строки виборів до Українських установчих зборів (Чотири Універсали / упоряд. В. Конашевич. Київ: Добровільне товариство книголюбів України, 1990. 15 с.; Бойко О. Д. Проблема визначення кордонів України в період Центральної Ради (1917–1918 рр.). *Український історичний журнал*. 2008. № 1 (447). С. 31–46).

9 (22) січня 1918 р. у Четвертому Універсалі проголошено УНР «самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу». 29 квітня 1918 р. ухвалено Конституцію УНР.

На з'їзді Всеукраїнського конгресу хліборобів 29 квітня 1918 р. Гетьманом України проголошено П. Скоропадського. Назву Українська Народна Республіка змінено на Українську Державу, уряд якої продовжив правонаступництво в питаннях державотворення та закордонної політики.

У серпні 1918 р. блок політичних сил Український національний союз (УНС) розпочав підготовку до створення Директорії на засадах парламентаризму. 14 листопада 1918 р. на нараді представників президії УНС політичних партій, Селянської спілки, Січових стрільців і Профспілки залізничників проголошено Директорію – тимчасовий верховний орган УНР – у складі: В. Винниченко (голова), С. Петлюра, Ф. Швець, А. Макаренко та П. Андрієвський. 26 грудня 1918 р. Директорія ухвалила Декларацію про *відновлення УНР* з республіканською формою державного устрою і призначила уряд – Раду народних міністрів на чолі з В. Чехівським.

2. Визнання Української суверенної держави на міжнародному рівні

В умовах російсько-української війни УНР вела складні міжнародні перемовини щодо підтримки світовими державами своєї незалежності. Провідні країни Європи визнали УНР незалежною державою та встановили дипломатичні відносини. У грудні 1917 р. український уряд встановив дипломатичні контакти з країнами Антанти.

27 січня (9 лютого) 1918 р. УНР підписала Брест-Литовський мирний договір з країнами Четвертого союзу, які де-юре визнали УНР незалежною рівноправною державою. В договорі закріплено рішення про початок проведення дипломатичних, торговельних, політичних відносин між УНР і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною. УНР була визнана повноцінним суб'єктом міжнародного права. Її міжнародна правосуб'єктність реалізовувалася через

укладання міждержавних угод, участь у міжнародних конференціях, встановлення двосторонніх дипломатичних і консульських відносин. Україна в 23 державах мала свої дипломатичні представництва і 50 консулатів.

3 березня 1918 р. РСФРР підписала з державами Четверного союзу Брест-Литовський мирний договір, за яким зобов'язувалася припинити військові дії та будь-яку агітацію і пропаганду проти українського уряду, вивести окупаційні війська з території УНР та укласти мирний договір.

12 червня 1918 р. Українська Держава (Гетьманат П. Скоропадського) уклала прелімінарний (попередній) мирний договір із РСФРР. У преамбулі цього договору зазначено, що він підписується двома незалежними державами. Стаття 4 документа передбачала створення українських консульських установ у Москві, Петрограді і 18 російських містах компактного проживання українців та російських консульств у семи містах України.

За час діяльності уряду Української Держави розширилося коло країн, з якими було встановлено дипломатичні відносини. Зокрема, Українська Держава започаткувала роботу своїх дипломатичних місій у Румунії, Фінляндії, Швейцарії, Швеції, а в Україні прийняла повноважних представників ряду європейських держав (Австро-Угорщини, Болгарії, Грузії, Німеччини, Туреччини, Польщі, Румунії, Фінляндії та ін.).

Директорія УНР продовжила встановлення дипломатичних відносин із країнами світу. Зокрема, направила своїх дипломатичних представників до Бельгії, Великої Британії, Греції, Італії, США, відкрила посольства в Естонії, Латвії, Чехо-Словаччині, Угорщині. Українська Держава була представлена у Ватикані. У 1919 р. УНР направила делегацію на Паризьку мирну конференцію, яка одночасно виконувала функції тимчасового дипломатичного представництва України у Франції (*Міністерство закордонних справ. Історія: вебсайт. URL: <https://mf.gov.ua/pro-ministerstvo/istoriya>; Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посіб. Вид 6-те, переробл. і допов. Київ: Знання, 2007. 471 с.*). У квітні 1920 р. УНР уклала Варшавські угоди з Польщею.

Основне завдання українських дипломатичних представництв і спеціальних делегацій було спрямоване на визнання УНР міжнародною спільнотою та підтримку в боротьбі із зовнішньою агресією РСФРР.

3. Російсько-українські війни

4 (17) грудня 1917 р. УЦР отримала від більшовицького уряду Росії, Ради народних комісарів (РНК) «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради» за підписами В. Леніна і Л. Троцького. Розпочалася перша російсько-українська війна (Ковальчук М. Битва двох революцій: Перша війна Української Народної Республіки з Радянською Росією. 1917–1918 рр. / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2015. Т. 1. С. 191–225).

Війська радянської Росії під керівництвом В. Антонова-Овсієнка розпочали агресію проти УНР бойовими діями у трьох напрямках: Гомель – Чернігів – Київ; Брянськ – Хутір-Михайлівський – Конотоп – Ніжин – Київ; Курськ – Білгород – Харків – Полтава – Київ.

9 (22) грудня 1917 р. російські війська захопили Харків. 11 (24) – 12 (25) грудня 1917 р. під охороною окупаційних військ російські більшовики провели так званий I Всеукраїнський з'їзд робітничих і солдатських рад за участю селянських

депутатів, створили квазідержаву Українську Народну Республіку Рад як федеративну частину радянської Росії.

6 (19) січня 1918 р. відбувся бій на станції Хутір-Михайлівський між кураем полку ім. П. Дорошенка 1-ї Козацької пішої дивізії (сірожупанників) Армії УНР, до яких приєдналася частина Текинського (туркменського) кінного полку та підрозділами особливої Червоної армії О. Ремньова, основу якої становили загони балтійських моряків.

16 (29) січня 1918 р. біля станції Крути курсанти 1-ї Української військової юнацької школи, київські студенти і гімназисти, добровольці з підрозділу Вільного козацтва з Ніжина дали бій російській регулярній армії, що вдесятеро перевищувала українські сили.

26 січня (8 лютого) 1918 р. російські війська захопили Київ і розпочали масові вбивства цивільного населення та українських військових. Було вбито тисячі українців. М. Муравйов, який командував окупаційними військами, заявляв: «Цю владу ми несемо з далекої півночі на вістрях своїх багнетів і там, де її встановлюємо, всемірно підтримуємо її силою цих штиків...» (Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр.: у 4 т. / упоряд. П. Христюк. Укр. соціол. ін-т. [Відень]: [бв], 1921. Т. 2. С. 149).

3 березня 1918 р. більшовицьку Росію змусили підписати Брест-Литовський мирний договір, за яким Росія мала припинити військові дії в Україні, вивести окупаційні війська, встановити державні кордони і підписати мирний договір з Українською Народною Республікою.

6 травня 1918 р. в Конотопі за посередництва німецьких військових українська та російська сторони підписали договір про припинення воєнних дій. 12 червня 1918 р. укладено прелімінарну мирну угоду між Українською Державою та РСФРР.

11 листопада 1918 р. більшовицька Росія в односторонньому порядку розірвала міжнародний Брест-Литовський мирний договір та прелімінарну мирну угоду, розпочала другу війну проти України.

3 січня 1919 р. російські війська під командуванням В. Антонова-Овсієнка окупували Харків, 12 січня – Чернігів, 19 січня – Полтаву, 27 січня – Катеринослав, 5 лютого – Київ.

16 січня 1919 р. у відповідь на вторгнення в Україну Директорія УНР офіційно оголосила війну радянській Росії. 22 січня 1919 р. було проголошено Універсал Директорії УНР про об'єднання УНР і Західноукраїнської Народної Республіки (Акт Злуки) в єдину соборну державу, розпочавши звільнення української території.

11 лютого 1919 р. головою Директорії УНР став С. Петлюра, який 21 квітня 1920 р. від імені УНР уклав договір із Польщею; 24 квітня 1920 р. – військову конвенцію про спільні військові дії проти РСФРР. 25 квітня 1920 р. розпочалася польсько-російська війна. Об'єднані українсько-польські війська 6 травня 1920 р. звільнили Київ. Однак під тиском переважаючих російських військ українсько-польські з'єднання з боями відступили на лінію Львів – Вісла. 25 серпня 1920 р. під Варшавою польсько-українські війська перемогли Червону армію РСФРР. Військові дії припинено 18 жовтня 1920 р. у зв'язку з підписанням польським урядом запропонованого російською стороною перемир'я, а в березні 1921 р. – Ризького мирного договору.

Армія УНР самостійно продовжувала боротьбу проти військ Червоної армії до кінця 1920 р. та під тиском переважаючих військ ворога перейшла українсько-польський кордон і була інтернована. Проте національно-визвольна боротьба українців тривала.

Розділ II. Російська військова окупація УНР

1. Втрата державності УНР

Унаслідок російсько-українських воєн відбулася військова окупація УНР. Акт військової окупації – це перший крок до ліквідації незалежності держави проти якої здійснено акт агресії, хоча сама по собі військова окупація не зумовлює зміни юридичної належності території. Процес ліквідації незалежності будь-якої країни, приєднання її до території держави-агресора в міжнародному праві має відповідне визначення – анексія.

Із середини XIX ст. у міжнародному праві й на практиці визначено відмінності між поняттями «військова окупація», що здійснюється як тимчасова дія, та «анексія» як остаточне опанування чужої території. Гаазька конвенція 1907 р. у «Звичаєх суходільної війни», статтях 42–56 зафіксувала цю різницю і встановила режим окупованої території: «окупаційна влада зобов'язана на зайнятій території підтримувати спокій і порядок, поважати чинні в країні закони, зберігати стару місцеву адміністрацію і судові органи, не змушувати населення до дій, спрямованих проти їхньої країни, поважати честь, сімейні права, життя, проведення обрядів і приватну власність населення» (IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі. Дата підписання 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text; Україна в міжнародно-правових відносинах: Кн. 2: Правова охорона культурних цінностей / відп. ред. Ю. Шемшученко, В. Акуленко. Київ: Юрінком Інтер, 1997. 863 с.).

Військова окупація УНР зумовила розчленування України та анексію частини території – привласнення української території та перетворення її на адміністративну одиницю РСФРР. Військова окупація відбувалася шляхом створення радянських квазіреспублік. Так, у січні 1918 р., захопивши Одесу, Єлисаветград, Миколаїв, Херсон, окупаційний російський режим проголосив нові квазіадміністративні одиниці.

Російську агресію проти України документально підтверджено текстом телеграми очільника більшовиків В. Леніна: «С продвижением наших войск на запад и на Украину создаются областные временные Советские правительства... Это обстоятельство имеет ту хорошую сторону, что отнимает возможность... рассматривать движение наших частей, как оккупацию и создает благоприятную атмосферу для дальнейшего продвижения наших войск. Без этого обстоятельства наши войска были бы поставлены в оккупированных (!) областях (!) в невозможное положение, и население не встречало бы их, как освободителей. Ввиду этого просим дать командному составу соответствующих воинских частей указание о том, чтобы наши войска всячески поддержали временные (!) Советские правительства Латвии, Эстляндии, Украины и Литвы, но, разумеется, только Советские правительства» (Телеграмма Главкому И. И. Вацетису. *Полное собрание сочинений / Ленин В. И.* Москва: Госполитиздат, 1969. Т. 37. С. 234). На окупованій території УНР за наказом з Москви було ліквідовано всі українські установи, що виконували державницькі функції, і сформовано установи окупаційного режиму. 24 грудня 1918 р. в газеті «Ізвестія» опубліковано розпорядження заступника народного комісара закордонних справ РСФРР Л. Карахана про анулювання Брест-Литовського мирного договору та невизнання України самостійною державою. Народний комісаріат закордонних справ наказав установам РСФРР терміново скасувати постанови, що стосуються колишніх українських громадян, і вважати документи, видані українською владою, недійсними. З дня оприлюднення цієї постанови всім особам та установам, що представляли інтереси Української держави в РСФРР,

наказувалося негайно припинити свою діяльність і зняти з помешкань, які вони займали, вивіски й оголошення (Мельник М. Українська держава 1917–1920 років у світлі міжнародного права. *Визвольний шлях*. 1971. № 7–8. С. 864).

Під час другої окупації 3 січня 1919 р. окупаційні російські війська захопили Харків. 6 січня 1919 р. було проголошено квазіреспубліку УСРР, головою якої призначено Ю. П'ятакова.

З метою остаточного знищення України, 10 березня 1919 р. на так званому III Всеукраїнському з'їзді рад прийнято Конституцію УСРР, відповідно до якої законодавча й виконавча влада закріплювалася за такими окупаційними органами влади як ВУЦВК і РНК УСРР (*Верховна Рада України*: вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text>). Головою ВУЦВК став Г. Петровський, Раднарком очолив Х. Раковський (Лозицький В. С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991). Київ: Генеза, 2005. С. 241; 250).

28 грудня 1920 р. підписано Союзний робітничо-селянський договір між РСФРР й УСРР (Сборник Декретов и распоряжений по финансам. Петроград: 4 -я Государственная типография, 1921. Т. 3 (1920–1921). С. 157). Договір затверджений у березні 1921 р. V Всеукраїнським з'їздом рад, закріплював підпорядкування українських установ РСФРР (Хронологічне зібрання законів, Указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень Уряду Української РСР. Київ: Держполітвидав УРСР, 1963. Т. 1 (1917–1941 рр.). С. 160–162).

Завершенням військової окупації України стало прийняття 31 січня 1924 р. Конституції СРСР. Комуністичний тоталітарний режим остаточно знищив Україну як суб'єкта міжнародного права, перетворивши її на територіальну одиницю СРСР.

2. Територіальні втрати України

З метою знищення УНР комуністичний тоталітарний режим здійснював територіальне розчленування України.

16 лютого (1 березня) 1918 р. Кубань проголошено Самостійною Кубанською Народною Республікою (Іванис В. Стежками життя (спогади). Новий Ульм: Українські вісті, 1959. Кн. 2. С. 62); ухвалено рішення про входження СКНР на федеративних засадах до складу УНР; встановлені дипломатичні відносини, підписано угоди щодо шляхів сполучення, поштово-телеграфних зносин, банківських операцій та ін. (Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр.: в двох томах. Київ: Темпора, 2002. Т. 2. С. 329–335). 17 березня 1920 р. Кубань окупували війська РСФРР, утворивши радянські квазіреспубліки, які були анексовані та введені до складу РСФРР.

Стародубщина – найпівнічніша з етнічних українських земель, частина Чернігово-Сіверщини (нині – частина Брянської області РФ). Стародубщина увійшла до території УНР, окресленої в Третьому Універсалі Української Центральної Ради, і залишалася де-юре у складі України до 1919 р. Відповідно до Брест-Литовського мирного договору 1918 р. Стародубщина була визнана частиною території УНР. Після окупації України російськими військами у травні 1919 р. Стародубщину було анексовано та оголошено територією РСФРР. 6 грудня 1926 р. рішенням президії ВЦВК СРСР Стародубщину включено до Брянської губернії РСФРР. З анексованої Стародубщини в 1926 р. Україні повернуто тільки Семенівську волость (нині – Семенівський р-н Чернігівської обл.) (Вортман Д. Я. Стародубщина. *Енциклопедія історії України* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. / НАН України; Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 818).

12 жовтня 1924 р. ВУЦВК ухвалила постанову про створення Молдавської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки на українських етнічних землях. У новоствореній окупаційним режимом квазіреспубліці проживало 59,2% українців; 14,2% молдаван та представники інших етнічних груп. До МАСРР увійшло дев'ять районів Одеської і Подільської губерній та частини територій п'яти інших районів, із загальною чисельністю населення 540 тис. 567 осіб (Фролов М. О. Компарти́но-радянська еліта та особливості утворення в 1924–1926 рр. Молдавської Автономної Радянської Республіки у складі УСРР. *Культурологічний вісник Нижньої Наддніпряни*. 2004. Вип. 13. С. 31–39).

До етнічних українських земель також належить північно-західна частина найбільшого історико-географічного регіону Слобідської України – Курщина, Воронежчина, Білгородщина. За дорученням голови ВУЦВК Г. Петровського історики М. Грушевський і Д. Багалій підготували ґрунтовну наукову розвідку про ареали розселення українців, згідно з якою кордон повинен проходити через Курську губернію із включенням до складу УСРР її південних частин: Суджанського, Грайворонського, Білгородського і Корочанського повітів із населенням близько 1 млн українців. Однак у 1925 р. ЦК РКП(б) ухвалив рішення про передачу до РСФРР 75% етнічних українських територій Слобожанської України, на яких проживало 1 млн українців (Заставний Ф. Д. Східна українська діаспора. Львів: Світ, 1992. С. 58–60).

За дорученням Й. Сталіна етнічні українські землі – Таганрозький і Шахтинський округи УСРР, де проживало понад 800 тис. українців – у жовтні 1924 р. долучено до Північно-Кавказького краю РСФРР (Заставний Ф. Д. Східна українська діаспора. Львів: Світ, 1992. С. 60). Це призвело не лише до соціально-економічних втрат України, а й до негативних геополітичних наслідків.

Приєднати до УСРР українські історичні етнічні землі безуспішно вимагав у другій половині 1920-х рр. народний комісар освіти та заступник голови Раднаркому УСРР М. Скрипник.

За результатами аналізу викладених матеріалів, експерти дійшли висновку, що внаслідок російської військової окупації та анексії Україна втратила значну частину своїх етнічних територій, на яких проживало понад 5 млн українців.

3. Окупаційна політика комуністичного тоталітарного режиму та національно-визвольний рух українців

З початком військової окупації України керівництво РСФРР одночасно формувало окупаційні органи влади та управління, використовуючи новостворену Комуністичну партію більшовиків України – КП(б)У. До кінця 1918 р. вона нараховувала 4 364 члени (українців серед них було 130) (На шляху до I з'їзду КП(б)У / П. Л. Варгатюк, І. Л. Гошуляк, І. Ф. Курас. *Про минуле – заради майбутнього* / упоряд. Ю. І. Шаповал; редкол.: І. Ф. Курас та ін. Київ: Вид-во при Київ. ун-ті. Київ, 1989. С. 29).

На кінець 1920 р. окупаційний режим РСФРР розмістив на території УНР понад 1 млн військових (Сидоров С. В. Радянська армія. *Енциклопедія історії України*. URL: <http://www.history.org.ua/>). Окупаційна Червона армія брала участь у конфіскації продовольства та знищенні українського національно-визвольного руху. На засіданні Раднаркому УСРР 25 грудня 1921 р. Й. Якір повідомляв, що «...для проработы направлены в Волынскую губернию – 800 штыков, в Подольскую (кроме штыков) – до 24 эскадронов, в Киевскую – свыше 2,5 тысяч штыков

и сабель, в Полтавскую – 2 тысячи штыков, в Кременчугскую губернию – 2 тысячи штыков» (ЦДАВО України. Ф. 340. Оп. 2. Спр. 4424. Арк. 1).

8 травня 1921 р. секретар ЦК РКП(б) В. Молотов вимагав від Х. Раковського і наркома продовольства М. Владімірова відправлення з України не менше 40 залізничних ешелонів з продовольством на місяць у розпорядження Наркомпроду РСФРР (Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні, 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу. 2–е вид.; допов. Київ – Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000. С. 22).

18 травня 1921 р. В. Ленін телеграфував М. Фрунзе, Г. Петровському і Х. Раковському: «Тов. Бухарін каже, що врожай на півдні чудовий... Питання життя і смерті для нас – зібрати з України 200–300 мільйонів пудів» (Ленін В. І. Тов. Фрунзе. *Полное собрание сочинений* / Ленін В. І. Москва: Госполитиздат. Т. 52. С. 196).

Примусові реквізиції продовольства, грабунок, терор, репресії, що їх застосовував комуністичний тоталітарний режим до українців, зумовили розгортання в Україні широкомасштабного національно-визвольного руху. Українці об'єднувалися в загони та створювали великі військові з'єднання. На окупованих російськими військами територіях УНР виникли: Холодноярська, Чорноліська, Трипільська, Ямпільська, Медвинська, Мліївська та ін. повстанські республіки. Однією з найбільш потужних була Холодноярська з центром у Мотронинському монастирі під м. Чигирин, яка охоплювала 25 сіл та мала багатотисячну армію. Полк гайдамаків Холодного Яру в 1919 р. активно виступив на підтримку Директорії, брав участь у боях з російськими окупаційними військами (Мараєв В. Р. Холодноярська республіка 1919–1922. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10. С. 410). Про масштаби боротьби українців також свідчать повстання на східних прикордонних українських землях. Найвідомішим було Валківське повстання на Харківщині з гаслами про створення незалежної держави. Найчисельнішим був повстанський рух під проводом Нестора Махна. У жовтні 1920 р. голова РНК В. Ленін визнав, що повстанці є дієвою силою в Україні, а радянська влада існує там формально. Активну боротьбу проти російських окупантів також вели й українці Кубані.

Для знищення національно-визвольного руху українців комуністичний тоталітарний режим розгорнув «червоний терор»: 21 грудня 1919 р. командувач російських військ Південного фронту О. Єгоров і член Революційної військової ради (РВР) фронту Й. Сталін видали наказ про створення особливих відділів Всеросійської червоної комісії (ВЧК) для знищення українського визвольного руху.

20 квітня 1920 р. під грифом «таємно» у Харкові видано «Краткую инструкцию по борьбе с бандитизмом и кулацкими восстаниями», яку підписали голова Раднаркому УСРР Х. Раковський, члени Реввійськради Південно-західного фронту О. Єгоров та Р. Берзін, начальник тилу фронту Р. Ейдеман, начальник штабу Південно-західного фронту М. Петін щодо застосування проти цивільного населення військових підрозділів (ЦДАВО України. Ф. 3204. Оп. 1. Спр. 3 Арк. 23–27 зв.).

5 травня 1920 р. до Харкова на чолі загону чекістів (1 400 осіб) особисто прибув очільник ВЧК РСФРР Ф. Дзержинський, який призначив заступником голови Цупнадзвичкому при РНК України В. Балицького (ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 11. Спр. 2881. Арк. 3 зв.).

Паралельно впроваджувалася практика проведення позасудових репресій та ухвалення смертних вироків політичним опонентам більшовиків. Відповідно до наказу Ф. Дзержинського для надзвичайних комісій в Україні від 1 липня 1920 р.

запроваджено воєнний стан. Губернські надзвичайні комісії отримали права ревівійськтрибуналів щодо винесення смертних вироків, які виконували негайно після погодження рішення «трійки» із членами губревкому (Куварзин А. І. Дорогами нескончаемых битв. Киев: Политиздат Украины, 1982. С. 42).

Діяльність «трійок» супроводжувалася відвертим свавіллям та жорстокістю. Згідно з інформацією, опублікованою у бюлетені секретно-політичного відділу РНК УСРР (липень 1921 р.) відомо, що повстанців та їхні родини публічно страчували. Наприклад, «на місцях скликали сход, обирали 5 куркулів або підозрілих осіб і перед усім сходом рубали їх шаблями» (Отчет о полугодовой деятельности ГПУ УССР. (Январь – июнь 1922 года). З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 1997. № 1/2. С. 326).

Постановою РНК УСРР від 29 січня 1921 р. «Про заходи по боротьбі з бандитизмом» було визначено, що знищення українського національного спротиву є «фронтом такої ж державної важливості, яким був фронт по боротьбі з білогвардійськими генералами» (Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. Х.: Літодрукарня Книгоспілки, 1921–1923. С. 41).

У березні 1921 р. командувач більшовицьких військ в Україні М. Фрунзе наголошував, що 85% особового складу Червоної армії в УСРР становили великороси; 9% – українці; 6% – поляки, білоруси, татари, євреї, німці та ін. (Круцик Р. Військова окупація України Росією. URL: <https://memorial.cf/povnyu/1351-viiskova-okupatsiia-ukrainy-rosiieiu-roman-krutsyk.html>).

У зв'язку з утворенням 30 грудня 1922 р. Союзу РСР на базі ДПУ при НКВС РСФРР було організовано Об'єднане державне політичне управління (ОДПУ) при РНК СРСР. У вересні 1923 р. затверджено колегію ОДПУ. 15 листопада 1923 р. затверджено «Положення про Об'єднане державне політичне управління СРСР та його органи». В Україні діяло ДПУ УСРР.

У 1921–1923 рр. комуністичний тоталітарний режим із метою знищення національно-визвольного руху українців застосував масовий штучний голод, який ефективніше за каральні акції придушував опір українців.

Згідно з висновком судової історико-джерелознавчої експертизи від 03 вересня 2020 р. № 302/207-1 під час масового штучного голоду 1921–1923 рр. в УСРР, організованого комуністичним тоталітарним режимом, знищено 3 млн 500 тис. українців.

Розділ III. Геноцид українців 1932–1933 рр.

1. Кримінально-правова та криміналістична характеристики злочину геноциду

В умовах розвитку цивілізації, наявності глобальних загроз світовому співтовариству, трансформації злочинного світу змінюються підходи до засобів нейтралізації негативних тенденцій, використання передових досягнень науки й техніки.

Під час досудових розслідувань і судового розгляду справ здійснюється «боротьба за інформацію». Недостатність інформації (відсутність доказів або їх хибність) ускладнює процес розкриття вчиненого злочину, встановлення винуватих осіб, обставин та мотивів злочину тощо. Свого часу основоположник криміналістики Г. Гросс підкреслював, що «кримінальне право не є наукою для себе, і найбільш цінні з положень... мають врешті-решт лише одну мету – отримати прак-

тичне застосування... Ці положення позбавлені будь-якого змісту, якщо суддя не зможе застосувати ці абстрактності до реальностей життя..., якщо він взагалі не знайомий з незліченними положеннями, сукупність яких складає криміналістику» (Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. Москва: ЛексЭст, 2002. С. VIII–IX).

Криміналістика – це наука про закономірності злочинної діяльності та її відображення в джерелах інформації, які слугують основою для розроблення засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки й використання доказів з метою розкриття, розслідування, судового розгляду та запобігання злочинам. Використання криміналістики надає можливість застосувати різні методики, дослідження, розробки, засоби та прийоми для розкриття злочинів комуністичного тоталітарного режиму під час досудових розслідувань у кримінальних провадженнях і судових розглядах.

Завданням криміналістики є розроблення та застосування засобів, що дозволяють збирати, досліджувати, використовувати доказову інформацію. Яскравим прикладом в історії криміналістики щодо збирання доказів у складних умовах збройного конфлікту є діяльність проф. Р. А. Рейсса, який у 1914 р. прибув до Сербії за запрошенням її уряду як експерт для розслідування злочинів угорської, німецької та болгарської армій у Першій світовій війні. У 1916 р. Р. А. Рейсс опублікував працю «Report upon atrocities committed by the Austro-Hungarian army during the First invasion of Serbia» (London, 1916). У 1918 р. виходить друком ще одна праця, яку він присвятив подіям Першої світової війни, «Les infractions aux lois et conventions de la guerre commises par les ennemis de la Serbie depuis la retraite Serbe de 1915. Resume de l'enquete execute sur le front de Macedoine» (Paris, 1918). Обидві праці являли собою криміналістичне дослідження фактів, що мали місце під час Першої світової війни, у формі своєрідних звітів або висновків, які були проілюстровані фотографіями, показаннями свідків та експертними дослідженнями (Шепітько М. В. Рудольф Арчибальд Рейс. *Криміналіст першодрукований*. 2015. № 10. С. 111–112).

Вказані матеріали використали для засудження злочинів, що були вчинені під час Першої світової війни. Практика застосування криміналістичних знань для збирання доказової інформації під час війн, збройних конфліктів, а також вчинення геноцидів є актуальною і в сучасних умовах.

Історичними прикладами реального притягнення до відповідальності осіб за геноцид є рішення Нюрнберзького військового трибуналу щодо певних осіб, причетних до злочинів та масових убивств під час Другої світової війни, Міжнародних трибуналів по Югославії й Руанді та ін. Звинувачення у вчиненні злочину геноциду стало доволі поширеним як у міжнародних, так і в національних судових трибуналах упродовж останньої половини сторіччя. Міжнародні та національні трибунали засвідчили різні випадки геноциду і багато осіб були обвинувачені та засуджені за вчинення актів геноциду (Футей Б. Відповідальність за геноцид. *Сучасність*. 2008. № 11. С. 58).

Варто пам'ятати, що геноцид належить до низки злочинів, які підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Стаття 25 Римського статуту Міжнародного кримінального суду встановлює, що особа за причетність до злочину геноциду, пряме і публічне підбурювання інших до вчинення злочину геноциду буде нести індивідуальну кримінальну відповідальність. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду вже частково визнана Україною.

Під час розкриття кримінально-правової та криміналістичної характеристик злочину геноциду українців 1932–1933 рр. потрібно використовувати національне законодавство України, норми міжнародного права, доктринальні розробки, наукові праці, архівні матеріали тощо. Розслідування особливо тяжкого злочину геноциду, збір доказів щодо осіб, причетних до його вчинення, передбачає проведення відповідних судових та криміналістичних експертиз.

Загальноновизнано, що термін «геноцид» запровадив у науково-правовий обіг Рафаель Лемкін у листопаді 1943 р. (у друкованому виданні з'явився у 1944 р.). Термін походить з грецької (рід, сім'я, плем'я) та латинської caedere (вбивати).

Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй (ООН) у резолюції 96 (I) від 11 грудня 1946 р. оголосила, що геноцид є злочином, який порушує норми міжнародного права, суперечить духу і цілям Організації Об'єднаних Націй; цивілізований світ засуджує його, визнаючи, що протягом всієї історії геноцид завдавав великих втрат людству.

Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. набула чинності 12 січня 1951 р. (ВІТЯГ):

Стаття I. Договірні сторони підтверджують, що геноцид незалежно від того відбувається він у мирний чи воєнний час, є злочином, що порушує норми міжнародного права і проти якого вони зобов'язуються вживати заходів попередження і карати за його здійснення.

У статті II Конвенції під геноцидом розуміються такі дії, вчинені з наміром знищити, цілком чи частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку:

- a) убивство членів такої групи;
- b) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи;
- c) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її;
- d) заходи, спрямовані на запобігання дітонародження в середовищі такої групи;
- e) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу.

У статті III визначено дії, що підлягають покаранню:

- a) геноцид;
- b) змова з метою вчинення геноциду;
- c) пряме і публічне підбурювання до вчинення геноциду;
- d) замах на вчинення геноциду;
- e) співучасть у геноциді.

Особи, що чинять геноцид чи будь-які з перерахованих у статті III дій, підлягають покаранню незалежно від того є вони відповідальними по конституції правителями, посадовими чи приватними особами (стаття IV).

У статті V Конвенції передбачено проведення необхідних конституційних процедур з метою розробки ефективних заходів покарання осіб, винних у вчиненні геноциду чи інших згаданих у статті III злочинів (Переклад українською мовою з сайту ООН. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf).

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН A/RES/2200 A (XXI) {Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73}(витяг):

Стаття 15. 1. Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні будь-якого кримінального злочину внаслідок якоїсь дії чи упущення, що, згідно з чинним на момент його вчинення внутрішньодержавним законодавством або міжнародним правом, не були кримінальним злочином. Так само не може призначатися більш тяжке покарання, ніж те, яке підлягало застосуванню на момент вчинення кримінального злочину. Якщо після вчинення злочину законом встановлюється більш легке покарання, дія цього закону поширюється на злочинця.

2. Ніщо в цій статті не перешкоджає відданню під суд і покаранню будь-якої особи за будь-яку дію чи упущення, що на момент вчинення були кримінальним злочином згідно з загальними принципами права, визнаними міжнародним товариством. (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text).

Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства, схвалена ООН 26 листопада 1968 р. {Українська РСР ратифікувала Конвенцію 19 червня 1969 р.} переклад (витяг):

Стаття 1. Ніякі терміни давності не застосовуються до наступних злочинів, незалежно від часу їх скоєння: а) військові злочини, як вони визначаються в Статуті Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу від 8 серпня 1945 р. і підтверджуються резолюціями 3 (I) від 13 лютого 1946 р. і 95 (I) від 11 грудня 1946 р. Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, а також, зокрема, «серйозні порушення», перераховані в Женевських конвенціях про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. (995_151) (995_152) (995_153) (995_154);

б) злочини проти людства, незалежно від того були вони вчинені під час війни чи в мирний час, як вони визначаються в Статуті Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу від 8 серпня 1945 р. і підтверджуються в резолюціях 3 (I) від 13 лютого 1946 р. і 95 (I) від 11 грудня 1946 р. Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, вигнання в результаті збройного нападу або окупації і нелюдські дії, що є наслідком політики апартеїду, а також злочин геноциду, який визначається в Конвенції 1948 р. про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (995_155), навіть, якщо ці дії не являють собою порушення внутрішнього законодавства тієї країни, в якій вони були здійснені (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_168#Text).

Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97). Офіційний переклад (витяг):

Уряди держав – членів Ради Європи, які підписали цю Конвенцію, беручи до уваги Загальну декларацію прав людини, проголошену Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 р., беручи до уваги те, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне та ефективне визнання і додержання проголошених у ній прав, беручи до уваги те, що метою Ради Європи є досягнення тіснішого єднання між її членами і що одним із засобів досягнення цієї мети є забезпечення і розвиток прав людини та основоположних свобод, знову підтверджуючи свою глибоку віру в ті основоположні свободи, які станов-

лять підвалини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать, сповнені рішучості, як уряди європейських держав, що є одностайними і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права, зробити перші кроки для забезпечення колективного гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації, домовилися про таке:

Стаття 1. Зобов'язання поважати права людини

Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

Розділ I. Права і свободи

Стаття 2. Право на життя

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- a) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;
- b) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;
- c) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Стаття 3. Заборона катування

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Стаття 4. Заборона рабства і примусової праці

1. Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані.
2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю...

Стаття 5. Право на свободу та особисту недоторканність

1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:

- a) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
- b) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом...

Стаття 6. Право на справедливий суд

1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом...

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

- a) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;
- b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

д) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення...

Стаття 7. Ніякого покарання без закону

1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями. (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text).

Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25 січня 1974 р. {Конвенцію ратифіковано Законом N 130-VI (130-17) від 06.03.2008, ВВР, 2008, N 15, ст.119 }. Офіційний переклад (витяг):

Держави – члени Ради Європи, що підписали цю Конвенцію, вважаючи необхідним захищати людську гідність під час війни та в мирний час; ураховуючи те, що злочини проти людяності і найсерйозніші порушення законів і звичаїв війни є серйозним замахом на людську гідність; будучи внаслідок цього заінтересованими в забезпеченні відсутності перешкод з боку строків давності стосовно як притягнення до відповідальності, так і виконання покарання за ці злочини; ураховуючи суттєву заінтересованість у сприянні застосуванню спільної політики в кримінальному праві з цього питання й те, що метою Ради Європи є досягнення більшої єдності між її членами, домовилися про таке:

Стаття 1

Кожна Договірна Держава зобов'язується вживати будь-яких необхідних заходів з метою забезпечення незастосування строків давності притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироків у зв'язку з такими правопорушеннями настільки, наскільки вони підлягають покаранню відповідно до її внутрішнього права:

1. Злочинами проти людяності, визначеними в Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, прийнятій Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 9 грудня 1948 р.;

Стаття 2

1. Ця Конвенція застосовується до правопорушень, учинених після набрання нею чинності для відповідної Договірної Держави.

2. Вона також застосовується до правопорушень, учинених до такого набрання чинності, у випадках, коли в той час строк давності ще не минув.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на це вповноважені, підписали цю Конвенцію.

Учинено в Страсбурзі 25 січня 1974 р. англійською та французькою мовами, причому обидва тексти мають однакову силу, в одному примірнику, що залишається на зберіганні в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії Конвенції кожній Державі, яка підписала її або приєдналася до неї (URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU74011>).

Закон України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 17 квітня 1991 р. № 962–XII (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 22, ст. 262) зі змінами та доповненнями (витяг):

Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей,

висловлюючи глибоке співчуття жертвам репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років, членам їхніх сімей та родичам, керуючись положеннями Загальної декларації прав людини 1948 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та беручи до уваги резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1096 (1996) щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних режимів, № 1481 (2006) від 26 січня 2006 р. щодо необхідності міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів,

враховуючи, що у 1917–1991 роках комуністичним тоталітарним режимом та його репресивними органами здійснювалася політика державного терору, унаслідок чого мільйони людей зазнали репресій з політичних, соціальних, класових, національних, релігійних та інших мотивів, були позбавлені життя, волі, майна, депортовані, заслані, вислані на спецпоселення за межі України та СРСР, примусово переселені, виселені, залучені до примусової праці в умовах обмеження свободи, примусово репатрійовані та інтерновані, позбавлені громадянства, примусово поміщені до психіатричних закладів, позбавлені чи іншим чином обмежені у своїх громадянських правах і свободах, зазнали катувань, переслідувань щодо себе та членів своєї сім'ї, інших фізичних чи моральних страждань,

беручи до уваги засудження Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» комуністичного тоталітарного режиму та визнання його злочинним,

засуджуючи репресії, що здійснювалися комуністичним тоталітарним режимом та його репресивними органами протягом 1917–1991 років на території України, та відмежовуючись від методу державного терору в управлінні державою, приймає цей Закон.

Стаття 1. Метою цього Закону є відновлення історичної справедливості, встановлення порядку реабілітації репресованих осіб та осіб, які потерпіли від репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років, відновлення їхніх політичних, соціальних, економічних та інших прав, визначення порядку відшкодування шкоди, завданої таким особам унаслідок репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років, недопущення повторення злочинів тоталітарних режимів (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text>).

Постанова Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» (*Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 38, ст. 502*)

Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки постановляє:

Проголосити 24 серпня 1991 р. Україну незалежною демократичною державою.

З моменту проголошення незалежності чинними на території України є тільки її Конституція, закони, постанови Уряду та інші акти законодавства республіки.

1 грудня 1991 р. провести республіканський референдум на підтвердження акта проголошення незалежності.

*Голова Верховної Ради Української РСР Л. Кравчук
м. Київ, 24.08.1991 № 1427-XII*

Акт проголошення незалежності України

24 серпня 1991 р. на позачерговій сесії Верховної Ради України прийнято Постанову та Акт проголошення незалежності України, затверджені конституційною більшістю, – Україна стала незалежною державою з неподільною та недоторканною територією, на якій чинними є тільки власні Конституція, закони та постанови уряду.

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 р.,

– продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,

– виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,

– здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної української держави – УКРАЇНИ.

Територія України є неподільною і недоторканною.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення.

(Верховна Рада України 24 серпня 1991 року)

Кримінальний кодекс України (https://kodeksy.com.ua/kriminal_nij_kodeks_ukraini/statja-442.htm).

Стаття 442. Геноцид

1. Геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу, – карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

2. Публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів – караються арештом на строк до шести місяців або позбавленням волі на строк до п'яти років.

Важливою складовою у засудженні злочинів комуністичних тоталітарних режимів стало прийняття: **Резолюції 1481 (2006) Парламентської асамблеї Ради Європи «Необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів» 25 січня 2006 року (ВИТЯГ):**

2. Усі без винятку тоталітарні комуністичні режими, які панували в Центральній та Східній Європі в минулому столітті та які ще й досі залишаються при владі в деяких країнах світу, характеризуються численними порушеннями прав людини. Порушення мали різний характер залежно від культури, країни та історичного періоду. Це були індивідуальні та масові вбивства і страти, смерть у концентраційних таборих, голодомори, депортації, катування, примусова праця та інші форми масового фізичного терору, переслідування з етнічних або релігійних мотивів, порушення свободи совісті, думки й вираження поглядів, порушення свободи преси, а також відсутність політичного плюралізму.

3. Злочини виправдовували теорією класової боротьби й принципом диктатури пролетаріату. Тлумачення обох принципів узаконювало «ліквідацію» людей, які, як вважалось, стояли на заваді побудові нового суспільства і, відповідно, були ворогами тоталітарних комуністичних режимів. Переважну частину жертв у кожній відповідній країні становили її власні громадяни. Зокрема, це стосується населення колишнього СРСР, кількість жертв якого значно перевищує кількість жертв населення інших країн.

5. Падіння тоталітарних комуністичних режимів у Центральній та Східній Європі не завжди супроводжувалося міжнародним розслідуванням їх злочинів. Більше того, міжнародне співтовариство не притягнуло виконавців цих злочинів до суду, як це було з жахливими злочинами націонал-соціалізму (нацизму).

6. Відповідно, широкій громадськості майже не відомі злочини тоталітарних комуністичних режимів. У деяких країнах комуністичні партії легально існують та все ще активно діють, попри те, що інколи вони навіть не відмежувалися від злочинів, учинених у минулому тоталітарними комуністичними режимами.

7. Асамблея впевнена, що знання історії є однією з передумов запобігання подібним злочинам у майбутньому. До того ж моральна оцінка й засудження вчинених злочинів мають велике значення для виховання молодих поколінь. Чітко визначене ставлення міжнародного співтовариства до минулого може стати орієнтиром на майбутнє.

8. Крім того, Асамблея впевнена, що жертви злочинів тоталітарних комуністичних режимів, які продовжують жити сьогодні, або їх родини заслуговують на співчуття, розуміння й визнання страждань.

10. Обговорення та обвинувачення, висунуті на національному рівні деякими державами членами Ради Європи, не позбавляють міжнародне співтовариство необхідності зайняти чітку позицію щодо злочинів тоталітарних комуністичних режимів. Міжнародне співтовариство має моральне зобов'язання зробити це без будь-якої подальшої затримки.

12. Відтак, Асамблея суворо засуджує численні порушення прав людини, вчинені тоталітарними комуністичними режимами, висловлює жертвам цих злочинів свої співчуття, розуміння та визнає їх страждання.

13. Крім того, Асамблея закликає всі комуністичні та посткомуністичні партії у державах членах Ради Європи – якщо вони ще не зробили цього – дати нову оцінку історії комунізму та своєму власному минулому, чітко відмежуватись від злочинів тоталітарних комуністичних режимів та однозначно їх засудити.

14. Асамблея впевнена, що така чітка позиція міжнародного співтовариства сприятиме подальшому примиренню. До того ж треба сподіватися, що вона надихатиме істориків в усьому світі продовжувати дослідження з метою встановлення та об'єктивної перевірки фактів. (URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU06296.html).

Резолюція ПАРЄ 1096 (1996), прийнята на підставі доповіді представника Швеції Горана Ліндбледа, (*витяг*):

2. «Тоталітарні комуністичні режими, які правили в Центральній та Східній Європі в минулому столітті, і які все ще перебувають при владі в деяких країнах, всі без виключення характеризуються масовими порушеннями прав людини. Ці порушення розрізняються залежно від культури, країни й історичного періоду. Вони включають окремі і колективні вбивства, страти, загибель в концентраційних таборах, голод, депортації, тортури, рабську працю й інші форми масового фізичного терору.

3. Виправдувальним приводом для скоєння злочинів була теорія класової боротьби і принцип диктатури пролетаріату. Інтерпретація обох принципів узаконила «ліквідацію» людей, які вважалися шкідливими для будівництва нового суспільства, по суті, ворогами тоталітарних комуністичних режимів. У країнах з комуністичним режимом було знищено величезне число людей власної національності. Особливо це стосується народів колишнього Радянського Союзу, які набагато перевершували інші народи в показниках числа жертв...

5. Падіння тоталітарних режимів в Центральній і Східній Європі не призвело за собою міжнародного розслідування злочинів, здійснених цими режимами. Крім того, автори цих злочинів не були притягнуті до відповідальності міжнародним співтовариством, як це було у випадку із страхітливими злочинами, здійсненими в ім'я націонал-соціалізму (нацизму).

6. Отже, громадськість мало обізнана про злочини, здійснені тоталітарними комуністичними режимами. Комуністичні партії активні та існують на законних підставах в деяких країнах, навіть якщо вони і не відокремили себе від злочинів, здійснених тоталітарними комуністичними режимами у минулому.

7. Асамблея переконана, що усвідомлення історії є однією з передумов того, щоб уникнути подібних злочинів в майбутньому. Більш того, моральна оцінка і засудження завершених злочинів зіграють важливу роль у вихованні молодого покоління. Чітка позиція міжнародної громадськості на події, що відбулися у минулому, має безпосередній зв'язок із тим, як розгортатимуться події в майбутньому.

8. Крім того, Асамблея вважає, що жертви злочинів, здійснених тоталітарними комуністичними режимами, які все ще живі, або їх сім'ї, заслуговують співчуття і розуміння за перенесені ними страждання...

10. Дебати і засудження, які пройшли поки на національному рівні в деяких державах-членах Ради Європи, не можуть звільнити міжнародну громадськість від зобов'язання зайняти чітку позицію по відношенню до злочинів, здійснених тоталітарними комуністичними режимами. Моральний борг міжнародної громадськості – засудити ці злочини, без якого-небудь подальшого зволікання» (URL: <https://helsinki.org.ua/2010/03/rezolyutsiya-pare-iz-vzhyvannya-zahodiv-z-metoyu-vykryttya-komunistychnyh-totalitarnyh-system/>).

Горан Ліндблед у виступі зазначив: «... комуністичні режими мають загальні характерні риси, такі як керівництво, здійснюване однією-єдиною партією, вір-

ною комуністичній ідеології. Влада зосереджена в руках невеликої групи партійних лідерів, які випадають з рамок закону.

Партія контролює державу до такого ступеня, що межа між партією і державою набуває неясних контурів. Крім того, партія здійснює свій контроль над населенням в кожній із сторін повсякденного життя, в безпрецедентному масштабі.

Право на співпрацю не існує, політичний плюралізм спрощений, і будь-яка опозиція, як і всі спроби незалежних самоорганізацій, суворо караються. З іншого боку, масовий вступ до партії або дочірніх організацій заохочується, а іноді навіть проводиться в примусовому порядку.

Для того, щоб підсилити свій контроль над суспільством і запобігти яким-небудь діям, що виходять з-під цього контролю, такі комуністичні режими збільшують штат поліцейських до безприкладних розмірів, упроваджують мережу інформаторів, і заохочують доноси. Кількість поліцейських структур і число секретних інформаторів відрізняється в різний час і в різних країнах, але воно завжди набагато перевершує чисельність в будь-якій іншій демократичній державі.

Засоби масової комунікації монополізуються і контролюються державою. І як правило, застосовується жорстка превентивна цензура, право на доступ до інформації порушується, і не існує вільної преси.

Націоналізація економіки, яка є незмінною межею комуністичного керівництва, і є результатом ідеології, накладає обмеження на особисту власність та індивідуальну економічну діяльність. Унаслідок чого громадяни потрапляють в залежність від держави, яка є монополізованим працедавцем і єдиним джерелом доходів...

Приблизно 5 мільйонів людей в результаті конфіскацій померли голодною смертю в 1921–1923 рр., особливо в Україні. Голод використовувався, як політична зброя при деяких комуністичних режимах, не тільки в Радянському Союзі.

Винищування від 300 000 до 500 000 козаків між 1919 і 1920 рр...

Десятки тисяч людей, загиблих в концентраційних таборах. Тут, також відсутність доступу до архівів, робить дослідження неможливим. 690 000 людей, довільно засуджених на смерть і страчених в результаті так званих чищень в комуністичній партії в 1937–1938 рр. Тисячі інших були заслані або поміщені в концентраційні табори. Загалом, між 1 жовтня 1936 року і 1 листопада 1938 приблизно 1 565 000 людей було арештовано і 668 305 з них були страчені. Згідно багатьом розслідуванням, ці цифри зменшені, і повинні бути перевірені, коли всі архіви стануть доступними. Масове знищення приблизно 30 000 куркулів під час насильницької колективізації 1929–1933 років. І подальша депортація 2 мільйонів в 1930–1932 роках...

6 мільйонів українців загинуло з голоду в ході добре продуманої державної політики в 1932–1933 роках...» (URL: <https://helsinki.org.ua/2010/03/rezolyutsiya-pare-iz-vzhivannya-zahodiv-z-metoyu-vykryttya-komunistychnyh-totalitarnyh-system/>).

З урахуванням вказаних Резолюцій ПАРЄ Верховна Рада України прийняла **Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» від 28.11.2006 № 376-V** (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 50, Ст. 504) (витяг):

Верховна Рада України постановляє:

вшановуючи пам'ять мільйонів співвітчизників, які стали жертвами Голодомору 1932–1933 років в Україні та його наслідків,

виходячи з Рекомендацій парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років, схвалених Постановою Верховної Ради України від 6 березня 2003 року № 607-IV, та Звернення до Українського народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України 14 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років, схваленого Постановою Верховної Ради України від 15 травня 2003 року № 789-IV, в якому Голодомор визнається актом геноциду Українського народу як наслідок зумисних дій тоталітарного репресивного сталінського режиму, спрямованих на масове знищення частини українського та інших народів колишнього СРСР;

визнаючи Голодомор 1932–1933 років в Україні відповідно до Конвенції від 9 грудня 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього як цілеспрямований акт масового знищення людей, приймає цей Закон.

Стаття 1. Голодомор 1932–1933 років в Україні є геноцидом Українського народу.

Стаття 2. Публічне заперечення Голодомору 1932–1933 років в Україні визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу і є протиправним.

Стаття 3 Закону зобов'язує органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень: «...сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості та культури, поширенню інформації про Голодомор 1932–1933 років в Україні серед громадян України та світової громадськості, забезпечувати вивчення трагедії в навчальних закладах України» (*Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>).

Резолюція Європейського Парламенту щодо відзначення Голодомору – штучного голоду в Україні 1932–1933 років від 23 жовтня 2008 року (витяг):

Європейський Парламент:

А. враховуючи те, що дотримання прав людини та основоположних свобод є основним принципом ЄС,

В. враховуючи те, що Голодомор 1932–1933 рр., який спричинив загибель мільйонів українців, був цинічно та жорстоко спланований сталінським режимом з метою насильницького запровадження Радянським Союзом політики колективізації сільського господарства проти волі сільського населення України,

Г. враховуючи те, що нагадування про злочини проти людства у європейській історії повинно запобігати вчиненню подібних злочинів у майбутньому,

1. Робить таку заяву на адресу українського народу та зокрема тих, хто вижив під час Голодомору, сімей та родичів жертв:

а) визнає Голодомор (штучний голод 1932–33 років) жахливим злочином проти народу України та усього людства;

б) рішуче засуджує ці дії, спрямовані проти українського селянства, які характеризувалися масовим знищенням і порушенням прав та свобод людини;

в) висловлює співчуття українському народові, який постраждав від цієї трагедії, та вшановує тих, хто загинув внаслідок штучного голоду 1932–1933 років;

г) закликає країни, які виникли після розпаду Радянського Союзу, відкрити свої архіви для всебічного вивчення, з тим щоб повноцінно розкрити та дослідити причини та наслідки трагедії;

2. Доручає Президентові направити згадану резолюцію Раді, Комісії, Уряду та Парламенту України, Генеральному Секретареві ОБСЄ та Генеральному Секретареві Ради Європи (*Верховна Рада України*: вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_882#Text).

На виконання вищевказаної Резолюції ПАРЕ 23 січня 2009 р. Президент України підписав Указ «**Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні**» № 37/2009 (*ВИТЯГ*):

Пункт 1 Указу зобов'язав Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство оборони України, Службу безпеки України, Службу зовнішньої розвідки України, Генеральну прокуратуру України, Державний комітет архівів України, Державний департамент України з питань виконання покарань розсекретити та оприлюднити в установленому законодавством порядку архівні документи, що стосуються українського визвольного руху, політичних репресій та голодоморів в Україні.

Пунктом 4 Указу передбачено сприяти представникам громадських організацій, наукових установ та організацій, вченим та громадянам у вільному доступі до розсекречених архівних документів, зокрема шляхом створення спеціальних інформаційно-довідкових центрів у Службі безпеки України і Державному комітеті архівів України (*Верховна Рада України*: вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37/2009#Text>).

Указ Президента України надав доступ вченим і дослідникам до розсекречених матеріалів, які стосуються Голодомору 1932–1933 рр., та слідчим для використання під час розслідування і збирання доказів щодо організаторів злочину геноциду української нації.

22 травня 2009 р. Служба безпеки України порушила кримінальну справу за фактом вчинення геноциду в Україні у 1932–1933 роках, за статтею 442 КК України. Проведеним розслідуванням встановлено організаторів злочину геноциду українців. **13 січня 2010 р.** Апеляційний суд міста Києва виніс постанову, якою визнав факт вчинення комуністичним тоталітарним режимом злочину геноциду української нації та констатував: «Доведено, що параметри українського Голодомору відповідають вимогам положень Конвенції 1948 р.

Органом досудового слідства з усією повнотою та всебічністю встановлено спеціальний намір Сталіна (Джугашвілі) Й. В., Молотова (Скрябіна) В. М., Кагановича Л. М., Постишева П. П., Косіора С. В., Чубаря В. Я. і Хатаєвича М. М. – знищення частини саме української (а не будь-якої іншої) національної групи і об'єктивно доведено, що цей намір стосувався саме частини української національної групи як такої.

Причини і мотиви вчинення злочину геноциду (придушення національно-визвольного руху українського селянства та недопущення побудови незалежної української держави), питання про те, де (територія України) і коли (1932–1933 рр.) було вчинено злочин також знайшли своє підтвердження в матеріалах справи» (Постанова Апеляційного суду міста Києва від 13 січня 2010 року № 1-33/2010).

Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропа-

ганди їхньої символіки» від 09.04.2015 № 317-VIII (Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 26. Ст. 219) (ВИТЯГ):

Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, керуючись положеннями Загальної декларації прав людини, беручи до уваги резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1096 (1996) від 27 червня 1996 р. щодо ліквідації спадщини колишніх комуністичних тоталітарних режимів, № 1481 (2006) від 26 січня 2006 р. щодо необхідності міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів, № 1495 (2006) від 12 квітня 2006 р. щодо боротьби з відродженням нацистської ідеології, № 1652 (2009) від 29 січня 2009 р. щодо відношення до пам'ятників, що мають суперечливу історичну інтерпретацію у державах – членах Ради Європи, резолюцію Парламентської Асамблеї ОБСЄ SC (09) 3 R від

29 червня–3 липня 2009 р. щодо неприпустимості звеличення тоталітарних режимів, відкриття історичних та політичних архівів, вивчення тоталітарної спадщини та підвищення поінформованості громадськості, декларацію Європейського Парламенту від 23 вересня 2008 р. щодо проголошення 23 серпня днем пам'яті жертв сталінізму і нацизму, резолюцію Європейського Парламенту від 23 жовтня 2008 р. в пам'ять про Голодомор – штучний голод в Україні 1932–1933 років, резолюцію Європейського Парламенту від 2 квітня 2009 р. щодо європейської свідомості та тоталітаризму, Спільну заяву з нагоди 70-х роковин Голодомору – Великого голоду 1932–1933 років в Україні, прийняту на 58-й сесії Генеральної Асамблеї ООН,

враховуючи засудження Законом України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» політичних репресій, що здійснювалися протягом 1917–1991 років комуністичним тоталітарним режимом на території України, відмежування від методу державного терору в управлінні державою, притаманного комуністичному тоталітарному режиму, і проголошення намірів неухильно сприяти відновленню справедливості та усуненню наслідків свавілля і порушення громадянських прав,

(Абзац другий преамбули із змінами, внесеними згідно із Законом № 2325-VIII від 13.03.2018)

враховуючи визнання Законом України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» Голодомору 1932–1933 років геноцидом Українського народу, засудження злочинних дій тоталітарного режиму СРСР, спрямованих на організацію Голодомору, наслідком якого стало знищення мільйонів людей, руйнування соціальних основ Українського народу та його вікових традицій, духовної культури та етнічної самобутності, а також встановлення постановою Апеляційного суду міста Києва 13 січня 2010 р. факту причетності вищого керівництва СРСР, УРСР та комуністичної партії до організації Голодомору 1932–1933 років в Україні...

Стаття 2. Засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів

1. Комуністичний тоталітарний режим 1917–1991 років в Україні визнається злочинним і таким, що здійснював політику державного терору, яка характеризувалася численними порушеннями прав людини у формі індивідуальних та масових вбивств, страт, смертей, депортацій, катувань, використання примусової праці та інших форм масового фізичного терору, переслідувань з етнічних, національних, релігійних, політичних, класових, соціальних та інших мотивів, заподіянням моральних і фізичних страждань під час застосування психіатричних заходів у політичних цілях, порушенням свободи совісті, думки, вираження по-

глядів, свободи преси та відсутністю політичного плюралізму, та у зв'язку з цим засуджується як несумісний з основоположними правами і свободами людини і громадянина.

2. Націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарний режим визнається в Україні злочинним і таким, що здійснював політику державного терору, яка характеризувалася численними порушеннями прав людини у формі індивідуальних та масових вбивств, страт, смертей, катувань, використання примусової праці та інших форм масового фізичного терору, переслідувань з расових, етнічних мотивів, порушенням свободи совісті, думки, вираження поглядів, свободи преси та відсутністю політичного плюралізму, та у зв'язку з цим, спираючись на встановлені Нюрнберзьким міжнародним військовим трибуналом 1945–1946 років факти, засуджується як несумісний з основоположними правами і свободами людини і громадянина.

Стаття 3. Заборона пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки.

Стаття 5. Розслідування та оприлюднення інформації про злочини, вчинені представниками комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів.

1. Держава здійснює розслідування злочинів геноциду, злочинів проти людства та людяності, військових злочинів, вчинених в Україні представниками комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, та вживає заходів, спрямованих на ліквідацію наслідків таких злочинів та відновлення історичної справедливості...

Стаття 6. Відповідальність за порушення законодавства про заборону пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та використання їхньої символіки

1. Особи, винні у порушенні вимог цього Закону, несуть відповідальність згідно із законом.

Україна, діючи відповідно до норм міжнародного права, створила правовий механізм проведення досудових розслідувань, судових розслідувань (судових розглядів) та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні в 1932–1933 рр. особливо тяжкого злочину геноциду проти української нації (*Верховна Рада України*: вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19/ed20150409#Text>).

Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» **від 16 липня 2019 року № 9-р\2019 (ВИТЯГ)**:

Конституційний Суд України раніше вже давав оцінку діяльності Комуністичної партії Радянського Союзу, яка упродовж багатьох десятиліть була стрижнем комуністичного режиму. У Рішенні № 20-рп/2001 від 27 грудня 2001 року Конституційний Суд України дійшов висновку, що «КПРС і Компартія України у складі КПРС не були політичними партіями і громадськими організаціями у сенсі статей 15, 36, 37 чинної Конституції України» (абзац сьомий пункту 8 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України виходить із того, що комуністичний режим заперечував та обмежував права людини, унеможливив демократичну організацію державної влади. Узурпація державної влади комуністичним режимом здійсню-

валася перш за все шляхом ліквідації свободи політичної діяльності, усунення політичних опонентів та унеможливлення політичної конкуренції, заборони діяльності всіх політичних партій, окрім однієї партії – комуністичної, яка фактично перетворилася на провідну інституцію, що визначала пріоритети державної політики, нехтуючи при цьому демократичними принципами організації державної влади, конституційними нормами та правами людини.

В Україні й після здобуття нею незалежності упродовж певного періоду діяли політичні партії, в установчих та програмних документах яких комуністичний режим оцінювався лише позитивно, а його злочини не визнавалися, хоча мільйони безвинних людей стали жертвами цього режиму.

Конституційний Суд України наголошує, що політична партія, в установчих, програмних та інших офіційних документах якої міститься заперечення засад конституційного ладу України, права Українського народу на власну незалежну державу, заклики до ліквідації української незалежної держави, порушення її територіальної цілісності або ж до іншої мети, що не відповідає демократичній сутності змісту Конституції України, не може бути легітимною, а для її легалізації в Україні немає юридичного підґрунтя.

Враховуючи викладене, та керуючись статтями 147, 150, 151², 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 35, 65, 66, 74, 84, 88, 89, 92, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» Конституційний Суд України вирішив:

1. Визнати таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року № 317-VIII зі змінами.

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено ([URL: http://ccu.gov.ua/dokument/9-r2019](http://ccu.gov.ua/dokument/9-r2019))

Криміналістична характеристика злочину геноциду

Об'єктом злочину геноциду 1932–1933 рр. є українська нація – спільнота людей, об'єднана назвою, символами, географічним, етнокультурним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, духовно-культурними і політичними цінностями.

Об'єктивна сторона злочину геноциду 1932–1933 рр. характеризується як злочинні діяння комуністичного тоталітарного режиму, спрямовані на знищення української нації як такої.

Диспозиція частини 1 статті 442 КК України передбачає суспільно-небезпечні діяння, спрямовані на створення для українців життєвих умов, розрахованих на повне або часткове їх фізичне знищення, позбавлення реальної можливості забезпечувати себе достатнім харчуванням, заповідання їм тяжких тілесних ушкоджень, масових вбивств та насильницьку передачу дітей з однієї групи в іншу.

Місце вчинення злочину – це територія УСРР, українські історичні етнічні території та місця компактного проживання українців в РСФРР, де відбувалося суспільно небезпечне діяння – геноцид української нації.

Час вчинення злочину – це певний відрізок (проміжок) часу, протягом якого відбуваються суспільно небезпечні діяння і настають суспільно небезпечні наслідки. В цьому випадку – злочин геноциду, вчинений комуністичним тоталітарним режимом у 1932–1933 рр.

Обставини вчинення геноциду – злочин проти українців вчинено за обтяжувальних обставин з метою створення життєвих умов, розрахованих на повне або часткове їх фізичне знищення у певний спосіб.

Спосіб вчинення злочину геноциду, як ознака об'єктивної сторони, характеризується сукупністю протиправних дій, що вчиняв комуністичний тоталітарний режим проти української нації:

- насильницьке та повне вилучення хліба і всього продовольства в українських родин під прикриттям «хлібозаготівель»;
- використання системи натуральних штрафів;
- призначення партійних уповноважених, наділених каральними функціями, для організації і контролю за вчиненням злочину геноциду та проведенням політичних репресій;
- масові виселення частини української нації за межі УСРР;
- нищення української мови, культури, церкви;
- створення позасудових органів – «трійок» – із правом винесення смертних вироків;
- проведення судових процесів із виїздом до місць опору хлібозаготівлям з метою залякування українців та знищення національно-визвольного руху;
- запровадження режиму «чорних дощок» як механізму знищення українців (уперше режим «чорних дощок» був застосований на території Північно-Кавказького краю);
- залучення спецпідрозділів ДПУ, міліції, Червоної армії для проведення каральних акцій, масових репресій, а також ізоляції території УСРР, населених пунктів, районів занесених на «чорну дошку».

Вказані способи, як складові злочину геноциду, чітко підпадають під дію Конвенції ООН 1948 р. та ст. 442 Кримінального кодексу України.

Потерпілими від злочину геноциду є українці, на знищення яких і були спрямовані злочинні дії керівників комуністичного тоталітарного режиму.

Суб'єктивна сторона злочину геноциду 1932–1933 рр. характеризується прямим умислом, спрямованим на знищення комуністичним тоталітарним режимом української нації як такої.

Спеціальний намір злочину – знищення української нації.

Спеціальна мета злочину – знищення національно-визвольного руху та недопущення відновлення незалежної Української держави.

Так, у травні 1933 р. в аналітичному звіті «Голод і українське питання» К. консул Королівства Італії в Харкові С. Граденіго констатував, що політика московського уряду «має на меті за кілька місяців ліквідувати українську проблему, пожертвувавши 10 чи 15 мільйонами душ... не доведеться більше говорити ні про Україну, ні про український народ, а, отже, не буде й української проблеми, оскільки Україна фактично стане частиною Росії» (Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки / Італійський інститут культури в Україні. Харків: Фоліо, 2007. С. 159; 165).

Суб'єкт злочину геноциду (загальний) – це фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Спеціальний суб'єкт злочину геноциду – керівництво комуністичного тоталітарного режиму СРСР, керівники Комуністичної партії (більшовиків) України та каральних органів, які є організаторами та виконавцями злочину геноциду.

Відповідно до Конвенції ООН «Про незастосування строку давності до воєних злочинів і злочинів проти людства» від 26 листопада 1968 р., яку УРСР ратифікувала 25 березня 1969 р. (ст. 1), строки давності не застосовуються щодо злочину геноциду.

Частиною п'ятою статті 49 Кримінального кодексу України давність як підстава для звільнення від кримінальної відповідальності не застосовується у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у статтях 109–114¹, проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437–439, і частині першій статті 442 Кримінального кодексу України.

2. Механізм знищення українців у 1932–1933 рр.

Й. Сталін та його оточення головною загрозою комуністичному тоталітарному режиму вважали українців як носіїв національної ідентичності, української культури, мови, традицій, ідеї української державності.

На початку 1920-х рр. окупаційний режим розгорнув репресії проти представників української політичної еліти. У структурі ВЧК було створено спеціальний відділ, що займався ліквідацією партійних осередків політичних опонентів РКП(б). Так, 5 березня 1920 р. Харківська губернська ЧК заарештувала делегатів Всеукраїнської конференції партії лівих есерів-інтернаціоналістів під час роботи конференції. У серпні 1920 р. чекісти арештували делегатів конференції РСДРП(м). ЦК КП(б)У вимагав їх «почасти звільнити, почасті відправити до Грузії, почасті помістити в концтаборі» (Архівний підрозділ УСБ України у Харківській області. Спр. 021403; 021408; 021419; 021457; 021051; 022667; 022668; 010883; 010887; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 7. Арк. 90). У першій половині 1920-х рр. комуністичний тоталітарний режим знищив українські партії, єдиною політичною партією в УСРР залишилася КП(б)У як структурна ланка РКП(б) – ВКП(б) (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 7. Арк. 43).

В. Ленін та Й. Сталін розуміли, що в разі перемоги українського національно-визвольного руху, буде знищено комуністичний тоталітарний режим, саме тому об'єктом репресій стали очільники УНР та українська нація загалом. У 1922 р. на засіданні ЦК РКП(б) В. Ленін, зокрема, зазначив: «Ніякі Денікіни, Юденичі нам не страшні, бо їхні програми застаріли. Нам, більшовикам, страшний лише один лідер – Петлюра, програма якого небезпечна для нас. І до того часу, доки житиме Петлюра, доти не закінчиться рух повстань проти нас, ми не можемо чекати спокоею на Півдні. Тому Петлюру необхідно вбити. Доручаю Сталіну як представникові партії, а Дзержинському й Тріліссеру по лінії ЧК виконати це завдання» (Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор: діяльність агентури та спецбоїв НКВС–НКДБ під виглядом ОУН–УПА. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2011. С. 4). 25 травня 1926 р. співробітники ОДПУ СРСР організували вбивство лідера українського визвольного руху С. Петлюри. Упродовж 1926 р., згідно з директивами ОДПУ СРСР, ДПУ УСРР проводило операції по боротьбі з прихильниками української державності, яких таврували «петлюрівцями». Зокрема, 23 червня 1926 р. В. Балицький отримав наказ за підписом заступника голови ОДПУ СРСР Г. Ягоди і заступника начальника контррозвідувального відділу ОДПУ Я. Ольського ретельно підготувати операцію з метою розгрому «петлюрівців» (Плеханов А. М. ВЧК–ОГПУ: Отечественные органы государственной безопасности в период новой экономической политики 1921–1928 гг. Москва: Кучково поле, 2006. С. 337).

Для орієнтації місцевих апаратів держбезпеки заступник голови ДПУ УСРР К. Карлсон підписав таємний циркулярний лист «Про український сепаратизм» від 4 вересня 1926 р., в якому вимагав від співробітників каральних органів виявляти серед української громадськості націоналістичні ідеї (Шаповал Ю. І., Пристайко В. І., Золотарьов В. А. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. Київ: Абрис, 1997. С. 254).

Основним завданням ДПУ УСРР в умовах українізації було «вести активну розвідку серед видатних представників українських антирадянських течій...; пов'язати роботу по українській інтелігенції з роботою по селу...; висвітлювати поточні настрої української громадськості, пов'язані з нашим внутрішнім і міжнародним політичним життям» (Шаповал Ю. І., Пристайко В. І., Золотарьов В. А. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. Київ: Абрис, 1997. С. 266–267).

Результат таких настанов – фабрикування співробітниками ДПУ УСРР низки кримінальних справ, фігурантами яких стали учасники українського національно-визвольного руху та колишні політичні діячі УНР. Це, зокрема, кримінальні справи «Гетьманська організація полковника Кобзи», «Організація українських есерів», «Українська організація полковника Чеботарьова» та ін. (ГДА СБУ. Ф. 64. Спр. 1925. Арк. 41).

Позиція української інтелігенції й окремих керівників комуністичної партії більшовиків УСРР не збігалася з вказівками Й. Сталіна, який у квітні 1925 р. для ліквідації українського «ухилу» керівництва УСРР призначив генеральним секретарем ЦК КП(б)У Л. Кагановича. 22 лютого 1926 р. під його керівництвом політбюро ЦК КП(б)У розглянуло питання «Про настрої серед української інтелігенції». В ухваленому рішенні зазначалося: «Вважати за необхідне взяти курс на рішучу боротьбу з правими угрупованнями в середовищі української інтелігенції. Доручити тов. Балицькому через місяць подати доповідь про подальші заходи щодо розкладання правих угруповань в середовищі української інтелігенції. Доручити оргрозподілу розробити заходи щодо виключення зі складу кооперативних центрів найбільш правих представників української інтелігенції, антирадянськи налаштованих» (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 2. Арк. 136). 2 лютого 1927 р. за активну підтримку українізації Л. Каганович звільнив О. Шумського з посади наркома освіти УСРР.

Доповідь Л. Кагановича «Про українізацію і боротьбу з ухилами» на X з'їзді КП(б)У (20–29 листопада 1927 р.) була початком згортання українізації та посилення репресій проти українців. Прикриваючись боротьбою із «українським буржуазним націоналізмом», московські очільники розпочали нищення української інтелігенції, військових тощо.

1 липня 1927 р. ухвалено Кримінальний кодекс УСРР, який комуністичний тоталітарний режим використав для посилення політичних репресій прихильників незалежності України та опонентів советської влади загалом. Стаття 54 КК УСРР передбачала відповідальність за «контрреволюційні злочини». Для покарання ворогів і опонентів комуністичного режиму застосовували статті 54-2; 54-10; 54-11 КК УСРР, в яких, зокрема, передбачено вищу міру покарання – розстріл (Кримінальний кодекс УСРР. Збірник законів та розпоряджень Робіничо-селянського уряду України за 1927 р. Офіційне видання НКЮ, 27.06.1927. Ч. 26–27. Відділ перший. С. 446–447).

У березні 1928 р. органи ДПУ УСРР провели операцію «зі зняття українського антирадянського активу», внаслідок якої було заарештовано понад 400 українців. У травні 1928 р. радянські каральні органи провели операцію, відому як

«Шахтинська справа», та арештували понад 100 українських керівників і спеціалістів вугільної промисловості Донбасу.

Тотальне знищення української інтелігенції продовжувалося у липні 1929 р.: у політичному процесі «Спілки визволення України» (СВУ) було засуджено 45 провідних учених, ще 700 заарештовано згодом. Використовуючи політичний процес СВУ, каральні органи заарештували в УСРР та Кубані понад 30 тис. українців (Пристайко Б., Шаповал Ю. *Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти*. Науково-документальне видання. Київ: Інтел, 1995. С. 44). Розпочалися переслідування та утиски національно зорієнтованих істориків. Працювала жорстка цензура, вилучення, знищення, приховування у «спецхранах» (запроваджено з 1922 р.) забороненої літератури, зокрема й праць з історії України та історичних документів. Обмеження не стосувалося лише «спеціалістів», які займалися «критикою буржуазних фальсифікацій» історії України.

Розгром українських історичних шкіл супроводжувався політичними репресіями. Головний удар було спрямовано проти Всеукраїнської академії наук. У 1931 р. розпустили історичну секцію М. Грушевського, а самого вченого вислали до Росії, де він у 1934 р. загинув за загадкових обставин. У 1930–1933 рр. із 184 репресованих науковців України 170 представляли різні галузі історичної науки. Відбувалося вилучення історичної літератури та активно проводилася фальсифікація історичних фактів, вносилися відповідні зміни у підручники з історичних дисциплін і в процеси підготовки науково-педагогічних кадрів. За визначенням Я. Дашкевича, «викидання та замовчування фактів, які не підходили під запрограмовану згори схему, супроводжувалися обов'язковою боротьбою з буржуазним націоналізмом та із західною історіографією. Історичну науку було поставлено на службу фальсифікації» (Веденєєв Д. Аналітичний огляд. «Незаконні політичні репресії 1920–1950-х років в Україні та проблеми формування національної пам'яті». URL: <http://www.memory.gov.ua:8080/ua/publication/content/1650.htm>).

Репресовано і розстріляно співробітників Інституту мовознавства при Академії наук, знищено четвертий том російсько-українського академічного словника (букви Р–Я) за редакцією А. Кримського, вилучено з обігу більше 30 українських термінологічних словників. Зрештою, у 1933 р. навіть «Український правопис» змінили відповідно до правопису російської мови.

На початку 1930 р. комуністичний тоталітарний режим остаточно знищив Українську автокефальну православну церкву, яку до 1927 р. очолював відомий провідник ідеї незалежної української держави митрополит В. Липківський (Уривок зі спогадів прот. Деміда Бурка про надзвичайні церковні собори 1930 р. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. 2005. № 1/2 (24/25). С. 222; Бабенко Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918–середина 1950-х рр.). Полтава: АСМІ, 2014. 553 с.).

Суть національної політики Кремля щодо українців чітко сформульована в резолюції Об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У, що відбувся 18–22 листопада 1933 р., та озвучена в доповіді С. Косіора: «...на Україні, в даний момент головна небезпека є місцевий український націоналізм...» (Єфіменко Г. Український націоналізм – головна небезпека на Україні. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/1122T/>).

Репресії проти українців посилювалися під час Голодомору. За три місяці, листопад 1932 р.–січень 1933 р., в УСРР заарештовано 37 тис. 797 осіб, порушено понад 12 тис. справ, до розстрілу засуджено 719, заслано до ГУЛАГу – 8,003 (Vasiliev V. *The leadership of the USSR and the Ukrainian SSR during the Holodomor of 1932–*

1933: a crisis in relations *Golodomor Studies. Winter–Spring* 2010. Vol. 2. N 1. P. 15; Podkur R. Rozsekrechena pamiat: Holodomor 1932–1933 rokov v Ukraini v dokumentakh GPU–NKVD [Declassified Memory: The Holodomor of 1932–1933 in Ukraine in GPU–NKVD Documents]. *Golodomor Studies. Winter–Spring* 2010. Vol. 2. N 1. P. 149).

У Північно-Кавказькому краю (Кубань, Донщина), де значну частину населення становили етнічні українці, комуністичний тоталітарний режим проводив аналогічну карально-репресивну політику щодо українців.

Репресії українців на Кубані різко посилювалися з прибуттям до Північно-Кавказького краю восени 1932 р. Л. Кагановича. У щоденнику він зазначав, що «... головне завдання тут зараз – це зламати саботаж, без сумніву організований і керований з єдиного центру. ...Зараз їду з Краснодара в станиці. Думаю вирушити до найбільш злісної Полтавської, де є 400 осіб учителів, лікарів і техніків, полковники, осавули тощо» (Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ 1932–1933 рр. / за ред. В. Васильєва, Ю. Шаповала. Київ: Генеза, 2001. С. 44).

Спільні рішення комісії Л. Кагановича та Північно-Кавказького крайкому партії передбачали масштабні репресії із залученням спеціальних каральних органів (ОДПУ). У триденний термін чекісти були зобов'язані вилучити «контрреволюційних організаторів» саботажу «хлібозаготівель» та сівби, «що засіли у колгоспних і станичних радянських апаратах, МТС», а також «білогвардійців» (бухгалтерів, обліковців, комірників, завгоспів тощо) зі станиць Теміргоєвської, Ново-Рождественської, Ново-Мишастівської, Уманської, Упорної, Поповичеської, Вознесенської, Урупської, Казанської, Полтавської, Криловської та Платніровської (Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ 1932–1933 рр. / за ред. В. Васильєва, Ю. Шаповалова. Київ: Генеза, 2001. С. 42).

Суди, органи прокуратури та ОДПУ Північно-Кавказького краю масово виносили рішення про депортації та розстріли українців. 21 листопада 1932 р. крайком ухвалив низку рішень про виселення за межі Кубані 2 тис. заможних сімей українців. Депортації торкнулися 45 станиць 14 районів Кубані. 1 тис. господарств підлягали відправленню у Північний край, 1 тис. – на Урал. (Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ 1932–1933 рр. / за ред. В. Васильєва, Ю. Шаповалова. Київ: Генеза, 2001. С. 46). Замість них заселялися човоноармійці, комуністи та комсомольці з РСФРР. Під час депортації українського населення станиці Полтавської каральні органи заарештували 1 тис. козаків, вивезли їх на Урал та спалили живцем на заводі (Трепачко М. История семьи казаков. *Родная Кубань*, 2002. № 3. С. 106).

Геноцид українців Кубані прискорився з ухваленням постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про хлібозаготівлі в Україні, на Північному Кавказі та в Західній області від 14 грудня 1932 р., що вимагала для «контрреволюційних елементів» арештів, ув'язнення в концтаборі, «не зупиняючись перед застосуванням вищої міри покарання для найбільш злісних з них». Також постановою приписувалося виселити «у північні області СРСР зі станиці Полтавської (Північний Кавказ) як найбільш контрреволюційної всіх жителів і заселити цю станицю добросовісними колгоспниками-червоноармійцями, які працюють в умовах малоземелля і на незручних землях в інших краях, передавши їм усі землі й озимі посіви, будівлі, реманент і худобу тих, кого виселяють». Постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 14 грудня 1932 р. вимагалось: «Негайно перевести на Північному Кавказі діло-

водство радянських і кооперативних органів «українізованих» районів, а також всі газети й журнали, що видаються, перекласти з української мови на російську мову як більш зрозумілу для кубанців, а також підготувати і до осені перевести викладання в школах на російську мову. ЦК й РНК зобов'язують крайком й крайвиконком терміново перевірити і поліпшити склад працівників шкіл в «українізованих» районах» (Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / упоряд. Р. Я. Пиріг. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 476–477). Було знищено голодом та репресовано переважну більшість українців зі станиць Полтавська, Уманська, Урупська Кубанської округи.

15 грудня 1932 р. видано таємну постанову ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про українізацію в Далекосхідному краї, Казахстані, Середній Азії, Центрально-Чорноземній області та інших районах СРСР», якою вимагалось «негайно призупинити подальшу українізацію в районах, перевести усі українізовані газети, друк та видання на російську мову і до осені 1933 р. підготувати перехід шкіл і викладання на російську мову» (Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / упоряд. Р. Я. Пиріг. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 480). Українізація припинялася в районах компактного проживання українців. Насильницька русифікація на Кубані супроводжувалася терором, переслідуванням і репресіями українців. Першими комуністичний тоталітарний режим знищував українських науковців, військових, лікарів. Масово висилали до концтаборів викладачів та студентів українських курсів і кафедр. Закрито кафедри української мови й літератури у вищих і середніх навчальних закладах, навчання у школах та дитячих садках проводилося тільки російською мовою, закрито український театр, бібліотеки, припинено випуск газет та української періодики. Уманську і Полтавську станиці перейменували на Ленінградську та Червоноармійську.

Станицю Полтавську, що фактично на 100% складалася з українців у 1933 р. заселили достроково демобілізованими червоноармійцями з Ленінградського, Білоруського, Московського і Приволзького військових округів (Чуркін В. Неизвестная война. *Дон*. 1991. № 7. С. 144).

З метою приховування масового знищення українців комуністичний тоталітарний режим видав низку постанов у 1933 р. про переселення в УСРР сімей колгоспників, червоноармійців з інших регіонів СРСР, переважно РСФРР. Це, зокрема, таємна постанова РНК СРСР № 2318 «Про переселення на Україну 21 000 сімей колгоспників» та план їх розселення по регіонах УСРР від 25 жовтня 1933 р., що не враховано в судовій науково-демографічній експертизі (ГА РФ. Ф. Р.-5446. Оп. 1в. Д. 80. Л. 169–171). У згаданій постанові зазначалося, що в УСРР мало бути переселено 3 500 господарств – у Донецьку область із Івановської області РСФРР, 6 500 господарств – у Дніпропетровську область із Західної області РСФРР, 4 500 господарств – у Харківську область із Центральної Чорноземної області РСФРР, 6 500 господарств – в Одеську область (4 500 господарств із БСРР та 2000 господарств із Горьковського краю РСФРР). Всього мало бути переселено з РСФРР 16 500 господарств та 4 500 господарств із БСРР (ГА РФ. Ф. Р.-5446. Оп. 1в. Д. 80. Л. 169–171). У січні–лютому 1934 р. переселення продовжувалися, зокрема до Харківської області з ЦЧО РСФРР було переселено 3 178 господарств.

Н. Дейвіс у праці «Європа» зазначав: «У 1932–1934 рр. в Україні і на прилеглих козацьких землях сталінський режим запровадив штучно створений голодомор... Мета полягала в знищенні української нації... Світ бачив не один страшний

голод... Проте голод, організований як геноцидний акт державної політики, слід вважати за унікальний» (Дейвіс Н. Європа: Історія. Київ: Вид-во Соломії Павличко Основи, 2001. С. 994).

Оскільки геноцид є злочином згідно з міжнародним правом, а заборона геноциду є нормою *jus cogens*, то доцільно розглядати Голодомор 1932–1933 рр. в Україні у контексті елементів, визначених у Римському статуті.

Злочин геноциду українців у 1932–1933 рр. підпадає під дію статті 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду та статті II Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Під час проведення досудових розслідувань і судових експертиз потрібно застосовувати зазначені акти. Перший геноцидний акт – вбивство членів групи – відбувся через убивство голодом. Як зазначено в «Елементах злочинів», термін «вбив» є взаємозамінним із терміном «спричинив смерть». Проте найчастіше до Голодомору застосовують третій пункт – «навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, що розраховані на цілковите або часткове фізичне винищення її».

У тексті «Елементів злочинів» у цьому діянні виокремлено такі елементи: 1. Злочинець створив для однієї чи більше осіб певні умови життя (The perpetrator inflicted certain conditions of life upon one or more persons). 2. Така особа чи особи належать до певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи (Such person or persons belonged to a particular national, ethnical, racial or religious group). 3. Злочинець мав намір знищити, цілком або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку (The perpetrator intended to destroy, in whole or in part, that national, ethnical, racial or religious group, as such). 4. Умови життя були розраховані на фізичне знищення цієї групи, цілком або частково (The conditions of life were calculated to bring about the physical destruction of that group, in whole or in part). 5. Ця дія відбулась у контексті серії аналогічних дій, спрямованих проти цієї групи, чи була дією, що сама могла спричинити таке знищення (The conduct took place in the context of a manifest pattern of similar conduct directed against that group or was conduct that could itself effect such destruction) (Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду згідно з міжнародним правом / наук. ред.: В. Василенко, М. Антонович. Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2013. С. 84–85).

Під час проведення судової експертизи комісія встановила, що комуністичний тоталітарний режим вчинив злочин геноциду українців, застосувавши такі протиправні дії на території УСРР та Північно-Кавказького краю РСФРР:

- проведення насильницької конфіскації продуктів харчування під прикриттям «хлібозаготівель»;
- використання системи натуральних штрафів;
- застосування режиму «чорних дощок»;
- заборона місцевим жителям виїжджати за межі населених пунктів та за межі УСРР;
- відрядження уповноважених ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, наділених каральними функціями, для організації репресій під час «хлібозаготівель»;
- проведення масових політичних репресій і каральних акцій із залученням спеціальних військ ДПУ СРСР, УСРР, прокуратури, судів, міліції, продзагонів тощо.

У своїх звітах до урядів іноземні дипломати доповідали, що в партійних колах «відверто визнана необхідність або перевага денаціоналізації регіонів, в яких прокидається українська самосвідомість, несучи небезпеку можливих політичних ускладнень у майбутньому, тому заради цілісності імперії краще, щоб ці землі

населяло російське населення, принаймні в більшості». Саме тому схід України стрімко колонізували росіяни. Спостерігаючи за ситуацією в Україні, К. консул Королівства Італії в Харкові С. Граденіго свій лист у травні 1933 р. закінчив так: «теперішня катастрофа спричинить колонізацію України переважно російським населенням. Це змінить її етнографічну природу. Можливо, в дуже близькому майбутньому не доведеться більше говорити ні про Україну, ні про український народ, а отже не буде й української проблеми, оскільки Україна фактично стане частиною Росії» (Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки / Італійський інститут культури в Україні. Харків: Фоліо, 2007. С. 165).

З метою приховування наслідків масових вбивств українців, комуністичний тоталітарний режим в лютому-березні 1933 рр. організував вивезення трупів залізничним транспортом за межі України (Кримінальне провадження № 2201900000000309).

Вчинення злочину геноциду в Україні у 1932–1933 рр. підтверджують також виявлені на сьогодні 1 065 місць масових поховань українців – жертв геноциду (Національний музей Голодомору-геноциду: вебсайт. URL: <https://map.memorialholodomor.org.ua/>).

З метою розкриття механізму вчинення злочину геноциду експертна комісія в ході проведення судової експертизи проаналізувала архівні документи, зокрема й розсекречені Службою безпеки України, а саме:

1. Постанову секретаріату ЦК КП(б)У «Питання хлібозаготівель» від 15 січня 1932 р. щодо виключення з партії і віддання під суд керівників Таращанського райпарткому за невиконання плану «хлібозаготівель» і посилення контролю за місцевими керівниками під час вилучення хліба (Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / упоряд. Р. Я. Пиріг. Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2007. С. 43–44).

2. Телеграму за підписом Й. Сталіна й В. Молотова в ЦК КП(б)У і Раднарком УСРР від 21 червня 1932 р., в якій наголошувалося на виконанні плану «хлібозаготівель» за будь-яких умов (Письма И. В. Сталина В. М. Молотову, 1925–1936 гг.: збірник документів. Москва: Россия молодая, 1995. С. 242).

3. Витяг із листа Л. Кагановича до Й. Сталіна про участь Л. Кагановича і В. Молотова у Всеукраїнській партконференції 2 липня 1932 р. щодо проєкту постанови про посилення «хлібозаготівель» і тиску на керівництво ЦК КП(б)У (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 225).

4. Постанову політбюро ЦК КП(б)У від 6 липня 1932 р. «Про план хлібозаготівель у селянському секторі» про вилучення 356 млн пудів, що значно перевищувало можливості українського села. Телеграма В. Молотова і Л. Кагановича до Й. Сталіна про необхідність замовчування справжнього становища в УСРР від 6 липня 1932 р. (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 231–232).

5. Телеграму ЦК ВКП(б) і РНК СРСР до ЦК КП(б)У та РНК УСРР не раніше 25 липня 1932 р. про посилення вилучення зернових під час «хлібозаготівель», заборону торгівлі (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 270).

6. Постанову ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації й зміцнення громадської (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 р., якою запроваджувалися розстріли, конфіскація майна і заборонялося застосування амністії до «розкрадачів» державного майна, зокрема

й колгоспної власності. Постанова відома як «закон про п'ять колосків» (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 282–283).

7. Розпорядження Наркомюсту УСРР про соціально-класовий підхід під час винесення вироків за постановами ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. та від 14 вересня 1932 р. Цілком таємно до всіх облпрокурорів та голів облсудів, Прокурору та Головосуду МАСРР за підписом Народного комісара юстиції та Генерального прокурора республіки Полякова з аналізом проведення репресій в УСРР, де йдеться про масове заведення справ у нарсудах, а особливо в облсудах, а також про чисельність розстрілів у республіці: «Цифра засуджених до розстрілу середняків дуже велика» (URL: <https://old.archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/Fam-kolekt-1932.php>).

8. Постанову політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи щодо боротьби зі спекуляцією хлібом» від 9 серпня 1932 р., якою від ДПУ і Наркомюсту вимагалось забезпечити повне усунення з ринку продавців зерна і борошна та застосування до них репресій (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 283–285).

9. Циркуляр ОДПУ СРСР «Про заходи із забезпечення виконання постанови уряду про заборону торгівлі хлібом» від 16 вересня 1932 р., затверджений політбюро ЦК ВКП(б)У і направлений для виконання Верховному Суду СРСР, Прокуратурі, ГПУ УСРР, іншим репресивним органам таємної Інструкції щодо порядку покарання «куркулів» та інших «соціально ворожих елементів» із застосуванням вищої міри покарання, а в окремих випадках – десятирічного ув'язнення (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 322–324).

10. Телеграму з викладом постанови РНК СРСР та ЦК ВКП(б) «Про неможливість надання насінневої позики колгоспам і радгоспам» від 23 вересня 1932 р. до ЦК КП(б)У, в якій йдеться про те, що «урожай настоящего года является удовлетворительным», та відмову в наданні Україні насінневої позики (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 335).

11. Доповідну записку секретаря Вовчанського райкому партії Воропаєва до секретаря Харківського обкому Терехова про те, що, маючи приблизно однакові площі посівних земель, Шебекинський район Центрально-Чорноземної області Росії здавав з гектара в 1931 р. 2 ц, в 1932–1,1 ц, а Вовчанський – відповідно 7 і 5,1 ц. Тобто норми «хлібозаготівель» для українських районів були значно завищеними (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5935. Арк. 34).

12. Постанову політбюро ЦК ВКП(б) «Про хлібозаготівлі в Україні та Північному Кавказі» від 22 жовтня 1932 р., в якій йдеться про відрядження на дві декади В. Молотова в Україну, Л. Кагановича – до Північно-Кавказького краю з метою посилення «хлібозаготівель» (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 349).

13. Постанови політбюро ЦК КП(б)У «Про необхідність подолання відставання України у виконанні плану хлібозаготівель» від 25 жовтня 1932 р. та «Про заходи з посилення хлібозаготівель» від 30 жовтня 1932 р., в яких йдеться про «хлібозаготівлі» й попередження парторганізацій в разі невиконання «хлібозаготівель» (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 351–354; С. 356–360).

14. Постанову бюро Північно-Кавказького крайкому ВКП(б) «Про хід хлібозаготівель і сівби на Кубані» від 4 листопада 1932 р. про занесення на «чорну дошку» трьох станиць і попередження про виселення на Північ у разі подальшого саботажу «хлібозаготівель» і сівби, а також чистку партійних та комсомольських кадрів (Васильєв В. Ціна голодного хліба. Політика керівництва СРСР і УСРР в 1932–1933 рр. Командири великого голоду: Поїздки В.Молотова та Л.Кага-

новича в Україну та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр. / за ред. В. Васильєва, Ю. Шаповала. Київ: Генеза, 2001. С. 28).

15. Постанову політбюро ЦК КП(б)У «Про посилення участі органів юстиції в проведенні хлібозаготівель» від 5 листопада 1932 р., якою «обязать судебные органы вне очереди рассматривать дела по хлебозаготовкам, как правило, выездными сессиями на месте с применением суровых репрессий...» (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 351–354; С. 368).

16. Телеграму ЦК КП(б)У до обкомів партії від 6 листопада 1932 р. «Про товарну блокаду районів, які не виконують плани хлібозаготівель» (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 374).

17. Обіжник Наркомюсту УСРР підлеглим установам на місцях «Про посилення репресій проти селян за невиконання хлібозаготівель» від 9 листопада 1932 р. Наркомюст УСРР розіслав Інструкцію «Про активізацію роботи органів юстиції в боротьбі за хліб», в якій визначався максимальний термін розслідування справ – 3 дні, а судовим органам – «розв'язувати такі справи найбільш за 5 днів» (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 376–378).

18. Постанову РНК УСРР «Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі» від 11 листопада 1932 р., яка затвердила Інструкцію «Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі», що посилювала репресії проти українців (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 383–386).

19. Постанову політбюро ЦК ВКП(б) «Про паспортну систему та розвантаження міст від зайвих елементів» від 15 листопада 1932 р., якою заборонялася видача паспортів українцям, які проживали у сільській місцевості, та їх в'їзд до міст (Марочко В. Голодомор 1932–1933 років в Україні: Хроніка. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 154).

20. Постанову ВУЦВК і РНК УСРР «Про запровадження єдиної паспортної системи в УСРР і обов'язкового запису паспортів» від 31 грудня 1932 р., якою запроваджувалася єдина паспортна система в УСРР (Марочко В. Голодомор 1932–1933 років в Україні: Хроніка Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 180).

21. Постанову політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи з посилення хлібозаготівель» від 18 листопада 1932 р., якою посилювалися репресії під час «хлібозаготівель» (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 388–395).

22. Постанову Політбюро ЦК КП(б)У «Про ліквідацію контрреволюційних гнізд та розгром куркульських груп» від 18 листопада 1932 р., яка зобов'язувала органи ДПУ посилити каральні акції проти українців під час «хлібозаготівель» (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 396–397).

23. Постанову РНК УСРР «Про заходи до посилення хлібозаготівель» від 20 листопада 1932 р. щодо посилення репресій під час «хлібозаготівель» (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 399–400).

24. Постанову політбюро ЦК ВКП(б) «Про створення в УСРР спеціальної комісії для ухвали смертних вироків» від 22 листопада 1932 р. про створення спеціальної комісії у складі С. Косіора, С. Реденса, А. Кисельова на період «хлібозаготівель», яка мала право остаточно ухвалювати рішення про вищу міру покарання (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 407).

25. Постанову політбюро ЦК КП(б)У «Про вжиття репресивних заходів до колгоспів, що саботують хлібозаготівлі» від 27 листопада 1932 р. щодо посилен-

ня репресій каральними органами під час «хлібозаготівель» (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 415–416).

26. Постанову РНК УСРР «Про заборону торгівлі картоплею в районах, що злісно не виконують зобов'язань по контрактації, та перевірку наявних фондів картоплі в колгоспах» від 1 грудня 1932 р. щодо вилучення картоплі як основного продукту харчування (ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 13. Спр. 1221. Арк. 4–5; Український хліб на експорт: 1932–1933 / за заг. ред. В. Сергійчука, 2006. С. 212–213).

27. Постанову політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи з ліквідації саботажу хлібозаготівель» від 5 грудня 1932 р. щодо утворення в кожній області України «трійок» – комісій, у складі першого секретаря обкому партії, начальника обласного відділу ДПУ та обласного прокурора для винесення у позасудовому розгляді вироків, зокрема й розстрільних (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 443–444).

28. Постанову РНК УСРР і ЦК КП(б)У «Про занесення на чорну дошку сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі» від 6 грудня 1932 р. про занесення на «чорну дошку» шести українських сіл. Досудовим слідством у кримінальній справі № 475 встановлено, що в 1932–1933 рр. на «чорну дошку» занесено 735 районів, колгоспів, радгоспів, МТС, артілей, сіл та хуторів (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 449).

29. Постанову ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про хлібозаготівлі в Україні, на Північному Кавказі та в Західній області» від 14 грудня 1932 р. щодо репресій українців і деукраїнізації державних установ, преси, освіти, суспільно-політичного життя (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 475–477).

30. Постанову ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про українізацію в Далекосхідному краї, Казахстані, Середній Азії, Центральньо-Чорноземній області та інших районах СРСР» від 15 грудня 1932 р., якою було зупинено українізацію (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 480).

31. Постанову ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про хлібозаготівлі в Україні» від 19 грудня 1932 р. щодо посилення репресій під час «хлібозаготівель» (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 495).

32. Лист ЦК КП(б)У до обкомів та райкомів партії «Про вивезення в п'ятиденний термін усіх наявних фондів у рахунок хлібозаготівель» від 29 грудня 1932 р. щодо повного вилучення зернових (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 530).

33. Постанову політбюро ЦК КП(б)У «Про посилення репресій до одноосібників – злісних нездавачів хліба» від 29 грудня 1932 р. щодо знищення та повного розпродажу майна 1 тис. господарств одноосібників у Харківській області та 500 господарств у Дніпропетровській області (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 529).

34. Телеграму ЦК ВКП(б) до ЦК КП(б)У з оголошенням постанови ЦК ВКП(б) «Про добровільне здавання державі колгоспами, колгоспниками та одноосібниками раніше прихованого хліба» від 1 січня 1933 р. щодо репресій у разі нездачі хліба (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 569).

35. Директиву ЦК КП(б)У та РНК УСРР партійним і радянським органам «Про добровільне здавання колгоспниками й одноосібниками прихованого хліба» від 2 січня 1933 р. щодо репресій під час «хлібозаготівлі» (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 569–570).

36. Директиву РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про попередження масових виїздів голодуючих селян за продуктами» від 22 січня 1933 р. щодо заборони виїзду

селян з України і блокування кордонів військовими підрозділами (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 609–610).

37. Постанову політбюро ЦК КП(б)У «Про виконання директиви РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 22 січня» від 23 січня 1933 р. щодо недопущення масового виїзду одноосібників і колгоспників, заборони продажу залізничних квитків селянам та арештів (Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Вказ. праця. С. 616–617).

38. Постанову РНК СРСР від 28 квітня 1933 р. про заборону видачі паспортів селянам (Постановление СНК СССР «О выдаче гражданам Союза ССР паспортов на территории Союза ССР» 28 апреля 1933 г. № 861. Сборник законов СССР. 1933. № 28. С. 168).

На підставі аналізу вказаних матеріалів та архівних документів експертна комісія дійшла висновку, що комуністичний тоталітарний режим у 1932–1933 рр. розробив і застосував карально-репресивний механізм геноциду для знищення українців в УСРР, на історичних етнічних територіях та в місцях їх компактного проживання.

3. Участь керівників партійних та каральних органів у вчиненні злочину геноциду

Колгоспна система була складовою механізму вчинення комуністичним тоталітарним режимом геноциду українців. Так, 27 грудня 1929 року на пленарному засіданні Всесоюзної конференції аграрників-марксистів, Й. Сталін виступив з доповіддю «До питань аграрної політики в СРСР». У ній він доводив «необхідність» колективізації і переходу від політики обмеження «експлуаторських тенденцій куркульства» до політики ліквідації «куркульства як класу», тобто фізичного знищення українських господарств.

30 січня 1930 року політбюро ЦК ВКП(б) схвалило таємну постанову «Про заходи по ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації», через два дні ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову «Про заходи по зміцненню соціалістичної перебудови сільського господарства в районах суцільної колективізації і по боротьбі з куркульством». ВУЦВК і РНК УСРР продублювали її 5 квітня під назвою «Про заборону оренди землі та застосування найманої праці в одноосібних селянських господарствах у районах суцільної колективізації».

У червні 1930 р., виступаючи на XVI з'їзді партії, Й. Сталін визнав репресії «потрібним елементом наступу», публічно закликаючи до насильства. Протягом 1929-1931 рр. з УСРР було депортовано 97 тис. сімей. У 1928-1931 рр. кількість сільських дворів в Україні скоротилася на 352 тис.

Встановлена комуністичним тоталітарним режимом в УСРР колгоспна система позбавила українців прав на: приватну власність на землю; засоби та знаряддя виробництва; розпоряджатися виробленим продуктом та вільне пересування. Лише 28.08.1974 р. прийнята постанова Ради міністрів СРСР №677 щодо видачі паспортів жителям сільської місцевості з 1 січня 1976 року по 31 грудня 1981 року.

Колгоспне життя перебувало під контролем патрійних та каральних органів. Сучасні дослідження підтверджують, що українці ідентифікували колгоспи як: «концтабори», «в'язниці», «будинки, де утримують смертників, які чекають свого кінця», «кріпацтво» тощо. Колгоспна система – це форма закріпачення українців, які проживали у сільській місцевості.

Комуністична партія (більшовиків) України (КП(б)У) являла собою складову частину Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) – ВКП(б). Партійні рішен-

ня ВКП(б), закони і постанови РНК СРСР дублювалися в Україні відповідними актами ЦК КП(б)У, РНК УСРР та ВУЦВК (Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). Київ: Основи, 1996. 396 с.; Діак. І. Хто захистить наш народ і державу: Комуністична партія України чи Українська комуністична партія?: штрихи до історії та сьогодення Компартії України. Київ, 2000. 263 с.; Василенко В. Антиукраїнська сутність Комуністичної партії України. На війні як на війні: *Tertium non datur*. Київ: Темпора, 2020. Кн. 1. С. 36–49).

Розсекречені архіви комуністичного тоталітарного режиму підтверджують вчинення злочину геноциду українців саме керівництвом комуністичної партії (Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / кер. кол. упорядників Р. Пиріг. Київ: Політвидав України, 1990. 605 с.; Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: зб. док. і матеріалів. Друге вид. / упоряд. Г. Михайличенко, Є. Шаталіна. Київ: Наукова думка, 1992. 736 с.; Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / упоряд. Р. Пиріг. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 1128 с.; Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД / упоряд. В. Борисенко, В. Даниленко, С. Кокін та ін. Київ, 2008. 685 с.).

Організаторами злочину геноциду українців визнано Й. Сталіна, В. Молотова, Л. Кагановича, П. Постишева, С. Косіора, В. Чубаря та М. Хатаєвича (Геноцид в Україні 1932–1933 рр. за матеріалами кримінальної справи №475 / упор. М. Герасименко. Київ, 2014. С. 385–444).

Експерти на підставі аналізу архівних матеріалів, кримінальної справи № 475, кримінального провадження № 22019000000000309, наукових праць дослідників та вчених дійшли висновку, що виконавцями вчинення злочину геноциду українців є керівники КП(б)У: Г. Петровський, П. Любченко, А. Кисельов, М. Алексєєв, В. Чернявський, М. Демченко, В. Строганов, М. Майоров, Р. Терехов, І. Акулов, С. Саркісов, П. Маркітан, а також керівники карально-репресивних органів УСРР: нарком юстиції та генеральний прокурор УСРР В. Поляков; заступник голови ОДПУ СРСР, особливо уповноважений ОДПУ в Україні, член політбюро ЦК КП(б) У В. Балицький; голова ДПУ УСРР С. Реденс, член «трійки», утвореної постановою політбюро ЦК ВКП(б) від 22 листопада 1932 р. з правом виносити смертні вироки у справах репресованих під час «хлібозаготівель» в Україні (С. Косіор, С. Реденс і А. Кисельов); заступники голови ДПУ УСРР К. Карлсон та І. Леплевський; члени «трійки», якій постановою політбюро ЦК ВКП(б) від 10 березня 1933 р. надано право розгляду справ із застосуванням вищої міри покарання (В. Балицький, К. Карлсон, І. Леплевський) (Командири Великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр. / за заг. ред. В. Васильєва, Ю. Шаповала. Київ: Генеза, 2001. 399 с.; Марочко В. Творці Голодомору 1932–1933 рр. Київ, 2008. 64 с.; Марочко В. Йосип Сталін – фельдмаршал Голодомору. Київ: «Markobook», 2020. 104 с.), а також перший секретар Північно-Кавказького крайового комітету ВКП(б) Б. Шеболдаєв.

Особливу роль у здійсненні геноциду українців відіграли надзвичайні «хлібозаготівельні» комісії по Україні і Північно-Кавказькому краю, створені восени 1932 р., а також «трійки» як позасудові каральні органи. 22 листопада 1932 р. політбюро ЦК ВКП(б) прийняло постанову «Про створення в УСРР спеціальної комісії для ухвалення смертних вироків»: «Предоставить ЦК КП(б)У в лице специальной комиссии в составе тт. Косиора С., Реденса и Киселева (ЦКК) на период хлебозаготовок права окончательного решения вопросов о приговорах к

высшей мере наказания с тем, чтобы ЦК КП(б)У раз в декаду отчитывался о своих решениях по этим делам перед ЦК ВКП(б)» (Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / упоряд. Р. Я. Пиріг. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 407).

Голова ДПУ УСРР В. Балицький роз'яснював підлеглим, що «апарат ДПУ повинен беззастережно виконувати волю Центрального Комітету, яка передається через його голову. Якщо є наказ стріляти у натовп, незалежно від того, хто б там не був, – відмовитесь – розстріляю всіх. Треба беззаперечно виконувати мою волю, а якщо будете мітингувати, я цього не дозволю... Центральному Комітетові партії потрібен міцний, монолітний апарат, що виконує волю партії» (Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. Київ, 1999. С. 48).

У своїй оперативній діяльності ДПУ УСРР керувалося директивами і розпорядженнями ОДПУ СРСР та партійного керівництва. Голова ДПУ УСРР (він же – уповноважений ОДПУ СРСР) входив до складу уряду республіки з правом вирішального голосу.

5 грудня 1932 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову «Про заходи з ліквідації саботажу хлібозаготівель» щодо утворення в кожній області України «тріжок» – комісій, у складі першого секретаря обкому партії, начальника обласного відділу ДПУ та обласного прокурора для винесення у позасудовому порядку вироків, зокрема й розстрільних. С. Косіор організував ухвалення цієї постанови після узгодження з Й. Сталіним, В. Молотовим і В. Чубарем (Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали. С. 443–444).

Відповідно до партійних рішень про посилення репресій проти українців запроваджувався інститут уповноважених, який діяв за підтримки органів ДПУ і міліції, насильницьким шляхом вилучалося зерно, продовольство, реманент тощо. Складовою механізмом здійснення злочину геноциду на низовому рівні були «буксирні бригади», які створювалися за рішеннями партійно-радянських органів. Бригадирами «буксирних бригад» призначали члена президії сільради, голову або заступника голови колгоспу. Для контролю за «буксирними бригадами» створювалася «тріжка» у складі голови сільради, секретаря парторганізації і уповноваженого райпарткому КП(б)У. У листопаді 1932 р. комісія В. Молотова запровадила систему спеціальних бригад зі складу сільського активу (комнезамівців, комсомольців, членів сільрад і правліль колгоспів), які очолювали працівники ДПУ. Під час проведення районних «штурмових декад» за бригадою закріплювали 50–70 українських господарств для вилучення продовольства. У 1932–1933 рр. «буксирні бригади» масово проводили подвірні обшуки з метою незаконної конфіскації зерна та інших продуктів харчування, що супроводжувалися насильством, приниженням людської гідності, знищенням приготовленої їжі, відбиранням одягу, взуття, реманенту.

Отже, експертна комісія дійшла висновку, що керівники Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків), очолюваної Й. Сталіним, та керівники її структурного підрозділу – Комуністичної партії (більшовиків) України як складової комуністичного тоталітарного режиму – у 1932–1933 рр. організували й вчинили злочин геноциду українців.

4. Психологічні наслідки злочину геноциду

В СРСР будь-які дослідження Голодомору-геноциду заборонялися. Причини цього зрозумілі, оскільки комуністичний тоталітарний режим ретельно прихову-

вав цей особливо тяжкий злочин. У світовій науці фізіологічні наслідки тривалого голодування вивчено достатньо, а комплексні соціально-психологічні дослідження, зокрема Голодомору-геноциду української нації, активізувалися протягом останніх двадцяти років. Науковці, зокрема П. Горностаї, І. Рева, Л. Найдюнова, Т. Воропаєва, А. Кісь, Б. Безо, С. Маггі та ін., провели дослідження та опублікували праці, які аналізують віддалені наслідки Голодомору-геноциду, його вплив на сучасне покоління українців та висвітлюють проблему подолання історичної травми, завданої у 1932–1933 рр.

Важливою складовою наукових досліджень є експертний висновок, підготовлений у 2009 р. Інститутом соціальної та політичної психології, про психічний стан людей, спричинений тривалим голодуванням і позбавленням можливості харчуватися в період 1932–1933 рр. (Геноцид в Україні 1932–1933 рр. за матеріалами кримінальної справи № 475 / упор. М. Герасименко. Київ, 2014. С. 370–384).

Фахівці-експерти на основі матеріалів кримінальної справи № 475 та фахових наукових праць дійшли висновку, що в період 1932–1933 рр. унаслідок тривалого голодування українці зазнавали значних фізіологічних змін, фізичних і психологічних страждань.

Детальну картину фізичних змін організму внаслідок тривалого голодування українців надали фізіологи, медики. Так, у висновках судово-медичної експертизи № 132–ДМ/09, проведеної під час досудового розслідування вказаної справи лікарем, кандидатом медичних наук, судово-медичним експертом А. Кісем, констатовано, що основним чинником смертності була хронічна нестача їжі, яка в другій половині 1932 р. набула критичної межі – голоду, основні клінічні наслідки якого призвели до масової загибелі людей (Геноцид в Україні 1932–1933 рр. за матеріалами кримінальної справи № 475 / упор. М. Герасименко. Київ, 2014. С. 366–369).

Унаслідок мук від голоду і межового виснаження, споглядання голодних смертей рідних і знайомих людей, безрезультатних намагань знайти їжу для себе і родини українці в 1932–1933 рр. перебували в стані повного психічного зламу. Силу і масштаб страждань українців від Голодомору-геноциду посилювали моральний тиск і примус, постійний психологічний терор, насильство і репресії, які чинив комуністичний тоталітарний режим.

Під час геноциду українці доволі швидко втрачали основні життєві функції, переживали психологічне і моральне руйнування, поступово наставала атрофія моральних констант. Саме цим пояснюються непоодинокі випадки психологічно-го зламу, порушення моральних заборон на трупоїдство та канібалізм.

На основі вивчення психолого-фізіологічних наслідків голодування, зафіксованих спогадів свідків, очевидців геноциду 1932–1933 рр., розповідей їхніх дітей та онуків експерти комплексно проаналізували також віддалений психологічний феномен та трансгенераційні (міжпоколінні) наслідки геноциду.

Геноцид призвів до появи в українців страху бути знищеними за прояви українськості і став причиною деформації української ідентичності. Страх говорити правду про Голодомор, бути українцем, тривала депресія, бажання забути все, що сталося, призвело до втрати індивідуальної й колективної пам'яті, історичної правди про злочин геноциду та появи історичної колективної психотравми української нації. Нащадки жертв отримали травму геноциду – одну з найважчих серед інших видів колективних травм.

Репресивна політика приховування комуністичним режимом правди про злочин геноциду та нищення історичної пам'яті призвела до подальшої травматиза-

ції української нації. Відсутність пам'яті про злочин геноциду в українців зумовила політичний і моральний дискомфорт та роздвоєння національної свідомості сучасного українського суспільства.

За висновком комплексної судово-психологічної експертизи від 09 вересня 2020 р. №503 встановлено, що вчинений комуністичним тоталітарним режимом у 1932–1933 рр. злочин геноциду українців призвів до зламу психіки, що має віддалені наслідки – психологічна травма для його безпосередніх жертв та ознаки трансгенераційної передачі її подальшим поколінням. Голодомор-геноцид спричинив фізичне, духовне, моральне та психологічне нищення української нації та української ідентичності.

5. Аналіз матеріалів щодо втрат української нації на історичних етнічних землях та в місцях компактного проживання українців в СРСР

Унаслідок військової окупації й анексії частини території УНР Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою та подальшого її територіального розчленування, Україна втратила значну частину своїх історичних етнічних територій, на яких проживали мільйони українців.

За даними перепису, здійсненого в грудні 1926 р., на етнічних українських землях Північно-Західної Слобожанщини (42 тис. км²) проживало 2 млн 200 тис. осіб, з яких 1 млн 633 тис. 300 (74%) українців, а саме: у Воронезькій губернії – 1 млн 078 тис. 600, Курській губернії – 554 тис. 700 (Демоскоп Weekly Інституту демографії Національного дослідницького університету «Вища школа економіки»: URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/census.php?cy=1>).

У Північно-Кавказькому краю проживало 3 млн 106 тис. 900 українців, зокрема в тому числі на етнічних українських землях Кубані і Донщини, які включали: Таганрозьку округу (191 тис. 800), Кубанську округу (915 тис. 500) та частину Донської округи (498 тис. 300) українці становили 1 млн 708 тис. 700 осіб. На етнічних українських територіях, які межували з УСРР, проживало 4 млн 742 тис. 200 українців (<http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/census.php?cy=1>; Садовський В. Українці поза межами УСРР на основі перепису 1926 р. Українська людинність в СРСР. Варшава, 1931. С. 138–139).

Українці в межах європейської частини РСФРР компактно проживали в Брянській області – 131 тис. 800, Саратовській області – 202 тис. 300, Сталінградській області – 140 тис. 900, Оренбурзькій області – 112 тис. 100, Самарській області – 80 тис., Республіці Німців Поволжя – 68 тис. 600. В азійській частині: Казахстан (Казахська АСРР) – 860 тис. 800, Сибірський край – 827 тис. 500, Далеко-Східний край – 315 тис. 200. Детальніше про чисельність українців в СРСР (крім УСРР) Див. Таб. 1, 2.

Таблиця 1. Чисельність та частка українців у СРСР (крім УСРР) за результатами всесоюзних переписів населення 1926 та 1937 рр.¹

Адміністративно-територіальна одиниця		Перепис 17.12.1926 р.		Перепис 06.01.1937 р.		Частка українців, %	
		Чисельність населення, осіб		Адміністративно-територіальна одиниця	Чисельність населення, осіб		
		Всього	Українці		Всього		Українці
Північний район	Архангельська губ.	429027	354	Архангельська обл.	1152188	...	
	Вологодська губ.	1053719	214	Вологодська обл.	1677253	...	
	Північнодвінська губ.	678069	92	Комі АРСР	309203	...	
	Комі (Зирянська) АО	207314	34	Карельська АРСР	511518	4,3	
Ленінградсько-Карельський район	Автономна Карельська СРР	153967	708	Ленінградська обл. (без Ленін-града)	3434390	...	
	Ленінградська губ.	1785101	13121	м. Ленінград	2762448	1,3	
	Мурманська губ.	22858	212	Смоленська обл.	2677511	0,4	
	Новгородська губ.	1050405	532	Івановська обл.	2519161	0,3	
Західний район	Псковська губ.	1788233	858	Смоленська обл.	2677511	0,4	
	Череповецька губ.	735766	205	Смоленська обл.	2677511	0,4	
	Брянська губ.	2006254	131837	Смоленська обл.	2677511	0,4	
	Смоленська губ.	229290	2404	Смоленська обл.	2677511	0,4	
	Володимирська губ.	1321053	921	Івановська обл.	2519161	0,3	
	Івановська (Іваново-Вознесенська) губ.	1195640	752	Івановська обл.	2519161	0,3	
Центрально-Промисловий район	Калузька губ.	1151414	7696	Московська обл. (без Москви)	4298552	2,1	
	Костромська губ.	811486	639	м. Москва	3802041	1,8	
	Московська губ.	4561097	22240	Московська обл. (без Москви)	4298552	2,1	
	Нижньогородська губ.	2743007	2537	м. Москва	3802041	1,8	
	Нижньогородська губ.	2743007	2537	Горьковська обл.	3685334	...	

¹ Перепис 1926 р. – <http://www.demoscore.ru/weekly/ssp/census.php?су=1>

Перепис 1937 р. – Всесоюзная перепись населения 1937 года: Общие итоги. Сборник документов и материалов. Москва, Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. 320 с.

² Тут і далі – в таблиці позначка «...» означає незначну чисельність українців в цьому регіоні.

Адміністративно-територіальна одиниця		Перелік 17.12.1926 р.				Перелік 06.01.1937 р.			
		Чисельність населення, осіб		Частка українів, %	Адміністративно-територіальна одиниця	Чисельність населення, осіб		Частка українів, %	
		Всього	Українці			Всього	Українці		
Центрально-Промисловий район	Рязанська губ.	2428774	952	0,0	Рязанська обл.	2399878	6582	0,3	
	Тверська губ.	2242078	1071	0,0	Калінінська обл.	3221819	
	Тульська губ.	1504851	3420	0,2	Тульська обл.	1995271	44828	2,2	
Центрально-Чорноземний район	Ярославська губ.	1342912	1117	0,1	Ярославська обл.	2198554	17419	0,8	
	Воронезька губ.	3307548	1078552	32,6	Воронезька обл.	3917558	482774	12,3	
Центрально-Чорноземний район	Курська губ.	2906054	554654	19,1	Курська обл.	3074872	191239	6,2	
	Орловська губ.	1884247	581	0,3	Орловська обл.	3378019	24654	0,7	
	Тамбовська губ.	2726478	13066	0,5	Тамбовська обл.	2491437	10459	0,4	
Вятський район	Вотська АО	756216	143	0,0	Удмуртська АСРР	938093	
	Марійська АО	482090	86	0,0	Марійська АСРР	563030	
Уральська область	Вятська губ.	2224687	363	0,0	Кіровська обл.	2378609	
		6784469	47651	0,7	Свердловська обл.	4127741	53185	1,3	
окремі округи Уральської обл. зі значною чисельністю українців	Ішимський округ	440795	10374	2,4	Челябінська обл.	2767697	73323	2,6	
	Курганський округ	493458	5129	1,0					
	Тагільський округ	437653	1466	0,3					
	Троїцький округ	312564	14374	4,6					
Башкирська АСРР	Челябінський округ	496380	12044	2,4	Башкирська АСРР	2959661	82011	2,8	
		2665346	76710	2,9					
Середньо-Волзький район	Татарська губ.	2593779	3143	0,1	Татарська АСРР	2739778	6575	0,2	
	Чуваська АСРР	894390	149	0,0	Чуваська АСРР	1026098	
	Оренбурзька губ.	772813	112108	14,5	Оренбурзька обл.	1566687	142875	9,1	

Адміністративно-територіальна одиниця		Перелік 17.12.1926 р.			Перелік 06.01.1937 р.			Частка українців, %	
		Чисельність населення, осіб		Частка українців, %	Адміністративно-територіальна одиниця		Чисельність населення, осіб		
		Всього	Українці		Всього	Українці			
Середньо-Волзький район	Самарська губ.	2412739	80033	3,3	Куйбишевська обл.	2843095	42050	1,5	
	Ульяновська губ.	1384030	5228	0,4	Мордовська АСРР	1194242	6372	0,5	
	Пензенська губ.	2208409	5531	0,3					
Нижньо-Волзький район	Ніжні Поволжя АСРР	571578	68561	12,0	Ніжні Поволжя АСРР	489929	47904	9,8	
	Калмицька АО	141591	14606	10,3	Калмицька АСРР	194453	565	0,3	
	Сталінградська губ.	1407752	140853	10,0	Сталінградська обл.	2226817	93013	4,2	
	Астраханська губ.	508859	13926	2,7					
	Саратовська губ.	2896280	202279	7,0	Саратовська обл.	1888893	93583	5,0	
Кримська АСРР		706757	77405	11,0	Кримська АСРР	996764	128081	12,8	
Північнокавказький край ¹		8307934	3106852	37,4	Краснодарський край	2881262	170115	5,9	
					Ростовська обл.	2722152	97374	3,6	
					Орджонікдзевський край	1636934	41025	2,5	
					Чечено-Інгушська АСРР	660302	7357	1,1	
					Кабардино-Балкарська АСРР	331418	9268	2,8	
Дагестанська АСРР		784047	4126	0,5	Дагестанська АСРР	1010059	
Казахська АСРР		6500895	860822	13,2	Північно-Осетинська АСРР	309105	6275	2,0	
Киргизька АСРР		989971	64128	6,5	Казахська СРР	5126676	549859	10,7	
Сибірський край		8681177	827536	9,5	Киргизька СРР	1370503	121481	8,9	
	Ачинський округ	393475	15812	4,0	Алтайський край	2477247	203303	8,2	
	краю з чисельністю українців більше 1000 осіб	503123	68375	13,6	Красноярський край	1826963	51588	2,8	
Барнаулський округ		699214	38675	5,5	Новосибірська обл.	3958903	141318	3,6	
Барнаулський округ					Омська обл.	2329351	162410	7,0	

¹ Детальніші дані по цьому регіону наведено у Таблиці 2.

Адміністративно-територіальна одиниця		Перелік 17.12.1926 р.			Перелік 06.01.1937 р.			Частка українів, %
		Чисельність населення, осіб		Адміністративно-територіальна одиниця	Чисельність населення, осіб		Частка українів, %	
окремі округи краю з чисельністю українців більше 1000 осіб		Всього	Українці		Частка українців, %	Всього		Українці
Бійський округ		743026	16819	2,3	1054555	34317	3,3	
Іркутський округ		470995	6604	1,4				
Каменський округ		445609	70664	15,9				
Канський округ		379171	29509	7,8				
Красноярський округ		372354	15027	4,0				
Кузнецький округ		404368	13061	3,2				
Мінусинський округ		317398	27349	8,6				
Новосибірський округ		793704	60159	7,6				
Омський округ		823437	159694	19,4				
Рубцовський округ		418740	64758	15,5				
Славгородський округ		433374	202748	46,8				
Тарський округ		277442	6270	2,3				
Томський округ		722638	20870	2,9				
Тулунський округ		221810	9674	4,4				
Бурят-Монгольська АСРР		489609	1982	0,4	646674	13850	2,1	
Якутська АСРР		285471	138	0,0	365312	
Далекосхідний край		1727574	315203	18,2	2273332	328286	14,4	
Читинська обл.					1027683	38067	3,7	
РСФРР (з Казахською та Киргизською АСРР)		100891244	7873331	7,8	110417025	3758362	3,4	
РСФРР (без Казахської та Киргизської АСРР)		93400378	6948381	7,4	103919847	3087022	3,0	

Таблиця 2. Чисельність та частка українців у Північно-Кавказькому краї РСФРР та відповідних регіонах за результатами всесоюзних переписів населення 1926 та 1937 рр.¹

Адміністративно-територіальна одиниця		Чисельність населення, осіб		Частка українців, %	Адміністративно-територіальна одиниця		Чисельність населення, осіб		Частка українців, %
		Всього	Українці		Краснодарський край	Всього	Українці		
Переліс 17.12.1926 р.		Переліс 06.01.1937 р.							
Армавірський округ	922729	305126	33,1	Краснодарський край	2881262	170115	5,9		
Кубанський округ	1472548	915450	62,2						
Майкопський округ	325751	94322	29,0						
Чорноморський округ	277263	103922	37,5						
Адигейсько-Черкеська АО	112767	26405	23,4						
	3111058	1445225	46,5						
Донецький округ	374565	206520	55,1	Ростовська обл.	2722152	97374	3,6		
Донський округ	1126654	498287	44,2						
Сальський округ	471567	207195	43,9						
Таганрозький округ	267485	191771	71,7						
Шахтинсько-Донецький округ	539669	70686	13,1						
	2779940	1174459	42,2						
Переліс 17.12.1926 р.		Переліс 06.01.1937 р.							

¹ Переліс 1926 р. – <http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/census.php?cy=1>

Переліс 1937 р. – Всесоюзная перепись населения 1937 года: Общие итоги. Сборник документов и материалов. – М., Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 320 с.

Адміністративно-територіальна одиниця	Чисельність населення, осіб		Частка українів, %	Адміністративно-територіальна одиниця	Чисельність населення, осіб		Частка українів, %
	Всього	Українці			Всього	Українці	
Ставропольський округ	726574	245755	33,8	Орджонікідзевський край	1636934	41025	2,5
Сунженський округ	34875	2522	7,2				
Терський округ	641557	194083	30,3				
Черкеська АО	309787	1232	0,4	Орджонікідзевський край	1636934	41025	2,5
Карацївська АО	64579	2824	4,4				
	1777372	446416	25,1				
Інгуська АО	75082	86	0,1	Чечено-Інгушська АРСР	660302	7357	1,1
Чеченська АО	309787	1232	0,4				
м. Грозний	96226	7796	8,1				
	481095	9114	1,9	Кабардино-Балкарська АРСР	331418	9268	2,8
Кабардино-Балкарська АО	203776	17213	8,4				
Північно-Осетинська АО	152254	10301	6,8				
м. Владикавказ	75275	3981	5,3	Північно-Осетинська АРСР	309105	6275	2,0
Разом Північно-Осетинська АО і м. Влади-кавказ	227529	14282	6,3				
Північнокавказький край	8307934	3106852	37,4				

В РСФРР за переписом 1926 р. проживало 7 873,331 тис. українців (зокрема, в Казакській АСРР – 860,822 тис., Киргизькій АСРР – 64,128 тис.), в інших республіках СРСР – Білоруській СРР, Закавказькій СФРР, Узбецькій СРР та Туркменській СРР – жило ще 102,785 тис. українців. Тобто загальна кількість українців за межами УСРР становила 7 976,116 тис. осіб (URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_26.php?reg=1; http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_26.php?reg=4).

За переписом 1937 р. в РСФРР зафіксовано всього 3 087,022 тис. українців, тобто за 10 років міжпереписного періоду (грудень 1926 р.–січень 1937 р.) чисельність українців тільки в РСФРР скоротилася на 3 861,359 тис. осіб.

Аналіз результатів Всесоюзного перепису населення 1937 р., попри прагнення режиму приховати злочин геноциду української етнічної групи, свідчить про катастрофічне зменшення чисельності українців на вищевказаних територіях у міжпереписний період: у межах колишнього Північно-Кавказького краю (без автономних республік) з 3 106,9 тис. українців залишилося 310 тис.; у Північній Слобожанщині – з 1 500 тис. залишилося 650 тис. українців.

Скорочення чисельності української етнічної групи відбулося і в азійській частині СРСР. У Казахстані (Казакська АСРР – у 1926 р., Казакська СРР – у 1937 р.) у 1926 р. проживало 860,822 тис. українців, через 10 років залишилося 549,859 тис. осіб. Тобто без урахування природного приросту за 10 років втрати українців у Казахстані склали 310,963 тис. осіб.

Загалом чисельність українців в РСФРР (з Казакською СРР) зменшилася за 10 років (1927–1936 рр.) на 4 114,969 тис. осіб, а враховуючи природний приріст до та після Голодомору 1932–1933 рр. (щонайменше на 1 млн), це скорочення становить 5 114,969 тис. українців. За результатами перепису 1937 р. загальна чисельність українців в СРСР становила лише 26 421,212 тис. осіб.

Цілі райони РСФРР (Урал, Сибір) у зв'язку з депортаціями та направленнями засуджених українців у місця відбування покарань (концентраційні табори, в'язниці та «трудопоселення») стали новими територіями компактного розселення українців.

З-поміж демографів та статистиків, які пояснювали причину від'ємної динаміки українців в УСРР та окремих областях РСФРР за результатами перепису 1937 р., був начальник Народно-господарського обліку Держплану СРСР І. Краваль, який виділив п'ять груп територіальних районів відповідно до основних тенденцій розвитку населення. Перші чотири групи давали приріст міського населення РСФРР через механічний приріст з інших республік (окрім УСРР, що підтверджує ізоляцію українського населення, блокування кордону та заборону виїзду українців за межі республіки в 1932–1933 рр.). П'ята група з від'ємними показниками природного руху населення – це здебільшого сільськогосподарські регіони. Серед причин, що зумовили спад природного приросту населення, І. Краваль називав лише переселення «розкуркулених», а не причину масового знищення українців під час вчинення злочину геноциду та високу смертність ув'язнених українців в РСФРР. До цієї групи районів належали сільськогосподарські області України (окрім Донбасу), Казакська СРР, Курська область, Саратовська область, Республіка Німців Поволжя, Куйбишевська область, Азово-Чорноморський край, райони Північно-Кавказького краю, частково Воронежська і Сталінградська області (Жироская В. Б., Киселев І. Н., Поляков Ю. А. Полвека под грифом «секретно»: Всесоюзная перепись населения 1937 года. Москва: Наука, 1996. С. 38–42. URL: <http://www.pseudology.org/state/Perepis1937.pdf>).

Вказані території за межами УСРР, де офіційна радянська статистика зафіксувала різке скорочення чисельності населення, є місцями компактного проживання українців. Північно-Кавказький край та південні райони Центрально-Чорноземної області є продовженням української етнічної території.

Спрямованість злочину геноциду української нації підтверджується Постановою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР за підписом Й. Сталіна і В. Молотова «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та Західній області» від 14 грудня 1932 р. і таємною Постановою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про українізацію в Далекосхідному краї, Казахстані, Середній Азії, Центрально-Чорноземній області та інших районах СРСР» від 15 грудня 1932 р. На виконання вказаних вище Постанов у районах компактного проживання українців в СРСР була зупинена українізація, переведено друк газет та інших видань з української на російську мову, закрито українські бібліотеки, переведено освітні заклади на російську мову навчання, розпочалися масові репресії проти українців (Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / упоряд. Р. Я. Пиріг. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 480).

Масові депортації, організовані комуністичним тоталітарним режимом СРСР, спосіб їх проведення та умови життя у нових місцях розселення призводили до суттєвого зростання смертності серед українців, що, відповідно до міжнародного права, розцінюється як прояв (складова) геноциду (Наймарк Н. Геноциди Сталіна / пер. з англ. В. Старк. Київ: Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2011. 134 с.).

У звітах про Голодомор Консул Королівства Італії С. Граденіго писав, що в компартійних колах не приховують потребу та зручність денационалізації районів, в яких прокинулася українська самосвідомість і пов'язана з цим небезпека політичних ускладнень, тому «краще для збереження імперії, щоб в ній переважало російське населення» (Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки / Італійський інститут культури в Україні. Харків: Фоліо, 2007. С. 159.)

Різне скорочення української етнічної групи за межами УСРР має дві причини, пов'язані між собою: геноцид української етнічної групи 1932–1933 рр. та асиміляційна політика з ознаками лінгвоциду та етноциду в наступні роки. В результаті протиправних дій комуністичного тоталітарного режиму на українських етнічних землях і територіях компактного проживання в РСФРР частка українців, яка напередодні геноциду 1932–1933 рр. становила 30–70%, на 1937 р. дала результат 2–6%.

На підставі викладеного експерти дійшли висновку, що питання втрат українців у 1932–1933 рр. за межами УСРР на історичних етнічних територіях та в місцях їх компактного проживання в СРСР вимагають подальших досліджень.

Розділ IV. Історико-криміналістична оцінка втрат українців внаслідок злочину геноциду

1. Криміналістичний аналіз методик підрахунку жертв геноциду

Розкриваючи питання встановлення загальної чисельності українців, знищених комуністичним тоталітарним режимом під час вчинення злочину геноциду 1932–1933 рр., експерти дослідили матеріали кримінального провадження № 2201900000000309, архівну кримінальну справу № 475, комплексні судові експертизи, значну кількість документів, історичних та статистичних джерел, введених у науковий обіг.

Під час проведення комплексних судових експертиз використано спеціальні криміналістичні методики та загальнонаукові методи, які надали можливість повно й всебічно розкрити обставини вчинення злочину геноциду, об'єктивно визначити чисельність знищених українців в УСРР, на етнічних територіях та в місцях їх компактного проживання у Північно-Кавказькому краю в 1932–1933 рр.

Криміналістична методика – це розділ науки криміналістики, який є системою наукових положень та розроблених на їх основі практичних рекомендацій, що забезпечують організацію розслідування, обставини вчинення злочинів та їх розкриття.

З метою визначення загальної чисельності знищених українців під час вчинення злочину геноциду експерти використали спеціальні науково-обґрунтовані методичні напрацювання та застосували загальнонаукові й спеціальні методи криміналістики:

опис – метод дослідження, який полягає в зазначенні ознак об'єкта. Це може бути усне або письмове перелічення кількісних чи якісних ознак, властивостей у певній послідовності. Опис є засобом фіксації інформації і використовується при складанні протоколів слідчих дій, експертних висновків, словесного портрета тощо;

порівняння – метод, заснований на зіставленні властивостей або ознак кількох об'єктів. Об'єкти порівняння мають бути порівнюваними. У криміналістиці порівнюються фактичні дані, уявлення, предмети, люди, тварини. Порівняння має на меті виявлення того загального, що є в об'єктах;

моделювання – метод, який полягає у побудові моделей будь-яких явищ, об'єкта для детального вивчення. Моделі бувають ідеальні та матеріальні. Моделі – це спеціально створені аналоги. До моделювання звертаються, коли вивчення безпосередньо самого об'єкта неможливе чи недоцільне;

математичний – методи математичної статистики, геометричного й графічного аналізу, вимірювання та рахування, які мають важливе значення в криміналістиці;

криміналістичний аналіз – це метод наукового дослідження шляхом розгляду окремих сторін, властивостей, складових частин чого-небудь. Тобто це процес розчленування цілого на частини. Він є необхідним етапом пізнання, який нерозривно пов'язаний із синтезом, і є однією з основних операцій, з яких формується реальний процес мислення. Аналіз є важливим методом пізнання під час розслідування злочинів, у процесі експертних досліджень. Так, низка тактичних прийомів невербальних слідчих дій заснована на аналізі;

синтез – процес практичного або уявного возз'єднання цілого з частин або з'єднання різних елементів, сторін об'єкта в єдине ціле;

індукція – спосіб міркування від окремих фактів, положень до загальних висновків. Це рух знання від одиничних тверджень до загальних положень. Індукція тісно пов'язана з дедукцією. Логіка розглядає індукцію як вид умовиводу, розрізняючи повну і неповну індукцію. У криміналістиці має важливе значення при висуванні версій, пізнанні подій минулого;

дедукція – спосіб міркування, при якому нове положення виводиться суто логічним шляхом від загальних положень до окремих висновків; це рух знання від більш загального до менш загального, окремого, виведення наслідків із припущень. Дедукція є також умовиводом. Вона являє собою метод, що використовується у слідчому мисленні в процесі пізнання істини;

аналогія – подібність у чомусь між явищами, предметами, поняттями. Являє собою умовивід від окремого до окремого або від загального до загального.

Аналогія – це спосіб пізнання, який лежить в основі методу моделювання та теорії подібності. У криміналістиці використовується в декількох напрямках.

Наприклад, висування версій за аналогією, використання типових ситуацій, типових слідчих дій, систем тактичних прийомів, таблиць Відонова тощо;

абстрагування – прийом пізнання (метод), при якому відкидається все несуттєве. Абстракція – це одна з основних операцій мислення, яка полягає в тому, що суб'єкт, відкриваючи певні (суттєві) ознаки досліджуваного об'єкта, не бере до уваги інші – несуттєві. Абстракція є уявним відвертанням уваги від тих чи інших сторін, властивостей або зв'язків предметів чи явищ для вирізнення їхніх суттєвих ознак.

Крім того, експерти в ході проведення експертизи також використали:

історичний метод або історичне дослідження – це дослідницький процес, який використовується для збору доказів подій, що відбулися в минулому, пізнання суспільних явищ і процесів. Він дозволив поєднати різні за походженням, інформативністю, специфікою відображення дійсності джерела (документи і матеріали, спогади свідків злочину, повідомлення тогочасних дипломатів і журналістів та ін. про чисельність знищених українців);

статистичний аналіз – це процес вивчення та зіставлення отриманих цифрових даних між собою та з іншими даними, їх узагальнення. Застосовувався для вивчення та аналізу конкретних кількісних показників (залучалися дані переписів населення та ін.).

Історична демографія вивчає та аналізує демографічні ситуації, що мали місце в минулому, здійснює свої дослідження на межі історії і демографічної статистики, а також економіки, соціології, антропології з використанням методів дослідження усіх цих дисциплін, опираючись на первинні статистичні матеріали, історичні документи, свідчення сучасників, зокрема й дослідників геноциду тощо (система методів історичної демографії включає в себе загальні методи, які використовуються у різних науках, зокрема опис, порівняння, аналіз та ін.).

Під час проведення комплексної судової історико-криміналістичної експертизи комісія використала методи історичної демографії, врахувала висновки статистиків 1930-х рр., офіційні документи закордонних дипломатів, праці українських науковців та дослідників, що в результаті дає змогу встановити наслідки особливо тяжкого злочину геноциду, вчиненого комуністичним тоталітарним режимом, та чисельність знищених українців.

Експерти проаналізували судову науково-демографічну експертизу Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України від 30 листопада 2009 р. та дійшли висновку, що дані викладені в експертизі не відповідають реальній чисельності знищених українців комуністичним тоталітарним режимом у 1932–1933 рр.

За результатами вказаної експертизи «прямі втрати населення України внаслідок голодомору становлять 3 941 тис. осіб... непрямі втрати (дефіцит народжень) внаслідок голодомору в Україні в 1932–1934 рр. дорівнюють 1 122 тис. осіб... сукупні демографічні втрати України внаслідок голодомору в 1932–1934 рр. становлять 5 063 тис. осіб... із врахуванням кумулятивних втрат унаслідок голодомору в Україні втрачено 10 063 тис. осіб (3 941 тис. смертей і 6 122 тис. ненароджених» (Вісник Служби безпеки України: Спец. випуск. Київ: Ін-т дослідження проблем держ. безпеки, 2010. С. 96; Геноцид в Україні 1932–1933 рр. за матеріалами кримінальної справи № 475/упор. М. Герасименко. Київ, 2014. С. 342–343).

Крім того, «судова науково-демографічна експертиза про втрати населення України внаслідок геноциду, ґрунтувалася лише на матеріалах кримінальної справи та не відображає повну картину сукупних і кумулятивних демографічних втрат. Ця робота потребує свого подальшого дослідження» (Геноцид в Україні 1932–1933 рр. за матеріалами кримінальної справи № 475/упоряд. М. Герасименко. Київ, 2014. С. 8).

Також, в СРСР/УСРР цинічно використовували словосполучення «зайве населення». Народний комісаріат земельних справ (НКЗС) УСРР у 1926 р. нарахував 5 260 000 осіб, а у 1931-1932 рр. чисельність «зайвого населення» (без урахування спеціальних заходів) за прогнозами становила 7 717 000 осіб (ЦДАВО. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 980. Арк. 4; 12). Після проведених низки спеціальних (репресивних – авт.) заходів НКЗС УСРР спрогнозував на 1931–1932 рр. чисельність «зайвого населення» у 4,3 млн осіб (ЦДАВО. Ф. 27. Оп. 9. Спр. 83. Арк. 5). Враховуючи викладене, експерти дійшли висновку, що комуністичний тоталітарний режим планував знищити до 8 мільйонів українців.

З метою приховування масового знищення українців комуністичний тоталітарний режим видав низку постанов у 1933 р. про переселення в УСРР сімей колгоспників, червоноармійців з інших регіонів СРСР, переважно з РСФРР. У таємній постанові № 133 РНК СРСР від 15 жовтня 1933 р. «Про переселення на Україну» зазначалося, що з РСФРР та інших республік Союзу мало бути переселено в Донецьку – 3 500, Харківську – 3500, Одеську – 6 500, Дніпропетровську – 6 500 сімей (ДАОО. Ф. 2000. Оп. 2. Спр. 35. Арк. 11). У таємній постанові РНК СРСР № 2318 «Про переселення на Україну 21 000 сімей колгоспників» від 25 жовтня 1933 р. зазначалося, що в УСРР мало бути переселено 21 000 сімей (ГА РФ. Ф. Р.-5446. Оп. 1в. Д. 80. Л. 169–171). У січні – лютому 1934 р. переселення продовжувалися.

Також, експерти встановили, що висновок судової науково-демографічної експертизи щодо чисельності жертв геноциду має значні розбіжності з дослідженнями демографів та статистиків 1930-х рр., а саме М. Птухи, О. Асаткіна, А. Хоменка, які, використовуючи статистичні дані, провели демографічні розрахунки, за якими втрати української нації становлять відповідно: 6 млн 700 тис., 7 млн 100 тис., 7 млн 700 тис. українців (La population de l'Ukraine jusqu'en 1960. Bulletin de L'Institut International de Statistique. Т. XXV. 1931; ЦДАГО України. Ф.1. Оп. 20. Спр. 7163. Арк. 14–22; Хоменко А. Людність УСРР у перспективному обчисленні. Профілактична медицина. 1932. № 11–12. С.41–52). Прогнози чисельності населення УСРР, здійснені фаховими демографами та статистиками 1920–1930-х рр., базувалися на тогочасній динаміці природного руху населення, тому їхні результати щодо чисельності населення в 35 млн осіб у 1937 р. є науково обґрунтованими й прямо свідчать про масове знищення українців під час геноциду.

Крім того, Генеральна прокуратура України у вересні 2009 р., звернула увагу слідчого на те, що призначена судово-демографічна експертиза не вирішує спектр питань для надання правової оцінки у кримінальній справі та дала вказівку залучити до її проведення економістів, юристів, судових медиків, істориків та політологів (Архів Київського апеляційного суду, Кримінальна справа № 475, Т.1, С. 28-29).

Отже, проблема встановлення чисельності знищених українців комуністичним тоталітарним режимом у 1932–1933 рр. залишилася нерозв'язаною.

Відповідно до вимог чинного законодавства України та міжнародного права, розкриття злочинів, встановлення їх наслідків та притягнення винних до кримі-

нальної відповідальності є винятковою компетенцією слідчих, криміналістів та судових експертів, а не демографів чи будь-яких інших фахівців.

Демографічні методики, якими користується класична демографія, не застосовуються при підрахунку жертв злочину геноциду, тому що демографічні розрахунки опираються виключно на сталі демографічні фактори, тобто коли сталими є всі внутрішні демографічні процеси та кількісні показники відтворення населення (коефіцієнт народжуваності, смертності, зміни населення), також сталими залишаються закономірності їх зміни. Таким чином, демографічні методи не застосовують під час підрахунку втрат населення в період воєн, геноцидів, епідемій, соціальних та природних катаклізмів.

При проведенні судових експертиз під час досудових розслідувань щодо злочину геноциду також недопустиме використання демографічних розрахунків «надсмертності», «середньої смертності» тощо. Термін «надсмертність» має медичне походження. Він застосовується для опису рівня та динаміки смертності з природних причин, серед осіб із вродженими патологіями, або набутими важкими захворюваннями (туберкульоз, малярія, рак, діабет та ін.), через шкідливий вплив зовнішніх обставин (хімічне або радіаційне забруднення навколишнього середовища, стрес тощо), ускладнення при пологах. Саме в такому значенні термін вживає Організація Об'єднаних Націй, наприклад, в останньому звіті «Зміна рівнів та тенденцій смертності: роль патернів смерті за причинами», який присвячено аналізу тенденцій природної смертності у світі в період 2008–2010 рр. (Changing Levels and Trends in Mortality: the role of patterns of death by cause. New York: United Nation, 2012. XVIII. 61 p.).

В аналогічному значенні термін «надсмертність» вживає у своїй документації Всесвітня організація охорони здоров'я (Excess mortality in persons with severe mental disorder. Geneva: World Health Organization, 2016. 81 p.). Українська медична термінологія також містить це визначення у медичному значенні, не пов'язаному із зумисною політикою масового винищення (Рингач Н. Надсмертність чоловіків: нагальна проблема українського соціуму. *Журнал української лікарської еліти*. 2009. № 1 (7). С. 75–78; Рингач Н. Проблема надсмертності чоловіків в Україні: гендерний аналіз у державному управлінні охороною громадського здоров'я. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 3 (8). С. 142–148).

Отже, спроби окремих науковців застосувати до встановлення чисельності знищених українців під час геноциду 1932–1933 рр. термін «надсмертність» є помилковими. Будь-який термін, що претендує на об'єктивність, має бути універсально придатним для всіх аналогічних ситуацій, у цьому конкретному випадку – всіх прикладів масового винищення людей тоталітарними режимами або всіх випадків геноциду.

Варто зауважити, що термін «надсмертність» не вживається щодо Голокосту (геноциду євреїв), геноциду вірмен і геноциду ромів у науковому середовищі жодної країни, а також серед політиків, публіцистів, громадських діячів та ін.

Чому не можна використовувати демографічні закони для встановлення наслідків злочину та гіпотетично вираховувати чисельність жертв, пояснив судово-медичний експерт вищої кваліфікаційної категорії за спеціальністю «судово-медична експертиза», кандидат медичних наук А. Кісь: «Не можна огульно виокремити серед тих померлих, хто складав би так званий «середній річний показник смертності»... хоча б тому, що аж ніяк неможливо прийняти те, що стара або хвора людина, яка можливо, ще й дожила б до листопада 1933 р., помирає

у травні з голоду, а ми за «правилами демографії та статистики» викреслюємо її зі списку загиблих. Звучання мотиву «все одно помер (-ла, -ли) би того ж року» як пояснення демографічних законів має дуже поганий присмак» (Кись А. Судово-медична експертиза Голодомору 1932–1933 в Україні. Матеріали Міжнародної конференції «Штучні голоди в Україні ХХ століття» (Київ, 16 травня 2018 року). Київ – Дрогобич: Видавництво «Коло», 2018. С. 149).

Із позицій судової епідеміології та судово-медичної науки загалом причинно-наслідкові характеристики смертності всіх людей, особливо в умовах їх масового знищення під час геноциду, потрібно розглядати без розподілу на математично виокремлені групи «надсмертності» й «середньої смертності».

Отже, використання терміна «надсмертність» щодо підрахунку чисельності знищених українців під час Голодомору-геноциду є невиправданим з наукової та етичної точок зору (Висновок комплексної судово-медичної експертизи від 21.09.2020 № 525. С. 23).

Також експертна комісія дійшла висновку, що слідчий допустив помилку, призначивши проведення експертизи для розв'язання питання щодо встановлення чисельності жертв української нації під час вчинення злочину геноциду Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, науковці якого не є судовими експертами та фахівцями з криміналістичних, кримінологічних та історико-правових досліджень.

2. Геноциди у світі, підрахунки втрат

Експерти під час проведення комплексної судової історико-криміналістичної експертизи проаналізували світову практику підрахунку жертв геноцидів вірмен, євреїв та ромів. За результатами проведених досліджень встановлено наступне.

Напередодні Першої світової війни на території Османської імперії мешкало 1,5 млн вірмен. У роки геноциду (1915–1918 рр.) були вбиті, загинули від голоду та хвороб від 664 тис. до 1,25 млн вірмен. Міжнародна асоціація дослідників геноциду (IAGS), оголосила, що жертвами геноциду вірмен стали понад 1 млн осіб. Вірменська влада заявила, що унаслідок геноциду вірмен загинуло 1,5 млн осіб. Турецька сторона визнала, що в роки Першої світової війни відбулася масова загибель вірмен, та заявила, що таких жертв було не більше ніж 300 тис. У процесі міжнародного визнання масового винищення вірмен в Османській імперії актом геноциду, склалася практика, відповідно до якої, чисельність жертв цього злочину вирахована по верхній межі підрахунків дослідників. У такий спосіб, наприклад, Сполучені Штати Америки визнали геноцидом 1,5 млн вірмен в Османській імперії у роки Першої світової війни (URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/ru/article/the-armenian-genocide-1915-16-in-depth>; https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150423_armenia_massacre_ko; <https://thehill.com/homenews/senate/474306-senate-passes-armenian-genocide-resolution>).

У часи Другої світової війни (1939–1945 рр.) на території Третього району та окупованих ним держав опинилося до 9,6 млн євреїв. Жертвами організованого нацистами Голокосту (фізичного винищення, померлих від хвороб та осіб, які зазнали переслідувань) стало до 6 млн євреїв, серед яких – від 1 до 1,5 млн дітей. Як наголошують фахівці Меморіального музею Голокосту у США (м. Вашингтон), зважаючи на відсутність документальних джерел, точна цифра геноцидних втрат єврейського народу, найімовірніше, ніколи не буде названа. Проте в аналогічний спосіб, як і у випадку геноциду вірмен, міжна-

родне співтовариство визнало загальну кількість жертв Голокосту євреїв відповідно до верхньої межі підрахунків істориків та статистиків, тобто на рівні 6 млн осіб (URL: <https://embassies.gov.il/kyiv/AboutIsrael/history/D0%BE%D0%B%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D1%81%D1%82.aspx>).

Під час Другої світової війни відбувся геноцид ромів. У 1939-1945 рр. на окупованих нацистами територіях Європи мешкало від 885 до 947 тис. ромів. Згідно із різними оцінками упродовж 1939–1945 рр. нацисти знищили від 200 до 500 тис. ромів. У ході встановлення чисельності жертв геноциду ромів світовим товариством була прийнята верхня межа проведених дослідниками підрахунків – 500 тис. осіб. Цю цифру, зокрема, зафіксовано у Постанові Верховної Ради України «Про відзначення Міжнародного дня голокосту ромів» від 08.10.2004 р. № 2085-IV (жертвами геноциду у цьому документі визнано 500 тис. ромів) (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2085-IV#Text>).

Експерти дійшли висновку, що під час визначення слідчими, криміналістами, науковцями та дослідниками чисельності жертв геноциду, потрібно брати за основу (враховувати) верхню межу підрахунків ймовірної кількості жертв. Також, слід відзначити, що така практика безпосередньо впливає із вимог міжнародного права та українського законодавства (кримінального права). Аналіз архівних кримінальних справ, що стосуються розслідувань злочинів нацистського режиму, підтверджує той факт, що слідчі, криміналісти та експерти при визначенні наслідків масштабних злочинів, вчинених нацистським тоталітарним режимом у роки Другої світової війни проти людства та людяності, військових злочинів, геноциду при підрахунках чисельності жертв брали за основу верхню межу людських втрат.

3. Втрати української нації за свідченнями очевидців та дослідників

Для відображення абсолютних кількісних показників втрат української нації від злочину геноциду експерти провели аналіз архівних документів, вивчили матеріали кримінального провадження № 22019000000000309, архівної кримінальної справи № 475, свідчення очевидців масового знищення українців у 1932–1933 рр., а також:

- щоденники, спогади, листи українців, які проживали в УСРР/УРСР та представників української діаспори (Н. Білоус, Я. Сапсай, Д. Федербуш, О. Радченко, В. Цимбал);
- донесення та офіційні листи іноземних дипломатів своїм урядам;
- звернення громадських організацій української діаспори до урядів провідних країн світу з вимогою про допомогу українцям УСРР;
- публікації іноземців-журналістів, які намагалися донести світові правду про масове винищення українців;
- статистичні дані Всесоюзних переписів населення 1926, 1937, 1939 рр., поточні обліки населення УНГО УСРР (Управління народногосподарського обліку УСРР);
- матеріали досліджень демографів 1930-х рр., статистиків (М. Птуха, А. Хоменко, М. Курман, О. Асаткін та ін.).

Так, у щоденнику **Нестора Білоуса**, жителя с. Леб'яже Чугуївського району Харківської області, який понад 15 років відбув у таборах ГУЛАГу і на засланні за записи: «8/IV-33 р. Люди мруть з голоду різного віку, а особливо діти дуже мруть, в деяких родинах вимерли всі малі діти від грудних і років до 10-ти.

30/IV-33 р. А люди знай мруть так що в одну яму кладуть душ по 6, бо нікому могили копати.

20/V-33 р. Щодня мруть люди з голоду. Сільрадою призначена санітарна комісія для збирання трупів і похорону їх тому, що ховати тих людей нікому так тепер сільрада виганяє людей і риють велику яму душ на 10 і тоді заривають. Багато людей дорослих і дітей як подивишся так це живі мерці.

16/VIII-33 р. З розповідей очевидців, які працювали на Полтавщині з збирання хліба, що там люди так вимерли, що в селі немає жодної живої душі і у багатьох хатах вся сім'я лежить, померлі трупи розклалися і нікому прибирати» (*Архівний підрозділ УСБ України у Харківській області. Спр. № 027409*).

Яків Сапсай, рахівник Харківського електромеханічного заводу (ХЕМЗ). За лист до М. Горького від 12 липня 1933 р. засуджений до розстрілу, вирок замінено на 10 років концтаборів, де він і загинув. Цитата з перехопленого цензурою листа до письменника М. Горького у відповідь на його хвалебну статтю в газеті «Правда» про досягнення держави диктатури пролетаріату: «... це чи не зростання, чи це не досягнення, що на Україні ляснуло без бою, без війни **сім мільйонів** людських життів, серед них половина дітей...» (ГДА СБ України. Ф.6. Спр. № 75517. Арк.196).

Дорота Федербуш, літературний редактор «Укрдержнацменвидаву», заарештована 9 серпня 1933 р. та засуджена на 5 років концтаборів, де й загинула.

У щоденнику за 28 червня 1933 р. записала: «30% народу вимерло на Україні від голоду, тобто понад **9–10 мільйонів**, під час світової війни за 4 роки загинуло 10 мільйонів людей». (Репресовані щоденники. Голодомор 1932–1933 років в Україні. Київ: Фенікс, 2018. С.301).

Олександра Радченко, сільська вчителька із Вовчанського району Харківської обл., була засуджена у 1945 р. на 10 років концтаборів. У щоденнику за 16 травня 1933 р. є її запис: «... цілі села вимерли. Поля в 32 і 33 рок. залишились незасіяними і незібраними. Збирати було нікому на Україні померло **16 міл** чол., тобто 30% насел. У Москві писали, що на Україні епідемія, заражаються «водяною хворобою», біда. Брехня і брехня» (ГДА СБ України, Київ. Ф. 6. Спр. 75164 фп. Т. 1, пакет з документами).

Український кінорежисер **Олександр Довженко** у своїх щоденниках згадував: «**6 мільйонів од голоду в урожайний 1932 рік**. За двадцять з чимось довоєнних років в ній не прибавилося населення, хоч і стояла вона майже на першому місці в Європі по народженню». (Довженко О. П. Сторінки Щоденника (1941–1956). Київ: Вид-во гуманіт. л-ри, 2004. С. 238.)

Віктор Цимбал, український художник-емігрант з України, автор першої картини про Голодомор «Рік 1933», яка з 1936 р. експонується по всьому світу, стверджував: «... Вони забрали у нас усе: віру, незалежність, волю, радість, родину, спокій, добробут, традиції, мораль, чистоту, щастя... І в заміну за те, на вістрях своїх багнетів принесли нам: неволю, гніт, руїну, упокору, злидні, зраду, знуцання, муки і горе цілих генерацій... і разом з тим постійне нервово напруження і безконечний страх... страх за себе, за рідних, за дітей... от-от прийдуть... заберуть... і пропав... Їхнє панування відчули на собі всі і скрізь... кожночасно і кожнхвилинно... Ми зазнали «муравйовщини», застінків Ч. К., льохів ГПУ, «ежовщини» з її НКВД. Але ніщо не перевершило того, що сталося в 1933 р. ... бо це було нищення людей на велику скалю, це робилось планово, послідовно, систематично... Ця трансформація коштувала нам **7 000 000** душ. Ми дочекає-

мось і Другого Нюрнбергу...». (Цимбал В. У пам'ять 7-ми мільйонів українців, убієнних голодом. *Батьківщина*. 1983. Ч. 10. С. 1). Очевидці Голодомору-геноциду описують щоденну масову смертність в селах та містах і роблять висновки про знищення у 1932–1933 рр. 7–16 млн українців.

Комуністичний тоталітарний режим розробив механізм приховування злочину геноциду. Так, в 1932–1933 роках режим організував поїздки по території УСРР за чітко визначеними, підготовленими маршрутами іноземних дипломатів, журналістів, письменників – Ромена Роллана, Бернарда Шоу, Герберта Веллса, колишнього голови уряду Франції Едуарда Ерріо.

Однак іноземні дипломати об'єктивно інформували свої уряди про масштаби втрат української нації. 11 грудня 1933 р. **Карл Вальтер** як Генеральний консул Німеччини у Харкові у річному звіті про ситуацію в Україні доповідав: «Жертви, до яких призвело вилучення великих обсягів зернових, справді жакливі... Голод в Україні забрав мільйони людських життів на селі. З достовірних джерел відомо, що за офіційними оцінками, **сім мільйонів** жертв не становлять великої втрати, але це означає, що знищено четверту частину селянства, що навіть порівняно із жертвами світової війни є страшним числом». (*Голодомор в Україні 1932–1933 років за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина* / упоряд., вступна стаття, пер. з нім. А. І. Кудряченка. Київ: НІСД, 2008. С. 161).

19 вересня 1933 р. **Отто Шиллер**, аташе з питань сільського господарства при посольстві Німеччини в Москві, про голод в Радянському Союзі доповідав: «...подекуди масштаби вимирання сягнули 25–30% населення. ...Як на мене, названа цифра в **10 млн жертв** голоду не є перебільшенням». (*Голодомор в Україні 1932–1933 років за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина* / упоряд., вступна стаття, пер. з нім. А. І. Кудряченка. Київ: НІСД, 2008. С. 130).

Зі службових донесень консула Королівства Італії в Харкові **Серджіо Граденіго** (1931–1934) від 31 травня 1933 р.: «Голод чинить масове людовбивство серед населення в таких масштабах, що геть незрозуміло, як світ може залишатися байдужим до подібної катастрофи... соромливо мовчить супроти цієї бійні, організованої радянським урядом...». І далі зазначає, що політика радянського уряду «має на меті за кілька місяців ліквідувати українську проблему, пожертвувавши **10 чи 15 мільйонами** душ». (Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки / Італійський інститут культури в Україні. Харків: Фоліо, 2007. С. 158–159).

У донесенні «Голод» від 22 червня 1933 р. С. Граденіго вказує: «Представники уряду визнали, що людські втрати лише в Україні становлять **9 мільйонів** душ. В університетському середовищі говорять про **40–50 відсотків** від усього населення України, і я вважаю цю цифру (**15–16 мільйонів**) точнішою». (Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки / Італійський інститут культури в Україні. Харків: Фоліо, 2007. С. 173–174).

Отже, у донесеннях та офіційних листах іноземні дипломати, свідки масового знищення українців, не тільки інформували свої уряди про злочин, який чинив комуністичний тоталітарний режим проти українців, а й називали кількість втрат до **16 млн** українців.

Будь-яку інформацію про голод на території СРСР забороняли, не допускали її витоку за межі країни. Однак, багатьом українцям вдалося виїхати у європейські країни, де вони стали носіями правди про злочини, вчинені комуністичним тоталітарним режимом, та масові вбивства українців. Навесні 1932 р. міжнародна спільнота через українські газети Галичини «Діло», «Нова зоря», «Нове село», «За Україну», «Боротьба» була поінформована про знищення українців.

Активно поширювала інформацію на Заході про злочинні дії комуністичного тоталітарного режиму в підрадянській Україні та роз'яснювала причини виникнення Голодомору Організація українських націоналістів (ОУН).

Так, у «Бюлетені Крайової езекутиви ОУН за 1932 рік на Західноукраїнських землях» повідомлялося про розстріли більшовицькою прикордонною вартою на кордоні Польщі й Румунії тисяч українців, які втікали від голодної смерті з УСРР. (Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Голодомор в Україні 1932–1933 / ред. кол.: Є. Беднарек та ін. Варшава; Київ, 2008. Т. 7. С. 324).

З метою привернення уваги світової громадськості на масове знищення українців, організоване комуністичним тоталітарним режимом в УСРР у 1932–1933 рр., ОУН ухвалила рішення вчинити атентат щодо радянського консула у Львові. У жовтні 1933 р. 18-річний член ОУН Микола Лемик на знак протесту проти геноциду української нації вбив співробітника іноземного відділу ОДПУ, начальника канцелярії консульства СРСР у Львові А. Майлова. ОУН розглядала атентат як політичну акцію, що мала виявити солідарність із наддніпрянськими українцями, продемонструвати українському суспільству рішучу готовність продовжити боротьбу за незалежність України. (Лемик Микола. Українська мала енциклопедія: 16 кн.: у 8 т. / проф. Є. Онацький, 1960. Т. 3. Кн. VI: Літери Ком-Ле. С. 820).

На сполох забила Українська Греко-Католицька Церква. Намагаючись проврати «залізну завісу» замовчування Голодомору, митрополит УГКЦ Андрей Шептицький створив у грудні 1932 р. бюро для інформування про злочини комуністів проти українців. Його пастирське послання «Україна в передсмертних судорогах» зачитали у греко-католицьких церквах Галичини й за її межами. Митрополит Андрей Шептицький неодноразово доповідав Папі Римському Пію XI про злочини комуністичного тоталітарного режиму в Україні. Ватиканський часопис «Osservatore Romano» постійно публікував матеріали про виморення голодом українців, в тому числі свідчення очевидців.

25 липня 1933 р. у Львові було утворено Український громадський комітет рятунку України, в якому об'єдналися українські громади й товариства Західної України. Комітет закликав українців світу до об'єднання у боротьбі з комунізмом та надання допомоги голодуючим братам: «Велика Україна, Твій материк, цей найбагатший край в Європі, корчиться нині в голодових муках і болях і терпить невиносний національний гніт. ...Український Народе! Де б Ти не жив, чи на власній землі, чи на еміграції, чи в Європі, чи за океанами, ставай одностайно в суцільні лави боротьби з насильством. Мобілізуй опінію світу проти всіх комуністичних страхіть на Великій Україні. Допомагай своїм братам на Великій Україні, чим можеш і як можеш» (Відозва Українського Громадянського комітету рятунку до українського народу від 25.07.1933 року URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/12285/>).

У серпні 1933 р. Український громадський комітет рятунку України провів у храмах різних конфесій Буковини панахиди за жертвами комуністичного терору.

УГКЦ встановила 29 жовтня 1933 р. Днем національної жалоби і протесту, в цей день священники розповідали правду про знищення українців, закликали збирати кошти, помолитись і підтримати братів «за Збручем».

У країнах Європи громадськість разом із Церквою утворила комітети допомоги та провела, з ініціативи кардинала **Теодора Інніцера**, 16–17 грудня 1933 р. у Відні міжнародну міжконфесійну конференцію.

Свій внесок у прорив інформаційної блокади щодо злочину геноциду в Україні зробили іноземні журналісти, які постійно публікували статті в західних газетах про злочини комуністичного тоталітарного режиму.

У британській газеті «Манчестер Гардіан» журналіст **Малкольм Маггерідж** після поїздки в Україну та Північно-Кавказький край на початку 1933 р. опублікував статтю про масове знищення українців.

Навесні 1933 р. Україну відвідав британський журналіст валлієць **Гарет Джонс**, який 29 березня 1933 р. в Берліні підготував і розповсюдив (опублікував) пресреліз, в якому засвідчив про масштабні вбивства українців голодом.

У листі до батьків 1933 р. Гарет Джонс писав: «Голод практично всюди. І мільйони вмирають від нього. Я бродив кілька днів по Україні, і там не було хліба, у дітей боліли животи, усі коні й корови здохли, й люди вмирали від голоду. Терор набув нечуваних масштабів» (Люди правди: Гарет Джонс URL: <https://old.uinpr.gov.ua/news/lyudi-pravdi-aret-dzhons>).

У статті «До побачення, Росія» в «Дейлі Експрес» у квітні 1933 р., і в січні 1935 р. відразу у двох американських газетах («Нью Йорк Американ» і «Лос Анджелес Екзамінер») Гарет Джонс розповів страшну правду про злочини комуністичного тоталітарного режиму. 1 серпня 1935 р. у Внутрішній Монголії (Китай) Гарета Джонса викрали і вбили агенти ОДПУ СРСР.

Голодомор в Україні широко висвітлювала французька преса. У своїх статтях журналісти «Le Monde slave» у 1933 р. писали про знищення **від 6 до 8 мільйонів** українців (1933–1983 50eme anniversaire de la famine-genocide en UKRAINE. – Paris, 1983. (St. Vladimir Institute The University of Toronto). С. 3, 32–34, 36–37).

Інформацію про чисельність знищених комуністичним тоталітарним режимом у 1932–1933 рр. українців повідомляли українські та закордонні вчені та дослідники:

Рафаель Лемкін, автор терміна «геноцид» і концепції Конвенції ООН 1948 р., на мітингу до 20-х роковин Великого голоду у Нью-Йорку (вересень 1953 р.) заявив, що «... це, мабуть, є класичний приклад радянського геноциду, його найтриваліший і найширший експеримент з русифікації – з винищення української нації... Зброя, яку вживали проти ... великої маси незалежних селян, зберігачів традицій, фольклору і музики, національної мови та літератури, національного духу України, є, мабуть, найстрашнішою з усіх – виморювання голодом» (Рафаель Лемкін. Радянський геноцид в Україні (стаття 33 мовами). Ред.: Р. Сербин; упоряд.: О.Стасюк. Київ: Видавець Мельник М.Ю., 2020. С. 53; 55).

Відомий дослідник Голодомору британсько-американський дипломат та історик **Роберт Конквест** зазначав, що «загальне число померлих від голоду може дорівнювати приблизно **7 млн**, близько 3 млн з яких були діти» (*Жнива скорботи*. Київ: Либідь, 1993. С. 334).

Виконавчий директор Спеціальної комісії Конгресу США з питань дослідження Голодомору 1932–1933 рр. в Україні **Джеймс Мейс** дійшов висновку про зни-

щення **7 млн** українців (Мейс Джеймс. Штучний голод 1933 р. в радянській Україні: що сталося й чому? *Український історичний журнал*. 2007. № 1. С. 185–200).

Адам Тодел свідчив, про **8 млн** померлих в Україні й на заселеному переважно українцями Північному Кавказі, про що йому особисто розповідав, М. Скрипник перед самогубством. Коли М. Скрипник вчинив самогубство, голод ще тривав (Мейс Джеймс. Штучний голод 1933 р. в радянській Україні: що сталося й чому? *Український історичний журнал*. 2007. № 1. С. 196).

Джон Коласкі, український канадієць і колишній комуніст, який навчався у вищій партійній школі ЦК КП(б)У повідомляв, що «видатний український поет розповідав йому (без зазначення прізвища), що у таємній доповіді ЦК йшлося про загибель від голоду **10 млн**» (Kolasky John. The years in Soviet Ukraine. Toronto: Peter Martin Associates, 1970; Мейс Джеймс. Штучний голод 1933 р. в радянській Україні: що сталося й чому? *Український історичний журнал*. 2007. № 1. С. 196–197).

У 1983 р. канадський журналіст **Тарас Гукало** створив історико-документальний фільм «Незнаний голод» про скорботні часи в історії України та довів, що у 1932–1933 рр. знищено **10 млн** українців (URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qPGG5dFRjsg>; Тисячна Н. «Незнаний голод» Канадський продюсер та режисер Тарас Гукало про свій фільм та Джеймса Мейса. *День*, 28 травня, 2009. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/neznaniy-golod>)

Петро Ящук, український дослідник Голодомору-геноциду, зібрав унікальні матеріали з історії ХХ ст. про винищення української нації. У проведенні підрахунків втрат українців протягом 1932–1933 рр. він опирається на свідчення народного комісара освіти УСРР М. Скрипника, який ще до закінчення Голодомору розповідав американцю А. Тавдулу про **8 млн** померлих від голоду в Україні та на Північному Кавказі, посилаючись на начальника ДПУ УСРР В. Балицького. Провівши розрахунки, П. Ящук зробив висновок, що протягом 1932–1933 рр. лише в Україні загинуло понад **9 млн** українців (Ящук П. Портрет темряви: Свідчення, документи і матеріали (у 2–х книгах) / Асоціація дослідників голодоморів в Україні. Київ; Нью-Йорк: Видавництво: М. П. Коць, 1999. Кн. 1. 715 с.; Куліш А. Ф. Геноцид. Голодомор 1932–1933. Причини, жертви, злочинці. Полтава, 2000. С. 68).

3 грудня 2013 р. директор Українського центру науки і культури при Посольстві України в Республіці Казахстан **Петро Токар** виступив із доповіддю на Міжнародній конференції до 80-річчя трагедії Голодомору в Україні і Казахстані та науково обґрунтував мінімальну оцінку втрат української нації в 1932–1933 рр. у **8 млн 75 тис.** українців. У своїх підрахунках науковець використав переписи населення 1926, 1937, 1939 рр., а також праці українських та закордонних дослідників (Токар П. В. Голодомор 1932–1933 годов в Украине: доказательства геноцидной природы голода в Украине. Его особенности в СССР и признание в мире. Сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников Международной научно-методической конференции 03 декабря 2013 года. Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2014. С. 47).

Відомий український дослідник Голодомору-геноциду **Микола Сядристий** створив документальну виставку про знищення комуністичним тоталітарним режимом у 1932–1933 рр. **8 мільйонів** українців.

У статті «Голод – план Ленина, завершений Сталиным» М. Сядристий зазначив: «Голодомор 1932–1933 рр. – це однозначно був геноцид українців, причому геноцид цілеспрямований...»

Україна була центром СРСР, без її підкорення, її хліба, вугілля і руди, без доступу через землі України, Кубані, Північного Кавказу до нафти в зоні Баку, як говорили Ленін і Троцький, Росія існувати не зможе. Тому Україну треба було взяти за будь-яку ціну. Її і «взяли» Голодомором. Я вважаю, що не визнавати це геноцидом українського народу може тільки плебей чи моральний лиходій». (URL: <https://www.ar25.org/article/golod-plan-lenina-zavershenyu-staliny.html>)

За ініціативою Світового конгресу українців документальна виставка була представлена в 33 країнах світу. Продовжуючи свої дослідження, М. Сядристий дійшов висновку про знищення тоталітарним режимом понад **10 млн** українців.

Лозинський Аскольд – президент Світового конгресу українців – повідомляв про знищення комуністичним тоталітарним режимом у 1932–1933 рр. до **10 млн** українців. (Справа від семи до десяти мільйонів. <https://www.pravda.com.ua/articles/2008/05/22/3446354/>).

Висновок: аналіз матеріалів дослідників, науковців, релігійних та громадських діячів свідчить про знищення комуністичним тоталітарним режимом під час вчинення злочину геноциду в 1932–1933 рр. **понад 10 млн** українців.

Зменшення чисельності українців зафіксовано також на основі аналізу переписів населення 1926 і 1937 рр. Перший Всесоюзний перепис населення проведено 1926 р. Згідно із цим переписом усе населення СРСР становило 147 млн осіб, з них 77 млн 800 тис. осіб (52,9%) – росіяни і *31 млн 200 тис. осіб (21,2%) – українці*. Наступний Всесоюзний перепис населення проведено у 1937 р. Згідно із переписом 1937 р., в СРСР росіяни становили *93 млн 900 тис.*, а українці – *26 млн 400 тис.* Результати були настільки небезпечними для комуністичного тоталітарного режиму, очолюваного Й. Сталіним, що перепис був засекречений, а керівників та організаторів розстріляли.

Експерти проаналізували дані Держкомстату та дійшли висновку, що за 11 років (з 1926 р. по 1937 р.) відсоток збільшення чисельності росіян склав 20,8%, а відсоток українців зменшився на 15,3% (див. табл. 3).

Таблиця 3. Національний склад СРСР за даними переписів

Національний склад СРСР	1926 р., млн осіб	1937 р., млн осіб	% до 1926 р.
Все населення	147027,9 тис	161753,2 тис.	+10,0
Росіяни	77791,1 тис.	93933,1 тис.	+20,8
Українці	31195,0 тис	26421,2 тис.	-15,3

Також експерти, використовуючи методи статистики, історичної демографії та соціології визначили, що з 1926 до 1937 рр. чисельність українського етносу в СРСР мала зрости щонайменше на 21%, тобто досягти 37,8 млн осіб. Різниця між останньою розрахунковою цифрою та реальною чисельністю українців у 1937 р. (26,4 млн), дорівнює **11,4 млн** осіб і показує чисельність втрат української нації. Це один із доказів вчиненого комуністичним тоталітарним режимом геноциду українців.

Окрім статистичних даних переписів, експерти проаналізували первинні джерела – дані щорічних статистичних обліків, які проводилися в міжпереписний період. Так, згідно з «Довідником з основних статистично-економічних показни-

ків господарства районів» по областях, чисельність населення України станом на початок 1932 р. становила 32 млн 680 тис. 700 осіб, з них: сільське населення – 25 млн 553 тис. осіб, міське – 7 млн 127 тис. 700 осіб. Відсоток приросту населення становив 2,3% в рік.

За даними УНГО УСРР, яке щороку до 1933 р. включно, видавало статистичний довідник «Народне господарство та облік», зазначена чисельність населення України станом на 1 січня 1933 р. – 31 млн 901 тис. 500 осіб (Райони України. Статистичний довідник / за ред. О. М. Асаткіна. Київ, 1936. С. X; Українські вісті (Новий Ульм), 1950. Ч. 11).

Серед статистичних даних проміжні цифри населення України станом на 11 квітня 1932 р. – 32 млн 548 тис. 700 осіб, з них: сільське населення – 25 млн 515 тис. 800 осіб, міське – 7 млн 32 тис. 900 осіб (ДАХО. Ф. Р-408. Оп. 1. Спр. 116. Арк. 190).

Втрати українців у міжпереписний період 1926 - 1939 рр. за розрахунками Б. Руденського (ОблУНГО УСРР) у статистично-демографічній розробці «Динаміка кількості населення і природного руху населення в СРСР 1924-1941», складають **11 млн** осіб. Крім того, експертами виявлено протокол наради при Київському інституті охорони здоров'я від 13 квітня 1933 року, за участі Демографічного інституту та ОблУНГО, про вжиття заходів щодо «зниження» смертей від голоду під час їх реєстрації. (Державний архів м. Києва. Ф.р.-3. Оп. 1. Спр. 105. Арк.10).

Про масштаби вчиненого злочину геноциду українців, незважаючи на фальсифікації статистичних даних, також свідчать розрахунки демографів та статистиків 1930-х років:

Курман Михайло – працівник ЦУНГО (Центральне управління народногосподарського обліку СРСР) з 1932 р. по 1937 р., заступник начальника відділу населення і охорони здоров'я, відповідав за організацію Всесоюзного перепису населення 1937 р.

Демограф М.Курман повідомляв, що у зв'язку з різким погіршенням у 1932 р. поточної статистики щодо динаміки чисельності населення в країні, ЦУНГО СРСР засекретила всі дані. Остання опублікована цифра стосується 1 січня 1933 р. При цьому, ведення обліку населення продовжувалося, його узагальнені цифри були відомі вкрай обмеженому колу відповідальних працівників ЦУНГО. Тому чисельність населення 168 млн осіб, названа Й. Сталіним і надрукована у звіті XVII з'їзду ВКП(б) 26 січня 1934 р.: «...ми маємо за звітний період: ...Зростання населення Радянського Союзу з 160,5 мільйона осіб наприкінці 1930 р. до 168 мільйонів наприкінці 1933 р.», приголомшила демографів ЦУНГО, адже **на 8 млн** була більшою від реальної. На пряме запитання керівника ЦУНГО В. Осинського генсек відповів, що сам знає, яку цифру називати. У надрукованому тексті звіту ця цифра була зменшена на 1 млн. (Зі спогадів М.В. Курмана, записаних і опублікованих А. Вишневським: Судьба одного демографа: портрет на фоні епохи. Воспоминання М.В. Курмана. [autre] / Anatolij Vishnevskij. Cahiers du monde russe et sovitique. Vol. 34. N. 4. Octobre – Dcembre 1993. PP. 577–629).

Начальник УНГО УСРР **Асаткін Олександр**, коментуючи виступ Й. Сталіна та названу чисельність населення, зазначав: «Вірність цих чисел викликає великий сумнів через цілком незадовільний стан статистичних джерел про рух населення... Особливо значних розмірів зазначені недоліки в обліку населення досягли в умовах 1932 і 1933 рр.» (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 7163. Арк. 14–22). О. Асаткін розрахував прогнозовану чисельність населення на 1937 р. –

35 млн осіб. Попередні результати перепису населення 1937 р. УСРР становили 27 млн 900 тис. осіб. Після вказівки з Москви щодо «уточнення даних», тобто фальшування з метою збільшення чисельності населення УСРР на 300 тис. осіб, остаточні дані становили 28 млн 200 тис. осіб. 2 вересня 1937 р. О. Асаткіна розстріляли у м. Києві.

Таким чином, за розрахунками Асаткіна, дефіцит населення становив 35 млн – 27 млн 900 тис. = **7 млн. 100 тис. осіб.**

У 1930-х рр. наукові прогнози чисельності населення на 1937 р. зробили й інші українські демографи М. Птуха – 34 млн 600 тис. осіб (дефіцит 6 млн 700 тис.), та А.Хоменко – 35 млн 600 тис. осіб (дефіцит – 7 млн 700 тис. українців), які підтвердили розрахунки О. Асаткіна.

Птуха Михайло у 1918 р. заснував Демографічний інститут УАН який очолював до 1938 р. У 1929 р. був обраний дійсним членом Міжнародного статистичного інституту. Його екстраполяція потенційного населення УСРР від 1929 р. по 1937 р. має важливе значення для вивчення демографічних наслідків Голодомору 1932–1933 рр. Ця праця вийшла тільки у скороченому вигляді французькою мовою («La population de l'Ukraine jusqu'en 1960». Bulletin de L'Institut International de Statistique. Т. XXV, 1931).

Хоменко Арсеній – український демограф, статистик, один із фундаторів української демографічної школи і державної демостатистичної служби в Україні, професор. Керував роботами з демографічного прогнозування в Комісії перспективного планування Держплану УСРР. У статті «Людність УСРР у перспективному обчисленні» (1932) вчений виклав власний прогноз загальної кількості населення на 1937 р. – 35, 6 млн осіб, обравши за показник рівень народжуваності 1926 р. А. Хоменка розстріляли 22 березня 1939 р. (Хоменко А. Людність УСРР у перспективному обчисленні. Профілактична медицина. 1932. № 11–12. С. 41–52).

Визначив демографічні наслідки Голодомору на основі даних перепису населення у 1940 р. впливовий економіст-мігрант **С. Прокопович**. Він підрахував, що Голодомор 1932–1933 р. забрав життя **понад 9 млн** осіб (Prokopovich S. N. The Growth of the Population in the U.S.S.R. Quarterly Bulletin of Soviet-Russian Economics, April 1940. №4. P. 110; Prokopovich S. N. Histoire economique de l'URSS. Paris: Portulan, 1952. P. 66).

Про цифру **6 млн** жертв лише за 1932 р. згадували колишні статистики УНГО (Соловей Д. Ф. Голгота України. Ч.1. Московсько-більшовицький окупаційний терор в УРСР між першою та другою світовою війною. Вінніпег: Накладом «Укр. голосу», 1953. С. 212).

Сосновий Степан у 1942 р., працюючи в Оперативному штабі Розенберга у Харкові (робоча група «Україна»), встановив чисельність жертв геноциду в **7 млн 465 тис.** українців (Сосновий С. Правда про голод на Україні в 1932–1933 роках. Нова Україна, 8 листопада, 1942).

В газеті «Народна Воля» за 1950 р. опублікована стаття, в якій оцінені втрати українців внаслідок Голодомору в **10,3 млн** осіб (Проф. Т. С. «Зміни в складі населення під совітами». Народна Воля. ЧЧ. 19–32, 1950).

У 1953 р. емігрант з України, історик та громадський діяч у США, колишній працівник Центрального статистичного управління УСРР **Д. Соловей** опублікував книжку «Голгота України» та обґрунтував мінімальну чисельність втрат українців від Голодомору 1932–1933 рр. **7,5–7,7 млн** осіб, але взявши до уваги щонайменше 1 млн завезених переселенців на місце вимерлих українців (про

що зазначено в «Енциклопедії українознавства». Т. 1. С. 153), втрати української нації за 1932–1933 рр. становлять **8,7 млн** (Соловей Д. Ф. Голгота України. Ч. 1. Московсько-більшовицький окупаційний терор в УРСР між першою та другою світовою війною. Вінніпег: Накладом «Укр. голосу», 1953. С. 211).

Отже, дослідження радянських та зарубіжних демографів та статистиків 1930-х рр. свідчать, що у 1932–1933 рр. комуністичний тоталітарний режим знищив **понад 11 мільйонів** українців.

У Спільній заяві делегацій країн-учасниць ООН: Азербайджану, Бангладеш, Білорусі, Беніну, Боснії і Герцеговини, Гватемали, Грузії, Єгипту, Казахстану, Канади, Катару, Монголії, Науру, Об'єднаних Арабських Еміратів, Пакистану, Республіки Молдова, Російської Федерації, Саудівської Аравії, Сирійської Арабської Республіки, Сполучених Штатів Америки, Судану, Таджикистану, Тимора-Лешті, України, Ямайки з нагоди сімдесятої річниці Голодомору – Великого голоду 1932–1933 років в Україні 7 листопада 2003 р. йдеться: «У колишньому Радянському Союзі мільйони чоловіків, жінок і дітей стали жертвами жорстоких дій і політики тоталітарного режиму. Голодомор – Великий голод 1932–1933 років в Україні – забрав життя від **7 до 10 мільйонів** ні в чому не винних людей та став національною трагедією для українського народу». (*URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g07#Text*).

4 жовтня 2016 р. в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка відбулася міжнародна науково-практична конференція: «Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації». Її співorganizаторами виступили Національний музей «Меморіал жертв Голодомору» (Національний музей Голодомору-геноциду), Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, Громадський комітет із вшанування пам'яті жертв Голодомору-геноциду 1932–1933 року в Україні, Асоціація дослідників голодоморів в Україні, Всеукраїнське товариство «Меморіал» імені В. Стуса та Фондація Українського Голодомору-геноциду (Чикаго, США). За підсумками роботи даної конференції було прийнято Резолюцію.

Резолюція конференції «Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації» (витяг):

1. Вважати науково встановленими на сьогодні втрати від Голодомору-геноциду 1932–1933 років щонайменше **7 мільйонів** – в УСРР і **3 мільйони** – за межами УСРР: на Кубані, в Центрально-Чорноземній області, Поволжі та Казахстані. Рекомендувати освітнім закладам, музейним установам, ЗМІ, дипломатичному корпусу вживати ці кількісні показники в освітній і інформаційній роботі, в яких враховані усі померлі під час Голодомору.

2. Дослідження втрат української нації внаслідок геноциду продовжувати, закликати експертів-демографів до більш тісної співпраці з істориками і відкоригувати свої підрахунки, спираючись, в тому числі й на нововиявлені істориками архівні документи.

3. Запропонувати науковій спільноті застосовувати для визначення характеру більшовицького політичного режиму, встановленого в Україні на початку 1920-х років, поняття «комуністичний окупаційний».

4. Звернутися до Служби безпеки України з пропозицією продовжити розслідування за фактом вчинення в Україні у 1932–1933 роках злочину геноциду з метою встановлення його безпосередніх виконавців і з'ясування його наслід-

ків... (Міжнародна науково-практична конференція «Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації». URL: <https://holodomormuseum.org.ua/conferencia/mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferenciya-golodomor-1932–1933-rokiv-vtrati-ukrainskoi-nacii/>).

Про втрати української нації в 1932–1933 рр. повідомляли перші офіційні особи держави, які мали доступ до державної таємниці – Президенти України Л. Кравчук, Л. Кучма, В. Ющенко, П. Порошенко та В. Зеленський.

Л. Кравчук, якого ЦК Компартії України у 1986–1987 рр. призначив керівником комісії щодо вивчення причин Голодомору, отримав доступ до таємних архівних документів та констатував, що це було свідоме нищення українського народу, продумане і спрямоване. (Штучні голоди в Україні ХХ століття: матеріали Міжнародної конференції. Київ; Дрогобич: Коло, 2018. С. 17–18).

Президент України Л. Кравчук заявив, що чисельність втрат українців у 1932–1933 рр. становить до **7–10 млн**, третина з яких – це діти. Окрім того, він заявив, що за межами УСРР Голодомор був організований комуністичним тоталітарним режимом на Кубані та здебільшого у південних районах Курської і Воронежської областей, тобто в регіонах, де переважно проживали українці: «Голодомор лютував на тих теренах європейської частини Московської імперії, де були переважно українці, а карта людомору збігається з етнічною картою Руси-України» (Голодомор 1932–1933 років як величезна трагедія українського народу: матер. Всеукр. наук. конф. Київ: МАУП, 2003. С. 7).

«Тоталітарний режим організував штучний голод в Україні. Його наслідком стала загибель від **7 до 10 мільйонів** наших співгромадян» – заявляв Президент України Л. Кучма (Штучні голоди в Україні ХХ століття: матеріали Міжнародної конференції. Київ; Дрогобич: Коло, 2018. С. 19).

Президент України В. Ющенко називав втрати від Голодомору **10 млн**, а сукупну цифру втрат українців від Голодомору 1932–1933 рр. та масових штучних голодів 1921–1923 рр., 1946–1947 рр. – більше **13 млн** українців (Парламентські слухання «Щодо вшанування пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років» 12 лютого 2003 року. – К., 2003. – С.34; Штучні голоди в Україні ХХ століття: матеріали Міжнародної конференції. Київ; Дрогобич: Коло, 2018. С. 21).

Президент України П. Порошенко повідомляв про мільйони знищених українців. Так, 24 листопада 2018 року під час церемонії вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років заявив: «Історична відповідальність за Голодомор лежить на Російській Федерації як правонаступниці СРСР, і цей злочин не має терміну давності...»

Росія знову, як і сто років тому, розгорнула агресію проти України щоб повернути її назад, в імперію. У Кремлі знову ненавидять і бояться вільної європейської України. Але... вони вже не зможуть повернути назад колесо історії... Геноцид українського народу був дуже ретельно спланований.

Ним хотіли вирішити назавжди українське питання, яке століттями не давало спокою Росії.

Лише інтеграція України до євроатлантичного простору гарантує країні: і мир, і безпеку, і незалежність, і подолання бідності.

Від цієї стратегії ми не відступимо. Україна обов'язково стане повноправним членом НАТО і повноправним членом ЄС ... Цю мету української нації свого часу визначив український поет Хвильовий: «Геть від Москви! Дайош Європу!»... І не

буде більше ані Голодомору, ані Великого терору, ані русифікації» (URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/11/24/7199187/>).

Президент України В. Зеленський 28 листопада 2020 року, у День пам'яті жертв голодоморів, заявив: «Наслідком Голодомору, що визнаний геноцидом проти нашого народу з боку тоталітарного сталінського режиму, стали мільйони жертв серед українців. Це втрати, зіставні з тими, яких зазнала Україна у Другій світовій війні» (Звернення Президента України Володимира Зеленського у День пам'яті жертв голодоморів. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-u-den-p-65325>).

За підрахунками вчених та дослідників у Другій світовій війні загинуло 9–10 млн українців (Муковський І. Т. Втрати людські України в Другій вітчизняній війні 1941–1945 рр. Енциклопедія історії України: А–В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2003. Т. 1. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Vtraty_vijskovi; Українці у Другій світовій війні. URL: <http://dsvv.gov.ua/ukrajintsi-u-velykij-vitchyznyani-vijni-1941-1945-rr.html>).

Результати аналізу документів українських та закордонних архівів, свідчень очевидців та жертв злочину геноциду, донесень та офіційних листів іноземних дипломатів; публікацій іноземних журналістів, статистичних джерел; матеріалів досліджень демографів, статистиків 1930-х рр., досліджень сучасних українських та зарубіжних вчених свідчать про знищення в 1932–1933 рр. до **16 млн українців**.

4. Чисельність українців, знищених комуністичним тоталітарним режимом під час вчинення злочину геноциду в 1932–1933 рр.

4.1. Геноцид українців в УСРР

Комуністичний тоталітарний режим у 1932–1933 рр. вчинив особливо тяжкий злочин геноциду проти української нації.

З метою встановлення чисельності жертв українців, експерти узагальнили досвід країн, які понесли втрати від геноцидів ХХ століття та дійшли висновків, що традиційні демографічні дослідження в даному випадку не застосовуються. У світовій практиці не існує методів та рекомендацій, за якими доведення масового знищення людей під час воєн, геноцидів, масових вбивств повинно обчислюватися **індивідуально** до кожної жертви. Саме тому під час розкриття таких злочинів слідчі, криміналісти та експерти використовують загальнонаукові методики, застосовуючи міждисциплінарний підхід: спеціальні методи криміналістики, офіційні статистичні дані, методи історичної демографії, історичний та математичні методи тощо.

Також експерти встановили, що тоталітарні країни (тоталітарні політичні режими), як правило, заперечують вчинення геноциду, а у разі визнання значно занижують чисельність жертв. Не є винятком і Російська Федерація – правонаступниця СРСР, яка не визнає вчинений комуністичним тоталітарним режимом геноцид українців, реалізуючи політику знищення України. З 2014 року її окупаційні війська захопили Крим, м. Севастополь, частину територій Донецької та Луганської областей.

Інформаційною основою дослідження питання встановлення чисельності знищених українців є архівні джерела, матеріали всесоюзних переписів населення 1926, 1937 та 1939 рр., первинні статистичні матеріали в розрізі адміністративно-територіальних одиниць (районів та міськрад) УСРР, що містяться

в довідниках з основних статистично-економічних показників господарства районів по усіх областях УСРР (опубліковані у 1932–1933 рр.), статистичних довідках, а також в книгах записів актів цивільного стану (смертей і народжень), висновки судових експертиз, наукові дослідження, кримінальне провадження № 2201900000000309, матеріали архівних кримінальних справ тощо.

У ході дослідження вказані матеріали критично оцінені експертами, оскільки, з одного боку, статистична та інша інформація за темою дослідження є неповною (значна частина архівних матеріалів стосовно злочину геноциду 1932–1933 рр. втрачена), а з іншого – історичні, статистичні та демографічні дані частково спотворені.

Враховуючи неповноту статистичних, демографічних та історичних даних загалом по УСРР та в розрізі областей, комісія під час проведення експертизи використала криміналістичні та інші методики, які надали можливість визначити чисельність жертв злочину геноциду.

Аналіз базується на детальному вивченні як узагальнених, так і первинних та деталізованих інформаційних даних на рівнях адміністративно-територіальних одиниць. Зокрема, експерти використали вибірковий метод, який широко застосовується у статистиці для дослідження великих сукупностей та дає можливість робити висновки про загальну сукупність через детальне вивчення окремих вибраних її елементів.

Отже, із генеральної сукупності чисельності населення (станом на 01.01.1932 р.) визначено мінімальну необхідну чисельність досліджуваного населення, яке проживало у вибраних районах. Далі визначено ту кількість адміністративних районів, що приймаються за райони-репрезентанти, в межах яких і здійснено деталізований підрахунок втрат від геноциду 1932–1933 рр., виходячи із первинних джерел інформації. Результати підрахунків втрат на територіях районів-репрезентантів екстрапольовано на загальну сукупність населення УСРР. Отримані результати надають експертам можливість розрахувати втрати української нації, внаслідок вчинення злочину геноциду в 1932–1933 рр. в УСРР.

Вищевказана методика використана у ході проведення комплексної судової статистично-криміналістичної експертизи від 03 грудня 2020 року № 957, якою встановлено, що під час вчинення злочину геноциду у 1932–1933 рр. комуністичний тоталітарний режим знищив 9 млн 108 тис. 500 українців в УСРР та 1 млн 391 тис. 500 українців за межами УСРР, загалом 10 млн 500 тис. українців.

Експертна комісія погоджується з результатами комплексної судової статистично-криміналістичної експертизи, використовуючи криміналістичний, історичний та статистичний методи провела ґрунтовну розвідку наукових праць, досліджень, історичних і статистичних джерел, дійшла висновку щодо знищення комуністичним тоталітарним режимом лише в УСРР 9 млн 108 тис. 500 українців.

4.2. Геноцид українців у Північно-Кавказькому краю РСФРР

У Північно-Кавказькому краю РСФРР у 1932–1933 рр. комуністичний тоталітарний режим вчинив злочин геноциду української етнічної групи. За визначенням Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії у справі «Боснія та Герцеговина проти Сербії та Чорногорії», «етнічна група» являє собою «культурну, лінгвістичну або іншу явно виражену відмінність, притаманну меншині як всередині держави, так і поза її межами» (Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro); Summary of the Judgment of 26 February 2007. P. 9).

Таке тлумачення «етнічної групи» стосується і українців, які проживали у Північно-Кавказькому краю та в 1932–1933 рр. стали об'єктом злочину геноциду.

Комуністичний тоталітарний режим фактично знищив багатомільйонну українську етнічну групу Північно-Кавказького краю з метою припинення національно-культурного відродження українців та недопущення державотворчих процесів.

Механізм злочину геноциду українців Північно-Кавказького краю, був аналогічний тому, що застосовувався у 1932–1933 рр. в УСРР, а деякі з елементів злочину, наприклад, «чорні дошки», були апробовані саме на Кубані. Він включав організацію штучного голоду, примусову депортацію, засудження та розстріли, політичні репресії наукової, культурної, господарської та політичної еліти, а також супровідні протиправні репресивні дії, що мали характер етноциду і лінгвоциду та спричинили знищення української автентичної культури, мовну й етнічну асиміляцію українців краю.

Архівні документи комуністичного тоталітарного режиму повністю розкривають злочин геноциду, вчинений проти української етнічної групи Північно-Кавказького краю РСФРР:

1. Постанова ЦВК і РНК СРСР від 07 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперативів та зміцнення соціалістичної власності» («закон про п'ять колосків») (*Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали* / Упоряд. Р.Я. Пиріг. Київ: Вид. дім «Київо-Могилянська академія, 2007. С.282–283);

2. Постанова політбюро ЦК ВКП(б) від 22 жовтня 1932 р. «Про хлібозаготівлі в Україні та Північному Кавказі» (*Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали* / Упоряд. Р.Я. Пиріг. Київ: Вид. дім «Київо-Могилянська академія, 2007. С. 349);

3. Постанова бюро Північно-Кавказького крайкому ВКП(б) від 4 листопада 1932 р. про застосування «чорних дощок» (Васильєв В. Ціна голодного хліба. Політика керівництва СРСР і УСРР в 1932–1933 рр. Командири великого голоду: Поїздки В.Молотова та Л.Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр. / за ред. В. Васильєва, Ю. Шаповала. Київ: Генеза, 2001. С. 28);

4. Постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про хлібозаготівлі в Україні, на Північному Кавказі та в Західній області» від 14 грудня 1932 р. щодо репресій українців у партійних та радянських організаціях, деукраїнізації державних установ, преси, освіти, суспільно-політичного життя (*Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали* / Упоряд. Р.Я. Пиріг. Київ: Вид. дім «Київо-Могилянська академія, 2007. С. 475–477);

5. Постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про українізацію в Далекосхідному краї, Казахстані, Середній Азії, Центрально-Чорноземній області та інших районах СРСР» від 15 грудня 1932 р. щодо припинення українізації та репресій українців (*Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали* / Упоряд. Р.Я. Пиріг. Київ: Вид. дім «Київо-Могилянська академія, 2007. С. 480);

6. Директива РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 22 січня 1933 р. щодо блокади українців в УСРР і на Кубані та введення заградзагонів на вокзалах, ґрунтових дорогах (*Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали* / Упоряд. Р.Я. Пиріг. Київ: Вид. дім «Київо-Могилянська академія, 2007. С. 609–610).

Під час вчинення злочину геноциду українців у Північно-Кавказькому краю активно проводилися політичні репресії, створювалися позасудові каральні органи – «трійки», яким надавалося право розглядати «хлібні» справи у приско-

реному порядку та застосовувати смертну кару, знищувалися етнічно-культурні форми існування українців; масово проводилися депортації українських родин.

Експерти дійшли висновку, що знищення української етнічної групи в СРСР підпадає під дію Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. (стаття II Конвенції) та Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС).

Аналіз архівних документів, наукових праць та матеріалів кримінального провадження свідчить, що геноцид українців 1932–1933 рр. у Північно-Кавказькому краю РСФРР, нерозривно пов'язаний із геноцидом українців в УСРР та підпадає під дію підпункта «б» п. 1 статті 7 Римського статуту МКС.

Для обрахунку втрат української етнічної групи у Північно-Кавказькому краю у 1932–1933 рр. експерти провели фундаментальне дослідження, яке дало можливість визначити основні тенденції змін етнодемографічного складу та чисельність знищених українців регіону.

Від другої половини XIX ст. аж до 1930-х рр. Кубань, відповідно до всіх статистичних даних та оцінок дослідників, зокрема за картографічними працями П. Чубинського (1872), О. Ріттіха (1875), Л. Нідерле (1909–1912), М. Дурново (1914, уточнена 1927 р.) та даними всеросійського перепису населення від 1897 р., була переважно українською та українськомовною.

Згідно із загальноросійським переписом, проведеним у 1897 р., населення Кубанської області становило 1 млн 911 тис. 133 особи, з них українці становили 49,7%, або 949 тис. 833 особи, а росіяни – 39%, або 745 тис. 341 особу. (Македонов Л. В. Население Кубанской области по данным вторых экземпляров листов переписи 1897. Екатеринбург, 1907. С. 546, 569-570).

У відділах, розташованих на терені Чорномор'ї, тобто Правобережної Кубані, яка була заселена колишніми запорожцями – чорноморськими козаками та іншими переселенцями з України, відсоток українського населення традиційно залишався найбільшим. Тож, у Катеринодарському, Ейському, Темрюцькому відділах він становив 81,1% або 702 тис. 931 особу, росіяни – 12,5% або 108 тис. 443 особи. (Македонов Л. В. Население Кубанской области по данным вторых экземпляров листов переписи 1897. Екатеринбург, 1907. С.571).

Крім того, враховуючи загальнонаціональну політику імперського керівництва, орієнтовану на знищення національних меншин, є всі підстави вважати, що значна чисельність українців була в офіційному переписі віднесена до складу «великоросів». Після публікації даних перепису 1897 р. багато українських вчених піддавали сумніву їхню об'єктивність. Зокрема, дослідники О. Русов і П. Чубинський вважали, що на Кубані на початку XX ст. українці складали не менш ніж 60% населення, а на терені розташування колишнього Чорноморського козацького війська не менш ніж 80% (Рудницький С. Основи землезнавства України. Прага, 1923. Т. 1. С. 232).

Швидкий економічний розвиток Кубанської області призвів до стрімкого збільшення населення краю. Сільськогосподарський перепис 1917 р. засвідчив, що загальне населення Кубані складало вже 2 млн 415 тис. 089 осіб, з них українці – 56%, а росіяни – 36% (Державний архів Краснодарського краю (далі ДАКК). Ф. Р-234. Оп. I. Спр. 73. Арк. 73).

Під час проведення реформування Кубано-Чорноморської області в 1925 р. більшість території сучасного Краснодарського краю увійшла до Кубанської, Армавірської та Майкопської округ. Також до складу Донської округи були передані

три історичні кубанські райони з панівним українським населенням (Єйський район – 74,2% українців, Кущевський – 78%, Старомінський – 85% за даними перепису 1926 р.) (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2894. Арк. 79). Одним із наслідків цього адміністрування було зменшення загального відсотку українців Кубані.

Для того, щоб визначити чисельність українців Кубані на 1926 р., підраховано дані по Кубанській, Армавірській, Майкопській та Чорноморській округах, а також по трьох зазначених вище районах. Виходячи з цього, офіційна чисельність українського населення у межах сучасного Краснодарського краю за переписом 1926 р. становила 1 млн 644 тис. 380 осіб або 54,1% від усього населення. Загалом на території Правобережної Кубані – терені колишнього Чорноморського війська (Кубанська округа, Єйський, Кущевський, Старомінський райони) – українці становили переважну більшість – 1 млн 110 тис. 352 особи або 73% від усього населення (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2894. Арк. 68–82).

Значний відсоток (27%) українців проживав у містах. Ця частка дорівнювала 153 тис. 517 осіб. У деяких містах вона була досить великою: Краснодар – 30%, Горячий Ключ – 35%, Приморсько-Ахтарськ – 64,5%, Темрюк – 32,5%, Єйськ – 41,6% (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2894. Арк. 70–82).

У сільській місцевості відсоток українців значно збільшувався і по Кубані становив 71,2%, або 1 млн 556 тис. 748 осіб (на землях Чорноморського війська – 76%).

Загалом чисельність українців Північно-Кавказького краю за даними перепису 1926 р. склала 3 млн 106 тис. 652 особи або 37,4%, а серед сільського населення – 41,2% і становила найбільшу національну групу (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2894. Арк. 82; URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_26.php?reg=807).

Перепис 1926 р. мав значні недоліки. Уже в 1927 р. офіційний радянський орган друку УСРР газета «Харківські вісті» помістила низку статей свого кореспондента, який уважно дослідив «українське питання» на Кубані. В цих статтях наводяться свідчення, що під час перепису 1926 р. «цілі українські села, станиці і райони записувалися як російські» (Лісовий П. Кубань. *Харківські вісті*. 1927. 3 травня, 18 червня). У наступних переписах частка українців Кубані скоротилася до кількох відсотків і під час перепису 1937 р. складала в Краснодарському краї 5,9%, перепис 1939 р. – зафіксував лише 4,9% українців, перепис 2002 р. – скоротився до 2,57% (ДАКК. Ф. Р-1547. Оп. I. Спр. 4. Арк. 3; Ракачев В. Н. Украинцы на Кубани: особенности демографической истории. *Кубань-Украина. Вопросы историко-культурного взаимодействия*. Краснодар, 2006. С. 53).

Маючи обмежену кількість конкретних статистичних даних про втрати українців Кубані, експерти проаналізували попередні дослідження, які стосуються змін у чисельності українського населення краю. Один із найбільш відомих закордонних дослідників цього питання Р. Конквест вважав, що в 1932–1933 рр. на Північному Кавказі від Голодомору загинуло не менше **1 млн осіб** (Конквест Р. *Жнива скорботи*. Київ: Либідь, 1993. С. 337).

Дослідник історії депортацій в СРСР П. Полян називає чисельність померлих від голоду на Північному Кавказі – **1 млн осіб**, депортованих – приблизно **250–300 тис.** осіб (Полян П. «Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР». Москва: ОГИ: «Мемориал». 2001. С. 44–46).

За розрахунками англо-австралійського історика й демографа С. Віткрофта Кубань втратила у 1931–1933 рр. **1 млн 100 тис.** осіб (800 тис. у сільській місцевості та 300 тис. у місті) (Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскула-

чивание. 1927–1939. Документы и материалы. В 5 т. Т. 3. Конец 1930–1933. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. С. 882–885)

До 1 травня 1930 р. з Північно-Кавказького краю на Урал депортовано 10 тис. 595 родин (51 тис. 577 осіб) (Ивницкий Н. А. Коллективизация и раскулачивание: начало 30-х. гг. Москва: Магист, 1997. С. 141–142, 233–234, 236). До 1 вересня 1930 р. лише з чотирьох округ сучасного Краснодарського краю (Кубанському, Армавірському, Майкопському та Чорноморському) розкуркулено й депортовано 13 тис. господарств (близько 65 тис. осіб) (История Кубани с древнейших времен до конца XX века. Краснодар, 2004. – С. 242).

25 січня 1931 р. проведено операцію по депортації з Кубані 9 тис. родин (45 тис. осіб) до посушливих районів Ставропілля та Сальських степів (Ивницкий Н. А. Коллективизация и раскулачивание: начало 30-х. гг. Москва: Магист, 1997. С. 180–181).

1 лютого 1931 р. ухвалено постанову ЦВК і РНК СРСР «Про надання крайовим (обласним) виконкомом та урядам союзних республік права вислання куркулів з меж суцільної колективізації сільського господарства». Скасовувалися депортації в межах краю проживання, депортованих відправляли у максимально віддалені райони СРСР. Всього з Північно-Кавказького краю депортовано 38 тис. 400 українських родин (192 тис. осіб). (Полян П. «Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР». Москва: ОГИ: «Мемориал», 2001. С. 35–36).

Масштабна хвиля депортацій прокотилася кубанськими станицями у кінці 1932 р. – на початку 1933 р. Розпорядження про виселення станиці Полтавської містилося у згаданій вище постанові ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та в Західній області»: «... Виселити у найкоротший термін до північних областей СРСР із станиці Полтавської (Північний Кавказ) якнайбільш контрреволюційної усіх жителів, за винятком дійсно відданих радвладі і не помічених у саботажі хлібозаготівель колгоспників та одноосібників і заселити цю станицю сумлінними колгоспниками-червоноармійцями, які працюють в умовах малоземелля і на незручних землях в інших краях, передавши їм усі землі й озимі посіви, будівлі, реманент і худобу тих, кого виселяють» (Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд. Р.Я. Пиріг. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 476).

27 грудня 1932 р. українців станиці Полтавської зігнано у 6 ешелонів і відправлено на Урал, де каральні органи заарештували 1 тис. козаків та спалили живцем на заводі, частину козаків було відправлено у табори. Всього з станиці Полтавської виселено 2 тис. 250 родин (12 тис. 500 осіб) (Трепачко М. История семьи казаков. *Родная Кубань*. 2002. № 3. С. 106; Народный архив. *Родная Кубань*. 2002. № 3. С. 117).

Упродовж січня 1933 р. з Уманської, Ведмедівської, Ново-Рождественської, Платнирівської, Бейсугської та Пластунівської станиць депортовано 63 тис. 500 українців (Белозеров В. С. Этническая карта Северного Кавказа. Москва: ОГИ, 2005. С. 68).

Із січня до квітня 1933 р. частинами 1-ої окремої бригади конвойних військ СРСР з Кубані депортовано на Північ 100 тис. українців (Чуркин В. Неизвестная война. *Дон*. 1991. № 7. С. 143). Отже, з 1930 р. до 1933 р. з Північно-Кавказького краю депортовано понад 300 тис. українців.

Геноцид українців на Кубані, як і в Україні, мав політичні причини. Комуністичний тоталітарний режим сприймав козацьку Кубань як потенційного ворога.

«Кубанським саботажем», «невдачами колективізації» та невиконанням плану «хлібозаготівель» комуністичний тоталітарний режим прикривав злочин геноциду українців на Кубані. Станиці та райони заносилися на «чорну дошку», блокувалися військами, там вводилася комендантська година, звідти вилучалося продовольство, туди заборонялося завезення будь-яких товарів, що фактично призводило до масових вбивств голодом українських родин.

У листопаді–грудні 1932 р. на «чорну дошку» були занесені такі кубанські станиці: Ново-Рождественська, Теміргоєвська, Ведмедівська, Полтавська, Незамаївська, Уманська, Урупська, Ладозька (Усть-Лабінський р-н), Старо-Деревянківська (Канівський р-н), Старо-Корсунська (Краснодарський р-н), Ново-Деревянківська (Старомінський р-н), Старо-Щербинівська (Єйський р-н). (Белозеров В. С. Этническая карта Северного Кавказа. Москва: ОГИ, 2005. С. 68).

Кубанський історик І. Алексєенко визначив, що 80% всіх смертей приходилося на ті чорноморські райони Кубані, де проживало українськомовне населення (Алексєенко І. І. Наказание голодом. *Родная Кубань*. 2002. № 3. С. 35).

У станиці Старокорсунській населення скоротилося з 14 тис. до 1 тис. осіб. Подібна доля спіткала й станиці Воронежську і Донську. У станиці Лабінській з 24 тис. знищено 14 тис. осіб, у Пашківській із 7 тис. населення залишилося 3 тис. 500 (Конквест Р. Жнива скорботи. Київ, 1993. С. 312).

Тільки навесні 1933 р. у станиці Пластунівській голодом знищено 13 тис. осіб, у станиці Старонижестеблівській з 19 січня по 20 квітня 1933 р. – 873 особи (ПАРО. Ф. 166. Спр. 29. Арк. 144; ПАРО. Ф. 166. Спр. 31. Арк. 162; ПАРО. Ф. 166. Спр. 42. Арк. 25). У станиці Єлизаветинській знищено 4 тис. з 10 тис. (Тернавський Н. Єлизаветинская: история кубанской станицы. Краснодар, 2005. С. 90). Із 16 тис. мешканців станиці Незамаївської залишилося в живих 3 тис. 500 (Кокунько Г. «Черные доски». *Кубанский сборник: сборник научных статей по истории края*. Краснодар, 2006. Т. 1 (22). С. 218).

Експерти, використовуючи вибірковий метод дослідження на основі даних про природний і механічний рух населення Північно-Кавказького краю у період 1932–1933 рр., обчислили коефіцієнт демографічних втрат українців. Найбільш детальні статистичні матеріали про динаміку населення Кубані в 1932–1933 рр. стосуються занесеного на «чорну дошку» Слов'янського району Краснодарського краю. Опираючись на статистичні дані, експерти визначили коефіцієнт скорочення чисельності населення та застосували його для підрахунку демографічних втрат у цьому районі та загалом у Північно-Кавказькому краю.

Підрахунок демографічних втрат у районі проведено за формулою:

$$dl = \frac{P_{1932} + b_{1932-1933} - P_{1934}}{P_{1932}} * 100\%$$

dl – відсоток втрат району у 1932–1933 рр.;

P_{1932} – чисельність населення району-репрезентанта на 01.01.1932 р.;

$b_{1932-1933}$ – чисельність народжених у 1932 і 1933 рр.;

P_{1934} – підрахована чисельність населення району-репрезентанта на 01.01.1934 р.

Розрахунок показника P_{1934} було проведено з урахуванням міграційного приросту, оскільки іммігранти в даних Всесоюзного перепису 1937 р. враховані

в число наявного населення, заміщуючи, таким чином, частину демографічних втрат району та Північно-Кавказького краю загалом.

Чисельність народжених в районі у 1932–1933 рр. розраховано за середнім коефіцієнтом народжуваності в Північно-Кавказькому краї (за РДАЕ Ф. 1562, Оп. 329, Спр. 256, Арк. 18-37; РДАЕ Ф. 4372, Оп. 30, Спр. 107-І, Арк. 76-79). Сумарна чисельність народжених у районі в 1932–1933 рр. склала 4 тис. 294 особи. Відомо, що в Слов'янський район було переселено 16,4 тис. переселенців.

Отже, різниця між чисельністю населення Слов'янського району станом на 1 січня 1932 р. і 1 січня 1934 р. складає 48 тис. 817 осіб. (див. табл. 4).

Таблиця 4. Чисельність та природних рух населення Слов'янського району

01 січня	Загальна чисельність населення, осіб	Коефіцієнт народжуваності, ‰	Чисельність народжених, осіб	Міграційний приріст, осіб
1932	154 455	2,4	3 703	16 400
1933	152 640	0,4	591	
1934	105 638			

Отже, демографічні втрати у Слов'янському районі становлять:

$$154455 + 4294 - 105638 + 16400 = 69511 \text{ осіб}$$

Відсоток скорочення населення:

$$dl_t = \frac{154455 + 4294 - 105638 + 16400}{154455} * 100\% = 45\%$$

Отже, втрати населення Слов'янського району склали 69 511 осіб, тобто 45% від усього населення району.

У звітах із становища сільських районів Кубані навесні у станицях Слов'янського району спостерігалось «... поголовное, полное опухание, ежедневные смерти до 150 человек в одной станице и более...» (ПАРО. Ф. 7. Спр. 1302. Арк. 85).

Найбільше скорочення українського населення відбулося в станицях: Іванівська (1931 р. – 14 тис. 983 особи; 1933 р. – 6 тис. 846 осіб), де втрати складають 8 тис. 741 особу, або 56% усього населення; Ниже-Стеблівська (1931 р. – 14 тис. 119 осіб; 1933 р. – 6 тис. 144 особи), де втрати складають 11 тис. 137 осіб або 64% усього населення.

Голодомор значною мірою скоротив населення міст Північного Кавказу яке постраждало в ті часи набагато більше, ніж населення міст в УСРР. Міста мали високу частку української етнічної групи. Так, за приблизними даними, з 200 тис. населення Краснодару вмерло 40 тис. осіб (втрати складають близько 20%), у Ставрополі з 140 тис. осіб умерло 50 тис. осіб (втрати складають близько 35%). (Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів 1932–1933 роки / Упоряд. Андреа Граціозі. Харків: Фоліо, 2007. С.156; Ewald Ammende. Human Life in Russia / Introduction by The Rt. Hon.

Lord Dickinson, K.B.E., P.C.; Historical Introduction by Dr. James E. Mace Harvard University. Cleveland, 1984. P.119).

За цими даними розраховано середній зважений відсоток втрат серед міського населення dl_m :

$$dl_m = (dl_{mk} + dl_{mc}) \cdot (n_k + n_c) = \frac{40000 + 50000}{200000 + 140000} * 100\% = 26,5\%$$

dl_m – середній зважений відсоток втрат міського населення,

dl_{mk} – відсоток втрат населення Краснодару,

dl_{mc} – відсоток втрат населення Ставрополя,

n_k – населення Краснодару,

n_c – населення Ставрополя.

На підставі аналізу матеріалів експерти дійшли висновку, що комуністичний тоталітарний режим під час вчинення злочину геноциду цілеспрямовано знищував українців Кубані. Так, 20 грудня 1932 р. заступник народного комісара СРСР із військових і морських справ М. Тухачевський підписав директиву, в якій наказувалося почати заселення спустошених кубанських станиць і хуторів, насамперед станиці Полтавської, «благонадійними в політичному відношенні курсантами і молодшими командирами з числа колгоспників ...з обов'язковою умовою, щоб в їх складі знаходилося не менше 45% комуністів і 20% комсомольців». Особливо підкреслювалося, що «мешканці Північного Кавказу і України вербуванню не підлягають» (Чуркин В. Неизвестная война. Дон. 1991. № 7. С. 145).

У письмових звітах за 1933 рік, направлених до Москви керівництвом Північно-Кавказького краю, повідомлялося, що голодом охоплено 44 райони із 75 районів краю, 13 районів перебували в особливо тяжкому стані. З них 10 відносилися до Кубані: Армавірський (на 1926 р. українців – 45%), Єйський (75%), Канівський (85–90%), Краснодарський (85%), Кореновський (70%), Курганінський (25–30%), Новопокровський (25–30%), Павловський (85%), Старо-Мінський (85%), Тимашевський (50%) (Белозеров В. С. Этническая карта Северного Кавказа. Москва: ОГИ, 2005. С. 68–69).

Станицю Полтавську, що фактично на 100% складалася з українців, які були знищені, в 1933 р. заселили достроково демобілізованими червоноармійцями з Ленінградського, Білоруського, Московського і Приволзького військових округів. Станиця Платнірівська заселена 22 родинами червоноармійців з Горьківської області, 31 – з Ленінградської, 270 – з Уральської, 65 – з Московської, 41 – з Іванівської (Чуркин В. Неизвестная война. Дон. 1991. № 7. С. 144).

Усього з початку січня 1933 р. з Уралу, Білорусії, Ленінградської, Московської, Центрально-Чорноземної областей Росії в станицю Полтавську прибуло 1 тис. 185 переселенців – колгоспників та червоноармійців (*Молот*. 1933. № 4. С. 6).

До середини лютого 1933 р. у виселені станиці завезено 50 тис. осіб, у тому числі 20 тис. червоноармійців із родинами, в 1934 р. планувалося переселити ще 50 тис. родин (ПАРО. Ф. 7. Спр. 1305. Арк. 157).

Чисельність населення станиці Красноармійської (до початку 1933 р. – Полтавської) змінилося таким чином: 1931 р. – 15 тис. 327 осіб, 1932 р. – 13 тис. 308 осіб, 1933 р. – 10 тис. 287 осіб). Враховуючи данні про знищення та депортацію українців станиці у січні 1933 р., у графі чисельності населення зазначені винятково переселенці з РСФРР і Білорусії.

Підрахунок демографічних втрат українського населення в Північно-Кавказькому краю здійснено за авторською методикою з використанням матеріалів всесоюзних переписів населення, архівних джерел та аналітичних досліджень. За результатами перепису 1926 р., загальна чисельність українців у регіоні становила 3 млн 106 тис. 852 особи (міське населення – 353 тис. 791 особу, сільське – 2 млн 753 тис. 061 особу) (табл. 5).

Таблиця 5. Чисельність та природний приріст українського населення Північно-Кавказького краю у 1927–1929 рр.

На 01.01	Чисельність українського населення, осіб			Природний приріст, %	
	всього	міське	сільське	міське	сільське
1927	3 106 852	353 791	2 753 061	15,4	24,7
1928	3 180 301	359 239	2 821 062	15,1	28,3
1929	3 265 562	364 664	2 900 898	12,2	23,8
1930	3 339 052	369 113	2 969 939		

Починаючи з 1930 р. обчислено природний приріст українців відповідно до їхньої частки у міському та сільському населенні краю (за РДАЕ Ф. 1562, Оп. 329, Спр. 256, Арк. 18-37) (табл. 6).

Таблиця 6. Природний приріст всього населення Північно-Кавказького краю у 1930–1931 рр.

рік	Всього, осіб			Міське населення, осіб			Сільське населення, осіб		
	народилося	померло	природний приріст	народилося	померло	природний приріст	народилося	померло	природний приріст
1930	306362	153716	152646	52671	34927	17744	253691	118789	134902
1931	250496	147712	102784	50066	38727	11339	200430	108985	91445

Враховуючи частку українців серед міського (21,7425%) та сільського (41,2088%) населення краю, розраховано природний приріст українців у 1930–1931 рр. (табл. 7).

Таблиця 7. Природний приріст українського населення Північно-Кавказького краю у 1930–1931 рр.

рік	Всього, осіб			Міське населення, осіб			Сільське населення, осіб		
	народилося	померло	природний приріст	народилося	померло	природний приріст	народилося	померло	природний приріст
1930	115995	56546	59449	11452	7594	3858	104543	48952	55591
1931	93480	53331	40149	10885	8420	2465	82595	44911	37684

Свідчення очевидців геноциду 1932–1933 рр. дають підстави стверджувати про мінімальний приріст українців краю: «...Вони зруйнували всю Кубань. Ці зві-

рі в людському образі позаграбовували у козаків усе їхнє майно, а самих людей виселяли з рідного краю на Сибір. По станицях залишались тільки старі та хворі» (Сергійчук В. Північний Кавказ: українські аспекти заселення, розвитку господарства та національної свідомості. Київ, 2014. С. 144).

На підставі даних таблиці 8 підраховано чисельність українського населення на 1 січня 1931 р. та 1 січня 1932 р. з урахуванням депортацій (табл. 8).

Таблиця 8. Чисельність українського населення Північно-Кавказького краю у 1931–1932 рр. з урахуванням депортацій

На 01.01	Чисельність українського населення без міграційного скорочення, осіб			Міграційне скорочення сільського населення (за рік), осіб	Сільське населення з урахуванням міграційного скорочення, осіб	Всього населення з урахуванням міграційного скорочення, осіб
	всього	міське	сільське			
1931	3 398 501	372 971	3 025 530	-192 000		
1932	3 438 650	375 436	3 063 214		2 871 214	3 246 650

Отже, остаточний підрахунок демографічних втрат для українського населення міст ($DL_{\text{м}}$) Північно-Кавказького краю:

$$DL_{\text{м}} = 375\,436 * 26,5\% = 99,5 \text{ тис. осіб}$$

для українського населення сіл ($DL_{\text{с}}$):

$$DL_{\text{с}} = 2\,871\,214 * 45\% = 1\,292 \text{ тис. осіб}$$

Сумарні втрати (DL) українського міського та сільського населення:
 $DL = 99\,500 + 1\,292\,000 = 1\,391\,500$ осіб

З урахуванням викладеного, експерти дійшли висновку, що в 1932–1933 рр. комуністичний тоталітарний режим у Північно-Кавказькому краю знищив **1 млн 391 тис. 500** українців.

4.3. Загальні втрати української нації у 1932–1933 рр.

Розкриваючи питання загальних втрат української нації у 1932–1933 рр. експертна комісія зробила аналітичне дослідження історичних та архівних документів, проаналізувала висновки сучасників, дослідників і свідків злочину геноциду (див. табл. 9). При цьому слід зазначити, що експерти критично оцінюють та не використовують результати досліджень ряду російських вчених, які відверто фальсифікують та занижують чисельність жертв геноциду 1932–1933 рр.

Таблиця 9. Чисельність знищених українців у 1932–1933 рр.: верифікація та конкретизація

п/н	Джерело інформації	Чисельність жертв, млн осіб
1	Яків Сапсай (ГДА СБ України. Ф.6. Спр. 75517-фп. Пакет 1. Арк.196)	7,0
2	Дорота Федербуш . Зі щоденника політемігрантки Дороти Федербуш (Репресовані щоденники. Голодомор 1932–1933 років в Україні. Київ: Фенікс, 2018. С. 301).	9,0–10,0

3	Олександра Радченко. Щоденник учительки Олександри Радченко. (Репресовані щоденники. Голодомор 1932–1933 років в Україні. Київ: Фенікс, 2018. С.52).	16,0
4	Олександр Довженко. Довженко О. Щоденникові записи 1930–1956. Харків: Фоліо, 2013. С.372.	6,0 (лише за 1932 р.)
5	Михайло Птуха. La population de l'Ukraine jusqu'en 1960. (Bulletin de L'Institut International de Statistique. T. XXV. 1931)	6,7
6	Олександр Асаткін (відповідно до запропонованої д.і.н., проф. В.Марочком «формули Асаткіна») (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 7163. Арк. 14–22).	7,1
7	Арсеній Хоменко. Хоменко А. Людність УСРР у перспективному обчисленні. Профілактична медицина. 1932. № 11–12. С. 41–52.	7,7
8	Степан Сосновий. Сосновий С. Правда про голод на Україні в 1932–1933 роках <i>Нова Україна</i> , 8 листопада, 1942.	4,8 / 7,465
9	Дмитро Соловей. Соловей Д. Ф. Голгота України. Московсько-більшовицький окупаційний терор в УРСР між першою та другою світовою війною. Вінніпег: Накладом «Укр. голосу», 1953. Ч. 1. С. 211.	8,7
10	Проф. Т. С. Проф. Т. С. «Зміни в складі населення під совітами» <i>Народна Воля</i> . ЧЧ. 19–32, 1950 (ймовірно брат Степана Соснового)	10,3
11	Сергій Прокопович. Prokopovich S. N. The Growth of the Population in the U.S.S.R. / <i>Quarterly Bulletin of Soviet-Russian Economics</i> , April 1940. № 4. С.110; Prokopovich S.N. Histoire economique de l'URSS. Paris: Portulan, 1952. P. 66.	понад 9,0
12	Карл Вальтер. Голодомор в Україні 1932–1933 років за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина / упоряд., вступна стаття, пер. з нім. А. І. Кудряченка. Київ: НІСД, 2008. С. 161.	7,0
13	Отто Шиллер. Голодомор в Україні 1932–1933 років за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина / упоряд., вступна стаття, пер. з нім. А. І. Кудряченка. К.: НІСД, 2008. С. 130.	10,0
14	Серджіо Граденіго. Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки / Італійський інститут культури в Україні. Харків : Фоліо, 2007. С. 158–159.	15,0–16,0
15	Журналісти «Le Monde slave». 1933–1983 50 ^{eme} anniversaire de la famine – genocide en Ukraine. Paris, 1983. (St. Vladimir Institute The University of Toronto). С. 3, 32–34, 36–37.	6,0–8,0
16	Роберт Конквест. Конквест Р. <i>Жнива скорботи</i> . Київ: Либідь, 1993. С. 334.	7,0
17	Джеймс Мейс. Мейс Джеймс. Штучний голод 1933 р. в радянській Україні: що сталося й чому? <i>Український історичний журнал</i> . 2007. № 1. С. 185–200.	7,0

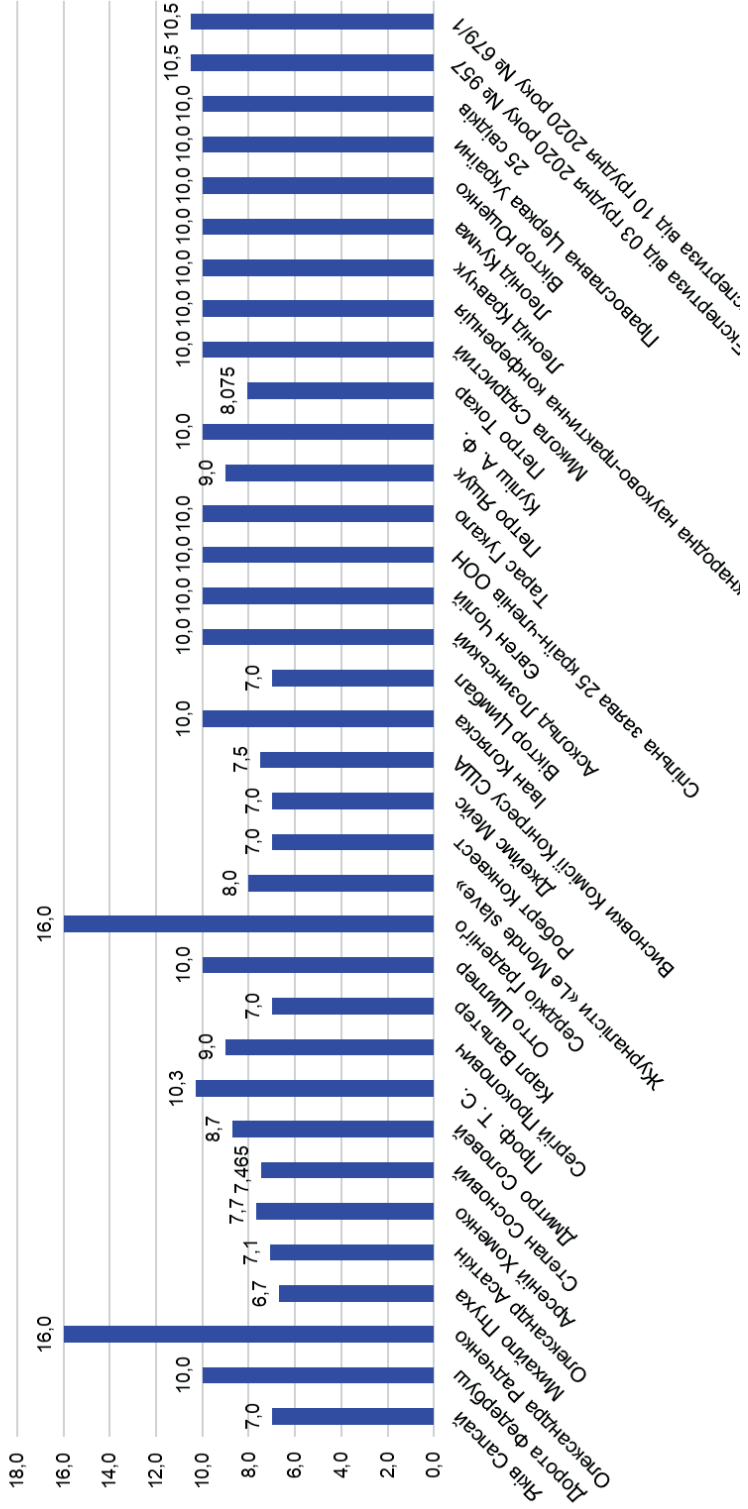
18	Висновки Комісії Конгресу США. Великий голод в Україні 1932–1933 років: у IV т. Т. IV. Свідчення очевидців для Комісії Конгресу США/ Виконавчий директор Комісії Джеймс Мейс. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 61.	7,5
19	Іван Коляска. Kolasky John. The years in Soviet Ukraine. Toronto: Peter Martin Associates, 1970.	10,0
20	Віктор Цимбал. Цимбал В. У пам'ять 7-ми мільйонів українців, убієнних голодом. Батьківщина. 1983. Ч. 10. С. 1.	7,0
21	Аскольд Лозинський. Справа від семи до десяти мільйонів. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2008/05/22/3446354/	10,0
22	Євген Чолій. До питання нового заперечення Голодомору як геноциду. URL: https://maidan.org.ua/static/centermai/1278521161.html	10,0
23	Спільна заява 25 країн-членів ООН від 7 листопада 2003 року. https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolyt-epifanij-ocholyv-panahydu-za-zhertvamy-golodomoriv/	7,0–10,0
24	Тарас Гукало. Тисячна Н. «Незнаний голод». Канадський продюсер та режисер Тарас Гукало про свій фільм та Джеймса Мейса. День, 28 травня, 2009. URL: https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/neznaniy-golod	10,0
25	Петро Ящук. Ящук П. Портрет темряви: Свідчення, документи і матеріали (у 2–х книгах) / Асоціація дослідників голодоморів в Україні. Київ; Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць, 1999. Кн. 1. 705 с.	понад 9,0
26	Анатолій Куліш. Геноцид. Голодомор 1932–1933. Причини, жертви, злочинці. Полтава, 2000. С. 68.	10,0
27	Петро Токар. Токар П. В. Голодомор 1932–1933 годов в Украине: доказательства геноцидной природы голода в Украине. Его особенности в СССР и признание в мире / Сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников Международной научно-методической конференции 03 декабря 2013 года. Астана: ЕНУ им. Л. Н. Гумилева, 2014. С.47.	8,075
28	Микола Сядристий. Сядристий М. С. Погляд крізь час: збірка статей та інтерв'ю. Київ: МІГ ПРЕСС, 2016. 244 с.	понад 10,0
29	Резолюція Міжнародної науково-практичної конференції: «Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації» (4 жовтня 2016 р., м. Київ). URL: https://holodomormuseum.org.ua/conferencia/mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferenciya-golodomor-1932-1933-rokiv-vtrati-ukrainskoi-nacii/	10,0
30	Леонід Кравчук. Голодомор 1932–1933 років як величезна трагедія українського народу: матер. Всеукр. наук. конф. Київ: МАУП, 2003. С. 7.	10,0
31	Леонід Кучма. Штучні голоди в Україні ХХ століття: матеріали Міжнародної конференції. Київ – Дрогобич: Коло, 2018. С. 19.	від 7,0 до 10,0
32	Віктор Ющенко. Парламентські слухання «Щодо вшанування пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років» 12 лютого 2003 року. К., 2003. С. 34; Штучні голоди в Україні ХХ століття: матеріали Міжнародної конференції. Київ – Дрогобич: Коло, 2018. С. 21.	10,0, більше 13 млн – з урахуванням масових штучних голодів)

33	<p>Володимир Зеленський. Звернення Президента України Володимира Зеленського у День пам'яті жертв голодоморів (28 листопада 2020 р.) URL: https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-u-den-p-65325</p> <p>(Прим.: За підрахунками вчених та дослідників у Другій світовій війні загинуло 9–10 млн українців (Муковський І. Т. Втрати людські України в Другій вітчизняній війні 1941–1945 рр. <i>Енциклопедія історії України: А–В</i> / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2003. Т. 1. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Vtraty_vijskovi; Українці у Другій світовій війні. URL: http://dsvv.gov.ua/ukrajintsi-u-velykij-vitchyznyanij-vijni-1941-1945-rr.html).</p>	«Втрати, зіставні з тими, яких зазнала Україна у Другій світовій війні»
34	Православна Церква України (28 листопада 2020 р.) https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolyt-epifanij-ocholyv-panahydu-za-zhertvamy-golodomoriv/	10,0
35	25 свідків у кримінальному провадженні № 2201900000000309	понад 10,0
36	Комплексна судова статистично-криміналістична експертиза від 03 грудня 2020 р. № 957	10,5
37	Комплексна судова науково-правова експертиза від 10 грудня 2020 р. № 679/1	10,5

За результатами проведеного дослідження, використовуючи міждисциплінарний, системний підхід, загальнонаукові методи, зокрема спеціальні методи криміналістики, статистичні, математичні та історичні методи і методики, експертна комісія дійшла висновку, що комуністичний тоталітарний режим у 1932–1933 рр. знищив **10 млн 500 тис.** українців.

Діаграма 1

Чисельність українців, знищених у 1932–1933 рр. (млн осіб)

5. Втрати українських дітей

Для підрахунку втрат української нації під час вчинення злочину геноциду в 1932–1933 рр., особливо українських дітей, важливе значення має аналіз відомостей статево-вікової структури населення, демографічних втрат.

На початку 1950-х рр. Іванюк, колишній директор неповної середньої школи на Полтавщині, свідчив, що з 225 учнів станом на 1 вересня 1932 р. навесні 1933 р. залишилося лише 109 дітей (Українські вісті (Новий Ульм). 1953, 22 жовтня).

Вперше в «Українському історичному журналі» у 1989 р. було опубліковано статтю, де зазначено, що 376 тис. дітей, народжених у 1929 р., та 513 тис. дітей, народжених в 1930 р., не дожили до 1939 р. (Перковський Л., Пирожков С. Демографічні втрати УРСР у 30-ті роки. Український історичний журнал. 1989. № 8. С. 28).

У довідці відповідального інструктора ЦК КП(б)У Манюріна щодо ситуації в Бабанському районі Вінницької області навесні 1932 р. зазначено, що «всього по району у 8 селах, де зареєстровані випадки смерті від голоду за неточними, але навряд чи перебільшеними даними, померло за 1,5 місяці понад 250 осіб. Приблизно така ж кількість дітей лишилася круглими сиротами». (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5252. Арк. 30). Подібна ситуація була по всій Україні. (ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 8. Спр. 240. Арк. 59, 162).

Софія, дочка відомого письменника В. Короленка, влітку 1933 р. писала з Полтави до Н. Крупської: «...пишу Вам, надеюсь, что Вы поверите мне и, если сможете, захотите сделать что-нибудь для вымирающих детей Украины... Я знаю, есть мнение: не беда, если вымрет несколько миллионов народа, у нас его есть достаточно. Оставляя в стороне ужасный смысл этого заявления, нужно понять, что сейчас вымирание не ограничится несколькими миллионами, что вопрос идет о большем». (Подільські вісті (Хмельницький). 1992, 8 жовтня).

Для підтвердження фактів масового знищення українських дітей під час вчинення комуністичним тоталітарним режимом злочину геноциду варто звернутися до листа Якова Сапсая, рахівника Харківського електромеханічного заводу (ХЕМЗ), який у своєму листі до М. Горького від 12 липня 1933 р. писав: «... це чи не зростання, чи це не досягнення, що на Україні ляснуло без бою, без війни сім мільйонів людських життів, серед них половина дітей...». (ГДА СБ України. Ф.6. Спр. № 75517. Арк.196).

Вироком спецколегії Харківського обласного суду від 10–11 лютого 1935 р. Я. Сапсая обвинувачено за статтями 17, 54-3 КК УСРР та засуджено до розстрілу з конфіскацією всього належного йому майна. За рішенням судово-наглядової колегії Верховного суду СРСР від 23 квітня 1935 р. Я. Сапсаю розстріл замінено позбавленням волі строком на 10 років з обмеженням у правах на 5 років. Я. Сапсай був засуджений за те, що «у грудні 1934 р. ... від імені родичів 37-ми арештованих, засуджених судом Військової колегії Верховного суду СРСР, написав лист польському консулу із протестом проти засудження арештованих як терористів-білогвардійців. У листі вказувалось, що арештовані – це представники молоді української інтелігенції, які прагнули будівництва незалежної української культури. Крім того, у 1933 р. Сапсай написав листа М. Горькому, в якому доводив, що радянська влада довела Україну до голоду та злиднів». (*Голодомор 1932–1933 рр. в Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник / В. М. Даниленко (відп. упоряд.), Л. Л. Аулова, В. В. Лавренюк. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2010. С. 223*).

Американський журналіст і письменник Вільямс Гвайтінг свої враження з України описав так: «Але найстрашніше вражіння... зробили діти. Пригадую

собі одного хлопчину, якого я бачив у Харкові... Цілі ватаги таких диких дітей снуються по всіх містах. Живуть і вмирають, як дикі звірята». (Маньчжурський вістник (Харбін). 1934, 7 квітня).

Під час проведення експертизи для підрахунку втрат українських дітей експерти проаналізували динаміку руху учнів початкової школи та використали криміналістичний, математичний і статистичний методи. Зокрема, якщо в 1930–1931 н. р. до 1-го класу прийшло 1 млн 102 тис. 843 учні, то ця ж чисельність, за невеликим зменшенням (до 2,02%), мала навчатися в 1931–1932 н. р. в 2–му класі, в 1932–1933–3-му, а в 1933–1934–4-му. Однак, як засвідчують документи, у 4-му класі навчалася лише 674 тис. 311 учнів. (Сергійчук В. Українські діти в 1932–1933 рр. (*Проблема екзистенційного вибору під час Голодомору-геноциду*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Київ: Видавництво Марка Мельника, 2020. С. 83).

Відомо, що в 1924 р. в УСРР народилося 1 млн 162 тис. 852 дитини, то з урахуванням природних втрат, у 1932 р. до 1-го класу мало прийти більше 1 млн дітей. Ці діти мали перейти в 2–й клас у 1933–1934 н. р., але прийшло тільки 798 тис. 305 дітей. (Сергійчук В. Українські діти в 1932–1933 рр. (*Проблема екзистенційного вибору під час Голодомору-геноциду*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Київ: Видавництво Марка Мельника, 2020. С. 83). Нарком освіти УСРР В. Затонський, усвідомлюючи небезпеку величезної некомплектності шкільних класів з вересня 1933 р. через вимирання українських дітей, заздалегідь ініціював облік дітей не тільки 1925 р. народження, які 1 вересня мали прийти в 1-й клас, а й тих, хто народився 1926 р., кому до школи слід було йти в 1934 р., а також усіх, хто досі не був охоплений школою. 23 червня 1933 р. В. Затонський звернувся до ЦК КП(б)У з проханням підтримати його пропозицію перед ЦК ВКП(б) щодо переходу навчання дітей в початковій школі з 7 років. (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6226. Арк. 34).

Внаслідок нестачі учнів після 1933 р. набір до 1-го класу складався в основному з двох вікових груп – 7-річних та 8-річних дітей, іноді могли потрапляти 9-річні. Це наочно демонструють результати прийому до 1-го класу в 1935–1936 н. р. у школах (п – початкових, нс – неповносередніх і с – середніх) Володарського району Київської області дітей, які народилися 1927 р., тобто восьмирічних першокласників (8 р.). Для аналізу експертами взяті лише населені пункти, в яких збереглися документи та повні дані про народжуваність й навчання у початковій школі (див. табл. 10).

Таблиця 10. Володарський район Київської області

1935–1936 навчальний рік	Діти		
	Нар. у 1927 р.	1 кл. (усіх)	В т. ч. 8 р.
Біліївська п	74	32	26
Городище-Косівська п	86	24	16
Михайлівська п	57	14	9
Мармулівська п	63	20	19
Рачковецька п	36	28	25

Тарганська п	59	32	27
Чепіжинецька п	47	26	24
Гор.-Пустоварівська нс	69	40	38
Завадівська нс	78	41	38
Матвіївська нс	112	40	35
Пархомівська нс	115	40	39
Рогізнянська нс	69	42	37
Рудосільська нс	120	42	40
Рубчинецька нс	129	46	44
Тадіївська нс	75	36	28
Всього дітей:	1189	503	445
% дітей, які прийшли в школу			37,4%

(Держ. архів Київської обл. Ф. Р-144. Оп. 1. Спр. 1880. Арк. 1–31)

Отже, до першого класу шкіл Володарського району Київської області у 1935–1936 навчальному році прийшло лише 37,4% дітей. Аналіз статистичних даних показує, що чисельність першокласників 1927 р. н. зменшилася на 62,6%.

Подібна ситуація була і в школах Обухівського району Київської області станом на 15 вересня 1935 р. (див. табл. 11) (тут * і назва місяця означають, до якого часу збереглося діловодство про народження).

Таблиця 11. Обухівський район Київської області

1935–1936 навчальний рік	Діти		
	Нар. у 1927 р.	1 кл. (усіх)	В т. ч. 8 р.
Школи			
М. Дмитрівська п	111	15	14
Креницька п	35*лс	15	10
Григорівська с	81	50	8
Дерев'янська нс	67*лс	42	39
Перегонівська нс	24*бер	32	29
Козинська нс	50*жов	38	36
Н. Безрадицька п	44	33	33
Першотравенська п	56	29	29
Обухівська п4	46	25	22
Германівська с	78*чер	80	78
Гусачівська нс	95	42	39
Нещерівська п	37	33	33
Щербинівська п	48	27	23

Ст Безрадицька нс	91	47	44
Семенівська нс	76	47	45
Копачівська нс	50*кв	83	81
Герм. Слобідська нс	220	105	95
Жуківська нс	50*тр	34	33
Верем'янська нс	100	34	26
Краснянська нс	90	45	42
Українська нс	48	42	40
М. Вільшанська нс	100*сер	44	39
Витачівська нс	98	77	74
Підгірецька нс	106	37	37
Всього дітей:	1801	1056	949
% дітей, які прийшли в школу			52,7%

(Держ. архів Київської обл. Ф. Р-144. Оп. 1. Спр. 1878. Арк. 1–35; Держ. архів Київської обл. Ф. Р-563. Оп. 1. Спр. 721, 722, 723, 724, 725, 726).

Отже, до першого класу шкіл Обухівського району Київської області у 1935–1936 н. р. прийшло лише 52,7% дітей. Чисельність дітей-першокласників 1927 р. н. зменшилася на 47,3%, і це з урахуванням того, що в частині населених пунктів відомості про народжуваність збереглися не за повний календарний рік.

Аналогічна ситуація відбувалася у Ржищівському районі Київської області (табл. 12).

Таблиця 12. Ржищівський район Київської області

1935–1936 навчальний рік	Діти		
	Нар. у 1927 р.	1 кл. (усіх)	В т. ч. 8 р.
Ржищівська с	280	132	100
Гребенянська п	43	30	26
Горобіївська п	50	38	35
Дударівська п	32	26	25
Кип»ячівська п	82	32	28
Липоворізька п	45	16	15
Медведівська п	36	31	28
Монтрезорівська п	10	27	24
Онацьківська п	27	21	21
Ромашківська п	34	26	23
Янівська п	66	26	21

Грушівська нс	39	27	27
Драчівська нс	68	17	16
Демовщина нс	94	32	29
Зікрачська нс	115	32	27
Кадомська нс	66	34	30
Македонська нс	82	46	44
М. Букринська нс	48	31	29
Стрітівська нс	155	50	48
Тулинецька п	76	34	34
Уляницька нс	62	29	25
Халчанська нс	139	43	43
В. Щучинська нс	65	36	32
Юшківська нс	61	46	42
В. Прицьківська нс	122	42	36
Пивецька нс	55	35	32
Пиївська с	90	64	64
Стайківська с	245	107	104
Ходорівська нс	85	51	38
Шандрівська нс	109	30	27
Всього дітей:	2481	1191	1073
% дітей, які прийшли в школу			43,2%

(Держ. архів Київської обл. Ф. Р-144. Оп. 1. Спр. 1886. Арк. 1–40; Держ. архів Київської обл. Ф. Р-5934. Оп. 1. Спр. 669, 670, 671, 672, 673).

Аналіз статистичних даних дає можливість дійти висновку, що до першого класу шкіл Ржищівського району Київської області у 1935–1936 н. р. прийшло лише 43,2% дітей (1927 р. н.).

До шкіл Оратівського району, який нині належить до Вінницької області, у 1935–1936 навч. році прийшло лише 44,7% дітей-першокласників (1927 р. н.). Статистичні дані зафіксували зменшення на 55,3% (див. табл. 13).

Таблиця 13. Оратівський район Вінницької області

1935–1936 навчальний рік	Діти		
	Нар. у 1927 р.	1 кл. (усіх)	В т. ч. 8 р.
Оратівська нс	139	81	79
Оратівецька нс	43	20	17
Животівська нс	91	45	39

Осичанська нс	84	27	26
Медівська	84	52	43
Лопатинська нс	39	37	36
Чагівська нс	67	42	40
Сологубівська нс	103	58	54
Балабанівська п	178	12	12
Зарудянська нс	74	48	44
Підвисочанська нс	105	41	36
Рожичанська п	59	15	12
Бугаївська п	37	27	25
Гоноратська п	42	39	27
Сабарівська п	70	54	50
М. Ростівська п	43	26	22
Всього дітей:	1258	624	562
% дітей, які прийшли в школу			44,7%

(Держ. архів Вінницької області. Ф. Р-6129. Оп. 13. Спр. 105, 106, 107; Держ. архів Київської обл. Ф. Р-144. Оп. 1. Спр. 1880. Арк. 1–31).

Статистичні таблиці підтверджують постійне зменшення дітей-першокласників і в інших районах. Наприклад, Таращанський район Київської області станом на 15 вересня 1936 р. (див. табл. 14).

Таблиця 14. Таращанський район Київської області

1936–1937 навчальний рік	Дітей		
	Народ. 1928 р.	1 кл. (усіх)	В т.ч. 8 р.
Школи			
Станишівська п	54	20	15
Лісовицька п2	193	27	24
Крив'янська п	40	30	20
Червоноярська п	51	23	20
Косяківська п	94	31	24
Бовкунська п	40	30	24
Крутогорбська п	75	40	37
М. Березянська п	42	36	21
Ріжецька п	147	31	29
Улашівська п	40	29	29
Лучанська п	208	64	56
Лучанська с	68	35	39

В. Березянська нс	165	83	52
Кислівська нс	65	48	18
Ківшоватська нс	203	87	63
Петрівська нс	137	56	50
Площанська нс	78	54	41
Таращанська п	323	31	31
Затонська с	234	97	82
Чернинська нс	98	48	33
Северинівська нс	136	62	44
Дубівська нс	54	49	46
В. Вовнянська нс	118	46	25
Володимирівська нс	42	31	27
Кирданська нс	69	42	34
Лук'янівська нс	80	46	39
Степківська нс	61	38	34
Веселокутська нс	70	61	48
Всього дітей:	2985	1275	1005
% дітей, які прийшли в школу			33,7%

(Держ. архів Київської обл. Ф. Р-144. Оп. 1. Спр. 2060. Арк. 1–5, 32–61; Держ. архів Київської обл. Ф. Р-144. Оп. 1. Спр. 2066. Арк. 11–45; Держ. архів Київської обл. Ф. Р-5634. Оп. 1. Спр. 1111, 1112, 1113, 1114, 1115, 1116, 1117, 1118, 1119, 1120, 1021, 1022, 1023, 1024).

Аналіз статистичних даних дає можливість зробити висновок, щодо першого класу шкіл Таращанського району Київської області у 1936–1937 навчальному році прийшло лише 33,7% дітей (1928 р. н.).

Проблема з наповненням 1-х класів була і в Ставищенському районі Київської області у 1936–1937 н. р. (див. табл. 15). Внаслідок злочину геноциду чисельність дітей-першокласників різко скоротилася. До першого класу шкіл Ставищенського району Київської області у 1936–1937 н. р. прийшло лише 29,5% дітей 1928 р. н.

**Таблиця 15. Ставищенський район Київської області
1936–1937 навч. рік**

1936–1937 навчальний рік	Дітей		
	Народ. 1928 р.	1 кл. (усіх)	В т. ч. 8 р.
Школи			
Антонівська нс	74	38	29
Богатирська п	259	30	20
Василівська нс	79	35	35

Винарівська нс	67	35	35
Гейсихська нс	130	42	40
Гостромогилівська нс	103	70	36
Красилівська нс	149	43	42
Кривецька нс	80	40	28
Полковничо-Хутірна нс -	25	20	30
Попружанська нс	92	40	40
Розкошівська нс	192	41	35
Розумницька нс	48	39	31
Станиславівська с	119	43	41
Сухоярська п	58	9	6
Юрківська нс	76	25	10
Всього дітей:	1551	550	458
% дітей, які прийшли в школу			29,5%

(Держ. архів Київської обл. Ф. Р-144. Оп. 1. Спр. 2060. Арк. 1–5; 32–61)

Скорочення чисельності дітей-першокласників зафіксоване в тому ж Ставищенському районі у 1939–1940 н. р., де до першого класу прийшло 27,7% дітей, народжених у 1931 та 1932 рр. (див. табл. 16). Порівняльний аналіз статистичних даних Ставищенського району дає можливість зробити висновок про те, що під час злочину геноциду більше постраждали діти 1931 та 1932 рр.

**Таблиця 16. Ставищенський район Київської області
1939–1940 навч. рік**

1939–1940 навчальний рік	Дітей		
	Народ. 1931 р.	1 кл. (усіх)	В т.ч. 8 р.
Школи			
Розумницька нс	46	48	27
Стрижівська нс	54	16	13
Сухоярська п	58	16	9
Антонівська нс	72	33	28
Юрківська нс	85	13	8
Розкішненська с	137	35	31
Ясенівська нс	89	30	27
Василиська нс	52	25	14
Брилівська нс	93	56	55
Бесідська нс	253	49	41
Ставище-хутір. п	180	21	8
Богатирська п	55	21	21

Любчанська нс	54	22	22
Станіславчицька с	108	58	53
Журавлиська нс	98	56	34
Розкішненська с	137	31	23
Гостромогильська с	81	40	36
Винарівська нс	67	33	26
Всього дітей:	1719	603	476
% дітей, які прийшли в школу			27,7%

(Держ. архів Київської обл. Ф. Р-144. Оп. 1. Спр. 2464. Арк. 1–34)

Зафіксовані статистичні дані різкого скорочення чисельності дітей у школах Переяславського району Київської області, де до першого класу у 1939–1940 н. р. прийшло лише 37,2% дітей 1931 р. н. (див. табл. 17).

Таблиця 17. Переяславський район Київської області

1939–1940 навчальний рік	Діти		
	Народ. 1931 р.	1 кл. (усіх)	В т. ч. 8 р.
Школи			
Андруші нс	35	18	11
Бабачиха п	31	23	10
В. Каратуль	140	61	55
Виповзки нс	54	14	12
Віненці нс	72	29	25
Вовчків нс	60	36	32
Воскресінка п	36	19	11
В'юнище нс	49	21	19
Гайшин нс	63	40	38
Гланишів нс	51	37	22
Городище п	35	11	10
Дем'янці нс	85	35	30
Дениси нс	82	45	42
Дівички нс	48	52	45
Єрковці с	100	76	59
Засупоївка нс	48	38	28
Карань нс	64	14	10
Ковалин нс	64	40	30
Козинці нс	40	29	14
Козлів нс	126	38	31

Комарівка нс	51	24	22
Кулябівка нс	62	30	26
Лецьки нс	52	27	24
Мазіньки нс	33	35	33
Панфіли нс	70	57	40
Переяслав-1с	210	49	41
Підварки нс	117	77	59
Підсінне п	36	22	20
Положаї п	37	2	2
Пологи-Чобітьки п	230	9	7
Пологи-Вергуни нс	123	35	30
Пологи-Яненки нс	188	22	22
Помоклі с	179	68	59
Пристроми с	90	62	53
Сомк. Долина п	29	19	17
Соснова с	97	51	47
Стовпяги нс	46	31	28
Строкова нс	75	29	27
Студеники с	89	59	51
Ташань нс	60	30	23
Харківці нс	26	28	24
Хоцьки с	109	61	54
Циблі нс	87	21	16
Всього дітей:	3379	1524	1259
% дітей, які прийшли в школу			37,2%

(Держ. архів Київської обл. Ф. Р–144. Оп. 1. Спр. 2463. Арк. 1–52)

В багатьох селах Іванківського району Київської області в 1940 р. школи взагалі не набрали перших класів через відсутність дітей. Аналіз статистичних даних свідчить, що чисельність дітей, які прийшли у перший клас, становить 31,4% від народжених 1932 р. (див. табл. 18).

Таблиця 18. Іванківський район Київської області

1940–1941 навчальний рік	Народ. у 1932 р.	1 кл. (усіх)	В т. ч. 8 р.
Білоберезька п	19*	-	-
Блідчанська нс	23*тр.	24	15
Болотнянська п	14	-	-

Воропаївська п	13	-	-
Запрудська нс	40	44	38
Зимовицька п	8	11	8
Іванківська с	60	46	35
Карпилівська п	17	-	-
Ковалівська п	14	-	-
Коленцівська нс	50	30	13
Красилівська рнс	62	19	11
Леонівська нс	17*	22	8
Любидванська п	6	-	--
Макарівська нс	35	31	17
Новомакалевицька п	25	10	4
Новосокільськанс	37	10	2
Обуховицька с	67	40	15
Ораненська нс	22	21	9
Орджонікідзевська п	9	9	1
Оцительська нс	33	10	3
Пироговицька нс	27	5	3
Потоцька п	17	9	3
Приборська нс	43	27	20
Руднетальська нс	26	9	4
Русаківська нс	38	16	5
Станишівська нс	16*	24	10
Старосоколівська п	17	9	5
Сукачівська нс	54	36	30
Феневицька с	78	40	20
Шпилівська нс	48	26	15
Всього дітей:	935	528	294
% дітей, які прийшли в школу			31,4%

(Держ. архів Київської обл. Ф. Р–5634. Оп. 1. Спр. 421, 422; Держ. архів Київської обл. Ф. Р–144. Оп. 1. Спр. 2541. Арк.1–41)

Окремі населені пункти також відображають загальну тенденцію катастрофічного зменшення чисельності дітей. Так, у с. Абрамівка (нині Вишгородського р-ну Київської області) у 1932 р. народилося 78 дітей, а в 1-й клас з них у 1940 р. прийшло тільки 5. Із 83 уродженців 1931 р. у вересні 1939 р. за парти сіли лише 25.

Архівні матеріали Хацьківської семирічної школи Смілянського району Київської області (нині Черкаського р-ну Черкаської області) свідчать, що 1 вересня 1933 р. до школи прийшло 111 першокласників із 150 дітей 1925 року народження та 159 дітей 1926 року народження. Отже, в с. Хацьки Смілянського району

Київської області до школи не прийшли 198 дітей-першокласників (64%) (Держ. архів Черкаської обл. Ф. Р-223. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1–9).

Порівняльна статистична таблиця учнів початкової школи Петриківського району Дніпропетровської області свідчить про скорочення фактично на 50% учнів, які прийшли до школи у 1933 р. порівняно з 1932 р. (див. табл. 19):

**Таблиця 19. Петриківський район
Дніпропетровської області**

Навчальні роки	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас	Разом
1932–1933	1737	1275	1126	1121	5259
1933–1934	1254	867	695	693	3509

(Держ. архів Дніпропетровської обл. Ф. 439. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 50; Держ. архів Дніпропетровської обл. Ф. П–19. Оп. 1. Спр. 483. Арк. 154).

Початкові класи приміського Дніпропетровського району на 1 вересня 1932 р. нараховували 12 тис. 834 дитини, а на 30 червня 1933 р. – 11 тис. 214. Різниця – 1 тис. 620 школярів. У школах м. Дніпропетровська з 1 вересня 1932 р. до 30 червня 1933 р. чисельність школярів зменшилися на 833 учні, тобто на 6,5 % (Держ. архів Дніпропетровської обл. Ф. 439. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 141).

Аналіз матеріалів початкової школи Баришівського району Київщини підтверджує висновки експертів про значне зменшення чисельності дітей, яких у 1940–1941 н. р. навчалася менше на 40–43%, ніж народжених у 1929–1931 рр., а народжених у 1932 р. прийшло до школи менше на 62,5%, ніж народилося (див. табл. 20).

Таблиця 20. Баришівський район Київської області

1940–1941 навчальний рік	Народ. у 1932 р.	1 кл. (8 р.)	Народ. у 1931 р.	2 кл.	Народ. у 1930 р.	3 кл.	Народ. у 1929 р.	4 кл.
Баришівка	46	23	46	35	75	34	85*	35
Бзів	40*	13	52	24	76	29	60	36
Борщів	16	4	24	3	33	14	28	15
Війтовці	108	10	151	56	148	59	60*	78
Власівка	27*	8	32	19	39	33	46	44
Волошинівка	24*	13	41	20	39	38	46	20
Гостролуччя	76	51	107	77	121	73	114	64
Дернівка	38	13	28	23	34	26	42	34
Коржі	20*	5	12	12	23	20	27	20
Корніївка	40	7	53	29	64	52	66	35
Липняки	39	19	-	23	38	32	40	27
Лукаші	26*	27	64	38	84	40	68	38
Лук'янівка	41	10	50	17	55	32	61	31
Мала Стариця	17	7	23	20	27	19	26	11

Морозівка	44	17	49	34	75	44	77	35
Масківці	47	6	47	26	69	28	64	12
Паришків	51	16	63	35	61	29	73	49
Пасічна	20	12	16	15	-	18	-	33
Рудницьке	35	16	39	15	43	17	63	35
Селичівка	58	17	63	35	68	36	65	39
Селище	2*	15	61	40	58	35	54	29
Сизенків	21	12	18	17	32	29	23	14
Скопці	96*	29	118*	72	205	93	187	80
Всього дітей:	932	350	1157	685	1467	830	1375	814
% дітей, які прийшли в шк.		37,5%		59,2%		56,6%		59,2%

(Держ. архів Київської обл. Ф. Р–144. Оп. 1. Спр. 2538. Арк. 1–26).

Скорочення чисельності дітей спостерігаємо в початковій школі Царичанського району Дніпропетровської області протягом 1939–1940 та 1940–1941 н. р. (див. табл. 21).

**Таблиця 21. Царичанський район
Дніпропетровської області**

Навч.роки	1 кл.,	2 кл.,	3 кл.,	4 кл.,	1–4 кл.
1939–1940	1931 р.н.	1930 р.н.	1929 р.н.	1928 р.н.	
Учнів	1057	1173	1378	1186	4794
Класів	42	40	47	39	168
1940–1941	1932 р.н.	1931 р.н.	1930 р.н.	1929 р.н.	
Учнів	664	1057	1173	1387	4281
Класів	33	42	40	45	160

(Держ. архів Дніпропетровської обл. Ф. Р–3101. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 160)

Подібна ситуація склалася в більшості шкіл Полтавської області. Так, народжених у 1931 р. в 1-й клас прийшло 47,1%, а народжених у 1932 р. – 42,8% (див. табл. 22).

**Таблиця 22. Чисельність учнів перших класів
Полтавської області у 1939–1940 та 1940–1941 н. р.**

1939–1940 та 1940–1941 навчальні роки	Народ. в 1931 р.	Пішли 1939 р. в 1 кл.	Народ. в 1932 р.	Пішли 1940 р. в 1 кл.
Абрамівка Машівського району	83	31	78	52
Велика Круча Пирятинського	48	26	32	20

Вороньки Чорнухинського	63*	67	99	47
Ждани Чорнухинського	188	36	97	32
Заріччя Пирятинського	24	22	32	8
Засулля Лохвицького	78	46	44	20
Ісківці Лохвицького	104	49	85	37
Каплинці Пирятинського	31	22	38	19
Кейбалівка Пирятинського	27	12	39	4
Майорщина Пирятинського	71	54	48	28
Малютинці Пирятинського	82	43	43	22
Окіп Лубенського	47	23	57	23
Пирятин	555	177	469	141
Приліпка Козельщинського	52	30	58*	9
Сенча Лохвицького	133	57	95	47
Скоробагатьки Лохвицького	64	33	41	22
Сліпорід-Іванівка Пирятинського	57	27	24	21
Сухоносівка Чорнухинського	61	22	62	22
Таранденці Лубенського	69	30	38	28
Тарасівка Пирятинського	65	37	44	27
Усівка Пирятинського	34	23	34	16
Харківці Пирятинського	4*	31	50	37
Хорішки Лубенського	65	39	44	21
Часниківка Лохвицького	70	27	40	20
Шеки Лубенського	31	23	23	8
Яцини Пирятинського	69	38	28	14
Всього дітей:	2175	1025	1742	745
% дітей, які прийшли в школу		47,1%		42,8%

(Сергійчук В. Українські діти в 1932–1933 рр. *Проблема екзистенційного вибору під час Голодомору-геноциду*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Київ: Видавництво Марка Мельника, 2020. С. 95–96).

Скорочення чисельності дітей відповідних років народження призвело до відсутності у частини шкіл паралелі початкових класів (див. табл. 23).

**Таблиця 23. Нехворощанський район
Полтавської області**

Початкові школи	1 кл. учні	2 кл. учні	3 кл. учні	4 кл. учні
1. Ряська	-	20	26	35
2. Грябовщанська	2	-	22	-
3. Дорошівська	-	6	12	-
4. Жирківська	3	3	9	-
5. Любимівська	7	7	16	19
6. Жирківська (хутірна)	6	7	11	16
7. Буртянська	2	5	14	17
8. Миколаївська	-	15	15	-
9. Рикунівська	7	6	15	-
10. Губерівська	8	13	18	25
11. Маячанська № 2	-	19	-	16
12. Маячанська № 1	-	32	32	30
13. Водолагівська	9	13	12	18
14. С-Балківська	12	17	23	18
15. Регірянська	10	13	10	-
16. Нефорощанська № 1	20	19	35	37
17. Нефорощанська № 2	18	43	31	31
18. Нефорощанська № 3	11	11	19	11
19. Свистунівська	8	15	16	12
20. Н-Григорівська	5	4	13	12
21. Коновалівська	8	18	24	30
Разом по поч. школах	136	286	373	327
Неповносередні школи				
1. Павлівська	7	25	27	57
2. Красногорська	4	21	21	21
3. Абрамівська	5	25	37	35
4. Шедіївська	7	17	23	19
5. Ливенська	20	33	47	36
6. Маячанська	19	-	25	-
7. Канавська	17	30	44	32

8. Андріївська	6	29	19	26
9. Усть-Липянська	5	10	16	10
10. М-Нехворощанська	24	34	48	36
Разом по н/середніх	114	224	307	272
Середні школи				
1. Нефорощанська	-	36	40	39
2. С-Балківська	13	37	36	34
3. Михайлівська	10	22	41	38
4. Ряска	25	39	56	57
Разом по середніх школах	48	134	173	168
Разом по району	298	644	853	767

(Держ. архів Полтавської обл. Ф. Р-3938. Оп. 1. Спр. 196. Арк. 25–27)

Отже, у школах Полтавщини в 1939–1940 навч. році навчалося на 42,8% першокласників менше, ніж народилося дітей у 1931–1932 рр., а у 1940–1941 навч. році, відповідно, було на 57,3% менше першокласників, ніж народилося дітей у 1932–1933 рр. Дані підтверджують висновки про те, що найвища смертність під час геноциду зафіксована серед дітей, народжених у 1932 та 1933 рр.

З метою приховування злочину геноциду наприкінці 1933 – на початку 1934 рр. у вимерлі українські села з центральних областей РСФРР та Білорусії завезли десятки тисяч родин. Однак, незважаючи на дітей переселенців, статистика засвідчує різке зменшення дітей у початкових класах УСРР. Для прикладу, таблиця чисельності учнів Петриківського району Дніпропетровської області 1939–1940, 1940–1941 н. р. (див. табл. 24).

**Таблиця 24. Початкова школа Петриківського району
Дніпропетровської обл.**

Учні Навч.роки	1 кл.	2 кл.	3 кл.	4 кл.	1–4 кл.
1939–1940	920	1261	1375	1348	4904
1940–1941	770	922	1266	1385	4343

(Держ. архів Дніпропетровської обл. Ф. Р-3101. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 103; 160).

Різке зменшення чисельності першокласників зафіксовано впродовж чотирьох навчальних років на Полтавщині (див. табл. 25).

**Таблиця 25. Чисельність учнів
початкової школи Полтавської обл.**

1-ший клас	Місто	Село	Разом
1938–1939	6145	39860	46005

1939–1940	4705	29519	34224
1940–1941	3736	17715	21451
1941–1942	2862	14141	17003

(Держ. архів Полтавської обл. Ф. Р-3938. Оп. 1. Спр. 319. Арк. 14).

У 30 районах Чернігівської області через відсутність дітей в 99 початкових школах узагалі не було 1-х класів (ЦДАВО. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 159. Арк. 162; 180).

У 1938–1939 н. р. 434 сільські школи УРСР (за виявленими і проаналізованими документами) навіть не набрали учнів до 1-го класу, бо у відповідних населених пунктах не виявилось дітей 1930 р. н.

Якщо виходити з розрахунків Держплану (1931 р.) щодо наповненості 1–4 класів (діти 7–11 років), то їхня чисельність у 1938 р. мала становити 3 млн 302 тис. 287 осіб, однак фактично навчалось лише 1 млн 971 тис. 658 учнів, різниця – 1 млн 330 тис. 629 учнів.

Подібна ситуація склалася і з віковою групою 12–14 років, яка на початок 1933 р., за розрахунками УНГО УСРР, мала становити 2 млн 518 тис. 100 дітей. (ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1029. Арк. 50).

Отже, детальний аналіз наповнення початкових класів сільських загальноосвітніх шкіл Київської, Дніпропетровської, Полтавської, Вінницької областей дає можливість експертам дійти висновку, що після геноциду впродовж наступних восьми років спостерігалось різке скорочення чисельності учнів шкіл (від 42% до 72% народжених у відповідні роки). Депопуляція українців внаслідок геноциду на багато років призвела до зменшення чисельності дітей всіх вікових груп. Статистичні дані підтверджують результати медичних досліджень, які доводять, що тривале голодування має нищівний вплив на фізіологію дітей.

Водночас для встановлення кількості втрат дітей під час геноциду потрібно врахувати коефіцієнт природної смертності та відсоток дітей, які не прийшли до шкіл. Оскільки для народжених у 1930, 1931, 1932, 1933 рр. коефіцієнти смертності дітей неможливо порахувати через відсутність зведених даних смертності по віку, а питання чисельності дітей, які не навчалися в школах, не досліджене достатньою мірою, то втрати українських дітей потрібно встановлювати через визначення частки смертності дітей відносно смертності інших вікових груп. З цією метою експерти провели криміналістичні і математичні підрахунки та статистично-демографічні розрахунки на основі аналізу архівних документів смертності всіх вікових категорій українського населення в окремих населених пунктах УСРР.

Статистична вибірка є репрезентативною і представляє 31 населений пункт областей УСРР (хутори, селища, села, містечка з різною чисельністю населення). Експертами опрацьовані акти про смерть за 1933 р., що зберігаються в державних обласних архівах України.

На основі опрацьованих актів про смерть за 1933 р., експертами розраховано частку смертності дитячої вікової групи (0–14 років) відносно усіх смертей, зафіксованих офіційною статистикою (див. табл. 26).

Таблиця 26. Смертність в населених пунктах УСРР (1933 р.)

Вік, роки К-сть населених пунктів	До 1 року	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20												30- 39	40- 49	50- 59	60- 69	70- 79	80- 89	90+	Не виз- нач. вік	Усіх, осіб	Дит. смерт. осіб, %							
		23	19	16	11	30	15	4	2	4	3	4	1											59	39	58	38	62	12	10
Населений пункт	26	23	19	16	11	30	15	4	2	4	3	4	1	59	39	58	38	62	12	10	1	26	549	217 ос., 39,5 %						
1. Берестовеньки Красноградський р-н, Харківська обл.	1	8	9	5	2	5	4	2	4	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	107	44 ос., 41 %						
2. Борисівка Харківський р-н, Харківська обл.	12	5	7	17	10	15	12	15	10	14	5	9	2	5	7	1	7	2	27	29	23	31	32	33	12	1	0	357	147 ос., 41 %	
3. Будище Черкаський р-н, Черкаська обл.	2	9	5	17	8	7	8	11	9	11	5	1	6	4	9	4	1	2	7	34	33	26	28	15	3	1	0	271	112 ос., 41 %	
4. Буряки Янушпільський р-н, Житомирська обл.	13	17	25	18	12	10	11	29	15	8	21	4	21	5	6	0	4	6	11	3	43	39	68	64	62	60	18	2	595	215 ос., 36 %
5. Велика Каратувь Переяслав-Хмельницьк. р-н, Київська обл.	3	13	25	18	4	18	5	14	11	8	11	5	12	2	15	3	13	3	4	4	42	40	36	44	40	38	0	439	164 ос., 37 %	
6. Віненці Переяслав-Хмельницький р-н, Київська обл.	37	21	26	16	18	27	15	22	18	10	14	11	14	6	8	5	6	11	8	52	57	65	55	113	71	32	9	755	263 ос., 34,8 %	
7. Гаврилівка Покровський р-н, Дніпропетров. обл.	5	9	7	1	13	3	1	2	6	3	0	1	2	4	2	0	10	2	1	3	18	18	30	15	10	4	1	0	177	59 ос., 33 %
8. Горошки Полонський р-н, Хмельницька обл.	28	12	22	15	16	9	15	17	12	11	5	5	6	10	5	10	7	8	6	9	65	55	75	70	96	63	26	3	682	188 ос., 27,5 %
9. Знамянка Знамянський р-н, Кіровоградська обл.	18	7	26	7	17	19	18	26	18	14	21	7	19	5	6	8	10	7	4	42	33	43	44	46	36	15	0	523	228 ос., 43,6 %	
10. Ісківаці Лохвицький р-н, Полтавська обл.	13	27	18	13	14	9	9	10	9	1	3	0	6	2	2	1	0	3	2	1	7	16	14	21	19	35	19	6	282	136 ос., 48,2 %
11. Кінські Роздори, Пологівський р-н, Запорізька обл.																														

Вік, роки К-сть підєрлих Населений пункт	До		1																								Усїх, осїб	Не виз- нач. Вік	90+	80- 79	60- 59	40- 39	30- 29	20- 19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	229 ос., 38,7 %																																																
	1	року	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24																												25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72
12. Козлів Переяслав-Хмельницький р-н, Київська обл.	19	24	24	18	12	33	15	15	22	6	9	8	11	7	6	5	8	8	3	8	42	34	56	63	69	56	8	2	0	591	229 ос., 38,7 %																																																																						
13. Крехатів Козелецький р-н, Чернігівська обл.	2	28	15	11	17	12	10	9	7	4	9	1	6	1	2	5	2	1	3	2	29	22	28	28	29	22	13	8	331	134 ос., 40 %																																																																							
14. Кримки Олександрівський р-н, Кіровоградська обл.	3	3	1	2	1	5	4	8	3	5	5	6	5	3	0	5	3	5	1	12	12	18	21	18	11	2	1	168	59 ос., 35 %																																																																								
16. Лука Таращанський р-н, Київська обл.	15	11	23	23	17	5	17	8	11	7	11	9	5	8	3	6	10	2	16	7	48	48	57	45	38	19	5	2	476	156 ос., 32,7 %																																																																							
15. Лук'янівка Таращанський р-н, Київська обл.	2	7	10	6	11	8	7	1	3	4	4	0	5	2	3	0	0	3	4	0	6	27	18	16	21	3	1	0	172	73 ос., 42,4 %																																																																							
17. Мала Олександрівка, Великоолександрівський р-н Херсонська обл.	5	11	10	11	5	5	12	14	8	3	2	4	5	1	3	4	0	1	0	32	16	24	15	19	18	8	2	239	97 ос., 40 %																																																																								
18. Нецаївка Черкаський р-н, Черкаська обл.	11	12	16	7	18	11	9	11	9	11	7	5	8	3	7	3	3	12	3	5	29	26	36	30	37	23	10	3	365	145 ос., 39,7 %																																																																							
19. Нова Кам'янка, Великоолександрівський р-н Херсонська обл.	6	1	11	7	2	6	6	4	6	2	6	3	3	5	2	3	1	2	3	1	10	10	15	12	19	6	3	0	155	70 ос., 45 %																																																																							
20. Писарівка, Іванівський р-н, Одеська обл.	26	22	13	7	6	8	5	2	3	7	2	4	5	1	1	2	1	2	4	32	24	25	35	40	28	6	0	312	112 ос., 35,8 %																																																																								
21. Писки, Буринський р-н, Сумська обл.	27	30	64	52	51	56	47	40	48	21	29	12	27	24	7	19	11	10	16	7	108	107	86	136	94	44	15	1	1199	535 ос., 44,6 %																																																																							
22. Пологи-Яненки Переяслав-Хмельницький р-н, Київська обл.	19	12	25	23	30	24	27	32	13	14	18	9	20	19	12	9	5	10	9	17	76	61	54	60	67	55	4	5	734	297 ос., 40 %																																																																							
23. Помоклі Переяславський р-н, Київської обл.	24	36	27	26	28	22	34	19	19	17	11	12	26	10	8	4	8	7	13	6	54	62	69	91	113	60	24	0	861	319 ос., 37 %																																																																							

Отже, на основі статистичних даних експерти визначили частку смертності дітей за 1933 р., яка становить 38,43%. Варто зазначити, що, по-перше, цей результат отриманий на основі аналізу смертності за 1933 р. без урахування 1932 р., але, як доводить аналіз статистичних даних і матеріалів архівної кримінальної справи № 475, переважна більшість загиблих під час геноциду припадає саме на 1933 р.; по-друге, офіційна статистика, за даними якої експерти встановили частку смертності дітей, є заниженою, оскільки відповідні установи УСРР не обліковували всіх смертей, зокрема, не фіксували народження та смерть дітей протягом 1932–1933 рр.

Для проведення остаточного підрахунку втрат українських дітей експерти використали результати статистично-криміналістичної експертизи № 957 від 03 грудня 2020 р., за якою чисельність знищених українців в УСРР у 1932–1933 рр. становить 9 108,5 тис. осіб, та частку смертності у 1932–1933 рр. дітей (0–14 років), яка становить 38,43 %. Експерти провели остаточний підрахунок чисельності втрат дітей в УСРР за 1932–1933 рр. з урахуванням округлення:

$$x = \frac{9108,5 \text{ тис.}}{100\%} * 38,43\% = 3\,500 \text{ тис. осіб}$$

Використовуючи метод екстраполяції з уточненням частки смертності, експерти обчислили втрати українських дітей у Північно-Кавказькому краї. Враховуючи висновок статистично-криміналістичної експертизи № 957 від 03 грудня 2020 р., за якою чисельність знищених українців Північно-Кавказького краю у 1932–1933 рр. становить 1 391,5 тис. осіб, та частку смертності дітей (0–14 років) під час Голодомору-геноциду, яка становить 35,94% (з урахуванням аналізу наявних матеріалів), остаточний підрахунок чисельності втрат українських дітей Північно-Кавказького краю за 1932–1933 рр. становить (з урахуванням округлення):

$$x = \frac{1391,5 \text{ тис.}}{100\%} * 35,94\% = 500 \text{ тис. осіб.}$$

Загальні втрати українських дітей під час Голодомору-геноциду: 3 млн 500 тис. + 500 тис. = 4 млн українських дітей.

За результатами проведених досліджень експертна комісія зробила висновок, що комуністичний тоталітарний режим у 1932–1933 рр. під час вчинення злочину геноциду знищив **4 млн українських дітей**.

6. Висновки експертів та результати судових експертиз

Експерти під час проведення комплексної судової історико-криміналістичної експертизи дійшли висновків:

- міжнародний досвід встановлення чисельності жертв геноцидів ХХ ст. свідчить про те, що традиційні демографічні методи (методики) не застосовуються під час досудових розслідувань у кримінальних провадженнях, проведення судових експертиз, історико-правових досліджень та статистичних підрахунків;

- під час розкриття злочинів геноцидів та масового знищення населення слідчі, криміналісти та експерти використовують загальнонаукові методи (методики), міждисциплінарний підхід, спеціальні методи криміналістики, методи

історичної демографії, історичний підхід та математичні методи, статистичні підрахунки тощо;

– у світовій практиці не існує методів та рекомендацій, за якими доведення злочину масового знищення людей під час воєн, геноцидів, масових вбивств повинно обчислюватися індивідуально до кожної жертви;

– світова практика встановлення втрат масового знищення національних, етнічних чи релігійних груп свідчить про те, що правники, експерти, криміналісти, історики та статистики у висновках вказують найбільшу чисельність (верхню межу) жертв, а також обставини вчинення протиправних дій і винних осіб (геноциди вірмен, євреїв, ромів);

– відповідно до вимог чинного законодавства України слідчий у повідомленні про підозру та в обвинувальному акті вказує найбільшу чисельність жертв злочинів (верхню межу);

– під дію Кримінального кодексу України підпадають злочини, які вчинені проти українців за межами України та не мають строків давності відповідно до Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р., Конвенції ООН про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р. та Європейської конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25 січня 1974 р.;

– історики, правники і дослідники не повинні використовувати радянську термінологію, маркери, штампи, якими комуністичний тоталітарний режим таврував українців;

– так званий «загальносоюзний голод» – це радянський міф, створений з метою приховування масових вбивств українців в УСРР, на етнічних українських територіях та місцях компактного проживання українців в СРСР;

– тоталітарні країни (тоталітарні, авторитарні політичні режими) зазвичай заперечують вчинення злочину геноциду, а країни- правонаступники в разі визнання цих злочинів, значно занижують чисельність жертв. Не є виключенням Російська Федерація, яка оголосила себе правонаступницею СРСР і не визнає вчинений комуністичним тоталітарним режимом геноцид української нації, реалізуючи політику знищення України. У 2014 р. російські війська окупували Автономну Республіку Крим та місто Севастополь, а також частини Донецької та Луганської областей.

У ході проведення дослідження комісія зробила аналіз 22 судово-медичних експертиз, проведених під час розслідування кримінальної справи № 475; опрацювала наукові джерела, мартирологи, висновки фахівців, результати слідчих експериментів щодо обставин вчинення злочину. Важливими доказами під час встановлення чисельності жертв є покази свідків і очевидців вчинення злочину геноциду.

Експерти проаналізували свідчення 25 дослідників злочину геноциду 1932–1933 рр. у кримінальному провадженні № 2201900000000309, які під час допитів заявили про знищення комуністичним тоталітарним режимом **понад 10 млн українців**.

Експертна комісія звертає увагу науковців, дослідників, істориків, правників та демографів, які займаються дослідженнями Голодомору-геноциду 1932–1933 років, вчиненого комуністичним тоталітарним режимом проти українців, на те, що комплексна судова історико-криміналістична експертиза є науковою

базою для продовження роботи з пошуку нових документів та свідків, встановлення протиправних дій та наслідків, яких зазнала українська нація.

Стаття 3 Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» прямо зобов'язує органи державної влади та місцевого самоврядування: «...сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості та культури, поширенню інформації про Голодомор 1932–1933 років в Україні серед громадян України та світової громадськості, забезпечувати вивчення трагедії Голодомору в навчальних закладах України».

Також комісія опрацювала матеріали комплексних судових експертиз:

– висновком комплексної судової історико-лінгвістичної експертизи від 10 листопада 2020 р. № 307/379, проведеної Інститутом української мови НАН України, Національним музеєм Голодомору-геноциду та філіалом «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду, встановлено власну назву злочину геноциду, вчиненого в 1932–1933 рр. комуністичним тоталітарним режимом проти української нації, – **Голодомор**. На означення голодів 1921–1923 рр. та 1946–1947 рр. в Україні, вчинених комуністичним тоталітарним режимом щодо українців, застосовувано термін **масові штучні голоди** (Висновок комплексної судової історико-лінгвістичної експертизи від 10 листопада 2020 р. № 307/379);

– висновком комплексної судової статистично-криміналістичної експертизи від 03 грудня 2020 р. № 957, проведеної Національною академією правових наук України та філіалом «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду, встановлено, що під час вчинення злочину геноциду в 1932–1933 рр. в УСРР та на історичних етнічних землях і місцях компактного проживання українців в СРСР комуністичний тоталітарний режим знищив **10 млн 500 тис. українців** (Висновок комплексної судової статистично-криміналістичної експертизи від 03 грудня 2020 р. № 957);

– висновком комплексної судово-медичної експертизи від 21 вересня 2020 р. № 525, проведеної філіалом «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду, встановлено, що смерть 85–95% українців у 1932–1933 рр. прямо пов'язана з голодом та ускладненнями або хворобами, що його (голод) супроводжують (Висновок комплексної судово-медичної експертизи від 21 вересня 2020 р. № 525);

– висновком судової історико-джерелознавчої експертизи від 03 вересня 2020 р. № 302/207-1, проведеної Інститутом української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України та філіалом «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду встановлено, що під час масового штучного голоду 1921–1923 рр. в УСРР комуністичний тоталітарний режим знищив **3 млн 500 тис. українців**; під час масового штучного голоду 1946–1947 рр. в УРСР комуністичний тоталітарний режим знищив **1 млн 500 тис. українців** (Висновок судової історико-джерелознавчої експертизи від 03 вересня 2020 р. № 302/207-1).

Експертна комісія за результатами проведених досліджень дійшла висновку, що в 1932–1933 рр. з метою ліквідації національно-визвольного руху, нищення української нації та недопущення відновлення Української держави комуністичний тоталітарний режим знищив 10 млн 500 тис. українців, з них 4 млн дітей, тобто вчинив злочин, передбачений статтею 442 (Геноцид) Кримінального кодексу України.

ЕКСПЕРТНИЙ ВИСНОВОК

1. Комуністичний тоталітарний режим у 1932–1933 рр. вчинив геноцид українців з метою ліквідації національно-визвольного руху, нищення української нації та недопущення відновлення Української держави.

2. Під час вчинення особливо тяжкого злочину геноциду в 1932–1933 рр. комуністичний тоталітарний режим знищив **10 млн 500 тис. українців**.

ЕКСПЕРТНА КОМІСІЯ:

О. Петришин
В. Шепітько
В. Василенко
Г. Папакін
П. Гриценко
С. Маркова
В. Марочко
О. Мовчан
В. Сергійчук
О. Павлюк

Д. Білий
Н. Романець
О. Стасюк
А. Козицький
Р. Теслюк
Р. Подкур
В. Скавронік
С. Глузман
М. Герасименко

**ЗВЕРНЕННЯ
ВСЕСВІТНЬОГО КОНГРЕСУ ДОСЛІДНИКІВ
ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ УКРАЇНЦІВ
ДО УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ, УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, УРЯДІВ
І ПАРЛАМЕНТІВ КРАЇН СВІТУ
ТА МІЖНАРОДНОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ**

Учасники **Всесвітнього конгресу дослідників Голодомору-геноциду українців** із числа державних та громадських діячів, представників української діаспори в США, вчених вищих навчальних закладів і наукових установ України, вітчизняних та іноземних експертів вшановують пам'ять **понад десяти мільйонів українців**, знищених комуністичним тоталітарним режимом у 1932–1933 роках.

Дослідники і науковці *закликають до відкриття й поширення історичної правди, надання всебічної правової та історичної оцінки злочинам тоталітаризму, засуджують маніпуляції історичною пам'яттю та громадською думкою, звертаються до українського суспільства і міжнародної спільноти об'єднати зусилля заради перемоги над диктаторським рашистським режимом та **констатують:***

– кремль вчинив масові вбивства українців з метою ліквідації національно-визвольного руху, знищення української нації та недопущення відновлення Української держави;

– сучасні наукові дослідження та проведені судові експертизи встановили, що в 1932–1933 роках комуністичний режим знищив **10,5 млн. українців**, з них **4 мільйони дітей**. Українське суспільство та міжнародна спільнота повинні також пам'ятати про знищення **3,5 млн. українців** під час масового штучного голоду 1921-1923 років та **1,5 млн. українців** під час масового штучного голоду 1946-1947 років;

– довготривале приховування особливо тяжкого злочину проти українців, поширення російських наративів в Україні та світі, **незасудження злочинів тоталітарного режиму, призвело до чергової російської війни проти України та геноциду українців**. Заявивши про «денацифікацію» та знищення Української держави, путін віддав наказ російсько-окупаційній армії знищувати український народ, інфраструктуру, міста та села України, вчиняти воєнні злочини, злочини проти людяності та злочини геноциду;

– 13 жовтня 2022 року Парламентська асамблея Ради Європи за результатами термінових дебатів на тему «Подальша ескалація агресії російської федерації проти України» ухвалила Резолюцію, якою *визнала путінський режим терористичним* та запропонувала створити Міжнародний трибунал для переслідування злочину агресії росії проти України;

– 21 листопада 2022 р. Парламентська асамблея НАТО також *визнала рф державою-терористом*;

– 15 грудня 2022 року Європейський Парламент ухвалив Резолюцію до 90-х роковин Голодомору 1932–1933 років, якою *визнав Голодомор геноцидом Українського народу*;

– 13 жовтня 2023 року Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила історичну резолюцію, якою *російського президента путіна визнано диктатором*, а його режим – диктаторським.

Учасники Всесвітнього конгресу дослідників Голодомору-геноциду українців прийняли рішення:

1. Звернутися до Президента України та Верховної Ради України, щодо прийняття Закону про кримінальну відповідальність за заперечення злочину Голодомору-геноциду українців 1932–1933 років.

2. Звернутися до Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України щодо забезпечення неухильного виконання Резолюції 1481 Парламентської асамблеї Ради Європи «Необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів» від 25 січня 2006 року, в якій закликає надати нову оцінку історії комунізму, чітко відмежуватись від злочинів тоталітарних комуністичних режимів та однозначно їх засудити.

3. Звернутися до Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України забезпечити неухильне виконання Резолюції Європейського Парламенту від 15 грудня 2022 р., в якій Європарламент закликає країни Європейського Союзу, державні та приватні установи, все громадянське суспільство активно засуджувати та спростовувати усі спроби спотворення історичних фактів чи маніпулювання громадською думкою в Європі через фальшиві історичні наративи, які сфабриковані та поширюються для підтримки ідеології та виживання злочинних тоталітарних режимів. Закликати рішуче засудити всі форми тоталітаризму, злочини комуністичного тоталітарного режиму та надати їм нову історичну і правову оцінку.

4. Звернутися до Міністерства закордонних справ України, Міністерства культури та інформаційної політики України, Державного комітету телебачення і радіомовлення України з пропозицією розробити спільно з громадськістю програму, мета якої – повне знищення російських наративів та інформування світової спільноти про злочин геноциду українців, вчинений кремлем, та його наслідки.

Учасники Всесвітнього конгресу закликають українське суспільство та міжнародну спільноту вшанувати пам'ять українців, яких знищив комуністичний тоталітарний режим під час Голодомору-геноциду 1932–1933 років та масових штучних голодів 1921-1923, 1946-1947 років.

**Організаційний комітет Всесвітнього конгресу
дослідників Голодомору-геноциду українців
Україна, Київ, 7 листопада 2023 року**

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ВІТАЛЬНЕ СЛОВО	6
Віктор Ющенко	6
Віктор Андрущенко	8
Павло Мовчан	9
Микола Кочерга	10
Стефан Романів	11
ВИСТУПИ УЧАСНИКІВ ВСЕСВІТНЬОГО КОНГРЕСУ ДОСЛІДНИКІВ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ УКРАЇНЦІВ	12
Георгій Філіпчук Дорогами національної пам'яті	12
Павло Гриценко Голодомор в Україні 1932–1933 років – спроба розв'язати «українське питання»	25
Георгій Папакін «Чорні дошки» в Україні: від 1920 до 1931 років	33
Володимир Сергійчук До витоків ідеологеми про «всесоюзний голод»	43
Петро Чернега Московія нищить тіло й душу українців	52
Микола Горбаль Голодомор, як злочинний механізм знищення української нації	56
Олеся Стасюк Підміна понять в історичній науці: спеціальна операція кремля проти України	58
Володимир Пилипчук Злочини голодомору-геноциду та геноциду українців, скоєні російськими більшовиками у XX столітті та сучасною рф у XXI столітті (історичний та міжнародно-правовий аспекти)	61
Богдан Футей Терпіння російської агресії в Україні: геноцид, воєнні злочини, злочини проти людства	65
Валерій Шепітько Використання спеціальних знань для документування та доказування злочинів тоталітарних режимів	71
Аскольд Лозинський Геноциди українців	81

Валерій Капелюшний

Історіографічний огляд новітніх публікацій з проблеми
Голодомору-геноциду українців 1932–1933 років:
тенденції, особливості, діяльність наукових шкіл 85

Василь Марочко

Соціально-економічні втрати України внаслідок здійснення примусової
колективізації, політики хлібозаготівлі і діяльності системи «Торгзіну» 94

Вікторія Малько

США і Голодомор..... 98

Володимир Скляр

Харківська область: геноцид українців в 1932–1933 рр..... 115

Ганна Капустян

«Вихід із НЕПу» в конкретному селі на Полтавщині –
складова злочину Голодомору-геноциду 1932–1933 120

Назар Мухачов

Засади української перемоги 129

Валерій Швець

Голодомор мав знищити усіх українців 132

Віталій Коцур,**Валентина Молоткіна,****Оксана Тарапон**

Голодомор-геноцид 1932–1933 рр.: спростування російських
пропагандистських наративів в інформаційному просторі 140

Ніна Загребельна,**Микола Яретик**

Краєзнавчий аспект вивчення Голодомору 1932–1933 років на Золотоніщині
(на прикладі с. Шабельники Золотоніського району Черкаської області)..... 149

Ірина Ястреб

Визнання Голодомору геноцидом українців у Німеччині 154

Микола Голомша

Пам'ятаємо. Вшановуємо. Перемагаємо! 162

Анатолій Подольський

Історичні паралелі між злочинами комунізму, нацизму, рашизму.
Тоталітарні ідеології як загроза людству.
Український вимір (на прикладі історії Голокосту) 168

Микола Герасименко

Геноцид українців 1932–1933 рр.:
шлях до визнання демократичним світом 175

Іван Михалевич

Голодомор-геноцид 1932–1933 років
на Київщині та Вінниччині 189

Михайло Василенко

Людомори 1921... і далі... і нині. Геноциди українців 191

ДОДАТКОВІ ВИБРАНІ СТАТТІ	199
Володимир Василенко Витоки сучасної геноцидної політики і практики Росії щодо України	199
Микола Сядристий Голод – план Леніна, завершений Сталіним	204
Світлана Маркова Інструменти реалізації людиноненависницької ідеології кремля: від комуністичного тоталітарного режиму до рашизму.....	205
Валентина Борисенко Геноцид українців 1932–1933 років крізь призму усної історії	213
Семен Глузман Диктатори, тирані та людоїди.....	219
Павло Маковські Геноцид українців ХХ століття.....	222
Юрій Закаль Наслідки Голодомору-геноциду	225
Андрій Козицький Заперечення Голодомору у незалежній Україні (1991–2022)	227
Анатолій Колодій Тоталітарний державно-правовий режим: теорія виникнення та практика реалізації	248
Олександра Веселова Пам'ять про жертви голоду-геноциду 1932–1933 років в Україні: смертність й ушанування загиблих.....	252
Василь Марочко Заперечення Голодомору-геноциду пулітцерівськими лауреатами: Уолтер Дюранті та Енн Епплбом	263
Владислав Дутчак Стандарти кремлівської «журналістики»: погляд зсередини	268
Андрій Кісь Судово-медична експертиза Голодомору 1932–1933 в Україні	271
Валерій Удовиченко Окремі аспекти досудового розслідування геноциду українців 1932–1933 років	277
Петро Ющенко До 90-х роковин Голодомору-геноциду українців.....	281

Леонід Мужук

Синтетична природа кінематографічного дослідження
історичної правди про Голодомор-геноцид українців 283

**Микола Герасименко,
Віктор Скавронік**

«Так, себто ні!» Історичні та правові аспекти
визнання Голодомору геноцидом українців 297

**ВИСНОВОК КОМПЛЕКСНОЇ СУДОВОЇ
ІСТОРИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ 305**

**ЗВЕРНЕННЯ ВСЕСВІТНЬОГО КОНГРЕСУ ДОСЛІДНИКІВ
ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ УКРАЇНЦІВ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ,
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, УРЯДІВ І ПАРЛАМЕНТІВ
КРАЇН СВІТУ ТА МІЖНАРОДНОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ 412**

ДЛЯ НОТАТОК

**МАТЕРІАЛИ ВСЕСВІТНЬОГО КОНГРЕСУ ДОСЛІДНИКІВ
ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ УКРАЇНЦІВ**

НЕПОКАРАНІ ГЕНОЦИДИ – ПОВТОРЮЮТЬСЯ!

науковий збірник матеріалів

видання 2-ге виправлене і доповнене

Керівник видавничого проекту *Віталій Зарицький*
Комп'ютерний дизайн *Олена Щербина, Оксана Бережна*

Підписано до друку 23.08.2024. Формат 70×100 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Cambria.
Умовн. друк. аркушів – 34,13. Обл.-вид. аркушів – 33,7.

Видавець і виготовлювач: ТОВ «Видавництво Ліра-К»
Свідоцтво № 3981, серія ДК.
03142, м. Київ, вул. В. Стуса, 22/1
тел./факс (044) 247-93-37; (050) 462-95-48
Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net